

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Dīghanikāye

Mahāvaggaṭṭhakathā

1. Mahāpadānasuttavaṇṇanā

Pubbenivāsapaṭisaṃyuttakathā

1. **Evam** (2.0001) **me sutam ...pe... karerikuṭikāyanti** mahāpadānasuttaṃ. Tatrāyaṃ apubbapadavaṇṇanā- **karerikuṭikāyanti** karerīti varuṇarukkhaṣṣa nāmaṃ, karerimaṇḍapo tassā kuṭikāya dvāre ṭhito, tasmā “karerikuṭikā”ti vuccati, yathā kosambarukkhaṣṣa dvāre ṭhitattā “kosambakuṭikā”ti. Antojetavane kira karerikuṭi kosambakuṭi gandhakuṭi salaḷāgāranti cattāri mahāgehāni, ekekaṃ satasahasapariccāgena nipphannaṃ. Tesu salaḷāgāraṃ raññā pasenadinā kāritaṃ, sesāni anāthapiṇḍikena kāritāni. Iti bhagavā anāthapiṇḍikena gahapatinā thambhānaṃ upari kāritāya devavimānakappāya karerikuṭikāyaṃ viharati. **Pacchābhattanti** ekāsanikakhalupacchābhattikānaṃ pātova bhuttānaṃ antomajjhanhikepi pacchābhattameva. Idha pana pakatibhattassa pacchato “pacchābhattan”ti adhippetam. **Piṇḍapātapaṭikkantānanti** piṇḍapātato paṭikkantānaṃ, bhattakiccaṃ niṭṭhapetvā uṭṭhitānanti attho.

Karerimaṇḍalamāḷeti tasseva karerimaṇḍapassa avidūre katāya nisīdanasālāya. So kira karerimaṇḍapo gandhakuṭikāya ca sālāya ca (2.0002) antare hoti, tasmā gandhakuṭipi karerikuṭikāpi sālāpi- “karerimaṇḍalamāḷo”ti vuccati. **Pubbenivāsapaṭisaṃyuttāti** “ekampi jātiṃ, dvepi jātiyo”ti evaṃ vibhattena pubbenivutthakkhandhasantānasāṅkhātena pubbenivāsena saddhiṃ yojetvā pavattitā. **Dhammīti** dhammasaṃyuttā.

Udapādīti aho acchariyaṃ dasabalassa pubbenivāsāñāṇaṃ, **pubbenivāsaṃ** nāma ke anussaranti, ke nānussarantīti. Titthiyā anussaranti, sāvakā ca paccekabuddhā ca buddhā ca anussaranti. Kataratitthiyā anussaranti? Ye aggappattakammavādino, tepi cattālisaṃyeva kappe anussaranti, na tato paraṃ. Sāvakā kappasatasahassaṃ anussaranti. Dve aggasāvakā asaṅkhyeyyañceva kappasatasahassañca. Paccekabuddhā dve asaṅkhyeyyāni kappasatasahassañca. Buddhānaṃ pana ettakanti paricchedo natthi, yāvatakaṃ ākaṅkhanti, tāvatakaṃ anussaranti.

Titthiyā khandhapaṭipāṭiyā anussaranti, paṭipāṭiṃ muñcivā na sakkonti. Paṭipā-

ṭiyā anussarantāpi asaññabhavaṃ patvā khandhappavattiṃ na passanti, jāle patitā kuṇṭhā viya, kūpe patitā paṅguḷā viya ca honti. Te tattha ṭhatvā “ettakameva, ito paraṃ natthi”ti diṭṭhiṃ gaṇhanti. Iti titthiyānaṃ pubbenivāsānussaraṇaṃ andhānaṃ yaṭṭhikoṭigamaṇaṃ viya hoti. Yathā hi andhā yaṭṭhikoṭiggāhake satiyeva gacchanti, asati tattheva nisīdanti, evameva titthiyā khandhapaṭipāṭiyāva anussarituṃ sakkonti, paṭipāṭiṃ vissajjetvā na sakkonti.

Sāvakāpi khandhapaṭipāṭiyāva anussaranti, asaññabhavaṃ patvā khandhappavattiṃ na passanti. Evaṃ santepi te vaṭṭe saṃsaraṇakasattānaṃ khandhānaṃ abhāvakālo nāma natthi. Asaññabhavaṃ pana pañcakappasatāni pavattantīti tattakaṃ kālaṃ atikkamitvā buddhehi dinnanaye ṭhatvā parato anussaranti; seyyathāpi āyasmā sobhito. Dve aggasāvakā pana paccekabuddhā ca cutipaṭisandhiṃ oloketvā anussaranti. Buddhānaṃ cutipaṭisandhikiccaṃ natthi, yaṃ yaṃ ṭhānaṃ passitukāmā honti, taṃ tadeva passanti.

Titthiyā (2.0003) ca pubbenivāsaṃ anussaramānā attanā diṭṭhakatasutameva anussaranti. Tathā sāvakā ca paccekabuddhā ca. Buddhā pana attanā vā parehi vā diṭṭhakatasutaṃ sabbameva anussaranti.

Titthiyānaṃ pubbenivāsaññaṃ khajjopanaka-obhāsasadiṣaṃ, sāvakānaṃ padīpobhāsasadiṣaṃ, aggasāvakānaṃ osadhitarakobhāsasadiṣaṃ, paccekabuddhānaṃ candobhāsasadiṣaṃ, buddhānaṃ saradasūriyamaṇḍalobhāsasadiṣaṃ. Tassa ettakāni jātisatāni jātisahassāni jātisatasahassānīti vā ettakāni kappasatāni kappasahassāni kappasatasahassānīti vā natthi, yaṃ kiñci anussarantassa neva khalitaṃ, na paṭighātaṃ hoti, āvajjanapaṭibaddhameva ākaṅkhamanasikāra-cittuppādapaṭibaddhameva hoti. Dubbalapattapuṭe vegakkhittanārāco viya, sinerukūṭe vissaṭṭha-indavajiraṃ viya ca asajjamānameva gacchati. “Aho mahantaṃ bhagavato pubbenivāsaññaṃ”ti evaṃ bhagavantamaṃyeva ārabha kathā uppannā, jātā pavattāti attho. Taṃ sabbampi saṅkhepato dassetuṃ “itipi pubbenivāso, itipi pubvenivāso”ti ettakameva pāḷiyaṃ vuttaṃ. Tattha **itipīti** evampi.

2-3. Assosi kho ...pe... atha bhagavā anuppattoti ettha yaṃ vattabbaṃ, taṃ **brahmajālasuttavaṇṇanāyaṃ** vuttameva. Ayameva hi viseso- tattha sabbaññutaññāṇena assosi, idha dibbasotena. Tattha ca vaṇṇāvaṇṇakathā vippakatā, idha pubbenivāsakathā. Tasmā bhagavā- “ime bhikkhū mama pubbenivāsaññaṃ ārabha guṇaṃ thomenti, pubbenivāsaññaṇassa pana me nipphattiṃ na jānanti; handa nesaṃ tassa nipphattiṃ kathetvā dassāmi”ti āgantvā pakatiyāpi buddhānaṃ nisīditvā dhammadesanattameva ṭhapite taṅkhaṇe bhikkhūhi papphoṭetvā dinne varabuddhāsane nisīditvā “kāya nuttha, bhikkhave”ti pucchāya ca “idha, bhante”ti-ādipaṭivacanassa ca pariyoṣāne tesāṃ pubbenivāsapaṭisaṃyuttaṃ dhammiṃ kathaṃ kathetukāmo **iccheyyātha noti**-ādimāha. Tattha **iccheyyātha noti** iccheyyātha nu. Atha naṃ pahaṭṭhamānasā bhikkhū yācamānā **etassa bhagavāti**-ādimāhaṃsu. Tattha **etassāti** etassa dhammikathākaraṇassa.

4. Atha (2.0004) bhagavā tesāṃ yācanaṃ gahetvā kathetukāmo “tena hi, bhikkhave, suṇāthā”ti te sotāvadhāraṇasādhukamanasikāresu niyojetvā aññesaṃ asādhāraṇaṃ chinnavatūmakānussaraṇaṃ pakāsetukāmo **ito so, bhikkhave**ti-ādi-

māha. Tattha **yaṃ vipassī**ti yasmim kappe vipassī. Ayañhi ‘yaṃ’ti saddo “yaṃ me, bhante, devānaṃ tāvatiṃsānaṃ sammukhā sutamaṃ sammukhā paṭiggahitaṃ, ārocemi taṃ, bhagavato”ti-ādīsu (dī. ni. 2.203) paccattavacane dissati. “Yaṃ taṃ apucchimha akittayī no, aññaṃ taṃ pucchāma tadin̄gha brūhī”ti-ādīsu (su. ni. 881) upayogavacane. “Aṭṭhānametaṃ, bhikkhave, anavakāso, yaṃ ekissā lokadhātuyā”ti-ādīsu (a. ni. 1.277) karaṇavacane. Idha pana bhummattethi daṭṭhabbo. Tena vuttaṃ- “yasmim kappe”ti. **Udapādī**ti dasasahassilokadhātum unnādentō uppajji.

Bhaddakappeti pañcabuddhuppādapaṭimaṇḍitattā sundarakappe sārakappeti bhagavā imaṃ kappamaṃ thomento evamāha. Yato paṭṭhāya kira amhākaṃ bhagavatā abhinīhāro kato, etasmim antare ekakappepi pañca buddhā nibbattā nāma natthi. Amhākaṃ bhagavato abhinīhārassa purato pana taṇhaṅkaro, medhaṅkaro, saraṇaṅkaro, dīpaṅkaroti cattāro buddhā ekasmim kappe nibbattiṃsu. Tesamaṃ orabhāge ekaṃ asaṅkhyeyyaṃ buddhasuññameva ahosi.

Asaṅkhyeyyakappapariyosāne pana koṇḍañño nāma buddho ekova ekasmim kappe uppanno. Tatopi asaṅkhyeyyaṃ buddhasuññameva ahosi. Asaṅkhyeyyakappapariyosāne maṅgalo, sumano, revato, sobhitoti cattāro buddhā ekasmim kappe uppannā. Tatopi asaṅkhyeyyaṃ buddhasuññameva ahosi. Asaṅkhyeyyakappapariyosāne pana ito kappasatasahassādhikassa asaṅkhyeyyassa upari anomadassī, padumo, nāradoti tayo buddhā ekasmim kappe uppannā. Tatopi asaṅkhyeyyaṃ buddhasuññameva ahosi. Asaṅkhyeyyakappapariyosāne pana ito kappasatasahassānaṃ upari padumuttaro bhagavā ekova ekasmim kappe uppanno. Tassa orabhāge ito tiṃsakappasahassānaṃ upari sumedho, sujātoti dve buddhā ekasmim kappe uppannā. Tato orabhāge ito aṭṭhārasannaṃ kappasahassānaṃ upari piyadassī, atthadassī, dhammadassīti tayo buddhā (2.0005) ekasmim kappe uppannā. Atha ito catunavutikappe siddhattho nāma buddho ekova ekasmim kappe uppanno. Ito dve navutikappe tisso, phussoti dve buddhā ekasmim kappe uppannā. Ito ekanavutikappe vipassī bhagavā uppanno. Ito ekatiṃse kappe sikhī, vessabhūti dve buddhā uppannā. Imasmim bhaddakappe kaku-sandho, koṇāgamano, kassapo, gotamo amhākaṃ sammāsambuddhoti cattāro buddhā uppannā, metteyyo uppajjissati. Evamayaṃ kappo pañcabuddhuppādapaṭimaṇḍitattā sundarakappo sārakappoti bhagavā imaṃ kappamaṃ thomento evamāha.

Kiṃ panetaṃ buddhānaṃyeva pākaṭamaṃ hoti- “imasim kappe ettakā buddhā uppannā vā uppajjissantīti vā”ti, udāhu aññesampi pākaṭamaṃ hotīti? Aññesampi pākaṭamaṃ hoti. Kesamaṃ? Suddhāvāsabrahmānaṃ. Kappasaṅṭhānakālasmiñhi ekamasāṅkhyeyyaṃ ekaṅgaṇamaṃ hutvā ṭhite lokasannivāse lokassa saṅṭhānatthāya devo vassitumaṃ ārabhati. Āditova antaraṭṭhake himapāto viya hoti. Tato tilamattā kaṇamattā taṇḍulamattā mugga-māsa-badara-āmalaka-eḷāḷuka-kumbhaṇḍa-alābumattā udakadhārā hutvā anukkamena usabhadve-usabha-aḍḍhagāvutagāvutadvegāvuta-aḍḍhayojanayojanadvijojana ...pe... yojanasatayojanasahassayojanasatasahassamattā hutvā koṭisatasahassacakkavāḷabbhantare yāva avinaṭṭhabrahmalokā pūretvā tiṭṭhanti. Atha taṃ udakamaṃ anupubbena bhassati, bhassante

udake pakatidevalokaṭṭhānesu devalokā saṅṭhahanti, tesam saṅṭhahanavidhānaṃ **visuddhimagge** pubbenivāsakathāyaṃ vuttameva.

Manussalokasaṅṭhahanaṭṭhānaṃ pana patte udake dhamakaraṇamukhe pihite viya vātavasena taṃ udakaṃ santiṭṭhati, udakapiṭṭhe uppalinipaṇṇaṃ viya pathavī saṅṭhahati. Mahābodhipallaṅko vinassamāne loke pacchā vinassati, saṅṭhahamāne paṭhamam saṅṭhahati. Tattha pubbanimittaṃ hutvā eko padumini-gaccho uppajjati, tassa sace tasmim kappe buddho nibbattissati, pupphaṃ uppajjati. No ce, nuppajjati. Uppajjamānañca sace eko buddho nibbattissati, ekaṃ uppajjati. Sace dve, tayo, cattāro, pañca buddhā nibbattissanti, pañca uppajjanti. Tāni ca kho ekasmimyeva nāḷe kaṇṇikābaddhāni hutvā. Suddhāvāsabrahmāno “āyāma (2.0006), mayaṃ mārisā, pubbanimittaṃ passissāmā”ti mahābodhipalla-ṅkaṭṭhānaṃ āgacchanti, buddhānaṃ anibbattanakappe pupphaṃ na hoti. Te pana apupphitagacchaṃ disvā- “andhakāro vata bho loko bhavissati, matā matā sattā apāye pūressanti, cha devalokā nava brahmalokā suññā bhavissanti”ti anatta-manā honti. Pupphitakāle pana pupphaṃ disvā- “sabbaññubodhisattesu mātukucchim okkamantesu nikkhamantesu sambujjhantesu dhammacakkaṃ pavat-tesu yamakapāṭihāriyaṃ karontesu devorohanaṃ karontesu āyusaṅkhāraṃ ossajjantesu parinibbāyantesu dasasahassacakkavāḷakampanādīni pāṭihāriyāni dakkhissāmā”ti ca “cattāro apāyā parihāyissanti, cha devalokā nava brahmalokā paripūressanti”ti ca attamanā udānaṃ udānentā attano attano brahmalokaṃ gacchanti. Imasmim bhaddakappe pañca padumāni uppajjimsu. Tesam nimit-
tānaṃ ānubhāvena cattāro buddhā uppannā, pañcamo uppajjissati. Suddhāvāsa-
brahmānopi tāni padumāni disvā imamatthaṃ jānimsu. Tena vuttaṃ- “aññe-
sampi pākaṭaṃ hoti”ti.

Āyuparicchedavaṇṇanā

5-7. Iti bhagavā- “ito so, bhikkhave”ti-ādinā nayena kappaparicchedavasena pubbenivāsaṃ dassetvā idāni tesam buddhānaṃ jātiparicchedādivasena dassetuṃ **vipassī, bhikkhaveti-ādimāha**. Tattha āyuparicchede **parittaṃ lahukanti** ubhayametaṃ appakasseva vevacanaṃ. Yañhi appakaṃ, taṃ parittañceva lahu-kañca hoti.

Appaṃ vā bhiyyoti vassasatato vā upari appaṃ, aññaṃ vassasataṃ apatvā vīsaṃ vā tiṃsaṃ vā cattālīsaṃ vā paṇṇāsaṃ vā saṭṭhi vā vassāni jīvati. Evaṃ dīghāyuko pana atidullabho, asuko kira evaṃ ciraṃ jīvatiṭi tattha tattha gantvā daṭṭhabbo hoti. Tattha visākhā upāsikā vīsavassasataṃ jīvati, tathā pokkharasāti brāhmaṇo, brahmāyu brāhmaṇo, selo brāhmaṇo, bāvariyabrāhmaṇo, ānanda-tthero, mahākassapattheroti. Anuruddhatthero pana vassasatañceva

paṇṇāsañca vassāni, bākulatthero vassasatañceva saṭṭhi ca vassāni. Ayaṃ sabbadīghāyuko. Sopi dve vassasatāni na jīvati.

Vipassī-ādayo (2.0007) pana sabbepi bodhisattā mettāpubbabhāgena somanasasahagatañānasampayutta-asaṅkhārikacittena mātukucchismiṃ paṭisandhiṃ gaṇhiṃsu. Tena cittena gahitāya paṭisandhiyā asaṅkhyeyyaṃ āyu, iti sabbe buddhā asaṅkhyeyyāyukā. Te kasmā asaṅkhyeyyaṃ na aṭṭhaṃsu? Utubhojanavipattiyā. Utubhojanavasena hi āyu hāyatipi vaḍḍhatipi.

Tattha yadā rājāno adhammikā honti, tadā uparājāno, senāpati, seṭṭhi, sakalanagaraṃ, sakalaraṭṭhaṃ adhammikameva hoti; atha tesam ārakkhadevatā, tāsam devatānaṃ mittā bhūmaṭṭhadevatā, tāsam devatānaṃ mittā ākāsaṭṭhakadevatā, ākāsaṭṭhakadevatānaṃ mittā uṇhavalāhakā devatā, tāsam mittā abbhavalāhakā devatā, tāsam mittā sītaivalāhakā devatā, tāsam mittā vassavalāhakā devatā, tāsam mittā cātumahārājikā devatā, tāsam mittā tāvatimsā devatā, tāsam mittā yāmā devatāti evamādi. Evaṃ yāva bhavaggā ṭhapetvā ariyasāvake sabbā deva-brahmaparisāpi adhammikāva honti. Tāsam adhammikatāya visamaṃ candimasūriyā pariharanti, vāto yathāmaggena na vāyati, ayathāmaggena vāyanto ākāsaṭṭhakavimānāni khobheti, vimānesu khobhitesu devatānaṃ kiḷanattāya cittāni na namanti, devatānaṃ kiḷanattāya cittesu anamantesu sītuṇhabhedo utu yathākālena na sampajjati, tasmim asampajjante na sammā devo vassati, kadāci vassati, kadāci na vassati; katthaci vassati, katthaci na vassati, vassantopi vappakāle aṅkurakāle nālakāle pupphakāle khīraggaṇādikālesu yathā yathā sassānaṃ upakāro na hoti, tathā tathā vassati ca vigacchati ca, tena sassāni visamapākāni honti, vigatagandhavaṇṇarasādisampannāni. Ekabhājane pakkhittataṇḍulesupi ekasmim padese bhattaṃ uttaṇḍulaṃ hoti, ekasmim atakilinnaṃ, ekasmim samapākaṃ. Taṃ paribhuttaṃ kucchiyampi tihākārehi paccati. Tena sattā bahvābādhā ceva honti, appāyukā ca. Evaṃ tāva utubhojanavasena āyu hāyati.

Yadā (2.0008) pana rājāno dhammikā honti, tadā uparājānopi dhammikā hontīti purimanayeneva yāva brahmalokā sabbepi dhammikā honti. Tesam dhammikattā samaṃ candimasūriyā pariharanti, yathāmaggena vāto vāyati, yathāmaggena vāyanto ākāsaṭṭhakavimānāni na khobheti, tesam akhobhā devatānaṃ kiḷanattāya cittāni namanti. Evaṃ kālena utu sampajjati, devo sammā vassati, vappakālato paṭṭhāya sassānaṃ upakāraṃ karonto kāle vassati, kāle vigacchati, tena sassāni samapākāni sugandhāni suvaṇṇāni surasāni ojavantāni honti, tehi sampāditaṃ bhojanaṃ paribhuttampi sammā paripākaṃ gacchati, tena sattā arogā dīghāyukā honti. Evaṃ utubhojanavasena āyu vaḍḍhati.

Tattha vipassī bhagavā asītivassasahassāyukakāle nibbatto, sikhī sattativassasahassāyukakāleti idaṃ anupubbena parihīnasadiṣaṃ kataṃ, na pana evaṃ parihīnaṃ, vaḍḍhitvā vaḍḍhitvā parihīnanti veditabbaṃ. Kathaṃ? Imasmim tāva kappe kakusandho bhagavā cattālīsavassasahassāyukakāle nibbatto, āyuppa-māṇaṃ pañca koṭṭhāse katvā cattāri ṭhatvā pañcame vijjamāneyeva parinibbuto. Taṃ āyu parihāyamānaṃ dasavassakālaṃ patvā puna vaḍḍhamānaṃ asaṅkhyeyyaṃ hutvā tato parihāyamānaṃ tiṃsavassasahassakāle ṭhitaṃ; tadā koṇā-

gamano bhagavā nibbatto. Tasmimpi tatheva parinibbute taṃ āyu dasavassa-kālaṃ patvā puna vaḍḍhamānaṃ asaṅkhyeyaṃ hutvā parihāyitvā vīsativassasa-hassakāle t̥hitaṃ; tadā kassapo bhagavā nibbatto. Tasmimpi tatheva parinibbute taṃ āyu dasavassakālaṃ patvā puna vaḍḍhamānaṃ asaṅkhyeyaṃ hutvā parihāyitvā vassasatakālaṃ pattaṃ, atha amhākaṃ sammāsambuddho nibbatto. Evaṃ anupubbena parihāyitvā parihāyitvā vaḍḍhitvā vaḍḍhitvā parihīnanti veditabbaṃ. Tattha yaṃ yaṃ āyuparimāṇesu manussesu buddhā nibbattanti, tesampi taṃ tadeva āyuparimāṇaṃ hotiti veditabbaṃ.

Āyuparicchedavaṇṇanā niṭṭhitā.

Bodhiparicchedavaṇṇanā

8. Bodhiparicchede (2.0009) pana **pāṭaliyā mūleti** pāṭalirukkhasa heṭṭhā. Tassā pana pāṭaliyā khandho taṃ divasaṃ paṇṇāsaratanō hutvā abbhuggato, sākhā paṇṇāsaratanāti ubbedhena ratanasataṃ ahosi. Taṃ divasañca sā pāṭali kaṇṇikābaddhehi viya pupphehi mūlato paṭṭhāya ekasañchannā ahosi, dibbagandhaṃ vāyati. Na kevalañca tadā ayameva pupphitā, dasasahassacakkavāḷe sabbapāṭaliyo pupphitā. Na kevalañca pāṭaliyo, dasasahassacakkavāḷe sabbarukkhanāṃ khandhesu khandhapadumāni, sākhāsu sākhāpadumāni, latāsu latāpadumāni, ākāse ākāsapadumāni pupphitāni, pathavitalaṃ bhinditvāpi mahāpadumāni uṭṭhitāni. Mahāsamuddopi pañcavaṇṇehi padumehi nīluppalarattuppalehi ca sañchanno ahosi. Sakaladasasahassacakkavāḷaṃ dhajamālākulaṃ tattha tattha nibaddhapupphadā mavissaṭṭhamālāguḷavippakiṇṇaṃ nānāvaṇṇakusumasamujjalaṃ nandanavanacittalatāvanamissakavanaphārusakavanasadisamaṃ ahosi. Puratthimacakkavāḷamukhavaṭṭiyaṃ ussitaddhajā pacchimacakkavāḷamukhavaṭṭiṃ abhihananti. Pacchimadakkhiṇa-uttaracakkavāḷamukhavaṭṭiyaṃ ussitaddhajā dakkhiṇacakkavāḷamukhavaṭṭiṃ abhihananti. Evaṃ aññamaññasirīsampattāni cakkavāḷāni ahesuṃ. **Abhisambuddhoti** sakalaṃ buddhaguṇavibhavasiriṃ paṭivijjhamāno cattāri saccāni abhisambuddho.

“Sikhī, bhikkhave, bhagavā arahaṃ sammāsambuddho puṇḍarīkassa mūle abhisambuddho”ti-ādīsipi imināva nayena padavaṇṇanā veditabbā. Ettha pana **puṇḍarīkoti** setambarukkho. Tassāpi tadeva parimāṇaṃ. Taṃ divasañca sopi dibbagandhehi pupphehi susañchanno ahosi. Na kevalañca pupphehi, phalehipi sañchanno ahosi. Tassa ekato taruṇāni phalāni, ekato majjhimāni phalāni, ekato nātipakkāni phalāni, ekato supakkāni pakkhattadibbojāni viya surasāni olambanti. Yathā so, evaṃ sakaladasasahassacakkavāḷesu pupphūpagarukkā pupphehi, phalūpagarukkā phalehi paṭimaṇḍitā ahesuṃ.

Sāloti sālarukkho. Tassāpi tadeva parimāṇaṃ, tatheva pupphasirīvibhavo veditabbo. Sirīsarukkhepi eseva nayo. Udumbararukkhe pupphāni (2.0010) nāhesuṃ, phalavibhūti panettha ambe vuttanayāva, tathā nigrodhe, tathā assatthe. Iti sabba-

buddhānaṃ ekova pallaṅko, rukkhā pana aññepi honti. Tesu yassa yassa rukkhassa mūle catumaggañāṇasaṅkhātabodhiṃ buddhā paṭivijjhanti, so so **bodhī**ti vuccati. Ayaṃ bodhiparicchedo nāma.

Sāvakayugaparicchedavaṇṇanā

9. Sāvakayugaparicchede pana **khaṇḍatissanti** khaṇḍo ca tisso ca. Tesu khaṇḍo ekapitiko kaniṭṭhabhātā, tisso purohitaputto. Khaṇḍo paññāpāramiyā matthakaṃ patto, tisso samādhipāramiyā matthakaṃ patto. **Agganti** ṭhapetvā vipassiṃ bhagavantaṃ avasesehi saddhiṃ asadisaguṇatāya uttamaṃ. **Bhaddayuganti** aggatāyeva bhaddayugaṃ. **Abhibhūsambhavanti** abhibhū ca sambhavo ca. Tesu abhibhū paññāpāramiyā matthakaṃ patto. Sikhinā bhagavatā saddhiṃ aruṇavatito brahmalokaṃ gantvā brahmaparisāya vividhāni pāṭihāriyāni dassento dhammaṃ desetvā dasasahassilokadhātuṃ andhakārena pharivā- “kiṃ idan”ti sañjātasamvegānaṃ obhāsaṃ pharivā- “sabbe me rūpañca passantu, saddaṅca suṇantū”ti adhiṭṭhahitvā- “ārambhathā”ti gāthādvayaṃ (saṃ. ni. 1.185) bhaṇanto saddaṃ sāvesi. Sambhavo samādhipāramiyā matthakaṃ patto ahoṣi.

Soṇuttaranti soṇo ca uttaro ca. Tesu soṇo paññāpāramiṃ patto, uttaro samādhipāramiṃ patto ahoṣi. **Vidhurasañjivanti** vidhuro ca sañjivo ca. Tesu vidhuro paññāpāramiṃ patto ahoṣi, sañjivo samādhipāramiṃ patto. Samāpajjanabahulo rattiṭṭhānadivāṭṭhānakuṭileṇamaṇḍapādīsu samāpattibalena jhāyanto ekadivasaṃ araññe nirodhaṃ samāpajji, atha naṃ vanakammikādayo “mato”ti sallakkhetvā jhāpesuṃ. So yathāparicchedena samāpattito uttāya cīvarāni papphoṭetvā gāmaṃ piṇḍāya pāvisi. Tadupādāyeva ca naṃ “sañjivo”ti sañjāniṃsu. **Bhiyyosuttaranti** bhiyyoso ca uttaro ca. Tesu bhiyyoso paññāya uttaro, uttaro samādhinā aggo ahoṣi. **Tissabhāradvājanti** tisso ca bhāradvājo ca. Tesu tisso paññāpāramiṃ patto, bhāradvājo samādhipāramiṃ patto ahoṣi (2.0011). **Sāriputtamoggallānanti** sāriputto ca moggallāno ca. Tesu sāriputto paññāvisaye, moggallāno samādhivisaye aggo ahoṣi. Ayaṃ sāvakayugaparicchedo nāma.

Sāvakasannipātaparicchedavaṇṇanā

10. Sāvakasannipātaparicchede vipassissa bhagavato paṭhamasannipāto catu- raṅgiko ahoṣi, sabbe ehibhikkhū, sabbe iddhiyā nibbattapattacīvarā, sabbe anāma- ntitāva āgatā, iti te ca kho pannarase uposathadivase. Atha satthā bījaṇiṃ gahetvā nisinno uposathaṃ osāresi. Dutiyatatiyesupi eseva nayo. Tathā sesabu- ddhānaṃ sabbasannipātesu. Yasmā pana amhākaṃ bhagavato paṭhamabodhi- yāva sannipāto ahoṣi, idaṅca suttaṃ aparabhāge vuttaṃ, tasmā “mayhaṃ, bhikkhave, etarahi eko sāvakānaṃ sannipāto”ti aniṭṭhapetvā “ahoṣi”ti vuttaṃ.

Tattha **aḍḍhateḷasāni bhikkhusatānī**ti purāṇajaṭilānaṃ sahasaṃ, dvinnaṃ agga- sāvakānaṃ parivārāni aḍḍhateyyasatānīti aḍḍhateḷasāni bhikkhusatāni. Tattha dvinnaṃ aggasāvakānaṃ abhinihārato paṭṭhāya vatthum kathetvā pabbajjā dīpe-

tabbā. Pabbajitānaṃ pana tesaṃ mahāmogallāno sattame divase arahattaṃ patto. Dhammasenāpati pannarasame divase gijjhakūṭapabbatamajjhe sūkarakha-taleṇapabbhāre bhāgineyyassa dīghanakhaparibbājakassa sajjite dhammayāge vedanāpariggahasuttante (ma. ni. 2.201) desiyamāne desanaṃ anubujjhamānaṃ ñāṇaṃ pesetvā sāvaka-pāramiññaṃ patto. Bhagavā therassa arahattappattiṃ ñatvā vehāsaṃ abbhuggantvā veḷuvaneyeva paccuṭṭhāsi. Thero- “kuhiṃ nu kho bhagavā gato”ti āvajjanto veḷuvane patiṭṭhitabhāvaṃ ñatvā sayampi vehāsaṃ abbhuggantvā veḷuvaneyeva paccuṭṭhāsi. Atha bhagavā pātimokkhaṃ osāresi. Taṃ sannipātaṃ sandhāya bhagavā- “aḍḍhateḷasāni bhikkhusatāni”ti āha. Ayaṃ sāvakasannipātaparicchedo nāma.

Upaṭṭhākaparicchedavaṇṇanā

11. Upaṭṭhākaparicchede (2.0012) pana ānandoti nibaddhupaṭṭhākabhāvaṃ sandhāya vuttaṃ. Bhagavato hi paṭhamabodhiyaṃ anibaddhā upaṭṭhākā ahesuṃ. Ekadā nāgasamālo pattacīvaraṃ gahetvā vicari, ekadā nāgito, ekadā upavāno, ekadā sunakkhatto, ekadā cundo samaṇuddeso, ekadā sāgato, ekadā meghiyo. Tattha ekadā bhagavā nāgasamālattherena saddhiṃ addhānamaggapaṭipanno dvedhāpathaṃ patto. Thero maggā okkamma- “bhagavā, ahaṃ iminā maggena gacchāmi”ti āha. Atha naṃ bhagavā- “ehi bhikkhu, iminā maggena gacchāmi”ti āha. So- “handā, bhagavā, tumhākaṃ pattacīvaraṃ gaṇhatha, ahaṃ iminā maggena gacchāmi”ti vatvā pattacīvaraṃ chamāyaṃ ṭhapetuṃ āraddho. Atha naṃ bhagavā- “āhara, bhikkhū”ti vatvā pattacīvaraṃ gahetvā gato. Tassapi bhikkhuno itarena maggena gacchato corā pattacīvarañceva hariṃsu, sīsañca bhindīsu. So- “bhagavā idāni me paṭisaraṇaṃ, na añño”ti cintetvā lohiteṇa gaḷi-tena bhagavato santikaṃ agamāsi. “Kimidaṃ bhikkhū”ti ca vutte taṃ pavattiṃ ārocesī. Atha naṃ bhagavā- “mā cintayi, bhikkhu, etaṃyeva te kāraṇaṃ sallakkhetvā nivārayimhā”ti vatvā naṃ samassāsesī.

Ekadā pana bhagavā meghiyattherena saddhiṃ pācīnavaṃsamigadāye jantu-gāmaṃ agamāsi. Tatrāpi meghiyo jantugāme piṇḍāya caritvā nadīte pāsādikaṃ ambavanaṃ disvā- “bhagavā, tumhākaṃ pattacīvaraṃ gaṇhatha, ahaṃ tasmīṃ ambavane samaṇadhammaṃ karomi”ti vatvā bhagavatā tikkhattuṃ nivāriyamā-nopi gantvā akusalavitakkehi upadduto anvāsatto (a. ni. 9.3; udāna paricchedo 31 daṭṭhabbo). Paccāgantvā taṃ pavattiṃ ārocesī. Tampi bhagavā- “idameva te kāraṇaṃ sallakkhetvā nivārayimhā”ti vatvā anupubbena sāvattiṃ agamāsi. Tattha gandhakuṭipariveṇe paññattavarabuddhāsane nisīno bhikkhusaṅghapari-vuto bhikkhū āmantesī- “bhikkhave, idānimhi

mahallako, ‘ekacce bhikkhū iminā maggena gacchāmā’ti vutte aññena gacchanti, ekacce mayhaṃ pattacīvaraṃ nikkhipanti, mayhaṃ nibaddhupaṭṭhākaṃ ekaṃ bhikkhuṃ jānāthā”ti. Bhikkhūnaṃ dhammasaṃvego udapādi. Athāyasmā sārīputto uṭṭhāyāsanaṃ bhagavantaṃ vanditvā- “ahaṃ (2.0013), bhante, tumheyyeva paṭṭhayaṃ sataśahassakappādhikaṃ asaṅkhyeyyaṃ pāramiyo pūrayiṃ, nanu mādiso mahāpañño upaṭṭhāko nāma vaṭṭati, ahaṃ upaṭṭhahissāmī”ti āha. Taṃ bhagavā- “alaṃ sārīputta, yassaṃ disāyaṃ tvaṃ viharasi, asuññāyeva me sā disā, tava ovādo buddhānaṃ ovādasadisō, na me tayā upaṭṭhākakiccaṃ atthi”ti paṭikkhipi. Etenevupāyena mahāmogallānaṃ ādiṃ katvā asītimahāsāvakaṃ uṭṭhahiṃsu. Te sabbepi bhagavā paṭikkhipi.

Ānandatthero pana tuṅhīyeva nisīdi. Atha naṃ bhikkhū evamāhaṃsu- “āvuso, ānanda, bhikkhusaṅgho upaṭṭhākaṭṭhānaṃ yācati, tvampi yācāhī”ti. So āha- “yācitvā laddhupaṭṭhānaṃ nāma āvuso kīdisaṃ hoti, kiṃ maṃ sathā na passati, sace rocissati, ānando maṃ upaṭṭhātūti vakkhatī”ti. Atha bhagavā- “na, bhikkhave, ānando aññena ussāhetabbo, sayameva jānitvā maṃ upaṭṭhahissati”ti āha. Tato bhikkhū- “uṭṭhehi, āvuso ānanda, uṭṭhehi āvuso ānanda, dasabalaṃ upaṭṭhākaṭṭhānaṃ yācāhī”ti āhaṃsu. Thero uṭṭhahitvā cattāro paṭikkhepe, catasso ca āyācānāti aṭṭha vare yāci.

Cattāro paṭikkhepā nāma- “sace me, bhante, bhagavā attanā laddhaṃ paṇītaṃ cīvaraṃ na dassati, piṇḍapātaṃ na dassati, ekagandhakuṭiyāṃ vasitūṃ na dassati, nimantanaṃ gahetvā na gamissati, evāhaṃ bhagavantaṃ upaṭṭhahissāmī”ti vatvā- “kiṃ panettha, ānanda, ādīnavaṃ passasi”ti vutte- “sacāhaṃ, bhante, imāni vatthūni labhissāmi, bhavissanti vattāro- ‘ānando dasabalena laddhaṃ paṇītaṃ cīvaraṃ paribhuñjati, piṇḍapātaṃ paribhuñjati, ekagandhakuṭiyāṃ vasati, ekato nimantanaṃ gacchati, etaṃ lābhaṃ labhanto tathāgataṃ upaṭṭhātī, ko evaṃ upaṭṭhahato bhāro’ti” ime cattāro paṭikkhepe yāci.

Catasso āyācānā nāma- “sace, bhante, bhagavā mayā gahitanimantanaṃ gamissati, sacāhaṃ tiroraṭṭhā tirojanapadā bhagavantaṃ daṭṭhuṃ āgataṃ parisāṃ āgatakkhaṇe eva bhagavantaṃ dassetūṃ lacchāmi, yadā me kaṅkhā uppajjati, tasmimyeva khaṇe bhagavantaṃ upasaṅkमितūṃ lacchāmi, yaṃ bhagavā mayhaṃ parammukhā dhammaṃ deseti, taṃ āgantvā mayhaṃ kathessati, evāhaṃ bhagavantaṃ (2.0014) upaṭṭhahissāmī”ti vatvā- “kaṃ panettha, ānanda, ānisaṃsaṃ passasi”ti vutte- “idha, bhante, saddhā kulaputtā bhagavato okāsaṃ alabhantā maṃ evaṃ vadanti- ‘sve, bhante ānanda, bhagavatā saddhiṃ amhākaṃ ghare bhikkhaṃ gaṇheyyāthā’ti, sace bhante bhagavā tathā na gamissati, icchita-kkhaṇeyeva parisāṃ dassetūṃ, kaṅkhañca vinodetūṃ okāsaṃ na lacchāmi, bhavissanti vattāro- ‘kiṃ ānando dasabalaṃ upaṭṭhātī, ettakampissa anuggahaṃ bhagavā na karotī’ti. Bhagavato ca parammukhā maṃ pucchissanti- ‘ayaṃ, āvuso ānanda, gāthā, idaṃ suttaṃ, idaṃ jātaṃ, kattha desitan’ti. Sacāhaṃ taṃ na sampādayissāmi, bhavissanti vattāro- ‘ettakampi, āvuso, na jānāsi, kasmā tvaṃ chāyā viya bhagavantaṃ avijahanto dīgharattaṃ vicarasī’ti. Tenāhaṃ parammukhā desitassapi dhammassa puna kathanaṃ icchāmī”ti imā catasso āyācānā

yāci. Bhagavāpissa adāsi.

Evam ime aṭṭha vare gahetvā nibaddhupaṭṭhāko ahosi. Tasseva ṭhānantarassa-
ttāya kappasatasahassaṃ pūritānaṃ pāramīnaṃ phalaṃ pāpuṇīti imassa niba-
ddhupaṭṭhākabhāvaṃ sandhāya- “mayhaṃ, bhikkhave, etarahi ānando bhikkhu
upaṭṭhāko aggupaṭṭhāko”ti āha. Ayaṃ upaṭṭhākaparicchedo nāma.

12. Pitiparicchedo uttānatthoyeva.

Vihāraṃ pāvisīti kasmā vihāraṃ pāvisi? Bhagavā kira ettakaṃ kathetvā cintesi-
“na tāva mayā sattannaṃ buddhānaṃ vaṃso nirantaraṃ matthakaṃ pāpetvā
kathito, ajja mayi pana vihāraṃ pavitṭhe ime bhikkhū bhiyyoso mattāya pubbenivā-
saññaṃ ārabha vaṇṇaṃ kathayissanti. Athāhaṃ āgantvā nirantaraṃ buddha-
vaṃsaṃ kathetvā matthakaṃ pāpetvā dassāmi”ti bhikkhūnaṃ kathāvārassa
okāsaṃ datvā uttāyāsanaṃ vihāraṃ pāvisi.

Yañcetaṃ bhagavā tantim kathesi, tattha kappaparicchedo, jātiparicchedo,
gottaparicchedo, āyuparicchedo, bodhiparicchedo, sāvaka-yugaparicchedo, sāva-
kasannipātaparicchedo, upaṭṭhākaparicchedo, pitiparicchedoti navime vārā āgatā,
sambahulavāro anāgato, ānetvā pana dīpetabbo.

Sambahulavārakathāvaṇṇanā

Sabbabodhisattānañhi (2.0015) ekasmiṃ kulavaṃsānurūpe putte jāte nikkha-
mitvā pabbajitabbanti ayameva vaṃso, ayaṃ paveṇī. Kasmā? Sabbaññubodhisat-
tānañhi mātukucchiṃ okkamanato paṭṭhāya pubbe vuttappakārāni anekāni pāṭihā-
riyāni honti, tatra nesaṃ yadi neva jātanagaraṃ, na pitā, na mātā, na bhariyā, na
putto paññāyeyya, “imassa neva jātanagaraṃ, na pitā, na bhariyā, na putto paññā-
yati, devo vā sakko vā māro vā brahmā vā esa maññe, devānañca īdisaṃ pāṭihā-
riyaṃ anacchariyaṃ”ti maññamāno jano neva sotabbaṃ, na saddhātappaṃ
maññeyya. Tato abhisamayo na bhavyeyya, abhisamaye asati niratthakova
buddhuppādo, aniyānikaṃ sāsanaṃ hoti. Tasmā sabbabodhisattānaṃ-
“ekasmiṃ kulavaṃsānurūpe putte jāte nikkhamitvā pabbajitabban”ti ayameva
vaṃso ayaṃ paveṇī. Tasmā puttādīnaṃ vasena sambahulavāro ānetvā dīpetabbo.

Sambahulaparicchedavaṇṇanā

Tattha-

Samavattakkhandho atulo, suppabuddho ca uttaro;
satthavāho vijitaseno, rāhulo bhavati sattamoti.

Ete tāva sattannampi bodhisattānaṃ anukkameneva satta puttā veditabbā.

Tattha rāhulabhadde tāva jāte paṇṇaṃ āharitvā mahāpurisassa hatthe ṭhapa-
yimsu. Athassa tāvadeva sakalasarīraṃ khobhetvā puttāsineho aṭṭhāsi. So
cintesi- “ekasmiṃ tāva jāte evarūpo puttāsineho, parosahassaṃ kira me puttā
bhavissanti, tesu ekekasmiṃ jāte idaṃ sinehabandhanaṃ evaṃ vaḍḍhantaṃ
dubbhejjaṃ bhavissati, rāhu jāto, bandhanaṃ jātan”ti āha. Taṃ divasameva ca

rajjam pahāya nikkhanto. Esa nayo sabbesaṃ puttuppattiyanti. Ayaṃ puttapari-
cchedo.

Sutanā (2.0016) sabbakāmā ca, sucittā atha rocini;
rucaggatī sunandā ca, bimbā bhavati sattamāti.

Etā tesam sattannampi puttānaṃ mātaro ahesuṃ. Bimbādevī pana rāhulaku-
māre jāte rāhulamātāti paññāyittha. Ayaṃ bhariyaparicchedo.

Vipassī kakusandhoti ime pana dve bodhisattā payutta-ājaññarathamāruyha
mahābhinnikkhamaṃ nikkhamiṃsu. Sikhī koṇāgamanoti ime dve hatthikkha-
ndhavaragatā hutvā nikkhamiṃsu. Vessabhū suvaṇṇasivikāya nisīditvā nikkhami.
Kassapo uparipāsāde mahātale nisinnova ānāpānacatutthajjhānaṃ nibbatttvā
jhānā utthāya taṃ jhānaṃ pādakaṃ katvā- “pāsādo uggantvā bodhimaṇḍe otara-
tū”ti adhiṭṭhāsi. Pāsādo ākāseṇa gantvā bodhimaṇḍe otari. Mahāpurisopi tato ota-
ritvā bhūmiyaṃ ṭhatvā- “pāsādo yathāṭṭhāneyeva patiṭṭhātū”ti cintesi. So yathā-
ṭṭhāne patiṭṭhāsi. Mahāpurisopi satta divasāni padhānamanuyuñjivā bodhipallaṅke
nisīditvā sabbaññutaṃ paṭivijhi. Amhākaṃ pana bodhisatto kaṇṭakaṃ assavara-
māruyha nikkhantoti. Ayaṃ yānaparicchedo.

Vipassissa pana bhagavato yojanappamaṇe padese vihāro patiṭṭhāsi, sikhissa
tigāvute, vessabhussa aḍḍhayojane, kakusandhassa gāvute, koṇāgamanassa
aḍḍhagāvute, kassapassa vīsati-usabhe. Amhākaṃ bhagavato pakatimānena
soḷasakarise, rājamānena aṭṭhakarise padese vihāro patiṭṭhitoti. Ayaṃ vihārapari-
cchedo.

Vipassissa pana bhagavato ekaratanāyāmā vidatthivithārā aṭṭhaṅgulubbedhā
suvaṇṇiṭṭhakā kāretvā cūḷaṃsena chādetvā vihāraṭṭhānaṃ kiṇiṃsu. Sikhissa suva-
ṇṇayaṭṭhiphālehi chādetvā kiṇiṃsu. Vessabhussa suvaṇṇahatthipādāni kāretvā
tesaṃ cūḷaṃsena chādetvā kiṇiṃsu. Kakusandhassa vuttanayeneva suvaṇṇiṭṭha-
kāhi chādetvā kiṇiṃsu. Koṇāgamanassa vuttanayeneva suvaṇṇakacchapehi
chādetvā kiṇiṃsu. Kassapassa (2.0017) suvaṇṇakaṭṭhiyeva chādetvā kiṇiṃsu.
Amhākaṃ bhagavato salakkhaṇānaṃ kahāpaṇānaṃ cūḷaṃsena chādetvā
kiṇiṃsu. Ayaṃ vihārabhūmiggahaṇadhanaparicchedo.

Tattha vipassissa bhagavato tathā bhūmiṃ kiṇitvā vihāraṃ katvā dinnupaṭṭhāko
punabbasumitto Nāma ahosi, sikhissa **sirivadḍhano** nāma, vessabhussa **sotthiyo**
nāma, kakusandhassa **accuto** nāma, koṇāgamanassa **uggo** nāma, kassapassa
sumano nāma, amhākaṃ bhagavato **sudatto** nāma. Sabbe cete gahapatimahā-
sālā seṭṭhino ahesunti. Ayaṃ upaṭṭhākaparicchedo nāma.

Aparāni cattāri avijahitaṭṭhānāni nāma honti. Sabbabuddhānañhi bodhipallaṅko
avijahito, ekasmiṃyeva ṭhāne hoti. Dhammacakkappavattanaṃ isipatane miga-
dāye avijahitameva hoti. Devorohanakāle saṅkassanagaradvāre paṭhamapadaga-
ṇṭhikā avijahitāva hoti. Jetavane gandhakuṭiyā cattāri mañcapādaṭṭhānāni avijahi-
tāneva honti. Vihāro pana khuddakopi mahantopi hoti, vihāropi na vijahitoyeva,
nagaraṃ pana vijahati. Yadā nagaraṃ pācīnato hoti, tadā vihāro pacchimoto;
yadā nagaraṃ dakkhiṇato, tadā vihāro uttarato. Yadā nagaraṃ pacchimoto, tadā
vihāro pācīnato; yadā nagaraṃ uttarato, tadā vihāro dakkhiṇato. Idāni pana

nagaraṃ uttarato, vihāro dakkhiṇato.

Sabbabuddhānañca āyuvemattaṃ, pamāṇavemattaṃ, kulavemattaṃ, padhānavemattaṃ, rasmivemattanti pañca vemattāni honti. **Āyuvemattaṃ** nāma keci dīghāyukā honti, keci appāyukā. Tathā hi dīpaṅkarassa vassasatasahassaṃ āyuppamāṇaṃ ahosi, amhākaṃ bhagavato vassasataṃ āyuppamāṇaṃ.

Pamāṇavemattaṃ nāma keci dīghā honti keci rassā. Tathā hi dīpaṅkaro asīti-hattho ahosi, sumano navutihattho, amhākaṃ bhagavā aṭṭhārasahattho.

Kulavemattaṃ (2.0018) nāma keci khattiyakule nibbattanti, keci brāhmaṇakule. **Padhānavemattaṃ** nāma kesañci padhānaṃ ittarakārameva hoti, yathā kassa-passa bhagavato. Kesañci addhaniyaṃ, yathā amhākaṃ bhagavato.

Rasmivemattaṃ nāma maṅgalassa bhagavato sarīrarasmi dasasahassilokadhātuppamāṇā ahosi. Amhākaṃ bhagavato samantā byāmamattā. Tatra rasmivemattaṃ ajjhāsayappaṭibaddhaṃ, yo yattakaṃ icchatī, tassa tattakaṃ sarīrappabhāpharati. Maṅgalassa pana niccampi dasasahassilokadhātuṃ pharatūti ajjhāsayo ahosi. Paṭividdhaguṇesu pana kassaci vemattaṃ nāma natthi.

Aparaṃ amhākaṃyeva bhagavato sahaṅgāparicchedaṅca nakkhattaparicchedaṅca dīpesuṃ. Sabbaññubodhisattena kira saddhiṃ rāhulamātā, ānandatthero, channo, kaṅṭako, nidhikumbho, mahābodhi, kāḷudāyīti imāni satta sahaṅgāni. Mahāpuriso ca uttarāsāḷhanakkhatteneva mātukucchiṃ okkami, mahābhinnikkhamaṃ nikkhami, dhammacakkaṃ pavattesi, yamakapāṭihāriyaṃ akāsi. Visākhānakkhattena jāto ca abhisambuddho ca parinibbuto ca. Māghanakkhattenassa sāvakasannipāto ca ahosi, āyusaṅkhārossajjanañca, assayujanakkhattena devo-rohananti ettakaṃ āharitvā dīpetabbaṃ. Ayaṃ sambahulaparicchedo nāma.

13. Idāni **atha kho tesaṃ bhikkhūnanti**-ādīsu te bhikkhū- “āvuso, pubbenivā-
 sassa nāma ayaṃ gati, yadidaṃ cutito paṭṭhāya paṭisandhi-ārohanaṃ. Yaṃ pana
 idaṃ paṭisandhito paṭṭhāya pacchā mukhaṃ ñāṇaṃ pesetvā cuti gantabbaṃ, idaṃ
 atigarukaṃ. Ākāse padaṃ dassento viya bhagavā kathesi”ti ativimhayajātā hutvā-
 “acchariyaṃ, āvuso,”ti-ādīni vatvā puna aparampi kāraṇaṃ dassento- “yatra hi
 nāma tathāgato”ti-ādīmāhaṃsu. Tattha **yatra hi nāmāti** acchariyatthe nipāto, yo
 nāma tathāgatoti attho. **Chinnapapañceti** ettha papañcā nāma taṇhā māno diṭṭhīti
 ime tayo kilesā. **Chinna vaṭumeti** ettha **vaṭumanti** kusalākusalakammavaṭṭaṃ
 vuccati. **Pariyādinnavatṭeti** tasseva vevacanaṃ, pariyādinna sabbakammavaṭṭeti
 attho. **Sabbadukkhavītivatteti** sabbaṃ vipākavaṭṭasaṅkhātāṃ dukkhaṃ vītivatte (2.00
Anussarissatīti idaṃ **yatrāti** nipātavasena anāgatavacanaṃ, attho panettha atīta-
 vasaṇa veditabbo. Bhagavā hi te buddhe anussari, na idāni anussarissati. **Evaṃsī-**
lāti maggasīlena phalasīlena lokiyalokuttarasīlena evaṃsīlā. **Evaṃdhammāti** ettha
 samādhipakkhā dhammā adhippetā, maggasamādhinā phalasamādhinā lokiyalo-
 kuttarasamādhinā, evaṃsamādhayoti attho. **Evaṃpaññāti** maggapaññādivase-
 neva evaṃpaññā. **Evaṃvihārīti** ettha pana heṭṭhā samādhipakkhānaṃ
 dhammānaṃ gahitattā vihāro gahitova puna kasmā gahitameva gaṇhātīti ce; na
 idaṃ gahitameva, idaṃhi nirodhasamāpattidīpanatthaṃ vuttaṃ. Tasmā evaṃ niro-
 dhasamāpattivihārī te bhagavanto ahesunti evamettha attho daṭṭhabbo.

Evaṃvimuttāti ettha vikkhambhanavimutti, tadaṅgavimutti, samucchedavimutti,
 paṭippassaddhivimutti, nissaraṇavimuttīti pañcavidhā vimutti. Tattha aṭṭha samāpa-
 ttiyo sayāṃ vikkhambhitehi nīvaraṇādīhi vimuttattā **vikkhambhanavimuttīti**
 saṅkhyāṃ gacchanti. Aniccānupassanādīkā sattānupassanā sayāṃ tassa tassa
 paccanīkaṅgavasena pariccattāhi nīcassaññādīhi vimuttattā **tadaṅgavimuttīti**
 saṅkhyāṃ gacchanti. Cattāro ariyamaggā sayāṃ samucchinnehi kilesehi vimu-
 ttattā **samucchedavimuttīti** saṅkhyāṃ gacchanti. Cattāri sāmāññaphalāni maggā-
 nubhāvena kilesānaṃ paṭippassaddhante uppannattā **paṭippassaddhivimuttīti**
 saṅkhyāṃ gacchanti. Nibbānaṃ sabbakilesehi nissaṭattā apagatattā dūre ṭhitattā
nissaraṇavimuttīti saṅkhyāṃ gacchati. Iti imāsaṃ pañcannaṃ vimuttīnaṃ vasena-
 “evaṃ vimuttā”ti ettha attho daṭṭhabbo.

14. Paṭisallānā vuṭṭhitoti ekībhāvā vuṭṭhito.

16. “Ito so, bhikkhave”ti ko anusandhi? Idaṃhi suttaṃ- “tathāgatassevesā,
 bhikkhave, dhammadhātu suppaṭividdhā”ti ca “devatāpi tathāgatassa etamatthaṃ
 ārocesun”ti ca imehi dvīhi padehi ābaddhaṃ. Tattha devatārocanapadaṃ suttanta-
 pariyosāne devacārikakolāhalaṃ dassento vicāressati. Dhammadhātupadānusa-
 ndhivasena pana ayaṃ desanā (2.0020) āradhā. Tattha **khattiyo jātiyāti**-ādīni
 ekādasapadāni nidānakaṇḍe vuttanayeneva veditabbāni.

Bodhisattadhammatāvaṇṇanā

17. Atha kho, bhikkhave, vipassī bodhisattoti-ādīsu pana **vipassīti** tassa nāmaṃ,
 taṅca kho vividhe atthe passanakusalatāya laddhaṃ. **Bodhisattoti** paṇḍitasatto

bujjhanakasatto. Bodhisāṅkhātesu vā catūsu maggesu satto āsatto laggamāna-
soti bodhisatto. **Sato sampajānoti** ettha **satoti** satiyeva. **Sampajānoti** ñāṇaṃ. Saṭṭi
sūpaṭṭhitaṃ katvā ñāṇena paricchinditvā mātukucchiṃ okkamīti attho. **Okkamīti**
iminā cassa okkantabhāvo pāḷiyaṃ dassito, na okkamanakkamo. So pana yasmā
aṭṭhakathaṃ ārūḷho, tasmā evaṃ veditabbo-

Sabbabodhisattā hi samatiṃsa pāramiyo pūretvā, pañca mahāpariccāge pari-
ccajitvā, ñātathacariyalokathacariyabuddhacariyānaṃ koṭṭiṃ patvā, vessantarasa-
dise tatiye attabhāve ṭhatvā, satta mahādānāni datvā, sattakkhattuṃ pathaviṃ
kampetvā, kālaṅkatvā, dutiyacittavāre tusitabhavane nibbattanti. Vipassī bodhisat-
topi tatheva katvā tusitapure nibbattitvā saṭṭhisatasahassādhikā sattapaññāsa
vassakoṭṭiyo tattha aṭṭhāsi. Aññadā pana dīghāyukadevaloke nibbattā bodhisattā
na yāvatāyukaṃ tiṭṭhanti. Kasmā? Tattha pāramīnaṃ duppūraṇiyattā. Te adhimu-
ttikālakiriyaṃ katvā manussapattheyeva nibbattanti. Pāramīnaṃ pūrento pana
yathā idāni ekena attabhāvena sabbaññutaṃ upanetuṃ sakkonti, evaṃ sabbaso
pūritattā tadā vipassī bodhisatto tattha yāvatāyukaṃ aṭṭhāsi.

Devatānaṃ pana- “manussānaṃ gaṇanāvasena idāni sattaḥi divasehi cuti
bhavissati”ti **pañca pubbanimittāni** uppajjanti- mālā milāyanti, vatthāni kilissanti,
kacchehi sedā muccanti, kāye dubbaṇṇiyaṃ okkamati, devo devāsane na
saṅṭhāti. Tattha **mālā**ti paṭisandhiggahaṇadivase piḷandhanamālā (2.0021), tā kira
saṭṭhisatasahassādhikā sattapaññāsa vassakoṭṭiyo amilāyitvā tadā milāyanti.
Vatthesupi eseva nayo. Ettakaṃ pana kālaṃ devānaṃ neva sītaṃ na uṇhaṃ hoti,
tasmīṃ kāle sarīrā bindubindivasena sedā muccanti. Ettakañca kālaṃ tesam
sarīre khaṇḍiccapāliccādivasena vivaṇṇatā na paññāyati, devadhītā soḷasavassu-
ddesikā viya khāyanti, devaputtā vīsativassuddesikā viya khāyanti, maraṇakāle
pana tesam kilantarūpo attabhāvo hoti. Ettakañca tesam kālaṃ devaloke ukka-
ṇṭhitā nāma natthi, maraṇakāle pana nissasanti vijambhanti, sake āsane nābhira-
manti.

Imāni pana pubbanimittāni yathā loke mahāpuññānaṃ rājarājamahāmattādīnaṃ-
yeva ukkāpātabhūmicālacandaggāhādīni nimittāni paññāyanti, na sabbesaṃ;
evaṃ mahesakkhadevatānaṃyeva paññāyanti, na sabbesaṃ. Yathā ca manu-
ssesu pubbanimittāni nakkhattapāṭhakādayova jānanti, na sabbe; evaṃ tānipi na
sabbadevatā jānanti, paṇḍitā eva pana jānanti. Tattha ye mandena kusalaka-
mmaena nibbattā devaputtā, te tesu uppannesu- “idāni ko jānāti, ‘kuhiṃ nibbatte-
ssāmā’ti” bhāyanti. Ye mahāpuññā, te “amhehi dinnaṃ dānaṃ, rakkhitaṃ sīlaṃ,
bhāvitaṃ bhāvanaṃ āgamma upari devalokesu sampattiṃ anubhavissāmā”ti na
bhāyanti. Vipassī bodhisattopi tāni pubbanimittāni disvā “idāni anantare attabhāve
buddho bhavissāmī”ti na bhāyati. Athassa tesu nimittesu pātubhūtesu dasasaha-
ssacakkavāḷadevatā sannipatitvā- “mārisa, tumhehi dasa pāramiyo pūrentehi na
sakkasampattiṃ, na mārasampattiṃ, na brahmasampattiṃ, na cakkavattisa-
mpattiṃ patthentehi pūritā, lokanītharaṇatthāya pana buddhattaṃ patthayamā-
nehi pūritā. So vo, idāni kālo, mārisa, buddhattāya, samayo, mārisa, buddhattāyā”-
ti yācanti.

Atha mahāsatto tāsam devatānaṃ paṭiññaṃ adatvāva kāladīpadesakulajane-tti-āyuparicchedavasena pañcamahāvilokanaṃ nāma vilokesi. Tattha “kālo nu kho, na kālo”ti paṭhamaṃ kālaṃ vilokesi. Tattha vassasatasahassato uddhaṃ vaḍḍhita-āyukālo kālo nāma na hoti. Kasmā? Tadā hi sattānaṃ jātijarāmarañāni na (2.0022) paññāyanti, buddhānañca dhammadesanā nāma tilakkhaṇamuttā natthi. Te tesam- “aniccam dukkhamanattā”ti kathentānaṃ- “kiṃ nāmetaṃ kathe-nti”ti neva sotuṃ, na saddahituṃ maññanti, tato abhisamayo na hoti, tasmim asati aniyyānikaṃ sāsanaṃ hoti. Tasmā so akālo. Vassasatato ūna-āyukālopi kālo na hoti. Kasmā? Tadā hi sattā ussannakilesā honti, ussannakilesānañca dinno ovādo ovādaṭṭhāne na tiṭṭhati, udake daṇḍarāji viya khippaṃ vigacchati. Tasmā sopi akālova. Vassasatasahassato paṭṭhāya heṭṭhā, vassasatato paṭṭhāya uddhaṃ āyukālo kālo nāma, tadā ca asītivassasahassāyukā manussā. Atha mahāsatto- “nibbattitabbakālo”ti kālaṃ passi.

Tato dīpaṃ vilokento saporivāre cattāro dīpe oloketvā- “tisu dīpesu buddhā na nibbattanti, jambudīpeyeva nibbattanti”ti dīpaṃ passi.

Tato- “jambudīpo nāma mahā, dasayojanasahassaparimāṇo, katarasmim nu kho padese buddhā nibbattanti”ti desaṃ vilokento majjhimadesaṃ passi. Majjhimadeso nāma- “puratthimāya disāya gajaṅgalaṃ nāma nigamo”ti-ādinā (mahāva. 259) nayena vinaye vuttova. So āyāmato tīṇi yojanasatāni, vitthārato aḍḍhateyyāni, parikkhepato navayojanasatānīti. Etasmiñhi padese buddhā pacceka-buddhā aggasāvaka asīti mahāsāvaka cakkavattirājāno aññe ca mahesakkhā khattiyabrāhmaṇagahapatimahāsālā uppajjanti. Idañcetha bandhumatī nāma nagaraṃ, tattha mayā nibbattitabbanti niṭṭhaṃ agamāsi.

Tato kulaṃ vilokento- “buddhā nāma lokasammate kule nibbattanti. Idāni ca khattiyakulaṃ lokasammataṃ, tattha nibbattissāmi, bandhumā nāma me rājā pitā bhavissati”ti kulaṃ passi.

Tato mātaraṃ vilokento- “buddhamātā nāma lolā surādhuttā na hoti, kappasata-sahassaṃ pūritapāramī, jātito paṭṭhāya akhaṇḍapañcasīlā hoti, ayañca bandhu-matī nāma devī īdisā, ayaṃ me mātā bhavissati (2.0023), “kittakaṃ panassā āyū”-ti āvajjanto “dasannaṃ māsānaṃ upari satta divasāni”ti passi.

Iti imaṃ pañcamahāvilokanaṃ viloketvā “kālo, me mārisā, buddhabhāvāyā”ti devatānaṃ saṅghaṃ karonto paṭiññaṃ datvā- “gacchatha, tumhe”ti tā devatā uyyojetvā tusitadevatāhi parivuto tusitapure nandanavanaṃ pāvisi. Sabbadevalokesu hi nandanavanaṃ atthiyeva. Tatra naṃ devatā ito cuto sugatiṃ gacchāti pubbekatakusalakammokāsaṃ sārāyamānā vicaranti. So evaṃ devatāhi kusalaṃ sārāyamānāhi parivuto tattha vicarantoyeva cavi.

Evaṃ cuto ca ‘cavāmi’ti jānāti, cuticittaṃ na jānāti. Paṭisandhiṃ gahetvāpi jānāti, paṭisandhicittameva na jānāti. “Imasmim me ṭhāne paṭisandhiṃ gahitā”ti evaṃ pana jānāti. Keci pana therā- “āvajjanapariyāyo nāma laddhuṃ vaṭṭati, duti-yatatiyacittavāre eva jānissati”ti vadanti. Tipiṭakamahāsīvatthero pana āha- “mahāsattānaṃ paṭisandhi na aññesaṃ paṭisandhisadisā, koṭippattaṃ pana tesam satisampajaññaṃ. Yasmā pana teneva cittaṃ taṃ cittaṃ ñātum na sakkā, tasmā

cuticcittam na jānāti. Cutikkhaṇepi ‘cavāmī’ti jānāti. Paṭisandhicittam na jānāti. ‘Asu-
kasmim me tḥāne paṭisandhi gahitā’ti jānāti, tasmim kāle dasasahassilokadhātu
kampatī’ti. Evaṃ sato sampajāno mātukucchim okkamanto pana ekūnavīsatiyā
paṭisandhicitteṣu mettāpubbabhāgassa somanassasahagatañāṇasampayutta-asa-
ñkhārikakusalacittassa sadisamahāvīpākacittena paṭisandhi gaṇhi. Mahāsīva-
tthero pana upekkhāsahagatenāti āha. Yathā ca amhākaṃ bhagavā, evaṃ sopi
āsāḥīpuṇṇamāyaṃ uttarāsāḥīhanakkhatteneva paṭisandhim aggahesi.

Tadā kira pure puṇṇamāya sattamadivasato paṭṭhāya vigatasurāpānaṃ mālāga-
ndhādivibhūtisampannaṃ nakkhattakīlaṃ anubhavamānā bodhisattamātā
sattame divase pāto uṭṭhāya gandhodakena nahāyitvā sabbālañkāravibhūsitā
varabhojanaṃ bhuñjitvā uposathaṅgāni adhiṭṭhāya sirigabbhaṃ pavisitvā sirisa-
yane nipannā niddaṃ okkamamānā idaṃ supinaṃ addasa- “cattāro kira (2.0024)
naṃ mahārājāno sayaneneva saddhim ukkipitvā anotattadahaṃ netvā nahā-
petvā dibbavatthaṃ nivāsetvā dibbagandhehi vilimpetvā dibbapupphāni piḷa-
ndhitvā, tato avidūre rajatapabbato, tassa anto kanakavimānaṃ atthi, tasmim
pācīnato sīsaṃ katvā nipajjāpesuṃ. Atha bodhisatto setavaravāraṇo hutvā tato
avidūre eko suvaṇṇapabbato, tattha caritvā tato oruyha rajatapabbataṃ abhiru-
hitvā kanakavimānaṃ pavisitvā mātaraṃ padakkhiṇaṃ katvā dakkhiṇapassaṃ
phāletvā kucchim pavitṭhasadiso ahosi”.

Atha pabuddhā devī taṃ supinaṃ rañño ārocesi. Rājā vibhātāya rattiyā catusa-
ṭṭhimatte brāhmaṇapāmokkhe pakkosāpetvā haritūpalittāya lājādīhi katamaṅgala-
sakkārāya bhūmiyā mahārahāni āsanāni paññapetvā tattha nisinnānaṃ brāhma-
ṇānaṃ sappimadhusakkarābhisañkhatassa varapāyāsassa suvaṇṇarajatapātiyo
pūretvā suvaṇṇarajatapātīheva paṭikujjitvā adāsi, aññehi ca

ahatavatthakapilagāvidānādīhi nesam̐ santappesi. Atha nesam̐ sabbakāmasanta-
ppitānaṃ taṃ supinaṃ ārocetvā- “kiṃ bhavissati”ti pucchi. Brāhmaṇā āhaṃsu-
“mā cintayi, mahārāja, deviyā te kucchimhi gabbho patiṭṭhito, so ca kho purisa-
gabbho na itthigabbho, putto te bhavissati. So sace agāraṃ ajjhāvasissati, rājā
bhavissati cakkavattī. Sace agārā nikkhamma pabbajissati, buddho bhavissati
loke vivaṭṭacchado”ti. Ayaṃ tāva- “mātukucchiṃ okkamī”ti ettha vaṇṇanākkamo.

Ayamettha dhammatāti ayaṃ ettha mātukucchi-okkamane dhammatā, ayaṃ
sabhāvo, ayaṃ niyāmoti vuttaṃ hoti. **Niyāmo** ca nāmesa kammaniyāmo, utuni-
yāmo, bijaniyāmo, cittaniyāmo, dhammaniyāmoti pañcavidho (dha. sa. aṭṭha. 498).

Tattha kusalassa iṭṭhavipākadānaṃ, akusalassa anīṭṭhavipākadānanti ayaṃ
kammaniyāmo. Tassa dīpanatthaṃ- “na antalikkhe”ti (khu. pā. 127) gāthāya
vatthūni vattabbāni. Apica ekā kira itthī sāmikena saddhiṃ bhaṇḍitvā ubbandhitvā
maritukāmā (2.0025) rajjupāse gīvaṃ pavesesi. Aññataro puriso vāsīṃ nisento
taṃ itthikammaṃ disvā rajjuṃ chinditukāmo- “mā bhāyi, mā bhāyi”ti taṃ samassā-
sento upadhāvi. Rajju āsīviso hutvā aṭṭhāsi. So bhīto palāyi. Itarā tattheva mari.
Evamādīni cettha vatthūni dassetabbāni.

Tesu tesu janapadesu tasmīṃ tasmīṃ kāle ekappahāreneva rukkhānaṃ
pupphaphalagahaṇādīni, vātassa vāyanaṃ avāyanaṃ, ātapassa tikkhatā
mandatā, devassa vassanaṃ avassanaṃ, padumānaṃ divā vikasanaṃ rattīṃ
milāyananti evamādi **utuniyāmo**.

Yaṃ panetaṃ sālībijato sāliphalameva, madhurato madhurasam̐yeva, tittato
tittarasam̐yeva phalaṃ hoti, ayaṃ **bijaniyāmo**.

Purimā purimā cittacetasi kā dhammā pacchimānaṃ pacchimānaṃ cittacetasi
kānaṃ dhammānaṃ upanissayapaccayena paccayoti evaṃ yadetaṃ cakkhuvī-
ññāṇādīnaṃ anantarā sampañcchanādīnaṃ nibbattanaṃ, ayaṃ **cittaniyāmo**.

Yā panesā bodhisattānaṃ mātukucchi-okkamanādīsu dasasahassilokadhātuka-
mpanādīnaṃ pavatti, ayaṃ **dhammaniyāmo** nāma. Tesu idha dhammaniyāmo
adhippeto. Tasmā tamevatthaṃ dassento **dhammatā esā bhikkhaveti**-ādīmāha.

18. Tattha **kucchiṃ okkamati**ti ettha kucchiṃ okkanto hotīti ayamevattho.
Okkante hi tasmīṃ evaṃ hoti, na okkamamāne. **Appamāṇo**Ti vuḍḍhippamāṇo,
vipuloti attho. **Uḷāro**ti tasseva vevacanaṃ. Uḷārāni uḷārāni khādaniyāni khādanti-ā-
dīsu (ma. ni. 1.399) hi madhuraṃ uḷāranti vuttaṃ. Uḷārāya khalu bhavaṃ vacchā-
yano samaṇaṃ gotamaṃ pasamsāya pasamsatīti-ādīsu (ma. ni. 1.288) seṭṭhaṃ
uḷāranti vuttaṃ. Idha pana vipulaṃ adhippetam̐. **Devānaṃ devānubhāvanti** ettha
devānaṃ ayamānubhāvo nivatthavatthassa pabhā dvādasayojanāni pharati, tathā
sarīrassa, tathā alaṅkāraṃ, tathā vimānassa, taṃ atikkamitvāti attho.

Lokantarikāti (2.0026) tiṇṇaṃ tiṇṇaṃ cakkavāḷānaṃ antarā ekeko lokantariko
hoti, tiṇṇaṃ sakaṭacakkānaṃ vā tiṇṇaṃ pattānaṃ vā aññamaññaṃ āhacca ṭhapi-
tānaṃ majjhe okāso viya. So pana lokantarikanirayo parimāṇato aṭṭhajojana-
hasso hoti. **Aghāti** niccavivaṭṭā. **Asam̐vutāti** heṭṭhāpi appatiṭṭhā. **Andhakārāti** tama-
bhūtā. **Andhakāratimisāti** cakkhuvīññāṇuppattinivāraṇato andhabhāvakaraṇatimi-
sena samannāgatā. Tattha kira cakkhuvīññāṇaṃ na jāyati. **Evaṃmahiddhikāti**

candimasūriyā kira ekappahāreneva tīsu dīpesu paññāyanti, evaṃ mahiddhikā. Ekekāya disāya nava nava yojanasatasahassāni andhakāraṃ vidhamitvā ālokaṃ dassenti, **evaṃmahānubhāvā. Ābhāya nānubhontīti** attano pabhāya nappahonti. Te kira cakkavāḷapabbatassa vemajjhena vicaranti, cakkavāḷapabbatañca atikkamma lokantarikanirayā. Tasmā te tattha ābhāya nappahonti.

Yepi tattha sattāti yepi tasmim̐ lokantarikamahāniraye sattā uppannā. Kiṃ pana kammaṃ katvā tattha uppajjantīti. Bhāriyaṃ dāruṇaṃ mātāpitūnaṃ dhammikasaṃmaṇabrāhmaṇānañca upari aparādhaṃ, aññañca divase divase pāṇavadhādisāhasikakammaṃ katvā uppajjanti, tambapaṇṇidīpe abhayacoranāgacorādayo viya. Tesam̐ attabhāvo tigāvutiko hoti, vaggulīnaṃ viya dīghanakhā honti. Te rukkhe vagguliyo viya nakhehi cakkavāḷapabbate lagganti. Yadā saṃsappantā aññaṃaññaṃ hatthapāsaṃ gatā honti, atha “bhakkho no laddho”ti maññaṃaññā tattha vāvaṭṭā viparivattitvā lokasandhāraka-udake patanti, vāte paharantepi madhukaphalāni viya chijjitvā uduke patanti, patitamattāva accantakhāre uduke piṭṭhapiṇḍi viya vilīyanti.

Aññepi kira bho santi sattā Ti bho yathā mayaṃ mahādukkhaṃ anubhavāma, evaṃ aññe kira sattāpi imaṃ dukkhamanubhavanatthāya idhūpapannāti taṃ divasaṃ passanti. Ayaṃ pana obhāso ekayāgupānamattampi na tiṭṭhati, accharāsaṅghāṭamattameva vijjābhāso viya niccharitvā- “kiṃ idan”ti bhaṇantānaṃyeva antaradhāyati. **Saṅkampi** Ti samantato kampati. Itaradvayaṃ purimāpadasseva vevacanaṃ. Puna **appamāṇo cāti**-ādi nigamanatthaṃ vuttaṃ.

19. Cattāro (2.0027) naṃ devaputtā cātuddisaṃ rakkhāya upagacchantīti ettha **cattāro**ti catunnaṃ mahārājānaṃ vasena vuttaṃ. Dasasahassacakkavāḷesu pana cattāro cattāro katvā cattālīsasahassāni honti. Tattha imasmim̐ cakkavāḷe mahārājāno khaggahatthā bodhisattassa ārakkhatthāya upagantvā sirigabbhaṃ pavitṭhā, itare gabbhadvārato paṭṭhāya avaruddhake paṃsupisācakādiyakkhagaṇe paṭikkamāpetvā yāva cakkavāḷā ārakkhaṃ gaṇhiṃsu.

Kimatthāya panāyaṃ rakkhā? Nanu paṭisandhikkhaṇe kalalakālato paṭṭhāya sacepi koṭisatasahassamārā koṭisatasahassasineruṃ ukkhipitvā bodhisattassa vā bodhisattamātuyā vā antarāyakaṇatthaṃ āgaccheyyūṃ, sabbe antarāva antaradhāyeyyūṃ. Vuttampi cetam̐ bhagavatā rühruppādavatthusmiṃ- “atṭhānametaṃ, bhikkhave, anavakāso, yaṃ parupakkamena tathāgataṃ jīvitā voropeyya. Anupakkamena, bhikkhave, tathāgatā parinibbāyanti. Gacchatha, tumhe bhikkhave, yathāvihāraṃ, arakkhiyā, bhikkhave tathāgatā”ti (cūḷava. 341). Evameva, tena parupakkamena na tesam̐ jīvitantarāyo atthi, santi kho pana amanussā virūpā duddasikā bheravarūpā migapakkhino, yesam̐ rūpaṃ vā disvā saddaṃ vā sutvā bodhisattamātu bhayaṃ vā santāso vā uppajjeyya, tesam̐ nivāraṇatthāya rakkhaṃ aggahesuṃ. Apica bodhisattassa puññatejēna sañjātagāravā attano gāravacoditāpi te evamakam̐su.

Kiṃ pana te antogabbhaṃ pavisitvā ṭhitā cattāro mahārājāno bodhisattassa mātuyā attānaṃ dassenti, na dassentīti? Nahānaṃañḍanabhojanādisarīrakiccakāle na dassenti, sirigabbhaṃ pavisitvā varasayane nipannakāle pana dassenti.

Tattha kiñcāpi amanussadassanaṃ nāma manussānaṃ sappaṭibhayaṃ hoti, bodhisattassa mātā pana attano ceva puttassa ca puññānubhāvena te disvā na bhāyati, pakati-antepurapālakesu viya assā etesu cittaṃ uppajjati.

20. Pakatiyā sīlavatīti sabhāveneva sīlasampannā. Anuppanne kira buddhe manussā tāpasaparibbājakānaṃ santike vanditvā ukkuṭikaṃ nisīditvā sīlaṃ gaṇhanti. Bodhisattamātāpi kāladevilassa isino santike (2.0028) sīlaṃ gaṇhāti. Bodhisatte pana kucchigate aññassa pādamūle nisīdituṃ nāma na sakkā, samānāsane nisīditvā gahitasīlampi āvajjanakaraṇamattaṃ hoti. Tasmā sayameva sīlaṃ aggahesīti vuttaṃ hoti.

21. Purisesūti bodhisattassa pitaraṃ ādiṃ katvā kesuci manussesu purisādhippāyacittaṃ nuppajjati. Bodhisattamāturūpaṃ pana kusalā sippikā potthakammā-dīsipi kātuṃ na sakkonti. Taṃ disvā purisassa rāgo nuppajjatīti na sakkā vattuṃ, sace pana taṃ rattacitto upasaṅkamtukāmo hoti, pādā na vahanti, dibbasāṅkhalikā viya bajjhanti. Tasmā “anatikkamanīyā”ti-ādi vuttaṃ.

22. Pañcannaṃ kāmagaṇānanti pubbe kāmagaṇūpasañhitanti iminā purisādhippāyavasena vatthupaṭikkhepo kato, idha ārammaṇappaṭilābho dassito. Tadā kira deviyā evarūpo putto kucchiṃ upapannoti sutvā samantato rājāno mahagga-ābharaṇatūriyādivasena pañcadvārārammaṇavatthubhūtaṃ paṇṇākāraṃ pesenti. Bodhisattassa ca bodhisattamātu ca katakammaṃ ussannattā lābhasakkārassa pamāṇaparicchedo natthi.

23. Akilantakāyāti yathā aññā itthiyo gabbhabhārena kilamanti hatthapādā uddhumātātādīni pāpuṇanti, evaṃ tassā koci kilamatho nāhosi. **Tirokucchigatanti** antokucchigataṃ. **Passatīti** kalalādikālaṃ atikkamitvā sañjāta-aṅgapaccaṅga-ahīnindriyabhāvaṃ upagataṃyeva passati. Kimatthaṃ passati? Sukhavāsattaṃyeva. Yatheva hi mātā puttena saddhiṃ nipannā vā nisinnā vā- “hatthaṃ vāssa pādaṃ vā olambantaṃ ukkhipitvā saṅṭhapessāmī”ti sukhavāsattaṃ puttaṃ oloketi, evaṃ bodhisattamātāpi yaṃ taṃ mātu utthānagamana-parivattananisajjādīsū uṇhasītaṇikatittakakaṭukāhāra-ajjhoharaṇakālesu ca gabbhassa dukkhaṃ uppajjati, “atthi nu kho me taṃ puttassā”ti sukhavāsattaṃ olokayamānā pallaṅkaṃ ābhujitvā nisinnaṃ bodhisattaṃ passati. Yathā hi aññe antokucchigatā pakkāsayā avattharivā āmāsayaṃ ukkhipitvā udarapaṭalaṃ piṭṭhito katvā piṭṭhikaṇḍakaṃ nissāya ukkuṭikaṃ dvīsū muṭṭhīsū hanukaṃ ṭhapetvā deve (2.0029) vassante rukkhasusire makkaṭā viya nisīdanti, na evaṃ bodhisatto, bodhisatto pana piṭṭhikaṇḍakaṃ piṭṭhito katvā dhammāsane dhammakathiko viya pallaṅkaṃ ābhujitvā puratthābhimukho nisīdati. Pubbekatakammaṃ panassā vatthūṃ sodheti, suddhe vatthūhi sukhumacchavilakkhaṇaṃ nibbattati. Atha naṃ kucchitaco paṭicchādetuṃ na sakkoti, oloketiyā bahiṭhito viya paññāyati. Tamatthaṃ upamāya vibhāvento bhagavā **seyyathāpīti**-ādimāha. Bodhisatto pana antokucchigato mātaraṃ na passati. Na hi antokucchiyaṃ cakkhuviññāṇaṃ uppajjati.

24. Kālaṅkarotīti na vijātabhāvapaccayā, āyuparikkhayeneva. Bodhisattena vasitaṭṭhānañhi cetiyakuṭisadisamaṃ hoti, aññesaṃ aparibhogārahaṃ, na ca sakkā bodhisattamātaraṃ apanetvā aññaṃ aggamaheṣiṭṭhāne ṭhapetunti tattakamaṃyeva

bodhisattamātu āyuppamāṇaṃ hoti, tasmā tadā kālaṅkaroti. Katarasmiṃ pana vaye kālaṃ karotīti? Majjhimavaye. Paṭhamavayasmiñhi sattānaṃ attabhāve chandarāgo balavā hoti, tena tadā sañjātagabbhā itthī gabbhaṃ anurakkhituṃ na sakkoti, gabbho bahvābādho hoti. Majjhimavayassa pana dve koṭṭhāse atikkamma tatiye koṭṭhāse vatthu visadaṃ hoti, visade vatthumhi nibbattadārakā arogā honti, tasmā bodhisattamātāpi paṭhamavaye sampattiṃ anubhavitvā majjhimavayassa tatiye koṭṭhāse vijāyitvā kālaṃ karotīti ayamettha dhammatā.

25. Nava vā dasa vā Ti ettha vā saddassa vikappanavasena satta vā aṭṭha vā ekādasa vā dvādasa vāti evamādīnaṃ saṅgaho veditabbo. Tattha sattamāsajāto jīvati, sītuṅhakkhamo pana na hoti. Aṭṭhamāsajāto na jīvati, avasesā jīvanti.

27. Devā paṭhamaṃ paṭiggaṇhantiti khīṇāsavā suddhāvāsabrahmāno paṭiggaṇhanti. Kathaṃ paṭiggaṇhanti? “Sūtivesaṃ gaṇhitvā”ti eke. Taṃ pana paṭikkhitvā idaṃ vuttaṃ- ‘tadā bodhisattamātā suvaṇṇakhacitaṃ vatthaṃ nivāsetvā macchakkhisadisāṃ dukūlapaṭaṃ yāva pādantā pārūpitvā aṭṭhāsi. Athassā sallahukagabbhavuṭṭhānaṃ ahosi, dhamakaraṇato udakanikkhamanasadisāṃ. Atha te pakatibrahmaveseneva upasaṅkamitvā paṭhamaṃ suvaṇṇajālena (2.0030) paṭiggahesuṃ. Tesāṃ hatthato cattāro mahārājāno ajinappaveṇiyā paṭiggahesuṃ. Tato manussā dukūlacumbaṭakena paṭiggahesuṃ’. Tena vuttaṃ- “devā paṭhamaṃ paṭiggaṇhanti, pacchā manussā”ti.

28. Cattāro naṃ devaputtāti cattāro mahārājāno. **Paṭiggahetvā** Ti ajinappaveṇiyā paṭiggahetvā.

Mahesakkhoti mahātejo mahāyaso lakkhaṇasampanno.

29. Visadova nikkhamatīti yathā aññe sattā yonimagge laggantā bhaggavi-bhaggā nikkhamanti, na evaṃ nikkhamati, alaggo hutvā nikkhamatīti attho **ude-nāti** udakena. **Kenaci asucināti** yathā aññe sattā kammajavātehi uddhampādā adhosirā yonimagge pakkhittā sataporisaṃ narakapapātaṃ patantā viya, tālacchiddena nikkadḍhiyamānā hatthī viya mahādukkhaṃ anubhavantā nānā-asucimakkhitāva nikkhamanti, na evaṃ bodhisatto. Bodhisattañhi kammajavātā uddhampādaṃ adhosiraṃ kātuṃ na sakkonti. So dhammāsanato otaranto dhammakathiko viya, nisseṇito otaranto puriso viya ca dve hatthe ca dve pāde ca pasāretvā ṭhitakova mātukucchisambhavena kenaci asucinā amakkhitova nikkhamati.

Udakassa dhārāti udakavaṭṭiyo. Tāsu sītā suvaṇṇakaṭāhe patati uḥhā rajatakaṭāhe. Idañca pathavitale kenaci asucinā asammissaṃ tesaṃ pāṇiyaparibhojanīya-udakañceva aññehi asādhāraṇaṃ kilā-udakañca dassetuṃ vuttaṃ, aññassa pana suvaṇṇarajatagaṭehi āhariyamāna-udakassa ceva haṃsavattakādipokkharāṇīgatassa ca udakassa paricchedo natthi.

31. Sampatijāto Ti muhuttajāto. Pāḷiyaṃ pana mātukucchito nikkhantamatto viya dassito, na evaṃ daṭṭhabbaṃ. Nikkhantamattañhi naṃ paṭhamaṃ brahmāno suvaṇṇajālena paṭiggaṇhiṃsu, tesaṃ hatthato cattāro mahārājāno ajinappaveṇiyā, tesaṃ hatthato manussā dukūlacumbaṭakena. Manussānaṃ hatthato muccitvā pathaviyaṃ patiṭṭhito. **Setamhi chatte anudhāriyamāneti** dibbasetacchatte anudhāriyamānamhi. Ettha ca chattassa parivārāni khaggādīni (2.0031) pañca rājakakudhabhaṇḍānipi āgatāneva. Pāḷiyaṃ pana rājagamane rājā viya chattameva vuttaṃ. Tesu chattameva paññāyati, na chattaggāhako. Tathā khaggatālavaṇṭamorahattakavāḷabījanī-uḥhīsamattāyeva paññāyanti, na tesaṃ gāhakā. Sabbāni kira tāni adissamānarūpā devatā gaṇhiṃsu. Vuttañcetaṃ-

“Anekasākhañca sahasamaṇḍalaṃ,
chattaṃ marū dhārayumantalikkhe;
suvaṇṇadaṇḍā vipatanti cāmarā,
na dissare cāmarachattagāhakā” ti. (su. ni. 693);

Sabbā ca disāti idamaṃ sattapadavītiḥārūpari ṭhitassa viya sabbadisānuvilokanaṃ vuttaṃ, na kho panevaṃ daṭṭhabbaṃ. Mahāsatto hi manussānaṃ hatthato muccitvā paṭhaviyaṃ patiṭṭhito puratthimaṃ disaṃ olokesi. Anekāni cakkavāḷasa-hassāni ekaṅgaṇāni ahesuṃ. Tattha devamanussā gandhamālādīhi pūjayamānā-“mahāpurisa, idha tumhehi sadisopi natthi, kuto uttaritaro” ti āhaṃsu. Evaṃ catasso disā, catasso anudisā, heṭṭhā, uparīti dasa disā anuviloketvā attanā sadisaṃ adisvā- “ayaṃ uttarā disā” ti uttarābhimukho sattapadavītiḥārena agamāsīti evamettha attho veditabbo. **Āsabhinti** uttamaṃ. **Aggoti** guṇehi sabbapaṭhamo. Itarāni dve padāni etasseva vevacanāni. **Ayamantimā jāti, natthi dāni punabbhavoti** padadvayena imasmiṃ attabhāve pattabbaṃ arahattaṃ byākāsi.

Ettha ca samehi pādehi pathaviyā patiṭṭhānaṃ caturiddhipādapaṭilābhassa pubbanimittam, uttarābhimukhabhāvo mahājanaṃ ajjhottharivā abhibhavitvā gamanassa pubbanimittam, sattapadagamaṃ sattabojjhaṅgaratanapaṭilā-

bhassa pubbanimittam, dibbasetacchattadhāraṇam vimuttivarachattapaṭilābhassa pubbanimittam, pañcarājakakudhabhaṇḍānam paṭilābho pañcahi vimuttihi vimuccanassa pubbanimittam, sabbadisānuvilokanam anāvaraṇañāṇapaṭilābhassa pubbanimittam, āsabhivācābhāsanam appaṭivattiyadhammacakkappavattanassa pubbanimittam, “ayamantimā jāti”ti sīhanādo anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbānassa pubbanimittanti veditabbam (2.0032). Ime vārā pāḷiyam āgatā, sambahulavāro pana nāgato, āharitvā dīpetabbo.

Mahāpurisassa hi jātadivase dasasahassilokadhātu kampi. Dasasahassilokadhātumhi devatā ekacakkavāḷe sannipatiṃsu. Paṭhamam devā paṭiggaṇhiṃsu, pacchā manussā. Tantibaddhā viṇā cammabaddhā bheriyo ca kenaci avādītā sayameva vajjiṃsu. Manussānam andubandhanādīni khaṇḍākhaṇḍam chijjiṃsu. Sabbarogā vūpasamiṃsu, ambilena dhotatambamalam viya vigacchiṃsu. Jaccandhā rūpāni passiṃsu. Jaccabadhirā saddam suṇiṃsu. Piṭhasappījavasampannā ahesum. Jātijaḷānampi eḷamūgānam sati patiṭṭhāsi. Videsapakkhandā nāvā supaṭṭanam pāpuṇiṃsu. Ākāsaṭṭhakabhūmaṭṭhakaratanāni sakatejobhāsitāni ahesum. Verino mettacittam paṭilabhiṃsu. Avīcimhi aggi nibbāyi. Lokantaresu āloko udapādi. Nadīsu jalam nappavattati. Mahāsamudde madhurasam udakam ahosi. Vāto na vāyi. Ākāsapabbatarukkhatā sakuṇā bhassitvā pathavigatā ahesum. Cando ativiroci. Sūriyo na uṇho, na sītalō, nimmalo utusampanno ahosi. Devatā attano attano vimānadvāre ṭhatvā apphoṭanaseḷanacelukkhepādīhi mahākīḷakam kīḷiṃsu. Cātuddīpikamahāmegho vassi. Mahājanaṃ neva khudā na pipāsā pīḷesi. Dvārakavāṭāni sayameva vivariṃsu. Pupphūpagaphalūpagā rukkhā pupphaphalāni gaṇhiṃsu. Dasasahassilokadhātu ekaddhajamālā ahosi.

Tatrāpi dasasahassilokadhātukampo sabbaññutaññāṇapaṭilābhassa pubbanimittam. Devatānam ekacakkavāḷe sannipāto dhammacakkappavattanakāle ekappahāreneva sannipatitvā dhammam paṭiggaṇhanassa pubbanimittam. Paṭhamam devatānam paṭiggahaṇam catunnam rūpāvacarajjhānānam paṭilābhassa pubbanimittam. Pacchā manussānam paṭiggahaṇam catunnam arūpāvacarajjhānānam paṭilābhassa pubbanimittam. Tantibaddhaviṇānam sayam vajjanam anupubbavihārapaṭilābhassa pubbanimittam. Cammabaddhabherīnam vajjanam mahatīyā dhammabheriyā anussāvanassa pubbanimittam. Andubandhanādīnam chedo asmimānasamucchedassa pubbanimittam. Mahājanassa rogavigamo catusaccapaṭilābhassa pubbanimittam. Jaccandhānam rūpadassanam dibbacakkhupaṭilābhassa pubbanimittam (2.0033). Badhirānam saddassavanam dibbasotadhātupaṭilābhassa pubbanimittam. Piṭhasappīnam javasampadā caturiddhipādapaṭilābhassa pubbanimittam. Jaḷānam satipatiṭṭhānam catusatipaṭṭhānapaṭilābhassa pubbanimittam. Videsapakkhandanāvānam supaṭṭanasampāpuṇanam catupaṭisambhidādhigamassa pubbanimittam. Ratanānam sakatejobhāsittam yam lokassa dhammobhāsam dassessati, tassa pubbanimittam.

Verīnam mettacittapaṭilābho catubrahmavihārapaṭilābhassa pubbanimittam. Avīcimhi agginibbāyanam ekādasa-agginibbāyanassa pubbanimittam. Lokantari-kāloko avijjandhakāram vidhamitvā ñāṇālokadassanassa pubbanimittam. Mahāsa-

muddassa madhuratā nibbānarasena ekarasabhāvassa pubbanimittam. Vātassa avāyanam dvāsaṭṭhidiṭṭhigatabhindanassa pubbanimittam. Sakuṇānam pathavigamanam mahājanassa ovādam sutvā pāṇehi saraṇagamanassa pubbanimittam. Candassa ativirocanam bahujanakantatāya pubbanimittam. Sūriyassa uṇhasītavivajjana-utusukhatā kāyikacetāsikasukhappattiyā pubbanimittam. Devatānam vimānadvāresu ṭhatvā apphoṭanādīhi kīlanam buddhabhāvam patvā udānam udānassa pubbanimittam. Cātuddīpikamahāmeghavassanam mahato dhammameghavassanassa pubbanimittam. Khudāpīlanassa abhāvo kāyagatāsati-amatapaṭilābhassa pubbanimittam. Pipāsāpīlanassa abhāvo vimuttisukhena sukhitabhāvassa pubbanimittam. Dvārakavāṭānam sayameva vivaraṇam aṭṭhaṅgikamaggadvāravivaraṇassa pubbanimittam. Rukkhānam pupphaphalaggahaṇam vimuttipupphahi pupphitassa ca sāmāññaphalabhārabharitabhāvassa ca pubbanimittam. Dasasahasilokadhātuyā ekaddhajamālītā ariyaddhajamālamālītāya pubbanimittanti veditabbam. Ayaṃ sambahulavāro nāma.

Ettha pañham pucchanti- “yadā mahāpuriso pathaviyam paṭiṭṭhahitvā uttarābhimukho padasā gantvā āsabhiṃ vācam abhāsi, tadā kiṃ pathaviyā gato, udāhu ākāsenā; dissamāno gato, udāhu adissamāno; acelako gato, udāhu alaṅkatapaṭiyatto; daharo hutvā gato (2.0034), udāhu mahallako; pacchāpi kiṃ tādisova ahosi, udāhu puna bāladārako”ti? Ayaṃ pana pañho heṭṭhālohapāsāde samuṭṭhito tipīṭakacūḷābhayattherena vissajjitova. Thero kira ettha niyatipubbekatakamma-issaranimmānavādavasena taṃ taṃ bahuṃ vatvā avasāne evaṃ byākari- “mahāpuriso pathaviyā gato, mahājanassa pana ākāsenā gacchanto viya ahosi. Dissamāno gato, mahājanassa pana adissamāno viya ahosi. Acelako gato, mahājanassa pana alaṅkatapaṭiyatto viya upaṭṭhāsi. Daharova gato, mahājanassa pana soḷasavassuddesiko viya ahosi. Pacchā pana bāladārakova ahosi, na tādiso”ti. Parisācassa- “buddhena viya hutvā bho therena pañho kathito”ti attamanā ahosi. Lokantarikavāro vuttanayo eva.

Imā ca pana ādito paṭṭhāya kathitā sabbadhammatā sabbabodhisattānam hontīti veditabbā.

Dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇavaṇṇanā

33. Addasa khoti dukūlacumbaṭake nipajjāpetvā ānītam addasa. Mahāpurisa-ssāti jātigottakulapadesādivasena mahantassa purisassa. Dve gatiyoti dve niṭṭhā, dve nipphattiyo. Ayañhi gatisaddo- “pañca kho imā, sārīputta, gatiyo”ti (ma. ni. 1.153) ettha nirayādibhedāya sattehi gantabbagatiyā vattati. “Imesaṃ kho ahaṃ bhikkhūnam silavantānam kalyāṇadhammānam neva jānāmi āgatiṃ vā gatiṃ vā”-ti (ma. ni. 1.508) ettha ajjhāsaye. “Nibbānam arahato gati”ti (pari. 339) ettha paṭi-ssaraṇe. “Api ca tyāham brahme gatiñca pajānāmi, jutiñca pajānāmi evaṃ mahiddhiko bako brahmā”ti (ma. ni. 1.503) ettha nipphattiyam vattati. Svāyamidhāpi nipphattiyam vattatīti veditabbo. Anaññāti aññā gati nipphatti nāma natthi.

Dhammikoti dasakusaladhammasamannāgato agatigamanavirahito. Dhammarā-

jāti idaṃ purimapadasseva vevacanaṃ. Dhammena vā laddharajjattā dhamma-
rājā. **Cā**turantoti (2.0035) puratthimasamuddādīnaṃ catunnaṃ samuddānaṃ
vasena caturantāya pathaviyā issaro. **Vijitāvī**ti vijitasāṅgāmo. Janapado asmiṃ
thāvariyaṃ thirabhāvaṃ pattoti **janapadatthāvariyaṃ**. Caṇḍassa hi rañño
balidaṇḍādīhi lokaṃ piḷayato manussā majjhimajanapadaṃ chaḍḍetvā pabbatasa-
muddatīrādīni nissāya paccante vāsaṃ kappenti. Atimudukassa rañño corehi
sāhasikadhanavilopapīlitā manussā paccantaṃ pahāya janapadamajjhe vāsaṃ
kappenti, iti evarūpe rājini janapado thirabhāvaṃ na pāpuṇāti. Imasmiṃ pana
kumāre rajjaṃ kārayamāne etassa janapado pāsāṇapitṭhiyaṃ ṭhapetvā ayopa-
ṭṭena parikkhitto viya thiro bhavissatīti dassento- “janapadatthāvariyaṃ”ti
āhaṃsu.

Sattaratanasamannāgato Ti ettha ratijananaṭṭhena **ratanaṃ**. Apica-

“Cittīkataṃ mahagghaṅca, atulaṃ dullabhadassanaṃ;
anomasattaparibhogaṃ, ratanaṃ tena vuccati”.

Cakkaratanassa ca nibbattakālato paṭṭhāya aññaṃ devaṭṭhānaṃ nāma na hoti,
sabbe gandhapupphādīhi tasseva pūjaṅca abhivādanādīni ca karontīti cittīkata-
ṭṭhena ratanaṃ. Cakkaratanassa ca ettakaṃ nāma dhanaṃ agghatīti aggho
natthi, iti mahagghaṭṭhenāpi ratanaṃ. Cakkaratanaṅca aññehi loke vijjamānarata-
nehi asadisanti atulaṭṭhenāpi ratanaṃ. Yasmā ca pana yasmiṃ kappe buddhā
uppajjanti, tasmimyeva cakkavattino uppajjanti, buddhā ca kadāci karahaci uppa-
jjanti, tasmā dullabhadassanaṭṭhenāpi ratanaṃ. Tadevaṃ jātirūpakula-issariyādīhi
anomassa uḷārasattasseva uppajjati, na aññassatīti anomasattaparibhogaṭṭhenāpi
ratanaṃ. Yathā cakkaratanaṃ, evaṃ sesānipīti. Imehi sattaḥi ratanehi parivāra-
bhāvena ceva sabbabhogūpakaraṇabhāvena ca samannāgatoti sattaratanasama-
nnāgato.

Idāni tesāṃ sarūpato dassanaṭṭhaṃ **tassimānī**ti-ādi vuttaṃ. Tattha **cakkaratana-**
nti-ādīsu ayaṃ saṅkhepādhippāyo-

dvesahassadīpaparivārānaṃ catunnaṃ mahādīpānaṃ sirivibhavaṃ gahetvā dātuṃ samatthaṃ cakkaratanaṃ pātubhavati. Tathā purebhattameva sāgarapariyantaṃ pathaviṃ anusamāyanasamatthaṃ vehāsaṅgamaṃ **hatthiratanam**, tādīsameva **assaratanam**, caturaṅgasamannāgate andhakāre (2.0036) yojanappamāṇaṃ andhakāraṃ vidhamitvā ālokadassanasamatthaṃ **maṇiratanam**, chabbidhadosavivajjitaṃ manāpacāri **itthiratanam**, yojanappamāṇe antopathavigataṃ nidhiṃ dassanasamatthaṃ **gahapatiratanam**, aggamaheṣiyā kucchimhi nibbatitvā sakalarajjamanusāsanasamatthaṃ jeṭṭhaputtasaṅkhātaṃ **pariṇāyakaratanam** pātubhavati.

Parosahassanti atirekasahassaṃ. **Sūrāti** abhīrukā. **Vīraṅgarūpāti** vīraṇaṃ aṅgaṃ vīraṅgaṃ, vīriyassettaṃ nāmaṃ, vīraṅgaṃ rūpametesanti vīraṅgarūpā, vīriyajātikā vīriyasabhāvā vīriyamayā akilāsuno ahesuṃ. Divasampi yujjhantā na kilamantīti vuttaṃ hoti. **Sāgarapariyantanti** cakkavālapabbataṃ sīmaṃ katvā ṭhitasamuddapariyantaṃ. **Adaṇḍenāti** ye katāparādhe satte satampi sahasampi gaṇhanti, te dhanadaṇḍena rajjaṃ kārenti. Ye chejjabhejjaṃ anusāsanti, te satthadaṇḍena. Ayaṃ pana duvidhampi daṇḍaṃ pahāya adaṇḍena ajjhāvasati. **Asatthenāti** ye ekatodhārādīnaṃ satthena paraṃ vihesanti, te satthena rajjaṃ kārenti nāma. Ayaṃ pana satthena khuddamakkhikāyapi pivanamattaṃ lohitaṃ kassaci anuppādetvā dhammeneva- “ehi kho mahārājā”ti evaṃ paṭirājūhi sampatiṇṇhitāgamano vuttappakāraṃ pathaviṃ abhivijjintvā ajjhāvasati, abhivavitvā sāmī hutvā vasaṭīti attho.

Evaṃ ekaṃ nipphattiṃ kathetvā dutiyaṃ kathetuṃ **sace kho panāti**-ādi vuttaṃ. Tattha rāgadosamohamānadiṭṭhikilesataṇhāsasaṅkhātaṃ chadanaṃ āvaraṇaṃ vivaṭaṃ viddhaṃsitaṃ vivaṭakaṃ etenāti **vivaṭacchado**. “Vivaṭacchadā”tipi pāṭho, ayameva attho.

35. Evaṃ dutiyaṃ nipphattiṃ kathetvā tāsāṃ nimittabhūtāni lakkhaṇāni dassetuṃ **ayañhi, deva, kumāro**ti-ādi vuttaṃ. Tattha **suppatiṭṭhitapādoti** yathā aññesaṃ bhūmiyaṃ pādaṃ ṭhapentānaṃ aggapādatalaṃ vā paṇhi vā passaṃ vā paṭhamaṃ phusati, vemajjhe vā pana chiddaṃ hoti, ukkhipantānaṃ aggatalādīsu ekakoṭṭhāsova paṭhamaṃ utṭhahati, na evamassa. Assa pana suvaṇṇapādukatalaṃ miva ekappahāreneva sakalaṃ pādatalaṃ bhūmiṃ phusati, ekappahāreneva bhūmito utṭhahati. Tasmā ayaṃ suppatiṭṭhitapādo.

Cakkānīti (2.0037) dvīsu pādatalesu dve cakkāni, tesāṃ arā ca nemi ca nābhi ca pāḷiyaṃ vuttāva. **Sabbākāraparipūrānīti** iminā pana ayaṃ viseso veditabbo, tesāṃ kira cakkānaṃ pādatalassa majjhe nābhi dissati, nābhiparicchinnā vaṭṭalekhā dissati, nābhimukhaparikkhepaṭṭo dissati, panāḷimukhaṃ dissati, arā dissanti, aresu vaṭṭilekhā dissanti, nemimaṇikā dissanti. Idaṃ tāva pāḷiyaṃ āgatameva. Sambahulavāro pana anāgato, so evaṃ daṭṭhabbo- satti, sirivaccho, nandi, sovattiko, vaṭṭasako, vaḍḍhamānakaṃ, macchayugaḷaṃ, bhaddapīṭhaṃ, aṅkusako, pāsādo, toraṇaṃ, setacchattaṃ, khaggo, tālavaṇṭaṃ, morahatthako, vāḷabījanī, uṇḥisaṃ, maṇi, patto, sumanadāmaṃ, nīluppalaṃ, rattuppalaṃ, setuppalaṃ, padumaṃ, puṇḍarīkaṃ, puṇṇaghaṭo, puṇṇapāti, samuddo, cakkavāḷo, himavā,

sineru, candimasūriyā, nakkhattāni, cattāro mahādīpā, dviparittadīpasahassāni, antamaso cakkavattirañño parisam upādāya sabbo cakkalakkhaṇasseva parivāro.

Āyatapaṇhīti dīghapaṇhi, paripuṇṇapaṇhīti attho. Yathā hi aññesaṃ aggapādo dīgho hoti, paṇhimatthake jaṅghā patitṭhāti, paṇhiṃ tacchetvā ṭhapitā viya hoti, na evaṃ mahāpurisassa. Mahāpurisassa pana catūsu koṭṭhāsesu dve koṭṭhāsā agga-pādo hoti, tatiye koṭṭhāse jaṅghā patitṭhāti, catutthakoṭṭhāse āraggena vaṭṭetvā ṭhapitā viya rattakambalageṇḍukasadisā paṇhi hoti.

Dīghaṅgulīti yathā aññesaṃ kāci aṅguliyo dīghā honti, kāci rassā, na evaṃ mahāpurisassa. Mahāpurisassa pana makkaṭasseva dīghā hatthapādaṅguliyo mūle thūlā, anupubbena gantvā agge tanukā, niyyāsateleṇa madditvā vaṭṭitaharītā-lavaṭṭisadisā honti. Tena vuttaṃ- “dīghaṅgulī”ti.

Mudutalunahatthapādōti sappimaṇḍe osāretvā ṭhapitaṃ satavāravihatakappā-sapaṭalaṃ viya mudu. Yathā ca idāni jātammattassa, evaṃ vuḍḍhakālepi mudutalu-nāyeva bhavissanti, mudutalunā hatthapādā etassāti mudutalunahatthapādō.

Jālahatthapādōti na cammena paṭibaddha-aṅgulantaro. Ediso hi phaṇahatthako purisadosena upahato pabbajjaṃ na paṭilabhati. Mahāpurisassa pana (2.0038) catasso hatthaṅguliyo pañcapi pādaṅguliyo ekappamaṇā honti, tāsam ekappamā-ṇatāya yavalakkhaṇam aññamaññaṃ paṭivijjhivā tiṭṭhati. Athassa hatthapādā kusaleṇa vaḍḍhakinā yojitajālavātapānasadisā honti. Tena vuttaṃ- “jālahatthapādō”ti.

Uddham patitṭhitagopphakattā ussaṅkhā pādā assāti **ussaṅkhapādō**. Aññesaṃhi piṭṭhipāde gopphakā honti, tena tesam pādā aṇibaddhā viya baddhā honti, na yathāsukham parivaṭṭanti, gacchantānaṃ pādatalānīpi na dissanti. Mahāpurisassa pana āruhitvā upari gopphakā patitṭhahanti, tenassa nābhito paṭṭhāya uparimakāyo nāvāya ṭhapitasuvaṇṇapaṭimā viya niccalo hoti, adhokāyova iñjati, sukkena pādā parivaṭṭanti, puratopi pacchatopi ubhayapassesupi ṭhatvā passantānaṃ pādatalāni paññāyanti, na hatthīnaṃ viya pacchatoyeva.

Enijaṅghoti eṇimigasadisajaṅgho maṃsussadena paripuṇṇajaṅgho, na ekato baddhapiṇḍikamaṃso, samantato samasaṅṭhitena maṃsena parikkhittāhi suvaṭṭitāhi sāligabbhayavagabbhasadisāhi jaṅghāhi samannāgatoti attho.

Anonamantoti anamanto, etenassa akhujja-avāmanabhāvo dīpito. Avasesajanā hi khujjā vā honti vāmanā vā. Khujjānaṃ uparimakāyo aparipuṇṇo hoti, vāmanānaṃ heṭṭhimakāyo. Te aparipuṇṇakāyattā na sakkonti anonamantā jaṇṇukāni parimajjitum. Mahāpuriso pana paripuṇṇa-ubhayakāyattā sakkoti.

Kosohitavatthaguyhoti usabhavāraṇādīnaṃ viya suvaṇṇapadumakaṇṇikasadi-sehi kosehi ohitaṃ paṭicchannaṃ vatthaguyhaṃ assāti kosohitavatthaguyho. **Vatthaguyhanti** vatthena guhitabbaṃ aṅgajātaṃ vuccati.

Suvaṇṇavaṇṇoti jātihiṅgulakena majjitvā dīpidāthāya ghaṃsitvā gerukapari-kammaṃ katvā ṭhapitaghanasuvaṇṇarūpasadisoti attho. Etenassa ghanasiniddha-saṅhasarīrataṃ dassetvā chavivaṇṇadassanattaṃ **kañcanasannibhattacoti** vuttaṃ. Purimassa vā vevacanametam.

Rajojallanti (2.0039) rajo vā malaṃ vā. **Na upalimpati**ti na laggati padumapalā-

sato udakabindu viya vivaṭṭati. Hatthadhovanādīni pana utuggahaṇatthāya ceva dāyakānaṃ puññaphalatthāya ca buddhā karonti, vattasīsenāpi ca karontiyeva. Senāsaṇaṃ pavisantena hi bhikkhunā pāde dhovivā pavisitabbanti vuttametaṃ.

Uddhaggalomoti āvaṭṭapariyosāne uddhaggāni hutvā mukhasobhaṃ ullokayamānāni viya ṭhitāni lomāni assāti uddhaggalomo.

Brahmujugattoti brahmā viya ujugatto, ujumeva uggatadīghasarīro bhavissati. Yebhuyyena hi sattā khandhe kaṭiyaṃ jāṇūsūti tīsu ṭhānesu namanti, te kaṭiyaṃ namantā pacchato namanti, itaresu dvīsu ṭhānesu purato. Dīghasarīrā pana eke passavaṅkā honti, eke mukhaṃ unnametvā nakkhattāni gaṇayantā viya caranti, eke appamaṃsalohitā sūlasadisā honti, eke purato pabbhārā honti, pavedhamānā gacchanti. Ayaṃ pana ujumeva uggantvā dīghappamāṇo devanagare ussitasuvaṇṇatorāṇaṃ viya bhavissatīti dīpenti. Yathā cetāṃ, evaṃ yaṃ yaṃ jātamattassa sabbaso aparipuṇṇaṃ mahāpurisalakkhaṇaṃ hoti, taṃ taṃ āyatim tathābhāvitāṃ sandhāya vuttanti veditabbaṃ.

Sattussadoti dve hatthapiṭṭhiyo dve pādapiṭṭhiyo dve aṃsakūṭāni khandhoti imesu sattasu ṭhānesu paripuṇṇo maṃsussado assāti sattussado. Aññesaṃ pana hatthapādapiṭṭhādīsū sirājālaṃ paññāyati, aṃsakūṭakkhandhesu aṭṭhikoṭiyo. Te manussā petā viya khāyanti, na tathā mahāpuriso, mahāpuriso pana sattasu ṭhānesu paripuṇṇamaṃsussadattā nigūḷhasirājālehi hatthapiṭṭhādīhi vaṭṭetvā suṭṭhapitasuvaṇṇāḷiṅgasadisena khandhena silārūpakāṃ viya khāyati, cittakammārūpakāṃ viya ca khāyati.

Sīhassa pubbaddhaṃ viya kāyo assāti **sīhapubbaddhakāyo**. Sīhassa hi puratthimakāyova paripuṇṇo hoti, pacchimakāyo aparipuṇṇo. Mahāpurisassa pana sīhassa pubbaddhakāyo viya sabbo kāyo paripuṇṇo. Sopi sīhasseva tattha tattha vinatunnatādivasena dussaṇṭhitavisaṇṭhito (2.0040) na hoti, dīghayuttaṭṭhāne pana dīgho, rassathūlakisaputhula-anuvaṭṭitayuttaṭṭhānesu tathāvidhova hoti. Vuttañhetāṃ bhagavatā-

“Manāpiyeva kho, bhikkhave, kammavipāke paccupaṭṭhite yehi aṅgehi dīghehi sobhati, tāni aṅgāni dīghāni saṇṭhanti. Yehi aṅgehi rassehi sobhati, tāni aṅgāni rassāni saṇṭhanti. Yehi aṅgehi thūlehi sobhati, tāni aṅgāni thūlāni saṇṭhanti. Yehi aṅgehi kisehi sobhati, tāni aṅgāni kisāni saṇṭṭhanti. Yehi aṅgehi puthulehi sobhati, tāni aṅgāni puthulāni saṇṭhanti. Yehi aṅgehi vaṭṭehi sobhati, tāni aṅgāni vaṭṭāni saṇṭhanti”ti.

Iti nānācittena puññacittena cittito dasahi pāramīhi sajjito mahāpurisassa attabhāvo, loke sabbasippino vā sabba-iddhimanto vā patirūpakampi kātuṃ na sakkonti.

Citantaraṃsoti antaraṃsaṃ vuccati dvinnaṃ koṭṭānaṃ antaraṃ, taṃ citaṃ paripuṇṇaṃ antaraṃsaṃ assāti citantaraṃso. Aññesañhi taṃ ṭhānaṃ ninnaṃ hoti, dve piṭṭhikoṭṭā pāṭiyekkā paññāyanti. Mahāpurisassa pana kaṭito paṭṭhāya maṃsa-paṭalaṃ yāva khandhā uggamma samussitasuvaṇṇaphalakaṃ viya piṭṭhiṃ chādetvā patiṭṭhitāṃ.

Nigrodhaparimaṇḍaloti nigrodho viya parimaṇḍalo. Yathā paññāsahatthatāya

vā satahatthatāya vā samakkhandhasākho nigrodho dīghatopi vitthāratopi ekappa-
māṇova hoti, evaṃ kāyatopi byāmatopi ekappamāṇo. Yathā aññesaṃ kāyo dīgho
vā hoti byāmo vā, na evaṃ visamappamāṇoti attho. Teneva **yāvatakvassa kāyo-**
ti-ādi vuttaṃ. Tattha yāvatako assāti **yāvatakvassa**.

Samavaṭṭakkhandhoti samavaṭṭitakkhandho. Yathā eke koñcā viya ca bakā viya
ca varāhā viya ca dīghagalā vaṅkagalā puthulagalā ca honti (2.0041), kathanakāle
sirājālaṃ paññāyati, mando saro nikkhamati, na evaṃ mahāpurisassa. Mahāpuri-
sassa pana suvaṭṭitasuvaṇṇāḷiṅgasadiso khandho hoti, kathanakāle sirājālaṃ na
paññāyati, meghassa viya gajjito saro mahā hoti.

Rasaggasaggīti ettha rasaṃ gasanti harantīti rasaggasā. Rasaharaṇīnametaṃ
adhivacanaṃ, tā aggā assāti rasaggasaggī. Mahāpurisassa kira sattarasaharaṇī-
sahassāni uddhaggāni hutvā gīvāyameva paṭimukkāni. Tilaphalamattopi āhāro
jivhagge ṭhapito sabbakāyaṃ anupharati. Teneva mahāpadhānaṃ padahantassa
ekataṇḍulādīhipi kaḷāyayūsapasatamattenāpi kāyassa yāpanaṃ ahosi. Aññesaṃ
pana tathā abhāvā na sakalaṃ kāyaṃ ojā pharati. Tena te bahvābādā honti.

Sīhasseva hanu assāti **sīhahanu**. Tattha sīhassa heṭṭhimahanumeva pari-
puṇṇaṃ hoti, na uparimaṃ. Mahāpurisassa pana sīhassa heṭṭhimaṃ viya dvepi
paripuṇṇāni dvādasiyā pakkhassa candasadisāni honti. Atha nemittakā hanukapa-
riyantam olokentāva imesu hanukesu heṭṭhime vīsati uparime vīsati cattālīsa-
dantā samā aviraḷā paṭiṭṭhahissantīti sallakkhetvā **ayañhi deva, kumāro cattālīsa-**
danto hotīti-ādimāhaṃsu. Tatrāyamatto, aññesañhi paripuṇṇadantānampi
dvattiṃsa dantā honti. Imassa pana cattālīsaṃ bhavissanti. Aññesañca keci dantā
uccā, keci nīcāti visamā

honti, imassa pana ayapaṭṭakena chinnasaṅkhapaṭalaṃ viya samā bhavissanti. Aññesaṃ kumbhilānaṃ viya dantā viraḷā honti, macchamaṃsāni khādantānaṃ dantantaraṃ pūrenti. Imassa pana kanakaphalakāyaṃ samussitavajirapanti viya aviraḷā tūlikāya dassitaparicchedā viya dantā bhavissanti. Aññesañca pūtidantā uṭṭhahanti. Tena kāci dāṭhā kāḷāpi vivaṇṇāpi honti. Ayaṃ pana suṭṭhu sukkadāṭho osadhitārakampi atikkamma virocamaṇāya pabhāya samannāgatadāṭho bhavissati.

Pahūtajivho puthulajivho. Aññesaṃ jivhā thūlāpi honti kisāpi rassāpi thaddhāpi visamāpi, mahāpurisassa pana jivhā mudu dīghā puthulā vaṇṇasampannā hoti. So hi etaṃ lakkhaṇaṃ pariyesitumaṃ āgatānaṃ kaṅkhāvinodanattaṃ mudukattā taṃ jivhaṃ kathinasūciṃ viya vaṭṭetvā ubho nāsikasotāni parāmasati, dīghattā ubho kaṅṇasotāni parāmasati (2.0042), puthulattā kesantapariyosānaṃ kevalampi nalāṭaṃ paṭicchādeti. Evamassa mududīghaputhulabhāvaṃ pakāsentotesaṃ kaṅkhaṃ vinodeti. Evaṃ tilakkhaṇasampannaṃ jivhaṃ sandhāya “pahūtajivho” ti vuttaṃ.

Brahmassaroti aññe chinnassarāpi bhinnassarāpi kākassarāpi honti, ayaṃ pana mahābrahmuno sarasadisena sarena samannāgato bhavissati, mahābrahmuno hi pittasemhehi apalibuddhattā saro visado hoti. Mahāpurisenāpi katakammaṃ tassa vatthumaṃ sodheti. Vatthuno suddhattā nābhito paṭṭhāya samuṭṭhahanto saro visado aṭṭhaṅgasamannāgatova samuṭṭhāti. Karavīko viya bhaṇatīti **karavīkabhāṇī**, mattakaravīkarutamañjughosoti attho.

Abhinīlanettoti na sakalanīlanetto, nīlayuttaṭṭhāne panassa umāpupphasadisena ativissuddhena nīlavaṇṇena samannāgatāni nettāni honti, pītayuttaṭṭhāne kaṇikārapupphasadisena pītavaṇṇena, lohityuttaṭṭhāne bandhujivakapupphasadisena lohityavaṇṇena, setayuttaṭṭhāne osadhitārakasadisena setavaṇṇena, kāḷayuttaṭṭhāne addāriṭṭhakasadisena kāḷavaṇṇena samannāgatāni. Suvaṇṇavimāne ugghāṭitamaṇisīhapañjarasadisāni khāyanti.

Gopakhumoti ettha pakhumanti sakalacakkhubhaṇḍaṃ adhippetamaṃ, taṃ kāḷavacchakassa bahaladhātukaṃ hoti, rattavacchakassa vipprasannaṃ, taṃ muhuttajātataruṇarattavacchakasadisacakkhubhaṇḍoti attho. Aññesañhi cakkhubhaṇḍā aparipuṇṇā honti, hatthimūsikādīnaṃ akkhisadisēhi viniggatehipi gambhīrehipi akkhīhi samannāgatā honti. Mahāpurisassa pana dhovivā majjitvā ṭhapitamāṇigulīkā viya mudusiniddhanīlasukhumapakhumācitāni akkhīni.

Uṇṇāti uṇṇalomaṃ. **Bhamukantareti** dvinnaṃ bhamukānaṃ vemajjhe nāsikamattakeyeva jātā, uggantvā pana nalāṭavemajjhe jātā. **Odātāti** parisuddhā, osadhitārakasamānavaṇṇā. **Mudūti** sappimaṇḍe osāretvā ṭhapitasatavāravihatakappāsaṭṭhalasadisā. **Tūlasannibhāti** simbalitūlalattūlasamānā, ayamassa odātātāya upamā. Sā panesā koṭiyamaṃ gahetvā ākaḍḍhiyamānā upaḍḍhabāhuppamāṇā hoti, vissatṭhā (2.0043) dakkhiṇāvattavasena āvattitvā uddhaggā hutvā santiṭṭhati. Suvaṇṇaphalakamajjhe ṭhapitarajatapubbuḷakaṃ viya, suvaṇṇaghaṭato nikkhamānā khīradhārā viya, aruṇappabhārañjite gaganappadesa osadhitārakā viya ca atimanoharāya siriyā virocāti.

Uñhisāsīsoti idaṃ paripuñṇanalāṭatañca paripuñṇasīsataṃ cāti dve atthavase paṭicca vuttaṃ. Mahāpurisassa hi dakkhiṇakaṇṇacūlikato paṭṭhāya maṃsapaṭalaṃ uṭṭhahitvā sakalanalāṭaṃ chādayamānaṃ pūrayamānaṃ gantvā vāmakaṇṇacūlikāyaṃ patitṭhitam, taṃ rañño bandha-uñhisapaṭṭo viya virocati. Mahāpurisassa kira imaṃ lakkhaṇaṃ disvā rājūnaṃ uñhisapaṭṭaṃ akamsu. Ayaṃ tāva eko attho. Aññe pana janā aparipuñṇasīsā honti, keci kapisīsā, keci phalasīsā, keci aṭṭhisīsā, keci hatthisīsā, keci tumbasīsā, keci pabbhārasīsā. Mahāpurisassa pana āra-ggena vaṭṭetvā ṭhapitaṃ viya suparipuñṇaṃ udakapubbuḷasadiṣaṃ sīsaṃ hoti. Tattha purimanaye uñhisaveṭṭhitasīso viyāti uñhisāsīso. Dutīyanaye uñhisāṃ viya sabbattha parimaṇḍalasīsoti uñhisāsīso.

Vipassīsamaññāvaṇṇanā

37. Sabbakāmehiti idaṃ lakkhaṇāni pariggaṇhāpetvā pacchā kataṃ viya vuttaṃ, na panevaṃ daṭṭhabbaṃ. Paṭhamañhi te nemittake santappetvā pacchā lakkhaṇapariggaṇhanaṃ katanti veditabbaṃ. Tassa vitthāro gabbhokkantiyaṃ vuttoyeva. **Pāyentī**ti thaññaṃ pāyenti. Tassa kira niddosena madhurena khīrena samannāgatā saṭṭhi dhātiyo upaṭṭhāpesi, tathā sesāpi tesu tesu kammesu kusalā saṭṭhisatṭhiyeva. Tāsaṃ pesanakārake saṭṭhi purise, tassa tassa katākatabhāvaṃ sallakkhaṇe saṭṭhi amacce upaṭṭhāpesi. Evaṃ cattāri saṭṭhiyo itthīnaṃ, dve saṭṭhiyo purisānanti cha saṭṭhiyo upaṭṭhakānaṃyeva ahesuṃ. **Setacchattanti** dibbasetacchattaṃ. Kuladattiyaṃ pana sirigabbhēyeva tiṭṭhati. **Mā naṃ sītaṃ vāti**-ādīsu mā abhibhavīti attho veditabbo. **Svāssudanti** so assudaṃ. **Añkeneva añkanti** aññassa bāhunāva aññassa bāhuṃ. Aññassa ca aṃsakūṭeneva (2.0044) aññassa aṃsakūṭaṃ. **Parihariyatī**ti nīyati, sampāpiyatīti attho.

38. Mañjussaroti akharassaro. **Vaggussaroti** chekanipuṇassaro. **Madhurassa-**roti sātassaro. **Pemaniyassaroti** pemajanakassaro. Tatridaṃ karavīkānaṃ madhurassaratāya- karavīkasakuṇe kira madhurarasaṃ ambapakkaṃ mukhatuṇḍakena paharivā paggharitarasaṃ pivivā pakkhena tālaṃ datvā vikūjamāne catuppadā mattā viya laḷitum ārabhanti. Gocarapasutāpi catuppadā mukhagatāni tiṇāni chaḍḍetvā taṃ saddaṃ suṇanti. Vāḷamigā khuddakamige anubandhamānā ukkhittaṃ pādaṃ anikkhipivāva tiṭṭhanti. Anubaddhamigā ca maraṇabhayaṃ jahitvā tiṭṭhanti. Ākāse pakkhandā pakkhinopi pakkhe pasāretvā taṃ saddaṃ suṇa-mānāva tiṭṭhanti. Udaḷe macchāpi kaṇṇapaṭalaṃ papphoṭetvā taṃ saddaṃ suṇa-mānāva tiṭṭhanti. Evaṃ madhurassarā karavīkā.

Asandhimittāpi dhammāsokassa devī- “atthi nu kho, bhante, buddhassarena sadiso kassaci saro”ti saṅghaṃ pucchi. Atthi karavīkasakuṇassāti. Kuhiṃ, bhante, te sakuṇāti? Himavanteti. Sā rājānaṃ āha- “deva, ahaṃ karavīkasakuṇaṃ passitu-kāmāmi”ti. Rājā- “imasmim pañjare nisīditvā karavīko āgacchatū”ti suvaṇṇapa-ñjaraṃ vissajjesi. Pañjaro gantvā ekassa karavīkassa purato aṭṭhāsi. So- “rājā-ṇāya āgato pañjaro, na sakkā na gantun”ti tattha nisīdi. Pañjaro āgantvā rañño purato aṭṭhāsi. Na karavīkasaddaṃ kārāpetum sakkonti. Atha rājā- “kathaṃ,

bhaṇe, ime saddaṃ na karonti”ti āha. Ñātake adisvā devāti. Atha naṃ rājā ādāsehi parikkhipāpesi. So attano chāyaṃ disvā- “ñātakā me āgatā”ti maññamāno pakkhena tālaṃ datvā madhurassarena maṇivaṃsaṃ dhamamāno viya viravi. Sakalanagare manussā mattā viya laḷiṃsu. Asandhimittā cintesi- “imassa tāva tiracchānagatassa evaṃ madhuro saddo, kīdiso nu kho sabbaññutaññāṇasiripattassa bhagavato saddo ahoṣī”ti pītiṃ uppādetvā taṃ pītiṃ avijahitvā sattahi jaṅghasatehi saddhiṃ sotāpattiphale patiṭṭhāsi. Evaṃ madhuro kira (2.0045) karavīkasaddoti. Tato pana satabhāgena saḥassabhāgena ca madhurataro vipassissa kumārassa saddo ahoṣīti veditabbo.

39. Kammavipākajanti na bhāvanāmayaṃ, kammavipākavasena pana devatānaṃ cakkhusadisameva maṃsacakkhu ahoṣi, yena nimittaṃ katvā tilavāhe pakkhittaṃ ekatilampi ayaṃ soti uddharitvā dātuṃ sakkoti.

40. Vipassīti ettha ayaṃ vacanatto, antarantarā nimīlajanitandhakāravirahena visuddhaṃ passati, vivaṭehi ca akkhīhi passatīti vipassī; dutiyavāre viceyya viceyya passatīti vipassī; vicinitvā vicinitvā passatīti attho.

Atthe panāyatīti atthe jānāti passati, nayati vā pavattetīti attho. Ekadivasaṃ kira vinicchayaṭṭhāne nisīditvā atthe anusāsantassa rañño alaṅkatapaṭiyattaṃ mahāpurisaṃ ānetvā hatthe ṭhapayiṃsu. Tassa taṃ aṅkekatvā upalālayamānasseva amaccā sāmikaṃ assāmikaṃ akaṃsu. Bodhisatto anattamanasaddaṃ nicchāresi. Rājā- “kimetaṃ, upadhārethā”ti āha. Upadhāriyamānā aññaṃ adisvā- “aḍḍassa dubbinicchitattā evaṃ kataṃ bhavissati”ti puna sāmikaṃyeva sāmikaṃ katvā “ñatvā nu kho kumāro evaṃ karoti”ti vīmaṃsantā puna sāmikaṃ assāmikaṃ akaṃsu. Punapi bodhisatto tatheva saddaṃ nicchāresi. Atha rājā- “jānāti mahāpuriso”ti tato paṭṭhāya appamatto ahoṣi. Idaṃ sandhāya vuttaṃ- “viceyya viceyya kumāro atthe panāyatī”ti.

42. Vassikanti-ādīsu yattha sukhaṃ hoti vassakāle vasituṃ, ayaṃ vassiko. Itaresupi eseva nayo. Ayaṃ panettha vacanatto vassāvāso vassaṃ, vassaṃ arahaṭīti vassiko. Itaresupi eseva nayo.

Tattha vassiko pāsādo nāti-ucco hoti, nātinīco, dvāravātapānānipissa nātibahūni nātitanūni, bhūmattharaṇapaccattharaṇakhajjabhojjānipettha missakāneva vaṭṭanti. **Hemantike** thambhāpi bhittiyopi nicā honti, dvāravātapānāni tanukāni sukhumacchiddāni, uṇhappavesanattāya bhittiniyūhāni nīhariyanti. Bhūmattharaṇapaccattharaṇanivāsanapārūpanāni panettha uṇhaviriyāni (2.0046) kambalādīni vaṭṭanti. Khajjabhojjaṃ siniddhaṃ kaṭukasannissitaṃ nirudakasannissitañca. **Gimhike** thambhāpi bhittiyopi uccā honti, dvāravātapānāni panettha bahūni vipulajātāni honti, bhūmattharaṇādīni dukūlamayāni vaṭṭanti. Khajjabhojjāni madhurasasannissitabharitāni. Vātapānasamīpesu cettha nava cāṭiyo ṭhapetvā udakassa pūretvā nīluppālādīhi sañchādenti. Tesu tesu padesesu udakayantāni karonti, yehi deve vassante viya udakadhārā nikkhamanti.

Nippurisehīti purisavirahitehi. Na kevalañcetta tūriyāneva nippurisāni, sabbaṭṭhānānipi nippurisāneva, dovārikāpi itthiyova, nahāpanādiparikammakarāpi itthiyova. Rājā kira- “tathārūpaṃ issariyasukhasampattiṃ anubhavamānassa purisaṃ

disvā purisāsaṅkā uppajjati, sā me puttassa mā ahoṣī”ti sabbakiccesu itthiyova ṭhapesīti.

Paṭhamabhāṇavāraṇṇanā niṭṭhitā.

Jiṇṇapurisavaṇṇanā

43. Dutiyabhāṇavāre **gopānasivaṅkanti** gopānasī viya vaṅkaṃ. **Bhogganti** khandhe, kaṭiyam, jāṇūsūti tīsu ṭhānesu bhoggavaṅkaṃ. **Daṇḍaparāyananti** daṇḍagatikam daṇḍapaṭisaraṇam. **Āturanti** jarāturaṃ. **Gatayobbananti** atikkanta-yobbanam pacchimavaye ṭhitam. **Disvāti** aḍḍhajojanappamāṇena balakāyena parivuto susaṃvihitārakkhopi gacchanto yadā ratho purato hoti, pacchā balakāyo, tādisse okāse suddhāvāsakhīṇāsavabrahmehi attano ānubhāvena rathassa puratova dassitam, taṃ purisam passivā. Suddhāvāsā kira- “mahāpuriso paṅke gajo viya pañcasu kāmagaṇesu laggo, satimassa uppādessāmā”ti taṃ dassesum. Evaṃ dassitañca taṃ bodhisatto ceva passati sārathi ca. Brahmāno hi bodhisattassa appamādattham sārathissa ca kathāsallāpattham taṃ dassesum. **Kim pane-so** Ti “eso jiṇṇoti kim vuttaṃ hoti, nāham, bho ito pubbe evarūpaṃ addasan”ti pucchi.

Tena (2.0047) **hīti** yadi mayhampi evarūpehi kesehi evarūpena ca kāyena bhavitabbaṃ, tena hi samma sārathi. **Alam dānaja uyyānabhūmiyāti**- “ajja uyyānabhūmiṃ passissāmā”ti gacchāma, alam tāya uyyānabhūmiyāti saṃviggahadayo saṃvegānurūpamāha. **Antepuram gatoti** itthijanaṃ vissajjetvā sirigabbhe ekakova nisinno. **Yatra hi nāmāti** yāya jātiyā sati jarā paññāyati, sā jāti **dhiratthu** dhikkatā atthu, jigucchāmetam jātinti, jātiyā mūlam khaṇanto nisīdi, paṭhamena sallena hadaye viddho viya.

45. Sārathiṃ āmantāpetvāti rājā kira

nemittakehi kathitakālato paṭṭhāya ohitasoto vicarati, so “kumāro uyyānaṃ gacchanto antarāmagge nivatto”ti sutvā sārathim āmantāpesi. **Mā heva khoti-ā-**dīsu rajjaṃ kāretu, mā pabbajatu, brāhmaṇānaṃ vacanaṃ mā saccaṃ hotūti evaṃ cintesīti attho.

Byādhipurisavaṇṇanā

47. Addasa khoti pubbe vuttanayeneva suddhāvāsehi dassitaṃ addasa. **Ābādhi-**kanti iriyāpathabhañjanakena visabhāgabādhena ābādhikaṃ. **Dukkhitanti** rogadukkhena dukkhitaṃ. **Bāḥagilānanti** adhimattagilānaṃ. **Palipannanti** nimuggaṃ. **Jarā paññāyissati byādhi paññāyissatīti** idhāpi yāya jātiyā sati idaṃ dvayaṃ paññāyati, dhikkatā sā jāti, ajātaṃ khemanti jātiyā mūlaṃ khaṇanto nisīdi, dutiyena sallena viddho viya.

Kālaṅkatapurisavaṇṇanā

50. Vilātanti sivikaṃ. **Petanti** ito paṭigataṃ. **Kālaṅkatanti** katakālaṃ, yattakaṃ tena kālaṃ jīvitabbaṃ, taṃ sabbaṃ katvā niṭṭhapetvā matanti attho. Imampissa purimanayeneva brahmāno dassesuṃ. **Yatra hi nāmāti** idhāpi yāya jātiyā sati idaṃ tayaṃ paññāyati, dhikkatā sā jāti, ajātaṃ khemanti jātiyā mūlaṃ khaṇanto nisīdi, tatiyena sallena viddho viya.

Pabbajitavaṇṇanā

52. Bhaṇḍunti (2.0048) muṇḍaṃ. Imampissa purimanayeneva brahmāno dassesuṃ. **Sādhu dhammacariyāti-ādīsu** ayaṃ deva dhammacaraṇabhāvo sādhiṭi cintetvā pabbajitoti evaṃ ekamekassa padassa yojanā veditabbā. Sabbāni cetāni dasakusalakammaṃ pathavevacanāneva. Avasāne pana **avhiṃsāti** karuṇāya pubbabhāgo. **Anukampāti** mettāya pubbabhāgo. **Tenahīti** uyyojanathe nipāto. Pabbajitaṃ hissa disvā cittaṃ pabbajjāya ninnaṃ jātaṃ. Atha tena saddhim kathetukāmo hutvā sārathim uyyojento **tena hīti-ādimāha**.

Bodhisattapabbajjāvaṇṇanā

54. Atha kho, bhikkhavi- “pabbajitassa sādhu dhammacariyā”ti-ādīni ca aññañca bahuṃ mahājanakāyena rakkhiamānassa puttadārasambādhe ghare vasato ādīnavapaṭisaṃyuttañceva migabhūtena cetasā yathāsukhaṃ vane vasato pabbajitassa vivekānisāṃsapaṭisaṃyuttañca dhammiṃ kathaṃ sutvā pabbajitukāmo hutvā- atha kho, bhikkhave, vipassī kumāro sārathim āmantesi.

Imāni cattāri disvā pabbajitaṃ nāma sabbabodhisattānaṃ vaṃsova tantiyeva paveṇiyeva. Aññepi ca bodhisattā yathā ayaṃ vipassī kumāro, evaṃ cirassaṃ cirassaṃ passantī. Amhākaṃ pana bodhisatto cattāripi ekadivasaṃyeva disvā

mahābhinnikkhamaṇaṃ nikkhamitvā anomānadītīre pabbajito. Teneva rājagahaṃ patvā tattha rañña bimbisārena- “kimatthaṃ, paṇḍita, pabbajitosīti” puṭṭho āha-
“Jiṇṇaṅca disvā dukhitaṅca byādhitam,
mataṅca disvā gatamāyusaṅkhayaṃ;
kāśāyavatthaṃ pabbajitaṅca disvā,
tasmā ahaṃ pabbajitomi rājā”ti.

Mahājanakāya-anupabbajjāvaṇṇanā

55. Sutvāna tesanti tesam caturāsītiyā pāṇasahassānaṃ sutvā etadahosi. **Orakoti** ūnako lāmako. **Anupabbajimsūti** anupabbajitāni (2.0049). Kasmā panettha yathā parato khaṇḍatissānaṃ anupabbajjāya- “bandhumatiyā rājadhāniyā nikkhamitvā”ti vuttaṃ, evaṃ na vuttanti? Nikkhamitvā sutattā. Ete kira sabbepi vipassissa kumārassa upaṭṭhākaparisāva, te pātova upaṭṭhānaṃ āgantvā kumāraṃ adisvā pātarāsathāya gantvā bhuttapātarāsā āgamma “kuhiṃ kumāro”ti pucchitvā “uyyānabhūmiṃ gato”ti sutvā “tattheva naṃ dakkhissāmā”ti nikkhamantā nivattamānaṃ sārathim disvā- “kumāro pabbajito”ti cassa vacanaṃ sutvā sutatṭhāneyeva sabbābharaṇāni omuñcitvā antarāpaṇato kāśāvapītāni vatthāni āharāpetvā kesamassuṃ ohāretvā pabbajimsu. Iti nagarato nikkhamitvā bahinagare sutattā ettha- “bandhumatiyā rājadhāniyā nikkhamitvā”ti na vuttaṃ.

Cārikaṃ caratīti gatagataṭṭhāne mahāmaṇḍapaṃ katvā dānaṃ sajjetvā āgamma svātanāya nimantito janassa āyācitabhikkhameva paṭiggaṇhanto cattāro māse cārikaṃ cari.

Ākiṇṇoti iminā gaṇena parivuto. Ayaṃ pana vitakko bodhisattassa kadā uppannoti? Sve visākhapuṇṇamā bhavissatīti cātuddasīdivase. Tadā kira so- “yatheva maṃ ime pubbe gihbhūtaṃ parivāretvā caranti, idānipi tattheva, kiṃ iminā gaṇenā”-ti gaṇasaṅgaṇikāya ukkaṇṭhitvā “ajjeva gacchāmi”ti cintetvā puna “ajja avelā, sace idāni gamissāmi, sabbeva ime jānissanti, sveva gamissāmi”ti cintesi. Taṃ divasaṅca uruvelagāmasadise gāme gā mavāsino svātanāya nimantayimsu. Te caturāsītisahassānampi tesam pabbajitānaṃ mahāpurisassa ca pāyāsameva paṭiyādayimsu. Atha mahāpuriso punadivase tasmimyeva gāme tehi pabbajitehi saddhim bhattakiccaṃ katvā vasanaṭṭhānameva agamāsi. Tattha te pabbajitā mahāpurisassa vattaṃ dassetvā attano attano rattitṭhānadivāṭṭhānāni pavitṭhā. Bodhisattopi paṇṇasālaṃ pavisitvā nisinno.

“Ṭhite majjhanhike kāle, sannisīvesu pakkhisu;

saṇateva brahāraññaṃ, taṃ bhayaṃ paṭibhāti man”ti. (saṃ. ni. 1.15);

Evarūpe (2.0050) avivekārāmānaṃ bhayakāle sabbasattānaṃ sadarathakāleyeva- “ayaṃ kālo”ti nikkhamitvā paṇṇasālāya dvāraṃ pidahitvā bodhimaṇḍaḃbhimukho pāyāsi. Aññadāpi ca tasmim ṭhāne vicaranto bodhimaṇḍaḃ passati, nisidituṃ panassa cittaṃ na namitapubbaṃ. Taṃ divasaṃ panassa ṇāṇaṃ paripākagataṃ, tasmā alaṅkataṃ bodhimaṇḍaḃ disvā ārohanatthāya cittaṃ uppannaṃ. So dakkhiṇadisābhāgena upagamma padakkhiṇaṃ katvā puratthimadisābhāge

cuddasahattham pallaṅkam paññapetvā caturaṅgavīriyam adhiṭṭhahitvā- “yāva buddho na homi, na tāva ito vuṭṭhahāmī”ti paṭiññam katvā nisīdi. Idamassa vūpakāsam sandhāya- “ekova gaṇamhā vūpakatṭho vihāsī”ti vuttam.

Aññeneva tānīti te kira sāyam bodhisattassa upaṭṭhānam āgantvā paṇṇasālam parivāretvā nisinnā “ativikālo jāto, upadhārethā”ti vatvā paṇṇasālam vivaritvā tam apassantāpi “kuhiṃ gato”ti nānubandhiṃsu, “gaṇavāse nibbinno eko viharitu-kāmo maññe mahāpuriso, buddhabhūtaṃyeva nam passissāmā”ti vatvā antojambudīpābhimukhā cārikaṃ pakkantā.

Bodhisatta-abhivesavaṇṇanā

57. Vāsūpagatassāti bodhimaṇḍe ekarattivāsam upagatassa. **Rahogatassāti** rahasi gatassa. **Paṭisallīnassāti** ekībhāvavasena nilīnassa. **Kicchanti** dukkham. **Cavati ca upapajjati cāti** idaṃ dvayaṃ pana aparāparam cutipaṭisandhiṃ sandhāya vuttam. **Jarāmaraṇassāti** ettha yasmā pabbajanto jiṇṇabyādhimatteyeva disvā pabbajito, tasmāssa jarāmaraṇameva upaṭṭhāti. Tenevāha- “jarāmaraṇassā”ti. Iti jarāmaraṇam mūlam katvā abhiniviṭṭhassa bhavaggato otarantassa viya- atha kho, bhikkhave, vipassissa bodhisattassa etadahosi.

Yonisomanasikārāti upāyamanasikārā pathamanasikārā. Aniccādīni hi aniccādītova manasikaroto yonisomanasikāro nāma hoti. Ayañca- “kismiṃ nu kho satijāti-ādīni honti, kismiṃ asati na honti”ti udayabbayānupassanāvasena pavattattā tesam aññataro (2.0051). Tasmāssa ito yonisomanasikārā iminā upāyamanasikārena **ahu paññāya abhisamayo**, bodhisattassa paññāya yasmīṃ sati jarāmaraṇam hoti, tena jarāmaraṇakāraṇena saddhiṃ samāgamo ahosi. Kiṃ pana tanti? Jāti. Tenāha- “jātiyā kho sati jarāmaraṇam hoti”ti. Yā cāyam jarāmaraṇassa kāraṇapariggāhikā paññā, tāya saddhiṃ bodhisattassa samāgamo ahosīti ayamettha attho. Etenupāyena sabbapadāni veditabbāni.

Nāmarūpe kho sati viññāṇanti ettha pana saṅkhāresu sati viññāṇanti ca, avijjāya sati saṅkhārāti ca vattabbaṃ bhavēyya, tadubhayampi na gahitam. Kasmā? Avijjāsaṅkhārā hi atīto bhavo tehi saddhiṃ ayam vipassanā na ghaṭiyati. Mahāpuriso hi paccuppannavasena abhiniviṭṭhoti. Nanu ca avijjāsaṅkhārehi adhiṭṭhehi na sakkā buddhena bhavitunti. Saccaṃ na sakkā, iminā pana te bhava-upādānataṇhāvaseneva diṭṭhāti. Imasmīṃ ṭhāne vitthārato paṭiccasamuppādakathā kathe-tabbā. Sā panesā visuddhimagge kathitāva.

58. Paccudāvattatīti paṭinivattati. Katamaṃ panettha viññāṇam paccudāvattatīti? Paṭisandhiviññāṇampi vipassanāññāṇampi. Tattha paṭisandhiviññāṇam paccayato paṭinivattati, vipassanāññāṇam ārammaṇato. Ubhayampi nāmarūpaṃ nātikkamati, nāmarūpato paraṃ na gacchati. **Ettāvatā jāyetha vāti**-ādīsu viññāṇe nāmarūpassa paccaye honte, nāmarūpe ca viññāṇassa paccaye honte, dvīsupi aññamaññapaccayesu hontesu ettakena jāyetha vā ...pe... upapajjetha vā, ito hi paraṃ kiṃ aññam jāyeyya vā ...pe... upapajjeyya vā. Nanu etadeva jāyati ca ...pe... upapajjati cāti? Evaṃ saddhiṃ aparāparacutipaṭisandhihi pañca padāni dassetvā puna

taṃ ettāvatāti vuttamatthaṃ niyyātentō- “yadidaṃ nāmarūpapaccayā viññāṇaṃ, viññāṇapaccayā nāmarūpan”ti vatvā tato paraṃ anulomapaccayākāravasena viññāṇapaccayā nāmarūpamūlaṃ āyatimpi jātijarāmarāṇaṃ dassetuṃ **nāmarūpapaccayā saḷāyatananti**-ādimāha. Tattha **kevalassa dukkhakkhandhassa samudayo hotīti** sakalassa jātijarāmarāṇasokaparidevadukkhadomanassupāyāsādibhedassa dukkharāsissa nibbatti hoti. Iti mahāpuriso sakalassa vaṭṭadukkhassa nibbattiṃ addasa.

59. Samudayo (2.0052) **samudayoti khoti** nibbatti nibbattīti kho. **Pubbe ananussutesūti** na anussutesu assutapubbesu. **Cakkhuṃ udapādīti**-ādīsu udayadassanapaññāvesā. Dassanaṭṭhena **cakkhu**, ñātakaraṇaṭṭhena **ñāṇaṃ**, pajānanaṭṭhena **paññā**, nibbijhitvā paṭivijhitvā uppannaṭṭhena **vijjā**, obhāsaṭṭhena ca **ālokoti** vuttā. Yathāha- “cakkhuṃ udapādīti dassanaṭṭhena. Ñāṇaṃ udapādīti ñātaṭṭhena. Paññā udapādīti pajānanaṭṭhena. Vijjā udapādīti paṭivedhaṭṭhena. Āloko udapādīti obhāsaṭṭhena. Cakkhudhammo dassanaṭṭho attho. Ñāṇadhammo ñātaṭṭho attho. Paññādhammo pajānanaṭṭho attho. Vijjādhammo paṭivedhaṭṭho attho. Āloko dhammo obhāsaṭṭho attho”ti (paṭi. ma. 2.39). Ettakehi padehi kiṃ kathitanti? Imasmiṃ sati idaṃ hotīti paccayasañjānanamattaṃ kathitaṃ. Athavā vīthipaṭi-pannā taruṇavipassanā kathitāti.

61. Adhigato kho myāyanti adhigato kho me ayaṃ. **Maggoti** vipassanāmaggo. **Bodhāyāti** catusaccabujjhanatthāya, nibbānabujjhanatthāya eva vā. Api ca bujjhatīti **bodhi**, ariyamaggassetāṃ nāmaṃ, tadatthāyātipi vuttaṃ hoti. Vipassanāmagga-mūlako hi ariyamaggoti. Idāni taṃ maggaṃ niyyātentō- “yadidaṃ nāmarūpanirodhāti-ādimāha. Ettha ca **viññāṇanirodhoti**-ādīhi paccattapadehi nibbānameva kathitaṃ. Iti mahāpuriso sakalassa vaṭṭadukkhassa anibbattinirodhaṃ addasa.

62. Nirodho nirodhoti khoti anibbatti anibbattīti kho. **Cakkhūnti**-ādīni vuttatthāneva. Idha pana

sabbeheva etehi padehi- “imasmim asati idam na hoti”ti nirodhasañjānanamatta-
meva kathitam, athavā vuṭṭhānagāminī balavavipassanā kathitāti.

63. Aparena samayenāti evaṃ paccayañca paccayanirodhañca viditvā tato apa-
rabhāge. **Upādānakkhandhesūti** upādānassa paccayabhūtesu khandhesu. **Udaya-
bbayānupassīti** tameva paṭhamam diṭṭham udayañca vayañca anupassamāno.
Vihāsīti sikhāpattam vuṭṭhānagāminivipassanam vahanto vihari. Idam kasmā
vuttam? Sabbeyeve hi pūritapāramino bodhisattā pacchimabhava puttassa jātadi-
vase (2.0053) mahābhinnikkhamaṃ nikkhamitvā pabbajitvā padhānamanuyu-
ñjitvā bodhipallaṅkamāruyha mārabalam vidhamitvā paṭhamayāme pubbenivāsaṃ
anussaranti, dutiyayāme dibbacakkhum visodhenti, tatiyayāme paccayākāraṃ
sammasitvā ānāpānecatutthajjhānato uṭṭhāya pañcasu khandhesu abhinivisitvā
udayabbayavasena samapaññāsa lakkhaṇāni disvā yāva gotrabhuñṇā vipa-
ssanam vaḍḍhetvā ariyamaggena sakale buddhaguṇe paṭivijjhanti. Ayampi mahā-
puriso pūritapāramī. So yathāvuttam sabbam anukkamaṃ katvā pacchamayāme
ānāpānecatutthajjhānato uṭṭhāya pañcasu khandhesu abhinivisitvā vuttappakāraṃ
udayabbayavipassanam ārabhi. Tam dassetuṃ idam vuttam.

Tattha **iti rūpanti** idam rūpaṃ, ettakaṃ rūpaṃ, ito uddham rūpaṃ natthīti ruppa-
nasabhāvañceva bhūtopādāyabhedañca ādiṃ katvā lakkhaṇarasapaccupaṭṭhāna-
padaṭṭhānavasena anavasesarūpapariggaho vutto. **Iti rūpassa samudayoti** iminā
evaṃ pariggahitassa rūpassa samudayadassanam vuttam. Tattha **itīti** evaṃ samu-
dayo hotīti attho. Tassa vitthāro- “avijjāsamudayā rūpasamudayo, taṇhāsamu-
dayā rūpasamudayo, kammamudayā rūpasamudayo, āhārasamudayā rūpa-
samudayoti, nibbattilakkhaṇam passantopi rūpakkhandhassa udayam passatī”ti
evaṃ veditabbo. Atthaṅgamepi “avijjānirodhā rūpanirodho ...pe... vipariṇāma-
kkhaṇam passantopi rūpakkhandhassa nirodham passatī”ti (paṭi. ma. 1.50) aya-
massa vitthāro.

Iti vedanāti-ādīsipi ayaṃ vedanā, ettakā vedanā, ito uddham vedanā natthi.
Ayaṃ saññā, ime saṅkhārā, idam viññāṇam, ettakaṃ viññāṇam, ito uddham
viññāṇam natthīti vedayitasañjānana-abhisāṅkharāṇavijjānanasabhāvañceva
sukhādirūpasaññādi phassādi cakkhuvīññāṇādi bhedañca ādiṃ katvā lakkhaṇara-
sapaccupaṭṭhānapadaṭṭhānavasena anavasesavedanāsaññāsaṅkhāraviññāṇapa-
riggaho vutto. **Iti vedanāya samudayoti**-ādīhi pana evaṃ pariggahitānam vedanā-
saññāsaṅkhāraviññāṇānam samudayadassanam vuttam. Tatrāpi **itīti** evaṃ samu-
dayo hotīti attho. Tesampi vitthāro- “avijjāsamudayā vedanāsamudayo”ti (paṭi. ma.
1.50) rūpe vuttanayeneva veditabbo. Ayaṃ pana viseso- tisu khandhesu “āhārasa-
mudayā”ti avatvā “phassasamudayā”ti vattabbaṃ. Viññāṇakkhandhe “nāmarūpa-
samudayā”ti (2.0054) atthaṅgamapadampi tesamyeva vasena yojetabbaṃ. Aya-
mettha saṅkhepo, vitthāro pana udayabbayavinicchayo sabbākāraparipūro visu-
ddhimagge vutto. **Tassa pañcasu upādānakkhandhesu udayabbayānupassino viha-
ratoti** tassa vipassissa bodhisattassa imesu rūpādīsu pañcasu upādānakkha-
ndhesu samapaññāsalakkhaṇavasena udayabbayānupassino viharato yathānu-
kkamena vaḍḍhite vipassanāñṇe anuppādanirodhena nirujjhamānehi āsavasa-

ñkhātehi kilesehi anupādāya aggahetvāva cittaṃ vimuccati, tadetaṃ magga-
kkhaṇe vimuccati nāma, phalakkhaṇe vimuttaṃ nāma; maggakkhaṇe vā vimutta-
ñceva vimuccati ca, phalakkhaṇe vimuttameva.

Ettāvata ca mahāpuriso sabbabandhanā vippamutto sūriyasmisamphuṭṭha-
miva padumaṃ suvikasitacittasantāno cattāri maggañāṇāni, cattāri phalañāṇāni,
catasso paṭisambhidā, catuyoniparicchedakañāṇaṃ, pañcagatiparicchedaka-
ñāṇaṃ, cha asādhāraṇaṇāṇāni, sakale ca buddhagaṇe hatthagate katvā paripu-
ṇṇasaṅkappo bodhipallaṅke nisinnova-

“Anekajātisaṃsāraṃ, sandhāvissaṃ anibbisam;
gahakāraṃ gavesanto, dukkhā jāti punappunaṃ.
Gahakāraka diṭṭhosi, puna gehaṃ na kāhasi;
sabbā te phāsukā bhaggā, gahakūṭaṃ visaṅkhaṭaṃ;
visaṅkhāragataṃ cittaṃ, taṇhānaṃ khayamajjhagā” ti. (dha. pa. 153, 154);
“Ayoghanahasasseva, jalato jātavedaso;
anupubbūpasantassa, yathā na ñāyate gati.
Evaṃ sammāvimuttānaṃ, kāma-bandhohghatāriṇaṃ;
paññāpetuṃ gati natthi, pattānaṃ acalaṃ sukhaṃ” ti. (udā. 80);
Evaṃ manasi karonto sarade sūriyo viya, puṇṇacando viya ca virocitthāti.

Dutiyabhāṇavāraṇṇanā niṭṭhitā.

Brahmayācanakathāvaṇṇanā

64. Tatiyabhāṇavāre (2.0055) **yaṃnūnāhaṃ dhammaṃ deseyyanti** yadi
panāhaṃ dhammaṃ deseyyaṃ. Ayaṃ pana vitakko kadā uppannoti? Buddhabhū-
tassa aṭṭhame sattāhe. So kira buddho hutvā sattāhaṃ bodhipallaṅke nisīdi,
sattāhaṃ bodhipallaṅkaṃ olokento aṭṭhāsi, sattāhaṃ ratanacaṅkame caṅkami,
sattāhaṃ ratanagabbhe dhammaṃ vicinanto nisīdi, sattāhaṃ ajapālanigrodhe
nisīdi, sattāhaṃ mucalinde nisīdi, sattāhaṃ rājāyatane nisīdi. Tato uṭṭhāya
aṭṭhame sattāhe puna āgantvā ajapālanigrodhe nisinnamattasseva sabbabu-
ddhānaṃ āciṇṇasamāciṇṇo ayañceva ito anantaro ca vitakko uppannoti.

Tattha **adhigatoti** paṭividdho. **Dhammoti** catusaccadhammo. **Gambhīroti** uttāna-
bhāvapaṭikkhepavacanamaṭaṃ. **Duddasoti** gambhīrattāva duddaso dukkhena
daṭṭhabbo, na sakkā sukkena daṭṭhuṃ. **Duddasattāva duranubodho** dukkhena ava-
bujjhitaṭṭhabbo, na sakkā sukkena avabujjhitaṭṭhuṃ. **Santoti** nibbuto. **Paṇītoti** atappako.
Idaṃ dvayaṃ lokuttarameva sandhāya vuttaṃ. **Atakkāvacaroti** takkena avacari-
tabbo ogāhitaṭṭhabbo na hoti, ñāṇeneva avacaritaṭṭhabbo. **Nipuṇoti** saṅho. **Paṇḍitavedanī-**
yoti sammāpaṭipadaṃ paṭipannehi paṇḍitehi veditaṭṭhabbo. **Ālayarāmāti** sattā
pañcasu kāmaguṇesu alliyanti, tasmā te ālayāti vuccanti. Aṭṭhasatataṇhāvicari-
tāni ālayanti, tasmā ālayāti vuccanti. Tehi ālayehi ramantīti **ālayarāmā**. Ālayesu
ratāti **ālayaratā**. Ālayesu sutṭhu muditāti **ālayasammuditā**. Yatheva hi susajjitaṃ

pupphaphalabharitarukkhādisampannaṃ uyyānaṃ pavittṭho rājā tāya tāya sampattiyaṃ ramati, pamudito āmodito hoti, na ukkaṅṭhati, sāyaṃ nikkhamituṃ na icchati, evamimehipi kāmālayataṅhālayehi sattā ramanti, saṃsāraṇaṃ pamuditā anukkaṅṭhitā vasanti. Tena nesam bhagavā duvidhampi ālayaṃ uyyānabhūmiṃ viya dassento- “ālayarāmā”ti-ādimāha.

Yadidanti nipāto, tassa ṭhānaṃ sandhāya- “yaṃ idan”ti, paṭiccasamuppādaṃ sandhāya- “yo ayan”ti evamattho daṭṭhabbo. **Idappaccayatāpaṭiccasamuppādoti** imesaṃ paccayā idappaccayā, idappaccayā eva idappaccayatā, idappaccayatā ca sā paṭiccasamuppādo cāti idappaccayatāpaṭiccasamuppādo. Saṅkhārādipaccayānaṃ (2.0056) avijjādīnaṃ etaṃ adhivacanaṃ. **Sabbasaṅkhārasamatho**-ti-ādi sabbam nibbānameva. Yasmā hi taṃ āgamma sabbasaṅkhāravipphanditāni sammanti vūpasammanti tasmā- “sabbasaṅkhārasamatho”ti vuccati. Yasmā ca taṃ āgamma sabbe upadhayo paṭinissaṭṭhā honti, sabbā taṅhā khīyanti, sabbe kilesarāgā virajjanti, sabbam dukkham nirujjhati, tasmā “sabbūpadhipaṭinissaggo taṅhākkhayaṃ virāgo nirodho”ti vuccati. Sā panesā taṅhā bhavena bhavaṃ, phalena vā saddhiṃ kammaṃ vinati saṃsibbatīti katvā vānanti vuccati. Tato vānato nikkhantanti **nibbānaṃ**. **So mamassa kilamatho**ti yā ajānantānaṃ desanā nāma, so mama kilamatho assa, sā mama vihesā assāti attho. Kāyakilamatho ceva kāyavihesā ca assāti vuttaṃ hoti, citte pana ubhayampetaṃ buddhānaṃ natthi.

65. Apissūti anubrūhanatthe nipāto. So- “na kevalaṃ etadahosi, imāpi gāthā paṭibhaṃsū”ti dīpeti. **Vipassinti**-ādīsu vipassissa bhagavato arahato sammāsam-buddhassāti attho. **Anacchariyāti** anu-acchariyā. **Paṭibhaṃsūti** paṭibhānasaṅkhā-tassa ṇāṇassa gocarā ahesuṃ, parivitakkayitabbataṃ pāpuṇiṃsu.

Kicchenati dukkhena, na dukkhāya paṭipadāya. Buddhānañhi cattāropi maggā sukhaṃ paṭipadāva honti. Pāramīpūraṇakāle pana sarāgasadosasamohasseva sato āgatāgatānaṃ yācakānaṃ alaṅkatapaṭiyattaṃ sīsaṃ chinditvā galalohitaṃ nīharitvā su-aññitāni akkhīni uppāṭetvā kulavaṃsapadīpakaṃ puttaṃ manāpacāriniṃ bhariyanti evamādīni dentassa aññāni ca khantivādisadisesu attabhāvesu chejja-bhejjādīni pāpuṇantassa āgamanīyapaṭipadaṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. **Halanti** ettha hakāro nipātamatto, alanti attho. **Pakāsītunti** desetum; evaṃ kicchena adhi-gatassa dhammassa alaṃ desetum; ko attho desitenāti vuttaṃ hoti. **Rāgadosapare-tehīti** rāgadosaphuṭṭhehi rāgadosānugatehi vā.

Paṭisotagāminti niccādīnaṃ paṭisotaṃ aniccaṃ dukkhamanattāsubhanti evaṃ gataṃ catusaccadhammaṃ. **Rāgarattāti** kāmarāgena bhavarāgena diṭṭhirāgena ca rattā. **Na dakkhantīti** aniccaṃ dukkhamanattā asubhanti iminā sabhāvena na passissanti (2.0057), te apassante ko sakkhissati evaṃ gāhāpetum? **Tamokha-ndhena āvuṭṭāti** avijjārāsinaṃ ajjhotthaṭṭā.

Appossukatāyāti nirussukkabhāvena, adesetukāmatāyāti attho. Kasmā panassa evaṃ cittaṃ nami? Nanu esa- “mutto mocessāmī, tiṇṇo tāressāmī”,
“Kiṃ me aññātavessa, dhammaṃ sacchikatenidha;
sabbaññutaṃ pāpuṇitvā, santāressaṃ sadevakan”ti.

Patthanaṃ katvā pāramiyo pūretvā sabbaññutaṃ pattoti. Saccametaṃ, paccavekkhaṇānubhāvena panassa evaṃ cittaṃ nami. Tassa hi sabbaññutaṃ patvā sattānaṃ kilesagahanataṃ dhammassa ca gambhīrataṃ paccavekkhantassa sattānaṃ kilesagahanatā ca dhammagambhīratā ca sabbākārena pākaṭā jātā. Athassa- “ime sattā kañjikapuṇṇalābu viya takkabharitacāṭi viya vasātelapītapilotikā viya añjanamakkhitaṭṭhā viya kilesabharitā atisaṃkiliṭṭhā rāgarattā dosa-duṭṭhā mohamūḷhā, te kiṃ nāma paṭivijjhissanti” ti cintayato kilesagahanapaccavekkhaṇānubhāvenāpi evaṃ cittaṃ nami.

“Ayañca dhammo pathavīsandhāraka-udakakkhandho viya gambhīro, pabbatena paṭicchādetvā ṭhapito sāsapo viya duddaso, satadhā bhinnassa vālassa koṭiyā koṭiṃ paṭipādanaṃ viya duranubodho, nanu mayā hi imaṃ dhammaṃ paṭivijjhitaṃ vāyamantena adinnaṃ dānaṃ nāma natthi, arakkhitaṃ sīlaṃ nāma natthi, aparipūritā kāci pāramī nāma natthi. Tassa me nirussāhaṃ viya mārabalaṃ vidhamantassāpi pathavī na kampittha, paṭhamayāme pubbenivāsaṃ anussarantassāpi na kampittha, majjhimayāme dibbacakkuṃ visodhentassāpi na kampittha, pacchimayāme pana paṭiccasamuppādaṃ paṭivijjhantasseva me dasasahassilokadhātu kampittha. Iti mādisenāpi tikkhaññaṇena kicchenevāyaṃ dhammo paṭividdho taṃ lokiyamahājanā kathaṃ paṭivijjhissanti” ti dhammagambhīratāpaccavekkhaṇānubhāvenāpi evaṃ cittaṃ namīti veditabbaṃ.

Apica (2.0058) brahmunā yācite desetukāmatāyapissa evaṃ cittaṃ nami.

Jānāti hi bhagavā- “mama appossukkatāya citte namamāne maṃ mahābrahmā dhammadesanaṃ yācissati, ime ca sattā brahmagarukā, te ‘satthā kira dhammaṃ na desetukāmo ahosi, atha naṃ mahābrahmā yācivā desāpesi, santo vata bho dhammo, paṇīto vata bho dhammo’ti maññamānā sussūsissanti”ti. Imampissa kāraṇaṃ paṭicca appossukkatāya cittaṃ nami, no dhammadesanāyāti veditabbaṃ.

66. AññatarassāTi ettha kiñcāpi “aññataro”ti vuttaṃ, atha kho imasmiṃ cakka-
vāle jeṭṭhakamahābrahmā esoti veditabbo. **Nassati vata bho lokoti** so kira imaṃ
saddaṃ tathā nicchāresi, yathā dasasahasilokadhātubrahmāno sutvā sabbe
sannipatiṃsu. **Yatra hi nāmāti** yasmiṃ nāma loke. **Purato pāturahosīti** tehi dasahi
brahmasahashehi saddhiṃ pāturahosi. **Apparajakkhajātikāti** paññāmaye
akkhimhi appaṃ parittaṃ rāgadosamoharajaṃ etesaṃ, evaṃ sabhāvāti appara-
jakkhajātikā. **Assavanatāti** assavanatāya. **Bhavissantīti** purimabuddhesu dasapu-
ññakiriyavatthivasena katādhikārā paripākagatā padumāni viya sūriyasmisa-
mpassaṃ, dhammadesanaṃyeva ākañkhamānā catuppadikagāthāvasāne ariya-
bhūmiṃ okkamanārahā na eko, na dve, anekasatasahassā dhammassa aññātāro
bhavissantīti dasseti.

69. Ajjhesananti evaṃ tikkhattuṃ yācanaṃ. **Buddhacakkhunāti** indriyaparopari-
yattañāṇena ca āsayānusayañāṇena ca. Imesañhi dvinnaṃ ñāṇānaṃ “buddhaca-
kkhū”ti nāmaṃ, sabbaññutaññāṇassa “samantacakkhū”ti, tiṇṇaṃ maggañāṇānaṃ
“dhammacakkhū”ti. **Apparajakkheti-ādīsu** yesaṃ vuttanayeneva paññāca-
kkhumhi rāgādirajaṃ appaṃ, te **apparajakkhā**. Yesaṃ taṃ mahantaṃ, te **mahāra-
jakkhā**. Yesaṃ saddhādīni indriyāni tikkhāni, te **tikkhindriyā**. Yesaṃ tāni mudūni,
te **mudindriyā**. Yesaṃ teyeva saddhādayo ākārā sundarā, te **svākārā**. Ye kathita-
kāraṇaṃ sallakkhenti, sukkena sakkā honti viññāpetuṃ, te **suviññāpayā**. Ye para-
lokañceva vajjañca bhayato passanti, te **paralokavajjabhayadassāvino** nāma.

Ayaṃ (2.0059) panettha pāḷi- “saddho puggalo apparajakkho, assaddho
puggalo mahārajakkho.... Āraddhavīriyo ...pe... kusīto... upaṭṭhitassati... muṭṭha-
ssati... samāhito... asamāhito... paññavā... duppañño puggalo mahārajakkho.
Tathā saddho puggalo tikkhindriyo ...pe... paññavā puggalo paralokavajjabhaya-
dassāvī, duppañño puggalo na paralokavajjabhayadassāvī. **Loko**Ti khandhaloko,
dhātuloko, āyatanaloko, sampattibhavaloko, vipattibhavaloko, sampattisambhava-
loko, vipattisambhavaloko. Eko loko- sabbe sattā āhāraṭṭhitikā. Dve lokā-
nāmañca rūpañca. Tayo lokā- tisso vedanā. Cattāro lokā- cattāro āhārā. Pañca
lokā- pañcupādānakkhandhā. Cha lokā- cha ajjhattikāni āyatanāni. Satta lokā-
satta viññāṇaṭṭhitiyo. Aṭṭha lokā- aṭṭha lokadhammā. Nava lokā- nava sattāvāsā.
Dasa lokā- dasāyatanāni. Dvādasa lokā- dvādasāyatanāni. Aṭṭhārasa lokā- aṭṭhā-
rasa dhātuyo. **Vajjanti** sabbe kilesā vajjaṃ, sabbe duccharitā vajjaṃ, sabbe abhisa-
ñkhārā vajjaṃ, sabbe bhavagāmikammā vajjaṃ. Iti imasmiñca loke imasmiñca
vajje tibbā bhayasaññā paccupaṭṭhitā hoti, seyyathāpi ukkhittāsike vadhake.
Imehi paññāsāya ākārehi imāni pañcindriyāni jānāti passati aññāti paṭivijjhati, idaṃ
tathāgatassa indriyaparopariyatte ñāṇaṃ”ti (paṭi. ma. 1.112).

Uppaliniyanti uppalavane. Itaresupi eseva nayo. **Antonimuggaposīnīti** yāni aññā-

nipi padumāni antonimuggāneva posayanti. **Udakaṃ accuggamma ṭhitānīti** udakaṃ atikkamitvā ṭhitāni. Tattha yāni accuggamma ṭhitāni, tāni sūriyasmisa-mphassaṃ āgamayamānāni ṭhitāni ajja pupphanakāni. Yāni samodakaṃ ṭhitāni, tāni sve pupphanakāni. Yāni udakānuggatāni anto-udakaposīni, tāni tatiyadivase pupphanakāni. Udakā pana anuggatāni aññānīpi saroja-uppalādīni nāma atthi, yāni neva pupphissanti, macchakacchapabhakkhāneva bhavissanti, tāni pāḷiṃ nārūḷhāni. Āharitvā pana dīpetabbānīti dīpitāni. Yatheva hi tāni catubbidhāni pupphāni, evameva ugghaṭitaññū, vipaṅcitaññū, neyyo, padaparamoti cattāro puggalā. Tattha yassa (2.0060) puggalassa saha udāhaṭavelāya dhammābhisa-mayo hoti, ayaṃ vuccati puggalo **ugghaṭitaññū**. Yassa puggalassa saṅkhittena bhāsitassa vitthārena atthe vibhajyamāne dhammābhisa-mayo hoti, ayaṃ vuccati puggalo **vipaṅcitaññū**. Yassa puggalassa uddesato paripucchato yonisomanasika-roto kalyāṇamitte sevato bhajato payirupāsato anupubbena dhammābhisa-mayo hoti, ayaṃ vuccati puggalo **neyyo**. Yassa puggalassa bahumpi suṇato bahumpi bhaṇato bahumpi gaṇhato bahumpi dhārayato bahumpi vācayato na tāya jātiyā dhammābhisa-mayo hoti, ayaṃ vuccati puggalo **padaparamo** (pu. pa. 148, 149, 150, 151).

Tattha bhagavā uppalavanādisadisam dasasahassilokadhātuṃ olokento- “ajja pupphanakāni viya ugghaṭitaññū, sve pupphanakāni viya vipaṅcitaññū, tatiyadivase pupphanakāni viya neyyo, macchakacchapabhakkhāni viya padaparamo”ti addasa. Passanto ca- “ettakā apparajakkhā, ettakā mahārajakkhā. Tatrāpi ettakā ugghaṭitaññū”ti evaṃ sabbākārato addasa. Tattha tiṇṇaṃ puggalānaṃ imasmim-yeva attabhāve bhagavato dhammadesanā atthaṃ sādheti, padaparamānaṃ anā-gate vāsanatthāya hoti.

Atha bhagavā imesaṃ catunnaṃ puggalānaṃ atthāvahaṃ dhammadesanaṃ viditvā desetukamyataṃ uppādetvā puna te sabbesupī tīsu bhavesu sabbe satte bhābbābhābbavasena dve koṭṭhāse akāsi. Ye sandhāya vuttaṃ- “ye te sattā kammāvaraṇena samannāgatā, vipākāvaraṇena samannāgatā, kilesāvaraṇena samannāgatā, assaddhā acchandikā duppaññā abhābbā niyāmaṃ okkamituṃ kusalesu dhammesu sammattaṃ, ime te sattā abhābbā. Katame sattā bhābbā? Ye te sattā na kammāvaraṇena ...pe...ime te sattā bhābbā”ti (vibha. 827; paṭi. ma. 1.114).

Tattha sabbepi abhābbapuggale pahāya bhābbapuggaleyeva ñāṇena parigga-hetvā- “ettakā rāgacaritā, ettakā dosamohavitakkasaddhābuddhicaritā”ti cha koṭṭhāse akāsi. Evaṃ katvā- “dhammaṃ desessāmi”ti cintesi (2.0061). Brahmā taṃ ñatvā somanassajāto bhagavantaṃ gāthāhi ajjhabhāsi. Idaṃ sandhāya- “atha kho so, bhikkhave, mahābrahmā”ti-ādi vuttaṃ.

70. Tattha **ajjhabhāsīti** adhi-abhāsi, adhikicca ārabba abhāsīti attho.

Sele yathā pabbatamuddhaniṭṭhitoti selamaye ekagghane pabbatamuddhani yathāṭhitova, na hi tattha ṭhitassa dassanattaṃ gīvukkipanapasāraṇādikiccaṃ atthi. **Tathūpamanti** tappaṭibhāgaṃ selapabbatūpamaṃ. Ayaṃ panettha saṅkhe-pattho, yathā selapabbatamuddhani yathāṭhitova cakkhumā puriso samantato

janataṃ passeyya, tathā tvampi sumedha, sundarapaññasabbaññutaññāṇena samantacakkhu bhagavā dhammamayaṃ paññāmayāṃ pāsādamāruyha sayāṃ apetasoko sokāvatiṇṇaṃ jātijarābhibhūtaṃ janataṃ apekkhassu, upadhāraya upa-parikkha.

Ayamettha adhippāyo- yathā hi pabbatapāde samantā mahantaṃ khettaṃ katvā tattha kedārapāḷīsu kuṭikāyo katvā rattiṃ aggim jāleyyūṃ. Caturaṅgasama-nnāgatañca andhakāraṃ assa. Athassa pabbatassa matthake ṭhatvā cakkhumato purisassa bhūmiṃ olokayato neva khettaṃ, na kedārapāḷīyo, na kuṭīyo, na tattha sayitamanussā paññāyeyyūṃ, kuṭikāsu pana aggijālamattameva paññāyeyya. Evaṃ dhammapāsādamāruyha sattanikāyaṃ olokayato tathāgatassa ye te akata-kalyāṇā sattā, te ekavihāre dakkhiṇajāṇupasse nisinnāpi buddhacakkhussa āpāthaṃ nāgacchanti, rattiṃ khittasarā viya honti. Ye pana katakalyāṇā veneyya-puggalā, te tassa dūre ṭhitāpi āpāthaṃ āgacchanti, so aggi viya himavantapabbato viya ca. Vuttampi cetāṃ-

“Dūre santo pakāsentī, himavantova pabbato;

asantettha na dissanti, rattiṃ khittā yathā sarā”ti. (dha. pa. 304);

Uṭṭhehīti bhagavato dhammadesanattaṃ cārikacaraṇaṃ yācanto bhaṇati. **Vīrā-**ti-ādīsu bhagavā vīriyavantatāya **vīro**, Devaputtamaccukilesamārānaṃ vijitattā (2.000) **vijitasāṅgāmo**, jātikantarādinittharaṇatthāya veneyyasatthavāhanasamatthatāya **satthavāho**, kāmacchanda-iṇassa abhāvato **aṇaṇoti** veditabbo.

71. Apārutāti vivaṭā. **Amatassa dvārāti** ariyamaggo. So hi amatasaṅkhātassa nibbānassa dvāraṃ. So mayā vivarivā ṭhapitoti dasseti. **Pamuñcantu saddhanti** sabbe attano saddhaṃ pamuñcantu vissajjentu. Pacchimapadadvaye ayamattho, ahañhi attano paṇaṃ suppvattitampi imaṃ paṇitaṃ uttamaṃ dhammaṃ kāya-vācākīlamathasaññī hutvā na bhāsiṃ, idāni pana sabbe janā saddhābhājanaṃ upanentu, pūressāmi tesaṃ saṅkappanti.

Aggasāvakayugavaṇṇanā

73. Bodhirukkhamūleti bodhirukkhasa avidūre ajapālanigrodhe antarahitoti attho. **Kheme migadāyeyeti** isipatanaṃ tena samayena khemaṃ nāma uyyānaṃ hoti, migānaṃ pana abhayavāsathāya dinnattā migadāyoti vuccati. Taṃ sandhāya vuttaṃ- “kheme migadāye”ti. Yathā ca vipassī bhagavā, evaṃ aññepi buddhā paṭhamaṃ dhammadesanattāya gacchantā ākāsena gantvā tattheva otaranti. Amhākaṃ pana bhagavā upakassa ājīvakassa upanissayaṃ disvā- “upako imaṃ addhānaṃ paṭipanno, so maṃ disvā sallapitvā gamissati. Atha puna nibbindanto āgamma arahattaṃ sacchikarissati”ti ñatvā aṭṭhārasayojanamaggaṃ pada-sāva agamāsi. **Dāyapālaṃ āmantesīti** disvāva punappunaṃ oloketvā- “ayyo no, bhante, āgato”ti vatvā upagataṃ āmantesi.

75-6. Anupubbim kathanti dānakathaṃ, dānānantaraṃ sīlaṃ, sīlānantaraṃ saggāṃ, saggānantaraṃ magganti evaṃ anupaṭipāṭīkathaṃ kathesi. Tattha **dāna-**kathanti idaṃ dānaṃ nāma sukhānaṃ nidānaṃ, sampattīnaṃ mūlaṃ, bhogānaṃ

patiṭṭhā, visamagatassa tāṇaṃ leṇaṃ gati parāyaṇaṃ, idhalokaparalokesu dāna-sadiso avassayo patiṭṭhā ārammaṇaṃ tāṇaṃ leṇaṃ gati parāyaṇaṃ natthi. Idañhi avassayaṭṭhena ratanamayasihāsanasadisam, patiṭṭhānaṭṭhena mahāpa-thavisadisam, ārammaṇaṭṭhena (2.0063) ālambanarajjusadisam. Idañhi dukkhanittharaṇaṭṭhena nāvā, samassāsanaṭṭhena saṅgāmasūro, bhayaparittāṇaṭṭhena susaṅkhatanagaraṃ, maccheramalādīhi anupalittaṭṭhena padumaṃ, tesam nida-hanaṭṭhena aggi, durāsadaṭṭhena āsiviso, asantāsanaṭṭhena siho, balavantaṭṭhena hatthi, abhimaṅgalasammataṭṭhena seta-usabho, khemantabhūmisampāpana-ṭṭhena valāhaka-assarājā. Dānañhi loke sakkasampattiṃ mārasampattiṃ brahma-sampattiṃ cakkavattisampattiṃ sāvaka-pāramiññaṃ paccekabodhiññaṃ abhi-sambodhiññaṃ detīti evamādidānaguṇapaṭisaṃyuttaṃ kathaṃ.

Yasmā pana dānaṃ dadanto sīlaṃ samādātuṃ sakkoti, tasmā tadanantaraṃ sīlakathaṃ kathesi. **Sīlakathanti** sīlaṃ nāmetaṃ avassayo patiṭṭhā ārammaṇaṃ tāṇaṃ leṇaṃ gati parāyaṇaṃ. Idhalokaparalokasampattīnañhi sīlasadiso avassayo patiṭṭhā ārammaṇaṃ tāṇaṃ leṇaṃ gati parāyaṇaṃ natthi, sīlasadiso alaṅkāro natthi, sīlapupphasadisam pupphaṃ natthi, sīlagandhasadiso gandho natthi, sīlālaṅkārena hi alaṅkataṃ sīlakuṣumapiḷandhanaṃ sīlagandhānulittaṃ sadevakopi loko olokento tittiṃ na gacchatīti evamādisīlaguṇapaṭisaṃyuttaṃ kathaṃ.

Idaṃ pana sīlaṃ nissāya ayaṃ saggo labbhatīti dassetuṃ sīlānantaraṃ sagga-kathaṃ kathesi. **Saggakathanti** ayaṃ saggo nāma iṭṭho kanto manāpo, nicca-mettha kīḷā, niccaṃ sampattiyo labbhanti, cātumahārājikā devā navutivassasatasa-hassāni dibbasukhaṃ dibbasampattiṃ paṭilabhanti, tāvatimsā tisso ca vassako-ṭṭiyo saṭṭhi ca vassasatasahassānīti evamādisaggaguṇapaṭisaṃyuttaṃ kathaṃ. Saggasampattiṃ kathayantānañhi buddhānaṃ mukhaṃ nappahoti. Vuttampi cetam- “anekapariyāyena kho ahaṃ, bhikkhave, saggakathaṃ katheyyan”ti-ādi.

Evam saggakathāya palobhetvā puna hatthiṃ alaṅkaritvā tassa

soṇḍaṃ chindanto viya- “ayampi saggo anicco addhuvo, na ettha chandarāgo kātabbo”ti dassanatthaṃ- “appassādā kāmā bahudukkhā bahupāyāsā, ādīnavo ettha bhīyyo”ti-ādīnā (ma. ni. 1.235; 2.42) nayena kāmānaṃ ādīnavaṃ (2.0064) okāraṃ saṃkilesaṃ kathesi. Tattha **ādīnavoti** doso. **Okāroti** avakāro lāmakabhāvo. **Saṃkilesoti** tehi sattānaṃ saṃsāre saṃkilissanaṃ. Yathāha- “kilissanti vata bho sattā”ti (ma. ni. 2.351). Evaṃ kāmādīnavena tejjatvā **nekkhamme ānisamsaṃ pakāsesi**, pabbajjāya guṇaṃ pakāsesīti attho. Sesāṃ ambaṭṭhasuttavaṇṇanāyaṃ vuttanayañceva uttānatthañca.

77. Alatt hunti kathaṃ alatt huṃ? Ehibhikkhubhāvena. Bhagavā kira tesāṃ iddhi-mayapattacīvarassūpanissayaṃ olokeno anekāsu jātīsu cīvaradānādīni disvā **ettha bhikkhavoti**-ādīmāha. Te tāvadeva bhaṇḍū kāsāyavasanaṃ aṭṭhahi bhikkhuparikkhārehi sarīrapaṭimukkeheva vassasatikattherā viya bhagavantaṃ namassamānāva nisīdimsu.

Sandassesīti-ādīsu idhalokatthaṃ sandassesī, paralokatthaṃ sandassesī. Idhalokatthaṃ dassento aniccanti dassesi, dukkhanti dassesi, anattāti dassesi, khandhe dassesi, dhātuyo dassesi, āyatanāni dassesi, paṭiccasamuppādaṃ dassesi, rūpakkhandhassa udayaṃ dassento pañca lakkhaṇāni dassesi, tathā vedanākkhandhādīnaṃ, tathā vayaṃ dassentopi udayabbayavasena paññāsala-kkhaṇāni dassesi, paralokatthaṃ dassento nirayaṃ dassesi, tiracchānayoṇiṃ, pettivisayaṃ, asurakāyaṃ, tiṇṇaṃ kusalānaṃ vipākaṃ, channaṃ devalokānaṃ, navannaṃ brahmalokānaṃ sampattiṃ dassesi.

Samādapesīti catupārisuddhisīlaterasadhutaṅgadasakathāvatthu-ādike kalyāṇadhamme gaṇhāpesi.

Samuttejesīti suṭṭhu uttejesi, abhussāhesi. Idhalokatthañceva paralokatthañca tāsetvā tāsetvā adhigataṃ viya katvā kathesi. Dvattiṃsakammakāraṇapañcavīsati-mahābhayappabhedañhi idhalokatthaṃ buddhe bhagavati tāsetvā tāsetvā kathayante pacchābāhaṃ, gāḷhabandhanaṃ bandhitvā cātumahāpathe pahārasatena tāḷetvā dakkhiṇadvārena niyyamāno viya āghātanabhaṇḍikāya ṭhapitasīso viya sūle uttāsīto viya mattahatthinā maddiyamāno viya ca saṃviggo hoti. Paralokatthañca (2.0065) kathayante nirayādīsu nibbatto viya devalokasampattiṃ anubhavamāno viya ca hoti.

Sampahaṃsesīti paṭiladdhaguṇena codesi, mahānisamsaṃ katvā kathesīti attho.

Saṅkhārānaṃ ādīnavanti heṭṭhā paṭhamamaggādhigamatthaṃ kāmānaṃ ādīnavaṃ kathesi, idha pana uparimaggādhigamatthaṃ- “aniccā, bhikkhave, saṅkhārā addhuvā anassāsikā, yāvañcidaṃ, bhikkhave, alameva sabbasaṅkhāresu nibbindituṃ alaṃ virajjituṃ alaṃ vimuccitun”ti-ādīnā (a. ni. 7.66; saṃ. ni. 2.134) nayena saṅkhārānaṃ ādīnavañca lāmakabhāvañca tappaccayañca kīlammaṃ pakāsesi. Yathā ca tattha nekkhamme, evamidha- “santamidaṃ, bhikkhave, nibbānaṃ nāma paṇītaṃ tāṇaṃ leṇaṃ”ti-ādīnā nayena nibbāne ānisamsaṃ pakāsesi.

Mahājanakāyapabbajjāvaṇṇanā

78. Mahājanakāyoti tesamyeva dvinnam kumārānam upaṭṭhākajanakāyoti.

80. Bhagavantam saraṇam gacchāma, dhammañcāti saṅghassa aparipuṇṇattā dvevācikameva saraṇamagamaṃsu.

81. Alatthunti pubbe vuttanayeneva ehibhikkhubhāvene va alatthum. Ito anantare pabbajitavārepi ese va nayo.

Cārikā-anujānana vaṇṇanā

85. Parivita kko udapādi ti kadā udapādi? Sambodhito satta saṃvaccharāni satta māse satta divase atikkamitvā udapādi. Bhagavā kira pitusaṅgahaṃ karonto vihāsi. Rājāpi cintesi- “mayhaṃ jeṭṭhaputto nikkhamitvā buddho jāto, dutiyaputto me nikkhamitvā aggasāvako jāto, purohitaputto dutiya-aggasāvako, ime ca avasesā bhikkhū gihikālepi mayhaṃ puttameva parivāretvā vicariṃsu. Ime sabbe idānipi (2.0066) mayhamyeva bhāro, ahameva ca ne catūhi paccayehi upaṭṭhahissāmi, aññesaṃ okāsaṃ na dassāmi” ti vihāradvārakoṭṭhakato paṭṭhāya yāva rājagehadvārā ubhayato khadirapākāraṃ kārapetvā kilañjehi chādāpetvā vatthehi paṭicchādāpetvā upari ca chādāpetvā suvaṇṇatāra kavicittaṃ samolambitatāla kkhandaṃ mattaṃ vividhapupphadā mavitānaṃ kārapetvā heṭṭhā bhūmiyaṃ citta ttharaṇehi santhārapetvā anto ubhosu passesu mālāvaccake puṇṇaghaṭe, sakalamaggavāsathāya ca gandhantare pupphāni pupphantare gandhe ca ṭhapāpetvā bhagavato kālaṃ ārocāpesi.

Bhagavā bhikkhusaṅghaparivuto antosāṇiyāva rājagehaṃ gantvā bhattakiccaṃ katvā vihāraṃ paccāgacchati. Añño koci daṭṭhumpi na labhati, kuto pana bhikkhaṃ vā dātuṃ, pūjaṃ vā kātuṃ, dhammaṃ vā sotuṃ. Nāgarā cintesuṃ- “ajja satthu loke uppanna satta māsa dhikāni satta saṃvaccharāni, mayañca daṭṭhumpi na labhāma, pageva bhikkhaṃ vā dātuṃ, pūjaṃ vā kātuṃ, dhammaṃ vā sotuṃ. Rājā- ‘mayhameva buddho, mayhameva dhammo, mayhameva saṅgho’ ti mamāyitvā sayameva upaṭṭhahi. Satthā ca uppajjamāno sadevakassa lokassa atthāya hitāya uppanno. Na hi raññoyeva nirayo uṇho assa, aññesaṃ nīluppalavanasadiso. Tasmā rājānaṃ vadāma. Sace no satthāraṃ deti, iccetaṃ kusalaṃ. No ce deti, raññā saddhiṃ yujjhitvāpi saṅghaṃ gahetvā dānādīni puñṇāni karoma. Na sakkā kho pana suddhanāgareheva evaṃ kātuṃ, ekaṃ jeṭṭhapurisampi gaṇhāmā” ti.

Te senāpatiṃ upasaṅkamitvā tassetamattaṃ ārocetvā- “sāmi, kiṃ amhākaṃ pakkho hosi, udāhu rañño” ti āhaṃsu. So- “ahaṃ tumhākaṃ pakkho homi, api ca kho pana paṭhamadivaso mayhaṃ dātabbo” ti. Te sampācchiṃsu. So rājānaṃ upasaṅkamitvā- “nāgarā, deva, tumhākaṃ kupitā” ti āha. Kimattaṃ tātāti? Satthāraṃ kira tumheyeva upaṭṭhahatha, amhe na labhāmāti. Sace idānipi labhanti, na kuppanti, alabhantā tumhehi saddhiṃ yujjhitukāmā devāti. Yujjhāmi, tāta, nāhaṃ bhikkhusaṅghaṃ demīti. Deva tumhākaṃ dāsā tumhehi saddhiṃ yujjhāmāti vadanti, tumhe kaṃ gaṇhitvā yujjhissathāti? Nanu tvaṃ senāpatīti?

Nāgarehi vinā na (2.0067) samattho ahaṃ devāti. Tato rājā- “balavanto nāgarā, senāpatipi tesaññeva pakkho”ti ñatvā “aññānīpi sattamāsādhikāni sattasaṃvacccharāni mayhaṃ bhikkhusaṅghaṃ dadantū”ti āha. Nāgarā na sampaṭicchimsu. Rājā- “cha vassāni, pañca, cattāri, tiṇi, dve, ekavassan”ti hāpesi. Evaṃ hāpentepi na sampaṭicchimsu. Aññe satta divase yāci. Nāgarā- “atikakkaḥaṃ dāni raññā saddhiṃ kātum na vaṭṭati”ti anujānimsu.

Rājā sattamāsādhikānaṃ sattannaṃ saṃvacccharānaṃ sajjitaṃ dānamukhaṃ sattannaṃ divasānaṃ vissajjetvā cha divase kesañci apassantānaṃyeva dānaṃ datvā sattame divase nāgare pakkosāpetvā- “sakkhissatha, tāta, evarūpaṃ dānaṃ dātun”ti āha. Tepi- “nanu amheyyeva nissāya taṃ devassa uppannaṃ”ti vatvā- “sakkhissāmā”ti āhaṃsu. Rājā piṭṭhihatthena assūni puñchamāno bhagavantaṃ vanditvā- “bhante, ahaṃ aṭṭhasaṭṭhibhikkhusatasahassaṃ aññassa vāraṃ akatvā yāvajīvaṃ catūhi paccayehi upaṭṭhahissāmīti cintesiṃ. Nāgarā na dāni me anuññātā, nāgarā hi ‘mayaṃ dānaṃ dātum na labhāmā’ti kuppanti. Bhagavā sve paṭṭhāya tesāṃ anuggahaṃ karothā”ti āha.

Atha dutiyadivase senāpati mahādānaṃ sajjetvā- “ajja yathā añño koci ekabhikkhampi na deti, evaṃ rakkhathā”ti samantā purise ṭhapesi. Taṃ divasaṃ seṭṭhibhāriyā rodamānā dhītaraṃ āha- “sace, amma, tava pitā jīveyya, ajjāhaṃ paṭhamaṃ dasabalaṃ bhojeyyan”ti. Sā taṃ āha- “amma, mā cintayi, ahaṃ tathā karissāmi yathā buddhappamukho bhikkhusaṅgho paṭhamaṃ amhākaṃ bhikkhaṃ paribhuñjissati”ti. Tato satasahassagghanikāya suvaṇṇapātiyā nirudakapāyāsassa pūretvā sappimadhusakkarādīhi abhisāṅkharitvā aññāya pātiyā paṭikujjitvā taṃ sumanamālāguḷehi parikkhipitvā mālāguḷasadiṣaṃ katvā bhagavato gāmaṃ pavisanavelāya sayameva ukkhipitvā dāsigaṇaparivutā nagarā nikkhami. Antarāmagge senāpati-upaṭṭhākā- “amma, mā ito agamā”ti vadanti. Mahāpuññā nāma manāpakathā honti, na ca tesāṃ punappunaṃ bhaṇantānaṃ kathā paṭikkhipitum sakkā hoti. Sā- “cūḷapitā mahāpitā mātulā kissa tumhe gantum na dethā”ti āha. Senāpatinā- “aññassa kassaci khādaniyabhojanīyaṃ dātum mā dethā”ti ṭhāpitamha ammāti. Kiṃ pana me hatthe khādaniyaṃ bhojanīyaṃ passathāti? Mālāguḷaṃ passāmāti (2.0068). Kiṃ tumhākaṃ senāpati mālāguḷapūjampi kātum na detīti? Deti, ammāti. Tena hi, apetha, apethāti bhagavantaṃ upasaṅkamtivā mālāguḷaṃ gaṇhāpetha bhagavāti āha. Bhagavā ekaṃ senāpatissupaṭṭhākaṃ oloketvā mālāguḷaṃ gaṇhāpesi. Sā bhagavantaṃ vanditvā- “bhagavā, bhavābhavē nibbattiyāṃ me sati paritassanajīvitaṃ nāma mā hotu, ayaṃ sumanamālā viya nibbattanibbattaṭṭhāne piyāva homi, nāmena ca sumanā yevā”ti patthanaṃ katvā satthārā- “sukhinī hohī”ti vuttā vanditvā padakkhiṇaṃ katvā pakkāmi.

Bhagavā senāpatissa gehaṃ gantvā paññattāsane nisīdi. Senāpati yāguṃ gahetvā upagañchi, satthā patthaṃ pidahi. Nisinno, bhante, bhikkhusaṅghoti. Atthi no eko antarā piṇḍapāto laddhoti. So mālaṃ apanetvā piṇḍapātaṃ addasa. Cūḷupaṭṭhāko āha- “sāmi, mālāti maṃ vatvā mātugāmo vañcesi”ti. Pāyāso bhagavantaṃ ādiṃ katvā sabbesaṃ bhikkhūnaṃ pahoti. Senāpatipi attano deyyaḍhammaṃ adāsi. Satthā bhattakiccaṃ katvā maṅgalaṃ vatvā pakkāmi. Senāpati-

“kā nāma sā piṇḍapātamadāsī”ti pucchi. Setṭhidhītā, sāmīti. Sappaññā sā itthī, eva-
rūpāya ghare vasantiyā purisassa saggasampatti nāma na dullabhāti taṃ ānetvā
jeṭṭhikaṭṭhāne ṭhapesi.

Punadivase nāgarā dānamadaṃsu, punadivase rājāti ekantarikāya dānaṃ
dātuṃ ārabhiṃsu. Rājāpi carapurise ṭhapetvā nāgarehi dinnadānato atirekataraṃ
deti, nāgarāpi tatheva katvā raññā dinnadānato atirekataraṃ. Rājagehe nāṭaki-
tthiyo daharasāmaṇere vadanti- “gaṇhatha, tātā, na gahapatikānaṃ gattavatthā-
dīsu puñchitvā bāḷadārakānaṃ kheḷasiṅghāṇikādihovanahatthehi kataṃ, suciṃ
paṇītaṃ katan”ti. Punadivase nāgarāpi dadamānā vadanti- “gaṇhatha, tātā, na
nagaragāmanigamādīsu saṅkaḍḍhitataṇḍulakhīradadhisappi-ādīhi, na aññesaṃ
jaṅghasīsapīṭṭhi-ādīni bhañjitvā āharāpītehi kataṃ, jātisappikhīrādīhiyeva katan”ti.
Evaṃ sattasu saṃvaccharesu sattasu māsesu sattasu divasesu ca atikkantesu
atha bhagavato ayaṃ vitakko udapādi. Tena vuttaṃ- “sambodhito satta saṃva-
ccharāni satta māsāni satta divasāni atikkamitvā udapādī”ti.

87. Aññataro (2.0069) **mahābrahmā**ti dhammadesanaṃ āyācitabrahmāva.

89. Caturāsīti āvāsasahassānīti caturāsīti vihārasahassāni. Te sabbepi dvādasa-
sahassabhikkhugaṇhanakā mahāvihārā abhayagiricetiya-pabbata-cittalapabbata-
mahāvihārasadisāva ahesuṃ.

90. Khantī paramaṃ tapoti adhivāsanakhanti nāma paramaṃ tapo. **Titikkhāti**
khantiyā eva vevacanaṃ. Titikkhā saṅkhātā adhivāsanakhanti uttamaṃ tapoti
attho. **Nibbānaṃ paramanti** sabbākārena pana nibbānaṃ paramanti vadanti
buddhā. **Na hi pabbajito parūpaghātī**ti yo adhivāsanakhantivirahitattā paraṃ upa-
ghātetī bādheti hiṃsati, so pabbajito nāma na hoti. Catutthapādo pana tasseva
vevacanaṃ. “Na hi pabbajito”ti etassa hi na samaṇo hotīti vevacanaṃ. Parūpaghā-
tīti etassa **paraṃ viheṭṭhayantoti** vevacanaṃ. Atha vā **parūpaghātī**ti sīlūpaghātī.
Sīlañhi uttamaṭṭhena paranti vuccati.

Yo ca samaṇo paraṃ yaṃ kañci sattaṃ viheṭṭhayanto parūpaghātī hoti, attano sīlaṃ vināsako, so pabbajito nāma na hotīti attho. Athavā yo adhivāsanakhantiyā abhāvato parūpaghātī hoti, paraṃ antamaso ḍaṃsamakampi sañcicca jīvītā voropeti, so na hi pabbajito. Kiṃ kāraṇā? Malassa apabbājitattā. “Pabbājayama-ttano malaṃ, tasmā pabbajitoti vuccatī” ti (dha. pa. 388) idañhi pabbajitalakkhaṇaṃ. Yopi na heva kho upaghāteti, na māreti, api ca daṇḍādīhi viheṭṭheti, so paraṃ vihe-ṭṭhayanto samaṇo na hoti. Kiṃ kāraṇā? Viheṭṭhaya asamitattā. “Samitattā hi pāpānaṃ, samaṇoti pavuccatī” ti (dha. pa. 265) idañhi samaṇalakkhaṇaṃ.

Dutiyagāthāya **sabbapāpassāti** sabbākusalassa. **Akaraṇanti** anuppādanaṃ. **Kusalassāti** catubhūmikakusalassa. **Upasampadāti** paṭilābho. **Sacittapariyodapa-nanti** attano cittajotanaṃ, taṃ pana arahattena hoti. Iti sīlasaṃvarena sabbapāpaṃ pahāya samathavipassanāhi kusalaṃ sampādetvā arahattaphalena cittaṃ pariyo-dāpetabbanti etaṃ buddhānaṃ sāsanaṃ ovādo anusīṭṭhī ti.

Tatiyagāthāya (2.0070) **anūpavādoti** vācāya kassaci anupavadanaṃ. **Anūpaghā-toti** kāyena upaghātassa akaraṇaṃ. **Pātimokkheti** yaṃ taṃ pa-atimokkhaṃ, atipa-mokkhaṃ, uttamasīlaṃ, pāti vā agativisesehi mokkheti duggatibhayehi, yo vā naṃ pāti, taṃ mokkhetīti “pātimokkhan” ti vuccati. Tasmīṃ pātimokkhe ca saṃvaro. **Mattaññutāti** paṭiggahaṇaparibhogavasena pamāṇaññutā. **Pantañca sayanāsa-nanti** sayanāsañca saṅghaṭṭanavirahitanti attho. Tattha dvīhiyeva paccayehi catupaccayasantoso dīpito hotīti veditabbo. **Etaṃ buddhāna sāsanaṃ** etaṃ parassa anupavadanaṃ anupaghātanaṃ pātimokkhasaṃvaro paṭiggahaṇapari-bhogesu mattaññutā aṭṭhasamāpattivasi bhāvāya vivittasenāsanasevanañca buddhānaṃ sāsanaṃ ovādo anusīṭṭhīti. Imā pana sabbabuddhānaṃ pātimokkhu-ddesagāthā hontīti veditabbā.

Devatārocanaṇṇanā

91. Ettāvata ca iminā vipassissa bhagavato apadānānusārena vitthārakathā- nena- “tathāgatassevesā, bhikkhave, dhammadhātu suppaṭividdhā” ti evaṃ vuttāya dhammadhātuyā suppaṭividdhabhāvaṃ pakāsetvā idāni- “devatāpi tathā- gatassa etamatthaṃ ārocesun” ti vuttaṃ devatārocanaṃ pakāsetuṃ **ekamidāh- nti-ādimāha.**

Tattha **subhagavaneti** evaṃnāmake vane. **Sālarājamūleti** vanappati jeṭṭhakassa mūle. **Kāmacchandaṃ virājetvāti** anāgāmimaggena mūlasamuggahātavasena virā- jetvā. Yathā ca vipassissa, evaṃ sesabuddhānampi sāsane vutthabrahmacariyā devatā ārocayimṣu, pāḷi pana vipassissa ceva amhākañca bhagavato vasena āgatā.

Tattha attano sampattiyā na hāyanti, na vihāyantīti **avihā.** Na kañci sattaṃ tapa- ntīti **atappā.** Sundaradassanā abhirūpā pāsādikāti **sudassā.** Suṭṭhu passanti, sundarametesam vā dassananti **sudassī.** Sabbeheva ca saguṇehi bhavasampa- ttiyā ca jeṭṭhā, natthettha kaniṭṭhāti **akaniṭṭhā.**

Idha (2.0071) ṭhatvā bhāṇavārā samodhānetabbā. Imasmiñhi sutte vipassissa

bhagavato apadānavasena tayo bhāṇavārā vuttā. Yathā ca vipassissa, evaṃ sikhī-ādīnampi apadānavasena vuttāva. Pāḷi pana saṅkhittā. Iti sattannaṃ buddhānaṃ vasena amhākaṃ bhagavatā ekavīsati bhāṇavārā kathitā. Tathā avi-hehi. Tathā atappehi. Tathā sudassehi. Tathā sudassihi. Tathā akaniṭṭhehīti sabbampi chabbīsati bhāṇavārasataṃ hoti. Tepiṭake buddhava-cane aññaṃ suttaṃ chabbīsati bhāṇavārasataparimāṇaṃ nāma natthi, suttantarājā nāma ayaṃ sutta-ntoti veditabbo. Ito paraṃ anusandhidvayampi niyyātentō **iti kho bhikkhaveti-**ādi-māha. Taṃ sabbaṃ uttānamevāti.

Iti sumaṅgalavilāsiniyā dīghanikāyaṭṭhakathāyaṃ

Mahāpadānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Mahānidānasuttavaṇṇanā

Nidānavaṇṇanā

95. Evaṃ (2.0072) me suttaṃ ...pe... kurūsūti mahānidānasuttaṃ. Tatrāyaṃ anuttānapadavaṇṇanā. **Kurūsu viharatīti** kurū nāma jānapadino rājakumārā, tesaṃ nivāso ekopi janapado ruḥhīsaddena “kurū”ti vuccati. Tasmīṃ kurūsu janapade. Aṭṭhakathācariyā panāhu- mandhātukāle tīsu dīpesu manussā “jambudīpo nāma buddhapa-ccakabuddhamahāsāvaka-kavattippabhutīnaṃ uttamamanussānaṃ uppattibhūmi uttamadīpo atiramaṇīyo”ti sutvā raññā mandhātucakkavattinā cakka-ratanaṃ purakkhatvā cattāro dīpe anusaṃyāyanta-sa saddhiṃ āgamaṃsu. Tato rājā pariṇāyakarataṃ pu-ccchi- “atthi nu kho manussalokato ramaṇīyataraṃ ṭhānaṃ”ti. Kasmā deva evaṃ bhaṇasi? Kiṃ na passasi candimasūriyānaṃ ānu-bhāvaṃ, nanu etesaṃ ṭhānaṃ ito ramaṇīyataranti? Rājā cakkaratanaṃ pura-kkhatvā tatha āgamaṃsi. Cattāro mahārājāno- “mandhātumahārājā āgato”ti sutvāva “mahiddhiko mahānubhāvo rājā, na sakkā yuddhena paṭibāhituṃ”ti sakaṃ rajjaṃ niyyātesuṃ. So taṃ gahetvā puna pu-ccchi- “atthi nu kho ito ramaṇīyataraṃ ṭhānaṃ”ti?

Athassa tāvatiṃsabhavanaṃ kathayaṃsu. “Tāvatiṃsabhavanaṃ, deva, ito rama-ṇīyataraṃ. Tattha sakkassa devarañño ime cattāro mahārājāno paricārakā dovāri-kabhūmiyaṃ tiṭṭhanti, sakko devarājā mahiddhiko mahānubhāvo, tassimāni upa-bhogaṭṭhānāni- yojanasahasubbedho vejayanto pāsādo, pañcayojanasatu-bbedhā sudhammā devasabhā, diyaḍḍhaya-janasatiko vejayantaratho tathā erā-vaṇo hatthī, dibbarukkhasahasappaṭimaṇḍitaṃ nandanavanaṃ, cittalatāvanaṃ, phārusakavanaṃ, missakavanaṃ, yojanasatubbedho pāricchattako koviḷāro, tassa heṭṭhā saṭṭhiyojanāyāmā paññāsayo-janavittatā pañcadasayo-janubbedhā

jayakusumapupphavaṇṇā paṇḍukambalasilā, yassā mudutāya sakkassa nisīdato upaḍḍhakāyo anupavisatī”ti.

Taṃ (2.0073) sutvā rājā tattha gantukāmo cakkaratanaṃ abbhukkiri. Taṃ ākāse patitṭhāsi saddhiṃ caturaṅginiyā senāya. Atha dvinnaṃ devalokānaṃ vemajjhato cakkaratanaṃ otarivā pathaviyaṃ patitṭhāsi saddhiṃ pariṇāyakarata-
napamukhāya caturaṅginiyā senāya. Rājā ekakova tāvatimsabhavanaṃ agamāsi. Sakko- “mandhātā āgato”ti sutvāva tassa paccuggamaṃ katvā- “svāgataṃ, te mahārāja, sakaṃ te mahārāja, anusāsa mahārājā”ti vatvā saddhiṃ nātakehi rajjaṃ dve bhāge katvā ekaṃ bhāgamadāsi. Rañño tāvatimsabhavane patitṭhitamatta-
sseva manussabhāvo vigacchi, devabhāvo pāturahosi. Tassa kira sakkena saddhiṃ paṇḍukambalasilāyaṃ nisinnassa akkhinimisamattena nānattaṃ paññā-
yati. Taṃ asallakkhentā devā sakkassa ca tassa ca nānatte muyhanti. So tattha dibbasampattiṃ anubhavamāno yāva chattimsa sakkā uppajjitvā cutā, tāva rajjaṃ kāretvā atittova kāmehi tato cavitvā attano uyyāne patitṭhito vātātapena phuṭṭha-
gatto kālamakāsi.

Cakkaratane pana puna pathaviyaṃ patitṭhite pariṇāyakarataṃ suvaṇṇapaṭṭe mandhātu upāhanaṃ likhāpetvā idaṃ mandhātu rajjanti rajjamanusāsi. Tepi tīhi dīpehi āgatamanussā puna gantuṃ asakkontā pariṇāyakarataṃ upasaṅka-
mitvā- “deva, mayaṃ rañño ānubhāvena āgatā, idāni gantuṃ na sakkoma, vasa-
naṭṭhānaṃ no dehi”ti yāciṃsu. So tesam ekamekaṃ janapadamadāsi. Tattha pubbavidehato āgatamanussehi āvasitapadeso tāyeva purimasaññāya- “videhara-
ṭṭhan”ti nāmaṃ labhi, aparagoyānato āgatamanussehi āvasitapadeso “aparantaja-
napado”ti nāmaṃ labhi, uttarakuruto āgatamanussehi āvasitapadeso “kururaṭṭhan”-
ti nāmaṃ labhi, bahuke pana gāmanigamādayo upādāya bahuvacanena vohari-
yati. Tena vuttaṃ- “kurūsu viharatī”ti.

Kammāsadhammaṃ nāma kurūnaṃ nigamoti kammāsadhammanti ettha keci dha-kārassa da-kārena atthaṃ vaṇṇayanti. Kammāso ettha damitoti **kammāsa-
dammo. Kammāsoti** kammāsapādo porisādo vuccati. Tassa kira pāde khāṇukena viddhaṭṭhāne vaṇo ruhanto cittadārusadiso hutvā ruhi. Tasmā kammāsapādoti paññāyittha. So ca tasmim okāse damito porisādabhāvato (2.0074) paṭisedhito. Kena? Mahāsattena. Katarasmim jātaketi? **Mahāsutasomajātaket**i eke. Ime pana therā **jayaddisajātaket**i vadanti. Tadā hi mahāsattena kammāsapādo damito. Yathāha-

“Putto yadā homi jayaddisassa;
pañcālaraṭṭhadhipatissa atrajo.
cajivāna pāṇaṃ pitaraṃ pamocayim;
kammāsapādampi cahaṃ pasādayin”ti.

Keci pana dha-kāreneva atthaṃ vaṇṇayanti. Kurūraṭṭhavāsīnaṃ kira kuruvatta-
dhammo, tasmim kammāso jāto, tasmā taṃ ṭhānaṃ kammāso ettha dhammo jātoti kammāsadhammanti vuccati. Tattha nivṭṭhanigamassāpi etadeva nāmaṃ. Bhumavacanena kasmā na vuttanti. Avasanokāsato. Bhagavato kira tasmim nigame vasanokāso koci vihāro nāma nāhosi. Nigamato pana apakkamma añña-

tarasmim udakasampanne ramaṇiye bhūmibhāge mahāvanasaṅḍo ahosi tattha bhagavā vihāsi, taṃ nigamaṃ gocaraḡamaṃ katvā. Tasmā evamettha attho vedi-tabbo- “kurūsu viharati kammāsadhammaṃ nāma kurūnaṃ nigamo, taṃ gocara-ḡamaṃ katvā”ti.

Āyasmāti piyavacanametam, ḡaravavacanametam. **Ānandoti** tassa therassa nāmaṃ. **Ekamantanti** bhāvanapuṃsakaniddeso- “visamaṃ candimasūriyā pariva-ttanti”ti-ādīsu (a. ni. 4.70) viya. Tasmā yathā nisinno ekamantaṃ nisinno hoti, tathā nisīdīti evamettha attho daṭṭhabbo. Bhummatthe vā etaṃ upayogavacanaṃ **nisīdīti** upāvisi. Paṇḍitā hi garuṭṭhāniyaṃ upasaṅkamtivā āsanakusalatāya eka-mantaṃ nisīdanti. Ayaṅca tesaṃ aññataro, tasmā ekamantaṃ nisīdi.

Kathaṃ nisinno kho pana ekamantaṃ nisinno hotīti? Cha nisajjadose vajjetvā. Seyyathidaṃ- atidūraṃ, accāsannaṃ, uparivātaṃ, unnatappadesaṃ, atisa-mmukhaṃ, atipacchāti. Atidūre nisinno hi sace kathetukāmo hoti, uccāsaddena kathetabbaṃ hoti. Accāsanne nisinno saṅghaṭṭanaṃ karoti. Uparivāte nisinno sarīragandhena bādhati. Unnatappadese nisinno (2.0075) agāraṃ pakāseti. Atisammukhā nisinno sace daṭṭhukāmo hoti, cakkhunā cakkhuṃ āhacca daṭṭhabbaṃ hoti. Atipacchā nisinno sace daṭṭhukāmo hoti, ḡivaṃ parivattetvā daṭṭhabbaṃ hoti. Tasmā ayampi tikkhattuṃ bhagavantaṃ padakkhiṇaṃ katvā sakkaccaṃ vanditvā ete cha nisajjadose vajjetvā dakkhiṇajāṇumaṇḍalassa abhi-mukhaṭṭhāne chabbaṇṇānaṃ buddharasmiṇaṃ anto pavisitvā pasannalākhā-rasaṃ vigāhanto viya suvaṇṇapaṭaṃ pārupanto viya rattuppalamālāvitānamajjhaṃ pavisanto viya ca dhammaḡaṇḍāḡāriko āyasmā ānando nisīdi. Tena vuttaṃ- “ekamantaṃ nisīdi”ti.

Kāya pana velāya, kena kāraṇena ayamāyasmā bhagavantaṃ upasaṅkama-ntoti? Sāyanhavelāyaṃ paccayākārapañhapucchanakāraṇena. Taṃ divasaṃ kirā-yamāyasmā kulasaṅghatthāya ḡaradvāre ḡaradvāre sahasḡabhaṇḍikaṃ nikkhipanto viya kammāsadhammagāmaṃ piṇḍāya caritvā piṇḍapāṭapaṭikkanto satthu vattaṃ dassetvā satthari gandhakuṭiṃ pavitṭhe satthāraṃ vanditvā attano divāṭṭhānaṃ gantvā antevāsikesu vattaṃ dassetvā paṭikkantesu divāṭṭhānaṃ paṭi-sammajjitvā cammakkaṇḍaṃ paññapetvā udakatumbato udakaṃ ḡahetvā uda-kena hatthapāde sītale katvā pallaṅkaṃ ābhujitvā nisinno sotāpattiphalasamā-pattiṃ samāpajji. Atha paricchinnakālavasena samāpattito utṭhāya paccayākāre ṅāṇaṃ otāresi. So- “avijjāpaccayā saṅkhārā”ti-ādito paṭṭhāya antaṃ, antato paṭṭhāya ādiṃ, ubhayantato paṭṭhāya majjhaṃ, majjhato paṭṭhāya ubho ante pāpento tikkhattuṃ dvādasapadaṃ paccayākāraṃ sammasi. Tassevaṃ samma-santassa paccayākāro vibhūto hutvā uttānakuttānako viya

upaṭṭhāsi.

Tato cintesi- “ayaṃ paccayākāro sabbabuddhehi- ‘gambhīro ceva gambhīrāvabhāso cā’ti kathito, mayhaṃ kho pana padesañāṇe ṭhitassa sāvakassa sato uttāno vibhūto pākaṭo hutvā upaṭṭhāti, mayhaṃyeva nu kho esa uttānako hutvā upaṭṭhāti, udāhu aññesampī”ti? Athassa etadahosi- “handāhaṃ imaṃ pañhaṃ gahetvā bhagavantam pucchāmi, addhā me bhagavā imaṃ atthuppattiṃ katvā sālindaṃ sineruṃ ukkhipanto viya ekaṃ suttantakathaṃ kathetvā dassessati. Buddhānañhi vinayapaññattiṃ, bhummantaraṃ, paccayākāraṃ, samayantaranti imāni cattāri ṭhānāni patvā gajjitaṃ mahantaṃ hoti, ñāṇaṃ anupavisati, buddhañāṇassa mahantabhāvo (2.0076) paññāyati, desanā gambhīrā hoti tilakkhaṇabbhāhatā suññatapaṭisaṃyuttā”ti.

So kiñcāpi pakatiyāva ekadivase satavārampi sahasavārampi bhagavantam upasaṅkamanto na ahetu-akāraṇena upasaṅkamati, taṃ divasaṃ pana imaṃ pañhaṃ gahetvā- “imaṃ buddhagandhahattiṃ āpajja ñāṇakoñcanādaṃ sossāmi, buddhasīhaṃ āpajja ñāṇasīhanādaṃ sossāmi, buddhasindhavaṃ āpajja ñāṇapadavikkamaṃ passissāmi”ti cintetvā divāṭṭhānā utthāya cammakhaṇḍaṃ papphoṭetvā ādāya sāyanhasamaye bhagavantam upasaṅkami. Tena vuttaṃ- “sāyanhavelāyaṃ paccayākārapañhapucchana-kāraṇena upasaṅkamanto”ti.

Yāva gambhīroti ettha yāvasaddo pamāṇātikkame, atikkamma pamāṇaṃ gambhīro, atigambhīroti attho. **Gambhīrāvabhāso**ti gambhīrova hutvā avabhāseti, dissatīti attho. Ekañhi uttānameva gambhīrāvabhāsaṃ hoti pūtipaṇṇādivasena kāḷavaṇṇapurāṇa-udakaṃ viya. Tañhi jāṇupamāṇampi sataporisaṃ viya dissati. Ekaṃ gambhīraṃ uttānāvabhāsaṃ hoti maṇigaṅgāya vippasanna-udakaṃ viya. Tañhi sataporisampi jāṇupamāṇaṃ viya khāyati. Ekaṃ uttānaṃ uttānāvabhāsaṃ hoti cāṭi-ādīsu udakaṃ viya. Ekaṃ gambhīraṃ gambhīrāvabhāsaṃ hoti sinerupā-dakamahāsamudde udakaṃ viya. Evaṃ udakameva cattāri nāmāni labhati. Paṭi-ccasamuppāde panetaṃ natthi. Ayañhi gambhīro ceva gambhīrāvabhāso cāṭi eka-meva nāmaṃ labhati. Evarūpo samānopi atha ca pana me uttānakuttānako viya khāyati, yadidaṃ acchariyaṃ, bhante, abbhutaṃ bhanteti. Evaṃ attano vimhayaṃ pakāseto pañhaṃ pucchitvā tuṅhībhūto nisīdi.

Bhagavā tassa vacanaṃ sutvā- “ānando bhavaggaggahaṇāya hatthaṃ pasārento viya, sineruṃ chinditvā miñjaṃ nīharituṃ vāyamamāno viya, vinā nāvāya mahāsamuddaṃ taritukāmo viya, pathaviṃ parivattetvā pathavojaṃ gahetuṃ vāyamamāno viya buddhavisayapañhaṃ attano uttānaṃ vadati. Handassa gambhīrabhāvaṃ ācikkhissāmi”ti cintetvā **mā hevanti**-ādimāha.

Tattha **mā hevanti** ha-kāro nipātamattaṃ. Evaṃ mā bhaṇīti attho. Mā hevanti ca idaṃ vacanaṃ bhagavā āyasmantaṃ ānandaṃ ussādentopi bhaṇati apasādentopi.

Ussādanāvaṇṇanā

Tattha (2.0077) ussādento- ānanda, tvaṃ mahāpañño visadañāṇo, tena te

gambhīropi paṭiccasamuppādo uttānako viya khāyati. Aññesaṃ panesa uttāna-
koti na sallakkhetabbo, gambhīroyeva ca gambhīrāvabhāso ca. Tattha catasso
upamā vadanti. Chamāse subhojanarasapuṭṭhassa kira katayogassa mahāma-
llassa samajjasamaye katamallapāsāṇaparicayassa yuddhabhūmiṃ gaccha-
ntassa antarā mallapāsāṇaṃ dassesuṃ, so- kiṃ etanti āha. Mallapāsāṇoti. Āha-
ratha nanti. Ukkhipituṃ na sakkomāti vutte sayam gantvā kuhiṃ imassa bhāriya-
ṭṭhānanti vatvā dvīhi hatthehi dve pāsāṇe ukkhipitvā kiḷāguḷe viya khipitvā aga-
māsi. Tattha mallassa mallapāsāṇo lahukopi na aññesaṃ lahukoti vattabbo.
Chamāse subhojanarasapuṭṭho mallo viya hi kappasatasahassaṃ abhinīhārasa-
mpanno āyasmā ānando, yathā mallassa mahābalatāya mallapāsāṇo lahuko,
evaṃ therassa mahāpaññatāya paṭiccasamuppādo uttāno, so aññesaṃ uttānoti
na vattabbo.

Mahāsamudde ca timināma maccho dviyojanasatiko timiṅgalo tiyojanasatiko,
timiṅgalo catuyojanasatiko timirapiṅgalo pañcayojanasatiko, ānando timinando
ajjhāroho mahātimīti ime cattāro yojanasahassikā. Tattha timirapiṅgaleneva
dīpenti. Tassa kira dakkhiṇakaṇṇaṃ cālentassa pañcayojanasate padese udakaṃ
calati. Tathā vāmakaṇṇaṃ. Tathā naṅguṭṭhaṃ, tathā sīsaṃ. Dve pana kaṇṇe
cāletvā naṅguṭṭhena udakaṃ paharivā sīsaṃ aparāparaṃ katvā kiḷitūṃ āra-
ddhassa sattaṭṭhajojanasate padese bhājane pakkhipitvā uddhane āropitaṃ viya
udakaṃ pakkuthati, tiyojanasatamate padese udakaṃ piṭṭhiṃ chādetuṃ na
sakkoti. So evaṃ vadeyya- “ayaṃ mahāsamuddo gambhīro gambhīroti vadanti
kutassa gambhīratā, mayaṃ piṭṭhipaṭicchādānamattampi udakaṃ na labhāmā”ti.
Tattha kāyupapannassa timirapiṅgalassa mahāsamuddo uttānoti, aññesaṃ
khuddakamacchānaṃ uttānoti na vattabbo, evameva ñāṇupapannassa therassa
paṭiccasamuppādo uttānoti, aññesampi uttānoti na vattabbo.

Supaṇṇarājā (2.0078) ca diyaḍḍhajojanasatiko, tassa dakkhiṇapakkho paññā-
sayojaniko hoti tathā vāmapakkho, piñchavaṭṭi saṭṭhiyojanikā, gīvā tiṃsayojanikā,
mukhaṃ navayojanaṃ, pādā dvādasayojanikā. Tasmiṃ supaṇṇavātaṃ dassetuṃ
āraddhe sattaṭṭhajojanasataṃ ṭhānaṃ nappahoti. So evaṃ vadeyya- “ayaṃ
ākāso ananto anantoti vadanti, kutassa anantatā, mayaṃ pakkhavātappasāraṇo-
kāsampi na labhāmā”ti. Tattha kāyupapannassa supaṇṇarañño ākāso parittoti,
aññesaṃ khuddakapakkhīnaṃ parittoti na vattabbo, evameva ñāṇupapannassa
therassa paṭiccasamuppādo uttānoti, aññesampi uttānoti na vattabbo.

Rāhu asurindo pana pādantato yāva kesantā yojanānaṃ cattāri sahasāni aṭṭha
ca satāni hoti. Tassa dvinnaṃ bāhānaṃ antaraṃ dvādasayojanasatikaṃ. Bahala-
ttena chayojanasatikaṃ. Hatthapādatalāni tiyojanasatikāni, tathā mukhaṃ.
Ekekaṃ aṅgulipabbaṃ paññāsayojanaṃ, tathā bhamukantaraṃ. Nalāṭaṃ tiyojana-
satikaṃ. Sīsaṃ navayojanasatikaṃ. Tassa mahāsamuddaṃ otiṇṇassa gambhīraṃ
udakaṃ jāṇupamāṇaṃ hoti. So evaṃ vadeyya- “ayaṃ mahāsamuddo gambhīro
gambhīroti vadanti, kutassa gambhīratā, mayaṃ jāṇuppaṭicchādānamattampi
udakaṃ na labhāmā”ti. Tattha kāyupapannassa rāhuno mahāsamuddo uttānoti,
aññesaṃ uttānoti na vattabbo, evameva ñāṇupapannassa therassa paṭiccasamu-

ppādo uttānoti, aññesampi uttānoti na vattabbo. Etamatthaṃ sandhāya bhagavā-
“mā hevaṃ, ānanda, avaca; mā hevaṃ, ānanda avacā”ti āha.

Therassa hi catūhi kāraṇehi gambhīropi paṭiccasamuppādo uttānoti upaṭṭhāti.
Katamehi catūhi? Pubbūpanissayasampattiyā, tithavāsenā, sotāpannatāya, bahu-
ssutabhāvenāti.

Pubbūpanissayasampattikathā

Ito kira satasahassime kappe padumuttaro nāma satthā loke uppajji. Tassa
haṃsavatī nāma nagaraṃ ahosi, ānando nāma rājā pitā (2.0079), sumedhā nāma
devī mātā, bodhisatto uttarakumāro nāma ahosi. So puttassa jātadivase mahābhi-
nikkhamanaṃ nikkhamma pabbajitvā padhānāmanuyuñjanto anukkamena sabba-
ññutaṃ patvā- “anekajātisaṃsāraṃ”ti udānaṃ udānetvā sattāhaṃ bodhipallaṅke
vītināmetvā pathaviyaṃ ṭhapessāmiti pādaṃ abhinīhari. Atha pathaviyaṃ bhinditvā
mahantaṃ padumaṃ uṭṭhāsi. Tassa dhurapattāni navutihatthāni, kesaraṃ tiṃsa-
hatthaṃ, kaṇṇikā dvādasahatthā, navaghaṭappamāṇo reṇu ahosi.

Satthā pana ubbedhato aṭṭhapaṇṇāsahatthubbedho ahosi. Tassa ubhinnaṃ
bāhānamantaraṃ aṭṭhārasahatthaṃ, nalāṭaṃ pañcahatthaṃ, hatthapādā ekādasā-
hatthā. Tassa ekādasahatthena pādena dvādasahatthāya kaṇṇikāya akkantama-
ttāya navaghaṭappamāṇo reṇu uṭṭhāya aṭṭhapaṇṇāsahatthaṃ padesaṃ uggantvā
okiṇṇāmanasilācuṇṇaṃ viya paccokiṇṇo. Tadupādāya bhagavā padumuttaro-
tveva paññāyittha. Tassa devilo ca sujāto ca dve aggasāvakaṃ ahesuṃ. Amitā ca
asamā ca dve aggasāvikaṃ. Sumano nāma upaṭṭhāko. Padumuttaro bhagavā pitu-
saṅgahaṃ kurumāno bhikkhusatasahassaparivāro haṃsavatīyā rājadhāniyā
vasati.

Kaniṭṭhabhātā panassa sumanakumāro nāma. Tassa rājā haṃsavatito vīsatiyo-
janasate ṭhāne bhogagāmaṃ adāsi. So kadāci āgantvā pitarañca satthārañca
passati. Athekadivasaṃ paccanto kupito. Sumano rañño pesesi- “paccanto kupito”-
ti. Rājā “mayā tvaṃ tattha kasmā ṭhapito”ti paṭipesesi. So nikkhamma core vūpa-
sametvā- “upasanto, deva, janapado”ti rañño pesesi. Rājā tuṭṭho- “sīghaṃ mama
putto āgacchatū”ti āha. Tassa sahasamattā amaccā honti. So tehi saddhiṃ anta-
rāmagge mantesi- “mayhaṃ pitā tuṭṭho, sace me varaṃ deti, kiṃ gaṇhāmi”ti. Atha
naṃ ekacce “hatthiṃ gaṇhatha, assaṃ gaṇhatha, rathaṃ gaṇhatha, janapadaṃ
gaṇhatha, sattaratanāni gaṇhathā”ti āhaṃsu. Apare- “tumhe pathavissarassa
puttā, tumhākaṃ dhanāṃ na dullabhaṃ, laddhampi cetāṃ sabbaṃ pahāya gama-
nīyaṃ, puññameva ekaṃ ādāya gamanīyaṃ; tasmā te deve varaṃ dadamāne
temāsaṃ padumuttaraṃ bhagavantaṃ upaṭṭhātuṃ varaṃ gaṇhathā”ti. So-
“tumhe mayhaṃ kalyāṇamittā, na mametaṃ cittaṃ atthi, tumhehi pana uppāditaṃ,
evaṃ karissāmi”ti gantvā pitaraṃ vanditvā (2.0080) pitarāpi āliṅgetvā tassa
matthake cumbitvā- “varaṃ te putta, demī”ti vutte “sādhu mahārāja, icchāmaṃ
mahārāja bhagavantaṃ temāsaṃ catūhi paccayehi upaṭṭhahanto jīvitaṃ avañjhaṃ
kātuṃ, imameva varaṃ dehī”ti āha. “Na sakkā tāta, aññaṃ varehī”ti vutte “deva,

khattiyānaṃ nāma dve kathā natthi, etameva dehi, na me aññenattho”ti. Tāta buddhānaṃ nāma cittaṃ dujjānaṃ, sace bhagavā na icchissati, mayā dinnepi kiṃ bhavissatīti? So- “sādhu, deva, ahaṃ bhagavato cittaṃ jānissāmi”ti vihāraṃ gato.

Tena ca samayena bhattakiccaṃ niṭṭhapetvā bhagavā gandhakuṭiṃ pavitṭho hoti. So maṇḍalamāle sannisinnānaṃ bhikkhūnaṃ santikaṃ agamāsi. Te taṃ āhaṃsu- “rājaputta, kasmā āgatosi”ti? Bhagavantaṃ dassanāya, dassetha me bhagavantanti. Na mayaṃ, rājaputta, icchiticchitakkhaṇe satthāraṃ daṭṭhuṃ labhāmāti. Ko pana, bhante, labhatīti? Sumanatthero nāma rājaputtāti. “So kuhiṃ, bhante, thero”ti. Therassa nisinnaṭṭhānaṃ pucchitvā gantvā vanditvā- “icchā-mahaṃ, bhante, bhagavantaṃ passituṃ, dassetha me”ti āha. Thero- “ehi rājaputtā”ti taṃ gahetvā taṃ gandhakuṭipariveṇe ṭhapetvā gandhakuṭiṃ abhiruhi. Atha naṃ bhagavā- “sumana, kasmā āgatosi”ti āha. Rājaputto, bhante, bhagavantaṃ dassanāya āgatoti. Tena hi bhikkhu āsanaṃ paññāpehīti. Thero āsanaṃ paññāpesi, nisīdi bhagavā paññatte āsane. Rājaputto bhagavantaṃ vanditvā paṭisanthāraṃ akāsi. Kadā āgatosi rājaputtāti? Bhante, tumhesu gandhakuṭiṃ pavitṭhesu. Bhikkhū pana- “na mayaṃ icchiticchitakkhaṇe bhagavantaṃ daṭṭhuṃ labhāmā”ti maṃ therassa santikaṃ pāhesuṃ. Thero pana ekavacaneneva dassesi. Thero, bhante, tumhākaṃ sāsane vallabho maññeti. Āma rājakumāra, vallabho esa bhikkhu mayhaṃ sāsaneti. Bhante, buddhānaṃ sāsane kiṃ katvā vallabho hotīti? Dānaṃ datvā sīlaṃ samādiyitvā uposathakammaṃ katvā kumārāti. Bhagavā, ahaṃ thero viya buddhasāsane vallabho hotukāmo, temāsaṃ me vassāvāsaṃ adhvāsethāti. Bhagavā- “atthi nu kho tattha gatena attho”ti oloketvā atthīti disvā “suññāgāre, kho rājakumāra tathāgatā abhiraṃanti”ti (2.0081) āha. Kumāro “aññātaṃ bhagavā, aññātaṃ sugatā”ti vatvā “ahaṃ, bhante, purimataraṃ gantvā vihāraṃ kāremi, mayā pesite bhikkhusatasahassena saddhiṃ āgacchathā”ti paṭiññaṃ gahetvā pitusantikaṃ gantvā “dinnā me, deva, bhagavatā paṭiñña, mayā pahite bhagavantaṃ peseyyāthā”ti pitaraṃ vanditvā nikkhamitvā yojane yojane vihāresu vasamāno agamāsi. Kumāro “satthā āgato”ti sutvā yojanaṃ paccugantvā mālādīhi pūjayamāno vihāraṃ pavesetvā-

“Satasahassena me kītaṃ, satasahassena māpitaṃ;

sobhanaṃ nāma uyyānaṃ, paṭiggaṇha mahāmunī”ti.

Vihāraṃ niyyātesī. So vassūpanāyikadivase dānaṃ datvā attano puttadāre ca amacce ca pakkosāpetvā āha- “ayaṃ satthā amhākaṃ santikaṃ dūrato āgato, buddhā ca nāma dhammagaruno na āmisagarukā. Tasmā ahaṃ temāsaṃ dve sātāke nivāsetvā dasa sīlāni samādiyitvā idheva vasissāmi, tumhe khīṇāsavasata-sahassassa imināva nīhārena temāsaṃ dānaṃ dadeyyāthā”ti.

So sumanattherassa vasanaṭṭhānasabhāgeyeva ṭhāne vasanto yaṃ thero bhagavato vattaṃ karoti, taṃ sabbaṃ disvā “imasmimṃ ṭhāne ekantavallabho esa thero, etasseva me ṭhānantaraṃ patthetuṃ vaṭṭati”ti cintetvā upakaṭṭhāya pavāra-ṇāya gāmaṃ pavisitvā sattāhaṃ mahādānaṃ datvā sattame divase bhikkhusata-sahassassa pādāmūle ticivaraṃ ṭhapetvā bhagavantaṃ (2.0082) vanditvā- “bhante, yadetaṃ mayā magge yojanantarikaṃ yojanantarikaṃ vihāraṃ kārāpa-nato paṭṭhāya puññaṃ kataṃ, taṃ neva sakkasampattiṃ, na mārasampattiṃ, na brahmasampattiṃ patthayantena, buddhassa pana upaṭṭhākabhāvaṃ patthaya-ntena kataṃ. Tasmā ahampi, bhagavā, anāgate sumanatthero viya buddhassa upaṭṭhāko bhaveyyan”ti pañcapaṭiṭṭhitena nipatitvā vandi.

Bhagavā- “mahantaṃ kulaputtassa cittaṃ, samijjhissati nu kho no”ti olokento- “anāgate ito sata-sahassime kappe gotamo nāma buddho uppajjissati, tasseva upaṭṭhāko bhavissati”ti ṇatvā-

“Icchitaṃ patthitaṃ tuyhaṃ, sabbameva samijjhatu;

sabbe pūrentu saṅkappā, cando pannaraso yathā”ti.

Āha. Kumāro taṃ sutvā- “buddhā nāma advejjhakathā hontī”ti dutiyadivaseyeva tassa bhagavato pattacivaraṃ gahetvā piṭṭhito piṭṭhito gacchanto viya ahosi. So tasmimṃ buddhuppāde vassasatasahassaṃ dānaṃ datvā sagge nibbattitvā kassa-pabuddhakālepi piṇḍāya carato therassa pattaḡgahaṇatthaṃ uttarisāṭakaṃ datvā pūjamakāsi. Puna sagge nibbattitvā tato cuto bārāṇasirājā hutvā aṭṭhannaṃ pacce-kabuddhānaṃ paṇṇasālāyo kāretvā maṇi-ādhārake upaṭṭhapetvā catūhi pacca-yehi dasavassasahassāni upaṭṭhānaṃ akāsi. Etāni pākaṭaṭṭhānāni.

Kappasatasahassaṃ pana dānaṃ dadamānova amhākaṃ bodhisattena saddhiṃ tusitapure nibbattitvā tato cuto amitodanasakkassa gehe paṭisandhiṃ gahetvā anupubbena katābhinikkhamano sammāsambodhiṃ patvā paṭhamaga-manena kapilavatthuṃ āgantvā tato nikkhamante bhagavati bhagavato parivā-ratthaṃ rājakumāresu pabbajitesu bhaddiyādīhi saddhiṃ nikkhamitvā bhagavato santike pabbajitvā nacirasseva āyasmato puṇṇassa mantāṇiputtassa santike dhammakathaṃ sutvā sotāpatti-phale paṭiṭṭhahi (saṃ. ni. 3.83). Evamesa āyasmā pubbūpanissayasampanno tassimāya pubbūpanissayasampattiyā gambhīropi paṭiccasamuppādo uttānako viya upaṭṭhāsi.

Titthavāsādivaṇṇanā

Titthavāsoti (2.0083) punappunaṃ garūnaṃ santike uggahaṇasavanaparipu-cchanadhāraṇāni vuccanti. So therassa ativiya parisuddho, tenāpissāyaṃ

gambhīropi paṭiccasamuppādo uttānako viya upaṭṭhāsi.

Sotāpannānañca nāma paccayākāro uttānakova hutvā upaṭṭhāti, ayañca āyasmā sotāpanno. Bahussutānañca catuhatthe ovarake padīpe jalamāne mañcapīṭhaṃ viya nāmarūpaparicchedo pākaṭo hoti, ayañca āyasmā bahussutānaṃ aggo hoti, bāhusaccānubhāvenapissa gambhīropi paccayākāro uttānako viya upaṭṭhāsi.

Paṭiccasamuppādagambhīratā

Tattha atthagambhīratāya, dhammagambhīratāya, desanāgambhīratāya, paṭivedhagambhīratāyāti catūhi ākārehi paṭiccasamuppādo gambhīro nāma.

Tattha jarāmaraṇassa jātipaccayasambhūtasamudāgataṭṭho gambhīro ...pe... sañkhārānaṃ avijjāpaccayasambhūtasamudāgataṭṭho gambhīroti ayaṃ **atthagambhīratā**.

Avijjāya sañkhārānaṃ paccayaṭṭho gambhīro ...pe... jātiyā jarāmaraṇassa paccayaṭṭho gambhīroti ayaṃ **dhammagambhīratā**.

Katthaci sutte paṭiccasamuppādo anulomato desiyati, katthaci paṭilomato, katthaci anulomapaṭilomato, katthaci majjhato paṭṭhāya anulomato vā paṭilomato vā anulomapaṭilomato vā, katthaci tisandhi catusaṅkhepo, katthaci dvisandhi tisaṅkhepo, katthaci ekasandhi dvisaṅkhepoti ayaṃ **desanāgambhīratā**.

Avijjāya pana aññāṇa-adassanasaccāpaṭivedhaṭṭho gambhīro, sañkhārānaṃ abhisāṅkharāṇāyūhanasārāgavirāgaṭṭho, viññāṇassa suññata-abyāpāra-asāṅkantaṭṭho, nāmarūpassa ekuppādavinibbhogāvinibbhoganamanaruppanaṭṭho, saḷāyatanassa adhipatilokadvārakkhettavisayibhāvaṭṭho, phassassa (2.0084) phusanasaṅghaṭṭanasaṅgatisannipātaṭṭho, vedanāya ārammaṇarasānubhavanasukhadukkhamajjhatabhāvanijjivavedayaṭṭho, taṇhāya abhinandita-ajjhosānasaritālatāṇhānadītaṇhāsamuddaduppūraṇaṭṭho, upādānassa ādānaggahaṇābhinivesaparāmāsaduratikkamaṭṭho, bhavassa āyūhanābhisaṅkharāṇayonigatiṭṭhitinivāsesu khipanaṭṭho, jātiyā jātisañjāti-okkantinibbattipātubhāvaṭṭho, jarāmaraṇassa khayavayabhedavipariṇāmaṭṭho gambhīroti. Evaṃ yo avijjādīnaṃ sabhāvo, yena paṭivedhena avijjādayo sarasalakkaṇato paṭividdhā honti; so gambhīroti ayaṃ **paṭivedhagambhīratā**ti veditabbā. Sā sabbāpi therassa uttānakā viya upaṭṭhāsi. Tena bhagavā āyasmantaṃ ānandaṃ ussādentō- “mā hevan”ti-ādīmāha. Ayañcettha adhippāyo- ānanda, tvaṃ mahāpañño visadañño, tena te gambhīropi paṭiccasamuppādo uttānako viya khāyati, tasmā- “mayhameva nu kho esa uttānako hutvā upaṭṭhāti, udāhu aññesampī”ti mā evaṃ avacāti.

Apasādanāvaṇṇanā

Yaṃ pana vuttaṃ- “apasādentō”ti, tattha ayaṃ adhippāyo- ānanda, “atha ca pana me uttānakuttānako viya khāyati”ti mā hevaṃ avaca. Yadi hi te esa uttānakuttānako viya khāyati, kasmā tvaṃ attano dhammatāya sotāpanno nāhosi, mayā

dinnanayeva ṭhatvā sotāpattimaggaṃ paṭivijjhasi. Ānanda, idaṃ nibbānameva gambhīraṃ, paccayākāro pana tava uttānako jāto, atha kasmā oḷārikaṃ kāmarāgasamyojanaṃ paṭighasamyojanaṃ, oḷārikaṃ kāmarāgānusayaṃ paṭighānusayanti ime cattāro kilese samugghāṭetvā sakadāgāmiphalaṃ na sacchikarosi? Teyeva aṇusahagate cattāro kilese samugghāṭetvā anāgāmiphalaṃ na sacchikarosi? Rūparāgādīni pañca samyojanāni, bhavarāgānusayaṃ, mānānusayaṃ, avijjānusayanti ime aṭṭha kilese samugghāṭetvā arahattaṃ na sacchikarosi?

Kasmā (2.0085) ca satasahassakappādhikaṃ ekaṃ asaṅkhyeyyaṃ pūritapāramino sārīputtamoggallānā viya sāvakaṃ pāramiññaṃ nappaṭivijjhasi? Satasahassakappādhikāni dve asaṅkhyeyyāni pūritapāramino paccekabuddhā viya ca paccekabodhiññaṃ nappaṭivijjhasi? Yadi vā te sabbathāva esa uttānako hutvā upaṭṭhāti, atha kasmā satasahassakappādhikāni cattāri aṭṭha soḷasa vā asaṅkhyeyyāni pūritapāramino buddhā viya sabbaññutaññāṃ na sacchikarosi? Kiṃ anattikosi etehi visesādhigamehi, passa yāvañca te aparaddhaṃ, tvaṃ nāma sāvako padesaññaṃ ṭhito atigambhīraṃ paccayākāraṃ- “uttānako me upaṭṭhāti” ti vadasi, tassa te idaṃ vacanaṃ buddhānaṃ kathāya paccanīkaṃ hoti, na tādīsena nāma bhikkhunā buddhānaṃ kathāya paccanīkaṃ kathetabbanti yuttametaṃ.

Nanu mayhaṃ, ānanda, idaṃ paccayākāraṃ paṭivijjhituṃ vāyamantasseva satasahassakappādhikāni cattāri asaṅkhyeyyāni atikkantāni? Paccayākāraṃ paṭivijjhanatthāya ca pana me adinnaṃ dānaṃ nāma natthi, apūritapāramī nāma natthi. Paccayākāraṃ paṭivijjhasāmiti pana me nirussāhaṃ viya mārabalaṃ vidhamantassa ayaṃ mahāpathavī dvaṅgulamattampi na kampi tathā paṭhamayāme pubbenivāsaṃ, majjhimayāme dibbacakkuṃ sampādentassa. Pacchimayāme pana me balavapaccūsasamaye- “avijjā saṅkhārānaṃ navahi ākārehi paccayo hoti” ti diṭṭhamatteva dasasahassilokadhātu ayadaṇḍakena ākoṭitakaṃsatālaṃ viya viravasataṃ viravasahassaṃ muñcamānā vātāhate paduminipaṇṇe udakabindu viya kampiltha. Evaṃ gambhīro cāyaṃ, ānanda, paṭiccasamuppādo, gambhīrāvabhāso ca. Etassa ānanda, dhammassa ananubodhā ...pe... nātivattatīti.

Etassa dhammassāti etassa paccayadhammassa. **Ananubodhāti** ñātapariññāvasena ananubujjhanā. **Appaṭivedhāti** tīraṇappahānapariññāvasena appaṭivijjhanā. **Tantākulakajātāti** tantaṃ viya ākulakajātā. Yathā nāma dunnikkhattaṃ mūsikacchinnaṃ pesakārānaṃ tantaṃ tahiṃ tahiṃ ākulaṃ hoti, idaṃ aggaṃ idaṃ mūlanti aggena vā aggaṃ mūlena vā mūlaṃ samānetuṃ dukkaraṃ hoti; evameva sattā imasmiṃ paccayākāre khalitā ākulā byākulā honti, na sakkonti taṃpaccayākāraṃ ujum kātuṃ. Tattha tantaṃ paccattapurisakāre ṭhatvā sakkāpi bhavye ujuṃ kātuṃ, ṭhapetvā pana (2.0086) dve bodhisatte aññe sattā attano dhammatāya paccayākāraṃ ujum kātuṃ samatthā nāma natthi. Yathā pana ākulaṃ tantaṃ kañjiyaṃ datvā kocchena pahataṃ tattha tattha guḷakajātaṃ hoti gaṇṭhibaddhaṃ, evamime sattā paccayesu pakkhalitvā paccaye ujum kātuṃ asakkontā dvāsaṭṭhi diṭṭhigatavasena ākulakajātā honti, gaṇṭhibaddhā. Ye hi keci diṭṭhigatanissitā, sabbe paccayākāraṃ ujum kātuṃ asakkontāyeva.

Kulāgaṇṭhikajātāti kulāgaṇṭhikaṃ vuccati pesakārakaññiyasuttaṃ. Kulā nāma sakuṇikā, tassā kulāvakotipi eke. Yathā hi tadubhayampi ākulaṃ aggena vā aggaṃ mūlena vā mūlaṃ samānetuṃ dukkaranti purimanayeneva yojetabbaṃ.

Muñjapabbajabhūtāti muñjatiṇaṃ viya pabbajatiṇaṃ viya ca bhūtā. Yathā tāni tiṇāni koṭṭetvā katarajju jiṇṇakāle katthaci patitaṃ gahetvā tesam tiṇānaṃ idaṃ aggaṃ, idaṃ mūlanti aggena vā aggaṃ mūlena vā mūlaṃ samānetuṃ dukkaranti. Tampi paccattapurisakāre ṭhatvā sakkā bhaveyya ujum kātuṃ, ṭhapetvā pana dve bodhisatte aññe sattā attano dhammatāya paccayākāraṃ ujum kātuṃ samatthā nāma natthi. Evamayaṃ pajā paccayākāre ujum kātuṃ asakkonti diṭṭhigatava-sena gaṇṭhikajātā hutvā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ saṃsāraṃ nātivattati.

Tattha **apāyoti** nirayatiracchānayanipettivisaya-asurakāyā. Sabbepi hi te vaḍḍhisaṅkhātassa ayassa abhāvato- “apāyo”ti vuccanti. Tathā dukkhassa gati-bhāvato **duggati**. Sukhasamussayato vinipatitattā **vinipāto**. Itaro pana-

“Khandhānañca paṭipāṭi, dhātu-āyatanāna ca;
abbocchinnaṃ vattamānā, **saṃsāro**ti pavuccati”ti.

Taṃ sabbampi nātivattati nātikkamati. Atha kho cutito paṭisandhiṃ, paṭisandhito cutinti evaṃ punappunaṃ cutipaṭisandhiyo gaṇhantā tisu bhavesu catūsu yonīsu pañcasu gatīsu sattasu viññāṇaṭṭhitīsu navasu sattāvāsesu mahāsamudde vātu-kkhittanāvā viya yantesu yuttagoṇo viya ca paribbhamatiyeva (2.0087). Iti sabbaṃ petaṃ bhagavā āyasmantaṃ ānandaṃ apasādentō āhāti veditabbaṃ.

Paṭiccasamuppādvavaṇṇanā

96. Idāni yasmā idaṃ suttaṃ- “gambhīro cāyaṃ, ānanda, paṭiccasamuppādo”ti ca “tantākulakajātā”ti ca dvīhiyeva padehi ābaddhaṃ, tasmā- “gambhīro cāyaṃ, ānanda, paṭiccasamuppādo”ti iminā tāva anusandhinā paccayākārassa gambhīra-bhāvadassanattaṃ desanaṃ ārabhanto **atthi idappaccayā**

jarāmaraṇanti-ādimāha. Tatrāyamatto- imassa jarāmaraṇassa paccayo idappaccayo, tasmā idappaccayā atthi jarāmaraṇam, atthi nu kho jarāmaraṇassa paccayo, yamhā paccayā jarāmaraṇam bhaveyyāti evaṃ puṭṭhena satā, ānanda, paṇḍitena puggalena yathā- “taṃ jīvaṃ taṃ sarīraṃ”ti vutte ṭhapaniyattā pañhassa tuṅhī bhavitabbaṃ hoti, “abyākatametam tathāgatenā”ti vā vattabbaṃ hoti, evaṃ appaṭipajjitvā, yathā- “cakkhu sassatam asassatan”ti vutte asassatanti ekaṃseneva vattabbaṃ hoti, evaṃ ekaṃseneva atthitissa vacanīyam. Puna kiṃ paccayā jarāmaraṇam, ko nāma so paccayo, yato jarāmaraṇam hotīti vutte **jātipaccayā jarāmaraṇanti** iccassa vacanīyam, evaṃ vattabbaṃ bhaveyyāti attho. Esa nayo sabba-padesu.

Nāmarūpapaccayā phassoti idaṃ pana yasmā saḷāyatanapaccayāti vutte cakkhusamphassādīnaṃ channaṃ vipākasamphassānaṃyeva gahaṇam hoti, idha ca “saḷāyatanapaccayā”ti iminā padena gahitampi agahitampi paccayuppannavisesam phassassa ca saḷāyatanato atirittam aññampi visesapaccayam dassetukāmo, tasmā vuttanti veditabbaṃ. Iminā pana vārena bhagavatā kiṃ kathitanti? Paccayānaṃ nidānaṃ kathitam. Idañhi suttam paccaye nijjaṭe niggumbe katvā kathitattā **mahānidānanti** vuccati.

98. Idāni tesam tesam paccayānaṃ tatham avitatham anaññatham paccaya-bhāvaṃ dassetuṃ **jātipaccayā jarāmaraṇanti iti kho panetaṃ vuttanti-ādimāha.** Tattha **pariyāyenāti** kāraṇena. **Sabbenasabbaṃ sabbathāsabbanti** nipāadvayametaṃ. Tassattho- “sabbākārena sabbā sabbena sabhāvena (2.0088) sabbā jāti nāma yadi na bhaveyyā”ti. Bhavādīsupi imināva nayena attho veditabbo. **Kassacīti** aniyamavacanametam, devādīsu yassa kassaci. **Kimhicīti** idampi aniyamavacanameva, kāmabhavādīsu navasu bhavesu yattha katthaci. **Seyyathidanti** aniyamitanikkhitta-atthavibhajanatthe nipāto, tassattho- “yam vuttam ‘kassaci kimhicī’ti, tassa te attham vibhajissām”ti. Atha naṃ vibhajanto- “devānaṃ vā devattāyā”ti-ādimāha. Tattha **devānaṃ vā devattāyāti** yā ayam devānaṃ devabhāvāya khandhajāti, yāya khandhajātiyā devā “devā”ti vuccanti. Sace hi jāti sabbena sabbaṃ nābhavissāti iminā nayena sabbapadesu attho veditabbo. Ettha ca **devāti** upapattidevā. **Gandhabbāti** mūlakhandhādīsu adhivatthadevatāva. **Yakkhāti** amanussā. **Bhūtāti** ye keci nibbattasattā. **Pakkhinoti** ye keci aṭṭhipakkhā vā cammapakkhā vā lomapakkhā vā. **Sarīsapāti** ye keci bhūmiyam sarantā gacchanti. **Tesam tesanti** tesam tesam devagandhabbādīnaṃ. **Tadattāyāti** devagandhabbādibhāvāya. **Jātinirodhāti** jātivigamā, jāti-abhāvāti attho.

Hetūti-ādīni sabbānīpi kāraṇavevacanāni eva. Kāraṇañhi yasmā attano phala-tthāya hinoti pavattati, tasmā “hetū”ti vuccati. Yasmā taṃ phalaṃ nideti- “handā, naṃ gaṇhathā”ti appeti viya tasmā **nidānaṃ**. Yasmā phalaṃ tato samudeti uppa-jjati, tañca paṭicca eti pavattati, tasmā **samudayoti** ca **paccayoti** ca vuccati. Esa nayo sabbattha. Api ca **yadidaṃ jātīti** ettha **yadidanti** nipāto. Tassa sabbapadesu liṅgānurūpato attho veditabbo. Idha pana- “yā esā jāti”ti ayamassa attho. Jarāma- raṇassa hi jāti upanissayakoṭiyā paccayo hoti.

99. Bhavapade- “kimhicī”ti iminā okāsapariggaho kato. Tattha heṭṭhā avīcipari-

yantaṃ katvā upari paranimmitavasavattideve antokarivā **kāmabhavo** veditabbo. Ayaṃ nayo upapattibhave. Idha pana kammabhave yujjati. So hi jātiyā upanissayakoṭiyāva paccayo hoti. Upādānapadādīsupi- “kimhici”ti iminā okāsapariggahova katoti veditabbo.

100. Upādānapaccayā (2.0089) **bhavoti** ettha kāmupādānaṃ tiṅṅampi kamma-bhavānaṃ tiṅṅaṅca upapattibhavānaṃ paccayo, tathā sesānipīti upādānapaccayā catuvīsati bhavā veditabbā. Nippariyāyenettha dvādasa kammabhavā labbhanti. Tesāṃ upādānāni saha jātakoti yāpi upanissayakoṭiyāpi paccayo.

101. Rūpaṭaṅhāti rūpārammaṇe taṅhā. Esa nayo saddataṅhādīsū. Sā panesā taṅhā upādānassa saha jātakoti yāpi upanissayakoṭiyāpi paccayo hoti.

102. Esa paccayo taṅhāya, yadidaṃ vedanāti ettha vipākavedanā taṅhāya upanissayakoṭiyā paccayo hoti, aññā aññathāpīti.

103. Ettāvataṃ pana bhagavā vaṭṭamūlabhūtaṃ purimataṅhaṃ dassetvā idāni desanaṃ, piṭṭhiyaṃ paharivā kesesu vā gahetvā viravantaṃ viravantaṃ maggato okkamento viya navahi padehi samudācārataṅhaṃ dassento- “iti kho panetaṃ, ānanda, vedanaṃ paṭicca taṅhā”ti-ādimāha. Tattha **taṅhāti** dve taṅhā esanataṅhā ca, esitataṅhā ca. Yāya taṅhāya ajapathasaṅkupathādīni paṭipajjitvā bhoge esati gavesati, ayaṃ **esanataṅhā** nāma. Yā tesu esitesu gavesitesu paṭiladdhesu taṅhā, ayaṃ **esitataṅhā** Nāma. Tadubhayampi samudācārataṅhāya eva adhivacanaṃ. Tasmā duvidhāpesā vedanaṃ paṭicca taṅhā nāma. **Pariyesanā** nāma rūpādi-ārammaṇapariyesanā, sā hi taṅhāya sati hoti. **Lābhoti** rūpādi-ārammaṇapaṭilābho, so hi pariyesanāya sati hoti. **Vinicchayo** pana ñāṇataṅhādiṭṭhivittakkavasena catubbidho. Tattha- “sukhavinicchayaṃ jaññā, sukhavinicchayaṃ ñatvā ajjhantaṃ sukhamanuyuñjeyyā”ti (ma. ni. 3.323) ayaṃ **ñāṇavinicchayo**. “Vinicchayoti dve vinicchayā- taṅhāvinicchayo ca diṭṭhivinicchayo cā”ti (mahāni. 102). Evaṃ āgātāni aṭṭhasatataṅhāvicaritāni **taṅhāvinicchayo**. Dvāsaṭṭhi diṭṭhiyo **diṭṭhivinicchayo**. “Chando kho, devānaminda, vitakkanidāno”ti (dī. ni. 2.358) imasmiṃ pana sutte idha vinicchayoti vutto vitakkoyeva āgato. Lābhaṃ labhitvā hi iṭṭhāniṭṭhaṃ suṇḍarāsundaraṅca vitakkeneva vinicchināti (2.0090)- “ettakaṃ me rūpārammaṇatthāya bhavissati, ettakaṃ saddādi-ārammaṇatthāya, ettakaṃ mayhaṃ bhavissati, ettakaṃ parassa, ettakaṃ paribhuñjissāmi, ettakaṃ nidahissāmi”ti. Tena vuttaṃ- “lābhaṃ paṭicca vinicchayo”ti.

Chandarāgoti evaṃ akusalavitakkena vitakkitavatthusmiṃ dubbalarāgo ca balavarāgo ca uppajjati, idaṅhi idha taṅhā. **Chandoti** dubbalarāgassādhivacanaṃ. **Ajhosānanti** ahaṃ mamanti balavasanniṭṭhānaṃ. **Pariggahoti** taṅhādiṭṭhavasena pariggahaṇakaraṇaṃ. **Macchariyanti** parehi sādhaṇābhāvassa asahanatā. Tenevassa porāṇā evaṃ vacanattaṃ vadanti- “idaṃ acchariyaṃ mayhameva hotu, mā aññesaṃ acchariyaṃ hotūti pavattattā macchariyanti vuccati”ti. **Ārakkhoti** dvārapidahana māñjūsagopanādivasena suṭṭhu rakkhaṇaṃ. Adhikarotīti **adhikaraṇaṃ**, kāraṇassettaṃ nāmaṃ. **Ārakkhādhikaraṇanti** bhāvanapumśakaṃ, ārakkha-hetūti attho. Daṇḍādānādīsū paranisedhanattaṃ daṇḍassa ādānaṃ **daṇḍādānaṃ**. Ekato dhārādino satthassa ādānaṃ **satthādānaṃ**. **Kalahoti** kāyakalahopi vācākala-

hopi. Purimo purimo virodho **viggaho**. Pacchimo pacchimo **vivādo**. Tuvamtuvasanti agāravavacanaṃ **tuvamtuvaṃ**.

112. Idāni paṭilomanayenāpi taṃsamudācārataṇhaṃ dassetuṃ puna- “ārakkhādhikaraṇaṃ”ti ārabhanto desanaṃ nivattesi. Tattha **kāmataṇhāti** pañcakāmaguṇi- karāgavasena uppannā rūpāditaṇhā. **Bhavataṇhāti** sassatadiṭṭhisahagato rāgo. **Vibhavataṇhāti** ucchedadiṭṭhisahagato rāgo. **Ime dve dhammāti** vaṭṭamūlataṇhā ca samudācārataṇhā cāti ime dve dhammā. **Dvayenāti** taṇhālakkhaṇavasena ekabhāvaṃ gatāpi vaṭṭamūlasamudācāravasena dvīhi koṭṭhāsehi vedanāya ekasamosaraṇā bhavanti, vedanāpaccayena ekapaccayāti attho. Tividhañhi samosaraṇaṃ osaraṇasamosaraṇaṃ, saḥajātasamosaraṇaṃ, paccayasamosaraṇaṃ. Tattha- “atha kho sabbāni tāni kāmasamosaraṇāni bhavanti”ti idaṃ **osaraṇasamosaraṇaṃ** nāma. “Chandamūlakā, āvuso, ete dhammā phassasamudayā vedanāsamosa- raṇā”ti (a. ni. 8.83) idaṃ **sahajātasamosaraṇaṃ** nāma. “Dvayena vedanāya ekasa- mosaraṇā”ti idaṃ pana **paccayasamosaraṇanti** veditabbaṃ.

113. **Cakkhusamphassoti** (2.0091) ādayo sabbe vipākaphassāyeva. Tesu ṭhapetvā cattāro lokuttaravipākaphasse avasesā dvattiṃsa phassā honti. **Yadidaṃ phassoti** ettha pana phasso bahudhā vedanāya paccayo hoti.

114. **Yehi, ānanda, ākārehīti**-ādīsu ākāra vuccanti vedanādīnaṃ aññamaññaṃ asadisasabhāvā. Teyeva sādhukaṃ dassiyamānā taṃ taṃ līnamatthaṃ game- ntīti **liṅgāni**. Tassa tassa sañjānanahetuto **nimittāni**. Tathā tathā uddisitabbato **uddesā**. Tasmā ayamettha attho- “ānanda, yehi ākārehi ...pe... yehi uddesehi nāmakāyassa nāmasamūhassa paññatti hoti, yā esā ca vedanāya vedayitākāre vedayitaliṅge vedayitanimitte vedanāti uddese sati, saññāya sañjānanākāre sañjā- nanaliṅge sañjānananimitte saññāti uddese sati, saṅkhārānaṃ cetanākāre cetanā- liṅge cetanānimitte cetanāti uddese sati, viññāṇassa vijānanākāre vijānanaliṅge vijānananimitte viññāṇanti uddese sati- ‘ayaṃ nāmakāyo’ti nāmakāyassa paññatti hoti. Tesu nāmakāyappaññattihetūsu vedanādīsu ākāradīsu asati api nu kho rūpakāye adhivacanasamphasso paññāyetha? Yvāyaṃ cattāro khandhe vatthuṃ katvā manodvāre adhivacanasamphassavevacano manosamphasso uppajjati, api nu kho so rūpakāye paññāyetha, pañca pasāde vatthuṃ katvā katvā uppajjeyyā”ti. Atha āyasmā ānando ambarukkhe asati jamburukkhatto ambapa- kkassa uppattiṃ viya rūpakāyato tassa uppattiṃ asampaṭicchanto **no hetam bhanteti** āha.

Dutiyapañhe ruppanākāraruppanaliṅgaruppananimittavasena rūpanti uddesava- sena ca ākāradīnaṃ attho veditabbo. **Paṭighasamphassoti** sappatiṅgaṃ rūpa- kkhandhaṃ vatthuṃ katvā uppajjanakasamphasso. Idhāpi thero jamburukkhe asati ambarukkhatto jambupakkassa uppattiṃ viya nāmakāyato tassa uppattiṃ asampaṭicchanto “no hetam bhante”ti āha.

Tatiyapañho (2.0092) ubhayavaseneva vutto. Tatra thero ākāse ambajambupa- kkānaṃ uppattiṃ viya nāmarūpābhāve dvinnampi phassānaṃ uppattiṃ asampaṭi- cchanto “no hetam bhante”ti āha.

Evaṃ dvinnaṃ phassānaṃ visuṃ visuṃ paccayaṃ dassetvā idāni dvinnampi

tesaṃ avisesato nāmarūpapaccayaṃ dassetuṃ- “yehi ānanda ākārehi”ti catutthaṃ pañhaṃ ārabhi. **Yadidaṃ nāmarūpanti** yaṃ idaṃ nāmarūpaṃ, yaṃ idaṃ chasupi dvāresu nāmarūpaṃ, eseva hetu eseva paccayoti attho. Cakkhudvārādīsu hi cakkhādīni ceva rūpārammaṇādīni ca rūpaṃ, sampayuttakā khandhā nāmanti evaṃ pañcavidhopi so phasso nāmarūpapaccayāva phasso. Manodvārepi hadayavatthuñceva yañca rūpaṃ ārammaṇaṃ hoti, idaṃ rūpaṃ. Sampayutta-dhammā ceva yañca arūpaṃ ārammaṇaṃ hoti, idaṃ arūpaṃ nāma. Evaṃ mano-samphassopi nāmarūpapaccayā phassoti veditabbo. Nāmarūpaṃ panassa bahudhā paccayo hoti.

115. Na okkamissathāti pavisitvā pavattamānaṃ viya paṭisandhivasena na vattissatha. **Samuccissathā**ti paṭisandhiviññāṇe asati api nu kho suddhaṃ avasesaṃ nāmarūpaṃ antomātukucchismiṃ kalalādibhāvena samuccitaṃ missakabhūtaṃ hutvā vattissatha. **Okkamitvā vakkamissathā**ti paṭisandhivasena okkamitvā cutivasena vakkamissatha, nirujjhissathāti attho. So panassa nirodho na tasseva cittassa nirodhena, na tato dutiyatatiyānaṃ nirodhena hoti. Paṭisandhicitteṇa hi saddhiṃ samuṭṭhitāni samatiṃsa kammajarūpāni nibbattanti. Tesu pana ṭhitesuyeva soḷasa bhavaṅgacittāni uppajjitvā nirujjhanti. Etasmiṃ antare gahitapaṭisandhikassa dārakassa vā mātuyā vā panassa antarāyo natthi. Ayañhi **anokāso** nāma. Sace pana paṭisandhicitteṇa saddhiṃ samuṭṭhitarūpāni sattarasamassa bhavaṅgassa paccayaṃ dātuṃ sakkonti, pavatti pavattati, pavenī ghaṭiyati. Sace pana na sakkonti, pavatti nappavattati, pavenī na ghaṭiyati, **vokkamati** nāma hoti. Taṃ sandhāya “okkamitvā vakkamissathā”ti vuttaṃ.

Itthattāyāti itthabhāvāya, evaṃ

paripuṇṇapañcakkhandhabhāvāyāti attho. **Daharasseva satoti** mandassa bāla-sseva santassa. **Vocchijjissathāti** upacchijjissatha (2.0093) **vuḍḍhiṃ virūḷhiṃ vepullanti** viññāṇe upacchinne suddhaṃ nāmarūpameva uṭṭhahitvā paṭhamavayavasena vuḍḍhiṃ, majjhimavayavasena virūḷhiṃ, pacchimavayavasena vepullam api nu kho āpajjissathāti. Dasavassavīsativassavassasatavassasahasasampāpanena vā api nu kho vuḍḍhiṃ virūḷhiṃ vepullam āpajjissathāti attho.

Tasmātihānandāti yasmā mātukucchiyaṃ paṭisandhiggahaṇepi kucchivāsepi kucchito nikkhamanepi, pavattiyaṃ dasavassādikālepi viññāṇamevassa paccayo, tasmā eseveva hetu esa paccayo nāmarūpassa, yadidaṃ viññāṇam. Yathā hi rājā attano parisam niggaṇhanto evaṃ vadeyya- “tvaṃ uparājā, tvaṃ senāpatīti kena kato nanu mayā kato, sace hi mayi akaronte tvaṃ attano dhammatāya uparājā vā senāpati vā bhavyeyyāsi, jāneyyāma vo balan”ti; evameva viññāṇam nāmarūpassa paccayo hoti. Atthato evaṃ nāmarūpaṃ vadati viya “tvaṃ nāmaṃ, tvaṃ rūpaṃ, tvaṃ nāmarūpaṃ nāmāti kena kataṃ, nanu mayā kataṃ, sace hi mayi purecārike hutvā mātukucchismiṃ paṭisandhiṃ agaṇhante tvaṃ nāmaṃ vā rūpaṃ vā nāmarūpaṃ vā bhavyeyyāsi, jāneyyāma vo balan”ti. Taṃ panetaṃ viññāṇam nāmarūpassa bahudhā paccayo hoti.

116. Dukkhasamudayasambhavoti dukkharāsisambhavo. **Yadidaṃ nāmarūpanti** yaṃ idaṃ nāmarūpaṃ, eseveva hetu esa paccayo. Yathā hi rājapurisā rājānaṃ niggaṇhanto evaṃ vadeyyuṃ- “tvaṃ rājāti kena kato, nanu mayā kato, sace hi mayi uparajāṭṭhāne, mayi senāpatiṭṭhāne atitṭhante tvaṃ ekakova rājā bhavyeyyāsi, passeyyāma te rājabhāvan”ti; evameva nāmarūpampi atthato evaṃ viññāṇam vadati viya “tvaṃ paṭisandhiviññāṇanti kena kataṃ, nanu amhehi kataṃ, sace hi tvaṃ tayo khandhe hadayavatthuñca anissāya paṭisandhiviññāṇam nāma bhavyeyyāsi, passeyyāma te paṭisandhiviññāṇabhāvan”ti. Tañca panetaṃ nāmarūpaṃ viññāṇassa bahudhā paccayo hoti.

Ettāvatā khoti viññāṇe nāmarūpassa paccaye honte, nāmarūpe viññāṇassa paccaye honte, dvīsu aññamaññapaccayavasena pavattesu ettakena (2.0094) jāyetha vā ...pe... upapajjetha vā, jāti-ādayo paññāyeyyūṃ aparāparaṃ vā cutipaṭisandhiyoti.

Adhivacanapathoti “sirivaḍḍhako dhanavaḍḍhako”ti-ādikassa atthaṃ adisvā vacanamattameva adhikicca pavattassa vohārassa patho. **Niruttipathoti** saratīti sato, sampajānātīti sampajānoti-ādikassa kāraṇāpadesavasena pavattassa vohārassa patho. **Paññattipathoti**- “paṇḍito byatto medhāvī nipuṇo kataparappavādo”-ti-ādikassa nānappakārato ñāpanavasena pavattassa vohārassa patho. Iti tīhi padehi adhivacanādīnaṃ vatthubhūtā khandhāva kathitā. **Paññāvacaranti** paññāya avacaritabbaṃ jānitabbaṃ. **Vatṭam vattatīti** saṃsāravaṭṭam vattati. **Itthattanti** itthambhāvo, khandhapañcakasetaṃ nāmaṃ. **Paññāpanāyāti** nāmapaññattatthāya. “Vedanā saññā”ti-ādinā nāmapaññattatthāya, khandhapañcakampi ettāvatā paññāyatīti attho. **Yadidaṃ nāmarūpaṃ saha viññāṇenāti** yaṃ idaṃ nāmarūpaṃ saha viññāṇena aññamaññapaccayatāya pavattati, ettāvatāti vuttaṃ hoti. Idañhettha niyyātitavacanaṃ.

Attapaññattivaṇṇanā

117. Iti bhagavā- “gambhīro cāyaṃ, ānanda, paṭiccasamuppādo, gambhīrāva-
bhāso cā”ti padassa anusandhiṃ dassetvā idāni “tantākulakajātā”ti padassa anu-
sandhiṃ dassento “kittāvatā cā”ti-ādikaṃ desanaṃ ārabhi. Tattha rūpiṃ vā hi,
ānanda, parittaṃ attānanti-ādīsu yo avaḍḍhitaṃ kasiṇanimittaṃ attāti gaṇhāti, so
rūpiṃ parittaṃ paññapeti. Yo pana nānākasiṇalābhī hoti, so taṃ kadāci nīlo,
kadāci pītakoti paññapeti. Yo vaḍḍhitaṃ kasiṇanimittaṃ attāti gaṇhāti, so rūpiṃ
anantaṃ paññapeti. Yo vā pana avaḍḍhitaṃ kasiṇanimittaṃ ugghāṭetvā nimitta-
phuṭṭhokāsaṃ vā tattha pavatte cattāro khandhe vā tesu viññāṇamattameva vā
attāti gaṇhāti, so arūpiṃ parittaṃ paññapeti. Yo vaḍḍhitaṃ nimittaṃ ugghāṭetvā
nimittaphuṭṭhokāsaṃ vā tattha pavatte cattāro khandhe vā tesu viññāṇamatta-
meva vā attāti gaṇhāti, so arūpiṃ anantaṃ paññapeti.

118. TatrānandāTi (2.0095) ettha tatrāti tesu catūsu diṭṭhigatikesu. Etarahi vāti
idāneva, na ito paraṃ. Ucchedavasenetam vuttam. Tatthabhāviṃ vāti tattha vā
paraloke bhāviṃ. Sassatavasenetam vuttam. Atham vā pana santanti atathasa-
bhāvaṃ samānaṃ. Tathattāyāti tathabhāvāya. Upakappessāmi sampādessāmi.
Iminā vivādaṃ dasseti. Ucchedavādī hi “sassatavādino attānaṃ atathaṃ anucche-
dasabhāvampi samānaṃ tathatthāya ucchedasabhāvāya upakappessāmi, sassa-
tavādañca jānāpetvā ucchedavādameva naṃ gāhessāmi”ti cinteti. Sassatavādīpi
“ucchedavādino attānaṃ atathaṃ asassatasabhāvampi samānaṃ tathatthāya
sassatabhāvāya upakappessāmi, ucchedavādañca jānāpetvā sassatavādameva
naṃ gāhessāmi”ti cinteti.

Evam santam khoti evam samānaṃ rūpiṃ parittaṃ attānaṃ paññapentanti
attho. Rūpinti rūpakasiṇalābhim. Parittattānudiṭṭhi anusetīti paritto attāti ayaṃ
diṭṭhi anuseti, sā pana na valli viya ca latā viya ca anuseti. Appahīnaṭṭhena anuse-
tīti veditabbo. Iccālam vacanāyāti taṃ puggalaṃ evarūpā diṭṭhi anusetīti vattum
yuttam. Esa nayo sabbattha.

Arūpinti ettha pana arūpakasiṇalābhim, arūpakkhandhagocaraṃ vāti evamattho
daṭṭhabbo. Ettāvatā lābhino cattāro, tesam antevāsikā cattāro, takkikā cattāro,
tesam antevāsikā cattāroti attato soḷasa diṭṭhigatikā dassitā honti.

Na-attapaññattivaṇṇanā

119. Evam ye attānaṃ paññapenti, te dassetvā idāni ye na paññapenti, te
dassetum- “kittāvatā ca ānandā”ti-ādimāha. Ke pana na paññapenti? Sabbe tāva
ariyapuggalā na paññapenti. Ye ca bahussutā tipiṭakadharā dvipiṭakadharā ekapi-
ṭakadharā, antamaso ekanikāyampi sādhuṃ vinicchinitvā uggahitadhamma-
thikopi āraddhavipassakopi puggalo, te na paññapentiyeva. Etesaṃhi paṭibhāgaka-
siṇe paṭibhāgakasiṇamicceva ñāṇaṃ hoti. Arūpakkhandhesu ca arūpakkhandhā
icceva.

Attasamanupassanāvaṇṇanā

121. Evaṃ (2.0096) ye na paññapenti, te dassetvā idāni ye te paññapenti, te yasmā diṭṭhivasena samanupassitvā paññapenti, sā ca nesam samanupassanā vīsativatthukāya sakkāyadiṭṭhiyā appahīnattā hoti, tasmā taṃ vīsativatthukaṃ sakkāyadiṭṭhiṃ dassetuṃ puna **kittāvatā ca ānandāti**-ādimāha.

Tattha **vedanaṃ vā hīti** iminā vedanākkhandhavatthukā sakkāyadiṭṭhi kathitā. **Appaṭisaṃvedano me attāti** iminā rūpakkhandhavatthukā. **Attā me vediyati, vedanā-dhammo hi me attāti** iminā saññāsaṅkhāraviññāṇakkhandhavatthukā. Idañhi khandhattayaṃ vedanāsampayuttattā vediyati. Etassa ca vedanādhammo avippayuttasabhāvo.

122. Idāni tattha dosaṃ dassento- “tatrānandā”ti-ādimāha. Tattha **tatrāti** tesu tīsu diṭṭhigatikesu. **Yasmiṃ, ānanda, samayeti**-ādi yo yo yaṃ yaṃ vedanaṃ attāti samanupassati, tassa tassa attano kadāci bhāvaṃ, kadāci abhāvanti evamādido-sadassanattamaṃ vuttaṃ.

123. Aniccādīsu hutvā abhāvato **aniccā**. Tehi tehi kāraṇehi saṅgama samā-gamma katāti **saṅkhatā**. Taṃ taṃ paccayaṃ paṭicca sammā kāraṇeneva uppā-nnāti **paṭiccasamuppannā**. **Khayoti**-ādi sabbaṃ bhaṅgassa vevacanaṃ. Yañhi bhijjati, taṃ khiyatipi vayatipi virajjhatipi nirujjhatipi, tasmā **khayadhammāti**-ādi vuttaṃ.

Byagā meti vi-agāti byagā, vigato niruddho me attāti attho. Kiṃ pana ekasseva tīsupi kālesu- “eso me attā”ti hotīti, kiṃ pana na bhavissati? Diṭṭhigatikassa hi thusarāsīmhi nikkhittakhāṇukasseva niccalatā nāma natthi, vanamakkaṭo viya aññaṃ gaṇhāti, aññaṃ muñcati. **Aniccasukhadukkhavokiṇṇanti** visesena taṃ taṃ vedanaṃ attāti samanupassanto aniccañceva sukhañca dukkhañca attānaṃ samanupassati avisesena vedanaṃ attāti samanupassanto vokiṇṇaṃ uppādava-yadhammaṃ (2.0097) attānaṃ samanupassati. Vedanā hi tividhā ceva uppādava-yadhammā ca, tañcesa attāti samanupassati. Iccassa anicco ceva attā āpajjati, ekakkhaṇe ca bahūnaṃ vedanānaṃ uppādo. Taṃ kho panesa aniccaṃ attānaṃ anujānāti, na ekakkhaṇe bahūnaṃ vedanānaṃ uppatti atthi. Imamatthaṃ sandhāya- “tasmātihānanda, etenapetaṃ nakkhamati ‘vedanā me attā’ti samanu-passitun”ti vuttaṃ.

124. **Yattha panāvuso** Ti yattha suddharūpakkhandhe sabbaso vedayitaṃ natthi. **Api nu kho tathāti** api nu kho tasmīṃ vedanāviraḥite tālavaṇṇe vā vātapāne vā asmīti evaṃ ahaṃkāro uppajjeyyāti attho. **Tasmātihānandāti** yasmā suddharū-pakkhandho utthāya ahamasmīti na vadati, tasmā etenapi etaṃ nakkhamatīti attho. **Api nu kho tattha ayamahasmīti siyāti** api nu kho tesu vedanādhammesu tīsu khandhesu ekadhammopi ayaṃ nāma ahamasmīti evaṃ vattabbo siyā. Atha vā vedanānirodhā saheva vedanāya niruddhesu tesu tīsu khandhesu api nu kho ayamahasmīti vā ahamasmīti vā uppajjeyyāti attho. Athāyasmā ānando sasavi-sāṇassa tikhiṇabhāvaṃ viya taṃ asampaṭicchanto **no hetamaṃ bhanteti** āha.

Ettāvatā kiṃ kathitaṃ hoti? Vaṭṭakathā kathitā hoti. Bhagavā hi vaṭṭakathaṃ kathento katthaci avijjāsīsenā kathesi, katthaci taṇhāsīsenā, katthaci diṭṭhisīsenā. Tattha “purimā, bhikkhave, koṭi nappaññāyati avijjāya, ‘ito pubbe avijjā nāhosi, atha pacchā samabhavī’ti. Evañcidaṃ, bhikkhave, vuccati. Atha ca pana paññāyati idappaccayā avijjā”ti (a. ni. 10.61) evaṃ avijjāsīsenā kathitā. “Purimā, bhikkhave, koṭi nappaññāyati bhavataṇhāya, ‘ito pubbe bhavataṇhā nāhosi, atha pacchā samabhavī’ti. Evañcidaṃ, bhikkhave, vuccati. Atha ca pana paññāyati idappaccayā bhavataṇhā”ti (a. ni. 10.62) evaṃ taṇhāsīsenā kathitā. “Purimā, bhikkhave, koṭi nappaññāyati bhavadiṭṭhiyā, ‘ito pubbe bhavadiṭṭhi nāhosi, atha pacchā samabhavī’ti, evañcidaṃ, bhikkhave, vuccati. Atha ca pana paññāyati idappaccayā bhavadiṭṭhī”ti evaṃ diṭṭhisīsenā kathitā. Idhāpi diṭṭhisīseneva kathitā.

Diṭṭhigatiko (2.0098) hi sukhādivedanaṃ attāti gahetvā ahaṅkāramamaṅkāraparāmāsavasena sabbabhavayonigati- viññāṇaṭṭhitisattāvāsesu tato tato cavitvā tattha tattha upapajjanto mahāsamudde vātukkhattanāvā viya satataṃ samitaṃ paribbhamati, vaṭṭato sīsaṃ ukkhipitumyeva na sakkoti.

126. Iti bhagavā paccayākāramūlhasa diṭṭhigatikassa ettakena kathāmaggena vaṭṭaṃ kathetvā idāni vivaṭṭaṃ kathento **yato kho pana, ānanda, bhikkhūti-ādimāha.**

Taṅca pana vivaṭṭakathaṃ bhagavā desanāsu kusalattā vissaṭṭhakamma-ṭṭhānaṃ navakammādivasena vikkhattapuggalaṃ anāmasitvā kārakassa satipa-ṭṭhānavihārino puggalassa vasena ārabhanto **neva vedanaṃ attānaṃ samanupassatīti-ādimāha.** Evarūpo hi bhikkhu- “yaṃ kiñci rūpaṃ atitānāgatapaccuppannaṃ ajjhataṃ vā bahiddhā vā oḷārikaṃ vā sukhumaṃ vā hīnaṃ vā paṇītaṃ vā yaṃ dūre vā santike vā, sabbaṃ rūpaṃ aniccato vavatthapeti, ekaṃ sammasanaṃ. Dukkhaṃ vavatthapeti, ekaṃ sammasanaṃ. Anattato vavatthapeti, ekaṃ sammasanaṃ”ti-ādinā nayena vuttassa sammasanaññassa vasena sabbadhammesu pavattattā neva vedanaṃ attāti samanupassati, na aññaṃ, so evaṃ asamanupassanto na kiñci loke upādiyatīti khandhalokādibhede

loke rūpādīsu dhammesu kiñci ekadhammampi attāti vā attaniyanti vā na upādiyati.

Anupādiyaṃ na paritassatī anupādiyanto taṇhādīṭṭhimānāparitassanāyāpi na paritassati. **Aparitassanti** aparitassamāno. **Paccattaṃyeva parinibbāyatī** attanāva kilesāparinibbānena parinibbāyati. Evaṃ parinibbutassa panassa paccavekkhaṇāpavattidassanattaṃ **khīṇā jātī**-ādi vuttaṃ.

Iti sā diṭṭhī yā tathāvimuttassa arahato diṭṭhi, sā evaṃ diṭṭhi. “Itissa diṭṭhī”tipi pāṭho. Yo tathāvimutto arahā, evamassa diṭṭhī attho. **Tadakallanti** taṃ na yuttaṃ. Kasmā? Evañhi sati- “arahā na kiñci jānāti”ti vuttaṃ bhavēyya, evaṃ ñatvā vimuttañca arahantaṃ “na kiñci jānāti”ti vuttaṃ (2.0099) na yuttaṃ. Teneva catunnampi nayānaṃ avasāne- “taṃ kissa hetū”ti-ādimāha.

Tattha **yāvatā ānanda adhivacananti** yattako adhivacanasāṅkhāto vohāro atthi. **Yāvatā adhivacanapatho**ti yattako adhivacanassa patho, khandhā āyatanāni dhātuyo vā atthi. Esa nayo sabbattha. **Paññāvacaranti** paññāya avacaritabbaṃ khandhapañcakaṃ. **Tadabhiññā**ti taṃ abhijānitvā. Ettakena bhagavatā kiṃ dassitaṃ? Tantākulapadasseva anusandhi dassito.

Sattaviññāṇaṭṭhitivaṇṇanā

127. Idāni yo- “na paññāpeti”ti vutto, so yasmā gacchanto gacchanto ubhato-bhāgavimutto nāma hoti. Yo ca- “na samanupassati”ti vutto, so yasmā gacchanto gacchanto paññāvimutto nāma hoti. Tasmā tesam heṭṭhā vuttānaṃ dvinnāṃ bhikkhūnaṃ nigamanañca nāmañca dassetuṃ **satta kho imānanda viññāṇaṭṭhityoti**-ādimāha.

Tattha **sattā**ti paṭisandhivasena vuttā, ārammaṇavasena saṅgītisutte (dī. ni. 3.311) vuttā catasso āgamissanti. Viññāṇaṃ tiṭṭhati etthāti **viññāṇaṭṭhiti**, viññāṇapatiṭṭhānassettaṃ adhivacanaṃ. **Dve ca āyatanāni** dve nivāsaṭṭhānāni. Nivāsaṭṭhānañhi idhāyatananti adhippettaṃ. Teneva vakkhati- “asaññasattāyatanaṃ nevasaññānāsaññāyatanaṃ dutiyaṃ”ti. Kasmā panetaṃ sabbaṃ gahitanti? Vaṭṭapariyādānatthaṃ. Vaṭṭañhi na suddhaviññāṇaṭṭhitivasena suddhāyatana-sena vā pariyādānaṃ gacchati, bhavayonigatisattāvāsavasena pana gacchati, tasmā sabbametaṃ gahitaṃ.

Idāni anukkamena tamattaṃ vibhajanto **katamā sattā**ti-ādimāha. Tattha **seyya-thāpī**ti nidassanattaṃ nipāto, yathā manussāti attho. Aparimāṇesu hi cakkavāḷesu aparimāṇānaṃ manussānaṃ vaṇṇasaṅghānādivasena dvepi ekasadisā natthi. Yēpi hi katthaci yamakabhātaro vaṇṇena vā saṅghānena vā ekasadisā honti, tesampi ālokitavilokitakathitahasitagamaṅghānādīhi viseso hotiyeva. Tasmā (2.0100) **nānattakāyā**ti vuttā. Paṭisandhisaññā pana nesaṃ tihetukāpi dvihetukāpi ahētukāpi honti, tasmā **nānattasaññinoti** vuttā. **Ekacce ca devāti** cha kāmāvacaradevā. Tesu hi kesañci kāyo nīlo hoti, kesañci pītakādivaṇṇo. Saññā pana nesaṃ dvihetukāpi tihetukāpi honti, ahētukā natthi. **Ekacce ca vinipātikāti** catu-apāyavinimuttā uttaramātā yakkhinī, piyaṅkaramātā, phussamittā, dhammaguttāti evamādikā

aññe ca vemānikā petā. Etesañhi pīta-odātakāḷamaṅguracchavisāmaṅṇādivasena ceva kisathūlarassadīghavasena ca kāyo nānā hoti, manussānaṃ viya dvihetukatihetuka-ahetukavasena saññāpi. Te pana devā viya na mahesakkhā, kapaṇamanussā viya appesakkhā, dullabhaḡāsacchādanā dukkhapīḷitā viharanti. Ekacce kāḷapakke dukkhitā juṅhapakke sukhitā honti, tasmā sukhasamussayato vinipatitattā **vinipātikā**ti vuttā. Ye panettha tihetukā tesam dhammābhisamayopi hoti, piyaṅkaramātā hi yakkhinī paccūsasamaye anuruddhattherassa dhammaṃ sajjhāyato sutvā-

“Mā saddamakari piyaṅkara, bhikkhu dhammapadāni bhāsati;
api dhammapadaṃ vijāniya, paṭipajjema hitāya no siyā;
Pāṇesu ca saṃyamāmasa, sampajānamusā na bhaṅāmase;
sikkhema susīyamattano, api muccema pisācayoniyā”ti. (saṃ. ni. 2.40);

Evaṃ puttakaṃ saññāpetvā taṃ divasaṃ sotāpattiphalaṃ pattā. Uttaramātā pana bhagavato dhammaṃ sutvāva sotāpannā jātā.

Brahmakāyikāti brahmapārisajjabrahmapurohitamahābrahmāno. **Paṭhamābhini-**
bbattāti te sabbe pi paṭhamena jhānena abhinibbattā. Tesu brahmapārisajjā pana parittena abhinibbattā, tesam kappassa tatiyo bhāgo āyuppamāṇaṃ. Brahmapurohitā majjhimena, tesam upaḍḍhakappo āyuppamāṇaṃ, kāyo ca tesam vipphārikataro hoti. Mahābrahmāno paṇitena, tesam kappo āyuppamāṇaṃ, kāyo pana tesam ativipphāriko hoti. Iti te kāyassa nānattā, paṭhamajjhānavasena saññāya ekattā **nānattakāyā ekattasaññinoti** veditabbā.

Yathā (2.0101) ca te, evaṃ catūsu apāyesu sattā. Nirayesu hi kesañci gāvutaṃ, kesañci aḍḍhayaṇaṃ, kesañci yojanaṃ atabhāvo hoti, devadattassa pana yojanasatiko jāto. Tiracchānesupi keci khuddakā, keci mahantā. Pettivisayepi keci saṭṭhihatthā, keci sattatihathā, keci asītihathā honti, keci suvaṅṇā, keci dubbaṅṇā honti. Tathā kālakaṅjikā asurā. Api cettha dīghapīṭṭhikapetā nāma saṭṭhiyojanikāpi honti. Saññā pana sabbesampi akusalavipāka-ahetukāva honti. Iti āpāyikāpi nānattakāyā ekattasaññinotveva saṅkhyāṃ gacchanti.

Ābhassarāti daṇḍa-ukkāya acci viya etesaṃ sarīrato ābhā chijjivā chijjivā patantī viya sarati vissaratīti ābhassarā. Tesu pañcakanayena dutiyatatiyajjhānavayaṃ parittaṃ bhāvetvā upapannā **parittābhā** nāma honti, tesam dve kappā āyuppamāṇaṃ. Majjhimaṃ bhāvetvā upapannā **appamāṇābhā** nāma honti, tesam cattāro kappā āyuppamāṇaṃ. Paṇitaṃ bhāvetvā upapannā ābhassarā nāma honti, tesam aṭṭha kappā āyuppamāṇaṃ. Idha pana ukkaṭṭhaparicchedavasena sabbe pi te gahitā. Sabbesañhi tesam kāyo ekavipphārova hoti, saññā pana avitakkavicāramattā vā avitakka-avicārā vāti nānā.

Subhakiṅhāti subhena okiṅṇā vikiṅṇā, subhena sarīrappabhāvaṅṇena ekagghānāti attho. Etesañhi ābhassarānaṃ viya na chijjivā chijjivā pabhā gacchati. Pañcakanaye pana parittamajjhimaṇitassa catutthajjhānassa vasena soḷasadvattimsacatusaṭṭhikappāyukā **parittasubha-appamāṇasubhasubhakiṅhā** nāma hutvā nibbantanti. Iti sabbe pi te **ekattakāyā ceva** catutthajjhānasaññāya ekattasaññino cāti veditabbā. **Vehapphalāpi** catutthaviññāṇaṭṭhitimeva bhajanti. **Asaññasattā**

viññāṇābhāvā ettha saṅgahaṃ na gacchanti, sattāvāsesu gacchanti.

Suddhāvāsā vivaṭṭapakkhe ṭhitā na sabbakālikā, kappasatasahassampi asaṅkhyeyyampi buddhasuññe loke nuppajjanti. Soḷasakappasahassabbhantare buddhesu uppannesuyeva uppajjanti, dhammacakkappavattassa bhagavato khandhavāraṭṭhānasadisā honti. Tasmā neva viññāṇaṭṭhitim na sattāvāsaṃ bhajanti. Mahāsīvatthero pana- “na kho pana so sārīputta sattāvāso sulabharūpo (2.0102) yo mayā anivutthapubbo iminā dīghena addhunā aññatra suddhāvāsehi devehi”ti (ma. ni. 1.160) iminā suttena suddhāvāsāpi catutthaviññāṇaṭṭhitim catutthasattāvāsaṃyeva bhajantīti vadati, taṃ appaṭibāhiyattā suttassa anuññātaṃ.

Sabbaso rūpasaññānanti-ādīnaṃ attho visuddhimagge vutto. Nevasaññānāsaññāyatanaṃ pana yatheva saññāya, evaṃ viññāṇassapi sukhumattā neva viññāṇaṃ nāviññāṇaṃ. Tasmā viññāṇaṭṭhitisu avatvā āyatanesu vuttaṃ.

128. Tatrāti tāsū viññāṇaṭṭhitisu. **Tañca pajānāti**ti tañca viññāṇaṭṭhitim pajānāti. **Tassā ca samudayanti** “avijjāsamudayā rūpasamudayo”ti-ādīnā (paṭi. ma. 1.49) nayena tassā samudayañca pajānāti. **Tassā ca atthaṅgamanti**- “avijjānirodhā rūpanirodho”ti-ādīnā nayena tassā atthaṅgamañca pajānāti. **Assādanti** yaṃ rūpaṃ paṭicca ...pe... yaṃ viññāṇaṃ paṭicca uppajjati sukhaṃ somanassaṃ, ayaṃ viññāṇassa assādoti, evaṃ tassā assādañca pajānāti. **Ādīnavanti** yaṃ rūpaṃ ...pe... yaṃ viññāṇaṃ aniccaṃ dukkhaṃ vipariṇāmadhammaṃ, ayaṃ viññāṇassa ādīnavoti, evaṃ tassā ādīnavañca pajānāti. **Nissaraṇanti** yo rūpasmiṃ ...pe... yo viññāṇe chandarāgavinayo, chandarāgappahānaṃ, idaṃ viññāṇassa nissaraṇanti (saṃ. ni. 2.26) evaṃ tassā nissaraṇaṃca pajānāti. **Kallaṃ nu tenā**ti yuttaṃ nu tena bhikkhunā taṃ viññāṇaṭṭhitim taṇhāmānadiṭṭhīnaṃ vasena ahanti vā mamanti vā abhinanditūti. Etenupāyena sabbattha veditabbo. Yattha pana rūpaṃ natthi, tattha catunnaṃ khandhānaṃ vasena, yattha viññāṇaṃ natthi, tattha ekassa khandhassa vasena samudayo yojetabbo. Āhārasamudayā āhāranirodhāti idaṃcetta padaṃ yojetabbaṃ.

Yato kho, ānanda, bhikkhūti yadā kho ānanda, bhikkhu. **Anupādā vimuttoti** catūhi upādānehi aggahetvā vimutto. **Paññāvimuttoti** paññāya vimutto. Aṭṭha vimokkhe asacchikatvā paññābaleneva nāmakāyassa ca rūpakāyassa ca appavattim katvā vimuttoti attho. So sukkhavipassako ca paṭhamajjhānādīsu aññatarasmim ṭhatvā arahattaṃ patto (2.0103) cāti pañcavidho. Vuttampi cetam- “katamo ca puggalo paññāvimutto? Idhekacco puggalo na heva kho aṭṭha vimokkhe kāyena phusitvā viharati, paññāya cassa disvā āsavā parikkhīṇā honti, ayaṃ vuccati puggalo paññāvimutto”ti (pu. pa. 15).

Aṭṭhavimokkhavaṇṇanā

129. Evaṃ ekassa bhikkhuno nigamanañca nāmañca dassetvā itarassa dassetuṃ **aṭṭha kho imeti-ādīmāha**. Tattha **vimokkhoti** kenaṭṭhena vimokkho? Adhimuccanaṭṭhena. Ko panāyaṃ adhimuccanaṭṭho nāma? Paccanīkadhammehi ca suṭṭhu muccanaṭṭho, ārammaṇe ca abhirativasena suṭṭhu muccanaṭṭho,

pitu-añke vīssaṭṭhaṅgapaccaṅgassa dāra-kassa sayanaṃ viya aniggahitabhāvena nirāsaṅkatāya ārammaṇe pavattīti vuttaṃ hoti. Ayaṃ panattho pacchime vimokkhe natthi, purimesu sabbesu atthi.

Rūpī rūpāni passatīti ettha ajjhataṃ kesādīsu nīlakasiṇādīsu nīlakasiṇādiva-sena uppāditaṃ rūpajjhānaṃ rūpaṃ, tadassatthīti rūpī. **Bahiddhā rūpāni passatīti** bahiddhāpi nīlakasiṇādīni rūpāni jhānacakkhunā passati. Iminā ajjhatabahiddhā-vatthukesu kasiṇesu uppādita-jjhānassa puggalassa cattāri rūpāvaca-rajjhānāni dassitāni. **Ajjhattaṃ arūpasaññīti** ajjhataṃ na rūpasaññī, attano kesādīsu anuppā-ditarūpāvaca-rajjhānoti attho. Iminā bahiddhā parikammaṃ katvā bahiddhāva uppādita-jjhānassa puggalassa rūpāvaca-rajjhānāni dassitāni.

Subhantveva adhimutto hotīti iminā suvisuddhesu nīlādīsu vaṇṇakasiṇesu jhānāni dassitāni. Tattha kiñcāpi anto-appanāyaṃ subhanti ābhogo natthi, yo pana visuddhaṃ subhaṃ kasiṇamārammaṇaṃ karitvā viharati, so yasmā subhanti adhimutto hotīti vattabbataṃ āpajjati, tasmā evaṃ desanā katā. Paṭisa-mbhidāmagge pana- “kathaṃ subhantveva adhimutto hotīti vimokkho? Idha bhikkhu mettāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā viharati ...pe... mettāya bhāvitattā sattā appaṭikūlā honti. Karuṇā, muditā, upekkhāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā viharati ...pe... upekkhāya bhāvitattā sattā appaṭikūlā (2.0104) honti. Evaṃ subhaṃ tveva adhimutto hotīti vimokkho”ti (paṭi. ma. 1.212) vuttaṃ.

Sabbaso rūpasaññānanti-ādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ sabbam visuddhimagge vuttameva. Ayaṃ aṭṭhamo vimokkhoti ayaṃ catunnaṃ khandhānaṃ sabbaso visuddhattā vimuttattā aṭṭhamo uttamo vimokkho nāma.

130. Anulomanti ādīto paṭṭhāya yāva pariyoṣānā. Paṭilomanti pariyoṣānato paṭṭhāya yāva ādīto. Anulomapaṭilomanti idaṃ atipaguṇattā samāpattīnaṃ aṭṭhātvāva ito cito ca sañcaraṇavasena vuttaṃ. Yatthicchakanti okāsaparidīpanaṃ, yattha yattha okāse icchati. Yadicchakanti samāpattidīpanaṃ, yaṃ yaṃ samāpattiṃ icchati. Yāvaticchakanti addhānaparicchedadīpanaṃ, yāvatakaṃ addhānaṃ icchati. Samāpajjātīti taṃ taṃ samāpattiṃ pavisati. Vuṭṭhātīti tato uṭṭhāya tiṭṭhati.

Ubhatobhāgavimuttoti dvīhi bhāgehi vimutto, arūpasamāpattiyā rūpakāyato vimutto, maggena nāmakāyato vimuttoti. Vuttampi cetaṃ-

“Accī yathā vātavegena khittā, (upasivāti bhagavā)

atthaṃ paleti na upeti saṅkhaṃ;

evaṃ munī nāmakāyā vimutto,

atthaṃ paleti na upeti saṅkhaṃ”ti. (su. ni. 1080);

So panesa ubhatobhāgavimutto ākāsānañcāyatanādīsu aññatarato uṭṭhāya arahattaṃ patto ca anāgāmī hutvā nirodhā uṭṭhāya arahattaṃ patto cāti pañcavidho. Keci pana- “yasmā rūpāvacaracatutthajjhānampi duvaṅgikaṃ upekkhāsahagataṃ, arūpāvacarajjhānampi tādisameva. Tasmā rūpāvacaracatutthajjhānato uṭṭhāya arahattaṃ pattopi ubhatobhāgavimutto”ti.

Ayaṃ pana ubhatobhāgavimuttapañho heṭṭhā lohapāsāde samuṭṭhahitvā tipīṭakacūḷasumanattherassa vaṇṇanaṃ nissāya cirena vinicchayaṃ patto (2.0105). Girivihāre kira therassa antevāsiko ekassa piṇḍapātīkassa mukhato taṃ pañhaṃ sutvā āha- “āvuso, heṭṭhālohapāsāde amhākaṃ ācariyassa dhammaṃ vaṇṇayato na kenaci sutapubban”ti. Kiṃ pana, bhante, thero avacāti? Rūpāvacaracatutthajjhānaṃ kiñcāpi duvaṅgikaṃ upekkhāsahagataṃ kilese vikkhambheti, kilesānaṃ pana āsannapakkhe virūhanaṭṭhāne samudācarati. Ime hi kilesā nāma pañcavokā-rabhava nīlādīsu aññataraṃ ārammaṇaṃ upanissāya samudācaranti, rūpāvacarajjhānañca taṃ ārammaṇaṃ na samatikkamati. Tasmā sabbaso rūpaṃ nivattetvā arūpajjhānavasena kilese vikkhambhetvā arahattaṃ pattova ubhatobhāgavimuttoti, idaṃ āvuso thero avaca. Idañca pana vatvā idaṃ suttaṃ āhari- “katamo ca puggalo ubhatobhāgavimutto. Idhekacco puggalo aṭṭhavimokkhe kāyena phusitvā viharati, paññāya cassa disvā āsavā parikkhīṇā honti, ayaṃ vuccati puggalo ubhatobhāgavimutto”ti (pu. pa. 24).

Imāya ca ānanda ubhatobhāgavimuttiyāti ānanda ito ubhatobhāgavimuttito. Sesam sabbattha uttānamevāti.

Iti sumaṅgalavilāsiniyā dīghanikāyaṭṭhakathāyaṃ

Mahānidānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Mahāparinibbānasuttavaṇṇanā

131. **Evaṃ** (2.0106) **me sutanti** mahāparinibbānasuttaṃ. Tatrāyamanupubbapa-davaṇṇanā- **gijjhakūṭeti** gijjhā tassa kūṭesu vasim̐su, gijjhasadisam̐ vā tassa kūṭam̐ atthīti gijjhakūṭo, tasmim̐ gijjhakūṭe. **Abhiyātukāmoti** abhibhavanatthāya yātukāmo. **Vajjīti** vajjirājāno. **Evaṃmahiddhiketi** evaṃ mahatiyā rājiddhiyā samannāgate, etena nesam̐ samaggabhāvaṃ kathesi. **Evaṃmahānubhāveti** evaṃ mahantena ānubhāvena samannāgate, etena nesam̐ hatthisippādīsu katasikkhataṃ kathesi, yaṃ sandhāya vuttaṃ- “sikkhitā vatime licchavikumārakā, susikkhitā vatime licchavikumārakā, yatra hi nāma sukhumena tālacchiggalena asanaṃ atipātayissanti poṅkhānupoṅkham̐ avirādhitan” ti (sam̐. ni. 5.1115). **Ucchecchāmī** Ti ucchindissāmi. **Vināsessāmī** ti nāsessāmi, adassanaṃ pāpessāmi. **Anayabyasananti** ettha na ayoti anayo, avaḍḍhiyā etaṃ nāmaṃ. Hitañca sukhañca viyassati vikkhipatīti byasanaṃ, ñātipārijuññādīnaṃ etaṃ nāmaṃ. **Āpādessāmī** ti pāpayissāmi.

Iti kira so ṭhānanisajjādīsu imaṃ yuddhakathameva katheti, gamanasajjā hothāti evaṃ balakāyaṃ āṇāpeti. Kasmā? Gaṅgāyaṃ kira ekaṃ paṭṭanagāmaṃ nissāya aḍḍhayaṃ ajātasattuno āṇā, aḍḍhayaṃ licchavīnaṃ. Ettha pana āṇāpavattiṭṭhānaṃ hotīti attho. Tatrāpi ca pabbatapādato mahagghabhaṇḍaṃ otarati. Taṃ sutvā- “ajja yāmi, sve yāmī” ti ajātasattuno sam̐vidahantasseva licchavirājāno samaggā sammodamānā puretaraṃ gantvā sabbaṃ gaṇhanti. Ajātasattu pacchā āgantvā taṃ pavattiṃ ñatvā kujjhitvā gacchati. Te punasaṃvaccharepi tatheva karonti. Atha so balavāghātajāto tadā evamakāsi.

Tato cintesi- “gaṇena saddhiṃ yuddhaṃ nāma bhāriyaṃ, ekopi moghappahāro nāma natthi, ekena kho pana paṇḍitena saddhiṃ mantetvā karonto nipparādhō hoti, paṇḍito ca satthārā sadiso natthi, satthā ca avidūre dhuravihāre vasati, handāhaṃ pesetvā pucchāmi (2.0107). Sace me gatena koci attho bhavissati, satthā tuṅhī bhavissati, anathe pana sati kiṃ rañño tattha gamanenāti vakkhati” ti. So vassakārabrahmaṇaṃ pesesi. Brāhmaṇo gantvā bhagavato etamatthaṃ ārocesi. Tena vuttaṃ- “**atha kho rājā ...pe... āpādessāmī**” ti.

Rāja-aparihāniyadhammavaṇṇanā

134. **Bhagavantaṃ bījayamānoti** thero vattasīse ṭhatvā bhagavantaṃ bījati, bhagavato pana sītaṃ vā uṇhaṃ vā natthi. Bhagavā brāhmaṇassa vacanaṃ sutvā tena saddhiṃ amantetvā therena saddhiṃ mantetukāmo **kinti te, ānanda, sutnti-ādimāha**. **Abhiṇhaṃ sannipātāti** divasassa tikkhattuṃ sannipatantāpi antaranarā sannipatantāpi abhiṇhaṃ sannipātāva. **Sannipātabahulāti** hiyyopi sannipatimhā, purimadivasampi sannipatimhā, puna ajja kimatthaṃ sannipatitā homāti vosānaṃ anāpajantā sannipātabahulā nāma honti. **Yāvakiṃcāti** yattakaṃ kālaṃ. **Vuddhiyeva, ānanda, vajjīnaṃ pāṭikaṅkhā, no parihānīti-** abhiṇhaṃ asannipatantā

hi disāvidisāsu āgataṃ sāsanaṃ na suṇanti, tato- “asukagāmasīmā vā nigamasīmā vā ākulā, asukaṭṭhāne corā vā pariyuṭṭhitā”ti na jānanti, corāpi “pamattā rājāno”ti ṇatvā gāmanigamādīni paharantā janapadaṃ nāsenti. Evaṃ rājūnaṃ parihāni hoti. Abhiṇhaṃ sannipatantā pana taṃ taṃ pavattiṃ suṇanti, tato balaṃ pesetvā amittamaddanaṃ karonti, corāpi- “appamattā rājāno, na sakkā amhehi vaggabandhehi vicaritun”ti bhijjivā palāyanti. Evaṃ rājūnaṃ vuddhi hoti. Tena vuttaṃ- “vuddhiyeva, ānanda, vajjinaṃ pāṭikaṅkhā no parihāni”ti. Tattha **pāṭikaṅkhā**ti icchitabbā, avassaṃ bhavissatīti evaṃ daṭṭhabbāti attho.

Samaggāti-ādīsu sannipātabheriyā niggatāya- “ajja me kiccaṃ atthi, maṅgalaṃ atthi”ti vikkhepaṃ karontā na samaggā sannipatanti nāma. Bherisaddaṃ pana sutvāva bhuñjantāpi alaṅkariyamānāpi vatthāni nivāsentāpi aḍḍhabhuttā vā aḍḍhālaṅkatā vā vatthaṃ nivāsayamānā vā sannipatantā samaggā sannipatanti nāma. Sannipatitā pana cintetvā mantetvā kattabbaṃ katvā ekatova avuṭṭhahantā na samaggā vuṭṭhahanti nāma. Evaṃ vuṭṭhitesu hi ye paṭhamaṃ gacchanti, tesaṃ evaṃ hoti- “amhehi bāhirakathāva sutā, idāni vinicchayakathā bhavissati”ti. Ekato vuṭṭhahantā pana samaggā vuṭṭhahanti nāma. Apica- “asukatṭhānesu gāmasīmā vā nigamasīmā vā ākulā, corā pariyuṭṭhitā”ti sutvā- “ko gantvā imaṃ amittamaddanaṃ karissati”ti vutte- “ahaṃ paṭhamaṃ, ahaṃ paṭhaman”ti vatvā gacchantāpi samaggā vuṭṭhahanti nāma. Ekassa pana kammante osīdamāne sesā rājāno puttabhātaro pesetvā tassa kammantaṃ upatthambhayamānāpi, āgantukarājānaṃ- “asukassa gehaṃ gacchatu, asukassa gehaṃ gacchatū”ti avatvā sabbe ekato saṅgaṇhantāpi, ekassa maṅgale vā roge vā aññasmiṃ vā pana tādise sukhadukkhe uppanne sabbe tattha sahāyabhāvaṃ gacchantāpi samaggā vajjikaṇṇiyāni karonti nāma.

Apaññattanti-ādīsu pubbe akataṃ suṅkaṃ vā baliṃ vā daṇḍaṃ vā āharāpentā apaññattaṃ paññapenti nāma. Porāṇapaveṇiyā āgatameva pana anāharāpentā paññattaṃ samucchindanti nāma. Coroti gahetvā dassite avicinitvāva chejja bhejjaṃ anusāsentā porāṇaṃ vajjidhammaṃ samādāya na vattanti nāma. Tesaṃ apaññattaṃ paññapentānaṃ abhinavasuṅkādihi pīḷitā manussā- “ati-upaddutamha, ko imesaṃ vijite vasissati”ti paccantaṃ pavisitvā corā vā corasahāyā vā hutvā janapadaṃ paharanti. Paññattaṃ samucchindantānaṃ paveṇī-āgatāni suṅkādiṇi gaṇhantānaṃ koso parihāyati. Tato hatthi-assabalakāya-orodhādayo yathānibaddhaṃ vaṭṭaṃ alabhamānā thāmena balena parihāyanti. Te neva yuddhakkhamā honti, na pāricariyakkhamā. Porāṇaṃ vajjidhammaṃ samādāya avattantānaṃ vijite manussā- “amhākaṃ puttaṃ pitaraṃ bhātaraṃ acoraṃyeva coroti katvā chindiṃsu bhindiṃsū”ti kujjhitvā paccantaṃ pavisitvā corā vā corasahāyā vā hutvā janapadaṃ paharanti, evaṃ rājūnaṃ parihāni hoti, paññattaṃ paññapentānaṃ pana “paveṇī-āgatameva rājāno karonti”ti manussā haṭṭhatuṭṭhā kasivāṇijjādike kammante sampādentī. Paññattaṃ asamucchindantānaṃ paveṇī-āgatāni suṅkādiṇi gaṇhantānaṃ (2.0109) koso vaḍḍhati, tato hatthi-assabalakāya-orodhādayo yathānibaddhaṃ vaṭṭaṃ labhamānā thāmabalasampannā yuddhakkhamā ceva pāricariyakkhamā ca honti.

Porāṇaṃ vajjidhammanti ettha pubbe kira vajjirājāno “ayaṃ coro”ti ānetvā dassite “gaṇhatha naṃ coran”ti avatvā vinicchayamahāmatānaṃ denti. Te vini-cchinitvā sace acoro hoti, vissajjenti. Sace coro, attanā kiñci avatvā vohārikānaṃ denti. Tepi acoro ce, vissajjenti. Coro ce, suddhadharānaṃ denti. Tepi vinicchinitvā acoro ce, vissajjenti. Coro ce, aṭṭhakulikānaṃ denti. Tepi tattheva katvā senāpa-tissa, senāpati uparājassa, uparājā rañño, rājā vinicchinitvā acoro ce, vissajjenti. Sace pana coro hoti, pavenīpotthakaṃ vācāpeti. Tattha- “yena idaṃ nāma kataṃ, tassa ayaṃ nāma daṇḍo”ti likhitaṃ. Rājā tassa kiriyaṃ tena samānetvā tadanu-cchavikaṃ daṇḍaṃ karoti. Iti etaṃ porāṇaṃ vajjidhammaṃ samādāya vatta-ntānaṃ manussā na ujjhāyanti, “rājāno porāṇapavenīyā kammaṃ karonti, etesaṃ doso natthi, amhākaṃyeva doso”ti appamattā kammante karonti. Evaṃ rājūnaṃ vuddhi hoti. Tena vuttaṃ- “vuddhiyeva, ānanda, vajjīnaṃ pāṭikaṅkhā, no parihānī”-ti.

Sakkarontīti yaṃkiñci tesāṃ sakkāraṃ karontā sundarameva karonti. **Garuṃ karontīti** garubhāvaṃ paccupaṭṭhapetvāva karonti. **Mānentīti** manena piyāyanti. **Pūjentīti** nipaccakāraṃ dassenti. **Sotabbaṃ maññantīti** divasassa dve tayo vāre upaṭṭhānaṃ gantvā tesāṃ kathaṃ sotabbaṃ saddhātabbaṃ maññanti. Tattha ye evaṃ mahallakānaṃ rājūnaṃ sakkārādīni na karonti, ovādatthāya ca nesāṃ upa-ṭṭhānaṃ na gacchanti, te tehi vissatṭhā anovadiyamānā kīlāpasutā rajjato parihā-yanti. Ye pana tathā paṭipajjanti, tesāṃ mahallakarājāno- “idaṃ kātabbaṃ, idaṃ na kātabban”ti porāṇaṃ pavenīṃ ācikkhanti. Saṅgāmaṃ patvāpi- “evaṃ pavisi-tabbaṃ, evaṃ nikkhamitabban”ti upāyaṃ dassenti. Te tehi ovadiyamānā yathā-o-vādaṃ paṭipajjantā sakkonti rājappavenīṃ sandhāretuṃ. Tena vuttaṃ- “vuddhi-yeva, ānanda, vajjīnaṃ pāṭikaṅkhā, no parihānī”ti.

Kulitthiyoti (2.0110) kulagharāṇiyo. **Kulakumāriyoti**

anividdhā tāsam dhītarō. **Okkassa pasayhāti** ettha “okkassā”ti vā “pasayhā”ti vā pasayhākārassevetam nāmaṃ. “Ukkassā”tipi paṭhanti. Tattha **okkassāti** avakassitvā ākaḍḍhitvā. **Pasayhāti** abhibhavitvā ajjhottharivitvāti ayaṃ vacanatto. Evañhi karontānaṃ vijite manussā- “amhākaṃ gehe puttamātaropi, kheḷasiṅghāṇikādīni mukhena apanetvā saṃvaḍḍhitadhītaropi ime rājāno balakkārena gahetvā attano ghare vāsentī”ti kupitā paccantaṃ pavisitvā corā vā corasahāyā vā hutvā janapadaṃ paharanti. Evaṃ akarontānaṃ pana vijite manussā appossukkā sakāni kammāni karontā rājakosaṃ vaḍḍhenti. Evamettha vuddhihāniyo veditabbā.

Vajjīnaṃ vajjicetiyaṇī Ti vajjirājūnaṃ vajjiraṭṭhe cittikataṭṭhena cetiyaṇīti laddhanāmāni yakkhaṭṭhānāni. **Abbhantarānī** ti antonagare ṭhitāni. Bāhirānīti bahinagare ṭhitāni. **Dinnapubbanti** pubbe dinnaṃ. **Katapubbanti** pubbe kataṃ. **No parihāpessanti** Ti aparihāpetvā yathāpavattameva karissanti dhammikaṃ baliṃ parihāpentānañhi devatā ārakkhaṃ susaṃvihitaṃ na karonti, anuppannaṃ dukkhaṃ janetuṃ asakkontāpi uppannaṃ kāsasīsarogādiṃ vaḍḍhenti, saṅgāme patte sahāyā na honti. Aparihāpentānaṃ pana ārakkhaṃ susaṃvihitaṃ karonti, anuppannaṃ sukhaṃ uppādetuṃ asakkontāpi uppannaṃ kāsasīsarogādiṃ hananti, saṅgāmasīse sahāyā hontīti evamettha vuddhihāniyo veditabbā.

Dhammikā rakkhāvaraṇaguttī ti ettha rakkhā eva yathā anicchitaṃ na gacchati, evaṃ āvaraṇato āvaraṇaṃ. Yathā icchitaṃ na vinassati, evaṃ gopāyanato gutti. Tattha balakāyena parivāretvā rakkhaṇaṃ pabbajitānaṃ dhammikā rakkhāvaraṇagutti nāma na hoti. Yathā pana vihārassa upavane rukkhe na chindanti, vājikā vajjhaṃ na karonti, pokkharaṇīsu macche na gaṇhanti, evaṃ karaṇaṃ dhammikā rakkhāvaraṇagutti nāma. **Kinti anāgatā cāti** iminā pana nesam evaṃ paccupaṭṭhitacittasantānoti cittappavattiṃ pucchati.

Tattha (2.0111) ye anāgatānaṃ arahantānaṃ āgamaṇaṃ na icchanti, te assaddhā honti appasannā. Pabbajite ca sampatte paccuggamaṇaṃ na karonti, gantvā na passanti, paṭisanthāraṃ na karonti, pañhaṃ na pucchanti, dhammaṃ na suṇanti, dānaṃ na denti, anumodanaṃ na suṇanti, nivāsanaṭṭhānaṃ na saṃvidahanti. Atha nesam avaṇṇo abbhuggacchati- “asuko nāma rājā assaddho appasanno, pabbajite sampatte paccuggamaṇaṃ na karoti ...pe... nivāsanaṭṭhānaṃ na saṃvidahatī”ti. Taṃ sutvā pabbajitā tassa nagaradvārena na gacchanti, gacchantāpi nagaraṃ na pavisanti. Evaṃ anāgatānaṃ arahantānaṃ anāgamaṇameva hoti. Āgatānampi phāsuvihāre asati yepi ajānitvā āgatā, te- “vasissāmāti tāva cintetvā āgatamhā, imesaṃ pana rājūnaṃ iminā nihārena ko vasissatī”ti nikkhamitvā gacchanti. Evaṃ anāgatesu anāgacchantesu, āgatesu dukkhaṃ viharantesu so deso pabbajitānaṃ anāvāso hoti. Tato devatārakkhā na hoti, devatārakkhāya asati amanussā okāsaṃ labhanti. Amanussā ussannā anuppannaṃ byādhiṃ uppādentī, silavantānaṃ dassanapañhāpucchanādivatthukassa puñṇassa anāgamo hoti. Vipariyāyena pana yathāvuttakaṇhapakkhaviparītassa sukkapakkhassa sambhavo hotīti evamettha vuddhihāniyo veditabbā.

135. Ekamidāhanti idaṃ bhagavā pubbe vajjīnaṃ imassa vajjisattakassa desita-

bhāvappakāsanatthamāha. Tattha **sārandade cetiyeti** evaṃnāmake vihāre. Anuppanne kira buddhe tattha sārandadassa yakkhassa nivāsanaṭṭhānaṃ cetiyaṃ ahosi. Athettha bhagavato vihāraṃ kārapesum, so sārandade cetiye katattā sārandadacetiyantveva saṅkhyam gato.

Akaraṇiyāti akātabbā, aggahetabbāti attho. **Yadidanti** nipātamattaṃ. **Yuddha-ssāti** karaṇatthe sāmivacanaṃ, abhimukhayuddhena gahetuṃ na sakkāti attho. **Aññaṭṭra upalāpanāyāti** ṭhapetvā upalāpanaṃ. Upalāpanā nāma- “alam vivādena, idāni samaggā homā”ti hatthi-assarathahiraññasuvaṇṇādīni pesetvā saṅgahakaraṇaṃ. Evañhi saṅgahaṃ katvā kevalaṃ vissāsenā sakkā gaṇhitunti attho. **Aññaṭṭra mithubhedāyāti** ṭhapetvā mithubhedam. Iminā aññaṃaññabhedaṃ katvāpi sakkā ete gahetunti (2.0112) dasseti. Imaṃ brāhmaṇo bhagavato kathāya nayaṃ labhitvā āha.

Kiṃ pana bhagavā brāhmaṇassa imāya kathāya nayalābhaṃ na jānātīti? Āma, jānāti. Jānanto kasmā kathesīti? Anukampāya. Evaṃ kirassa ahosi- “mayā akathitepi katipāhena gantvā sabbe gaṇhissati, kathite pana samagge bhindanto tihi saṃvaccharehi gaṇhissati, ettakampi jīvitameva varaṃ, ettakañhi jīvantā attano patiṭṭhānabhūtaṃ puññaṃ karissanti”ti.

Abhinanditvāti cittaena abhinanditvā. **Anumoditvāti** “yāva subhāsitañcidaṃ bhotā gotamenā”ti vācāya anumoditvā. **Pakkāmiti** rañño santikaṃ gato. Tato naṃ rājā- “kiṃ ācariya, bhagavā avacā”ti pucchi. So- “yathā bho samaṇassa gotamassa vacanaṃ na sakkā vajjī kenaci gahetuṃ, api ca upalāpanāya vā mithubhedena vā sakkā”ti āha. Tato naṃ rājā- “upalāpanāya amhākaṃ hatthi-assādayo nassissanti, bhedeneva te gahessāmi, kiṃ karomā”ti pucchi. Tena hi, mahārāja, tumhe vajjiṃ ārabha parisati kathaṃ samuṭṭhāpetha. Tato ahaṃ- “kiṃ te mahārāja tehi, attano santakehi kasivāṇijjādīni katvā jīvantu ete rājāno”ti vatvā pakkamissāmi. Tato tumhe- “kinnu kho bho esa brāhmaṇo vajjiṃ ārabha pavattaṃ kathaṃ paṭi-bāhatī”ti vadeyyātha, divasabhāge cāhaṃ tesam paṇṇākāraṃ pesessāmi, tampi gāhāpetvā tumhepi mama dosaṃ āropetvā bandhanatālanādīni akatvāva kevalaṃ khuramuṇḍaṃ maṃ katvā nagarā niharāpetha. Athāhaṃ- “mayā te nagare pākāro parikhā ca kāritā, ahaṃ kira dubbalatṭhānañca uttānagambhīratṭhānañca jānāmi, na cirasseva dāni ujum karissāmi”ti vakkhāmi. Taṃ sutvā tumhe- “gacchātū”ti vadeyyāthāti. Rājā sabbaṃ akāsi.

Licchavī tassa nikkhamaṃ sutvā- “saṭho brāhmaṇo, mā tassa gaṅgaṃ uttaritum adatthā”ti āhaṃsu. Tatra ekaccehi- “amhe ārabha kathitattā kira so evaṃ kato”ti vutte “tena hi, bhaṇe, etū”ti bhaṇiṃsu. So gantvā licchavī disvā “kiṃ āgata-tthā”ti pucchito taṃ pavattiṃ ārocesi, licchavino- “appamattakena nāma evaṃ garum daṇḍaṃ kātum na yuttan”ti (2.0113) vatvā- “kiṃ te tatra ṭhānantaran”ti pucchiṃsu. “Vinicchayāmacchohamasmī”ti. Tadeva te ṭhānantaraṃ hotūti. So suṭṭhutaṃ vinicchayaṃ karoti, rājakumārā tassa santike sippaṃ uggaṇhanti.

So patiṭṭhitaguṇo hutvā ekadivasaṃ ekaṃ licchaviṃ gahetvā ekamantaṃ gantvā- dārakā kasanti pucchi. Āma, kasanti. Dve goṇe yojetvāti? Āma, dve goṇe yojetvāti. Ettakaṃ vatvā nivatto. Tato taṃ añño- “kiṃ ācariyo āhā”ti pucchitvā

tena vuttam asaddahanto “na me esa yathābhūtam katheti”ti tena saddhim bhijji. Brāhmaṇo aññasmiṃ divase ekaṃ licchaviṃ ekamantaṃ netvā- “kena byañjanaena bhuttosī”ti pucchitvā nivatto. Tampi añño pucchitvā asaddahanto tatheva bhijji. Brāhmaṇo aparampi divasaṃ ekaṃ licchaviṃ ekamantaṃ netvā- “atiduggatosi kirā”ti pucchi. Ko evamāhāti pucchito asuko nāma licchavīti. Aparampī ekamantaṃ netvā- “tvam kira bhīrukajātiko”ti pucchi. Ko evamāhāti? Asuko nāma licchavīti. Evaṃ aññena akathitameva aññassa kathento tīhi saṃvaccharehi te rājāno aññamaññaṃ bhinditvā yathā dve ekamaggena na gacchanti, tathā katvā sannipātabheriṃ carāpesi. Licchavino- “issarā sannipatantu, sūrā sannipatantū”ti vatvā na sannipatiṃsu.

Brāhmaṇo- “ayaṃ dāni kālo, sīghaṃ āgacchatū”ti rañño sāsanaṃ pesesi. Rājā sutvāva balabheriṃ carāpetvā nikkhami. Vesālikā sutvā- “rañño gaṅgaṃ uttaritum na dassāmā”ti bheriṃ carāpesuṃ. Tampi sutvā- “gacchantu sūrarājāno”ti-ādīni vatvā na sannipatiṃsu. “Nagarappavesanaṃ na dassāma, dvārāni pidahitvā ṭhassāmā”ti bheriṃ carāpesuṃ. Ekopi na sannipati. Yathāvivaṭṭeheva dvārehi pavisitvā sabbe anayabyasanaṃ pāpetvā gato.

Bhikkhu-aparihāniyadhammavaṇṇanā

136. Atha kho bhagavā acirapakkanteti-ādīmihi sannipātetvāti dūravihāresu iddhimante pesetvā santikavihāresu sayaṃ gantvā- “sannipatatha, āyasmanto; bhagavā vo sannipātaṃ icchatī”ti sannipātetvā. **Aparihānīyeti** (2.0114) aparihānikare, vuddhihetubhūtetī attho. **Dhamme desessāmīti** candasahassaṃ sūriyasaṃhassaṃ utṭhapento viya catukuṭṭake gehe anto teladīpasahassaṃ ujjalento viya pākaṭe katvā kathayissāmīti.

Tattha **abhiṇhaṃ sannipātāti** idaṃ vajjisattake vuttasadisameva. Idhāpi ca abhiṇhaṃ asannipatitā disāsu āgatasāsanaṃ na suṇanti. Tato- “asukavihārasīmā ākulā, uposathapavāraṇā ṭhitā, asukasmīṃ ṭhāne bhikkhū vejjakammadūtakammā-dīni karonti, viññattibahulā pupphadānādīhi jīvikaṃ kappenti”ti-ādīni na jānanti, pāpabhikkhūpi “pamatto bhikkhusaṅgho”ti ṇatvā rāsibhūtā sāsanaṃ osakkāpenti. Abhiṇhaṃ sannipatitā pana taṃ taṃ pavattiṃ suṇanti, tato bhikkhusaṅghaṃ pesetvā sīmaṃ ujum karonti, uposathapavāraṇādayo pavattāpenti, micchājīvānaṃ ussannaṭṭhāne ariyavaṃsake pesetvā ariyavaṃsaṃ kathāpenti, pāpabhikkhūnaṃ vinayadharehi niggahaṃ kārapenti, pāpabhikkhūpi “appamatto bhikkhusaṅgho, na sakkā amhehi vaggabandhena vicaritun”ti bhijjitvā palāyanti. Evamettha hāni-vuddhiyo veditabbā.

Samaggāti-ādīsu cetiyapaṭijagganattaṃ vā bodhigeḥa-uposathāgāracchādanattaṃ vā katikavattaṃ vā ṭhapetukāmatāya ovādaṃ vā dātukāmatāya- “saṅgho sannipatatū”ti bheriyā vā ghaṇṭiyā vā ākoṭitāya- “mayhaṃ cīvarakammaṃ atthi, mayhaṃ patto pacitabbo, mayhaṃ navakammaṃ atthī”ti vikkhepaṃ karontā na samaggā sannipatanti nāma. Sabbaṃ pana taṃ kammaṃ ṭhapetvā- “ahaṃ purimatarāṃ, ahaṃ purimatarāṃ”ti ekappahāreneva sannipatantā samaggā sannipa-

tanti nāma. Sannipatitā pana cintetvā mantetvā kattabbaṃ katvā ekato avuṭṭhahantā samaggā na vuṭṭhahanti nāma. Evaṃ vuṭṭhitesu hi ye paṭhamaṃ gacchanti, tesam evaṃ hoti- “amhehi bāhirakathāva sutā, idāni vinicchayakathā bhavissanti”ti. Ekappahāreneva vuṭṭhahantā pana samaggā vuṭṭhahanti nāma. Apica “asukaṭṭhāne vihārasīmā ākulā, uposathapavāraṇā ṭhitā, asukaṭṭhāne vejjakammādikārakā pāpabhikkhū ussannā”ti sutvā- “ko gantvā (2.0115) tesam niggahaṃ karissanti”ti vutte- “ahaṃ paṭhamaṃ, ahaṃ paṭhamaṃ”ti vatvā gacchantāpi samaggā vuṭṭhahanti nāma.

Āgantukaṃ pana disvā- “imaṃ pariveṇaṃ yāhi, etaṃ pariveṇaṃ yāhi, ayaṃ ko”-ti avatvā sabbe vattaṃ karontāpi, jiṇṇapattacīvarakaṃ disvā tassa bhikkhācāravattena pattacīvaraṃ pariyesamānāpi, gilānassa gilānabhesajjaṃ pariyesamānāpi, gilānameva anāthaṃ- “asukapariveṇaṃ yāhi, asukapariveṇaṃ yāhi”ti avatvā attano attano pariveṇe paṭijaggantāpi, eko oliyamānako gantho hoti, paññavantaṃ bhikkhuṃ saṅgaṇhitvā tena taṃ ganthaṃ ukkhipāpentāpi samaggā saṅghaṃ karaṇīyāni karonti nāma.

Apaññattanti-ādīsu navaṃ adhammikaṃ katikavattaṃ vā sikkhāpadaṃ vā bandhantā apaññattaṃ paññapenti nāma, purāṇasanthatavattusmiṃ sāvattiyaṃ bhikkhū viya. Uddhammaṃ ubbinayaṃ sāsanaṃ dīpentā paññattaṃ samucchindanti nāma, vassasatapariniibbute bhagavati vesālikā vajjiputtakā viya. Khuddānukhuddakā pana āpattiyo sañcicca vītikkamantā yathāpaññattesu sikkhāpadesu samādāya na vattanti nāma, assajipunabbasukā viya. Navaṃ pana katikavattaṃ vā sikkhāpadaṃ vā abandhantā, dhammavinayato sāsanaṃ dīpentā, khuddānukhuddakāni sikkhāpadāni asamūhanantā apaññattaṃ na paññapenti, paññattaṃ na samucchindanti, yathāpaññattesu sikkhāpadesu samādāya vattanti nāma, āyasmā upaseno viya, āyasmā yaso kākaṇḍakaputto viya ca.

“Suṇātu, me āvuso saṅgho, santamhākaṃ sikkhāpadāni gihigatāni, gihinopi jānanti, ‘idaṃ vo samaṇānaṃ sakyaputtiyānaṃ kappati, idaṃ vo na kappati’ti. Sace hi mayaṃ khuddānukhuddakāni sikkhāpadāni samūhanissāma, bhavi-ssanti vattāro

- ‘dhūmakālikam samaṇena gotamena sāvakānaṃ sikkhāpadaṃ paññattaṃ, yāvimesaṃ satthā aṭṭhāsi, tāvime sikkhāpadesu sikkhiṃsu. Yato imesaṃ satthā parinibbuto, na dānime sikkhāpadesu sikkhanti’ti. Yadi saṅghassa pattakallaṃ, saṅgho apaññattaṃ (2.0116) na paññapeyya, paññattaṃ na samucchindeyya, yathāpaññattesu sikkhāpadesu samādāya vatteyyā”ti (cuḷava. 442)–

Imaṃ tantim ̥thapayanto āyasmā mahākassapo viya ca. **Vuddhiyevāti** silādīhi guṇehi vuḍḍhiyeva, no parihāni.

Therāti thirabhāvappattā therakārakehi guṇehi samannāgatā. Bahū rattiyo jānanti **rattaññū**. Ciram pabbajitānaṃ etesanti **cirapabbajitā**. Saṅghassa pituṭṭhāne ̥thitāti **saṅghapitaro**. Pituṭṭhāne ̥thitattā saṅghaṃ parinenti pubbaṅgamā hutvā tisu sikkhāsu pavattenti **saṅghapariṇāyakā**.

Ye tesam sakkārādīni na karonti, ovādatthāya dve tayo vāre upaṭṭhānaṃ na gacchanti, tepi tesam ovādaṃ na denti, paveṇīkathaṃ na kathenti, sārabhūtaṃ dhammapariyāyaṃ na sikkhāpenti. Te tehi vissaṭṭhā silādīhi dhammakhandhehi sattahi ca ariyadhanehīti evamādīhi guṇehi parihāyanti. Ye pana tesam sakkārādīni karonti, upaṭṭhānaṃ gacchanti, tepi tesam ovādaṃ denti. “Evaṃ te abhikkamitabbam, evaṃ te paṭikkamitabbam, evaṃ te ālokitabbam, evaṃ te vilokitabbam, evaṃ te samiñjitabbam, evaṃ te pasāritabbam, evaṃ te saṅghāṭipattacīvaraṃ dhāretabban”ti paveṇīkathaṃ kathenti, sārabhūtaṃ dhammapariyāyaṃ sikkhāpenti, terasahi dhutaṅgehi dasahi kathāvattūhi anusāsanti. Te tesam ovāde ̥thatvā silādīhi guṇehi vaḍḍhamānā sāmāññattaṃ anupāpuṇanti. Evamettha hānivuddhiyo veditabbā.

Punabbhavadānaṃ punabbhavo, punabbhavo silamassāti ponobbhavikā, punabbhavadāyikāti attho, tasmā **ponobbhavikāya**. **Na vasaṃ gacchantīti** ettha ye catunnaṃ paccayānaṃ kāraṇā upaṭṭhākānaṃ padānupadikā hutvā gāmato gāmaṃ vicaranti, te tassā taṇhāya vasaṃ gacchanti nāma, itare na gacchanti nāma. Tattha hānivuddhiyo pākaṭāyeva.

Āraññakesūti pañcadhanusatikapacchimesu. **Sāpekkhāti** sataṇhā sālayā. Gāmantasenāsanesu hi jhānaṃ appetvāpi tato vuṭṭhitamattova itthipurisadārikādisaddaṃ suṇāti, yenassa adhigatavisesopi hāyatiyeva. Araññe pana niddāyitvā paṭibuddhamatto sīhabyagghamorādīnaṃ saddaṃ (2.0117) suṇāti, yena āraññakaṃ piṭim labhitvā tameva sammāsanto aggaphale paṭiṭṭhāti. Iti bhagavā gāmantasenāsane jhānaṃ appetvā nisinnabhikkhuno araññe niddāyantameva pasamsati. Tasmā tameva atthavasam paṭicca- “āraññakesu senāsanesu sāpekkhā bhavissanti”ti āha.

Paccattaññeva satim upaṭṭhapessanti attanāva attano abbhantare satim upaṭṭhapessanti. **Pesalāti** piyasīlā. Idhāpi sabrahmacārīnaṃ āgamaṃ anicchantā nevāsikā assaddhā honti appasannā. Sampattabhikkhūnaṃ paccuggamanapattacīvarappaṭiggahaṇa-āsanapaññāpanatālavaṇṭaggahaṇādīni na karonti, atha nesaṃ avaṇṇo uggacchati- “asukavihāravāsino bhikkhū assaddhā appasannā vihāraṃ pavitṭhānaṃ vattapaṭivattaṃ na karonti”ti. Taṃ sutvā pabbajitā vihāradvārena gacchantāpi vihāraṃ na pavisanti. Evaṃ anāgatānaṃ anāgamanameva hoti.

Āgatānaṃ pana phāsuviḥāre asati yepi ajānitvā āgatā, te- “vasissāmāti tāva cintetvā āgatāma, imesaṃ pana nevāsikānaṃ iminā nīhārena ko vasissati”ti nikkhamitvā gacchanti. Evaṃ so viḥāro aññesaṃ bhikkhūnaṃ anāvāsova hoti. Tato nevāsikā silavantānaṃ dassanaṃ alabhantā kaṅkhāvinodanaṃ vā ācārasikkhāpakaṃ vā madhuradhammassavanaṃ vā na labhanti, tesāṃ neva aggahita-dhammaggaṇaṃ, na gahitasajjhāyakaraṇaṃ hoti. Iti nesaṃ hāniyeva hoti, na vuddhi.

Ye pana sabrahmacārīnaṃ āgamaṃ icchanti, te saddhā honti pasannā, āgatānaṃ sabrahmacārīnaṃ paccuggamanādīni katvā senāsaṃ paññapetvā denti, te gahetvā bhikkhācāraṃ pavisanti, kaṅkhaṃ vinodenti, madhuradhammassavanaṃ labhanti. Atha nesaṃ kittisaddo uggacchati- “asukaviḥārabhikkhū evaṃ saddhā pasannā vattasampannā saṅgāhaka”ti. Taṃ sutvā bhikkhū dūratopi enti, tesāṃ nevāsikā vattaṃ karonti, samīpaṃ āgantvā vuḍḍhataraṃ āgantukaṃ vanditvā nisīdanti, navakatarassa santike āsaṃ gahetvā nisīdanti. Nisīditvā- “imasmim viḥāre vasissatha gamissathā”ti pucchanti. ‘Gamissāmī’ti vutte- “sappāyaṃ senāsaṃ, sulabhā bhikkhā”ti-ādīni vatvā gantuṃ na denti. Vinayadhāro ce hoti, tassa santike vinayaṃ sajjhāyanti. Suttantādidharo ce, tassa santike taṃ taṃ dhammaṃ sajjhāyanti. Āgantukānaṃ therānaṃ ovāde ṭhatvā saha paṭisambhidāhi arahattaṃ pāpuṇanti. Āgantukā “ekaṃ (2.0118) dve divasāni vasissāmāti āgatāma, imesaṃ pana sukhasaṃvāsātāya dasadvādasavasāni vasissāmā”ti vattāro honti. Evamettha hānivuddhiyo veditabbā.

137. Dutiyasattake kammaṃ ārāmo etesanti **kammārāmāti**. Kamme ratāti **kammaratā**. **Kammārāmatamanuyuttāti** yuttā payuttā anuyuttā. Tattha **kammanti** itikātabbakammaṃ vuccati. Seyyathidaṃ- cīvaravicāraṇaṃ, cīvarakaraṇaṃ, upatthambhanaṃ, sūcigharaṃ, pattatthavikaṃ, asaṃbaddhakaṃ, kāyabandhanaṃ, dhamakaraṇaṃ, ādhāraṃ, pādakathalikaṃ, sammajjanī-ādīnaṃ karaṇanti. Ekacco hi etāni karonto sakaladivasaṃ etāneva karoti. Taṃ sandhāyesa paṭikkhepo. Yo pana etesaṃ karaṇavelāyameva etāni karoti, uddesavelāyaṃ uddesaṃ gaṇhāti, sajjhāyavelāyaṃ sajjhāyati, cetiyaṅgaṇavattavelāyaṃ cetiyaṅgaṇavattaṃ karoti, manasikāraṇavelāyaṃ manasikāraṃ karoti, na so kammārāmo nāma.

Na bhassārāmāti ettha yo itthivaṇṇapurisavaṇṇādivasena ālāpasallāpaṃ karontoyeva divasañca rattiñca vītināmeti, evarūpe bhasse pariyantakārī na hoti, ayaṃ bhassārāmo nāma. Yo pana rattindivaṃ dhammaṃ katheti, pañhaṃ vissajjeti, ayaṃ appabhassova bhasse pariyantakārīyeva. Kasmā? “Sannipatitānaṃ vo, bhikkhave, dvayaṃ karaṇīyaṃ- dhammī vā kathā, ariyo vā tuṅhībhāvo”ti (ma. ni. 1. 273) vuttattā.

Na niddārāmāti ettha yo gacchantopi nisinnopi nipannopi thinamiddhābhibhūto niddāyatiyeva, ayaṃ niddārāmo nāma. Yassa pana karajakāyagelaññena cittaṃ bhavaṅge otarati, nāyaṃ niddārāmo. Tenevāha- “abhijānāmahaṃ aggivessana, gimhānaṃ pacchime māse pacchābhattaṃ piṇḍapātappaṭikkanto catugguṇaṃ saṅghāṭim paññapetvā dakkhiṇena passena sato sampajāno niddaṃ okkamitā”ti

(ma. ni. 1.387).

Na saṅgaṇikārāmāti ettha yo ekassa dutiyo dvinnam tatiyo tiṇṇam catutthoti evam saṃsaṅghova viharati, ekako assādam na labhati, ayam saṅgaṇikārāmo. Yo pana catūsu iriyāpathesu ekako assādam labhati, nāyam saṅgaṇikārāmoti vedītabbo.

Na (2.0119) **pāpicchāti** ettha asantasambhāvanāya icchāya samannāgatā dussilā pāpicchā nāma.

Na pāpamittādisu pāpā mittā etesanti **pāpamittā**. Catūsu iriyāpathesu saha ayano pāpā sahāyā etesanti **pāpasahāyā**. Tanninnatappoṇatappabbhāratāya pāpesu sampavaṅkāti **pāpasampavaṅkā**.

Oramattakenāti avaramattakena appamattakena. **Antarāti** arahattam apatvāva etthantare. **Vosānanti** pariniṭṭhitabhāvam- “alamettāvatā”ti osakkanam ṭhitakīccatam. Idam vuttam hoti- “yāva silapārisuddhimattena vā vipassanāmattena vā jhānamattena vā sotāpannabhāvamattena vā sakadāgāmibhāvamattena vā anāgāmibhāvamattena vā vosānam na āpajjissanti, tāva vuddhiyeva bhikkhūnam pāṭikaṅkhā, no parihānī”ti.

138. Tatiyasattake **saddhāti** saddhāsampannā. Tattha āgamanīyasaddhā, adhi-gamasaddhā, pasādasaddhā, okappanasaddhāti catubbidhā saddhā. Tattha **āgamanīyasaddhā** sabbaññubodhisattānam hoti. **Adhigamasaddhā** ariyapuggalānam. Buddho dhammo saṅgho vutte pana pasādo **pasādasaddhā**. Okappetvā pakappetvā pana saddahanam **okappanasaddhā**. Sā duvidhāpi idhādhippetā. Tāya hi saddhāya samannāgato saddhāvimutto, vakkalitherasadiso hoti. Tassa hi cetiyāṅgaṇavattam vā, bodhiyāṅgaṇavattam vā katameva hoti. Upajjhāyavatta-ācariyavattādīni sabbavattāni pūreti. **Hirimanāti** pāpajigucchānalakkhaṇāya hiriyā yuttacittā. **Ottappīti** pāpato bhāyanalakkhaṇena ottappena samannāgatā.

Bahussutāti ettha pana pariyattibahussuto, paṭivedhabahussutoti dve bahussutā. **Pariyattīti** tīṇi piṭakāni. **Paṭivedho**ti saccappaṭivedho. Imasmim panā ṭhāne pariyattī adhippetā. Sā yena bahu sutā, so bahussuto. So panesa nissayamuccanako, parisupaṭṭhāko, bhikkhunovādako, sabbatthakabahussutoti catubbidho hoti. Tattha tayo bahussutā samantapāsādikāya vinayaṭṭhakathāya ovādavagge vuttanayena gahetabbā. Sabbatthakabahussutā pana ānandattherasadisā honti. Te idha adhippetā.

Āraddhavīriyāti (2.0120) yesam kāyikañca cetasikañca vīriyam āraddham hoti. Tattha ye kāyasaṅgaṇikam vinodetvā catūsu iriyāpathesu aṭṭha-ārabbhavatthuvāsena ekakā honti, tesam kāyikavīriyam āraddham nāma hoti. Ye cittasaṅgaṇikam vinodetvā aṭṭhasamāpattivāsena ekakā honti, gamane uppannakilesassa ṭhānam pāpuṇitum na denti, ṭhāne uppannakilesassa nisajjam, nisajjāya uppannakilesassa sayanam pāpuṇitum na denti, uppannuppannaṭṭhāneyeva kilese niggaṇhanti, tesam cetasikavīriyam āraddham nāma hoti.

Upaṭṭhitassatīti cirakatādīnam saritā anussaritā mahāgatimbaya-abhayatthera-dīghabhāṇa-abhayattheratipiṭakacūḷābhayattherā viya. Mahāgatimbaya-abhayatthero kira jātapañcamadivase maṅgalapāyāse tuṇḍam pasārentam vāyasam

disvā huṃ hunti saddamakāsi. Atha so therakāle- “kadā paṭṭhāya, bhante, sarathā”-
ti bhikkhūhi pucchito “jātapañcamadivase katasaddato paṭṭhāya āvuso”ti āha.

Dīghabhāṇaka-abhayattherassa jātanavamadivase mātā cumbissāmīti onatā
tassā molī muccittha. Tato tumbamattāni sumanapupphāni dārakassa ure pativā
dukkhaṃ janayimsu. So therakāle- “kadā paṭṭhāya, bhante, sarathā”ti pucchito-
“jātanavamadivasato paṭṭhāyā”ti āha.

Tipiṭakacūḷābhayatthero- “anurādhapure tīṇi dvārāni pidahāpetvā manussānaṃ
ekena dvārena nikkhamaṃ katvā- ‘tvaṃ kinnāmo, tvaṃ kinnāmo’ti pucchitvā
sāyaṃ puna apucchitvāva tesāṃ nāmāni sampaṭicchāpetuṃ- “sakkā āvuso”ti āha.
Evarūpe bhikkhū sandhāya- “upaṭṭhitassati”ti vuttaṃ.

Paññavantoti pañcannaṃ khandhānaṃ udayabbayapariggāhikāya paññāya
samannāgatā. Api ca dvīhipi etehi padehi vipassakānaṃ bhikkhūnaṃ vipassanā-
sambhārabhūtā sammāsati ceva vipassanāpaññā ca kathitā.

139. Catutthasattake satiyeva sambojjhaṅgo **satisambojjhaṅgoti**. Esa nayo
sabbattha. Tattha upaṭṭhānalakkhaṇo satisambojjhaṅgo, pavicayalakkhaṇo
dhammavicayasambojjhaṅgo, paggahalakkhaṇo vīriyasambojjhaṅgo, pharaṇala-
kkhaṇo (2.0121) pītisambojjhaṅgo, upasamalakkhaṇo passaddhisambojjhaṅgo,
avikkhepalakkhaṇo samādhisambojjhaṅgo, paṭisaṅkhānalakkhaṇo upekkhāsa-
mbojjhaṅgo. **Bhāvessantīti** satisambojjhaṅgaṃ catūhi kāraṇehi samuṭṭhāpentā,
chahi kāraṇehi dhammavicayasambojjhaṅgaṃ samuṭṭhāpentā, navahi kāraṇehi
vīriyasambojjhaṅgaṃ samuṭṭhāpentā, dasahi kāraṇehi pītisambojjhaṅgaṃ samu-
ṭṭhāpentā, sattahi kāraṇehi passaddhisambojjhaṅgaṃ samuṭṭhāpentā, dasahi kāra-
ṇehi samādhisambojjhaṅgaṃ samuṭṭhāpentā, pañcahi kāraṇehi upekkhāsambo-
jjhaṅgaṃ samuṭṭhāpentā vaḍḍhessantīti attho. Iminā

vipassanāmaggaphalasampayutte lokiyalokuttaramissake sambojjhaṅge kathesi.

140. Pañcamasattake **aniccasaññā**ti aniccānupassanāya saddhiṃ uppanna-
saññā. **Anattasaññā**Dīsupi eseva nayo. Imā satta lokiyavipassanāpi honti. “Etaṃ
santaṃ, etaṃ paṇītaṃ, yadidaṃ sabbasaṅkhārasamatho virāgo nirodho”ti (a. ni. 9.
36) āgatavasenettha dve lokuttarāpi hontīti veditabbā.

141. Chakke **mettaṃ kāyakamma**ti mettacittena kattabbaṃ kāyakammaṃ.
Vacīkammamanokammesupi eseva nayo. Imāni pana bhikkhūnaṃ vasena āga-
tāni gihīsupi labbhanti. Bhikkhūnañhi mettacittena ābhisamācārikadhammapū-
raṇaṃ mettaṃ kāyakammaṃ nāma. Gihīnaṃ cetiyavandanatthāya bodhivandana-
tthāya saṅghanimantanatthāya gamanaṃ, gāmaṃ piṇḍāya pavitṭhaṃ bhikkhuṃ
disvā paccuggamaṃ, pattappaṭiggahaṇaṃ, āsanapaññāpanaṃ, anugamananti
evamādikaṃ mettaṃ kāyakammaṃ nāma.

Bhikkhūnaṃ mettacittena ācārapaññattisikkhāpadapaññāpanaṃ, kammaṭṭhāna-
kathanaṃ, dhammadesanā, tepiṭakampi buddhavacanaṃ mettaṃ vacīkammaṃ
nāma. Gihīnaṃ cetiyavandanatthāya gacchāma, bodhivandanatthāya gacchāma,
dhammassavanaṃ karissāma, dīpamālapupphapūjaṃ karissāma, tīṇi sucaritāni
samādāya vattissāma, salākabhaddāni dassāma, vassavāsikaṃ dassāma, ajja
saṅghassa cattāro paccaye dassāma, saṅghaṃ nimantetvā khādanīyādīni saṃvi-
dahatha, āsanāni paññāpetha, pānīyaṃ upaṭṭhapetha, saṅghaṃ paccuggantvā
ānetha, paññattāsane (2.0122) nisīdāpetha, chandajātā ussāhajātā veyyāvaccam
karoṭhāti-ādikathanakāle mettaṃ vacīkammaṃ nāma.

Bhikkhūnaṃ pātova utṭhāya sarīrappaṭijagganaṃ, cetiyaṅgaṇavattādīni ca
katvā vivittāsane nisīditvā imasmiṃ vihāre bhikkhū sukhī hontu averā abyāpajjāti
cintanaṃ mettaṃ manokammaṃ nāma. Gihīnaṃ ‘ayyā sukhī hontu, averā abyāpa-
jjā’ti cintanaṃ mettaṃ manokammaṃ nāma.

Āvi ceva raho cāti sammukhā ca parammukhā ca. Tattha navakānaṃ cīvaraka-
mmādīsu sahāyabhāvagamaṃ sammukhā mettaṃ kāyakammaṃ nāma. Therānaṃ
pana pādadhovanavandanabījanadānādibhedaṃ sabbaṃ sāmīci-
kammaṃ sammukhā mettaṃ kāyakammaṃ nāma. Ubhayehipi dunnikkhittānaṃ
dārubaṇḍādīnaṃ tesu avamaññaṃ akatvā attanā dunnikkhittānaṃ viya paṭisā-
manaṃ parammukhā mettaṃ kāyakammaṃ nāma.

Devatthero tissattheroti evaṃ paggayha vacanaṃ sammukhā mettaṃ vacī-
kammaṃ nāma. Vihāre asantaṃ pana paṭipucchantassa kuhiṃ amhākaṃ deva-
tthero, kuhiṃ amhākaṃ tissatthero, kadā nu kho āgamissatīti evaṃ mamāyanava-
canaṃ parammukhā mettaṃ vacīkammaṃ nāma.

Mettāsinehasiniddhāni pana nayanāni ummīletvā pasannena mukhena olo-
kanaṃ sammukhā mettaṃ manokammaṃ nāma. Devatthero tissatthero arogo
hotu, appābādhoti samannāharaṇaṃ parammukhā mettaṃ manokammaṃ nāma.

Lābhāti cīvarādayo laddhapaccayā. **Dhammikāti** kuhanādibhedaṃ micchājīvaṃ
vajjetvā dhammena samena bhikkhācāravattena uppannā. **Antamaso pattapariyā-**
pannamattampīti pacchimakoṭiyā patte pariyāpanaṃ pattassa antogataṃ dvitika-
ṭacchubhikkhāmattampi. **Appaṭivibhattabhogīti** ettha dve paṭivibhattā nāma- āmisa-

ppaṭivibhattañca, puggalappaṭivibhattañca. Tattha- “ettakaṃ dassāmi, ettakaṃ na dassāmi”ti evaṃ cittena vibhajanaṃ **āmisappaṭivibhattaṃ** nāma. “Asukassa dassāmi, asukassa na dassāmi”ti evaṃ cittena vibhajanaṃ pana **puggalappaṭivibhattaṃ** nāma. Tadubhayampi akatvā yo appaṭivibhattaṃ bhuñjati, ayaṃ **appaṭivibhattabhogī** nāma.

Sīlavantehi (2.0123) **sabrahmacārīhi sādharmaṇabhogī**ti ettha sādharmaṇabhogino idaṃ lakkhaṇaṃ, yaṃ yaṃ paṇītaṃ labbhati, taṃ taṃ neva lābhena lābhaṃ nijigīsanatā mukhena gihīnaṃ deti, na attanā bhuñjati, paṭiggaṇhanto ca- “saṅghena sādharmaṇaṃ hotū”ti gahetvā ghaṇṭiṃ paharivā paribhuñjitabbaṃ saṅghasantaṃ viya passati.

Imaṃ pana sāraṇiyadhammaṃ ko pūreti, ko na pūretiti? Dussilo tāva na pūreti. Na hi tassa santakaṃ sīlavantā gaṇhanti. Parisuddhasīlo pana vattaṃ akhaṇḍento pūreti. Tatridaṃ vattaṃ- yo hi odissakaṃ katvā mātu vā pitu vā ācariyupajjhāyādīnaṃ vā deti, so dātabbaṃ deti, sāraṇiyadhammo panassa na hoti, palibodhagganaṃ nāma hoti. Sāraṇiyadhammo hi muttapalibodhasseva vaṭṭati. Tena pana odissakaṃ dentena gilānagilānupaṭṭhāka-āgantukagamikānañceva navapabbajitassa ca saṅghāṭipattaggahaṇaṃ ajānantassa dātabbaṃ. Etesaṃ datvā avasesaṃ therāsanato paṭṭhāya thokaṃ adatvā yo yattakaṃ gaṇhāti, tassa tattakaṃ dātabbaṃ. Avasiṭṭhe asati puna piṇḍāya caritvā therāsanato paṭṭhāya yaṃ yaṃ paṇītaṃ, taṃ datvā sesaṃ paribhuñjitabbaṃ. “Sīlavantehi”ti vacanato dussīlassa adātumpi vaṭṭati.

Ayaṃ pana sāraṇiyadhammo susikkhitāya parisāya supūro hoti, no asikkhitāya parisāya. Susikkhitāya hi parisāya yo aññato labhati, so na gaṇhāti. Aññato alabhantopi pamāṇayuttameva gaṇhāti, nātirekaṃ. Ayaṃ pana sāraṇiyadhammo evaṃ punappunaṃ piṇḍāya caritvā laddhaṃ laddhaṃ dentassāpi dvādasahi vassehi pūراتi, na tato oraṃ. Sace hi dvādasame vasse sāraṇiyadhammapūraṃ ko piṇḍapātapūraṃ pattaṃ āsanasālāyaṃ ṭhapetvā nahāyituṃ gacchati saṅghatthero ca kasseso pattoti, “sāraṇiyadhammapūrakassā”ti vutte “āharatha nan”ti sabbhaṃ piṇḍapātaṃ vicāretvā bhuñjitvā ca rittaṃ pattaṃ ṭhapeti, atha so bhikkhu rittaṃ pattaṃ disvā “mayhaṃ anavasesetvāva paribhuñjimsū”ti domanassaṃ uppādeti, sāraṇiyadhammo bhijjati, puna dvādasavassāni pūretabbo hoti. Tithiya-parivāsasadiṣṭhe hesa, sakiṃ khaṇḍe jāte puna pūretabbova. Yo pana- “lābhā vata (2.0124) me, suladdhaṃ vata me, yassa me pattaṃ anāpucchāva sabrahmacārī paribhuñjanti”ti somanassaṃ janeti, tassa puṇṇo nāma hoti.

Evaṃ pūritasāraṇiyadhammassa pana neva issā, na macchariyaṃ hoti. So manussānaṃ piyo hoti, sulabhapaccayo ca, pattaṃ diyyamānampi na khīyati, bhājanīyabhaṇḍaṭṭhāne aggabhaṇḍaṃ labhati, bhaye vā chātaka vā sampatte devatā ussukkaṃ āpajjanti.

Tatrimāni vatthūni- senagirivāsī tissaṭthero kira mahāgiriḡāmaṃ upanissāya viharati. Paññāsa mahātherā nāgadīpaṃ cetiyavandanatthāya gacchantā giriḡāme piṇḍāya caritvā kiñci aladdhā nikkhamimsu. Thero pana pavisanto te disvā pucchi- “laddhaṃ, bhante”ti? Vicarimha āvusoti. So tesāṃ aladdhabhāvaṃ ṇatvā

āha- “bhante yāvāhaṃ āgacchāmi, tāva idheva hothā”ti. Mayaṃ, āvuso, paññāsa janā pattatemanamattampi na labhimhāti. Bhante, nevāsikā nāma paṭibalā honti, alabhantāpi bhikkhācāramaggasabhāgaṃ jānantīti. Therā āgamesuṃ. Thero gāmaṃ pāvisi. Dhurageheyeva mahā-upāsikā khīrabhattaṃ sajjetvā therāṃ olokayamānā ṭhitā. Atha therassa dvāraṃ sampattasseva pattaṃ pūretvā adāsi, so taṃ ādāya therānaṃ santikaṃ gantvā gaṇhatha, bhanteti, saṅghattherāṃ āha. Thero- “amhehi ettakehi kiñci na laddhaṃ, ayaṃ sīghameva gahetvā āgato, kiṃ nu kho”ti sesānaṃ mukhaṃ olokesi. Thero olokanākāreneva ṇatvā “bhante, dhammena samena laddhapiṇḍapāto, nikkukkuccā gaṇhathā”ti-ādito paṭṭhāya sabbesaṃ yāvadatthaṃ datvā attanāpi yāvadatthaṃ bhuñji.

Atha naṃ bhattakiccāvasāne therā pucchimsu- “kadā, āvuso, lokuttaradhammaṃ paṭivijjhī”ti? Natthi me, bhante, lokuttaradhammoti. Jhānalābhīsi, āvuso? Etampi me, bhante, natthīti. Nanu, āvuso, paṭihāriyanti? Sāraṇiyadhammo me, bhante, pūrito, tassa me dhammassa pūritakālato paṭṭhāya saccepi bhikkhusa-
tasahassaṃ hoti, pattagataṃ na khīyatīti. Te sutvā- “sādhu sādhu sappurisa, anucchavikamidaṃ tuyhan”ti āhaṃsu. Idaṃ tāva- “pattagataṃ na khīyatī”ti ettha vatthu.

Ayameva pana thero cetiyapabbate giribhaṇḍamahāpūjāya dānaṭṭhānaṃ gantvā imasmiṃ ṭhāne kiṃ varabhaṇḍanti pucchi. Dve sātākā, bhanteti. Ete mayhaṃ (2.0125) pāpuṇissantīti. Taṃ sutvā amacco rañño ārocesi- “eko daharo evaṃ vadatī”ti. Daharassa evaṃ cittaṃ, mahātherānaṃ pana sukhumasātākā vaṭṭantīti vatvā mahātherānaṃ dassāmīti ṭhapeti. Tassa bhikkhusaṅghe paṭipāṭiyā ṭhite dentassa matthake ṭhapitāpi te sātākā hatthaṃ nārohanti. Aññe ārohanti. Daharassa dānakāle pana hatthaṃ āruḥhā. So tassa hatthe pātetvā amaccassa mukhaṃ oloketvā daharaṃ nisīdāpetvā dānaṃ datvā saṅghaṃ vissajjetvā daharassa santike nisīditvā- “bhante, imaṃ dhammaṃ kadā paṭivijjhithā”ti āha. So pariyāyenāpi asantaṃ avadanto- “natthi mayhaṃ mahārāja lokuttaradhammo”ti āha. Nanu, bhante, pubbe avacutthāti. Āma, mahārāja, sāraṇiyadhammapūra-
ka ahaṃ, tassa me dhammassa pūritakālato paṭṭhāya bhājanīyabhaṇḍaṭṭhāne agga-
bhaṇḍaṃ pāpuṇātīti. “Sādhu sādhu, bhante, anucchavikamidaṃ tuyhan”ti vanditvā pakkāmi. Idaṃ- “bhājanīyabhaṇḍaṭṭhāne aggabhaṇḍaṃ pāpuṇātī”ti ettha vatthu.

Brāhmaṇatissabhaye pana bhātaragāma-
vāsino nāgattheriyā anārocetvāva palā-
yimsu. Therī paccūsasamaye- “atīviya appanigghoso gāmo, upadhāretha tāvā”ti daharabhikkhuniyo āha. Tā gantvā sabbesaṃ gatabhāvaṃ ṇatvā āgamma theriyā ārocesuṃ. Sā sutvā “mā tumhe tesāṃ gatabhāvaṃ cintayittha, attano uddesapari-
pucchāyonisomanasikāresuyeva yogaṃ karoṭhā”ti vatvā bhikkhācāra-
velāyaṃ pārupitvā attadvādasamā gāmadvāre nigrodhamūle aṭṭhāsi. Rukkhe adhi-
vatthādevatā dvādasannampi bhikkhunīnaṃ piṇḍapātaṃ datvā “ayye, mā aññattha
gacchatha, niccaṃ idheva ethā”ti āha. Theriyā pana kaniṭṭhabhātā nāgatthero
nāma atthi, so- “mahantaṃ bhayaṃ, na sakkā idha yāpetuṃ, paratīraṃ gamissā-
mī”ti attadvādasamova attano vasanaṭṭhānā nikkhanto therīṃ disvā gamissāmīti

bhātaragāmaṃ āgato. Therī- “therā āgatā”ti sutvā tesam santikaṃ gantvā kiṃ ayyāti pucchi. So taṃ pavattiṃ ācikkhi. Sā- “ajja ekadivasam vihāreyeva vasitvā sve gamissathā”ti āha. Therā vihāraṃ agamaṃsu.

Therī (2.0126) punadivase rukkhamūle piṇḍāya caritvā theram upasaṅkamitvā “imaṃ piṇḍapātaṃ paribhuñjathā”ti āha. Thero- “vaṭṭissati therī”ti vatvā tuṅhī aṭṭhāsi. Dhammiko tāta piṇḍapāto, kukkucam akatvā paribhuñjathāti. “Vaṭṭissati therī”ti. Sā pattam gahetvā ākāse khipi. Patto ākāse aṭṭhāsi. Thero- “sattatālamatte ṭhitampi bhikkhunibhattameva therī”ti vatvā- “bhayaṃ nāma sabbakālam na hoti, bhaye vūpasante ariyavaṃsam kathayamāno, ‘bho piṇḍapātika, bhikkhuni-bhattam bhujitvā vītināmayitthā’ti cittena anuvadiyamāno santhambhetum na sakkhissāmi, appamattā hotha therīyo”ti maggaṃ āruhi.

Rukkhadevatāpi- “sace thero theriyā hatthato piṇḍapātaṃ paribhuñjissati, na naṃ nivattessāmi. Sace na paribhuñjissati, nivattessāmi”ti cintayamānā ṭhatvā therassa gamanaṃ disvā rukkhā oruyha pattam, bhante, dethāti pattam gahetvā theram rukkhamūlamyeva ānetvā āsanaṃ paññapetvā piṇḍapātaṃ datvā katabhattakiccaṃ paṭiññaṃ kāretvā dvādasa bhikkhuniyo dvādasa bhikkhū ca sattava-ssāni upaṭṭhahi. Idaṃ- “devatā ussukkaṃ āpajanti”ti ettha vatthu. Tatra hi therī sāraṇiyadhammapūrikā ahosi.

Akhaṇḍānīti-ādīsu yassa sattasu āpattikkhandhesu ādimhi vā ante vā sikkhā-padaṃ bhinnaṃ hoti, tassa sīlaṃ pariyaṅte chinnaṃsāṅako viya **khaṇḍaṃ** Nāma. Yassa pana vemajjhe bhinnaṃ, tassa majjhe chiddasāṅako viya **chiddaṃ** nāma hoti. Yassa pana paṭipāṭiyā dve tīṇi bhinnāni, tassa piṭṭhiyaṃ vā kucchiyaṃ vā uṭṭhitena visabhāgavaṇṇena kāḷarattādīnaṃ aññataravaṇṇā gāvī viya **sabalaṃ** nāma hoti. Yassa pana antarantarā visabhāgabinducitrā gāvī viya **kammāsaṃ** nāma hoti. Yassa pana sabbenasabbaṃ abhinnāni, tassa tāni sīlāni **akhaṇḍāni acchiddāni asabalāni akammāsāni** nāma honti. Tāni panetāni taṇhādāsabyato mocetvā bhujissabhāvakaṇaṅato **bhujissāni**. Buddhādīhi viññūhi pasatthattā **viññu-pasatthāni**, taṇhādīṭṭhīhi aparāmaṭṭhattā- “idaṃ nāma tvam āpannapubbo”ti kenaci parāmaṭṭhum

asakkuṇeyyattā ca **aparāmaṭṭhāni**, upacārasamādhiṃ vā appanāsamādhiṃ vā samvattayantīti **samādhisaṃvattanikānīti** vuccanti.

Sīlasāmaññagatā (2.0127) **viharissantīti** tesu tesu disābhāgesu viharantehi bhikkhūhi saddhiṃ samānabhāvūpagatasīlā viharissanti. Sotāpannādīnañhi sīlaṃ samuddantarepi devalokepi vasantānaṃ aññesaṃ sotāpannādīnaṃ sīlena samānameva hoti, natthi maggasīle nānattaṃ. Taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ.

Yāyaṃ diṭṭhī Ti maggasampayuttā sammādiṭṭhi. **Ariyāti** niddosā. Niyyātīti **niyyānikā**. **Takkarassāti** yo tathākārī hoti. **Sabbadukkhakkhayāyāti** sabbadukkhakkhayatthaṃ. **Diṭṭhisāmaññagatāti** samānadiṭṭhibhāvaṃ upagatā hutvā viharissanti. **Vuddhiyevāti** evaṃ viharantānaṃ vuddhiyeva bhikkhūnaṃ paṭikaṅkhā, no parihānīti.

142. Etadeva bahulanti āsannaparinibbānattā bhikkhu ovadanto punappunaṃ etaṃyeva dhammiṃ kathaṃ karoti. **Iti sīlanti** evaṃ sīlaṃ, ettakaṃ sīlaṃ. Ettha catupārisuddhisīlaṃ **sīlaṃ** cittekaggatā **samādhī**, vipassanāpaññā **paññāti** vedītabbā. **Sīlaparibhāvīti** ādisu yasmīṃ sīle ṭhatvāva maggasaṃmādhīṃ phalasaṃmādhīṃ nibbattenti. Eso tena sīlena paribhāvīti mahapphalo hoti, mahānisaṃso. Yamhi samādhimhi ṭhatvā maggapaññaṃ phalapaññaṃ nibbattenti, sā tena samādhinā paribhāvīti mahapphalā hoti, mahānisaṃsā. Yāya paññāya ṭhatvā maggacittaṃ phalacittaṃ nibbattenti, taṃ tāya paribhāvīti **sammadeva āsavehi vimuccati**.

Yathābhirantanti buddhānaṃ anabhiratiparitassitaṃ nāma natthi, yathārucci yathā-ajjhāsayanti pana vuttaṃ hoti. **Āyāmāti** ehi yāma. “Āyāmā”tipi pāṭho, gacchāmāti attho. **Ānandā** Ti bhagavā santikāvacarattā therāṃ ālapati. Thero pana- “gaṇhathāvuso pattacīvarāni, bhagavā asukaṭṭhānaṃ gantukāmo”ti bhikkhūnaṃ āroceti.

144. Ambalaṭṭhikāgamaṇaṃ uttānameva. **Atha kho āyasmā sārīputtoti**-ādi (dī. ni. 3.141) **sampasādaniye** vitthāritaṃ.

Dussīla-ādīnavavaṇṇanā

148. Pāṭaligamane (2.0128) **āvasathāgāranti** āgantukānaṃ āvasathagehaṃ. Pāṭaligāme kira niccakālaṃ dvinnāṃ rājūnaṃ sahāyakā āgantvā kulāni gehato nīharitvā māsampi aḍḍhamāsampi vasanti. Te manussā niccupaddutā- “etesāṃ āgatakāle vasanaṭṭhānaṃ bhavissati”ti nagaramajjhe mahatiṃ sālaṃ karitvā tassā ekasmiṃ padese bhaṇḍapaṭisāmanaṭṭhānaṃ, ekasmiṃ padese nivāsaṭṭhānaṃ akaṃsu. Te- “bhagavā āgato”ti sutvāva- “amhehi gantvāpi bhagavā ānetabbo siyā, so sayameva amhākaṃ vasanaṭṭhānaṃ sampatto, ajja bhagavantaṃ āvasathe maṅgalaṃ vadāpessāmā”ti etadatthameva upasaṅkamantā. Tasmā eva māhaṃsu. **Yena āvasathāgāranti** te kira- “buddhā nāma araññajjhāsayā araññārāmā antogāme vasitū iccheyyūṃ vā no vā”ti bhagavato maṇaṃ ajānantā āvasathāgāraṃ appaṭijaggitvāva āgamaṃsu. Idāni bhagavato maṇaṃ ṇatvā puretaraṃ gantvā paṭijaggissāmāti yenāvasathāgāraṃ, tenupasaṅkamiṃsu. **Sabbasantha-**

rinti yathā sabbam santhataṃ hoti, evaṃ santhariṃ.

149. Dussīloti asīlo nissīlo. Silavipannoti vipannasīlo bhinnasamvaro. Pamādā-dhikaraṇanti pamādakāraṇā.

Idaṅca suttaṃ gahaṭṭhānaṃ vasena āgataṃ pabbajitānampi pana labbhateva. Gahaṭṭho hi yena yena sippaṭṭhānena jīvitaṃ kappeti- yadi kasiyā, yadi vaṇijjāya, pāṇātipātādivasena pamatto taṃ taṃ yathākālaṃ sampādetuṃ na sakkoti, athassa mūlampi vinassati. Māghātakāle pāṇātipātaṃ pana adinnādānādīni ca karonto daṇḍavasena mahatiṃ bhogajāniṃ nigacchati. Pabbajito dussīlo ca pamādakāraṇā silato buddhavacanaṃ jhānato satta-ariyadhanato ca jāniṃ nigacchati.

Gahaṭṭhassa- “asuko nāma asukakule jāto dussīlo pāpadhammo pariccatta-idhalokaparaloko salākabhattamattampi na deti”ti catuparisamajjhe pāpako kitti-saddo abbhuggacchati. Pabbajitassa vā- “asuko nāma nāsakkhi sīlaṃ rakkhituṃ, na buddhavacanaṃ uggahetuṃ, vejjakammādīhi (2.0129) jīvati, chahi agāravehi samannāgato”ti evaṃ abbhuggacchati.

Avisāradoti gahaṭṭho tāva- “avassaṃ bahūnaṃ sannipātaṭṭhāne keci mama kammaṃ jānissanti, atha maṃ niggaṇhissanti”ti vā, “rājakulassa vā dassanti”ti sabhayo upasaṅkamati, maṅkubhūto pattakkhandho adhomukho aṅgulikena bhūmiṃ kasanto nisīdati, visārado hutvā kathetuṃ na sakkoti. Pabbajitopi- “bahū bhikkhū sannipatitā, avassaṃ koci mama kammaṃ jānissati, atha me uposa-thampi pavāraṇampi ṭhapetvā sāmaññato cāvetvā nikkadḍhissanti”ti sabhayo upasaṅkamati, visārado hutvā kathetuṃ na sakkoti. Ekacco pana dussīlopi dappito viya vicarati, sopi ajjhāsayena maṅku hotiyeva.

Sammūlho kālaṅkarotīti tassa hi maraṇamañce nipannassa dussīlakamme samādāya pavattitaṭṭhānaṃ āpāthamāgacchati, so ummīletvā idhalokaṃ passati, nimīletvā paralokaṃ passati, tassa cattāro apāyā upaṭṭhahanti, sattisatena sīse pahariyamāno viya hoti. So- “vāretha, vārethā”ti viravanto marati. Tena vuttaṃ- “sammūlho kālaṃ karotī”ti. Pañcamapadaṃ uttānameva.

150. Ānisaṃsakathā vuttavipariyāyena veditabbā.

151. Bahudeva rattiṃ dhammiyā kathāyāti aññāya pāḷimuttakāya dhammikathāya ceva āvasathānumodanāya ca ākāsagaṅgaṃ otārento viya yojanappamāṇaṃ mahāmadhuṃ piḷetvā madhupānaṃ pāyento viya bahudeva rattiṃ sandassetvā sampahaṃsetvā uyyojesi. **Abhikkantā**ti atikkantā khīṇā khayavayaṃ upetā. **Suññāgāraṇanti** pāṭiyekkaṃ suññāgāraṃ nāma natthi, tattheva pana ekapasse sāṇipākārena parikkhipitvā- “idha satthā vissamissati”ti mañcakaṃ paññapesuṃ. Bhagavā- “catūhipi iriyāpathehi paribhuttaṃ etesaṃ mahapphalaṃ bhavissati”ti tattha sīhaseyyaṃ kappesi. Taṃ sandhāya vuttaṃ- “suññāgāraṃ pāvisi”ti.

Pāṭaliputtanagaramāpanavaṇṇanā

152. Sunidhavassakārāti (2.0130) sunidho ca vassakāro ca dve brāhmaṇā. **Magadhamahāmattāti** magadharañño mahāmattā mahā-amaccā, magadharatṭhe vā mahāmattā mahatiyā issariyamattāya samannāgatāti **magadhamahāmattā. Pāṭa-**

ligāme nagaranti pāṭaligāmaṃ nagaraṃ katvā māpentī. **Vajjīnaṃ paṭibāhāyāti** vajjirājakulānaṃ āyamukhapacchindanattamaṃ. **Sahassevāti** ekekavaggavasena sahasamaṃ sahasamaṃ hutvā. **Vatthūnīti** gharavatthūni. **Cittāni namanti nivesanāni māpetunti** raññañca rājamahāmatānañca nivesanāni māpetumaṃ vatthuvijjāpāṭhākānaṃ cittāni namanti. Te kira attano sippānubhāvena heṭṭhā pathaviyaṃ tiṃsahattamatte ṭhāne- “idha nāgaggāho, idha yakkhaggāho, idha bhūtaggāho, pāsāṇo vā khāṇuko vā atthī”ti passanti. Te tadā sippaṃ jappitvā devatāhi saddhiṃ mantayamānā viya māpentī. Athavā nesamaṃ sarīre devatā adhimuccitvā tattha tattha nivesanāni māpetumaṃ cittaṃ nāmenti. Tā catūsu koṇesu khāṇuke koṭṭetvā vatthumhi gahitamatte paṭivigacchanti. Saddhānaṃ kulānaṃ saddhā devatā tathā karonti, assaddhānaṃ kulānaṃ assaddhā devatāva. Kiṃ kāraṇā? Saddhānañhi evamaṃ hoti- “idha manussā nivesanaṃ māpetvā paṭhamaṃ bhikkhusaṅghaṃ nisīdāpetvā maṅgalaṃ vaḍḍhāpessanti. Atha mayaṃ sīlavantānaṃ dassanaṃ, dhammakathaṃ, pañhāvissajjanaṃ, anumodanañca sotumaṃ labhissāma, manussā dānaṃ datvā amhākaṃ pattimaṃ dassanti”ti.

Tāvatiṃsehīti yathā hi ekasmiṃ kule ekaṃ paṇḍitamanussaṃ, ekasmiṃ vā vihāre ekaṃ bahussutabhikkhumaṃ upādāya- “asukakule manussā paṇḍitā, asukavihāre bhikkhū bahussutā”ti saddo abbhuggacchati, evameva sakkaṃ devarājānaṃ vissakammañca devaputtaṃ upādāya- “tāvatiṃsā paṇḍitā”ti saddo abbhuggato. Tenāha- “tāvatiṃsehi”ti. Tāvatiṃsehi saddhiṃ mantetvāpi viya māpentīti attho.

Yāvatā ariyaṃ āyatananti yattakaṃ ariyakamanussānaṃ osaraṇaṭṭhānaṃ nāma atthi. **Yāvatā vaṇippathoti** yattakaṃ vaṇijānaṃ ābhatabhaṇḍassa (2.0131) rāsivaseneva kayavikkayaṭṭhānaṃ nāma, vaṇijānaṃ vasanaṭṭhānaṃ vā atthi. **Idaṃ agganagaraṃ** tesamaṃ ariyāyatanavaṇippathānaṃ idaṃ agganagaraṃ jeṭṭhakaṃ pāmokkhaṃ bhavissatīti. **Puṭabhedananti** bhaṇḍapuṭabhedanaṭṭhānaṃ, bhaṇḍabhaṇḍikānaṃ mocanaṭṭhānanti vuttaṃ hoti. Sakalajambudīpe aladdhabhaṇḍampi hi idheva labhissanti, aññattha vikkayena agacchantampi ca idheva gamissati. Tasmā idheva puṭaṃ bhindissanti attho. Catūsu hi dvāresu cattāri sabhāyaṃ ekanti evamaṃ divase divase pañcasatasahassāni uṭṭhahissanti dasseti.

Aggito vāti-ādīsu cakārattho vā-saddo. Agginā ca udakena ca mithubhedena ca nassissatīti attho. Ekakoṭṭhāso agginā nassissati, nibbāpetumaṃ na sakkhissanti. Ekaṃ gaṅgā gahetvā gamissati. Eko- “iminā akathitaṃ amussa, amunā akathitaṃ imassā”ti vadantānaṃ pisuṇavācānaṃ vasena bhinnānaṃ manussānaṃ aññamaññabhedeneva nassissatīti attho. Iti vatvā bhagavā paccūsakāle gaṅgāya tīraṃ gantvā katamukhadhovano bhikkhācāravelaṃ āgamayamāno nisīdi.

153. Sunidhavassakārāpi- “amhākaṃ rājā samaṇassa gotamassa upaṭṭhāko, so amhe pucchissati, ‘sathā kira pāṭaligāmaṃ agamāsi, tassa santikaṃ upasaṅkamittha, na upasaṅkamitthā’ti. Upasaṅkamimhāti ca vutte- ‘nimantayittha, na nimantayitthā’ti ca pucchissati. Na nimantayimhāti ca vutte amhākaṃ dosaṃ āropetvā niggaṇhissati. Idaṃ cāpi mayaṃ āgataṭṭhāne nagaraṃ māpema, samaṇassa kho pana gotamassa gatagataṭṭhāne kāḷakaṇṇisattā paṭikkamanti, taṃ mayaṃ nagara-

maṅgalaṃ vadāpessāmā”ti cintetvā satthāraṃ upasaṅkamtivā nimantayimṣu. Tasmā- “atha kho sunidhavassakārā”ti-ādi vuttaṃ.

Pubbaṅhasamayanti pubbaṅhakāle. **Nivāsetvā**ti gāmappavesananihārena nivāsaṇaṃ nivāsetvā kāyabandhanaṃ bandhitvā. **Pattacīvaramādāyā**ti pattañca cīvarañca ādiyitvā kāyappaṭibaddhaṃ katvā.

Sīlavantetthāti sīlavante ettha. **Saññateti** kāyavācāmanehi saññate.

Tāsaṃ (2.0132) **dakkhīṇamādiyeti** saṅghassa dinne cattāro paccaye tāsaṃ gharadevatānaṃ ādiseyya, pattiṃ dadeyya. **Pūjitā pūjayantī**ti- “ime manussā amhākaṃ ñātakāpi na honti, evampi no pattiṃ denti”ti ārakkhaṃ susaṃvihitaṃ karoṭhāti suṭṭhu ārakkhaṃ karonti. **Mānitā mānāyantī**ti kālānukālaṃ balikammakaraṇena mānitā “ete manussā amhākaṃ ñātakāpi na honti, catumāsachamāsantare no balikammaṃ karonti”ti mānenti, mānentiyo uppannaṃ parissayaṃ haranti.

Tato nanti tato naṃ paṇḍitajātikaṃ manussaṃ. **Orasanti** ure ṭhapetvā saṃvaḍḍhitaṃ, yathā mātā orasaṃ puttaṃ anukampati, uppannaparissayaharaṇattha meva tassa vāyamati, evaṃ anukampantīti attho. **Bhadrāni passatī**ti sundarāni passati.

154. Uḷumpanti pāragamanatthāya āṇiyo koṭṭetvā kataṃ. **Kullanti** valli-ādīhi bandhitvā kataṃ.

“Ye taranti aṇṇavan”ti gāthāya **aṇṇavanti** sabbantimena paricchadena yojanattamaṃ gambhīrassa ca puthulassa ca

udakaṭṭhānassetam adhivacanam. **Saranti** idha nadī adhippetā. Idam vuttam hoti, ye gambhīravitthataṃ taṇhāsaram taranti, te ariyamaggasaṅkhātam setum katvāna. **Visajja pallalāni** Anāmasitvā udakabharitāni ninnaṭṭhānāni. Ayaṃ pana idam appamattakam taritukāmopi kullañhi jano pabandhati. Buddhā ca buddhasāvakā ca vināyeva kullena tiṇṇā medhāvino janāti.

Paṭhamabhāṇavāraṇṇanā niṭṭhitā.

Ariyasaccakathāvaṇṇanā

155. Koṭigāmoti mahāpanādassa pāsādakoṭiyam katagāmo. **Ariyasaccānanti** ariyabhāvakarānam saccānam. **Ananubodhāti** abujjhanena ajānanena. **Appaṭivedhāti** appaṭivijjhanena. **Sandhāvitanti** bhavato bhavam gamanavasena sandhāvitam. **Saṃsaritanti** punappunam gamanāgamavasena saṃsaritam. **Mamañceva** (2.0133) **tumhākañcāti** mayā ca tumhehi ca. Atha vā **sandhāvitam saṃsaritanti** sandhāvanam saṃsaraṇam mamañceva tumhākañca ahoṣīti emametta attho veditabbo. **Bhavanetti samūhatāti** bhavato bhavam nayanasaṃmatthā taṇhārajju suṭṭhu hatā chinnā appavattikatā.

Anāvattidhammasambodhiparāyaṇavaṇṇanā

156. Nātikāti ekaṃ taḷākaṃ nissāya dvinnam cūḷapitumahāpituputtānam dve gāmā. **Nātiketi** ekasmiṃ ṇātigāmake. **Giñjakāvasatheti** iṭṭhakāmaye āvasathe.

157. Orambhāgiyānanti heṭṭhābhāgiyānam, kāmabhavaveva paṭisandhiggāhāpakānanti attho. Oranti laddhanāmehi vā tīhi maggehi pahātabbānītipi **orambhāgiyāni**. Tattha kāmacchando, byāpādoti imāni dve samāpattiyā vā avikkhambhitāni, maggena vā asamucchinnāni nibbattavasena uddham bhāgam rūpabhavañca arūpabhavañca gantum na denti. Sakkāyadiṭṭhi-ādīni tiṇi tattha nibbattampi ānetvā puna idheva nibbattāpentīti sabbānīpi orambhāgiyāneva. **Anāvattidhammāti** paṭisandhivasena anāgamanasabhāvā.

Rāgadosamohānam tanuttāti ettha kadāci karahaci uppattiyā ca, pariyuṭṭhānamandatāya cāti dvedhāpi tanubhāvo veditabbo. Sakadāgāmissa hi puthujjanānam viya abhiṇham rāgādayo nuppajjanti, kadāci karahaci uppajjanti. Uppajjamānā ca puthujjanānam viya bahalabahalā nuppajjanti, makkhikāpattam viya tanukatanukā uppajjanti. Dīghabhāṇakatipiṭakamahāsīvatthero panāha- “yasmā sakadāgāmissa puttadhītarō honti, orodhā ca honti, tasmā bahalā kilesā. Idam pana bhavatanukavasena kathitan”ti. Tam aṭṭhakathāyam- “sotāpannassa sattabhavē ṭhapetvā aṭṭhame bhavē bhavatanukam natthi. Sakadāgāmissa dve bhavē ṭhapetvā pañcasu bhavesu bhavatanukam natthi. Anāgāmissa rūpārūpabhavē ṭhapetvā kāmabhavē bhavatanukam natthi. Khīṇāsavassa kismiñci bhavē bhavatanukam natthi”ti vuttatā paṭikkhitam hoti.

Imaṃ lokanti imaṃ kāmāvacaralokaṃ sandhāya vuttaṃ. Ayañcetta adhippāyo, sace hi manussesu sakadāgāmiphalaṃ patto devesu nibbattivā (2.0134) arahattaṃ sacchikaroti, iccetaṃ kusalaṃ. Asakkonto pana avassaṃ manussalokaṃ āgantvā sacchikaroti. Devesu sakadāgāmiphalaṃ pattopi sace manussesu nibbattivā arahattaṃ sacchikaroti, iccetaṃ kusalaṃ. Asakkonto pana avassaṃ deva-lokaṃ gantvā sacchikarotīti.

Avinipātadhammoti ettha vinipatanaṃ vinipāto, nāssa vinipāto dhammoti avinipātadhammo. Catūsu apāyesu avinipātadhammo catūsu apāyesu avinipātasabhāvoti attho. **Niyatoti** dhammaniyāmena niyato. **Sambodhiparāyaṇoti** uparimaggattayasaṅkhātā sambodhi paraṃ ayanam assa gati paṭisaraṇam avassaṃ pattabbāti sambodhiparāyaṇo.

Dhammādāsadhammapariyāyaṇṇanā

158. Vihesāti tesam tesam ñāṇagatiṃ ñāṇūpapattiṃ ñāṇābhisamparāyaṃ olokentassa kāyakilamathova esa, ānanda, tathāgatassāti dīpeti, cittavihesā pana buddhānaṃ natthi. **Dhammādāsanti** dhammamayaṃ ādāsaṃ. **Yenāti** yena dhammādāsena samannāgato. **Khīṇāpāyaduggativinipātoti** idam nirayādīnaṃ yeva vevacanavasena vuttaṃ. Nirayādayo hi vaḍḍhisāṅkhātato ayato apetattā **apāyā**. Dukkhasa gati paṭisaraṇanti **duggati**. Ye dukkaṭakārino, te ettha vivasā nipatantīti **vinipātā**.

Aveccappasādenāti buddhaguṇānaṃ yathābhūtato ñātattā acalena accutena pasādena. Upari padadvayepi eseva nayo. **Itipi so bhagavāti**-ādīnaṃ pana vitthāro visuddhimagge vutto.

Ariyakantehīti ariyānaṃ kantehi piyehi manāpehi. Pañca silāni hi ariyasāvākānaṃ kantāni honti, bhavantarepi avijahitabbato. Tāni sandhāyetaṃ vuttaṃ. Sabbopi panettha saṃvaro labbhatiyeva.

Sotāpannohamasmīti idam desanāsīsameva. Sakadāgāmi-ādayopi pana sakadāgāmīhamasmīti-ādīnā nayena byākaronti yevāti. Sabbesampi hi sikkhāpadāvirodhena yuttaṭṭhāne byākaraṇam anuññātameva hoti.

Ambapālīgaṇikāvattuvaṇṇanā

161. Vesāliyaṃ (2.0135) **viharatīti** ettha tena kho pana samayena vesāli iddhā ceva hoti phīṭacāti-ādīnā khandhake vuttanayena vesāliyā sampannabhāvo vedītabbo. **Ambapālivaneti** ambapāliyā gaṇikāya uyyānabhūte ambavane. **Sato bhikkhaveti** bhagavā ambapālīdassane satipaccupaṭṭhānatthaṃ visesato idha satipaṭṭhānadesanaṃ ārabhi. Tattha saratīti **sato**. Sampajānātīti **sampajāno**. Satiyā ca sampajāññaena ca samannāgato hutvā vihareyyāti attho. **Kāye kāyānupa-**
ssīti-ādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ mahāsatipaṭṭhāne vakkhāma.

Nīlāti idam sabbasaṅgāhakaṃ. **Nīlavaṇṇāti**-ādi tasseva vibhāgadassanaṃ. Tattha na tesam pakatīvaṇṇo nīlo, nīlavilepanavilittattā panetaṃ vuttaṃ. **Nīlava-**

tthāti paṭadukūlakoseyyādīnipi tesam nīlāneva honti. **Nīlālaṅkā**rāti nīlamaṅṅhi nīla-pupphehi alaṅkatā, rathāpi tesam nīlamaṅṅhacitā nīlavatthaparikkhittā nīladdhajā nīlavammikehi nīlabharaṅhehi nīla-assehi yuttā, patodalaṭṭhiyopi nīlā yevāti. Iminā nayena sabbapadesu attho veditabbo. **Parivaṭṭesīti** pahari. **Kiṃ je ambapālīti** jeti ālapanavacanaṃ, bhoti ambapāli, kiṃ kāraṅṅāti vuttaṃ hoti. “Kiṅcā”tipi pāṭho, aya-mevettha attho. **Sāhāraṅti** sajanapadaṃ. **Āṅgulim phoṭesunti** āṅgulim cālesuṃ. **Ambakāyāti** itthikāya.

Yesanti karaṅṅatthe sāmivacanaṃ, yehi adiṭṭhāti vuttaṃ hoti. **Olokethāti** passatha. **Avalokethāti** punappunaṃ passatha. **Upasaṃharathāti** upanetha. Imaṃ licchaviparisam tumhākaṃ cittena tāvatiṃsasadisam upasaṃharatha upanetha alliyāpetha. Yatheva tāvatiṃsā abhirūpā pāsādikā nīlādinānāvaṅṅā, evamime licchavirājānopīti tāvatiṃsehi samake katvā passathāti attho.

Kasmā pana bhagavā anekasatehi suttehi cakkhādīnaṃ rūpādīsu nimittaggāhaṃ paṭisedhetvā idha mahantena ussāhena nimittaggāhe uyyojetīti? Hitakāmatāya. Tatra kira ekacce bhikkhū osannavīriyā, tesam (2.0136) sampattiyā palo-bhento- “appamādena samaṅadhammaṃ karontānaṃ evarūpā issariyasampatti sulabhā”ti samaṅadhamme ussāhajananaṃ āha. Aniccalakkhaṅavibhāvanatthaṅcāpi evamāha. Nacirasseva hi sabbepime ajātasattussa vasena vināsaṃ pāpuṅṅissanti. Atha nesaṃ rajjasirisampattiṃ disvā ṭhitabhikkhū- “tathārūpāyapi nāma sirisampattiyā vināso paññāyissati”ti aniccalakkhaṅaṃ bhāvetvā saha paṭi-sambhidāhi arahattaṃ pāpuṅṅissantīti aniccalakkhaṅavibhāvanatthaṃ āha.

Adhivāsetūti ambapāliyā nimantitabhāvaṃ ṅatvāpi kasmā nimantentīti? Asaddahanatāya ceva vattasīsenā ca. Sā hi dhuttā itthī animantetvāpi nimantemīti vadeyyāti tesam cittaṃ ahosi, dhammaṃ sutvā gamanakāle ca nimantetvā gamanaṃ nāma manussānaṃ vattameva.

Veḷuvagā mavassūpagamanavaṅṅanā

163. Veḷuvagāmakoti vesāliyā samīpe veḷuvagāmo. **Yathāmittanti**-ādīsu mittā mittāva. **Sandiṭṭhāti** tattha tattha saṅgamma diṭṭhamattā nātidaḷhamittā. **Sambhattāti** suṭṭhu bhattā sinehavanto daḷhamittā. Yesam yesam yattha yattha evarūpā bhikkhū atthi, te te tattha tattha vassaṃ upethāti attho. Kasmā evamāha? Tesam phāsuvihāratthāya. Tesaṅhi veḷuvagāmake senāsaṅgaṃ nappahoti, bhikkhāpi mandā. Samantā vesāliyā pana bahūni senāsaṅgaṃ, bhikkhāpi sulabhā, tasmā evamāha. Atha kasmā- “yathāsukhaṃ gacchathā”ti na vissajjesi? Tesam anukampāya. Evaṃ kirassa ahosi- “ahaṃ dasamāsamattaṃ ṭhatvā parinibbāyissāmi, sace ime dūraṃ gacchissanti, mama parinibbānakāle daṭṭhuṃ na sakkhissanti. Atha nesaṃ- “sathā parinibbāyanto amhākaṃ satimattampi na adāsi, sace jāneyyāma, evaṃ na dūre vaseyyāmā”ti vipaṭisāro bhavēyya. Vesāliyā samantā pana vasantā māsassa aṭṭha vāre āgantvā dhammaṃ suṅṅissanti, sugatovādaṃ labhissanti”ti na vissajjesi.

164. Kharoti pharusō. **Ābādhoti** visabhāgarogo. **Bāḷhāti** balavatiyo. **Māraṅanti**-

kāTi maraṇantaṃ maraṇasantikaṃ pāpanasamatthā. **Sato sampajāno adhvāsesī** satim sūpaṭṭhitaṃ katvā ñāṇena paricchinditvā adhvāsesi. **Avihaññaṃ mānoti** vedanānuvattanavasena aparāparaṃ (2.0137) parivattanaṃ akaronto apīliya-māno adukkhiyamānova adhvāsesi. **Anāmantetvā** Ti ajānāpetvā. **Anapaloketvā** ti na apaloketvā ovādānusāsaniṃ adatvāti vuttaṃ hoti. **Vīriyenā**ti pubbabhāgavīriyena ceva phalasaṃpattivīriyena ca. **Paṭipañāmetvā**ti vikkhambhetvā. **Jīvitasaṅkhāranti** ettha jīvitampi jīvitasaṅkhāro. Yena jīvitaṃ saṅkhariyati chijjamānaṃ ghaṭetvā ṭhapiyati, so phalasaṃpattidhammopi jīvitasaṅkhāro. So idha adhippeto. **Adhiṭṭhāyā**ti adhiṭṭhahitvā pavattetvā, jīvitaṭṭhapanasamatthaṃ phalasaṃpattim samāpajjeyyanti ayamettha saṅkhepattho.

Kim pana bhagavā ito pubbe phalasaṃpattim na samāpajjati? Samāpajjati. Sā pana khaṇikasamāpatti. Khaṇikasamāpatti ca antosamāpattiyāmyeva vedanaṃ vikkhambheti, samāpattito vuṭṭhitamattassa kaṭṭhapātena vā kaṭhalapātena vā chinnasevālo viya udakaṃ puna sarīraṃ vedanā ajjhottharati. Yā pana rūpasattakaṃ arūpasattakañca niggumbaṃ nijjaṭaṃ katvā mahāvīpassanāvasena samāpannā samāpatti, sā suṭṭhu vikkhambheti. Yathā nāma purisena pokkharaniṃ ogāhetvā hatthehi ca pādehi ca suṭṭhu apabyūḷho sevālo cirena udakaṃ ottharati; evameva tato vuṭṭhitassa cirena vedanā uppajjati. Iti bhagavā taṃ divasaṃ mahābodhipallaṅke abhinavavīpassanaṃ paṭṭhapento viya rūpasattakaṃ arūpasattakaṃ niggumbaṃ nijjaṭaṃ katvā cuddasahākārehi sannetvā mahāvīpassanāya vedanaṃ vikkhambhetvā- “dasamāse mā uppajjitthā”ti samāpattim samāpajji. Samāpattivikkhambhitā vedanā dasamāse na uppajji yeva.

Gilānā vuṭṭhitoti gilāno hutvā puna vuṭṭhito. **Madhurakajāto viyā**ti sañjātagaru-bhāvo sañjātathaddhabhāvo sūle uttāsitapuriso viya. **Na pakkhāyantī**ti nappakāsanti, nānākārato na upaṭṭhahanti. **Dhammāpi maṃ na paṭibhantī**ti satipaṭṭhānādi-dhammā mayhaṃ pākaṭā na hontīti dīpeti. Tantidhammā pana therassa supaguṇā. **Na udāharatī**ti pacchimaṃ ovādaṃ na deti. Taṃ sandhāya vadati.

165. Anantaraṃ (2.0138) **abāhiranti** dhammasavasena vā puggalavasena vā ubhayaṃ akatvā. “Ettakaṃ dhammaṃ parassa na desessāmi”ti hi cintento dhammaṃ abbhantaraṃ karoti nāma. “Ettakaṃ parassa desessāmi”ti cintento dhammaṃ bāhiraṃ karoti nāma.

“Imassa puggalassa desessāmī”ti cinto panā puggalaṃ abbhantaraṃ karoti nāma. “Imassa na desessāmī”ti cinto puggalaṃ bāhiraṃ karoti nāma. Evaṃ akatvā desitoti attho. **Ācariyamutṭhī**ti yathā bāhirakānaṃ ācariyamutṭhi nāma hoti. Daharakāle kassaci akathetvā pacchimakāle maraṇamañce nipannā piyamaṇāpassa antevāsikassa kathenti, evaṃ tathāgatassa- “idaṃ mahallakakāle pacchimaṭṭhāne kathessāmī”ti mutṭhiṃ katvā “pariharissāmī”ti ṭhapitaṃ kiñci natṭhīti dasseti.

Ahaṃ bhikkhusaṅghanti ahaṃeva bhikkhusaṅghaṃ pariharissāmīti vā **mamudde-sikoti** ahaṃ uddisitaḥṭṭhena uddeso assāti mamuddesiko. Maṃyeva uddisitvā mama paccāsīsamāno bhikkhusaṅgho hotu, mama accayena vā mā ahesuṃ, yaṃ vā taṃ vā hotūti iti vā yassa assāti attho. **Na evaṃ hotīti** bodhipallaṅkeyeva issāmacchariyānaṃ vihatattā evaṃ na hoti. **Sa kinti** so kiṃ. **Āsītikoti** asītisaṃvacchariko. Idaṃ pacchimavaya-anuppattabhāvadīpanatthaṃ vuttaṃ. **Veṭṭhamissakenāti** bāhabandhacakkabandhādīnā paṭisaṅkharaṇena veṭṭhamissakena. **Maññeti** jīṇṇasakaṭaṃ viya veṭṭhamissakena maññe yāpeti. Arahattaphalaveṭṭhanena catu-iriyāpathakappaṇaṃ tathāgatassa hotīti dasseti.

Idāni tamatthaṃ pakāseto **yasmiṃ, ānanda, samayeti**-ādimāha. Tatha **sabba-nimittānanti** rūpanimittādīnaṃ. **Ekaccānaṃ vedanānanti** lokiyānaṃ vedanānaṃ. **Tasmātihānandāti** yasmā iminā phalasaṃpattivihārena phāsu hoti, tasmā tumhepi tadatthāya evaṃ viharathāti dasseti. **Attadīpāti** mahāsamuddagatadīpaṃ viya attānaṃ dīpaṃ patīṭṭhaṃ katvā viharatha. **Attasaraṇā**ti attagatikāva hotha, mā aññagatikā. **Dhammadīpadhammasaraṇapadesu**pi eseva nayo. **Tamataggeti** tama-agge. Majjhe takāro padasandhivasena vutto. Idaṃ vuttaṃ hoti- “ime aggatamāti tamataggā”ti. Evaṃ sabbaṃ tamayogaṃ chinditvā ativiya agge uttamabhāve ete (2.0139), ānanda, mama bhikkhū bhavissanti. Tesuṃ ati-agge bhavissanti, ye keci sikkhākāmā, sabbepi te catusatipaṭṭhānagocarāva bhikkhū agge bhavissanti ti arahattanikūṭṭhena desanaṃ saṅgaṇhāti.

Dutiyabhāṇavāraṇṇanā niṭṭhitā.

Nimittobhāsakathāvaṇṇanā

166. Vesāliṃ piṇḍāya pāvisīti kadā pāvisi? Ukkacelato nikkhamitvā vesāliṃ gatakāle. Bhagavā kira vuṭṭhavasso veḷuvagāmakā nikkhamitvā sāvattihīṃ gamissāmīti āgatamaggeneva paṭinivattanto anupubbena sāvattihīṃ patvā jetavanaṃ pāvisi. Dhammasenāpati bhagavato vattaṃ dassetvā divāṭṭhānaṃ gato. So tatha antevāsikesu vattaṃ dassetvā paṭikkantesu divāṭṭhānaṃ sammajjitvā cammakkaṇḍaṃ paññapetvā pāde pakkhāletvā pallaṅkaṃ ābhujitvā phalasaṃpattihīṃ pāvisi. Athassa yathāparicchedena tato vuṭṭhitassa ayaṃ parivitaṅko udapādi- “buddhā nu kho paṭhamaṃ parinibbāyanti, agasāvakā nu kho”ti? Tato- “aggasāvakā paṭhamaṃ”ti ñatvā attano āyusaṅkhāraṃ olokesi. So- “sattāhameva me āyu-

saṅkhāro pavattati”ti ñatvā- “kattha parinibbāyissāmī”ti cintesi. Tato- “**rāhulo** tāva-
 tiṃsesu parinibbuto, **aññāsikoṇḍaññatthero** chaddantadahe, ahaṃ kattha parini-
 bbāyissāmī”ti puna cinto mātaraṃ ārabba satim uppādesi- “mayhaṃ mātā
 sattannaṃ arahantānaṃ mātā hutvāpi buddhadhammasaṅghesu appasannā,
 atthi nu kho tassā upanissayo, natthi nu kho”ti āvajjetvā sotāpattimaggassa upani-
 ssayaṃ disvā- “kassa desanāya abhisamayo bhavissati”ti olokento- “mameva
 dhammadesanāya bhavissati, na aññassa. Sace kho panāhaṃ apposukko
 bhaveyyaṃ, bhavissanti me vattāro- ‘sāriputtatthero avasesajanānampi avassayo
 hoti. Tathā hissa samacittasuttadesanādivase (a. ni. 1.37) koṭisatasahassadevatā
 arahattaṃ pattā (2.0140). Tayo magge paṭividdhadevatānaṃ gaṇanā natthi.
 Aññesu ca ṭhānesu anekā abhisamayā dissanti. Thereva cittaṃ pasādetvā sagge
 nibbattāneva asītikulasahassāni. So dāni sakamātumicchādassanamattampi
 harituṃ nāsakkhī’ti. Tasmā mātaraṃ micchādassanā mocetvā jāto varakeyeva
 parinibbāyissāmī”ti sannitṭhānaṃ katvā- “ajjeva bhagavantaṃ anujānāpetvā
 nikkhamissāmī”ti cundattheraṃ āmantesi. “Āvuso, cunda, amhākaṃ pañcasatāya
 bhikkhuparisāya saññaṃ dehi- ‘gaṇhathāvuso pattacīvarāni, dhammasenāpati
 nālakagāmaṃ gantukāmo’ti”. Thero tathā akāsi. Bhikkhū senāsaṃsaṃsa-
 metvā pattacīvaramādāya therassa santikaṃ āgamaṃsu. Thero senāsaṃsaṃsa-
 metvā divāṭṭhānaṃ sammajjitvā divāṭṭhānavāre ṭhatvā divāṭṭhānaṃ olo-
 kento- “idaṃ dāni pacchimadassanaṃ, puna āgamaṃ natthi”ti pañcasatabhi-
 kkhuparivuto bhagavantaṃ upasaṅkamitvā vanditvā etadavoca-

“Chinno dāni bhavissāmi, lokanātha mahāmuni;
 gamanāgamaṃ natthi, pacchimā vandanā ayaṃ.
 Jīvitaṃ appakaṃ mayhaṃ, ito sattāhamaccaye;
 nikkhipeyyāmahaṃ dehaṃ, bhāroropanaṃ yathā.
 Anujānātu me bhante, bhagavā, anujānātu sugato;
 parinibbānakālo me, ossaṭṭho āyusaṅkhāro”ti.

Buddhā pana yasmā “parinibbāhī”ti vutte maraṇasaṃvaṇṇanaṃ saṃvaṇṇenti
 nāma, “mā parinibbāhī”ti vutte vaṭṭassa guṇaṃ kathenti micchādiṭṭhikā dosaṃ
 āropessanti, tasmā tadubhayampi na vadanti. Tena naṃ bhagavā āha- “kattha
 parinibbāyissasi sāriputtā”ti? “Atthi, bhante, magadhesu nālakagāme jāto varako,
 tathāhaṃ parinibbāyissāmī”ti vutte “yassa dāni tvaṃ, sāriputta, kālaṃ maññasi,
 idāni pana te jeṭṭhakaniṭṭhabhātikānaṃ tādisassa bhikkhuno dassanaṃ dullabhaṃ
 bhavissatīti desehi tesāṃ dhammaṃ”ti āha.

Thero- “satthā mayhaṃ iddhivikubbanapubbaṅgamaṃ dhammadesanaṃ
 paccāsīsatī”ti ñatvā bhagavantaṃ vanditvā tālappamaṇaṃ abhuggantvā puna
 oruyha bhagavantaṃ vanditvā sattatālappamaṇe (2.0141) antalikkhe ṭhito iddhivi-
 kubbaṃ dassetvā dhammaṃ desesi. Sakalanagaraṃ sannipati. Thero oruyha
 bhagavantaṃ vanditvā “gamanakālo me, bhante”ti āha. Bhagavā “dhammasenā-
 patiṃ paṭipādessāmī”ti dhammāsanā utṭhāya gandhakuṭi-abhimukho gantvā
 maṇiphalake aṭṭhāsi. Thero tikkhattuṃ padakkhiṇaṃ katvā catūsu ṭhānesu
 vanditvā- “bhagavā ito kappasatasahassādhikassa asaṅkhyeyyassa upari anoma-

dassisammāsambuddhassa pādamūle nipatitvā tumhākaṃ dassanaṃ patthesiṃ. Sā me patthanā samiddhā, diṭṭhā tumhe, taṃ paṭhamadassanaṃ, idaṃ pacchima-dassanaṃ. Puna tumhākaṃ dassanaṃ natthi”ti- vatvā dasanakhasamodhānasa-mujjalaṃ añjaliṃ paggayha yāva dassanavisayo, tāva abhimukhova paṭikkamitvā “ito paṭṭhāya cutipaṭisandhivasena kismiñci ṭhāne gamanāgamanaṃ nāma natthi”-ti vanditvā pakkāmi. Udakapariyantaṃ katvā mahābhūmicālo ahosi. Bhagavā parivāretvā ṭhite bhikkhū āha- “anugacchatha, bhikkhave, tumhākaṃ jeṭṭhabhātika-n”ti. Bhikkhū yāva dvārakoṭṭhakā agamaṃsu. Thero- “tiṭṭhatha, tumhe āvuso, appamattā hothā”ti nivattāpetvā attano parisāyeva saddhiṃ pakkāmi. Manussā- “pubbe ayyo paccāgamanacārikaṃ carati, idaṃ dāni gamanaṃ na puna paccāga-manāyā”ti paridevantā anubandhiṃsu. Tepi “appamattā hotha āvuso, evaṃbhā-vino nāma saṅkhārā”ti nivattāpesi.

Atha kho āyasmā sārīputto antarāmagge sattāhaṃ manussānaṃ anuggahaṃ karonto sāyaṃ nāḷakagāmaṃ patvā gāmadvāre nigrodharukkhamūle aṭṭhāsi. Atha uparevato nāma therassa bhāgineyyo bahigāmaṃ gacchanto theram disvā upasa-ṅkamitvā vanditvā aṭṭhāsi. Thero taṃ āha- “atthi gehe te ayyikā”ti? Āma, bhanteti. Gaccha amhākaṃ idhāgatabhāvaṃ ārocehi. “Kasmā āgato”ti ca vutte “ajja kira ekadivasam antogāme bhavissati, jātovarakaṃ paṭijaggatha, pañcannaṃ bhikkhu-satānaṃ nivāsanaṭṭhānaṃ jānāthā”ti. So gantvā “ayyike, mayhaṃ mātulo āga-to”ti āha. Idāni kuhinti? Gāmadvāreti. Ekakova, aññopi koci atthīti? Atthi pañca-satā bhikkhūti. Kiṃ kāraṇā āgatoti? So taṃ pavattiṃ ārocesi. Brāhmaṇi- “kiṃ nu kho ettakānaṃ vasanaṭṭhānaṃ paṭijaggāpeti (2.0142), daharakāle pabbajitvā mahallakakāle gihī hotukāmo”ti cintenti jātovarakaṃ paṭijaggāpetvā pañca-satānaṃ bhikkhūnaṃ vasanaṭṭhānaṃ kāretvā daṇḍadīpikāyo jāletvā therassa pāhesi.

Thero bhikkhūhi saddhiṃ pāsādaṃ abhiruhi. Abhiruhitvā ca jātovarakaṃ pavit-sitvā nisīdi. Nisajjeva- “tumhākaṃ vasanaṭṭhānaṃ gacchathā”ti bhikkhū uyyojesi. Tesu gatamattesuyeva therassa kharo ābādho uppajji, lohitapakkhandikā māraṇa-ntikā vedanā vattanti, ekaṃ bhājanaṃ pavisati, ekaṃ nikkhamati. Brāhmaṇi- “mama puttassa pavatti mayhaṃ na ruccati”ti attano vasanagabbhadvāraṃ nissāya aṭṭhāsi. Cattāro mahārājāno “dhammasenāpati kuhiṃ viharati”ti olokentā “nāḷakagāme jātovarake parinibbānamañce nipanno, pacchimadassanaṃ gami-ssāmā”ti āgamma vanditvā aṭṭhaṃsu. Thero- ke tumheti? Mahārājāno, bhanteti. Kasmā āgatatthāti? Gilānupaṭṭhākā bhavissāmāti. Hotu, atthi gilānupaṭṭhāko, gacchatha tumheti uyyojesi. Tesam gatāvasāne teneva nayena sakko devāna-mindo, tasmiṃ gate suyāmādayo mahābrahmā ca āgamiṃsu. Tepi tatheva thero uyyojesi.

Brāhmaṇi devatānaṃ āgamañca gamanañca disvā- “ke nu kho ete mama puttaṃ vanditvā gacchanti”ti therassa gabbhadvāraṃ gantvā- “tāta, cunda, kā pavatti”ti pucchi. So taṃ pavattiṃ ācikkhitvā- “mahā-upāsikā, bhante āgatā”ti āha. Thero kasmā avelāya āgatatthāti pucchi. Sā tuyhaṃ tāta dassanaṭṭhāyāti vatvā “tāta ke paṭhamaṃ āgatā”ti pucchi. Cattāro mahārājāno, upāsiketi. Tāta, tvaṃ

catūhi mahārājehi mahantataroti? Ārāmikasadisā ete upāsike, amhākaṃ satthu paṭisandhiggahaṇato paṭṭhāya khaggahatthā hutvā ārakkhaṃ akaṃsūti. Tesam tāta, gatāvasāne ko āgatoti? Sakko devānamindoti. Devarājatopi tvaṃ tāta, mahantataroti? Bhaṇḍagāhakaśamaṇerasadiso esa upāsike, amhākaṃ satthu tāvatim-sato otaraṇakāle pattacivaraṃ gahetvā otiṇṇoti. Tassa tāta gatāvasāne jotamāno viya ko āgatoti? Upāsike tuyhaṃ bhagavā ca satthā ca mahābrahmā nāma esoti. Mayhaṃ bhagavato mahābrahmatopi tvaṃ tāta mahantataroti? Āma upāsike, ete nāma kira amhākaṃ satthu (2.0143) jātadivase cattāro mahābrahmāno mahāpurisaṃ suvaṇṇajālena paṭiggaṇhiṃsūti.

Atha brāhmaṇiyā- “puttassa tāva me ayaṃ ānubhāvo, kīdiso vata mayhaṃ puttassa bhagavato satthu ānubhāvo bhavissati”ti cintayantiyā sahasā pañcavaṇṇā pīti uppajjitvā sakalasarīre phari. Thero- “uppannaṃ me mātu pītisoma-nassaṃ, ayaṃ dāni kālo dhammadesanāyā”ti cintetvā- “kiṃ cintesi mahā-upāsike”-ti āha. Sā- “puttassa tāva me ayaṃ guṇo, satthu panassa kīdiso guṇo bhavissatīti idaṃ, tāta, cintemī”ti āha. Mahā-upāsike, mayhaṃ satthu jātakkaṇe, mahābhini-kkhamane, sambodhiyaṃ, dhammacakkappavattane ca dasasahassilokadhātu kampittha, sīlena samādhinā paññāya vimuttiyā vimuttiñāṇadassanena samo nāma natthi, itipi so bhagavāti vitthāretvā buddhaguṇappaṭisaṃyuttaṃ dhammade-sanaṃ kathesi.

Brāhmaṇī piyaputtassa dhammadesanāpariyosāne sotāpattiphale paṭiṭṭhāya puttaṃ āha- “tāta, upatissa, kasmā evamakāsi, evarūpaṃ nāma amataṃ mayhaṃ ettakaṃ kālaṃ na adāsī”ti. Thero- “dinnaṃ dāni me mātu rūpasāriyā brāhmaṇiyā posāvanikamūlaṃ, ettakena vaṭṭissati”ti cintetvā “gaccha mahā-upāsike”ti brāhmaṇiṃ uyyojetvā “cunda kā velā”ti āha. Balavapaccūsakālo, bhanteti. Tena hi bhikkhusaṅghaṃ sannipātehi. Sannipatito, bhante, saṅghoti. Maṃ ukkhipitvā nisīdāpehi cundāti ukkhipitvā nisīdāpesi. Thero bhikkhū āmantesi- “āvuso catuca-ttālisaṃ vo vassāni mayā saddhiṃ vicarantānaṃ yaṃ me kāyikaṃ vā vācasikaṃ vā na rocetha, khamatha taṃ āvusoti. Ettakaṃ, bhante, amhākaṃ chāyā viya tumhe amuñcitvā vicarantānaṃ aruccanakaṃ nāma natthi, tumhe pana amhākaṃ khamathāti. Atha thero aruṇasikhāya paññāyamānāya mahāpathaviṃ unnādayanto anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyi. Bahū devamanussā therassa parinibbāne sakkāraṃ kariṃsu.

jetavanaṃ gantvā ānandattheraṃ gahetvā bhagavantaṃ upasaṅkami. Bhagavā dhātuparissāvanaṃ gahetvā pañcahi gāthāsatehi therassa guṇaṃ kathetvā dhātucetiyaṃ kārapetvā rājagahagamanatthāya ānandattherassa saññaṃ adāsi. Thero bhikkhūnaṃ ārocesi. Bhagavā mahābhikkhusaṅghaparivuto rājagahaṃ agamāsi. Tattha gatakāle mahāmogallānatthero parinibbāyi. Bhagavā tassa dhātuyo gahetvā cetiyaṃ kārapetvā rājagahato nikkhamitvā anupubbena gaṅgābhimukho gantvā ukkacelaṃ agamāsi. Tattha gaṅgātīre bhikkhusaṅghaparivuto nisīditvā tattha sārīputtamoggallānānaṃ parinibbānappaṭisaṃyuttaṃ suttaṃ desetvā ukkacelato nikkhamitvā vesāliṃ agamāsi. Evaṃ gate atha kho bhagavā pubbaṅhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya vesāliṃ piṇḍāya pāvisīti ayamettha anupubbī kathā.

Nisīdananti ettha cammakkaṇḍaṃ adhippetāṃ. **Udenacetiyaṃ** udenaya-kkhassa cetiyatthāne katavīhāro vuccati. **Gotamakādisupi** eseva nayo. **Bhāvitāti** vaḍḍhitā. **Bahulikātāti** punappunaṃ katā. **Yānikātāti** yuttayānaṃ viya katā. **Vatthukatāti** patitthānatthena vatthu viya katā. **Anuṭṭhitāti** adhiṭṭhitā. **Paricitāti** samantato citā suvaḍḍhitā. **Susamāraddhāti** suṭṭhu samāraddhā.

Iti aniyamena kathetvā puna niyāmetvā dassento **tathāgatassa khoti-**ādimāha. Ettha ca **kappanti** āyukappaṃ. Tasmīṃ tasmīṃ kāle yaṃ manussānaṃ āyuppa-māṇaṃ hoti, taṃ paripuṇṇaṃ karonto tiṭṭheyya. **Kappāvasesaṃ vāti-** “appaṃ vā bhīyyo”ti (dī. ni. 2.7; a. ni. 6.74) vuttavassasatato atirekaṃ vā. Mahāsīvatthero panāha- “buddhānaṃ atthāne gajjitaṃ nāma natthi. Yatheva hi veḷuvagāmake uppannaṃ māraṇantikaṃ vedanaṃ dasa māse vikkhambheti, evaṃ punappunaṃ taṃ samāpattiṃ samāpajjitvā dasa dasa māse vikkhambhento imaṃ bhaddakappameva tiṭṭheyya, kasmā pana na ṭhitoti? Upādinnakasarīraṃ nāma khaṇḍiccā-dīhi abhibhuyyati, buddhā ca khaṇḍiccādibhāvaṃ apatvā pañcame āyukoṭṭhāse bahujanassa piyamanāpakāleyeva parinibbāyanti. Buddhānubuddhesu ca mahāsāvakesu parinibbutesu ekakeneva khāṇukena viya (2.0145) ṭhātappaṃ hoti, daharasāmaṇeraparivāritena vā. Tato- ‘aho buddhānaṃ parisā’ti hīletappaṃ āpajjeyya. Tasmā na ṭhito”ti. Evaṃ vuttepi so na rucati, “āyukappa”ti idameva atthakathāyaṃ niyāmitaṃ.

167. Yathā taṃ mārena pariyaṭṭhitacitto ettha tanti nipātamattaṃ. Yathā mārena pariyaṭṭhitacitto ajjhotthaṭacitto aññopi koci puthujjano paṭivijjhituṃ na sakuṇeyya, evameva nāsakkhi paṭivijjhitunti attho. Kiṃ kāraṇā? Māro hi yassa sabbena sabbaṃ dvādasa vipallāsā appahīnā, tassa cittaṃ pariyaṭṭhāti. Therassa cattāro vipallāsā appahīnā, tenassa māro cittaṃ pariyaṭṭhāti. So pana citta-pariyaṭṭhānaṃ karonto kiṃ karotīti? Bheravaṃ rūpārammaṇaṃ vā dasseti, saddārammaṇaṃ vā sāveti, tato sattā taṃ disvā vā sutvā vā satīṃ vissajjetvā vivaṭamukhā honti. Tesāṃ mukhena hatthaṃ pavesetvā hadayaṃ maddati. Tato visaññāva hutvā tiṭṭhanti. Therassa panesa mukhena hatthaṃ pavesetuṃ kiṃ sakkhissati? Bheravārammaṇaṃ pana dasseti. Taṃ disvā thero nimittobhāsaṃ na paṭivijjhi. Bhagavā jānantoyeva- “kimatthaṃ yāvattiyaṃ āmantesi”ti? Parato “tiṭṭhatu,

bhante, bhagavā”ti yācite “tuyhevetam dukkaṭam, tuyhevetam aparaddhan”ti dosā-ropanena sokatanukaraṇattham.

Mārayācanakathāvaṇṇanā

168. Māro pāpimāti ettha māroti satte anathe niyojento māretīti māro. Pāpimāti tasseva vevacanaṃ. So hi pāpadhammasamannāgatattā “pāpimā”ti vuccati. Kaṇho, antako, namuci, pamattabandhūtipi tasseva nāmāni. **Bhāsītā kho pane-sāti** ayañhi bhagavato sambodhipattiyā aṭṭhame sattāhe bodhimaṇḍeyeva āgantvā- “bhagavā yadattham tumhehi pāramiyo pūritā, so vo attho anuppatto, paṭividdham sabbaññutaññāṇam, kiṃ te lokavicāraṇenā”ti vatvā, yathā ajja, evameva “parinibbātu dāni, bhante, bhagavā”ti yāci. Bhagavā cassa- “na (2.0146) tāvāhan”ti-ādīni vatvā paṭikkhipi. Tam sandhāya “bhāsītā kho panesā bhante”ti-ādimāha.

Tattha **viyattāti** maggavasena viyattā. Tatheva vinitā tathā visāradā. **Bahussutā**ti tepītakavasena bahu sutametesanti **bahussutā**. Tameva dhammam dhārentīti **dhammadharā**. Athavā pariyattibahussutā ceva paṭivedhabahussutā ca. Pariyattipaṭivedhadhammāṇamyeva dhāraṇato dhammadharāti evamettha attho daṭṭhabbo. **Dhammānudhammapaṭipannāti** ariyadhammassa anudhammabhūtam vipassanādhammaṃ paṭipannā. **Sāmicippaṭipannāti** anucchavikapaṭipadam paṭipannā. **Anudhammacārinoti** anudhammacaraṇasīlā. **Sakaṃ ācariyakanti** attano ācariyavādam. **Ācikkhissantīti**-ādīni sabbāni aññamaññassa vevacanāni. **Sahadhammenāti** sahetukena sakāraṇena vacanena. **Sappāṭihāriyanti** yāva na niyyānikam katvā dhammam desessanti.

Brahmacariyanti sikkhattayasaṅgahitam sakalam sāsanaabrahmacariyam. **Iddhanti** samiddham jhānassādasena. **Phīnti** vuddhippattam sabbaphāli-phullam viya abhiññāya sampattivāsena. **Vitthārikanti** vitthataṃ tasmim tasmim disābhāge paṭiṭṭhitavasena. **Bāhujaññanti** bahujanehi ñātam paṭividdham mahājanābhisamayavasena. **Puthubhūnti** sabbākāravāsena puthulabhāvappattam. Katham? **Yāva devamanussehi suppakāsīnti** yattakā viññujātikā devā ceva manussā ca atthi sabbehi suṭṭhu pakāsīnti attho.

Appossukkoti nirālayo. Tvañhi pāpima, aṭṭhamasattāhato paṭṭhāya- “parinibbātu dāni, bhante, bhagavā parinibbātu, sugato”ti viravanto āhiṇḍittha. Ajja dāni paṭṭhāya vigatussāho hohi; mā mayham parinibbānattham vāyāmaṃ karohīti vadati.

Āyusaṅkhāra-ossajjanavaṇṇanā

169. Sato sampajāno āyusaṅkhāram ossajīti satim sūpaṭṭhitam katvā ñāṇena paricchinditvā āyusaṅkhāram vissajji, pajahi. Tattha na bhagavā hatthena leḍḍum viya āyusaṅkhāram ossaji, temāsamattameva pana samāpattim (2.0147) samāpajjitvā tato param na samāpajjissāmīti cittam uppādesi. Tam sandhāya vuttam-

“ossaji”ti. “Ussaji”ti pi pāṭho. **Mahābhūmicāloti** mahanto pathavīkampo. Tadā kira dasasahassī lokadhātu kampittha. **Bhīṃsanakoti** bhayajanako. **Devadundubhiyo ca phaliṃsūti** devabheriyo phaliṃsu, devo sukkhagajjitaṃ gajji, akālavijjulatā nicchariṃsu, khaṇikavassaṃ vassīti vuttaṃ hoti.

Udānaṃ udānesīti kasmā udānesi? Koci nāma vadeyya- “bhagavā pacchato pacchato anubandhitvā- ‘parinibbāyatha, bhante, parinibbāyatha, bhante’ti upadduto bhayena āyusaṅkhāraṃ vissajjesi”ti. “Tassokāso mā hotu, bhīṭassa udānaṃ nāma natthi”ti etassa dīpanatthaṃ pītivegavissatṭhaṃ udānaṃ udānesi.

Tattha sabbesaṃ soṇasiṅgālādīnampi paccakkhabhāvato tulitaṃ paricchinanti tulaṃ. Kiṃ taṃ? Kāmāvacarakammaṃ. Na tulaṃ, na vā tulaṃ sadisamassa aññaṃ lokiyaṃ kammaṃ atthiti **atulaṃ**. Kiṃ taṃ? Mahaggatakammaṃ. Athavā kāmāvacararūpāvacaraṃ tulaṃ, arūpāvacaraṃ atulaṃ. Appavipākaṃ vā tulaṃ, bahuvipākaṃ atulaṃ. **Sambhavanti** sambhavassa hetubhūtaṃ, piṇḍakārakaṃ rāsikārakanti attho. **Bhavaṣaṅkhāranti** punabbhavaṣaṅkhāraṇakaṃ. **Avassajīti** vissajjesi. **Munīti** buddhamuni. **Ajjhattarototi** niyakajjhattarato. **Samāhitoti** upacārappanāsamādhivasena samāhito. **Abhindi kavacamivāti** kavacaṃ viya abhindi. **Attasambhavanti** attani sañjātaṃ kilesaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti- “savipākaṭṭhena sambhavaṃ, bhavābhisaṅkhāraṇaṭṭhena bhavaṣaṅkhāranti ca laddhanāmaṃ tulā-tulasaṅkhātaṃ lokiyakammañca ossaji. Saṅgāmasīse mahāyodho kavacaṃ viya attasambhavaṃ kilesaṃca ajjhattarato samāhito hutvā abhindi”ti.

Atha vā **tulanti** tulento tīrento. **Atulañca sambhavanti** nibbānañceva sambhavañca. **Bhavaṣaṅkhāranti** bhavagāmikammaṃ. **Avassaji munīti** “pañcakkhandhā aniccā, pañcanaṃ khandhānaṃ nirodho nibbānaṃ niccan”ti-ādinā (paṭi. ma. 3.38) nayena tulayanto buddhamuni bhava ādinavaṃ, nibbāne ca ānisaṃsaṃ disvā taṃ khandhānaṃ mūlabhūtaṃ bhavaṣaṅkhārakammaṃ- “kammakkhayāya saṃvattati”ti (ma. ni. 2.81) evaṃ vuttena kammakkhayakarena ariyamaggena avassaji. Kathaṃ? Ajjhattarato samāhito abhindi kavacamiva attani (2.0148) sambhavaṃ. So hi vipassanāvasena ajjhattarato samathavasena samāhitoti evaṃ pubbabhāgato paṭṭhāya samathavipassanābalena kavacamiva attabhāvaṃ pariyo-nandhitvā ṭhitaṃ, attani sambhavattā “attasambhavan”ti laddhanāmaṃ sabbakilesajālaṃ abhindi. Kilesābhāvena ca katakammaṃ appaṭisandhikattā avassatṭhaṃ nāma hotīti evaṃ kilesappahānena kammaṃ pajahi, pahīnakilesassa ca bhayaṃ nāma natthi, tasmā abhītova āyusaṅkhāraṃ ossaji, abhītabhāvañāpanatthañca udānaṃ udānesīti veditabbo.

Mahābhūmicālavaṇṇanā

171. Yaṃ mahāvātāti yena samayena yasmim vā samaye mahāvātā vāyanti, mahāvātā vāyantāpi ukkhepakavātā nāma uṭṭhahanti, te vāyantā saṭṭhisahassā-dhikanavayojanasatasahassabahalaṃ udakasandhārakaṃ vātaṃ upacchindanti, tato ākāse udakaṃ bhassati, tasmim bhassante pathavī bhassati. Puna vāto attano balena antodhamakaraṇe viya udakaṃ ābandhitvā gaṇhāti, tato udakaṃ

uggacchati, tasmim̄ uggacchante pathavī uggacchati. Evaṃ udakaṃ kampaṃ pathaviṃ kampaṃ. Etañca kampaṃ yāva ajjakālāpi hotiyeva, bahalabhāvena pana na ogacchanuggacchanaṃ paññāyati.

Mahiddhiko mahānubhāvoti ijghanassa mahantatāya mahiddhiko, anubhavita-bbassa mahantatāya mahānubhāvo. **Parittāti** dubbalā. **Appamāṇāti** balavā. **So imaṃ pathaviṃ kampaṃ** so iddhiṃ nibbattetvā saṃvejento mahāmoggallāno viya, vīmaṃsanto vā mahānāgattherassa bhāgineyyo saṅgharakkhasāmaṇero viya pathaviṃ kampaṃ. So kirāyasmā khuraggeyeva arahattaṃ patvā cintesi- “atthi nu kho koci bhikkhu, yena pabbajitadivaseyeva arahattaṃ patvā vejayanto pāsādo kampaṃpubbo”ti? Tato- “natthi koci”ti ñatvā- “ahaṃ kampaṃsāmi”ti abhiññābalaena vejayantamatthake ṭhatvā pādena paharivā kampaṃ nāsakkhi. Atha naṃ sakkassa nāṭakitthiyo āhaṃsu- “putta saṅgharakkhita, tvaṃ pūtigandheneva sīsena vejayantaṃ kampaṃ icchasi, suppatiṭṭhito tāta pāsādo, kampaṃ kampaṃ sakkhissasi”ti?

Sāmaṇero (2.0149)- “imā devatā mayā saddhiṃ keḷiṃ karonti, ahaṃ kho pana ācariyaṃ nālatthaṃ, kahaṃ nu kho me ācariyo sāmuddikamahānāgatthero”ti āvajjento mahāsamudde udakaleṇaṃ māpetvā divāvihāraṃ nisinnoti ñatvā tattha gantvā therāṃ vanditvā aṭṭhāsi. Tato naṃ thero- “kiṃ, tāta saṅgharakkhita, asikkhitvāva yuddhaṃ pavitṭhosī”ti vatvā “nāsakkhi, tāta, vejayantaṃ kampaṃ”ti pucchi. Ācariyaṃ, bhante, nālatthanti. Atha naṃ thero- “tāta tumhādise akampente ko añño kampaṃsati. Diṭṭhapubbaṃ te, tāta, udakapiṭṭhe gomayakhaṇḍaṃ pilavantaṃ, tāta, kapallakapūvaṃ pacantā antantena paricchindanti, iminā opammaṇa jānāhī”ti āha. So- “vaṭṭissati, bhante, ettakenā”ti vatvā pāsādena patiṭṭhito-kāsaṃ udakaṃ hotūti adhiṭṭhāya vejayantābhimukho agamāsi.

Devadhītarō taṃ disvā- “ekavāraṃ lajjitvā gato, punapi sāmaṇero eti, punapi eti”ti vadiṃsu. Sakko devarājā- “mā mayhaṃ puttena saddhiṃ kathayittha, idāni tena ācariyo laddho, khaṇena pāsādaṃ kampaṃsati”ti āha. Sāmaṇeropi pādaṅguṭṭhena pāsādathūpikaṃ pahari. Pāsādo catūhi disāhi oṇamati. Devatā- “patiṭṭhātuṃ dehi, tāta, pāsādassa patiṭṭhātuṃ dehi, tāta, pāsādassa”ti viraviṃsu. Sāmaṇero pāsādaṃ yathāṭhāne ṭhapetvā pāsādamatthake ṭhatvā udānaṃ udānesi-

“Ajjevāhaṃ pabbajito, ajja pattāsavakkhayaṃ;
ajja kampemi pāsādaṃ, aho buddhassuḷāratā.
Ajjevāhaṃ pabbajito ...pe... aho dhammassuḷāratā.
Ajjevāhaṃ pabbajito ...pe... aho saṅghassuḷāratāti.

Ito paresu chasu pathavīkampesu yaṃ vattabbaṃ, taṃ mahāpadāne vuttameva.

Iti imesu aṭṭhasu pathavīkampesu paṭhamo dhātukopena, dutiyo iddhānubhā-
vena, tatiyacatutthā puññatejena, pañcama ñāṇatejena, chaṭṭho sādhu-kāradānava-
sena, sattamo kāruññabhāvena, aṭṭhamo ārodanena. Mātukucchiṃ okkamante ca
tato nikkhamante ca mahāsatte tassa puññatejena pathavī akampittha. Abhisam-
bodhiyaṃ ñāṇatejena abhihata (2.0150) hutvā akampittha. Dhammacakkappa-
vattane sādhu-kārabhāvasaṅghitā sādhu-kāraṃ dadamānā akampittha. Āyusaṅkhā-
rossajjane kāruññasabhāvasaṅghitā cittasaṅkhobhaṃ asahamānā akampittha.
Parinibbāne ārodanavegatunnā hutvā akampittha. Ayaṃ panattho pathavīdeva-
tāya vasena veditabbo, mahābhūtapathaviyā panetaṃ natthi acetanattāti.

Ime kho, ānanda, aṭṭha hetūti ettha **imeti** niddiṭṭhanidassanaṃ. Ettāvata ca panā-
yasmā ānando- “addhā ajja bhagavatā āyusaṅkhāro ossaṭṭho”ti sallakkhesi.
Bhagavā pana sallakkhitabhāvaṃ jānantopi okāsaṃ adatvāva aññānipi aṭṭhakāni
sampiṇḍento- “aṭṭha kho imā”ti-ādimāha.

Aṭṭhapaṇḍitaṃ

172. Tattha **anekasataṃ khattiyapaṇḍitaṃ** bimbisārasamāgamañāṭisamāgali-
cchavīsamāgamādisaṃ, sā pana aññesu cakkavāḷesupi labbhateyeva. **Sallapi-
tapubbanti** ālāpasallāpo katapubbo. **Sākacchāti** dhammasākacchāpi samāpajjita-
pubbā. **Yādisako tesam vaṇṇoti** te odātāpi honti kāḷāpi maṅguracchavīpi, sathā
suvaṇṇavaṇṇova. Idaṃ pana saṅghānaṃ paṭicca kathitaṃ. Saṅghānampi ca
kevalaṃ tesam paññāyatiyeva, na pana bhagavā milakkhusadiso hoti, nāpi āmu-
ttamaṅkuṇḍalo, buddhaveseneva nisīdati. Te pana attano samānasaṅghānameva
passanti. **Yādisako tesam saroti** te chinnassarāpi honti gaggarassarāpi kākassa-
rāpi, sathā brahmassarova. Idaṃ pana bhāsantaraṃ sandhāya kathitaṃ. Sacepi
hi sathā rājāsane nisinno katheti, “ajja rājā madhurena sarena kathetī”ti tesam
hoti. Kathetvā pakkante pana bhagavati puna rājānaṃ āgataṃ disvā- “ko nu kho
ayan”ti vīmaṃsā uppajjati. Tattha **ko nu kho ayanti** imasmīṃ ṭhāne idāneva māga-
dhabhāsāya sīhaḷabhāsāya madhurenākārena kathento ko nu kho ayaṃ antara-
hito, kiṃ devo, udāhu manusso evaṃ vīmaṃsantāpi na jānantīti attho. Kimatthaṃ
panevaṃ ajānantānaṃ dhammaṃ desetīti? Vāsanatthāya (2.0151). Evaṃ sutopi
hi dhammo anāgate paccayo hoti yevāti anāgataṃ paṭicca deseti. **Aneka-
sataṃ brāhmaṇapaṇḍitaṃ**-ādīnampi soṇadaṇḍakūṭadaṇḍasamāgamādivasena ceva
aññacakkavāḷavasena ca sambhavo veditabbo.

Imā pana aṭṭha paṇḍita bhagavā kimatthaṃ āhari? Abhītabhāvadassanatta-
meva. Imā kira āharitvā evamāha- “ānanda, imāpi aṭṭha paṇḍita upasaṅkamitvā
dhammaṃ desetassa tathāgatassa bhayaṃ vā sārājjaṃ vā natthi, māraṃ pana

ekakaṃ disvā tathāgato bhāyeyyāti ko evaṃ saññaṃ uppādetumarahati. Abhīto, ānanda, tathāgato acchambhī, sato sampajāno āyusañkhāraṃ ossaji”ti.

Atṭha-abhibhāyatanavaṇṇanā

173. Abhibhāyatanānīti abhibhavanakāraṇāni. Kiṃ abhibhavanti? Paccaṇīka-dhammepi ārammaṇānīpi. Tāni hi paṭipakkhabhāvena paccaṇīkadhamme abhibhavanti, puggalassa ñāṇuttariyatāya ārammaṇāni.

Ajjhattaṃ rūpasaññīti-ādīsu pana ajjhatarūpe parikammavasena ajjhattaṃ rūpasaññī nāma hoti. Ajjhattañhi nīlaparikammaṃ karonto kese vā pitte vā akkhitarākāya vā karoti. Pītaparikammaṃ karonto mede vā chaviyā vā hatthapādapiṭṭhesu vā akkhīnaṃ pītakatṭhāne vā karoti. Lohitaparikammaṃ karonto maṃse vā lohite vā jivhāya vā akkhīnaṃ rattatṭhāne vā karoti. Odātaparikammaṃ karonto aṭṭhimhi vā dante vā nakhe vā akkhīnaṃ setatṭhāne vā karoti. Taṃ pana sunīlaṃ supītaṃ sulohitakaṃ su-odātakaṃ na hoti, avisuddhameva hoti.

Eko bahiddhā rūpāni passatīTi yassevaṃ parikammaṃ ajjhattaṃ uppannaṃ hoti, nimittaṃ pana bahiddhā, so evaṃ ajjhattaṃ parikammassa bahiddhā ca appanāya vasena- “ajjhattaṃ rūpasaññī eko bahiddhā rūpāni passatī”ti vuccati. **Parittānīti** avaḍḍhitāni. **Suvaṇṇadubbaṇṇānīti** suvaṇṇāni vā honti, dubbaṇṇāni vā. Parittavaseneva idaṃ abhibhāyatanaṃ vuttanti veditabbaṃ. **Tāni abhibhuyyāti** yathā nāma sampannagahaṇiko kaṭacchumattaṃ bhattaṃ labhitvā- “kiṃ (2.0152) ettha bhuñjitabbaṃ atthī”ti sañkaḍḍhitvā ekakabaḷameva karoti, evameva ñāṇuttariko puggalo visadañāṇo- “kiṃ ettha parittake ārammaṇe samāpajjitabbaṃ atthi, nāyaṃ mama bhāro”ti tāni rūpāni abhibhavitvā samāpajjati, saha nimittuppādenevettha appanaṃ pāpetīti attho. **Jānāmi passāmīti** iminā panassa ābhogo kathito. So ca kho samāpattito vuṭṭhitassa, na antosamāpattiyāṃ. **Evaṃsaññī hotīti** ābhogasaññāyapi jhānasaññāyapi evaṃsaññī hoti. Abhibhavanasaññā hissa antosamāpattiyāṃ atthi, ābhogasaññā pana samāpattito vuṭṭhitasseva.

Appamāṇānīti vaḍḍhitappamāṇāni, mahantānīti attho. **Abhibhuyyāti** ettha pana yathā mahagghaso puriso ekaṃ bhattavaḍḍhitakaṃ labhitvā- “aññāṃpi hotu, kiṃ etaṃ mayhaṃ karissatī”ti taṃ na mahantato passati, evameva ñāṇuttaro puggalo visadañāṇo “kiṃ ettha samāpajjitabbaṃ, nayidaṃ appamāṇaṃ, na mayhaṃ citte-kaggatākaraṇe bhāro atthī”ti tāni abhibhavitvā samāpajjati, saha nimittuppādenevettha appanaṃ pāpetīti attho.

Ajjhattaṃ arūpasaññīti alābhitāya vā anathikatāya vā ajjhatarūpe parikammasaññāviraḥito.

Eko bahiddhā rūpāni passatīTi yassa parikammampi nimittampi bahiddhāva uppannaṃ, so evaṃ bahiddhā parikammassa ceva appanāya ca vasena- “ajjhattaṃ arūpasaññī eko bahiddhā rūpāni passatī”ti vuccati. Sesamettha catutthābhibhāyatane vuttanayameva. Imesu pana catūsu parittaṃ vitakkacaritavasena āgataṃ, appamāṇaṃ mohacaritavasena, suvaṇṇaṃ dosacaritavasena, dubbaṇṇaṃ rāgacaritavasena. Etesañhi etāni sappāyāni. Sā ca nesaṃ sappāyatā

vitthārato visuddhimagge caritaniddese vuttā.

Pañcama-abhibhāyatanādīsu **nīlānīti** sabbasaṅgāhakavasena vuttaṃ. **Nīlavaṇṇānīti** vaṇṇavasena. **Nīlanidassanānīti** nidassanavasena, apaññāya mānavivarāni asambhinnavaṇṇāni ekanīlāneva hutvā dissantīti vuttaṃ hoti. **Nīlanibhāsānīti** idaṃ pana obhāsavasena vuttaṃ, nīlobhāsāni nīlappabhāyuttānīti attho. Etena nesam visuddhataṃ dasseti. Visuddhavaṇṇavaseneva (2.0153) hi imāni cattāri abhibhāyatanāni vuttāni. **Umāpupphanti** etañhi pupphaṃ siniddhaṃ mudu, dissamānampi nīlameva hoti. Girikaṇṇikapupphādīni pana dissamānāni setadhātukāneva honti. Tasmā idameva gahitaṃ, na tāni. **Bārāṇaseyyakanti** bārāṇasisambhavaṃ. Tattha kira kappāsopi mudu, suttakantikāyopi tantavāyāpi chekā, udakampi suci siniddhaṃ. Tasmā taṃ vatthaṃ ubhatobhāgavimaṭṭhaṃ hoti; dvīsopi passesu maṭṭhaṃ mudu siniddhaṃ khāyati.

Pītānīti-ādīsopi imināva nayena attho veditabbo. “Nīlakasiṇaṃ uggaṇhanto nīlasmim nimittaṃ gaṇhāti pupphasmim vā vatthasmim vā vaṇṇadhātuyā vā”ti-ādikam panettha kasiṇakaraṇaṅca parikammaṅca appanāvidhānaṅca sabbaṃ visuddhimagge vitthārato vuttameva. Imānipi aṭṭha abhibhāyatanāni abhītabhāvadaśsanatthameva ānītāni. Imāni kira vatvā evamāha- “ānanda, evarūpāpi samāpattiyo samāpajantassa ca vuṭṭhahantassa ca tathāgatassa bhayaṃ vā sārājjaṃ vā natthi, māraṃ pana ekakaṃ disvā tathāgato bhāyeyyāti ko evaṃ saññaṃ uppādetumarahati. Abhīto, ānanda, tathāgato acchambhī, sato sampajāno āyusaṅkhāraṃ ossajī”ti.

Aṭṭhavimokkhavaṇṇanā

174. Vimokkhakathā uttānatthāyeva. Imepi aṭṭha vimokkhā abhītabhāvadaśsanatthameva ānītā. Imepi kira vatvā evamāha- “ānanda, etāpi samāpattiyo samāpajantassa ca vuṭṭhahantassa ca tathāgatassa bhayaṃ vā sārājjaṃ vā natthi ...pe... ossajī”ti.

175. Idānipi bhagavā ānandassa okāsaṃ adatvāva **ekamidāhanti**-ādinā nayena aparampi desanaṃ ārabhi. Tattha **paṭhamābhisambuddhoti** abhisambuddho hutvā paṭhamameva aṭṭhame sattāhe.

177. Ossatṭhoti vissajjito paricchinnō, evaṃ kira vatvā- “tenāyaṃ dasasahassī lokadhātu kampitthā”ti āha.

Ānandayācanakathā

178. Alanti paṭikkhepavacanametam. **Bodhinti** catumaggañāṇapaṭivegham. **Saddahasi tvanti** evaṃ vuttabhāvaṃ tathāgatassa saddahasīti vadati. **Tasmātihāna-****ndāti** (2.0154) yasmā idaṃ vacanaṃ saddahasi, tasmā tuyhevetam dukkaṭanti dasseti.

179. Ekamidāhanti idaṃ bhagavā- “na kevalam aham idheva taṃ āmantesim, aññadāpi āmantetvā oḷārikaṃ nimittaṃ akāsim, tampi tayā na paṭividdham, tave-

vāyaṃ aparādho”ti evaṃ sokavinodanatthāya nānappakārato therasseva dosāropanatthaṃ ārabhi.

183. Piyehi manāpehīti mātāpitābhātābhagini-ādikehi jātiyā **nānābhāvo**, maraṇena **vinābhāvo**, bhavena **aññathābhāvo**. **Taṃ kutettha labbhāti tanti** tasmā, yasmā sabbeheva piyehi manāpehi nānābhāvo, tasmā dasa pāramiyo pūretvāpi, sambodhiṃ patvāpi, dhammacakkaṃ pavattetvāpi, yamakapāṭihāriyaṃ dassetvāpi, devorohaṇaṃ katvāpi, yaṃ taṃ jātaṃ bhūtaṃ saṅkhataṃ palokadhammaṃ, taṃ vata tathāgatassāpi sarīraṃ mā palujjīti netāṃ ṭhānaṃ vijjati, rodantenāpi kandantenāpi na sakkā taṃ kāraṇaṃ laddhanti. **Puna paccāvamissatīti** yaṃ cattaṃ vantaṃ, taṃ vata puna paṭikhādisatīti attho.

184. Yathayidaṃ brahmacariyanti yathā idaṃ sikkhāttayasaṅgahaṃ sāsana-brahmacariyaṃ. **Addhaniyanti** addhānakkhamaṃ. **Ciraṭṭhitikanti** cirappavattivasena ciraṭṭhitikaṃ. **Cattāro satipaṭṭhānāti**-ādi sabbaṃ lokiyalokuttaravaseneva kathitaṃ. Etesaṃ pana bodhipakkhiyānaṃ dhammānaṃ vinicchayo sabbākārena visuddhi-magge paṭipadāññadassanavisuddhiniddese vutto. Sesamettha uttānamevāti.

Tatīyabhāṇavāraṇṇanā niṭṭhitā.

Nāgāpalokitavaṇṇanā

186. Nāgāpalokitanti yathā hi mahājanassa aṭṭhīni koṭiyā koṭiṃ āhacca ṭhitāni paccekabuddhānaṃ, aṅkusakalaggāni viya, na evaṃ buddhānaṃ. Buddhānaṃ (2.01) pana saṅkhalikāni viya ekābaddhāni hutvā ṭhitāni, tasmā pacchato apalokanakāle na sakkā hoti gīvaṃ parivattetuṃ. Yathā pana hatthināgo pacchābhāgaṃ apaloketukāmo sakalasarīreneva parivattati, evaṃ parivattitabbaṃ hoti. Bhagavato pana nagaradvāre ṭhatvā- “vesāliṃ apalokessāmi”ti

citte uppannamatte- “bhagavā anekāni kappakoṭisahassāni pāramiyo pūrentehi tumhehi na gīvaṃ parivattetvā apalokanakammaṃ katan”ti ayaṃ pathavī kulāla-cakkaṃ viya parivattetvā bhagavantaṃ vesālinagarābhimukhaṃ akāsi. Taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ.

Nanu ca na kevalaṃ vesāliyāva, sāvattirājagahanāṇandapāṭaligāmakotiḡāma-nātikagāma-kesupi tato tato nikkhantakāle taṃ taṃ sabbaṃ pacchimadassana-meva, tattha tattha kasmā nāgāpalokitaṃ nāpalokesīti? Anacchariyattā. Tattha tattha hi nivattetvā apalokentassetāṃ na acchariyaṃ hoti, tasmā nāpalokesi. Api ca vesārirājāno āsannavināsā, tiṇṇaṃ vassānaṃ upari vinassissanti. Te taṃ nagaradvāre **nāgāpalokitaṃ** nāma cetiyaṃ katvā gandhamālādīhi pūjessanti, taṃ nesaṃ dīgharattaṃ hitāya sukhāya bhavissatīti tesāṃ anukampāya apalokesi.

Dukkhassantakaroti vaṭṭadukkhassa antakaro. **Cakkhumā**ti pañcahi cakkhūhi cakkhumā. **Parinibbutoti** kilesaparinibbānena parinibbuto.

Catumahāpadesavaṇṇanā

187. MahāpadeseTi mahā-okāse, mahā-apadese vā, buddhādayo mahante mahante apadisitvā vuttāni mahākāraṇānīti attho.

188. Neva abhinanditabbanti haṭṭhatuṭṭhehi sādhu-kāraṃ datvā pubbeva na sotabbaṃ, evaṃ kate hi pacchā “idaṃ na sameti”ti vuccamāno- “kiṃ pubbeva ayaṃ dhammo, idāni na dhammo”ti vatvā laddhiṃ na vissajjeti. **Nappaṭikkosita-bbanti**- “kiṃ esa bālo vadati”ti evaṃ pubbeva na vattabbaṃ, evaṃ vutte hi vattum yuttampi na vakkhati. Tenāha- “anabhinanditvā appaṭikkositvā”ti. **Padabyañjanā-nīti** padasaṅkhātāni byañjanāni. **Sādhukaṃ uggahetvāti** imasmiṃ (2.0156) ṭhāne pāḷi vuttā, imasmiṃ ṭhāne attho vutto, imasmiṃ ṭhāne anusandhi kathito, imasmiṃ ṭhāne pubbāparaṃ kathitanti suṭṭhu gahetvā. **Sutte osāretabbānīti** sutte otāretabbāni. **Vinaye sandassetabbānīti** vinaye saṃsandetabbāni.

Ettha ca **suttanti** vinayo. Yathāha- “kattha paṭikkhittaṃ? Sāvattiyaṃ suttavibhaṅge”ti (cuḷava. 457). **Vinayoti** khandhako. Yathāha- “vinayātisāre”ti. Evaṃ vinaya-piṭakampi na pariyādiyati. Ubhatovibhaṅgā pana suttaṃ, khandhakaparivārā vinayoti evaṃ vinayapiṭakaṃ pariyādiyati. Athavā suttantapiṭakaṃ suttaṃ, vinayapiṭakaṃ vinayoti evaṃ dveyeva piṭakāni pariyādiyanti. Suttantābhidhammapiṭakāni vā suttaṃ, vinayapiṭakaṃ vinayoti evampi tīṇi piṭakāni na tāva pariyādiyanti. Asuttanāmakañhi buddhavacanaṃ nāma atthi. Seyyathidaṃ- jātaṃ, paṭisambhidā, niddeso, suttanipāto, dhammapadaṃ, udānaṃ, itivuttakaṃ, vimānavatthu, peta-vatthu, theragāthā, therīgāthā, apadānanti.

Sudinnatthero pana- “asuttanāmakaṃ buddhavacanaṃ na atthi”ti taṃ sabbaṃ paṭipakkhipitvā- “tīṇi piṭakāni suttaṃ, vinayo pana kāraṇaṃ”ti āha. Tato taṃ kāraṇaṃ dassento idaṃ suttamāhari-

“Ye kho tvaṃ, gotami, dhamme jāneyyāsi, ime dhammā sarāgāya saṃvattanti no virāgāya, saññogāya saṃvattanti no visaññogāya, ācayāya saṃvattanti no apacayāya, mahicchatāya saṃvattanti no appicchatāya, asantuṭṭhiyā

saṃvattanti no santuṭṭhiyā, saṅgaṇikāya saṃvattanti no pavivekāya, kosajjāya saṃvattanti no vīriyārambhāya, dubbharatāya saṃvattanti no subharatāya. Ekamṣena, gotami, dhāreyyāsi- ‘neso dhammo, neso vinayo, netaṃ satthusāsananti. Ye ca kho tvaṃ, gotami, dhamme jāneyyāsi, ime dhammā virāgāya saṃvattanti no sarāgāya, visaññogāya saṃvattanti no saññogāya, apacayāya saṃvattanti no ācayāya, appicchatāya saṃvattanti no mahicchatāya, santuṭṭhiyā saṃvattanti no asantuṭṭhiyā, pavivekāya saṃvattanti no saṅgaṇikāya (2.015 vīriyārambhāya saṃvattanti no kosajjāya, subharatāya saṃvattanti no dubbharatāya. Ekamṣena, gotami, dhāreyyāsi- ‘eso dhammo, eso vinayo, etaṃ satthusāsananti’ (a. ni. 8.53).

Tasmā **sutteti** tepītake buddhavadāne otāretabbāni. **Vinayeti** etasmiṃ rāgādivinayakāraṇe saṃsandetabbānīti ayamettha attho. **Na ceva sutte osarantīti** sutta-paṭipāṭiyā katthaci anāgantvā chālīṃ uṭṭhapetvā guḷhavessantara-guḷha-ummagga-guḷhavinaya-vedallapīṭakānaṃ aññatarato āgatāni paññāyantīti attho. Evaṃ āgatāni hi rāgādivinaye ca na paññāyamānāni chaḍḍetabbāni honti. Tena vuttaṃ- “iti hetuṃ, bhikkhave, chaḍḍeyyāthā”ti. Etenupāyena sabbattha attho veditabbo.

Idaṃ, bhikkhave, catutthaṃ mahāpadesaṃ dhāreyyāthāti idaṃ catutthaṃ dhammassa patiṭṭhānokāsaṃ dhāreyyātha.

Imasmiṃ pana ṭhāne imaṃ pakīṇṇakaṃ veditabbaṃ. Sutte cattāro mahāpadesā, khandhake cattāro mahāpadesā, cattāri pañhabyākaraṇāni, suttaṃ, suttānulomaṃ, ācariyavādo, attanomaṃ, tisso saṅgītiyoti.

Tattha- “ayaṃ dhammo, ayaṃ vinayo”ti dhammavinicchaye patte ime cattāro mahāpadesā pamāṇaṃ. Yaṃ ettha sameti tadeva gahetabbaṃ, itaraṃ viravanta-ssapi na gahetabbaṃ.

“Idaṃ kappati, idaṃ na kappati”ti kappiyākappiyavinicchaye patte- “yaṃ, bhikkhave, mayā idaṃ na kappatīti appaṭikkhittaṃ, taṃ ce akappiyaṃ anulometi, kappiyaṃ paṭibāhati, taṃ vo na kappati”ti-ādinā (mahāva. 305) nayena khandhake vuttā cattāro mahāpadesā pamāṇaṃ. Tesam vinicchayakathā **samanta-pāsādikāyaṃ** vuttā. Tattha vuttanayena yaṃ kappiyaṃ anulometi, tadeva kappiyaṃ, itaraṃ akappiyanti evaṃ sannīṭṭhānaṃ kātābbaṃ.

Ekamṣabyākaraṇīyo paṇho, vibhajjabyākaraṇīyo paṇho, paṭipucchābyākaraṇīyo paṇho, ṭhapanīyo paṇhoti imāni **cattāri pañhabyākaraṇāni** nāma. Tattha “cakkhuṃ aniccan”ti puṭṭhena- “āma aniccan”ti ekamṣeneva byākātābbaṃ (2.0158). Esa nayo sotādisu. Ayaṃ **ekamṣabyākaraṇīyo** paṇho. “Aniccaṃ nāma cakkhun”ti puṭṭhena- “na cakkhumeva, sotampi aniccaṃ ghānampi aniccan”ti evaṃ vibhajitvā byākātābbaṃ. Ayaṃ **vibhajjabyākaraṇīyo** paṇho. “Yathā cakkhu tathā sotaṃ, yathā sotaṃ tathā cakkhun”ti puṭṭhena “kenatṭhena pucchasi”ti paṭipucchitvā “dassanatṭhena pucchāmī”ti vutte “na hī”ti byākātābbaṃ, “aniccatṭhena pucchāmī”ti vutte āmāti byākātābbaṃ. Ayaṃ **paṭipucchābyākaraṇīyo** paṇho. “Taṃ jīvaṃ taṃ sarīran”ti-ādīni puṭṭhena pana “abyākatametaṃ bhagavatā”ti ṭhapetabbo, esa paṇho na byākātābbo. Ayaṃ **ṭhapanīyo** paṇho. Iti tenākārena paṇhe sampatte imāni cattāri pañhabyākaraṇāni pamāṇaṃ. Imesaṃ vasena so paṇho byākātābbo.

Suttādīsu pana **suttaṃ** nāma tisso saṅgītiyo ārūḥhāni tiṇi piṭakāni. **Suttānulomaṃ** nāma anulomakappiyaṃ. **Ācariyavādo** nāma aṭṭhakathā. **Attanomati** nāma naya-ggāhena anubuddhiyā attano paṭibhānaṃ. Tattha suttaṃ appaṭibāhiyaṃ, taṃ paṭibāhantena buddhova paṭibāhito hoti. Anulomakappiyaṃ pana suttena samentameva gahetabbaṃ, na itaraṃ. Ācariyavādopi suttena samentoyeva gahetabbo, na itaro. Attanomati pana sabbadubbala, sāpi suttena samentāyeva gahetabbā, na itarā. Pañcasatikā, sattasatikā, saḥassikāti imā pana **tisso saṅgītiyo**. Suttampi tāsū āgatameva pamāṇaṃ, itaraṃ gārayhasuttaṃ na gahetabbaṃ. Tattha otarantānipi hi padabyañjanāni na ceva sutte otaranti, na ca vinaye sandissantīti vedita-bbāni.

Kammāraputtacundavatthuvaṇṇanā

189. Kammāraputtassāti suvaṇṇakāraputtassa. So kira aḍḍho mahākuṭumbiko bhagavato paṭhamadassaneneva sotāpanno hutvā attano ambavane vihāraṃ kārāpetvā niyyātesī. Taṃ sandhāya vuttaṃ- “ambavane”ti.

Sūkaramaddavanti nātitaruṇassa nātijiṇṇassa ekajeṭṭhakasūkarassa pavattamaṃsaṃ. Taṃ kira mudu ceva siniddhañca hoti, taṃ paṭiyādāpetvā sādhukaṃ pacāpetvāti (2.0159) attho. Eke bhaṇanti- “**sūkaramaddavanti** pana mudu-odanassa pañcagorasayūsapācanavidhānassa nāmetamaṃ, yathā gavapānaṃ nāma pākanāmaṃ”ti. Keci bhaṇanti- “**sūkaramaddavaṃ** nāma rasāyanavidhi, taṃ pana rasāyanasatthe āgacchati, taṃ cundena- ‘bhagavato parinibbānaṃ na bhavyyā’ti rasāyanaṃ paṭiyattan”ti. Tattha pana dvisahassadīpaparivāresu catūsū mahādīpesu devatā ojaṃ pakkhipiṃsu.

Nāhaṃ tanti imaṃ sīhanādaṃ kimatthaṃ nadati? Parūpavādamocanattaṃ. Attanā paribhuttāvasesaṃ neva bhikkhūnaṃ, na manussānaṃ dātuṃ adāsi, āvāṭe nikhaṇāpetvā vināsesīti hi vattukāmānaṃ idaṃ sutvā vacanokāso na bhavissatīti paresaṃ upavādamocanattaṃ sīhanādaṃ nadatīti.

190. Bhuttassa ca sūkaramaddavenāti bhuttassa udapādi, na pana bhuttapaccayā. Yadi hi abhuttassa uppajjissatha, atikharo bhavissati. Siniddhabhojanaṃ bhuttattā panassa tanuvedanā ahoṣi. Teneva padasā gantuṃ asakkhi. **Virecamānoti** abhiṇhaṃ pavattalohitavirecanova samāno. **Avocāti** attanā patthitaṭṭhāne parinibbānatthāya evamāha. Imā pana dhammasaṅgāhakattherehi ṭhapitagāthāyoti veditabbā.

Pāniyāharaṇavaṇṇanā

191. Inghāti codanatthe nipāto. **Acchodakāti** pasannodakā. **Sātodakāti** madhurodakā. **Sītodakāti** tanusītalasalilā. **Setakāti** nikkaddamā. **Suppatitthāti** sundaratitthā.

Pukkusamallaputtavatthuvaṇṇanā

192. Pukkusoti tassa nāmaṃ. **Mallaputtoti** mallarājaputto. Mallā kira vārena rajjaṃ kārenti. Yāva nesaṃ vāro na pāpuṇāti, tāva vaṇijjaṃ karonti. Ayampi vaṇijjameva karonto pañca sakaṭasatāni yojāpetvā dhuravāte vāyante purato gacchati, pacchā vāte vāyante satthavāhaṃ purato pesetvā sayamaṃ pacchā gacchati. Tadā pana pacchā vāto vāyi, tasmā esa purato satthavāhaṃ pesetvā sabbaratanayāne (2.0160) nisīditvā kusiṇārato nikkhamitvā “pāvaṃ gamissāmi”ti maggaṃ paṭipajji. Tena vuttaṃ- “kusiṇārāya pāvaṃ addhānamaggappaṭipanno hoti”ti.

Āḷāroti tassa nāmaṃ. Dīghapiṅgalo kireso, tenassa āḷāroti nāmaṃ ahosi. **Kālāmoti** gottaṃ. **Yatra hi nāmāti** yo nāma. **Neva dakkhatīti** na addasa. Yatrasaddayuttattā panetaṃ anāgatavasena vuttaṃ. Evarūpañhi īdisesu ṭhānesu saddalakkhaṇaṃ.

193. Niccharantīsūti vicarantīsu. **Asaniyā phalantiyāti** navavidhāya asaniyā bhijjamānāya viya mahāravaṃ ravantiyā. Navavidhā hi asaniyo- asaṅṅā, vicakkā, saterā, gaggarā, kapisīsā, macchavilolikā, kukkuṭakā, daṇḍamaṇikā, sukkhāsanīti. Tattha asaṅṅā asaṅṅaṃ karoti. Vicakkā ekaṃ cakkaṃ karoti. Saterā saterasadisā hutvā patati. Gaggarā gaggarāyamānā patati. Kapisīsā bhamukaṃ ukkhipento makkaṭo viya hoti. Macchavilolikā vilolitamaccho viya hoti. Kukkuṭakā kukkuṭasadisā hutvā patati. Daṇḍamaṇikā naṅgalasadisā hutvā patati. Sukkhāsanī patita-ṭṭhānaṃ samugghāṭeti.

Deve vassanteti sukkhagajjitaṃ gajjitvā antarantarā vassante. **Ātumāyanti** ātumaṃ nissāya viharāmi. **Bhusāgāreti** khalasālāyaṃ. **Etthesoti** etasmiṃ kāraṇe eso mahājanakāyo sannipatito. **Kva ahosīti** kuhiṃ ahosi. **So taṃ bhanteti** so tvaṃ bhante.

194. Siṅgivaṇṇanti siṅgisuvaṇṇavaṇṇaṃ. **Yugamaṭṭhanti** maṭṭhayugaṃ, saṅha-sāṭakayugaḷanti attho. **Dhāraṇiyanti** antarantarā mayā dhāretabbaṃ, paridahita-bbanti attho. Taṃ kira so tathārūpe chaṇadivaseyeva dhāretvā sesakāle nikkhipati. Evaṃ uttamaṃ maṅgalavatthayugaṃ sandhāyāha. **Anukampaṃ upādāyāti** mayi anukampaṃ paṭicca. **Acchādehīti** upacāravacanametamaṃ- ekaṃ mayhaṃ dehi, ekaṃ ānandassāti attho. Kiṃ pana thero taṃ gaṇhīti? Āma gaṇhi. Kasmā? Matthakappattakiccattā. Kiñcāpi hesa evarūpaṃ lābhaṃ paṭikkhipitvā upaṭṭhākaṭṭhānaṃ paṭipanno. Taṃ panassa upaṭṭhākakiccaṃ matthakaṃ pattaṃ. Tasmā aggahesi. Ye cāpi evaṃ vadeyyuṃ- “anārādhako maññe ānando (2.0161) pañcaviṣati vassāni upaṭṭhahantena na kiñci bhagavato santikā tena laddhapubban” ti. Tesamaṃ vacanokāsacchedanattampi aggahesi. Api ca jānāti bhagavā- “ānando gahetvāpi attanā na dhāressati, mayhaṃyeva pūjamaṃ karissati. Mallaputtana pana ānandaṃ pūjentena saṅghopi pūjito bhavissati, evamassa mahāpuññarāsi bhavissati” ti therassa ekaṃ dāpesi. Theropi teneva kāraṇena aggahesīti. **Dhammiyā kathāyāti** vatthānumodanakathāya.

195. Bhagavato kāyaṃ upanāmitanti nivāsanapārūpanavasena alliyāpitaṃ. Bhagavāpi tato ekaṃ nivāsesi, ekaṃ pārūpi. **Hataccikaṃ viyāti** yathā hatacciko aṅgāro antanteneva jotati, bahi panassa pabhā natthi, evaṃ bahi paṭicchanna-pabhaṃ hutvā khāyatīti attho.

Imesu kho, ānanda, dvīsupi kālesūti kasmā imesu dvīsu kālesu evaṃ hoti? Āhāravisesena ceva balavasomanassena ca. Etesu hi dvīsu kālesu sakalacakkavāḷe devatā āhāre ojaṃ pakkhipanti, taṃ paṇitabhojanaṃ kucchiṃ pavisitvā pasanna-rūpaṃ samuṭṭhāpeti. Āhārasamuṭṭhānarūpassa pasannattā manacchaṭṭhāni indriyāni ativiya virocanti. Sambodhidivase cassa- “anekakappakoṭṭisatasahasasāñcīto vata me kilesarāsi ajja pahīno” ti āvajjantassa balavasomanassaṃ uppajjati, cittaṃ pasīdati, citte pasanne lohitaṃ pasīdati, lohite pasanne manacchaṭṭhāni indriyāni ativiya virocanti. Parinibbānadivasepi- “ajja, dānāhaṃ, anekehi buddhasatasahasasehi pavitṭhaṃ **amatamahānibbānaṃ** nāma nagaraṃ pavisissāmi” ti āvajjantassa balavasomanassaṃ uppajjati, cittaṃ pasīdati, citte pasanne lohitaṃ pasīdati, lohite pasanne manacchaṭṭhāni indriyāni ativiya virocanti. Iti āhāravisesena ceva balavasomanassena ca imesu dvīsu kālesu evaṃ hotīti veditabbaṃ. **Upavattaneti** pācīnato nivattanasālavane. **Antarena yamakasālānanti** yamakasālārukkhānaṃ majjhe.

Siṅgivaṇṇanti gāthā saṅgītikāle ṭhapitā.

196. Nhatvā (2.0162) **ca pivitvā cāti** ettha tadā kira bhagavati nahāyante antonadiyaṃ macchakacchapā ca ubhatotīresu vanasaṅḍo ca sabbaṃ suvaṇṇavaṇṇameva hoti. **Ambavananti** tassāyeva nadiyā tīre ambavanaṃ. **Āyasmantaṃ cundakanti** tasmīṃ kira khaṇe ānandatthero udakasāṭakaṃ pīḷento ohīyi, cundatthero samīpe ahosi. Taṃ bhagavā āmantesi.

Gantvāna buddho nadikaṃ kakudhanti imāpi gāthā saṅgītikāleyeva ṭhapitā. Tattha **pavattā bhagavā idha dhammeti** bhagavā idha sāsane dhamme pavattā, caturāsīti dhammakhandhasahasāni pavattānīti attho. **Pamukhe nisīdīti** satthu

puratova nisīdi. Ettāvātā ca thero anuppatto. Evaṃ anuppattaṃ atha kho bhagavā āyasmantaṃ ānandaṃ āmantesi.

197. Alābhāti ye aññesaṃ dānānisaṃsasaṅkhātā lābhā honti, te alābhā. **Dulla-ddhanti** puññavisesena laddhampi manussattaṃ dulladdhaṃ. **Yassa teti** yassa tava. Uttaṇḍulaṃ vā atikilinnaṃ vā ko jānāti, kīdisampi pacchimaṃ piṇḍapātaṃ paribhuñjitvā tathāgato parinibbuto, addhā te yaṃ vā taṃ vā dinnaṃ bhavissatīti. **Lābhāti** diṭṭhadhammikasamaparāyikadānānisaṃsasaṅkhātā lābhā. **Suladdhanti** tuyhaṃ manussattaṃ suladdhaṃ. **Samasamaphalāti** sabbākārena samānaphalā.

Nanu ca yaṃ sujātāya dinnaṃ piṇḍapātaṃ bhuñjitvā tathāgato abhisambuddho, so sarāgasadosasamohakāle paribhutto, ayaṃ pana cundena dinno vītarāgavīta-dosavītamohakāle paribhutto, kasmā ete samaphalāti? Parinibbānasamatāya ca samāpattisamatāya ca anussaraṇasamatāya ca. Bhagavā hi sujātāya dinnaṃ piṇḍapātaṃ paribhuñjitvā sa-upādisesāya nibbānadhātuyā parinibbuto, cundena dinnaṃ paribhuñjitvā anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbutoti evaṃ **parinibbā-nasamatāyapi** samaphalā. Abhisambujjhanadivase ca catuvīsatiakoṭṭisatasahassa-saṅkhyā samāpattiyo samāpajji, parinibbānadivasepi sabbā tā samāpajjīti evaṃ **samāpattisamatāyapi** samaphalā. Sujātā ca aparabhāge assosi- “na kiresā rukkhadevatā, bodhisatto kiresa, taṃ kira piṇḍapātaṃ paribhuñjitvā anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddho (2.0163), sattasattāhaṃ kirassa tena yāpanaṃ ahoṣī”ti. Tassā idaṃ sutvā- “lābhā vata me”ti anussarantiyā balavapīti-somanassaṃ udapādi. Cundassāpi aparabhāge- “avasānapīṇḍapāto kira mayā dinno, dhammasīsaṃ kira me gahitaṃ, mayhaṃ kira piṇḍapātaṃ paribhuñjitvā satthā anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbuto”ti sutvā “lābhā vata me”ti anussarato balavasomanassaṃ udapādīti evaṃ **anussaraṇasamatāyapi** samaphalāti veditabbā.

Yasasaṃvattanikanti parivārasaṃvattanikaṃ. **Ādhipateyyasaṃvattanikanti** jeṭṭhakabhāvasaṃvattanikaṃ.

Samyamatoti sīlasaṃyamena saṃyamantassa, saṃvare ṭhitassāti attho. **Veraṃ na cīyatīti** pañcavidhaṃ veraṃ na vaḍḍhati. **Kusalo ca jahāti pāpakanti** kusalo pana ñāṇasampanno ariyamaggena anavasesaṃ pāpakaṃ lāmakāṃ akusalaṃ jahāti. **Rāgadosamohakkhayā sa nibbutoti** so imaṃ pāpakaṃ jahitvā rāgādīnaṃ khayā kilesanibbānena nibbutoti. Iti cundassa ca dakkhiṇaṃ, attano ca dakkhiṇe-yyasampattiṃ sampassamāno udānaṃ udānesīti.

Catutthabhāṇavāraṇṇanā niṭṭhitā.

Yamakasālāvaṇṇanā

198. Mahatā bhikkhusaṅghena saddhinti idha bhikkhūnaṃ gaṇanaparicchedo natthi. Veḷuvagāme vedanāvikkhambhanato paṭṭhāya hi- “na cirena bhagavā parinibbāyissatī”ti sutvā tato tato āgatesu bhikkhūsu ekabhikkhupi pakkanto nāma

natthi. Tasmā gaṇanavītivatto saṅgho ahosi. **Upavattanaṃ mallānaṃ sālavananti** yatheva hi kalambanadītīrato rājamātuvihāradvārena thūpārāmaṃ gantabbaṃ hoti, evaṃ hiraññavatiyā pārimatīrato sālavanuyyānaṃ, yathā anurādhapurassa thūpārāmo, evaṃ taṃ kusinārāyaṃ hoti. Yathā thūpārāmato dakkhiṇadvārena nagaraṃ pavisanamaggo pācīnamukho gantvā uttarena nivatto, evaṃ uyyānato sālavanam pācīnamukhaṃ gantvā uttarena nivattaṃ. Tasmā taṃ- “upavattanaṃ”ti vuccati. **Antarena yamakasālānaṃ** (2.0164) **uttarasīsakanti** tassa kira mañcākassa ekā sālapanā sīsabhāge hoti, ekā pādabhāge. Tatrāpi eko taruṇasālo sīsabhāgassa āsanno hoti, eko pādabhāgassa. Api ca **yamakasālā** nāma mūlakhandhaviṭṭapapattehi aññamaññaṃ saṃsibbitvā ṭhitasālāti vuttaṃ. **Mañcakaṃ paññapehīti** tasmim kira uyyāne rājakulassa sayanamañco atthi, taṃ sandhāya paññapehīti āha. Theropi taṃyeva paññapetvā adāsi.

Kilantosmi, ānanda, nipajjissāmīti tathāgatassa hi-

“Gocari kaḷāpo gaṅgeyyo, piṅgalo pabbateyyako;
hemavato ca tambo ca, mandākini uposatho;
chaddantoyeva dasamo, ete nāgānamuttamā”ti.-

Ettha yaṃ dasannaṃ gocarisaṅkhātānaṃ pakatihatthīnaṃ balaṃ, taṃ ekassa kaḷāpassāti. Evaṃ dasagaṇavaḍḍhitāya gaṇanāya pakatihatthīnaṃ koṭisahassa-balappamāṇaṃ balaṃ, taṃ sabbampi cundassa piṇḍapātaṃ paribhuttakālato paṭṭhāya caṅgavāre pakkhitta-udakaṃ viya parikkhayaṃ gataṃ. Pāvānagarato tīṇi gāvutāni kusinārānagaraṃ, etasmim antare pañcavīsatiyā ṭhānesu nisīditvā mahatā ussāhena āgacchantopi sūriyassa atthaṅgamitavelāyaṃ sañjhāsamaye bhagavā sālavanam pavīṭṭho. Evaṃ rogo sabbam ārogyaṃ maddanto āgacchati. Etamatthaṃ dassento viya sabbalokassa saṃvegakaraṃ vācaṃ bhāsanto- “kilantosmi, ānanda, nipajjissāmī”ti āha.

Kasmā pana bhagavā evaṃ mahantena ussāhena idhāgato, kiṃ aññattha na sakkā parinibbāyitunti? Parinibbāyituṃ nāma na katthaci na sakkā, tīhi pana kāraṇehi idhāgato, idañhi bhagavā evaṃ passati- “mayi aññattha parinibbāyante mahāsudassanasuttassa atthuppatti na bhavissati, kusinārāyaṃ pana parinibbāyante yamaṃ devaloke anubhavitabbaṃ sampattiṃ manussalokeyeva anubhaviṃ, taṃ dvīhi bhāṇavārehi maṇḍetvā desessāmi, taṃ me sutvā bahū janā kusalaṃ kātappaṃ maññissanti”ti.

Aparampi (2.0165) passati- “maṃ aññattha parinibbāyantaṃ subhaddo na passissati, so ca buddhaveneyyo, na sāvakaveneyyo; na taṃ sāvakā vinetuṃ sakkonti. Kusinārāyaṃ parinibbāyantaṃ pana maṃ so upasaṅkamtivā pañhaṃ pucchissati, pañhāvissajjanapariyosāne ca saraṇesu paṭiṭṭhāya mama santike pabbajjañca upasampadañca labhitvā kammaṭṭhānaṃ gahetvā mayi dharamāneveva arahattaṃ patvā pacchimasāvako bhavissati”ti.

Aparampi passati- “mayi aññattha parinibbāyante dhātubhājaniye mahākalaho bhavissati, lohitaṃ nadī viya sandissati. Kusinārāyaṃ parinibbute doṇabrāhmaṇo taṃ vivādaṃ vūpasametvā dhātuyo vibhajissati”ti. Imehi tīhi kāraṇehi bhagavā evaṃ mahantena ussāhena idhāgatoti veditabbo.

Sīhaseyyanti ettha kāmabhogīseyyā, petaseyyā, sīhaseyyā, tathāgataseyyāti catasso seyyā.

Tattha- “yebhuyyena, bhikkhave, kāmabhogī sattā vāmena passena senti”ti ayam **kāmabhogīseyyā**. Tesu hi yebhuyyena dakkhiṇena passena sayantā nāma natthi.

“Yebhuyyena, bhikkhave, petā uttānā senti”ti ayam **petaseyyā**. Appamaṃsalohitattā hi petā aṭṭhisāṅghāṭajātītā ekena passena sayituṃ na sakkonti, uttānāva senti.

“Sīho, bhikkhave, migarājā dakkhiṇena passena seyyaṃ kappeti ...pe... attamano hoti”ti (a. ni. 4.246) ayam **sīhaseyyā**. Tejussadattā hi sīho migarājā dve purimapāde ekasmiṃ ṭhāne, pacchimapāde ekasmiṃ ṭhāne ṭhapetvā naṅguṭṭhaṃ antarasatthimhi pakkhipitvā purimapādapacchimapādanaṅguṭṭhānaṃ ṭhitokāsaṃ sallakkhetvā dvinnaṃ purimapādānaṃ matthake sīsaṃ ṭhapetvā sayati. Divasaṃ sayitvāpi pabujjhamāno na utrasanto pabujjhati, sīsaṃ pana ukkhipitvā purimapādādīnaṃ ṭhitokāsaṃ sallakkheti. Sace kiñci ṭhānaṃ vijahitvā ṭhitaṃ hoti- “na yidaṃ tuyhaṃ jātiyā sūrabhāvassa ca anurūpan”ti anattamano hutvā tattheva sayati, na gocarāya pakkamati. Avijahitvā ṭhite pana- “tuyhaṃ jātiyā ca sūrabhāvassa ca anurūpamidan”ti haṭṭhatuṭṭho uṭṭhāya sīhavijambhitaṃ (2.0166) vijambhitvā kesarabhāraṃ vidhunitvā tikkhattuṃ sīhanādaṃ naditvā gocarāya pakkamati.

“Catutthajjhānaseyyā pana **tathāgatassa seyyāti vuccati**” (a. ni. 4.246). Tāsu idha sīhaseyyā āgatā. Ayañhi tejussada-iriyāpathattā uttamaseyyā nāma.

kkamma ṭhapetvā. Gopphakena hi gopphake, jāṇunā vā jāṇumhi saṅghaṭṭiya-

Pāde pādanti dakkhiṇapāde vāmapādaṃ. **Accādhāyāti** ati-ādhāya, īsakaṃ ati-
kkamma ṭhapetvā. Gopphakena hi gopphake, jāṇunā vā jāṇumhi saṅghaṭṭiya-
māne abhiṇhaṃ vedanā uppajjati, cittaṃ ekaggaṃ na hoti, seyyā aphāsukā hoti.
Yathā pana na saṅghaṭṭeti, evaṃ atikkamma ṭhapite vedanā nuppajjati, cittaṃ
ekaggaṃ hoti, seyyā phāsu hoti. Tasmā evaṃ nipajji. Anuṭṭhānaseyyaṃ upaga-
tattā panettha- “uṭṭhānasaññaṃ manasi karitvā”ti na vuttaṃ. Kāyavasena cettha
anuṭṭhānaṃ veditabbaṃ, niddāvasena pana taṃ rattim bhagavato bhavaṅgassa
okāsoyeva nāhosi. Paṭhamayāmasmiñhi mallānaṃ dhammadesanā ahosi, majjhi-
mayāme subhaddassa pacchimayāme bhikkhusaṅghaṃ ovadi, balavapaccūse
parinibbāyi.

Sabbaphālipullāti sabbe samantato pupphitā mūlato paṭṭhāya yāva aggā eka-
cchannā ahesuṃ, na kevalaṅca yamakasālāyeva, sabbepi rukkhā sabbapāliphu-
llāva ahesuṃ. Na kevalaṅhi tasmimyeva uyyāne, sakalaṅhipi dasasahassacakka-
vāle pupphūpagā pupphaṃ gaṇhiṃsu, phalūpagā phalaṃ gaṇhiṃsu, sabbaru-
kkhānaṃ khandhesu khandhapadumāni, sākhāsu sākhāpadumāni, vallīsu vallipa-
dumāni, ākāsesu ākāsapadumāni pathavītaṃ bhinditvā daṇḍapadumāni
pupphiṃsu. Sabbo mahāsamuddo pañcavaṇṇapadumasañchanno ahosi. Tiyoja-
nasahassavitthato himavā ghanabaddhamorapiñchakalāpo viya, nirantaraṃ mālā-
dāmagavacchiko viya, suṭṭhu piḷetvā ābaddhapupphavaṭaṃsako viya, supūritaṃ
pupphacaṅkoṭakaṃ viya ca atiramaṇīyo ahosi.

Te tathāgatassa sarīraṃ okirantīti te yamakasālā bhummadevatāhi sañcalitakha-
ndhasākhaviṭapā tathāgatassa sarīraṃ avakiranti, sarīrassa upari pupphāni vikira-
ntīti attho. **Ajjhokirantīti** ajjhottharantā viya kiranti. **Abhippakirantīti** abhiṇhaṃ puna-
ppunaṃ pakirantiyeva. **Dibbānīti** (2.0167) devaloke nandapokkharaṇīsambhavāni,
tāni honti suvaṇṇavaṇṇāni paṇṇacchattappamāṇapattāni, mahātumbamattaṃ
reṇuṃ gaṇhanti. Na kevalaṅca mandāravapupphāneva, aññānīpi pana dibbāni
pāricchattakakoviḷārapupphādīni suvaṇṇacaṅkoṭakāni pūretvā cakkavāḷamukhava-
ṭṭiyampi tidasapurepi brahmalokepi ṭhitāhi devatāhi pavitṭhāni, antalikkhā patanti.
Tathāgatassa sarīranti antarā avikiṇṇāneva āgantvā pattakiñjakkhareṇucunṇehi
tathāgatassa sarīrameva okiranti.

Dibbānīpi candanacuṇṇānīti devatānaṃ upakappanacandanacuṇṇāni. Na keva-
laṅca devatānaṃyeva, nāgasupaṇṇamanussānampi upakappanacandanacu-
ṇṇāni. Na kevalaṅca candanacuṇṇāneva, kāḷānusārikalohitacandanādisabbadi-
bbagandhajālacuṇṇāni, haritāla-añjanasuvaṇṇarajatacuṇṇāni sabbadibbagandha-
vāsavikatiyo suvaṇṇarajatādisamugge pūretvā cakkavāḷamukhavaṭṭi-ādīsu ṭhitāhi
devatāhi pavitṭhāni antarā avippakiritvā tathāgatasseva sarīraṃ okiranti.

Dibbānīpi tūriyānīti devatānaṃ upakappanatūriyāni. Na kevalaṅca tāniyeva,
sabbānīpi tantibaddhacamma pariyaṇaddhaghānasusirabhedāni dasasahassaca-
kkavāḷesu devanāgasupaṇṇamanussānaṃ tūriyāni ekacakkavāḷe sannipatitvā
antalikkhe vajjantīti veditabbāni.

Dibbānipi saṅgītānīti varuṇavāraṇadevatā kira nāmetā dīghāyukā devatā- “mahāpuriso manussapathe nibbattitvā buddho bhavissatī”ti sutvā “paṭisandhigga- haṇadivase naṃ gahevā gamissāmā”ti mālaṃ ganthetumārabhiṃsu. Tā gantha- mānāva- “mahāpuriso mātukucchiyaṃ nibbatto”ti sutvā “tumhe kassa ganthathā”- ti vuttā “na tāva niṭṭhāti, kucchito nikkhamanadivase gaṇhitvā gamissāmā”ti āhaṃsu. Punapi “nikkhanto”ti sutvā “mahābhinnikkhamanadivase gamissāmā”ti. Ekūnatīṃsavassāni ghare vasitvā “ajja mahābhinnikkhamanaṃ nikkhanto”tipi sutvā “abhisambodhidivase gamissāmā”ti. Chabbassāni padhānaṃ katvā “ajja abhisambuddho”tipi sutvā “dhammacakkappavattanadivase gamissāmā”ti. “Satta- sattāhāni bodhimaṇḍe vītināmetvā isipatanaṃ gantvā dhammacakkaṃ pavattitan”- tipi sutvā “yamakapāṭihāriyadivase gamissāmā”ti. “Ajja yamakapāṭihāriyaṃ kari”- tipi (2.0168) sutvā “devorohaṇadivase gamissāmā”ti. “Ajja devorohaṇaṃ kari”tipi sutvā “āyusaṅkhārossajjane gamissāmā”ti. “Ajja āyusaṅkhāraṃ ossajī”tipi sutvā “na tāva niṭṭhāti, parinibbānadivase gamissāmā”ti. “Ajja bhagavā yamakasālāna- mantare dakkhiṇena passena sato sampajāno sīhaseyyaṃ upagato balavapaccū- sasamaye parinibbāyissati. Tumhe kassa ganthathā”ti sutvā pana- “kinnāmetaṃ, ‘ajjeva mātukucchiyaṃ paṭisandhiṃ gaṇhi, ajjeva mātukucchito nikkhami, ajjeva mahābhinnikkhamanaṃ nikkhami, ajjeva buddho ahosi, ajjeva dhammacakkaṃ pavattayī, ajjeva yamakapāṭihāriyaṃ akāsi, ajjeva devalokā otiṇṇo, ajjeva āyusa- ṅkhāraṃ ossajī, ajjeva kira parinibbāyissatī”ti. Nanu nāma dutiyadivase yāgupāna- kālamattampi ṭhātabbaṃ assa. Dasa pāramiyo pūretvā buddhattaṃ pattassa nāma ananucchavikametan”ti apariniṭṭhitāva mālāyo gahevā āgamma anto cakka- vāle okāsaṃ alabhamānā cakkavālamukhavaṭṭiyaṃ lambitvā cakkavālamukhava- ṭṭiyāva ādhāvantiyo hatthena hatthaṃ gīvāya gīvaṃ gahevā tiṇi ratanāni ārabba- dvattiṃsa mahāpurisalakkhaṇāni chabbaṇṇarasmiyo dasa pāramiyo aḍḍhacha- ṭṭhāni jātakasatāni cuddasa buddhañāṇāni ārabba gāyitvā tassa tassa avasāne “mahāyaso, mahāyaso”ti vadanti. Idametaṃ paṭicca vuttaṃ- “dibbānipi saṅgītāni antalikkhe vattanti tathāgatassa pūjāyā”ti.

199. Bhagavā pana yamakasālānaṃ antarā dakkhiṇena passena nipannoyeva pathavitalato yāva cakkavālamukhavaṭṭiyā, cakkavālamukhavaṭṭito ca yāva brahmalokā sannipatitāya parisāya mahantaṃ ussāhaṃ disvā āyasmato āna- ndassa ārocesi. Tena vuttaṃ- “atha kho bhagavā āyasmantaṃ ānandaṃ ...pe... tathāgatassa pūjāyā”ti. Evaṃ mahāsakkāraṃ dassetvā tenāpi attano asakkata- bhāvameva dassanto **na kho, ānanda, ettāvatāti**-ādimāha.

Idaṃ vuttaṃ hoti- “ānanda, mayā dīpaṅkarapādamūle nipannena aṭṭha dhamme samodhānetvā abhinīhāraṃ karontena na mālāgandhatūriyasaṅgītānaṃ atthāya abhinīhāro kato, na etadatthāya pāramiyo pūritā. Tasmā na kho ahaṃ etāya pūjāya pūjito nāma homī”ti.

Kasmā (2.0169) pana bhagavā aññattha ekaṃ umāpupphamattampi gahevā buddhaguṇe āvajjetvā katāya pūjāya buddhañāṇenāpi aparicchinnaṃ vipākaṃ vaṇṇetvā idha evaṃ mahantaṃ pūjaṃ paṭikkhipatīti? Parisānuggahena ceva sāsana- nassa ca ciraṭṭhitikāmatāya. Sace hi bhagavā evaṃ na paṭikkhipeyya, anāgate

sīlassa āgataṭṭhāne sīlaṃ na paripūressanti, samādhissa āgataṭṭhāne samāधिṃ na paripūressanti, vipassanāya āgataṭṭhāne vipassanāgabbhaṃ na gāhāpessanti. Upaṭṭhāke samādapetvā pūjaṃyeva kārentā viharissanti. Āmisapūjā ca nāmesā sāsanaṃ ekadivasampi ekayāgupānakālamattampi sandhāretuṃ na sakkoti. Mahāvihārasadisañhi vihārasahassaṃ mahācetiyaśadisañca cetiyasahassampi sāsanaṃ dhāretuṃ na sakkonti. Yena kammaṃ kataṃ, tasseva hoti. Sammāpaṭi-patti pana tathāgatassa anucchavikā pūjā. Sā hi tena patthitā ceva, sakkoti sāsanañca sandhāretuṃ, tasmā taṃ dassento **yo kho ānandā**Ti-ādimāha.

Tattha **dhammānudhammappaṭipannoti** navavidhassa lokuttaradhammassa anudhammaṃ pubbhāgapaṭipadaṃ paṭipanno. Sāyeva pana paṭipadā anucchavikattā “sāmīci”ti vuccati. Taṃ sāmīciṃ paṭipannoti **sāmīcippaṭipanno**. Tameva pubbhāgapaṭipadāsañkhātaṃ anudhammaṃ carati pūretīti **anudhammacārī**.

Pubbabhāgapaṭipadāti ca sīlaṃ ācārapaññatti dhutaṅgasamādānaṃ yāva gotrabhuto sammāpaṭipadā veditabbā. Tasmā yo bhikkhu chasu agāraśesu paṭiṭṭhāya paññattiṃ atikkamati, anesanāya jīvikaṃ kappeti, ayaṃ na dhammānudhammappaṭipanno. Yo pana sabbaṃ attano paññattaṃ sikkhāpadaṃ jinavelaṃ jinamariyādaṃ jina-kālasuttaṃ aṇumattampi na vītikkamati, ayaṃ dhammānudhammappaṭipanno nāma. Bhikkhuniyāpi eseva nayo. Yo upāsako pañca verāni dasa akusala-kammapathe samādāya vattati appeti, ayaṃ na dhammānudhammappaṭipanno. Yo pana tīsu saraṇesu, pañcasupi sīlesu, dasasu sīlesu paripūrakārī hoti, māśassa aṭṭha uposathe karoti, dānaṃ deti, gandhapūjaṃ mālāpūjaṃ karoti, mātaraṃ pitaraṃ upaṭṭhāti, dhammike samaṇabrāhmaṇe upaṭṭhāti, ayaṃ dhammānudhammappaṭipanno nāma. Upāsikāyapi eseva nayo.

Paramāya (2.0170) **pūjāyā**Ti uttamāya pūjāya. Ayañhi nirāmisapūjā nāma sakkoti mama sāsanaṃ sandhāretuṃ. Yāva hi imā catasso parisā maṃ imāya pūjessanti, tāva mama sāsanaṃ majjhe nabhassa puṇṇacando viya virocissatīti dasseti.

Upavāṇattheravaṇṇanā

200. Apasāresīti apanesi. **Apehīti** apagaccha. Thero ekavacaneneva tālavaṇṭaṃ nikkhipitvā ekamantaṃ aṭṭhāsi. **Upaṭṭhākotī**-ādi paṭhamabodhiyaṃ anibaddhupaṭṭhākabhāvaṃ sandhāyāha. **Ayaṃ, bhante, āyasmā upavāṇoti** evaṃ therena vutte ānando upavāṇassa sadosabhāvaṃ sallakkheti, ‘handassa niddosabhāvaṃ katheśsāmī’ti bhagavā **yebhuyyena ānandā**ti-ādimāha. Tattha **yebhuyyenā**ti idaṃ asaññasattānañceva arūpadevatānañca ohīnabhāvaṃ sandhāya vuttaṃ. **Apphuṭoti** asamphuṭṭho abharito vā. Bhagavato kira āśannapadesa vālaggamatte okāse sukhumattabhāvaṃ māpetvā dasa dasa mahesakkhā devatā aṭṭhaṃsu. Tāśaṃ parato vīsati vīsati. Tāśaṃ parato tiṃsati tiṃsati. Tāśaṃ parato cattālīśaṃ cattālīśaṃ. Tāśaṃ parato paññāśaṃ paññāśaṃ. Tāśaṃ parato saṭṭhi saṭṭhi devatā aṭṭhaṃsu. Tā aññaṃaññaṃ hatthena vā pādena vā vatthena vā na byābādhenti. “Apehi maṃ, mā ghaṭṭehi”ti vattabbākāraṃ nāma natthi. “Tā kho pana devatāyo

dasapi hutvā vīsatipi hutvā tiṃsampi hutvā cattālīsampi hutvā paññāsampi hutvā āraggakoṭīnitudanamattepi tiṭṭhanti, na ca aññamaññaṃ byābādhenti”ti (a. ni. 1.37) vuttasadisāva ahesuṃ. **Ovārentoti** āvārento. Thero kira pakatīyāpi mahāsarīro hatthipotakasadiso. So paṃsukūlacīvaraṃ pārupitvā atimahā viya ahosi.

Tathāgataṃ dassanāyāti bhagavato mukhaṃ daṭṭhuṃ alabhamānā evaṃ ujjhāyimsu. Kiṃ pana tā therāṃ vinivijjha passituṃ na sakkontīti? Āma, na sakkonti. Devatā hi puthujjane vinivijjha passituṃ sakkonti, na khīṇāsave. Therassa ca mahesakkhatāya tejussadatāya upagantumpi na sakkonti. Kasmā (2.0171) pana therova tejussado, na aññe arahantoti? Yasmā kassapabuddhassa cetīye ārakkhadevatā ahosi.

Vipassimhi kira sammāsambuddhe parinibbute ekagghanasuvaṇṇakkhandhasadisassa dhātusarīrassa ekameva cetīyaṃ akaṃsu, dīghāyukabuddhānañhi ekameva cetīyaṃ hoti. Taṃ manussā ratanāyāmāhi vidatthivitthatāhi dvaṅgulabahalāhi suvaṇṇiṭṭhakāhi haritālena ca manosilāya ca mattikākiccaṃ tilateleneva udakakiccaṃ sādhetvā yojanappamāṇaṃ uṭṭhapesuṃ. Tato bhummā devatā yojanappamāṇaṃ, tato ākāsaṭṭhakadevatā, tato uṇhavalāhakadevatā, tato abhavalāhakadevatā, tato cātumahārājikā devatā, tato tāvatīmsā devatā yojanappamāṇaṃ uṭṭhapesunti evaṃ sattayojanikaṃ cetīyaṃ ahosi. Manussesu mālāgandhavatthādīni gahetvā āgatesu ārakkhadevatā gahetvā tesāṃ passantānaṃyeva cetīyaṃ pūjesi.

Tadā ayaṃ thero brāhmaṇamahāsālo hutvā ekaṃ pītakaṃ vatthaṃ ādāya gato. Devatā tassa hatthato vatthaṃ gahetvā cetīyaṃ pūjesi. Brāhmaṇo taṃ disvā pasannacitto “ahampi anāgate evarūpassa buddhassa cetīye ārakkhadevatā homi”ti patthanaṃ katvā tato cuto devaloke nibbatti. Tassa devaloke ca manussaloke ca saṃsarantasseva kassapo bhagavā loka uppajjitvā parinibbāyi. Tassāpi ekameva dhātusarīraṃ ahosi. Taṃ gahetvā yojanikaṃ cetīyaṃ kāresuṃ. So tattha ārakkhadevatā hutvā sāsane antarahite sagge nibbattitvā amhākaṃ bhagavato kāle tato cuto mahākule paṭisandhiṃ gahetvā nikkhama pabbajitvā arahattaṃ patto. Iti cetīye ārakkhadevatā hutvā āgatattā thero tejussadoti veditabbo.

Devatā, ānanda, ujjhāyantīti iti ānanda, devatā

ujjhāyanti, na mayhaṃ puttassa añño koci doso atthīti dasseti.

201. Kathaṃbhūtā pana, bhanteti kasmā āha? Bhagavā tumhe- “devatā ujjhāyanti”ti vadatha, kathaṃ bhūtā pana tā tumhe manasi karotha (2.0172), kiṃ tumhākaṃ parinibbānaṃ adhivāsentīti pucchati. Atha bhagavā- “nāhaṃ adhivāsana-kāraṇaṃ vadāmi”ti tāsāṃ anadhivāsanabhāvaṃ dassento **santānandā**ti-ādimāha.

Tattha **ākāse pathavīsaññiniyoti** ākāse pathaviṃ māpetvā tattha pathavīsaññiniyo. **Kandantīti** rodanti. **Chinnapātaṃ papatantīti** majjhe chinnā viya hutvā yato vā tato vā papatanti. **Āvaṭṭantīti** āvaṭṭantiyo patitaṭṭhānameva āgacchanti. **Vivaṭṭantīti** patitaṭṭhānato parabhāgaṃ vaṭṭamānā gacchanti. Apica dve pāde pasāretvā sakīṃ purato sakīṃ pacchato sakīṃ vāmato sakīṃ dakkhiṇato saṃparivattamānāpi- “āvaṭṭanti vivaṭṭanti”ti vuccanti. **Santānanda, devatā pathaviyaṃ pathavīsaññiniyoti** pakatipathavī kira devatā dhāretuṃ na sakkoti. Tattha hatthako brahmā viya devatā osīdanti. Tenāha bhagavā- “oḷārikaṃ hatthaka, attabhāvaṃ abhinimmināhi”ti (a. ni. 3.128). Tasmā yā devatā pathaviyaṃ pathaviṃ māpesuṃ, tā sandhāyetaṃ vuttaṃ- “pathaviyaṃ pathavīsaññiniyo”ti.

Vītarāgāti pahīnadomanassā silāthambhasadisā anāgāmikhīṇāsavadevatā.

Catusaṃvejanīyaṭṭhānavāṇṇanā

202. Vassaṃvuṭṭhāti buddhakāle kira dvīsu kālesu bhikkhū sannipatanti upakaṭṭhāya vassūpanāyikāya kammaṭṭhānaggahaṇatthaṃ, vuṭṭhavassā ca gahitakammaṭṭhānānuyogena nibbattitavisesārocanatthaṃ. Yathā ca buddhakāle, evaṃ tambapaṇṇidīpepi apāraṅgāya bhikkhū lohapāsāde sannipatiṃsu, pāraṅgāya bhikkhū tissamahāvihāre. Tesu apāraṅgāya bhikkhū saṅkārachaḍḍaka-sammajjaniyo gahetvā āgantvā mahāvihāre sannipatitvā cetiye sudhākammaṃ katvā- “vuṭṭhavassā āgantvā lohapāsāde sannipatathā”ti vattaṃ katvā phāsukaṭṭhānesu vasitvā vuṭṭhavassā āgantvā lohapāsāde pañcanikāyamaṇḍale, yesaṃ pāḷi paguṇā, te pāḷiṃ sajjhāyanti. Yesaṃ aṭṭhakathā paguṇā, te aṭṭhakathaṃ sajjhāyanti. (2.0173) Yo pāḷiṃ vā aṭṭhakathaṃ vā virādheti, taṃ- “kassa santike tayā gahitan”ti vicāretvā ujjuṃ katvā gāhāpentī. Pāraṅgāvāsīnopi tissamahāvihāre evameva karonti. Evaṃ dvīsu kālesu sannipatitesu bhikkhūsu ye pure vassūpanāyikāya kammaṭṭhānaṃ gahetvā gatā visesārocanatthaṃ āgacchanti, evarūpe sandhāya “pubbe bhante vassaṃvuṭṭhā”ti-ādimāha.

Manobhāvanīyete manasā bhāvite sambhāvite. Ye vā mano manaṃ bhāventi vaḍḍhenti rāgarajādīni pavāhenti, evarūpeti attho. Thero kira vattasampanno mahallakaṃ bhikkhuṃ disvā thaddho hutvā na nisīdati, paccuggamaṃ katvā hatthato chattañca pattacīvarañca gahetvā pīṭhaṃ papphoṭetvā deti, tattha nisi-nnassa vattaṃ katvā senāsaṃ paṭijaggitvā deti. Navakaṃ bhikkhuṃ disvā tuṅhībhūto na nisīdati, samīpe ṭhatvā vattaṃ karoti. So tāya vattapaṭipattiyā aparīhāniṃ patthayamāno evamāha.

Atha bhagavā- “ānando manobhāvanīyānaṃ dassanaṃ na labhissāmi”ti cinteti,

handassa, manobhāvanīyānaṃ dassanaṭṭhānaṃ ācikkhissāmi, yattha vasanto ito cito ca anāhiṇḍitvāva lacchati manobhāvaniye bhikkhū dassanāyāti cintetvā **cattāri-mānīti-ādimāha**.

Tattha **saddhassāti** buddhādīsu pasannacittassa vattasampannassa, yassa pāto paṭṭhāya cetiyaṅgaṇavattādīni sabbavattāni katāneva paññāyanti. **Dassaniyā-nīti** dassanārahāni dassanaṭṭhāya gantabbāni. **Samvejanīyānīti** samvegajanakāni. **Ṭhānānīti** kāraṇāni, padesaṭṭhānāneva vā.

Ye hi kecīti idaṃ cetiyacārikāya satthakabhāvadassanaṭṭhaṃ vuttaṃ. Tattha **ceti-yacārikam āhiṇḍantāti** ye ca tāva tattha tattha cetiyaṅgaṇaṃ sammajantā, āsa-nāni dhovantā bodhimhi udakaṃ siñcantā āhiṇḍanti, tesu vattabbameva natthi asukavihāre “cetiyaṃ vandissāmā”ti nikkhamitvā pasannacittā antarā kālaṅkaro-ntāpi anantarāyena sagge patiṭṭhahissanti yevāti dasseti.

Ānandapucchākathāvaṇṇanā

203. Adassanaṃ (2.0174), **ānandāti** yadetam mātugāmassa adassanaṃ, aya-mettha uttamā paṭipattīti dasseti. Dvāraṃ pidahitvā senāsane nisinno hi bhikkhu āgantvā dvāre ṭhitampi mātugāmaṃ yāva na passati, tāvassa ekaṃseneva na lobho uppajjati, na cittaṃ calati. Dassane pana satiyeva tadubhayampi assa. Tenāha- “adassanaṃ ānandā”ti. **Dassane bhagavā sati kathanti** bhikkhaṃ gahetvā upagataṭṭhānādīsu dassane sati kathaṃ paṭipajjitabbanti pucchati. Atha bhagavā yasmā khaggaṃ gahetvā- “sace mayā saddhiṃ ālapasi, ettheva te sīsaṃ pātesāmi”ti ṭhitapurisena vā, “sace mayā saddhiṃ ālapasi, ettheva te maṃsaṃ murumurāpetvā khādissāmi”ti ṭhitayakkhiniyā vā ālapitum varam. Ekasseva hi attabhāvassa tappaccayā vināso hoti, na apāyesu aparicchinnadukkhānubha-vanaṃ. Mātugāmena pana ālāpasallāpe sati vissāso hoti, vissāse sati otāro hoti, otiṇṇacitto sīlabyasanaṃ patvā apāyapūraṃ hoti; tasmā **anālāpoti** āha. Vuttampi cetam-

“Sallape asihatthena, pisācenāpi sallape;

āsīvisampi āsīde, yena daṭṭho na jīvati;

na tveva eko ekāya, mātugāmena sallape”ti. (a. ni. 5.55);

Ālapantena panāti sace mātugāmo divasaṃ vā pucchati, sīlaṃ vā yācati, dhammaṃ vā sotukāmo hoti, pañhaṃ vā pucchati, tathārūpaṃ vā panassa pabba-jitehi kattabbakammaṃ hoti, evarūpe kāle anālapanantaṃ “mūgo ayaṃ, badhiro ayaṃ, bhutvāva baddhamukho nisīdati”ti vadati, tasmā avassaṃ ālapitabbaṃ hoti. Evaṃ ālapantena pana kathaṃ paṭipajjitabbanti pucchati. Atha bhagavā- “etha tumhe, bhikkhave, mātumattīsu mātucittaṃ upaṭṭhapetha, bhaginimattīsu bhagini-cittaṃ upaṭṭhapetha, dhītumattīsu dhītucittaṃ upaṭṭhapethā”ti (saṃ. ni. 4.127) imaṃ ovādaṃ sandhāya **sati, ānanda, upaṭṭhapetabbāti** āha.

204. Abyāvaṭāti atantibaddhā nirussukkā hotha. **Sāratthe ghaṭathāti** uttamatthe arahatte ghaṭetha. **Anuyuñjathāti** tadadhigamāya anuyogaṃ (2.0175) karotha. **Appamattāti** tattha avippamuṭṭhasatī. Vīriyātāpayogena **ātāpino**. Kāye ca jīvite ca

nirapekkhatāya **pahitattā** pesitacittā viharatha.

205. Kathaṃ pana, bhanteti tehi khattiyapaṇḍitādīhi kathaṃ paṭipajjitabbaṃ. Addhā maṃ te paṭipucchissanti- “kathaṃ, bhante, ānanda tathāgatassa sarīre paṭipajjitabban”ti; “tesāhaṃ kathaṃ paṭivacanaṃ demi”ti pucchati. **Ahatena vatthenā**ti navena kāsikavatthena. **Vihatena kappāsenā**ti supothitena kappāsenā. Kāsikavatthañhi sukhumattā telaṃ na gaṇhāti, kappāso pana gaṇhāti. Tasmā “vihatena kappāsenā”ti āha. **Āyasāyā**ti sovaṇṇāya. Sovaṇṇaṃhi idha “ayasan”ti adhippetam.

Thūpārahapuggalavaṇṇanā

206. Rājā cakkavattīti ettha kasmā bhagavā agāramajjhe vasitvā kālaṅkatassa rañño thūpārahataṃ anujānāti, na sīlavato puthujjanassa bhikkhussāti? Anacchariyattā. Puthujjanabhikkhūnañhi thūpe anuññāyamāne tambapaṇṇidīpe tāva thūpānaṃ okāso na bhaveyya, tathā aññesu ṭhānesu. Tasmā “anacchariyā te bhavissanti”ti nānujānāti. Rājā cakkavattī ekova nibbattati, tenassa thūpo acchariyō hoti. Puthujjanasīlavato pana parinibbutabhikkhuno viya mahantampi sakkāraṃ kātuṃ vaṭṭatiyeva.

Ānanda-acchariyadhammavaṇṇanā

207. Vihāranti idha maṇḍalamālo vihāroti adhippeto, taṃ pavisitvā. **Kapisīsanti** dvārabāhakoṭiyam ṭhitam aggaḷarukkham. **Rodamāno atthāsī**ti so kirāyasmā cintesi- “satthārā mama saṃvegajanaṃ vasanaṭṭhānaṃ kathitam, cetiyacārīkāya sātthakabhāvo kathito, mātugāme paṭipajjitabbapaṅho vissajjito, attano sarīre paṭipatti akkhātā, cattāro thūpārahā kathitā, dhuvam ajja bhagavā parinibbāyissati”ti, tassevam cintayato balavadomanassaṃ uppajji. Athassa etadahosi- “bhagavato santike rodanaṃ nāma aphāsukaṃ, ekamantaṃ gantvā (2.0176) sokaṃ tanukaṃ karissāmi”ti, so tathā akāsi. Tena vuttaṃ- “rodamāno atthāsī”ti.

Ahañca vatamhīti ahañca vata amhi, ahaṃ vatamhītipi pāṭho. **Yo mama anukampako**ti yo maṃ anukampati anusāsati, sve dāni paṭṭhāya kassa mukhadhovanam dassāmi, kassa pāde dhovissāmi, kassa senāsanam paṭijaggissāmi, kassa pattacīvaram gahetvā vicarissāmi bahum vilapi. **Āmantesī**ti bhikkhusaṅghassa antare theram adisvā āmantesi.

Mettena kāyakammenāti mettacittavasena pavattitena mukhadhovanadānādīkāyakammena. **Hitenā**ti hitavuddhiyā katena. **Sukhenā**ti sukhasomanasseneva katena, na dukkhinā dummanena hutvāti attho. **Advayenā**ti dve koṭṭhāse katvā akatena. Yathā hi eko sammukhāva karoti na parammukhā, eko parammukhāva karoti na sammukhā evam vibhāgam akatvā katenāti vuttaṃ hoti. **Appamāṇenā**ti pamāṇavirahitena. Cakkavāḷampi hi atisambādham, bhavaggampi atinīcam, tayā kataṃ kāyakammameva bahunti dasseti.

Mettena vacīkammenāti mettacittavasena pavattitena mukhadhovanakālāroca-

nādinā vacīkammena. Api ca ovādaṃ sutvā- “sādhu, bhante”ti vacanampi mettaṃ vacīkammameva. **Mettena manokammenā**ti kālasseva sarīrapaṭijagganaṃ katvā vivittāsane nisīditvā- “sathā arogo hotu, abyāpajjo sukhi”ti evaṃ pavattitena manokammena. **Katapuññosīti** kappasatasahassaṃ abhinihārasampannosīti dasseti. Katapuññosīti ca ettāvatā vissattho mā pamādamāpajji, atha kho padhā-namanuyuñja. Evañhi anuyutto khippaṃ hohisi anāsavo, dhammasaṅgītikāle arahattaṃ pāpuṇissasi. Na hi mādisassa katapāricariyā nipphalā nāma hotīti dasseti.

208. Evañca pana vatvā mahāpathaviṃ pattharanto viya ākāsaṃ vitthārento viya cakkavāḷagiriṃ osārento viya sineruṃ ukkhipento viya mahājambuṃ khandhe gahetvā cārento viya āyasmato ānandassa guṇakathaṃ ārabhanto atha kho bhagavā bhikkhū āmantesi. Tattha “yepi (2.0177) te, bhikkhave, etarahī”ti kasmā na vuttaṃ? Aññassa buddhassa natthitāya. Eteneva cetaṃ veditabbaṃ- “yathā cakkavāḷantarepi añño buddho natthī”ti. **Paṇḍitoti** byatto. **Medhāvīti** khandhadhātu-āyatanādīsu kusalo.

209. Bhikkhuparisā ānandaṃ dassanāyāti ye bhagavantaṃ passitukāmā therāṃ upasaṅkamanti, ye ca “āyasmā kirānando samantapāsādiko abhirūpo dassanīyo bahussuto saṅghasobhano”ti therassa guṇe sutvā āgacchanti, te sandhāya “bhikkhuparisā ānandaṃ dassanāya upasaṅkamanti”ti vuttaṃ. Esa nayo sabbattha. **Attamanā**ti savanena no dassanaṃ sametīti sakamanā tuṭṭhacittā. **Dhammanti** “kacci, āvuso, khamanīyaṃ, kacci yāpanīyaṃ, kacci yoniso mānasikā-rena kammaṃ karotha, ācariyupajjhāye vattaṃ pūrethā”ti evarūpaṃ paṭisanthāra-dhammaṃ. Tattha bhikkhunīsu- “kacci, bhaginiyo, aṭṭha garudhamme samādāya vattathā”ti idampi nānākaraṇaṃ hoti. Upāsakesu āgatesu “upāsaka, na te kacci sīsaṃ vā aṅgaṃ vā rujjati, arogā te puttabhātaro”ti na evaṃ paṭisanthāraṃ karoti. Evaṃ pana karoti- “kathaṃ upāsakā tīṇi saraṇāni pañca sīlāni rakkhatha, māssassa

aṭṭha uposathe karoṭha, mātāpitūnaṃ upaṭṭhānavattaṃ pūretha, dhammikasama-
ṇabrāhmaṇe paṭijaggathā”ti. Upāsikāsupi eseva nayo.

Idāni ānandattherassa cakkavattinā saddhiṃ upamaṃ karonto **cattārome bhikkhaveti-ādimāha**. Tattha **khattiyāti** abhisittā ca anabhisittā ca khattiyajātikā. Te kira- “rājā cakkavattī nāma abhirūpo dassaniyo pāsādiko ākāsenā vicaranto rajjaṃ anusāsati dhammiko dhammarājā”ti tassa guṇakathaṃ sutvā “savanena dassanampi saman”ti attamanā honti. **Bhāsatīti** kathento- “kathaṃ, tātā, rāja-
dhammaṃ pūretha, paveniṃ rakkhathā”ti paṭisanthāraṃ karoti. Brāhmaṇesu pana- “kathaṃ ācariyā mante vācetha, kathaṃ antevāsikā mante gaṇhanti, dakkhiṇaṃ vā vatthāni vā kapilaṃ vā alatthā”ti paṭisanthāraṃ karoti. Gahapatīsu- “kathaṃ tātā, na vo rājakulato daṇḍena vā balinā vā piḷā atthi, sammā (2.0178) devo dhāraṃ anupavecchati, sassāni sampajjanti”ti evaṃ paṭisanthāraṃ karoti. Samaṇesu- “kathaṃ, bhante, pabbajitaparikkhārā sulabhā, samaṇadhamme na pamajjathā”ti evaṃ paṭisanthāraṃ karoti.

Mahāsudassanasuttadesanāvaṇṇanā

210. Khuddakanagaraketi nagarapatirūpake sambādhe khuddakanagarake. **Ujja-
ṅgalanagaraketi** visamanagarake. **Sākhānagaraketi** yathā rukkhānaṃ sākhā
nāma khuddakā honti, evameva aññesaṃ mahānagarānaṃ sākhāsādise khudda-
kanagarake. **Khattiyamahāsālā**ti khattiyamahāsārappattā mahākhattiyā. Esa nayo
sabbattha.

Tesu **khattiyamahāsālā** nāma yesaṃ koṭisatampi koṭisahassampi dhanam
nikhaṇitvā ṭhapitaṃ, divasaparibbayo ekaṃ kahāpaṇasakaṭaṃ nigacchati, sāyaṃ
dve pavisanti. **Brāhmaṇamahāsālā** nāma yesaṃ asītkoṭidhanaṃ nihitaṃ hoti,
divasaparibbayo eko kahāpaṇakumbho nigacchati, sāyaṃ ekasakaṭaṃ pavisati.
Gahapatimahāsālā nāma yesaṃ cattālisakoṭidhanaṃ nihitaṃ hoti, divasapari-
bbayo pañca kahāpaṇambaṇāni nigacchanti, sāyaṃ kumbho pavisati.

Mā hevaṃ, ānanda, avacāti ānanda, mā evaṃ avaca, na imaṃ “khuddakanaga-
ran”ti vattabbaṃ. Ahañhi imasseva nagarassa sampattiṃ kathetuṃ- “anekavāraṃ
tiṭṭhaṃ nisīdaṃ mahantena ussāhena, mahantena parakkamena idhāgato”ti vatvā
bhūtapubbanti-ādimāha. **Subhikkhāti** khajjabhojjasampannā. **Hatthisaddenāti**
ekasmiṃ hatthimhi saddaṃ karonte caturāsīthatthisahassāni saddaṃ karonti, iti
hatthisaddena avivittā, hoti, tathā assasaddena. Puññavanto panettha sattā catu-
sindhavayuttehi rathehi aññamaññaṃ anubandhamānā antaravīthīsu vicaranti, iti
rathasaddena avivittā hoti. Niccaṃ payojitāneva panettha bheri-ādīni tūriyāni, iti
bherisaddādīhipi avivittā hoti. Tattha **sammāsaddoti** kaṃsatālasaddo. **Pāṇitālasa-
ddoti** pāṇinā caturassa-ambaṇatālasaddo. Kuṭabherisaddotipi vadanti.

Asnātha (2.0179) **pivatha khādathāti** asnātha pivatha khādatha. Ayaṃ panettha
saṅkhepo, bhuñjatha bhoti iminā dasamena saddena avivittā hoti anupacchinna-
saddā. Yathā pana aññesu nagaresu “kacavaraṃ chaḍḍetha, kudālaṃ gaṇhatha,
pacchiṃ gaṇhatha, pavāsaṃ gamissāma, taṇḍulapuṭaṃ gaṇhatha, bhattapuṭaṃ

gaṇhatha, phalakāvudhādīni sajjāni karothā”ti evarūpā saddā honti, na yidha evaṃ ahoṣīti dasseti.

“Dasamena saddenā”ti ca vatvā “kusāvati, ānanda, rājadhānī sattahi pākārehi parikkhittā ahoṣī”ti sabbam **mahāsudassanasuttam** niṭṭhāpetvā **gaccha tvam ānandā**Ti-ādimāha. Tattha **abhikkamathā**ti abhimukhā kamatha, āgacchathāti attho. Kiṃ pana te bhagavato āgatabhāvaṃ na jānantīti? Jānanti. Buddhānaṃ gatagata-ṭṭhānaṃ nāma mahantaṃ kolāhalaṃ hoti, kenacideva karaṇīyena nisinnattā na āgatā. “Te āgantvā bhikkhusaṅghassa ṭṭhānanisajjokāsaṃ saṃvidahitvā dassanti”-ti tesam santike avelāyampi bhagavā pesesi.

Mallānaṃ vandanāvaṇṇanā

211. Amhākañca noti ettha **no** kāro nipātamattaṃ. **Aghāvinoti** uppannadukkhā. **Dummanā**Ti anattamanā. **Cetodukkhasamappitā**ti domanassasamappitā. **Kulapari-vattaso kulapari-vattaso** ṭṭhapetvāti ekekaṃ kulapari-vattaṃ kulasaṅkhepaṃ vīthisa-bhāgena ceva racchāsabhāgena ca visuṃ visuṃ ṭṭhapetvā.

Subhaddaparibbājakavatthuvaṇṇanā

212. Subhaddo nāma paribbājakoti udiccabrāhmaṇamaḥāsālakulā pabbajito channaparibbājako. **Kaṅkhādhammoti** vimatidhammo. Kasmā panassa ajja evaṃ ahoṣīti? Tathāvidha-upanissayattā. Pubbe kira puññakaraṇakāle dve bhātaro ahesuṃ. Te ekatova sassam akaṃsu. Tattha jeṭṭhakassa- “ekasmiṃ sasse nava-vāre aggasassadānaṃ mayā dātabban”ti ahoṣi. So vappakāle bījaggaṃ nāma datvā gabbhakāle kaniṭṭhena saddhiṃ (2.0180) mantesi- “gabbhakāle gabbham phāletvā dassāmā”ti kaniṭṭho- “taruṇasassaṃ nāsetukāmosi”ti āha. Jeṭṭho kaniṭṭhassa ananuvattanabhāvaṃ ṇatvā khettaṃ vibhajitvā attano koṭṭhāsato gabbham phāletvā khīraṃ niharitvā sappinavanitena saṃyojetvā adāsi, puthukakāle puthukaṃ kāretvā adāsi, lāyanakāle lāyanaggaṃ, veṇikaraṇe veṇaggaṃ, kalāpā-dīsu kalāpaggam, khalaggam, khalabhaṇḍaggam, koṭṭhagganti evaṃ ekasasse navavāre aggadānaṃ adāsi. Kaniṭṭho pana uddharitvā adāsi.

Tesu jeṭṭhako **aññāsikoṇḍaññatthero** jāto. Bhagavā- “kassa nu kho aham paṭhamaṃ dhammaṃ deseyyan”ti olokento “aññāsikoṇḍañño ekasmiṃ sasse nava aggadānāni adāsi, imaṃ aggadhammaṃ tassa desessāmī”ti sabbapa-ṭṭhamaṃ dhammaṃ desesi. So aṭṭhārasahi brahmakoṭīhi saddhiṃ sotāpattiphale patiṭṭhāsi. Kaniṭṭho pana ohīyitvā pacchā dānassa dinnattā satthu parinibbānakāle evaṃ cintetvā satthāraṃ daṭṭhukāmo ahoṣi.

Mā tathāgataṃ viheṭhesīti thero kira- “ete aññatitthiyā nāma attano gahaṇa-meva gaṇhanti, tassa vissajjāpanatthāya bhagavato bahuṃ bhāsamānassa kāya-vācāvihesā bhavissati, pakatiyāpi ca kilantoyeva bhagavā”ti maññamāno eva-māha. Paribbājako- “na me ayaṃ bhikkhu okāsaṃ karoti, atthikena pana anuva-ttitvā kāretabbo”ti theram anuvattanto dutiyampi tatiyampi āha.

213. Assosi khoti sāṇidvāre ṭhitassa bhāsato pakatisoteneva assosi, sutvā ca pana subhaddasseva atthāya mahatā ussāhena āgatattā **alam ānandāti**-ādimāha. Tattha **alanti** paṭikkhepatthe nipāto. **Aññāpekkhovāti** aññātukāmovā hutvā. **Abbhaññiṃsūti** yathā tesam paṭiññā, tatheva jāniṃsu. Idaṃ vuttaṃ hoti- sace nesam sā paṭiññā niyyānikā, sabbe abbhaññaṃsu, no ce, na abbhaññaṃsu. Tasmā kiṃ tesam paṭiññā niyyānikā, aniyyānikāti ayameva (2.0181) tassa pañhassa attho. Atha bhagavā tesam aniyyānikabhāvakathanena atthābhāvato ceva okāsābhāvato ca “alan”ti paṭikkhipitvā dhammameva desesi. Paṭhamayāmasmiñhi mallānaṃ dhammaṃ desetvā majjhimayāme subhaddassa, pacchimayāme bhikkhusaṅghaṃ ovaditvā balavapaccūsasamaye parinibbāyissāmicceva bhagavā āgato.

214. Samaṇopi tattha na upalabbhatīti paṭhamo sotāpannasamaṇopi tattha natthi, dutiyo sakadāgāmisamaṇopi, tatiyo anāgāmisamaṇopi, catuttho arahattasamaṇopi tattha natthīti attho. “Imasmim kho”ti purimadesanāya aniyamato vatvā idāni attano sāsanaṃ niyamoto āha. **Suññā parappavādā samaṇebhīti** catunnaṃ maggānaṃ atthāya āraddhavipassakehi catūhi, maggaṭṭhehi catūhi, phalaṭṭhehi catūhīti dvādasahi samaṇehi suññā parappavādā tucchā rittakā. **Ime ca subhaddāti** ime dvādasa bhikkhū. **Sammā vihareyyunti** ettha sotāpanno attano adhigataṭṭhānaṃ aññassa kathetvā taṃ sotāpannaṃ karonto sammā viharati nāma. Esa nayo sakadāgāmi-ādīsu. Sotāpattimaggaṭṭho aññampi sotāpattimaggaṭṭhaṃ karonto sammā viharati nāma. Esa nayo sesamaggaṭṭhesu. Sotāpattimaggaṭṭhāya āraddhavipassako attano paṇaṃ kammaṭṭhānaṃ kathetvā aññampi sotāpattimaggaṭṭhāya āraddhavipassakaṃ karonto sammā viharati nāma. Esa nayo sesamaggaṭṭhāya āraddhavipassakesu. Idaṃ sandhāyāha- “sammā viharen”ti. **Asuñño loko arahantehi assāti** naḷavanaṃ saravanaṃ viya nirantaro assa.

Ekūnatimso vayasāti vayena ekūnatimsavasso hutvā. **Yaṃ pabbajinti** ettha yanti nipātamattaṃ. **Kiṃ kusalānu-esīti** “kiṃ kusalan”ti anu-esanto pariyesanto. Tattha- “kiṃ kusalan”ti sabbaññutaññānaṃ adhippetam, taṃ gavesantoti attho. **Yato ahanti yato paṭṭhāya ahaṃ pabbajito**, etthantare samadhikāni paññāsa vassāni hontiti dasseti. **Ñāyassa dhammassāti** ariyamaggadhammassa. **Padesavattīti** padese vipassanāmagge pavattanto. **Ito bahiddhāti** mama sāsanaṃ bahiddhā. **Samaṇopi** (2.0182) **natthīti** padesavattivipassakopi natthi, paṭhamasamaṇo sotāpannopi natthīti vuttaṃ hoti.

Ye etthāti ye tumhe ettha sāsane sathārā sammukhā antevāsikābhisekena abhisittā, tesam vo lābhā tesam vo suladdhanti. Bāhīrasamaye kira yaṃ antevāsikaṃ ācariyo- “imaṃ pabbājehi, imaṃ ovada, imaṃ anusāsā”ti vadati, so tena attano ṭhāne ṭhapito hoti, tasmā tassa- “imaṃ pabbājehi, imaṃ ovada, imaṃ anusāsā”ti ime lābhā honti. Therampi subhaddo tameva bāhīrasamayaṃ gahetvā evamāha.

Alattha khoti kathaṃ alattha? Thero kira naṃ ekamantaṃ netvā udakatumbato pāṇiyena sīsam temetvā tacapañcakakammaṭṭhānaṃ kathetvā kesamassuṃ ohāretvā kāsāyāni vatthāni acchādāpetvā saraṇāni datvā bhagavato santikaṃ ānesi.

Bhagavā upasampādetvā kammaṭṭhānaṃ ācikkhi. So taṃ gahetvā uyyānassa ekamante caṅkamaṃ adhiṭṭhāya ghaṭento vāyamanto vipassanaṃ vaḍḍhento saha paṭisambhidāhi arahattaṃ patvā āgamma bhagavantaṃ vanditvā nisīdi. Taṃ sandhāya- “acirūpasampanno kho panā”ti-ādi vuttaṃ.

So ca bhagavato pacchimo sakkhisāvako ahoṣīti saṅgītikāraṇaṃ vacanaṃ. Tattha yo bhagavati dharamāne pabbajitvā aparabhāge upasampadaṃ labhitvā kammaṭṭhānaṃ gahetvā arahattaṃ pāpuṇāti, upasampadampi vā dharamāneyeva labhitvā aparabhāge kammaṭṭhānaṃ gahetvā arahattaṃ pāpuṇāti, kammaṭṭhānampi vā dharamāneyeva gahetvā aparabhāge arahattameva pāpuṇāti, sabbopi so pacchimo sakkhisāvako. Ayaṃ pana dharamāneyeva bhagavati pabbajito ca upasampanno ca kammaṭṭhānaṃca gahetvā arahattaṃ pattoti.

Pañcamabhāṇavāraṇṇanā niṭṭhitā.

Tathāgatapacchimavācāvaṇṇanā

216. Idāni bhikkhusaṅghassa ovādaṃ ārabhi, taṃ dassetuṃ **atha kho bhagavā-**ti-ādi vuttaṃ. Tattha **desito paññatto**ti dhammopi desito ceva (2.0183) paññatto ca, vinayopi desito ceva paññatto ca. **Paññatto** ca nāma ṭhapito paṭṭhapitoti attho. **So vo mamaccayenā**ti so dhammavinayo tumhākaṃ mamaccayena satthā. Mayā hi vo ṭhiteneva- “idaṃ lahukaṃ, idaṃ garukaṃ, idaṃ satekiccaṃ, idaṃ atekiccaṃ, idaṃ lokavajjaṃ, idaṃ paṇṇattivajjaṃ, ayaṃ āpatti puggalassa santike vuṭṭhāti, ayaṃ āpatti gaṇassa santike vuṭṭhāti, ayaṃ saṅghassa santike vuṭṭhāti”ti sattāpa-ttikhandhavasena otiṇṇe vatthusmiṃ sakhandhakaparivāro ubhatovibhaṅgo **vinayo** nāma desito, taṃ sakalampi vinayapiṭakaṃ mayi parinibbute tumhākaṃ satthukiccaṃ sādhesati.

Ṭhiteneva ca mayā- “ime cattāro satipaṭṭhānā, cattāro sammappadhānā, cattāro iddhipādā, pañca indriyāni, pañca balāni, satta bojjhaṅgā, ariyo aṭṭhaṅgiko maggo”-ti tena tenākārena ime dhamme vibhajitvā vibhajitvā suttantapiṭakaṃ desitaṃ, taṃ sakalampi

suttantapiṭakam mayi parinibbute tumhākam satthukiccam sādheṣṣati. Ṭhiteneva ca mayā- “ime pañcakkhandhā, dvādasāyatanāni, aṭṭhārasa dhātuyo, cattāri saccāni, bāvisatindriyāni, nava hetū, cattāro āhārā, satta phassā, satta vedanā, satta saññā, satta sañcetanā, satta cittāni. Tatrāpi ‘ettakā dhammā kāmāvacarā, ettakā rūpāvacarā, ettakā arūpāvacarā, ettakā pariyāpannā, ettakā अपरियāpannā, ettakā lokiyā, ettakā lokuttarā’ ti” ime dhamme vibhajitvā vibhajitvā catuvīsatisama-ntapaṭṭhāna-anantanayamahāpaṭṭhānapaṭimaṇḍitaṃ abhidhammapiṭakam desitaṃ, taṃ sakalampi abhidhammapiṭakam mayi parinibbute tumhākam satthukiccam sādheṣṣati.

Iti sabbampetaṃ abhisambodhito yāva parinibbānā pañcacattālīsavassāni bhāsitaṃ lapitaṃ- “tīṇi piṭakāni, pañca nikāyā, navaṅgāni, caturāsīti dhammakkhandaḥasahassāni” ti evaṃ mahāpabhedam hoti. Iti imāni caturāsīti dhammakkhandaḥasahassāni tiṭṭhanti, aham ekova parinibbāyāmi. Ahañca kho pana dāni ekakova ovaḍāmi anusāsāmi, mayi parinibbute imāni caturāsīti dhammakkhandaḥasahassāni tumhe ovaḍissanti anusāsissanti evaṃ bhagavā bahūni kāraṇāni dassento- “so vo mamaccayena satthā” ti ovaḍitvā puna anāgate cārittaṃ dassento **yathā kho panāti-ādimāha.**

Tattha (2.0184) **samudācarantīti** kathenti voharanti. **Nāmena vā gottena vāti** navakāti avatvā “tissa, nāgā” ti evaṃ nāmena vā, “kassapa, gotamā” ti evaṃ gottena vā, “āvuso tissa, āvuso kassapā” ti evaṃ āvuso vādena vā samudācaritabbo. **Bhanteti vā āyasmāti vā** Ti bhante tissa, āyasmā tissāti evaṃ samudācaritabbo. **Samūhanatūti** ākaṅkhamāno samūhanatu, yadi icchati samūhaneyyāti attho. Kasmā pana samūhanathāti ekamseneva avatvā vikappavacaneneva ṭhapesīti? Mahākassapassa balaṃ diṭṭhattā. Passati hi bhagavā- “samūhanathāti vuttepi saṅgītikāle kassapo na samūhanissati” ti. Tasmā vikappeneva ṭhapesi.

Tattha- “ekacce therā evamāhaṃsu- cattāri pārājikāni ṭhapatvā avasesāni khuddānukhuddakāni” ti-ādinā nayena pañcasatikasaṅgītiyaṃ **khuddānukhuddakakathā** āgatāva vinicchayo pettha **samantapāsādikāyaṃ** vutto. Keci panāhu- “bhante, nāgasena, katamaṃ khuddakam, katamaṃ anukhuddakan” ti milindena raññā pucchito. “Dukkaṭam, mahārāja, khuddakam, dubbhāsitaṃ anukhuddakan” ti vuttatā nāgasenatthero khuddānukhuddakam jānāti. Mahākassapo pana taṃ ajānanto-

“Suṇātu me, āvuso, saṅgho santamhākam sikkhāpadāni gihigatāni, gihinopi jānanti- “idaṃ vo samaṇānaṃ sakyaputtīyānaṃ kappati, idaṃ vo na kappati” ti. Sace mayaṃ khuddānukhuddakāni sikkhāpadāni samūhanissāma, bhavissanti vattāro- “dhūmakālikam samaṇena gotamena sāvakānaṃ sikkhāpadaṃ paññattaṃ, yāva nesam satthā aṭṭhāsi, tāvime sikkhāpadesu sikkhiṃsu, yato imesaṃ satthā parinibbuto, na dānime sikkhāpadesu sikkhanti” ti. Yadi saṅghassa pattakallaṃ, saṅgho apaññattaṃ na paññapeyya, paññattaṃ na samucchindeyya, yathāpaññattesu sikkhāpadesu samādāya vatteyya. Esā ñattīti-

Kammavācam sāvesīti. Na taṃ evaṃ gahetabbaṃ. Nāgasenatthero hi- “paravā-

dino okāso mā ahosi”ti evamāha. Mahākassapatthero “khuddānukhuddakāpattiṃ na samūhanissāmī”ti kammavācaṃ sāvesi.

Brahmaṇḍakathāpi (2.0185) saṅgītiyaṃ āgatattāsamantapāsādikāyaṃ vini-cchitā.

Kaṅkhāti dveḷhakaṃ. **Vimatīti** vinicchituṃ asamatthatā, buddho nu kho, na buddho nu kho, dhammo nu kho, na dhammo nu kho, saṅgho nu kho, na saṅgho nu kho, maggo nu kho, na maggo nu kho, paṭipadā nu kho, na paṭipadā nu khoti yassa saṃsayo uppajjeyya, taṃ vo vadāmi “pucchatha bhikkhave”ti ayamettha saṅkhepattho. **Satthugāravenāpi na puccheyyāthāti** mayaṃ satthusantike pabbajimha, cattāro paccayāpi no satthu santakāva, te mayaṃ ettakaṃ kālaṃ kaṅkhaṃ akatvā na arahāma ajja pacchimakāle kaṅkhaṃ kātunti sace evaṃ satthari gāra-vena na pucchatha. **Sahāyakopi bhikkhave sahāyakassa ārocetūti** tumhākaṃ yo yassa bhikkhuno sandiṭṭho sambhatto, so tassa ārocetu, ahaṃ etassa bhikkhussa kathessāmi, tassa kathaṃ sutvā sabbe nikkaṅkhā bhavissathāti dasseti.

Evaṃ pasannoti evaṃ saddahāmi ahanti attho. **Ñānamevāti** nikkaṅkhabhāvapa-ccakkhakarāṇaṅṇāmyeva, ettha tathāgatassa na saddhāmantanti attho. **Imesañhi, ānandāti** imesaṃ antosāṇiyaṃ nisinnānaṃ pañcannaṃ bhikkhusatānaṃ. **Yo pacchimakoti** yo guṇavasena pacchimako. Ānandattheraṃyeva sandhāyāha.

218. Appamādena sampādeṭhāti sati-avippavāsenā sabbakiccāni sampāde-yyātha. Iti bhagavā parinibbānāmañce nipanno pañcacattālīsa vassāni dinnāṃ ovādaṃ sabbaṃ ekasmiṃ appamādapadeyeva pakkhipitvā adāsi. **Ayaṃ tathāga-tassa pacchimā vācāti** idaṃ pana saṅgītikāraṇānaṃ vacanaṃ.

Parinibbutakathāvaṇṇanā

219. Ito paraṃ yaṃ parinibbānaparikammaṃ katvā bhagavā parinibbuto, taṃ dassetuṃ **atha kho bhagavā paṭhamaṃ jhānanti-ādi** vuttaṃ. Tattha **parinibbuto bhanteti** nirodhaṃ samāpannassa bhagavato assāsapassāsānaṃ abhāvaṃ disvā pucchati. **Na āvusoti** thero kathaṃ jānāti? Thero kira satthārā saddhiṃyeva taṃ taṃ samāpattiṃ samāpajjanto yāva nevasaññānāsaññāyatanā vuṭṭhānaṃ, tāva gantvā idāni bhagavā (2.0186) nirodhaṃ samāpanno, antonirodhe ca kālaṅkiriya nāma natthīti jānāti.

Atha kho bhagavā saññāvedayitanirodhasamāpattiyā vuṭṭhahitvā nevasaññānā-saññāyatanā samāpajji ...pe... tatiyajjhānā vuṭṭhahitvā catutthajjhānaṃ samāpa-jjīti ettha bhagavā catuvīsatiyā ṭhānesu paṭhamajjhānaṃ samāpajji, terasasu ṭhānesu dutiyajjhānaṃ, tathā tatiyajjhānaṃ, pannarasasu ṭhānesu catutthajjhānaṃ samāpajji. Kathaṃ? Dasasu asubhesu, dvattiṃsākāre aṭṭhasu kasiṇesu, mettāka-ruṇāmoditāsu, ānāpāne, paricchedākāseti imesu tāva catuvīsatiyā ṭhānesu paṭha-majjhānaṃ samāpajji. Ṭhapetvā pana dvattiṃsākārañca dasa asubhāni ca sesesu terasasu dutiyajjhānaṃ, tesuyeva ca tatiyajjhānaṃ samāpajji. Aṭṭhasu pana kasi-ṇesu, upekkhābrahmavihāre, ānāpāne, paricchedākāse, catūsu arūpesūti imesu pannarasasu ṭhānesu catutthajjhānaṃ samāpajji. Ayampi ca saṅkhepakathāva.

Nibbānapuram pavisanto pana bhagavā dhammassāmī sabbāpi catuvīsatikoṭisata-sahassasaṅkhyā samāpattiyo pavisitvā videsam gacchanto ñātijanam āliṅgetvā viya sabbasamāpattisukham anubhavitvā pavitṭho.

Catutthajjhānā vuṭṭhahitvā samanantarā bhagavā parinibbāyīti ettha jhānasamanantaram, paccavekkhaṇāsamanantaranti dve samanantarāni. Tattha jhānā vuṭṭhāya bhavaṅgam otiṅṅassa tattheva parinibbānam **jhānasamanantaram** nāma. Jhānā vuṭṭhahitvā puna jhānaṅgāni paccavekkhitvā bhavaṅgam otiṅṅassa tattheva parinibbānam **paccavekkhaṇāsamanantaram** nāma. Imānipi dve samanantarāneva. Bhagavā pana jhānam samāpajjitvā jhānā vuṭṭhāya jhānaṅgāni paccavekkhitvā bhavaṅgacittena abyākatena dukkhasaccena parinibbāyi. Ye hi keci buddhā vā paccekabuddhā vā ariyasāvaka vā antamaso kunthakipillikam upādāya sabbe bhavaṅgacitteneva abyākatena dukkhasaccena kālaṅkarontīti. **Mahābhūmicālādīni** vuttanayānevāti.

220. Bhūtāti sattā. Appaṭipuggaloti paṭibhāgapuggalavirahito. Balappattoti dasavidhañāṇabalam patto.

221. Uppādavayadhamminoti (2.0187) uppādavayasabhāvā. **Tesam vūpasamoti** tesam saṅkhārānam vūpasamo, asaṅkhataṃ nibbānameva sukhamti attho.

222. Nāhu assāsapassāsoti na jāto assāsapassāso. **Anejo** Ti taṇhāsaṅkhātāya ejāya abhāvena anejo. **Santimārabbhāti** anupādisesam nibbānam ārabba paṭicca sandhāya. **Yaṃ kālamakarīti** yo kālam akari. Idaṃ vuttaṃ hoti- “āvuso, yo mama satthā buddhamuni santim gamissāmīti, santim ārabba kālamakari, tassa ṭhitacittassa tādino idāni assāsapassāso na jāto, natthi, nappavattati” ti.

Asallīnenāti alīnena asaṅkuṭitena suvikasiteneva cittena. **Vedanam ajjhavāsāyīti** vedanam adhivāsesi, na vedanānuvattī hutvā ito cito ca samparivatti. **Vimokkhoti** kenaci dhammena anāvaraṇavimokkho sabbaso apaññattibhāvūpagamo pajjotanibbānasadiso jāto.

223. Tadāsīti “saha parinibbānā mahābhūmicālo” ti evaṃ heṭṭhā vuttaṃ bhūmicālameva sandhāyāha. Tañhi lomahaṃsanañca bhiṃsanakañca āsi. **Sabbākāravarūpete** Ti sabbavarakāraṇūpete.

224. Avītarāgāti puthujjanā ceva sotāpannasakadāgāmino ca. Tesañhi domanassam appahīnam. Tasmā tepi bāhā paggayha kandanti. Ubhopi hatthe sīse ṭhapetvā rodantīti sabbam purimanayeneva veditabbam.

225. Ujjhāyantīti “ayyā attanāpi adhivāsetum na sakkonti, sesajanam katham samassāsessanti” ti vadantiyo ujjhāyanti. **Kathambhūtā pana bhante āyasmā anuruddho devatā manasikarotīti** devatā, bhante, kathambhūtā āyasmā anuruddho sallakkheti, kiṃ tā satthu parinibbānam adhivāsentīti?

Atha tāsam pavattidassanattam thero **santāvusoti**-ādimāha. Tam vuttatthameva. **Rattāvasesanti** balavapaccūse parinibbutattā rattiyā avasesam (2.0188) cullakaddhānam. **Dhammiyā kathāyāti** aññā pāṭiyekkā dhammakathā nāma natthi, “āvuso sadevake nāma loke appaṭipuggalassa satthuno ayaṃ maccurājā na lajjati, kimaṅgam pana lokiyamahājanassa lajjissati” ti evarūpāya pana maraṇapaṭisamyuttāya kathāya vītināmesum. Tesañhi tam katham kathentānam muhutte-

neva aruṇaṃ uggacchi.

226. Atha khoti aruṇuggaṃ disvāva thero therāṃ etadavoca. **Teneva karaṇīye-**
nāti kīdisena nu kho parinibbānaṭṭhāne mālāgandhādisakkārena bhavitabbaṃ,
kīdisena bhikkhusaṅghassa nisajjaṭṭhānena bhavitabbaṃ, kīdisena khādanīyabho-
janīyena bhavitabbanti, evaṃ yaṃ bhagavato parinibbutabhāvaṃ sutvā kattabbaṃ
teneva karaṇīyena.

Buddhasarīrapūjāvaṇṇanā

227. Sabbañca tālāvacaranti sabbaṃ tūriyabhaṇḍaṃ. **Sannipātethāti** bheriṃ
carāpetvā samāharatha. Te tatheva akaṃsu. **Maṇḍalamāleti** dussamaṇḍalamāle.
Paṭiyādentāti sajjentā.

Dakkiṇena dakkiṇanti nagarassa dakkiṇadisābhāgeneva dakkiṇadisā-
bhāgaṃ. **Bāhirena bāhiranti** antonagaraṃ appavesetvā bāhireneva nagarassa
bāhirapassaṃ haritvā. **Dakkiṇato nagarassāti** anurādhapurassa dakkiṇadvāra-
sadise ṭhāne ṭhapetvā sakkārasammānaṃ katvā jetavanasadise ṭhāne jhāpessā-
māti attho.

228. Attha mallapāmokkhāti majjhimavayā thāmasampannā aṭṭhamallarājāno.
Sīsaṃ nhātāti sīsaṃ dhovitvā nahātā. **Āyasmantaṃ anuruddhanti** therova dibbaca-
kkhukoti pākaṭo, tasmā te santesupi aññesu mahātheresu- “ayaṃ no pākaṭaṃ
katvā kathessatī” ti therāṃ pucchiṃsu. **Kathaṃ pana, bhante, devatānaṃ**

adhippāyoti bhante, amhākaṃ tāva adhippāyaṃ jānāma. Devatānaṃ kathaṃ adhippāyoti pucchanti. Thero paṭhamam tesaṃ adhippāyaṃ dassento **tumhākaṃ khoti-ādimāha**. **Makuṭabandhanaṃ nāma mallānaṃ cetiyanti** mallarājūnaṃ pasādhanamaṅgalasālāya etaṃ nāmaṃ. Cittikataṭṭhena panesā “cetiyan”ti vuccati.

229. Yāva (2.0189) **sandhisamalasaṅkaṭirāti** ettha **sandhi** nāma gharasandhi. **Samalaṃ** nāma gūtharāsinniddhamanapanāli. **Saṅkaṭiraṃ** nāma saṅkāraṭṭhānaṃ. **Dibbehi ca mānusakehi ca naccehīti** upari devatānaṃ naccāni honti, heṭṭhā manussānaṃ. Esa nayo gītādīsu. Apica devatānaṃ antare manussā, manussānaṃ antare devatāti evampi sakkarontā pūjentā agamaṃsu. **Majjhena majjhaṃ nagarassa haritvā** Ti evaṃ hariyamāne bhagavato sarīre bandhulamallasenāpatibhāriyā **mallikā** nāma- “bhagavato sarīraṃ āharanti”ti sutvā attano sāmikassa kālaṃ kiriyato paṭṭhāya aparibhuñjitvā ṭhapitaṃ visākhāya pasādhanasadiṣaṃ **mahālatā-pasādhanam** nīharāpetvā- “iminā satthāraṃ pūjessāmi”ti taṃ majjāpetvā gandhodakena dhovitvā dvāre ṭhitā.

Taṃ kira pasādhanam tāsāñca dvinnaṃ itthīnaṃ, devadāniyacorassa geheti tīsuyeva ṭhānesu ahoṣi. Sā ca satthu sarīre dvāraṃ sampatte- “otāretha, tātā, satthusarīraṃ”ti vatvā taṃ pasādhanam satthusarīre paṭimuñci. Taṃ sīsato paṭṭhāya paṭimukkaṃ yāvapādatalāgataṃ. Suvaṇṇavaṇṇam bhagavato sarīraṃ sattaratanamayena mahāpasādhanena pasādhitam ativiya virocittha. Taṃ sāvā disvā pasannacittā patthanaṃ akāsi- “bhagavā yāva vaṭṭe saṃsarissāmi, tāva me pāṭiyekkaṃ pasādhanakiccaṃ mā hotu, niccaṃ paṭimukkapaśādhanasadiṣameva sarīraṃ hotū”ti.

Atha bhagavantaṃ sattaratanamayena mahāpasādhanena ukkhipitvā puratthimena dvārena nīharitvā puratthimena nagarassa makuṭabandhanaṃ mallānaṃ cetiyam, ettha bhagavato sarīraṃ nikkhipiṃsu.

Mahākassapattheravatthuvaṇṇanā

231. Pāvāya kusināranti pāvānagare piṇḍāya caritvā “kusināraṃ gamissāmi”ti addhānamaggappaṭipanno hoti. **Rukkhamūle nisīdīti** ettha kasmā divāvihāranti na vuttaṃ? Divāvihāratthāya anisinnattā. Therassa hi parivārā bhikkhū sabbe sukhasaṃvaddhitā mahāpuññā. Te majjhanhikasamaye tattapāsāṇasadiṣāya bhūmiyā padasā gacchantā kilamiṃsu. Thero te disvā- “bhikkhū kilamanti, gantabbaṭṭhānañca na dūraṃ, thokaṃ vissamitvā darathaṃ paṭippassambhetvā sāyanhasamaye kusināraṃ gantvā dasabalaṃ passissāmi”ti maggā (2.0190) okkamma aññatarasmim rukkhamūle saṅghāṭim paññāpetvā udakatumbato udakena hatthapāde sītale katvā nisīdi. Parivārabhikkhūpissa rukkhamūle nisīditvā yoniso manasikāre kammaṃ kurumānā tiṇṇam ratanānaṃ vaṇṇam bhaṇamānā nisīdiṃsu. Iti darathavinodanattāya nisinnattā “divāvihāraṃ”ti na vuttaṃ.

Mandāravapupphaṃ gahetvāti mahāpātippamāṇam pupphaṃ āgantukadaṇḍake ṭhapetvā chattaṃ viya gahetvā. **Addasa khoti** āgacchantaṃ dūrato addasa. Disvā ca pana cintesi-

“Etaṃ ājīvakassa hatthe mandāravapupphaṃ paññāyati, etañca na sabbadā manussapathe paññāyati, yadā pana koci iddhimā iddhiṃ vikubbati, tadā sabbaññubodhisattassa ca mātukucchi-okkamanādīsu hoti. Na kho pana ajja kenaci iddhivikubbanam kataṃ, na me satthā mātukucchiṃ okkanto, na kucchito nikkhamanto, nāpissa ajja abhisambodhi, na dhammacakkappavattanaṃ, na yamakapāṭihāriyaṃ, na devorohaṇaṃ, na āyusañkhārossajjanaṃ. Mahallako pana me satthā dhuvam parinibbuto bhavissati”ti.

Tato- “pucchāmi nan”ti cittaṃ uppādetvā- “sace kho pana nisinnakova pucchāmi, satthari agāravo kato bhavissati”ti uttāhitvā tthitattānato apakkamma chaddanto nāgarājā maṇicammaṃ viya dasabaladattiyaṃ meghavaṇṇaṃ paṃsukūlacīvaraṃ pārupitvā dasanakhasamodhānasamujjalaṃ añjaliṃ sirasmiṃ patiṭṭhapetvā satthari katena gāravena ājīvakassa abhimukho hutvā- “āvuso, amhākaṃ satthāraṃ jānāsī”ti āha. Kiṃ pana satthu parinibbānaṃ jānanto pucchi ajānantoti? Āvajjanapaṭibaddhaṃ khīṇāsavānaṃ jānanaṃ, anāvajjitattā panesa ajānanto pucchīti eke. Thero samāpattibahulo, rattiṭṭhānadivāṭṭhānaleṇamaṇḍapādīsu niccaṃ samāpattibaleneva yāpeti, kulasantakampi gāmaṃ pavisitvā dvāre samāpattiṃ samāpajjitvā samāpattito vuṭṭhitova bhikkhaṃ gaṇhāti. Thero kira iminā pacchimena attabhāvena mahājanānuggahaṃ karissāmi- “ye mayhaṃ bhikkhaṃ vā denti gandhamālādīhi vā sakkāraṃ karonti, tesam taṃ mahapphalaṃ hotū”ti evaṃ (2.0191) karoti. Tasmā samāpattibahulatāya na jānāti. Iti ajānantova pucchātīti vadanti, taṃ na gaheṭṭabbaṃ.

Na hettha ajānanakāraṇaṃ atthi. Abhilakkhitaṃ satthu parinibbānaṃ ahosi, dasasahassilokadhātukampanādīhi nimittehi. Therassa pana parisāya kehici bhikkhūhi bhagavā diṭṭhapubbo, kehici na diṭṭhapubbo, tattha yehipi diṭṭhapubbo, tepi passitukāmāva, yehipi adiṭṭhapubbo, tepi passitukāmāva. Tattha yehi na diṭṭhapubbo, te atidassanakāmatāya gantvā “kuhiṃ bhagavā”ti pucchantā “parinibbuto”ti sutvā sandhāretuṃ nāsakkhissanti. Cīvarañca pattañca chaḍḍetvā ekavattā vā dunnivatthā vā duppārutā vā urāni paṭipisantā parodissanti. Tattha manussā- “mahākassapattherena saddhiṃ āgatā paṃsukūlikā sayampi itthiyo viya parodanti, te kiṃ amhe samassāsessanti”ti mayhaṃ dosaṃ dassanti. Idaṃ pana suññaṃ mahā-araññaṃ, idha yathā tathā rodantesu doso natthi. Purimaṭaraṃ sutvā nāma sokopi tanuko hotīti bhikkhūnaṃ satuppādanatthāya jānanto va pucchi.

Ajja sattāhaparinibbuto samaṇo gotamoti ajja samaṇo gotamo sattāhaparinibbuto. **Tato me idanti** tato samaṇassa gotamassa parinibbutatthānato.

232. Subhaddo nāma vuḍḍhapabbajitoti “subhaddo”ti tassa nāmaṃ. Vuḍḍhakāle pana pabbajitattā “vuḍḍhapabbajito”ti vuccati. Kasmā pana so evamāha? Bhagavati āghātena. Ayaṃ kireso khandhake āgate ātumāvattusmiṃ nahāpitapubbako vuḍḍhapabbajito bhagavati kusinārato nikkhamitvā aḍḍhateḷasehi bhikkhusatehi saddhiṃ ātumaṃ āgacchante bhagavā āgacchatīti sutvā- “āgatakāle yāgupānaṃ karissāmi”ti sāmaṇerabhūmiyaṃ tthite dve putte etadavoca- “bhagavā kira, tātā, ātumaṃ āgacchati mahatā bhikkhusaṅghena saddhiṃ aḍḍhateḷasehi

bhikkhusatehi; gacchatha tumhe, tātā, khurabhaṇḍaṃ ādāya nāḷiyāvāpakena anu-gharakaṃ anugharakaṃ āhiṇḍatha loṇampi telampi taṇḍulampi khādanīyampi saṃharatha (2.0192) bhagavato āgatassa yāgupānaṃ karissāmā”ti (mahāva. 303). Te tathā akaṃsu.

Manussā te dārake mañjūke paṭibhāneyyake disvā kāretukāmāpi akāretukāmāpi kārentiyeva. Katakāle- “kiṃ gaṇhissatha tātā”ti pucchanti. Te vadanti- “na amhākaṃ aññaena kenaci attho, pitā pana no bhagavato, āgatakāle yāgudānaṃ dātukāmo”ti. Taṃ sutvā manussā aparigaṇetvāva yaṃ te sakkonti āharitūṃ, sabbaṃ denti. Yampi na sakkonti, manussehi pesenti. Atha bhagavati ātumaṃ āgantvā bhusāgāraṃ pavitṭhe subhaddo sāyanhasamayaṃ gāmadvāraṃ gantvā manusse āmantesi- “upāsakā, nāhaṃ tumhākaṃ santikā aññaṃ kiñci paccāsī-sāmi, mayhaṃ dārakehi ābhatāni taṇḍulādīniyeva saṅghassa pahonti. Yaṃ hatthakammaṃ, taṃ me dethā”ti. “Idañcidañca gaṇhathā”ti sabbūpakaraṇāni gāhetvā vihāre uddhanāni kāretvā ekaṃ kāḷakaṃ kāsāvaṃ nivāsetvā tādisameva pārū-pitvā- “idaṃ karotha, idaṃ karothā”ti sabbarattim vicārento satahassaṃ vissajjetvā bhojjayāguñca madhugoḷakañca paṭiyādāpesi. Bhojjayāgu nāma bhuñjitvā pātabbayāgu, tattha sappimadhuphāṇitamacchamaṃsapupphaphalarasādi yaṃ kiñci khādanīyaṃ nāma sabbaṃ pakkhipati kilītukāmānaṃ sīsamakkhanayoggā hoti sugandhagandhā.

Atha bhagavā kālasseva sarīrapaṭijaggaṇaṃ katvā bhikkhusaṅghaparivuto piṇḍāya caritūṃ ātumanagarābhimukho pāyāsi. Manussā tassa ārocesuṃ- “bhagavā piṇḍāya gāmaṃ pavisati, tayā kassa yāgu paṭiyādītā”ti. So yathāniva-tthapāruteheva tehi kāḷakakāsāvehi ekena hatthena dabbiñca kaṭacchuñca gahetvā brahmā viya dakkhiṇajāṇumaṇḍalaṃ bhūmiyaṃ paṭiṭṭhapetvā vanditvā- “paṭiggaṇhātu me, bhante, bhagavā yāgun”ti āha.

Tato “jānantāpi tathāgatā pucchanti”ti khandhake āgatanayena bhagavā pucchitvā ca sutvā ca taṃ vuḍḍhapabbajitaṃ vigarahitvā tasmim vatthusmim aka-ppiyasamādānasikkhāpadañca, khurabhaṇḍapariharaṇasikkhāpadañcāti dve sikkhāpadāni paññāpetvā- “bhikkhave, anekakappakoṭiyo bhojanaṃ pariyesante-heva (2.0193) vītināmitā, idaṃ pana tumhākaṃ akappiyaṃ adhammena uppannaṃ bhojanaṃ, imaṃ paribhuttānaṃ anekāni attabhāvasahassāni apāye-sveva nibbattissanti, apetha mā gaṇhathā”ti bhikkhācārābhimukho agamāsi. Eka-bhikkhunāpi na kiñci gahitaṃ.

Subhaddo anattamaṇo hutvā ayaṃ “sabbaṃ jānāmī”ti āhiṇḍati. Sace na gahitu-kāmo, pesetvā ārocetabbaṃ. Ayaṃ pakkāhāro nāma sabbaciraṃ tiṭṭhanto sattāha-mattaṃ tiṭṭheyya. Idañhi mama yāvajīvaṃ pariyattaṃ assa. Sabbaṃ tena nāsitaṃ, ahitakāmo ayaṃ mayhanti bhagavati āghātaṃ bandhitvā dasabale dharante kiñci vattuṃ nāsakkhi. Evaṃ kirassa ahosi- “ayaṃ uccā kulā pabbajito mahāpuriso, sace kiñci vakkhāmi, maṃyeva santajjessati”ti. Svāyaṃ ajja “parinibbuto bhagavā”-ti sutvā laddhassāso viya haṭṭhatuṭṭho evamāha.

Thero taṃ sutvā hadaye pahāradānaṃ viya matthake patitasukkhāsani viya maññi, dhammasaṃvego cassa uppajji- “sattāhamattaparinibbuto bhagavā, ajjā-

pissa suvaṇṇavaṇṇaṃ sarīraṃ dharatiyeva, dukkhena bhagavatā ārādhitasāsane nāma evaṃ lahu mahantaṃ pāpakasaṭṭhaṃ kaṇṭako uppanno, alaṃ kho panaesa pāpo vaḍḍhamāno aññepi evarūpe sahāye labhivā sakkā sāsanaṃ osakkāpetun”-ti. Tato thero cintesi-

“Sace kho panāhaṃ imaṃ mahallakaṃ idheva pilotikaṃ nivāsāpetvā chārikāya okirāpetvā nīharāpessāmi, manussā ‘samaṇassa gotamassa sarīre dharamāne-yeva sāvakā vivadanti’ti amhākaṃ dosaṃ dassessanti adhivāsemi tāva.

Bhagavatā hi desito dhammo asaṅgahitapuppharāsisadiso. Tattha yathā vātena pahaṭapupphāni yato vā tato vā gacchanti, evameva evarūpānaṃ pāpappu-ggalānaṃ vasena gacchante gacchante kāle vinaye ekaṃ dve sikkhāpadāni nassissanti, sutte eko dve pañhāvārā nassissanti, abhidhamme ekaṃ dve bhūman-tarāni nassissanti, evaṃ anukkamena mūle naṭṭhe pisācasadisā bhavissāma; tasmā dhammavinayasaṅgahaṃ karissāma. Evañhi sati daḷhaṃ (2.0194) suttena saṅgahitāni pupphāni viya ayaṃ dhammavinayo niccalo bhavissati.

Etadatthañhi bhagavā mayhaṃ tiṇi gāvutāni paccuggamaṃ akāsi, tīhi ovā-dehi upasampadaṃ adāsi, kāyato apanetvā kāye cīvaraparivattanaṃ akāsi, ākāse pāṇiṃ cāletvā candūpamaṃ paṭipadaṃ kathento maṃ kāyasakkhim katvā kathesi, tikkhattuṃ sakalasāsanadāyajjaṃ paṭicchāpesi. Mādise bhikkhumhi tiṭṭha-māne ayaṃ pāpo sāsane vuḍḍhim mā alattha. Yāva adhammo na dippati, dhammo na paṭibāhiyati. Avinayo na dippati vinayo na paṭibāhiyati. Adhammavā-dino na balavanto honti, dhammavā-dino na dubbalā honti; avinayavā-dino na bala-vanto honti, vinayavā-dino na dubbalā honti. Tāva dhammañca vinayañca saṅgāyi-ssāmi. Tato bhikkhū attano attano pahonakaṃ gahetvā kappiyākappiyaṃ kathe-ssanti. Athāyaṃ pāpo sayameva niggahaṃ pāpuṇissati, puna sīsaṃ ukkhipituṃ na sakkhissati, sāsanaṃ iddhañceva phitañca bhavissati”ti.

So evaṃ nāma mayhaṃ cittaṃ uppannanti kassaci anārocetvā bhikkhu-saṅghaṃ samassāsesi. Tena vuttaṃ- “atha kho āyasmā mahākassapo ...pe... netam ṭhānaṃ vijjati”ti.

233. Citakanti vīsaratanasatikaṃ candanacitakaṃ. Āḷimpessāmāti aggim gāhā-pessāma. **Na sakkonti āḷimpetunti** aṭṭhapi soḷasapi dvattiṃsapi janā jālanatthāya yamakayamaka-ukkāyo gahetvā tālavaṇṭhehi bijantā bhastāhi dhamantā

tāni tāni kāraṇāni karontāpi na sakkontiyeva aggim gāhāpetum. **Devatānaṃ adhi-ppāyoti** ettha tā kira devatā therassa upaṭṭhākadēvatāva. Asītimahāsāvakesu hi cittāni pasādetvā tesam upaṭṭhākāni asītikulasahassāni sagge nibbattāni. Tattha there cittaṃ pasādetvā sagge nibbattā devatā tasmim samāgame theram adisvā- “kuhim nu kho amhākaṃ kulūpakatthero”ti antarāmagge paṭipannaṃ disvā “amhākaṃ kulūpakattherena avandite citako mā pajjalitthā”ti adhiṭṭhahimsu.

Manussā (2.0195) taṃ sutvā- “mahākassapo kira nāma bho bhikkhu pañcahi bhikkhusatehi saddhim ‘dasabalassa pāde vandissāmi’ti āgacchati. Tasmim kira anāgate citako na pajjalissati. Kīdiso bho so bhikkhu kāḷo odāto dīgho rasso, eva- rūpe nāma bho bhikkhumhi ṭhite kim dasabalassa parinibbānaṃ nāmā”ti keci gandhamālādihattā paṭipathaṃ gacchimsu. Keci vithiyo vicittā katvā āgamana- maggaṃ olokayamānā aṭṭhamsu.

234. Atha kho āyasmā mahākassapo yena kusinārā ...pe... sirasā vandīti thero kira citakaṃ padakkhiṇaṃ katvā āvajjantova sallakkhesi- “imasim ṭhāne sīsaṃ, imasim ṭhāne pādā”ti. Tato pādānaṃ samīpe ṭhatvā abhiññāpādakaṃ catuttha- jjhānaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya- “arāsahassapaṭimaṇḍitacakkalakkhaṇapatiṭṭhitā dasabalassa pādā saddhim kappāsapaṭalehi pañca dussayugasatāni suvaṇṇa- doṇim candanacitakañca dvedhā katvā mayhaṃ uttamaṅge siraśim patiṭṭhaha- ntū”ti adhiṭṭhāsi. Saha adhiṭṭhānacittena tāni pañca dussayugasatāni dvedhā katvā valāhakantarā puṇṇacando viya pādā nikkhamimsu. Thero vikasitarattapa- dumasadise hatthe pasāretvā suvaṇṇavaṇṇe satthupāde yāva gopphakā daḷhaṃ gahetvā attano siravare patiṭṭhapesi. Tena vuttaṃ- “bhagavato pāde siraśā vandī”- ti.

Mahājano taṃ acchariyaṃ disvā ekappahāreneva mahānādaṃ nadi, gandhamā- lādīhi pūjetvā yathārucci vandi. Evaṃ pana therena ca mahājanena ca tehi ca pañcahi bhikkhusatehi vanditamatte puna adhiṭṭhānakiccaṃ natthi. Pakati-adhi- ṭṭhānavaseneva therassa hatthato muccitvā alattakavaṇṇāni bhagavato pādā- lāni candanadāru-ādīsu kiñci acāletvāva yathāṭhāne patiṭṭhahimsu, yathāṭhāne ṭhitāneva ahesuṃ. Bhagavato hi pādesu nikkhamantesu vā pavisantesu vā kappā- sa-aṃsu vā dasikatantaṃ vā telabindu vā dārukkhandhaṃ vā ṭhānā calitaṃ nāma nāhosi. Sabbhaṃ yathāṭhāne ṭhitameva ahosi. Uṭṭhahitvā pana atthaṅgate cande viya sūriye viya ca tathāgatassa pādesu antarahitesu mahājano mahākanditaṃ kandi. Parinibbānakālato adhikataraṃ kāruññaṃ ahosi.

Sayameva (2.0196) **bhagavato citako pajjalīti** idaṃ pana kassaci pajjalāpetum vāyamantassa adassanavasena vuttaṃ. Devatānubhāvena panesa samantato ekappahāreneva pajjali.

235. Sarīrāneva avasissimsūti pubbe ekagghanena ṭhitattā sarīraṃ nāma ahosi. Idāni vippakiṇṇattā sarīrānīti vuttaṃ sumanamakuḷasadisā ca dhotamuttasa- disā ca suvaṇṇasadisā ca dhātuyo avasissimsūti attho. Dīghāyukabuddhānañhi sarīraṃ suvaṇṇakkhandhasadisā ekameva hoti. Bhagavā pana- “ahaṃ na ciraṃ ṭhatvā parinibbāyāmi, mayhaṃ sāsanaṃ tāva sabbattha na vitthāritaṃ, tasmā parinibbutassāpi me sāsapamattampi dhātuṃ gahetvā attano attano vasana-

ṭṭhāne cetiyaṃ katvā paricaranto mahājano saggaparāyaṇo hotū” ti dhātūnaṃ viki-
raṇaṃ adhiṭṭhāsi. Kati, panassa dhātuyo vippakiṇṇā, kati na vippakiṇṇāti. Catasso
dāṭhā, dve akkhakā, uṇhīsanti imā satta dhātuyo na vippakiriṃsu, sesā vippakiriṃ-
sūti. Tattha sabbakhuḍḍakā dhātu sāsapabijamattā ahosi, mahādhātu majjhe
bhinnataṇḍulamattā, atimahatī majjhe bhinnamuggamattāti.

Udakadhārāti aggabāhumattāpi jaṅghamattāpi tālakkhandhamattāpi udaka-
dhārā ākāśato pativā nibbāpesi. **Udakasālatoti** parivāretvā ṭṭhitasālarukkhe
sandhāyetaṃ vuttaṃ, tesampi hi khandhantaraviṭapantarehi udakadhārā nikkha-
mitvā nibbāpesuṃ. Bhagavato citako mahanto. Samantā pathaviṃ bhinditvāpi
naṅgalasīsamattā udakavaṭṭi phalikavaṭṭaṃsakasadisā uggantvā citakameva
gaṇhanti. **Gandhodakenā**ti suvaṇṇaghaṭe rajataghaṭe ca pūretvā ābhatanānāga-
ndhodakena. **Nibbāpesunti** suvaṇṇamayarajatamayehi aṭṭhadāṇḍakehi vikiritvā
candanacitakaṃ nibbāpesuṃ.

Ettha ca citake jhāyamāne parivāretvā ṭṭhitasālarukkhanāṃ sākhandhantarehi viṭapa-
ntarehi pattantarehi jālā uggacchanti, pattaṃ vā sākhā vā pupphaṃ vā daḍḍhā
nāma natthi, kipillikāpi makkaṭakāpi jālānaṃ antareneva vicaranti (2.0197). Ākā-
śato patita-udakadhārāsupi sālarukkhehi nikkhanta-udakadhārāsupi pathaviṃ
bhinditvā nikkhanta-udakadhārāsupi dhammakathāva pamāṇaṃ. Evaṃ citakaṃ
nibbāpetvā pana mallarājāno santhāgāre catujjātiyagandhaparibhaṇḍaṃ kāretvā
lājapañcamāni pupphāni vikiritvā upari celavitānaṃ bandhitvā suvaṇṇatārakādīhi
khacitvā tattha gandhadāmamālādāmaratanadāmāni olambetvā santhāgārato
yāva makuṭabandhanasaṅkhātā sisapasādhanamaṅgalasālā, tāva ubho
passehi sāṅkilañjaparikkhepaṃ kāretvā upari celavitānaṃ bandhāpetvā suvaṇṇa-
tārakādīhi khacitvā tathapi gandhadāmamālādāmaratanadāmāni olambetvā
maṇḍaṇḍavaṇṇehi veṇūhi ca pañcavaṇṇaddhaje ussāpetvā samantā vātapaṭākā
parikkhipitvā susammaṭṭhāsu vithīsu kadaliyo ca puṇṇaghaṭe ca ṭṭhapetvā daṇḍa-
kadīpikā jāletvā alaṅkatahatthikkhandhe saha dhātūhi suvaṇṇadoṇiṃ ṭṭhapetvā
mālāgandhādīhi pūjentā sādhuḷikītaṃ kīlantā antonagaraṃ pavesetvā santhāgāre
sarabhamayapallaṅke ṭṭhapetvā upari setacchattaṃ dhāresuṃ. Evaṃ katvā- “atha
kho kosinārakā mallā bhagavato sarīrāni sattāhaṃ santhāgāre sattipañjaraṃ kari-
tvā” ti sabbaṃ veditabbaṃ.

Tattha **sattipañjaraṃ karitvā**ti sattihatthehi purisehi parikkhipāpetvā. **Dhanupākā-**
ranti paṭhamaṃ tāva hatthikumbhena kumbhaṃ paharante parikkhipāpesuṃ, tato
asse gīvāya gīvaṃ paharante, tato rathe āṅikoṭiyā āṅikoṭiṃ paharante, tato yodhe
bāhunā bāhuṃ paharante. Tesampi pariyaṅte koṭiyā koṭiṃ paharamānāni dhanūni
parikkhipāpesuṃ. Iti samantā yojanappamāṇaṃ ṭṭhānaṃ sattāhaṃ sannāhagava-
cchikaṃ viya katvā ārakkhaṃ saṃvidahiṃsu. Taṃ sandhāya vuttaṃ- “dhanupā-
kāraṃ parikkhipāpetvā” ti.

Kasmā panete evamakāṃsūti? Ito purimesu hi dvīsu sattāhesu te bhikkhusa-
ṅghassa ṭṭhānanisajjokāsaṃ karontā khādaniyaṃ bhojanīyaṃ saṃvidahantā
sādhuḷikīkāya okāsaṃ na labhiṃsu. Tato nesampi ahosi- “imaṃ sattāhaṃ sādhuḷi-
kītaṃ kīlissāma, ṭṭhānaṃ kho panetaṃ vijjati yaṃ amhākaṃ pamattabhāvaṃ ṇatvā

kocideva āgantvā dhātuyo gaṇheyya, tasmā ārakkhaṃ ṭhapetvā kilissāmā”ti. Te tathā evamakamsu.

Sarīradhātuvibhajanavaṇṇanā

236. Assosi (2.0198) kho rājāti kathaṃ assosi? Paṭhamameva kirassa amaccā sutvā cintayimsu- “satthā nāma parinibbuto, na so sakkā puna āharitum. Pothujjanikasaddhāya pana amhākaṃ raññā sadiso natthi, sace esa imināva niyāmena suṇissati, hadayamassa phalissati. Rājā kho pana amhehi anurakkhitabbo”ti te tisso suvaṇṇadoṇiyo āharitvā catumadhurassa pūretvā rañño santikaṃ gantvā etadavocum- “deva, amhehi supinako diṭṭho, tassa paṭighātathaṃ tumhehi dukūladupaṭṭaṃ nivāsetvā yathā nāsāpuṭamattaṃ paññāyati, evaṃ catumadhuradoṇiyā nipajjitum vaṭṭati”ti. Rājā atthacarānaṃ amaccānaṃ vacanaṃ sutvā “evaṃ hotu tātā”ti sampaṭicchitvā tathā akāsi.

Atheko amacco alaṅkāraṃ omuñcitvā kese pakiriya yāya disāya satthā parinibbuto, tadabhimukho hutvā añjalim paggayha rājānaṃ āha- “deva, maraṇato muccanakasatto nāma natthi, amhākaṃ āyuvaḍḍhanaṃ cetiyatṭhānaṃ puñña-kkhettaṃ abhisekasiñcako so bhagavā satthā kusinārāya parinibbuto”ti. Rājā sutvāva visaññijāto catumadhuradoṇiyaṃ usumaṃ muñci. Atha naṃ ukkhipitvā dutiyāya doṇiyā nipajjāpesum. So puna saññaṃ labhitvā- “tātā, kiṃ vadethā”ti pucchi. “Satthā, mahārāja, parinibbuto”ti. Rājā punapi visaññijāto catumadhuradoṇiyā usumaṃ muñci. Atha naṃ tatopi ukkhipitvā tatiyāya doṇiyā nipajjāpesum. So puna saññaṃ labhitvā “tātā, kiṃ vadethā”ti pucchi. “Satthā, mahārāja, parinibbuto”ti. Rājā punapi visaññijāto, atha naṃ ukkhipitvā nahāpetvā matthake ghaṭehi udakaṃ āsiñcimsu.

Rājā saññaṃ labhitvā āsanā vuṭṭhāya gandhaparibhāvite maṇivaṇṇe kese vikirivā suvaṇṇaphalakavaṇṇāya piṭṭhiyaṃ pakiritvā pāṇinā uraṃ paharivā pavāḷa-ṅkuravaṇṇāhi suvaṭṭitaṅgulīhi suvaṇṇabimbisakavaṇṇaṃ uraṃ sibbanto viya gahetvā paridevamāno ummattakavesena antaravīthim otiṇṇo, so alaṅkatanāṭakaparivuto nagarato nikkamma jīvakambavanaṃ gantvā yasmim ṭhāne nisinnena bhagavatā dhammo desito taṃ oloketvā (2.0199)- “bhagavā sabbaññu, nanu imasmim ṭhāne nisīditvā dhammaṃ desayittha, sokasallaṃ me vinodayittha, tumhe mayhaṃ sokasallaṃ nīharittha, ahaṃ tumhākaṃ saraṇaṃ gato, idāni pana me paṭivacanampi na detha, bhagavā”ti punappunaṃ paridevitvā “nanu bhagavā ahaṃ aññadā evarūpe kāle ‘tumhe mahābhikkhusaṅghaparivārā jambudīpatale cārikaṃ carathā’ti suṇomi, idāni panāhaṃ tumhākaṃ ananurūpaṃ ayuttaṃ pavattim suṇomi”ti evamādīni ca vatvā satṭhimattāhi gāthāhi bhagavato guṇaṃ anussarivā cintesi- “mama parideviteneva na sijjhati, dasabalassa dhātuyo āharāpessāmī”ti evaṃ assosi. Sutvā ca imissā visaññibhāvādipavattiyā avasāne dūtaṃ pāhesi. Taṃ sandhāya **atha kho rājāti**-ādi vuttaṃ.

Tattha **dūtaṃ pāhesi**ti dūtañca paṇṇaṅca pesesi. Pesetvā ca pana- “sace dassanti, sundaraṃ. No ce dassanti, āharaṇupāyena āharissāmī”ti caturaṅginim

senam sannayhitvā sayampi nikkhantoyeva. Yathā ca ajātasattu, evaṃ licchavī-ādayopi dūtaṃ pesetvā sayampi caturaṅginiyā senāya nikkhamiṃsuyeva. Tattha pāveyyakā sabbehi āsannatarā kusinārato tigāvutantare nagare vasanti, bhagavāpi pāvaṃ pavisitvāva kusināraṃ gato. Atha kasmā paṭhamataraṃ na āgatāti ce? Mahāparivārā panete rājāno mahāparivāraṃ karontāva pacchato jātā.

Te saṅghe gaṇe etadavocunti sabbehi te sattanagaravāsino āgantvā- “amhākaṃ dhātuyo vā dentu, yuddhaṃ vā”ti kusinārānagaraṃ parivāretvā ṭhite- “etaṃ bhagavā amhākaṃ gāmakkhette”ti paṭivacanaṃ avocaṃ. Te kira evamāhaṃsu- “na mayaṃ satthu sāsanaṃ paṇiṃma, nāpi gantvā ānayimha. Satthā pana sayameva āgantvā sāsanaṃ pesetvā amhe pakkosāpesi. Tumhepi kho pana yaṃ tumhākaṃ gāmakkhette ratanaṃ uppajjati, na taṃ amhākaṃ detha. Sadevake ca loke buddharatanasamaṃ ratanaṃ nāma natthi, evarūpaṃ uttamaratanaṃ labhitvā mayaṃ na dassāma. Na kho pana tumhehiyeva mātuthanato khīraṃ pītaṃ, amhehi mātuthanato khīraṃ pītaṃ. Na tumheyeva purisā, amhepi purisā hotū”ti aññamaññaṃ ahaṃkāraṃ katvā sāsanaṃ paṭisaṃsaṃ pesenti, aññamaññaṃ mānagajjitaṃ gajjanti. Yuddhe pana sati kosinārakānaṃyeva jayo abhāvissa. Kasmā? Yasmā dhātupāsanaṃ (2.0200) āgatā devatā nesam pakkhā ahesuṃ. Pāḷiyaṃ pana- “bhagavā amhākaṃ gāmakkhette parinibbuto, na mayaṃ dassāma bhagavato sarīraṃ bhāgan”ti ettakameva āgataṃ.

237. Evaṃ vutte doṇo brāhmaṇoti doṇabrāhmaṇo imaṃ tesam vivādaṃ sutvā- “ete rājāno bhagavato parinibbutaṭṭhāne vivādaṃ karonti, na kho panetaṃ paṭirūpaṃ, alaṃ iminā kalahena, vūpasameṣāmi na”ti so gantvā te saṅghe gaṇe etadavoca. Kimavoca? Unnatappadesaṃ ṭhatvā dvibhāṇavāraparimāṇaṃ doṇagajjitaṃ nāma avoca. Tattha paṭhamabhāṇavāre tāva ekapadampi te na jāniṃsu. Dutiyabhāṇavārapariyosāne- “ācariyassa viya bho saddo, ācariyassa viya bho saddo”ti sabbe niravā ahesuṃ. Jambudīpatale kira kulaghare jātā yebhuyyena tassa na antevāsiko nāma natthi. Atha so te attano vacanaṃ sutvā nirave tuṇhībhūte veditvā puna etadavoca- “suṇantu bhonto”ti etaṃ gāthādvayaṃ avoca.

Tattha **amhākaṃ buddhoti** amhākaṃ buddho. **Ahu khantivādoti** buddhabhūmiṃ appatvāpi pāramiyo pūrento khantivāditāpasakāle dhammapālakumārakāle chaddantahatthikāle bhūridattanāgarājakāle campeyyanāgarājakāle saṅkhapālanāgarājakāle mahākapikāle aññesu ca bahūsu jātakesu paresu kopaṃ akatvā

khantimeva akāsi. Khantimeva vaṇṇayi. Kimaṅgaṃ pana etarahi iṭṭhāniṭṭhesu tādilakkhaṇaṃ patto, sabbathāpi amhākaṃ buddho khantivādo ahosi, tassa evaṃ-vidhassa. **Na hi sādhu yaṃ uttamapuggalassa, sarīrabhāge siyā sampahāroti na hi sādhu**yaṃ. **Sarīrabhāgeti** sarīravibhāganimittaṃ, dhātukoṭṭhāsahetūti attho. **Siyā sampahāroti** āvudhasampahāro sādhu na siyāti vuttaṃ hoti.

Sabbeva bhonto sahitāti sabbeva bhonto sahitā hotha, mā bhijjatha. **Sama-ggāti** kāyena ca vācāya ca ekasannipātā ekavacanā samaggā hotha. **Sammodamā-nāti** cittenāpi aññamaññaṃ sammodamānā hotha. **Karomaṭṭhabhāgeti** bhagavato sarīrāni aṭṭha bhāge karoma (2.0201). **Cakkhumatoti** pañcahi cakkhūhi cakkhumato buddhassa. Na kevalaṃ tumheyyeva, bahujaṇopi pasanno, tesu ekopi laddhuṃ ayutto nāma natthīti bahuṃ kāraṇaṃ vatvā saññāpesi.

238. Tesam saṅghānaṃ gaṇānaṃ paṭissutvāti tesam tesam tato tato samāgata-saṅghānaṃ samāgatagaṇānaṃ paṭissuṇitvā. **Bhagavato sarīrāni aṭṭhadhā samaṃ suvibhattaṃ vibhajitvāti** ettha ayamānukkamo- doṇo kira tesam paṭissuṇitvā suvaṇṇadoṇiṃ vivarāpesi. Rājāno āgantvā doṇiyaṃyeva ṭhitā suvaṇṇavaṇṇā dhātuyo disvā- “bhagavā sabbaññu pubbe mayaṃ tumhākaṃ dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇapaṭimaṇḍitaṃ chabbaṇṇabuddharasmikhacitaṃ asīti-anubyañjanasamujjalita-sobhaṃ suvaṇṇavaṇṇaṃ sarīraṃ addasāma, idāni pana suvaṇṇavaṇṇāva dhātuyo avasiṭṭhā jātā, na yuttamidaṃ bhagavā tumhākaṃ”ti parideviṃsu.

Brāhmaṇopi tasmīṃ samaye tesam pamattabhāvaṃ ṇatvā dakkhiṇadāṭhaṃ gahetvā veṭhantare ṭhapesi, atha pacchā aṭṭhadhā samaṃ suvibhattaṃ vibhaji, sabbāpi dhātuyo pākāṭikanāliyaṃ soḷasa nāliyo ahesuṃ, ekekanagaravāsino dve dve nāliyo labhiṃsu. Brāhmaṇassa pana dhātuyo vibhajantasseva sakko devāna-mindo- “kena nu kho sadevakassa lokassa kaṅkhacchedanattāya catusaccakathāya paccayabhūtā bhagavato dakkhiṇadāṭhā gahitā”ti olokento “brāhmaṇena gahitā”ti disvā- “brāhmaṇopi dāṭhāya anucchavikaṃ sakkāraṃ kātuṃ na sakkhi-ssati, gaṇhāmi na”ti veṭhantarato gahetvā suvaṇṇacaṅkoṭake ṭhapetvā deva-lokaṃ netvā cūlāmaṇicetiye patiṭṭhapesi.

Brāhmaṇopi dhātuyo vibhajitvā dāṭhaṃ apassanto corikāya gahitattā- “kena me dāṭhā gahitā”ti pucchitumpi nāsakkhi. “Nanu tayāva dhātuyo bhājitā, kiṃ tvaṃ paṭhamāyeva attano dhātuyā atthibhāvaṃ na aññāsi”ti attani dosāropanaṃ sampassanto- “mayhampi koṭṭhāsaṃ dethā”ti vattumpi nāsakkhi. Tato- “ayampi suvaṇṇatumbo dhātugatikova, yena tathāgatassa dhātuyo mitā, imassāhaṃ thūpaṃ karissāmi”ti cintetvā **imaṃ me bhonto tumbaṃ dadantūti** āha.

Pippalivaniyā (2.0202) **moriyāpi** ajātasattu-ādayo viya dūtaṃ pesetvā yuddhasa-jjāva nikkhamiṃsu.

Dhātuthūpapūjāvaṇṇanā

239. Rājagahe bhagavato sarīrānaṃ thūpañca mahañca akāsīti kathaṃ akāsi? Kusinārato yāva rājagahaṃ pañcavīsati yojanāni, etthantare aṭṭha-usabhavi-

tthataṃ samatalaṃ maggaṃ kāretvā yādisaṃ mallarājāno makuṭabandhanassa ca santhāgārassa ca antare pūjaṃ kāresuṃ. Tādisaṃ pañcavīsatiyojanepi magge pūjaṃ kāretvā lokassa anukkaṇṭhanatthaṃ sabbattha antarāpaṇe pasāretvā suvaṇṇadoṇiyaṃ pakkhittadhātuyo sattipaṇjarena parikkhipāpetvā attano vijite pañcayojanasataparimaṇḍale manusse sannipātāpesi. Te dhātuyo gahetvā kusinārato sādhuḷitaṃ kiḷantā nikkhamitvā yattha yattha suvaṇṇavaṇṇāni pupphāni passanti, tattha tattha dhātuyo satti-antare ṭhapetvā pūjaṃ akaṃsu. Tesāṃ pupphānaṃ khīṇakāle gacchanti, rathassa dhuraṭṭhānaṃ pacchimaṭṭhāne sampatte satta divase sādhuḷitaṃ kiḷanti. Evaṃ dhātuyo gahetvā āgacchantānaṃ satta vassāni satta māsāni satta divasāni vītivattāni.

Micchādiṭṭhikā- “samaṇassa gotamassa parinibbutakālato paṭṭhāya balakkārena sādhuḷitāya upaddutamha sabbe no kammantā natṭhā”ti ujjhāyantā manaṃ padosetvā chaḷāsītisahassamattā apāye nibbattā. Khīṇāsavā āvajjitvā “mahājano manaṃ padosetvā apāye nibbatti”ti disvā- “sakkaṃ devarājānaṃ dhātu-āharaṇūpāyaṃ kāressāmā”ti tassa santikaṃ gantvā tamatthaṃ ārocetvā- “dhātu-āharaṇūpāyaṃ karohi mahārājā”ti āhaṃsu. Sakko āha- “bhante, puthujjano nāma ajātasattunā samo saddho natthi, na so mama vacanaṃ karissati, apica kho māravibhiṃsakasadisāṃ vibhiṃsakaṃ dassessāmi, mahāsaddaṃ sāvessāmi, yakkhagāhaka-hipitaka-arocake karissāmi, tumhe ‘amanussā mahārāja kupitā dhātuyo āharāpeṭhā’ti vadeyyātha, evaṃ so āharāpessati”ti. Atha kho sakko taṃ sabbaṃ akāsi.

Therāpi rājānaṃ upasaṅkamitvā- “mahārāja, amanussā kupitā, dhātuyo āharāpehi”ti bhaṇiṃsu. Rājā- “na tāva, bhante, mayhaṃ cittaṃ (2.0203) tussati, evaṃ santepi āharantū”ti āha. Sattamadivase dhātuyo āhariṃsu. Evaṃ āhatā dhātuyo gahetvā rājagahe thūpaṇca mahaṇca akāsi. Itarepi attano attano balānurūpena āharitvā sakasakaṭṭhānesu thūpaṇca mahaṇca akaṃsu.

240. Evametaṃ bhūtapubbanti evaṃ etaṃ dhātubhājanañceva dasathūpakaraṇaṇca jambudīpe bhūtapubbanti pacchā saṅgītikārakā āhaṃsu. Evaṃ paṭiṭṭhitesu pana thūpesu mahākassapatthero dhātūnaṃ antarāyaṃ disvā rājānaṃ ajātasattum upasaṅkamitvā “mahārāja, ekaṃ dhātunidhānaṃ kātuṃ vaṭṭati”ti āha. Sādhu, bhante, nidhānakammaṃ tāva mama hotu, sesadhātuyo pana kathaṃ āharāmīti? Na, mahārāja, dhātu-āharaṇaṃ tuyhaṃ bhāro, amhākaṃ bhāroti. Sādhu, bhante, tumhe dhātuyo āharatha, ahaṃ dhātunidhānaṃ karissāmīti. Thero tesāṃ tesāṃ rājakulānaṃ paricaraṇamattameva ṭhapetvā sesadhātuyo āhari. Rāmagāme pana dhātuyo nāgā pariggaṇhiṃsu, tāsāṃ antarāyo natthi. “Anāgate laṅkā-dīpe mahāvihāre mahācetiyaṃhi nidahissanti”ti tā na āharitvā sesehi sattahi nāgarehi āharitvā rājagahassa pācīnadakkhiṇadisābhāge ṭhatvā- “imasmiṃ ṭhāne yo pāsāṇo atthi, so antaradhāyatu, paṃsu suvisuddhā hotu, udakaṃ mā uṭṭhahatū”ti adhiṭṭhāsi.

Rājā taṃ ṭhānaṃ khaṇāpetvā tato uddhatapaṃsunā iṭṭhakā kāretvā asītimahāsāvakaṇaṃ cetiyāni kāreti. “Idha rājā kiṃ kāreti”ti pucchantānampi “mahāsāvakaṇaṃ cetiyāni”ti vadanti, na koci dhātunidhānabhāvaṃ jānāti. Asītihatthagaṃbhīre pana tasmīṃ padese jāte heṭṭhā lohasanthāraṃ santharāpetvā tattha

thūpārāme cetiyagharappamāṇaṃ tambalohamayaṃ gehaṃ kārāpetvā aṭṭha aṭṭha haricandanādīmāye karaṇḍe ca thūpe ca kārāpesi. Atha bhagavato dhātuyo haricandanakaraṇḍe pakkhipitvā taṃ haricandanakaraṇḍakampi aññasmimḥ haricandanakaraṇḍake, tampi aññasminti evaṃ aṭṭha haricandanakaraṇḍe ekato katvā eteneva upāyena te aṭṭha karaṇḍe aṭṭhasu haricandanathūpesu, aṭṭha haricandanathūpe aṭṭhasu lohitaacandanakaraṇḍesu, aṭṭha lohitaacandanakaraṇḍe aṭṭhasu lohitaacandanathūpesu, aṭṭha lohitaacandanathūpe aṭṭhasu dantakaraṇḍesu, aṭṭha dantakaraṇḍe (2.0204) aṭṭhasu dantathūpesu, aṭṭha dantathūpe aṭṭhasu sabbaratanakaraṇḍesu, aṭṭha sabbaratanakaraṇḍe aṭṭhasu sabbaratanathūpesu, aṭṭha sabbaratanathūpe aṭṭhasu suvaṇṇakaraṇḍesu, aṭṭha suvaṇṇakaraṇḍe, aṭṭhasu suvaṇṇathūpesu, aṭṭha suvaṇṇathūpe aṭṭhasu rajatakaraṇḍesu, aṭṭha rajatakaraṇḍe aṭṭhasu rajatathūpesu, aṭṭha rajatathūpe, aṭṭhasu maṇikaraṇḍesu, aṭṭha maṇikaraṇḍe aṭṭhasu maṇithūpesu, aṭṭha maṇithūpe aṭṭhasu lohitaṅkakararaṇḍesu, aṭṭha lohitaṅkakararaṇḍe aṭṭhasu lohitaṅkathūpesu, aṭṭha lohitaṅkathūpe aṭṭhasu masāragallakaraṇḍesu, aṭṭha masāragallakaraṇḍe aṭṭhasu masāragallathūpesu, aṭṭha masāragallathūpe aṭṭhasu phalikkakaraṇḍesu, aṭṭha phalikkakaraṇḍe aṭṭhasu phalikkamayathūpesu pakkhipi.

Sabbesaṃ uparimaṃ phalikkacetiyaṃ thūpārāmacetiyaṃ appamāṇaṃ ahosi, tassa upari sabbaratanamayaṃ gehaṃ kāresi, tassa upari suvaṇṇamayaṃ, tassa upari rajatamayaṃ, tassa upari tambalohamayaṃ gehaṃ. Tattha sabbaratanamayaṃ vālikaṃ okiritvā jalajathalajapupphānaṃ sahaṣṣāni vippakiritvā aḍḍhachattāṇi jātakasatāni asītimahāthere suddhodanamahārājānaṃ mahāmāyādevimḥ satta sahaṃjātetī sabbānetāni suvaṇṇamāyāneva kāresi. Pañcapañcasate suvaṇṇarajata-māye puṇṇaghaṭṭe ṭhapāpesi, pañca suvaṇṇaddhajasate ussāpesi. Pañcasate suvaṇṇadīpe, pañcasate rajatadīpe kārāpetvā sugandhatelassa pūretvā tesu dukūlavatṭhiyo ṭhapesi.

Athāyasmā mahākassapo- “mālā mā milāyantu, gandhā mā vinassantu, dīpā mā vijjhāyantu”ti adhiṭṭhahitvā suvaṇṇapaṭṭe akkharāni chindāpesi-

“Anāgate piyadāso nāma kumāro chattaṃ ussāpetvā asoko dhammarājā bhavissati. So imā dhātuyo vitthārikā karissati”ti.

Rājā sabbapasādhanehi pūjetvā ādito paṭṭhāya dvāraṃ pidahanto nikkhami, so tambalohadvāraṃ pidahitvā āviñchanarajjuyāṃ kuñcikumuddikaṃ bandhitvā (2.0205) tattheva mahantaṃ maṇikkhandhaṃ ṭhapetvā- “anāgate daliddarājā imaṃ maṇim gahetvā dhātūnaṃ sakkāraṃ karotū”ti akkharāṃ chindāpesi.

Sakko devarājā vissakammaṃ āmantetvā- “tāta, ajātasattunā dhātunidhānaṃ kataṃ, ettha ārakkhaṃ paṭṭhapehi”ti paṇiṇi. So āgantvā vāḷasaṅghāṭayantaṃ yojesi, kaṭṭharūpakāni tasmimḥ dhātugabbhe phalikkavaṇṇakhagge gāhetvā vātasa-disena vegena anupariyāyantaṃ yantaṃ yojetvā ekāya eva āṇiyā bandhitvā samantato giñjakāvasathākārena silāparikkhepaṃ katvā upari ekāya pidahitvā paṃsum pakkhipitvā bhūmimḥ samaṃ katvā tassa upari pāsāṇathūpaṃ patiṭṭhapesi. Evaṃ niṭṭhite dhātunidhāne yāvatāyukaṃ ṭhatvā theropi parinibbuto, rājāpi yathā-kammaṃ gato, tepi manussā kālaṅkatā.

Aparabhāge piyadāso nāma kumāro chattam ussāpetvā asoko nāma dhamma-
rājā hutvā tā dhātuyo gahetvā jambudīpe vitthārikā akāsi. Katham? So nigrodhasā-
maṇeraṃ nissāya sāsane laddhappasādo caturāsīti vihārasahassāni kāretvā
bhikkhusaṅghaṃ pucchi- “bhante, mayā caturāsīti vihārasahassāni kāritāni,
dhātuyo kuto labhissāmi”ti? Mahārāja,- “dhātunidhānaṃ nāma atthi”ti suṇoma, na
pana paññāyati- “asukasmiṃ ṭhāne”ti. Rājā rājagahe cetiyaṃ bhindāpetvā dhātuṃ
apassanto paṭipākatikaṃ kāretvā bhikkhubhikkhuniyo upāsaka-upāsikāyoti
catasso parisā gahetvā vesāliṃ gato. Tatrāpi alabhitvā kapilavatthūṃ. Tatrāpi ala-
bhitvā rāmagāmaṃ gato. Rāmagāme nāgā cetiyaṃ bhindituṃ na adamsu, cetiye
nipatitakudālo khaṇḍākhaṇḍaṃ hoti. Evaṃ tatrāpi alabhitvā allakappaṃ veṭha-
dīpaṃ pāvaṃ kusināranti sabbattha cetiyāni bhinditvā dhātuṃ alabhitvāva paṭipā-
katikāni katvā puna rājagahaṃ gantvā catasso parisā sannipātāpetvā- “atthi
kenaci sutapubbaṃ ‘asukaṭṭhāne nāma dhātunidhānaṃ’ti” pucchi.

Tatreko vīsavassasatiko thero- “asukaṭṭhāne dhātunidhānaṃ”ti na jānāmi,
mayhaṃ pana pitā mahāthero maṃ sattavassakāle mālācaṅkoṭakaṃ gāhāpetvā-
“ehi sāmaṇera, asukagacchantare pāsāṇathūpo (2.0206) atthi, tattha gacchā-
mā”ti gantvā pūjetvā- “imaṃ ṭhānaṃ upadhāretuṃ vaṭṭati sāmaṇerā”ti āha. Ahaṃ
ettakaṃ jānāmi mahārājāti āha. Rājā “etadeva ṭhānaṃ”ti vatvā gacche hāretvā
pāsāṇathūpañca paṃsuñca apanetvā heṭṭhā sudhābhūmiṃ addasa. Tato
sudhañca iṭṭhakāyo ca hāretvā anupubbena pariveṇaṃ oruyha sattaratanavā-
lukaṃ asihatthāni ca kaṭṭharūpakāni samparivattakāni addasa. So yakkhadāsake
pakkosāpetvā balikammaṃ kāretvāpi neva antaṃ na koṭiṃ passanto devatānaṃ
namassamāno- “ahaṃ imā dhātuyo gahetvā caturāsītiyā vihārasahassesu nida-
hitvā sakkāraṃ karomi, mā me devatā antarāyaṃ karontū”ti āha.

Sakko devarājā cārikaṃ caranto taṃ disvā vissakammaṃ āmantesi- “tāta,
asoko dhammarājā ‘dhātuyo nīharissāmi’ti pariveṇaṃ otiṇṇo, gantvā kaṭṭharūpa-
kāni hārehi”ti. So pañcacūḷagāmadārakavesena gantvā rañño purato dhanuhattho
ṭhatvā- “harāmi mahārājāti”ti āha. “Hara, tāta”ti saraṃ gahetvā sandhimhiyeva
vijhi, sabbaṃ vippakiriyittha. Atha rājā āviñchane bandhaṃ kuñcikamuddikaṃ
gaṇhi, mañikkhandhaṃ passi.

“Anāgate daliddarājā imaṃ maṇiṃ gahetvā dhātūnaṃ sakkāraṃ karotū”ti puna akkharāni disvā kujjhivā- “mādisaṃ nāma rājānaṃ daliddarājāti vattuṃ ayun”ti punappunaṃ ghaṭetvā dvāraṃ vivarāpetvā antogehaṃ pavitṭho.

Aṭṭhārasavassādhikānaṃ dvinnaṃ vassasatānaṃ upari āropitadīpā tatheva pajjalanti. Nīluppalapupphāni taṅkhaṇaṃ āharitvā āropitāni viya, pupphasanthāro taṅkhaṇaṃ santhato viya, gandhā taṃ muhuttaṃ pisitvā ṭhapitā viya rājā suvaṇṇapaṭṭaṃ gahetvā- “anāgate piyadāso nāma kumāro chattaṃ ussāpetvā asoko nāma dhammarājā bhavissati so imā dhātuyo vitthārikā karissati”ti vācetvā- “diṭṭho bho, ahaṃ ayyena mahākassapattherenā”ti vatvā vāmahatthaṃ ābhujitvā dakkhiṇena hatthena apphoṭesi. So tasmīṃ ṭhāne paricaraṇadhātumattameva ṭhapetvā sesā dhātuyo gahetvā dhātugehaṃ pubbe pihitanayeneva pidahitvā sabbaṃ yathāpakatīyāva katvā upari pāsāṇacetiyaṃ patiṭṭhāpetvā caturāsītiyā vihārasahassesu dhātuyo (2.0207) patiṭṭhāpetvā mahāthere vanditvā pucchi- “dāyādomhi, bhante, buddhasāsane”ti. Kissa dāyādo tvaṃ, mahārāja, bāhirako tvaṃ sāsanaṃ sātī. Bhante, channavutikoṭidhanaṃ vissajjetvā caturāsīti vihārasahassāni kāretvā ahaṃ na dāyādo, añño ko dāyādoti? Paccayadāyako nāma tvaṃ mahārāja, yo pana attano puttañca dhītarañca pabbājeti, ayaṃ sāsane dāyādo nāmāti. So puttañca dhītarañca pabbājesi. Atha naṃ therā āhaṃsu- “idāni, mahārāja, sāsane dāyādosī”ti.

Evametam bhūtapubbanti evaṃ etaṃ atīte dhātunidhānampi jambudīpatale bhūtapubbanti. Tatiyasaṅgītikārāpi imaṃ padaṃ ṭhapayimsu.

Aṭṭhaddoṇaṃ cakkhumato sarīranti-ādigāthāyo pana tambapaṇṇidīpe therehi vuttāti.

Iti sumaṅgalavilāsiniyā dīghanikāyaṭṭhakathāyaṃ

Mahāparinibbānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Mahāsudassanasuttavaṇṇanā

Kusāvātīrājadhānīvaṇṇanā

241. Evaṃ (2.0208) me sutanti mahāsudassanasuttaṃ. Tatrāyaṃ apubbapada-vaṇṇanā- **sabbaratanamayoti** ettha ekā iṭṭhakā sovaṇṇamayā, ekā rūpiyamayā, ekā veḷuriyamayā, ekā phalikamayā, ekā lohitaṅkamayā, ekā masāragallamayā, ekā sabbaratanamayā, ayaṃ pākāro sabbapākārānaṃ anto ubbedhena saṭṭhihattho ahosi. Eke pana therā- “nagaraṃ nāma anto ṭhatvā oloketānaṃ dassanīyaṃ vaṭṭati, tasmā sabbabāhiro saṭṭhihattho, sesā anupubbanicā”ti vadanti. Eke- “bahi ṭhatvā oloketānaṃ dassanīyaṃ vaṭṭati, tasmā sabba-abbhantarimo saṭṭhi-

hattho, sesā anupubbanicā”ti. Eke- “anto ca bahi ca t̥hatvā oloKentānaṃ dassa-
nīyaṃ vaṭṭati, tasmā majjhe pākāro saṭṭhihattho, anto ca bahi ca tayo tayo anupu-
bhanicā”ti.

Esikāti esikatthambho. **Tiporisāṅgāti** ekaṃ porisaṃ majjhimapurisassa attano
hatthena pañcahatthaṃ, tena tiporisaparikkhepā pannarasahatthaparimāṇāti
attho. Te pana kathaṃ t̥hitāti? Nagarassa bāhirapasse ekekaṃ mahādvārabāhaṃ
nissāya ekeko, ekekaṃ khuddakadvārabāhaṃ nissāya ekeko, mahādvārakhudda-
kadvārānaṃ antarā tayo tayoti. Tālapantisu sabbaratanamayānaṃ tālānaṃ ekaṃ
sovaṇṇamayanti pākāre vuttalakkaṇameva veditabbaṃ, paṇṇaphalesupi eseva
nayo. Tā pana tālapantiyo asīthathā ubbedhena, vippakiṇṇavāluke samatale
bhūmibhāge pākārantare ekekā hutvā t̥hitā.

Vaggūti cheko sundaro. **Rajanīyoti** rañjetuṃ samattho. **Khamanīyoti** divasampi
suyyamāno khamateva, na bībhaccheti. **Madanīyoti** mānamadapurisamadajanano.
Pañcaṅgikassāti ātataṃ vitataṃ ātatavitataṃ susiraṃ ghananti imehi pañcaha-
ṅgehi samannāgatassa. Tattha **ātataṃ** nāma cammapariyonaddhesu bherī-ādīsu
ekatalaṃ tūriyaṃ. **Vitataṃ** nāma ubhayatalaṃ. **Ātatavitataṃ** nāma sabbato pariyo-
naddhaṃ. **Susiraṃ** (2.0209) nāma vaṃsādi. **Ghanaṃ** nāma sammādi. **Suvinīta-
ssāti** ākaḍḍhanasithilakaraṇādīhi sumucchitassa. **Suppaṭitālitassāti** pamāṇe t̥hita-
bhāvajānanatthaṃ suṭṭhu paṭitālitassa. **Sukusalehi samannāhatassāti** ye vādituṃ
chekā kusalā, tehi vādītassa. **Dhuttāti** akkhadhuttā,. **Soṇḍāti** surāsoṇḍā. Teyeva
punappunaṃ pātukāmatāvasena **pipāsā**. **Paricāresunti** (dī. ni. 2.132) hatthaṃ vā
pādaṃ vā cāletvā naccantā kilīṃsu.

Cakkaratanaṇṇanā

243. Sisaṃ nhātassāTi sīsena saddhiṃ gandhodakena nahātassa. **Uposathika-
ssāti** samādinna-uposathaṅgassa. **Uparipāsādavaragatassāti** pāsādavarassa
upari gatassa, subhojanaṃ bhuñjitvā pāsādavarassa uparimahātale sirigabbhaṃ
pavisitvā sīlāni āvajjantassa. Tadā kira rājā pātova satahassaṃ vissajjetvā
mahādānaṃ datvā soḷasahi gandhodakaghaṭṭehi sisaṃ nahāyitvā katapātarāso
suddhaṃ uttarāsaṅgaṃ ekaṃsaṃ karitvā uparipāsādassa sirisayane pallaṅkaṃ
ābhujitvā nisinno attano dānādīmayaṃ puññasamudāyaṃ āvajjanto nisīdi. Ayaṃ
sabbacakkavattīnaṃ dhammatā.

Tesaṃ taṃ āvajjantānaṃyeva vuttappakārapuññakammappaccaya-utusamu-
t̥thānaṃ nīlamaṇisaṅghātasadisamaṃ pācīnasamuddajalatalaṃ bhindamānaṃ viya,
ākāsaṃ alaṅkurumānaṃ viya dibbaṃ cakkaratanaṃ pātubhavati. Taṃ mahāsuda-
ssanassāpi tatheva pāturahosi. Tayidaṃ dibbānubhāvayuttattā dibbanti vuttaṃ.
Sahassaṃ assa arānanti **sahassāraṃ**. Saha nemiyā, saha nābhiyā cāti **sanemikaṃ
sanābhikaṃ**. Sabbehi ākārehi paripuṇṇanti **sabbākāraparipūraṃ**.

Tattha cakkāṅca taṃ ratijanaṇṇathena ratanaṅcāti **cakkaratanaṃ**. Yāya pana
taṃ nābhiyā “sanābhikan”ti vuttaṃ, sā indanīlamayā hoti, majjhe panassā sārara-
jatamayā panāḷi, yāya suddhasiniddhadantapantiyā hasamānā viya virocāti,

majjhe chiddena viya candamaṇḍalena, ubhosupi bāhirantesu rajatapaṭṭena kata-parikkhepā hoti. Tesu panassa nābhipanāliparikkhepapaṭṭesu (2.0210) yuttayutta-ṭṭhānesu paricchedalekhā suvibhattāva hutvā paññāyanti. Ayamṇ tāva assa nābhiyā sabbākāraparipūratā.

Yehi pana taṃ- “arehi sahasāran”ti vuttaṃ, te sattaratanamayā sūriyarasmiyo viya pabhāsampannā honti, tesampi ghaṭakamaṇikaparicchedalekhādīni suvibhattāneva hutvā paññāyanti. Ayamassa arānaṃ sabbākāraparipūratā.

Yāya pana taṃ nemiyā- “sanemikan”ti vuttaṃ, sā bālasūriyasmikalāpasiriṃ avahasamānā viya surattasuddhasiniddhapavāḷamayā hoti. Sandhīsu panassā sañjhārāgasassirikā rattajambunadapaṭṭā vaṭṭaparicchedalekhā suvibhattā hutvā paññāyanti. Ayamassa nemiyā sabbākāraparipūratā.

Nemimaṇḍalapiṭṭhiyaṃ panassa dasannaṃ dasannaṃ arānaṃ antare dhama-
navamso viya anto susiro chiddamaṇḍalakhacito vātagāhī pavāḷadaṇḍo hoti,
yassa vāteritassa sukusalasamannāhatassa pañcaṅgikatūriyassa viya saddo
vaggu ca rajaniyo ca kamaniyo ca madaniyo ca hoti. Tassa kho pana pavāḷada-
ṇḍassa upari setacchattaṃ ubhosu passesu samosaritakusumadāmānaṃ dve
pantiyoti evaṃ samosaritakusumadāmapantisatadvayaparivāraseta-
cchattasata-
dhārinā pavāḷadaṇḍasatena samupasobhitanemiparikkhepassa dvinnampi nābhi-
panāḷinaṃ anto dve sīhamukhāni honti, yehi tālakkhandhappamāṇā puṇṇacanda-
kiraṇakalāpasassirikā taruṇaravisamānarattakambalageṇḍukapariyantā ākāsaga-
ṅgāgatisobhaṃ avahasamānā viya dve muttakalāpā olambanti. Yehi cakkara-
tana saddhiṃ ākāse samparivattamānehi tīṇi cakkāni ekato parivattantāni viya
khāyanti. Ayamassa sabbaso sabbākāraparipūratā.

Taṃ panetaṃ evaṃ sabbākāraparipūraṃ pakatiyā sāyamāsabhattaṃ bhuñjitvā
attano attano gharadvāre paññattāsanesu nisīditvā pavattakathāsallāpesu manu-
ssesu vīthicatukkādīsu kiḷamāne dāra-
kajane nāti-uccena nātinīcena vanasaṇḍa-
matthakāsannena ākāsappadesena upasobhayamānaṃ viya, rukkhasākhaggāni
dvādasayojanato paṭṭhāya suy-
yamānena madhurassarena (2.0211) sattānaṃ
sotāni odhāpayamānaṃ yojanato paṭṭhāya nānappabhāsamudayasamujjalena
vaṇṇena nayanāni samākaḍḍhantaṃ viya, rañño cakkavattissa puññānubhāvaṃ
ugghosayantaṃ viya, rājadhāniyā abhimukhaṃ āgacchati.

Athassa cakkaranassa saddasavaneneva- “kuto nu kho, kassa nu kho ayam
saddo”ti āvajjitahadayānaṃ puratthimadisam ālokayamānānaṃ tesam manu-
ssānaṃ aññataro aññataraṃ evamāha- “passatha, bho, acchariyaṃ, ayam puṇṇa-
canda pubbe eko uggacchati, ajjeva pana attadutiyo uggato, etañhi rājahaṃsami-
thunamiva puṇṇacandamithunaṃ pubbāpariyena gaganatalaṃ abhilaṅghati”ti.
Tamañño āha- “kiṃ kathesi, samma, kuhiṃ nāma tayā dve puṇṇacandā ekato
uggacchantā diṭṭhapubbā, nanu esa tapanīyaraṃsidhāro piñcharakiraṇo divākaro
uggato”ti, tamañño hasitaṃ katvā evamāha- “kiṃ ummattosi, nanu idāneva divā-
karo atthaṅgato, so kathaṃ imaṃ puṇṇacandaṃ anubandhamāno uggacchissati?
Addhā panetaṃ anekaratanappabhāsamudayujjalaṃ ekassāpi puññavato
vimānaṃ bhavissati”ti. Te sabbepi apasārayantā aññe evamāhaṃsu- “bho, kiṃ

bahuṃ vilapatha, nevāyaṃ puṇṇacando, na sūriyo na devavimānaṃ. Na hetesaṃ evarūpā sirisampatti atthi, cakkaratanena pana etena bhavitabban”ti.

Evaṃ pavattasallāpasseva tassa janassa candamaṇḍalaṃ ohāya taṃ cakkaratanam abhimukhaṃ hoti. Tato tehi- “kassa nu kho idaṃ nibbattan”ti vutte bhavanti vattāro- “na kassaci aññaṃ, nanu amhākaṃ mahārājā pūritacakkavattivatto, tassetam nibbattan”ti. Atha so ca mahājano, yo ca añño passati, sabbo cakkaratanameva anugacchati. Taṃ cāpi cakkaratanam raññoyeva atthāya attano āgatabhāvaṃ ñāpetukāmaṃ viya sattakkhattuṃ pākāramatthakeneva nagaram anusamyāyivā, atha rañño antepuram padakkhiṇam katvā, antepurassa ca uttarasīhapañjarasadise ṭhāne yathā gandhapupphādīhi sukkena sakkā hoti pūjetuṃ, evaṃ akkhāhataṃ viya tiṭṭhati.

Evaṃ ṭhitassa panassa vātapānachiddādīhi pavisitvā nānāviraḡaratanappabhāsamujjalam antopāsādam alaṅkurumānaṃ pabhāsamūham disvā dassanattāya sañjātābhilāso (2.0212) rājā hoti. Parijanopissa piyavacanapābhatena āgantvā tamattham nivedeti. Atha rājā balavapītipāmojjaphuṭasarīro pallaṅkaṃ mocetvā utthāyāsanaṃ sīhapañjarasamīpaṃ gantvā taṃ cakkaratanam disvā “sutaṃ kho pana metan”ti-ādikaṃ cintanam cintayati. Mahāsudassanassa pi sabbam taṃ tatheva ahosi. Tena vuttaṃ- “disvā rañño mahāsudassanassa ...pe... assam nu kho aham rājā cakkavattī”ti. Tattha **so hoti rājā cakkavattī**ti kittāvatā cakkavattī hotīti? Ekaṅguladvāṅgulamattampi cakkaratane ākāsam abbhuggantvā pavatte idāni tassa pavattāpanattham yaṃ kātabbam, taṃ dassento **atha kho ānandā**ti-ādimāha.

244. Tattha **utthāyāsana**ti nisinnāsanato utthahitvā cakkaratanasamīpaṃ āgantvā. **Suvaṇṇabhiṅkāraṃ gahetvā**ti hatthisoṇḍasadisapanāliṃ suvaṇṇabhiṅkāraṃ ukkhipitvā. **Anvadeva rājā mahāsudassano saddhiṃ caturaṅginiyā senāyā**ti sabbacakkavattīnañhi udakena abbhukkiritvā- “abhivijjātu bhavaṃ cakkaratanam”ti vacanasamanantameva vehāsam abbhuggantvā cakkaratanam pavattati. Yassa pavatti samakārameva so rājā cakkavattī nāma hoti. Pavatte pana cakkaratane taṃ anubandhamānova rājā cakkavattiyānavaram āruyha vehāsam abbhuggacchati. Athassa chattacāmarādihattho parijano ceva antepurajano ca tato nānākārakañcukakavacādisannāhavibhūsitena vividhābharaṇappabhāsamujjalena samussitaddhajapaṭākapaṭimaṇḍitena attano attano balakāyena saddhiṃ uparājasenāpatipabhutayopi vehāsam abbhuggantvā rājānameva parivārenti.

Rājayuttā pana janasaṅgahatthaṃ nagaravīthīsu bheriyo carāpenti- “tātā, amhākaṃ rañño cakkaratanaṃ nibbattaṃ, attano vibhavānurūpena maṇḍitapasādhikā sannipatathā”ti. Mahājano pana pakatiyā cakkaratanasaddeneva sabbakiccāni pahāya gandhapupphādīni ādāya sannipatitova sopi sabbo vehāsaṃ abbhuggantvā rājānameva parivāreti. Yassa yassa hi raññā saddhiṃ gantukāmatācittaṃ uppajjati, so so ākāsagatova hoti. Evaṃ dvādasayojanāyā mavitthārā parisā hoti. Tattha ekapurisopi chinnabhinnasarīro vā kiliṭṭhavattho vā (2.0213) natthi. Suciparivāro hi rājā cakkavattī. Cakkavattiparisā nāma vijjādharapurisā viya ākāse gacchamānā indanīlamanītale vippakiṇṇaratanasadisā hoti. Mahāsudassana-ssāpi tattheva ahosi. Tena vuttaṃ- “anvadeva rājā mahāsudassano saddhiṃ caturāṅginiyā senāyā”ti.

Taṃ pana cakkaratanaṃ rukkhaggānaṃ uparūpari nāti-uccena nātinīcena gaganappadesena pavattati. Yathā rukkhānaṃ pupphaphalappallavehi atthikā, tāni sukhena gahetuṃ sakkonti. Yathā ca bhūmiyaṃ ṭhitā “esa rājā, esa uparājā, esa senāpati”ti sallakkhetuṃ sakkonti. Ṭhānādīsu ca iriyāpathesu yo yena icchati, so teneva gacchati. Cittakammādisippapasutā cettha attano attano kiccaṃ karontāyeva gacchanti. Yatheva hi bhūmiyaṃ, tathā tesāṃ sabbakiccāni ākāseva ijjhanti. Evaṃ cakkavattiparisāṃ gahetvā taṃ cakkaratanaṃ vāmapassena sineruṃ pahāya mahāsamuddassa uparibhāgena sattasahassayojanappamāṇaṃ pubba-vidhaṃ gacchati.

Tattha yo vinibbedhena dvādasayojanāya, parikkhepato chaṭṭimsayojanāya parisāya sannivesakkhāmo sulabhāhārūpakaraṇo chāyudakasampanno sucisamatalo ramaṇīyo bhūmibhāgo, tassa uparibhāge taṃ cakkaratanaṃ akkhāhataṃ viya tiṭṭhati. Atha tena saññāṇena so mahājano otarivā yathāruci nahānabhojanādīni sabbakiccāni karonto vāsaṃ kappeti. Mahāsudassanassāpi sabbaṃ tattheva ahosi. Tena vuttaṃ- “yasmimṃ kho panānanda, padese cakkaratanaṃ patiṭṭhāti, tattha so rājā mahāsudassano vāsaṃ upagacchi saddhiṃ caturaṅginiyā senāyā”ti.

Evaṃ vāsaṃ upagate cakkavattimhi ye tattha rājāno, te “paracakkaṃ āgatan”ti sutvāpi na balakāyaṃ sannipātetvā yuddhasajjā honti. Cakkaratanaṃ hi uppattisamanantameva natthi so satto nāma, yo paccatthikasaññāya taṃ rājānaṃ ārabha āvudhaṃ ukkhipituṃ visaheyya. Ayamānubhāvo cakkaratanaṃ.

Cakkānubhāvena (2.0214) hi tassa rañño,
arī asesā damathaṃ upenti;

Arindamaṃ nāma narādhipassa,
teneva taṃ vuccati tassa cakkanti.

Tasmā sabbepi te rājāno attano attano rajjasirivibhavānurūpaṃ pābhataṃ gahetvā taṃ rājānaṃ upagamma onatasirā attano moḷimaṇḍippabhābhisekena tassa pādapūjaṃ karontā- “ehi kho, mahārājā”ti-ādīhi vacanehi tassa kiṃkārapaṭi-sāvitaṃ āpajjanti. Mahāsudassanassāpi tattheva akaṃsu. Tena vuttaṃ- “ye kho, panānanda, puratthimāya disāya ...pe... anusāsa, mahārājā”ti.

Tattha **svāgatanti** su āgataṃ. Ekasmiñhi āgate socanti, gate nandanti. Ekasmiṃ

āgate nandanti, gate socanti, tādiso tvaṃ āgamananandano, gamanasocano. Tasmā tava āgamaṃ su-āgamananti vuttaṃ hoti. Evaṃ vutte pana rājā cakkavattī nāpi- “ettakaṃ nāma me anuvassaṃ baliṃ upakappethā”ti vadati, nāpi aññassa bhogaṃ acchinditvā aññassa deti. Attano pana dhammarājabhāvassa anurūpāya paññāya pāṇātipātādīni upaparikkhitvā pemaṇiyena mañjunā sarena- “passatha tātā, pāṇātipāto nāmesa āsevito bhāvito bahulīkato nirayasamvattaniko hoti”ti-ādinā nayena dhammaṃ desetvā “pāṇo na hantabbo”ti-ādikaṃ ovādaṃ deti. Mahāsudassanopi tatheva akāsi, tena vuttaṃ- “rājā mahāsudassano evamāha- ‘pāṇo na hantabbo ...pe... yathābhuttañca bhuñjathā’ti”. Kiṃ pana sabbepi rañño imaṃ ovādaṃ gaṇhantīti? Buddhassāpi tāva sabbe na gaṇhanti, rañño kiṃ gaṇhissantīti. Tasmā ye paṇḍitā vibhāvino, te gaṇhanti. Sabbe pana anuyantā bhavanti. Tasmā **ye kho panānandā**ti-ādimāha.

Atha taṃ cakkaratanaṃ evaṃ pubbavidehavāsīnaṃ ovāde dinne katapātarāse cakkavattibalena vehāsaṃ abhuggantvā puratthimasamuddaṃ ajjhogāhati. Yathā yathā ca taṃ ajjhogāhati, tathā tathā agadagandhaṃ ghāyitvā saṅkhitta-phaṇo nāgarājā viya, saṅkhitta-ūmivipphāraṃ hutvā ogacchamānaṃ mahāsamuddasalilaṃ yojanamattaṃ ogantvā antosamudde veḷuriyabhitti viya tiṭṭhati. Taṅkhaṇāññeva ca tassa rañño puññasiriṃ daṭṭhukāmāni viya mahāsamuddatale vippariṇāni (2.0215) nānāratanaṃ tato tato āgantvā taṃ padesaṃ pūrayanti. Atha sārājaparīsā taṃ nānāratanaṃ parisāya mahāsamuddatalaṃ disvā yathāruci ucchāṅgādīhi ādiyati, yathāruci ādinnaratanāya pana parisāya taṃ cakkaratanaṃ paṭinivattati. Paṭinivattamāne ca tasmīṃ parisā aggato hoti, majjhe rājā, ante cakkaratanaṃ. Tampi jalanidhijalaṃ palobhiyamānamiva cakkaratanasiriya, asahamānamiva ca tena viyogaṃ nemimaṇḍalapariyantaṃ abhihanantaṃ nirantameva upagacchati. Evaṃ rājā cakkavattī puratthimamahāsamuddapariyantaṃ pubbavidehaṃ abhivijinitvā dakkhiṇasamuddapariyantaṃ jambudīpaṃ vijetukāmo cakkaratanaṃ maggena dakkhiṇasamuddābhimukho gacchati. Mahāsudassanopi tatheva agamāsi. Tena vuttaṃ- “atha kho, ānanda, cakkaratanaṃ puratthimaṃ samuddaṃ ajjhogāhetvā paccuttarivā dakkhiṇaṃ disaṃ pavattī”ti.

Evaṃ pavattamānassa pana tassa pavattanavidhānaṃ, senāsanniveso, paṭirājāgamaṃ, tesāṃ anusāsanippadānaṃ dakkhiṇasamudda-ajjhogāhanaṃ samuddasalilassa ogacchamānaṃ ratanaṃ ādānanti sabbaṃ purimanayeneva vedittabbaṃ.

Vijinitvā pana taṃ dasasahassayojanappamāṇaṃ jambudīpaṃ dakkhiṇasamuddatopi paccuttarivā sattayojanasahassappamāṇaṃ aparagoyānaṃ vijetaṃ pubbe vuttanayeneva gantvā tampi samuddapariyantaṃ tatheva abhivijinitvā pacchimasamuddatopi uttarivā aṭṭhoyojanasahassappamāṇaṃ uttarakuruṃ vijetaṃ tatheva gantvā tampi samuddapariyantaṃ tatheva abhivijiya uttarasamuddato paccuttarati.

Ettāvatā raññā cakkavattinā cāturantāya pathaviyā ādhipaccaṃ adhigataṃ hoti. So evaṃ vijitavijayo attano rajjasirisampattidassanattaṃ sapaṇiso uddhaṃ gaganatalaṃ abhilaṅghitvā suvikasitapadumakumudapuṇḍarīkavanavicitte

cattāro jātassare viya pañcasatapañcasataparittadīpaparivāre cattāro mahādīpe oloketvā cakkaranadesiteneva maggena (2.0216) yathānukkamaṃ attano rājadhāniṃ paccāgacchati. Atha taṃ cakkaranamaṃ antepuradvāraṃ sobhayamaṇaṃ viya hutvā tiṭṭhati.

Evaṃ patiṭṭhite pana tasmim cakkaratane rājantepure ukkāhi vā dīpikāhi vā kiñci karaṇīyaṃ na hoti, cakkaranobhāsoyeva rattiṃ andhakāraṃ vidhamatiyeva. Ye pana andhakāratthikā honti, tesaṃ andhakārameva hoti. Mahāsudassana-ssāpi sabbametaṃ tatheva ahosi. Tena vuttaṃ- “dakkhiṇaṃ samuddaṃ ajjhogā- hetvā ...pe... evarūpaṃ cakkaranamaṃ pāturaḥosi” ti.

Hatthiratanavaṇṇanā

246. Evaṃ pātubhūta cakkaranasseva cakkavattino amaccā pakatimaṅgalahatthiṭṭhānaṃ samaṃ sucibhūmibhāgaṃ kāretvā haricandanādīhi surabhigandhehi upalimpāpetvā heṭṭhā vicittavaṇṇasurabhikusumasamokiṇṇaṃ upari suvaṇṇatāra- kānaṃ antarantarā samosaritamānuññakusumadāmapaṭimaṇḍitavitānaṃ devavi- mānaṃ viya abhisāṅkharitvā- “evarūpassa nāma deva hatthiratanassa āgamaṇaṃ cintethā” ti vadanti. So pubbe vuttanayeneva mahādānaṃ datvā silāni ca samā- dāya taṃ puññasampattiṃ āvajjanto nisīdi. Athassa puññānubhāvācodito chadda- ntakulā vā uposathakulā vā taṃ sakkāravisesaṃ anubhavitukāmo taruṇaravima- ṇḍalābhīrattacaraṇagīvā mukhapaṭimaṇḍitavisuddhasetasarīro sattapatiṭṭho susa- ṇṭhita-aṅgapaccaṅgasanniveso vikasitarattapadumacārupokkharo iddhimā yogī viya vehāsagamanaṃ samatto manasilācuṇṇarañjitaṇṇapariyanto viya rajatapabbato hatthiseṭṭho āgantvā tasmim padese tiṭṭhati. So chaddantakulā āgacchanto sabbaka- niṭṭho āgacchati. Uposathakulā āgacchanto sabbajeṭṭho. Pāḷiyaṃ pana upo- satho nāgarājā icceva āgataṃ. Nāgarājā nāma kassaci aparibhogo, sabbaka- niṭṭho āgacchatīti aṭṭhakathāsu vuttaṃ. Svāyaṃ pūritacakkavattivattānaṃ cakkava- ttīnaṃ vuttanayeneva cintayantānaṃ āgacchati. Mahāsudassanassa pana sayameva pakatimaṅgalahatthiṭṭhānaṃ āgantvā taṃ hatthim apanetvā tattha aṭṭhāsi. Tena vuttaṃ- “puna caparaṃ ānanda ...pe... nāgarājā” ti.

Evaṃ (2.0217) pātubhūtaṃ pana taṃ hatthiratanamaṃ disvā hatthigopakādayo hatthatuṭṭhā vegena gantvā rañño ārocenti. Rājā turitaturito āgantvā taṃ disvā pasannacitto- “bhaddakaṃ vata bho hatthiyānaṃ, sace damathaṃ upeyyā” ti cinta- yanto hatthaṃ pasāreti. Atha so gharadhenuvacchako viya kaṇṇe olambitvā sūra- tabhāvaṃ dassento rājānaṃ upasaṅkamati. Rājā taṃ ārohitukāmo hoti. Athassa pariyaṇā adhippāyaṃ ṇatvā taṃ hatthiratanamaṃ suvaṇṇaddhajaṃ suvaṇṇālaṅkāraṃ hemajālapaṭicchannaṃ katvā upanenti. Rājā taṃ anisīdāpetvāva sattaratanama- yāya nisseṇiyā āruya ākāśagamanaṇṇacitto hoti. Tassa saha cittuppādeneva so nāgarājā rājahaṃso viya indanīlamaṇippabhājālaṃ nīlagaganatalaṃ abhila- ṅghati. Tato cakkacārikāya vuttanayeneva sakalarājaparisā. Iti sapaṇṇaṃ rājā anto- pātarāseyeva sakalapathaviṃ anusaṃyāyitvā rājadhāniṃ paccāgacchati. Evaṃ mahiddhikaṃ cakkavattino hatthiratanamaṃ hoti. Mahāsudassanassaṇṇāpi tādisameva

ahosi. Tena vuttaṃ- “disvā rañño ...pe... pāturahosī”ti.

Assaratanavaṇṇanā

247. Evaṃ pātubhūtahatthiratanassa pana cakkavattino amaccā pakatimaṅga-la-assaṭṭhānaṃ sucisamatalaṃ kāretvā alaṅkaritvā ca purimanayeneva rañño tassa āgamanacintanattaṃ ussāhaṃ janenti. So purimanayeneva katadānamā-nanasakkāro samādinnaṣilabbato pāsādatale sukhanisinno puññasampattiṃ samanussarati. Athassa puññānubhāvācodito sindhavakulato vijjulatāvinaddhasa-radakālasetavalāhakarāsisassiriko rattapādo rattatuṇḍo candappabhāpuñjasadi-sasuddhasiniddhaghanaṣaṃhataṣarīro kākagīvā viya indanīlamaṇi viya ca kāḷava-ṇṇena sīsena samannāgatattā **kāḷasīsoti** suṭṭhu kappetvā ṭhapitehi viya muñjasa-disehi saṅhavaṭṭa-ujugatehi kesehi samannāgatattā **muñjakeso** vehāsaṅgamo **valā-hako nāma assarājā** āgantvā tasmīṃ ṭhāne patiṭṭhāti. Mahāsudassanassa panesa hatthiratanāṃ viya āgato. Sesāṃ sabbaṃ hatthiratanāne (2.0218) vuttanayeneva veditabbaṃ. Evarūpaṃ assaratanāṃ sandhāya bhagavā- “puna ca paran”ti-ādi-māha.

Maṇiratanavaṇṇanā

248. Evaṃ pātubhūta-assaratanassa pana rañño cakkavattino catuhatthā-yāmaṃ sakaṭanābhisamapariṇāhaṃ ubhosu antesu kaṇṇikapariyantato vinigga-tehi suparisuddhamuttākālāpehi dvīhi kañcanapadumehi alaṅkataṃ caturāsītima-ṇisahasaparivāraṃ tārāgaṇaparivutassa puṇṇacandasassiriṃ pharamānaṃ viya vepullapabbatato maṇiratanāṃ āgacchati. Tassevaṃ āgatassa muttājālake ṭhapetvā veḷuparamparāya saṭṭhihatthappamāṇaṃ ākāsaṃ āropitassa rattibhāge samantā yojanappamāṇaṃ okāsaṃ ābhā pharati, yāya sabbo so okāso aruṇugga-manavelā viya sañjātāloko hoti. Tato kassakā kasikammaṃ vāṇijā āpaṇuggā-ṭanaṃ te te sippino taṃ taṃ kammantaṃ payojenti “divā”ti maññamānā. Mahāsu-dassanassāpi sabbaṃ taṃ taṃ tatheva ahosi. Tena vuttaṃ- “puna ca paraṃ ānanda, ...pe... maṇiratanāṃ pāturahosī”ti.

Itthiratanavaṇṇanā

249. Evaṃ pātubhūtamaṇiratanassa pana cakkavattino

visayasukhavisesassa visesakāraṇaṃ itthiratanāṃ pātubhavati. Maddarājakulato vā hissa aggamahesiṃ ānenti, uttarakuruto vā puññānubhāvena sayāṃ āga-cchati. Avasesā panassā sampatti- “puna ca paraṃ, ānanda, rañño mahāsudassa-nassa itthiratanāṃ pāturahosi, abhirūpā dassaniyā”ti-ādinā nayena pāḷiyāmyeva āgatā.

Tattha saṅghānapāripūriyā adhikaṃ rūpaṃ assāti **abhirūpā**. Dissamānāva cakkhūni piṇayati, tasmā aññaṃ kiccavikkhepaṃ hitvāpi daṭṭhabbāti **dassaniyā**. Dissamānāva somanassavasena cittaṃ pasādetīti **pāsādikā**. **Paramāyāti** evaṃ pasādāvahattā uttamāya. **Vaṇṇapokkharatāyāti** vaṇṇasundaratāya. **Samannāga-tāti** upetā. **Abhirūpā** vā yasmā nātidighā nātirassā. **Dassaniyā** yasmā nātikisā nāti-thūlā. **Pāsādikā** (2.0219) yasmā nātikālikā nāccodātā. **Paramāya vaṇṇapokkharatāya samannāgatā** yasmā abhikkantā mānusivaṇṇaṃ appattā dibbavaṇṇaṃ. Manussānañhi vaṇṇābhā bahi na niccharati. Devānaṃ pana atidūrampi niccharati.

Tassā pana dvādasahatthappamāṇaṃ padesaṃ sarirābhā obhāseti. Nātidighā-dīsu cassā paṭhamayugaḷena ārohasampatti, duttiyayugaḷena pariṇāhasampatti, tatiyayugaḷena vaṇṇasampatti vuttā. Chahi vāpi etehi kāyavipattiyā abhāvo, **atikantā mānusivaṇṇanti** iminā kāyasampatti vuttā. **Tūlapicuno vā kappāsapicuno** vāti sappimaṇḍe pakkhipitvā ṭhapitassa satavāravihatassa tūlapicuno vā kappāsapicuno vā. **Sīteti** rañño sītakāle. **Uṇheti** rañño uṇhakāle. **Candanagandhoti** niccakā-lameva supisitassa abhinavassa catujjātisamāyojitassa haricandanassa gandho kāyato vāyati. **Uppalagandho vāyatīti** hasitakathitakālesu mukhato taṅkhaṇaṃ vikasitasseva nīluppalassa atisurabhigandho vāyati.

Evaṃ rūpasamphassagandhasampattiyuttāya panassā sarirasampattiyā anurūpaṃ ācāraṃ dassetuṃ **taṃ kho panāti**-ādi vuttaṃ. Tattha rājānaṃ disvā nisinnā-sanato aggidaḍḍhā viya paṭhamameva uṭṭhātīti **pubbuṭṭhāyini**. Tasmīṃ nisinne tassa tālavaṇṇena bījanādikiccaṃ katvā pacchā nipatati nisīdatīti **pacchānipātini**. Kiṃ karomi, te devāti vācāya kiṃ-kāraṃ paṭisāvetīti **kiṃ kārapaṭissāvinī**. Rañño manāpameva carati karotīti **manāpacārinī**. Yaṃ rañño piyaṃ tadeva vadatīti **piyavā-dinī**.

Idāni- “svāssā ācāro bhāvavisuddhiyāva, na sāṭheyyanā”ti dassetuṃ **taṃ kho panāti**-ādimāha. Tattha **no aticarīti** na atikkamitvā cari, ṭhapetvā rājānaṃ aññaṃ purisaṃ cittenapi na patthesīti vuttaṃ hoti.

Tattha ye tassā ādimhi “abhirūpā”ti-ādayo, ante “pubbuṭṭhāyini”ti-ādayo guṇā vuttā, te pakatiguṇā eva. “Atikkantā mānusivaṇṇan”ti-ādayo pana cakkavattino puññaṃ upanissāya cakkaratanapātubhāvato paṭṭhāya purimakammānubhāvena nibbattāti veditabbā.

Abhirūpatādikāpi (2.0220) vā cakkaratanapātubhāvato paṭṭhāya sabbākārapari-pūrā jātā. Tenāha- “evarūpaṃ itthiratanāṃ pāturahosī”ti.

Gahapatiratanavaṇṇanā

250. Evaṃ pātubhūta-itthiratanassa pana rañño cakkavattino dhanakaraṇīyānaṃ kiccānaṃ yathāsukhaṃ pavattanatthaṃ gahapatiratanāṃ pātubhavati. So pakatiyāva mahābhogo, mahābhogakule jāto. Rañño dhanarāsivaḍḍhako seṭṭhigahapati hoti. Cakkaratanānubhāvasahitaṃ panassa kammavipākajaṃ dibbacakku pātubhavati, yena antopathaviyampi yojanabbhantare nidhiṃ passati, so taṃ sampattiṃ disvā tuṭṭhamānaso gantvā rājānaṃ dhanena pavāretvā sabbāni dhanakaraṇīyāni sampādeti. Mahāsudassanassāpi tatheva sampādesi. Tena vuttaṃ- “puna caparaṃ ānanda ...pe... evarūpaṃ gahapatiratanāṃ pāturahosi”ti.

Pariṇāyakaratanavaṇṇanā

251. Evaṃ pātubhūtagahapatiratanassa pana rañño cakkavattissa sabbakicca-saṃvidhānasamatthaṃ pariṇāyakaratanāṃ pātubhavati. So rañño jeṭṭhaputtova hoti. Pakatiyā eva so paṇḍito byatto medhāvī vibhāvī. Rañño puññānubhāvaṃ nissāya panassa attano kammānubhāvena paracittañāṇaṃ uppajjati. Yena dvādasayojanāya rājaparisāya cittācāraṃ ñatvā rañño hite ca ahite ca vavatthapetuṃ samattho hoti, sopi taṃ attano ānubhāvaṃ disvā tuṭṭhahadayo rājānaṃ sabbakiccānusāsanena pavāreti. Mahāsudassanampi tatheva pavāresi. Tena vuttaṃ- “puna caparaṃ ...pe... pariṇāyakaratanāṃ pāturahosi”ti.

Tattha **ṭhapetabbaṃ ṭhapetunti** tasmim̐ tasmim̐ ṭhānantare ṭhapetabbaṃ ṭhapetuṃ.

Catu-iddhisamannāgatavaṇṇanā

252. Samavepākiniyā Ti samavipācaniyā. **Gahaṇiyāti** kammajatejodhātuyā. Tattha yassa bhuttamattova āhāro jīrati, yassa vā (2.0221) pana puṭabhattaṃ viya tattheva tiṭṭhati, ubhopete na samavepākiniyā samannāgatā. Yassa pana puna bhattakāle bhattachando uppajjateva, ayaṃ samavepākiniyā samannāgatoti.

Dhammapāsādapokkharāṇivaṇṇanā

253. Māpesi khoti nagare bheriṃ carāpetvā janarāsimaṃ kāretvā na māpesi, rañño pana saha cittuppādeneva bhūmiṃ bhinditvā caturāsīti pokkharāṇīsahasāni nibbattiṃsu. Tāni sandhāyetaṃ vuttaṃ. **Dvīhi vedikāhīti** ekāya iṭṭhakānaṃ pariyanteyeva parikkhittā ekāya pariveṇaparicchedapariyante. **Etadahosīti** kasmā ahosi? Ekadivasaṃ kira nahatvā ca pivitvā ca gacchantaṃ mahājanaṃ mahāpuriso oloketvā ime ummattakaveseneva gacchanti. Sace etesaṃ ettha piḷandhanapupphāni bhavyeṃ, bhaddakaṃ siyāti. Athassa etadahosi. Tattha **sabbotukanti** pupphaṃ nāma ekasmiṃyeva utumhi pupphati. Ahaṃ pana tathā karissāmi- “yathā sabbesu utūsu pupphissati”ti cintesiṃ. **Ropāpesīti** nānāvaṇṇa-uppalabijādīni tato tato āharāpetvā na ropāpesi, saha cittuppādeneva panassa sabbaṃ ijjhati. Taṃ loko raññā ropitanti maññi. Tena vuttaṃ- “ropāpesi”ti. Tato paṭṭhāya

mahājano nānappakāraṃ jalajathalajamālaṃ piḷandhitvā nakkhattaṃ kiḷamāno viya gacchati.

254. Atha rājā tato uttaripi janaṃ sukhasamappitaṃ kātukāmo- “yaṃnūnāhaṃ imāsaṃ pokkharaṇīnaṃ tīre”ti-ādinā janassa sukhavidhānaṃ cintetvā sabbaṃ akāsi. Tattha **nhāpesunti** añño sarīraṃ ubbaṭṭesi, añño cuṇṇāni yojesi, añño tīre nahāyantassa udakaṃ āhari, añño vatthāni paṭiggahesi ceva adāsi ca.

Paṭṭhapesi khoti kathaṃ paṭṭhapesi? Itthīnañca purisānañca anucchavike alaṅkāre kāretvā itthimattameva tattha paricāravasena sesaṃ sabbaṃ pariccāgava-sena ṭhapetvā rājā mahāsudassano dānaṃ deti, taṃ paribhuñjathāti bheriṃ carā-pesi. Mahājano pokkharaṇītiṃ āgantvā nahatvā vatthāni parivattetvā nānāga-ndhehi vilitto piḷandhanavicittamālo dānaggaṃ (2.0222) gantvā anekappakāresu yāgubhattakhajjesu aṭṭhavidhapānesu ca yo yaṃ icchati, so taṃ khāditvā ca pivitvā ca nānāvaṇṇāni khomasukhumāni vatthāni nivāsetvā sampattiṃ anubha-vitvā yesaṃ tādisāni atthi, te ohāya gacchanti. Yesaṃ pana natthi, te gahetvā gacchanti. Hatthi-assayānādīsupi nisīditvā thokaṃ vicarivā anathikā ohāya, atthikā gahetvā gacchanti. Varasayanesu nipajjitvā sampattiṃ anubhavitvā ana-tthikā ohāya, atthikā gahetvā gacchanti. Itthīhipi saddhiṃ sampattiṃ anubhavitvā anathikā ohāya, atthikā gahetvā gacchanti. Sattavidharatanapasādhanāni ca pasādhettvāpi sampattiṃ anubhavitvā anathikā ohāya, atthikā gahetvā gacchanti. Tampi dānaṃ uṭṭhāya samuṭṭhāya dīyateva. Jambudīpavāsikānaṃ aññaṃ kammaṃ natthi, rañño dānaṃ paribhuñjantāva vicaranti.

255. Atha brāhmaṇagahapatikā cintesum- “ayaṃ rājā evarūpaṃ dānaṃ dada-ntopi ‘mayhaṃ taṇḍulādīni vā khīrādīni vā dethā’ti na kiñci āharāpeti, na kho pana amhākaṃ- ‘rājā āharāpeti’ti tuṅhīmāsituṃ patirūpan”ti te bahuṃ sāpateyyaṃ saṃharitvā rañño upanāmesum. Tasmā- “atha kho, ānanda, brāhmaṇagahapati-kā”ti-ādimāha. **Evaṃ samacintesunti** kasmā evaṃ cintesum? Kassaci gharato appaṃ ābhataṃ, kassaci bahu. Tasmim paṭisaṃhariyamāne- “kiṃ taveva gharato sundaraṃ ābhataṃ, na mayhaṃ gharato, kiṃ taveva gharato bahu, na mayhan”ti evaṃ kalahasaddopi uppajjeyya, so mā uppajjitthāti evaṃ samacintesum.

256. Ehi tvaṃ sammāTi ehi tvaṃ vayassa. **Dhammaṃ nāma pāsādanti** pāsā-dassa nāmaṃ āropetvāva āṇāpesi. Vissakammo pana kīva mahanto deva pāsādo hotūti paṭipucchitvā dīghato yojanaṃ vitthārato aḍḍhayaṃ sabbaratanama-yova hotūti vuttepi ‘evaṃ hotu, bhaddaṃ tava vacana’ti tassa paṭissuṇitvā dhammarājānaṃ sampaṭicchāpetvā māpesi. Tattha **evaṃ bhaddaṃ tavāti kho ānandā**ti evaṃ bhaddaṃ tava iti kho ānanda. **Paṭissutvāti** sampaṭicchitvā, vatvāti attho. **Tuṅhībhāvenāti** samaṇadhammapaṭipattikaraṇokāso (2.0223) me bhavissatīti icchanto tuṅhībhāvena adhivāsesi. **Sāramayoti** candanasāramayo.

257. Dvīhi vedikāhiTi ettha ekā vedikā panassa uṅhīsamatthake ahosi, ekā heṭṭhā paricchedamatthake.

258. Duddikkho ahosīTi du-uddikkho, pabhāsampattiyā duddasoti attho. **Musa-tīti** harati phandāpeti niccalabhāvena patiṭṭhātuṃ na deti. **Viddheti** ubbidhe, meghavigamena dūrībhūteti attho. **Deveti** ākāse.

259. Māpesi khoti ahaṃ imasmiṃ ṭhāne pokkharāṇiṃ māpemi, tumhākaṃ gharāni bhindathāti na evaṃ kāretvā māpesi. Cittuppādavaseneva panassa bhūmiṃ bhinditvā tathārūpā pokkharāṇi ahoṣi. **Te sabbakāmehi**ti sabbehi icchiti-cchitavatthūhi, samaṇe samaṇaparikkhārehi, brāhmaṇe brāhmaṇaparikkhārehi santappesīti.

Paṭhamabhāṇavāraṇṇanā niṭṭhitā.

Jhānasampattivaṇṇanā

260. Mahiddhikoti cittuppādavaseneva caturāsītipokkharāṇīsahassānaṃ nibbat-tisaṅkhātāya mahatīyā iddhiyā samannāgato. **Mahānubhāvoti** tesameva anubhavitabbānaṃ mahantatāya mahānubhāvena samannāgato. **Seyyathidanti** nipāto, tassa- “katamesaṃ tiṇṇan”ti attho. **Dānassāti** sampattipariccāgassa. **Damassāti** āḷavakasutte paññā damoti āgato. Idha attānaṃ damentena kataṃ uposathakammaṃ. **Samyamassāti** sīlassa.

Bodhisattapubbayogavaṇṇanā

Idha ṭhatvā panassa pubbayogo veditabbo- rājā kira pubbe gahapatikule nibbatti. Tena ca samayena dharamānakasseva kassapabuddhassa sāsane eko therō araṅṅe vāsaṃ vasati, bodhisatto attano (2.0224) kammena araṅṅaṃ pavitṭho therāṃ disvā upasaṅkamtivā vanditvā therassa nisajjanaṭṭhānacaṅkama-naṭṭhānāni oloketvā pucchi- “idheva, bhante, ayyo vasati”ti? Āma, upāsakāti sutvā- “idheva ayyassa paṇṇasālaṃ kātumaṃ vaṭṭati”ti cintetvā attano kammaṃ pahāya dabbasambhāraṃ koṭṭetvā paṇṇasālaṃ katvā chādetvā bhittiyo mattikāya

limpivā dvāraṃ yojetvā kaṭṭhattharaṇaṃ katvā- “karissati nu kho paribhogaṃ, na karissati”ti ekamantaṃ nisīdi. Thero antogāmato āgantvā paṇṇasālaṃ pavisitvā kaṭṭhattharaṇe nisīdi. Upāsakopi āgantvā vanditvā samīpe nisinno “phāsukā, bhante, paṇṇasālā”ti pucchi. Phāsukā, bhaddamukha, pabbajitasāruppāti. Vasi-ssatha, bhante, idhāti? Āma, upāsakāti, so adhivāsanākārena vasissatīti ñatvā nibaddhaṃ mayhaṃ gharadvāraṃ āgantabbanti paṭijānāpetvā- “ekaṃ me, bhante, varaṃ dethā”ti āha. Atikkantavarā, upāsaka, pabbajitāti. Bhante, yañca kappati, yañca anavajjanti. Vadehi upāsakāti. Bhante, nibaddhavasanaṭṭhāne nāma manussā maṅgale vā amaṅgale vā āgamaṇaṃ icchanti, anāgacchantassa kujjhanti. Tasmā aññaṃ nimantitaṭṭhānaṃ gantvāpi mayhaṃ gharaṃ pavisitvāva bhattakiccaṃ niṭṭhāpetabbanti. Thero adhivāsesi.

So paṇṇasālāya kaṭasāṭakaṃ pattharivā mañcapīṭhaṃ paññapesi, apassenāṃ nikkhipi, pādakathalikāṃ ṭhapesi, pokkharaṇiṃ khaṇi, caṅkamaṃ katvā vālikaṃ okiri, mige āgantvā bhittiṃ ghaṃsitvā mattikaṃ pāteṇe disvā kaṇṭakavatiṃ parikkhipi. Pokkharaṇiṃ otarivā udakaṃ ālulikaṃ karonte disvā anto pāsāṇehi cinitvā bahi kaṇṭakavatiṃ parikkhipivā antovatipariyante tālapantiyo ropeti, mahāca-ṅkame sammatṭhaṭṭhānaṃ ālulente disvā caṅkamampi vatiyā parikkhipivā antovatipariyante tālapantiṃ ropesi. Evaṃ āvāsaṃ niṭṭhapetvā therassa ticivaraṃ, piṇḍa-pātaṃ, osadhaṃ, paribhogabhājanaṃ, āraṅkaṇṭakaṃ, pipphalikaṃ, nakhacchedanaṃ, sūciṃ, kattarayaṭṭhiṃ, upāhanaṃ, udakatumbaṃ, chattaṃ, dīpakapa-llakaṃ, malaharaṇiṃ. Parissāvanaṃ, dhamakaraṇaṃ, pattaṃ, thālakaṃ, yaṃ vā panaññampi pabbajitānaṃ paribhogajātaṃ, sabbaṃ adāsi. Therassa bodhisat-tena adinnaparikkhāro nāma nāhosi. So silāni rakkhanto uposathaṃ karonto yāvajivaṃ (2.0225) therāṃ upaṭṭhahi. Thero tattheva vasanto arahattaṃ patvā parinibbāyi.

Bodhisattopi yāvatāyukaṃ puññaṃ katvā devaloke nibbattitvā tato cuto manu-ssalokaṃ āgacchanto kusāvatiyā rājadhāniyā nibbattitvā mahāsudassano rājā ahosi.

“Evaṃ nātimahantampi, puññaṃ āyatane kataṃ;
mahāvīpākaṃ hotīti, kattabbaṃ taṃ vibhāvinā”.

Mahāvīyūhanti rajatamayaṃ mahākūṭāgāraṃ. Tattha vasitukāmo hutvā agamāsi, **ettāvatā kāmavitakkāti** kāmavitakka tayā ettāvatā nivattitabbaṃ, ito paraṃ tuyhaṃ abhūmi, idaṃ **jhānāgāraṃ** nāma, nayidaṃ tayā saddhiṃ vasanaṭṭhānanti evaṃ tayo vitakke kūṭāgāradvāreyeva nivattesi.

261. Paṭhamajjhānanti-ādīsu visuṃ **kasiṇaparikkamma** nāma natthi. Nīla-kasiṇena atthe sati nīlamaṇiṃ, pītakasiṇena atthe sati suvaṇṇaṃ, lohita-kasiṇena atthe sati rattamaṇiṃ, odātakasiṇena atthe sati rajatanti olokita-olokitaṭṭhāne kasi-ṇameva paññāyati.

262. Mettāsahagatenāti-ādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ sabbampi visuddhimagge vuttameva. Iti pāliyaṃ cattāri jhānāni, cattāri appamaññāneva vuttāni. Mahāpuriso pana sabbāpi aṭṭha samāpattiyo, pañca abhiññāyo ca nibbattetvā anulomapaṭi-lo-mādivasena cuddasahākārehi samāpattiyo pavisanto madhupaṭalaṃ pavitṭhabha-

maro madhurasena viya samāpattisukheneva yāpeti.

Caturāsītinagarasahassādivaṇṇanā

263. Kusāvatiṛājadhānippamukhānīti kusāvatiṛājadhānī tesam nagarānaṃ pamukhā sabbasetṭhāti attho. **Bhattābhihāroti** abhiharitabbabhattaṃ.

264. Vassasatassa (2.0226) **vassasatassāti** kasmā evaṃ cintesi? Tesam saddena ukkaṅṭhitvā, “samāpannassa saddo kaṅṭako”ti (a. ni. 10.72) hi vuttaṃ. Tasmā saddena ukkaṅṭhito mahāpuriso. Atha kasmā mā āgacchantūti na vadati? Idāni rājā na passatīti nibaddhavattaṃ na labhissanti, taṃ tesam mā uppajjitthāti na vadati.

Subhaddādevi-upasaṅkamanavaṇṇanā

265. Etadahosīti kadā etaṃ ahosi. Rañño kālaṅkiriya-divase. Tadā kira devatā cintesuṃ- “rājā anāthakālaṅkiriyaṃ mā karotu, orodhehi bahūhi dhītūhi puttehi parivāritova karotū”ti. Atha devim āvaṭṭetvā tassā evaṃ cittaṃ uppādesuṃ. **Pītāni vatthānīti** tāni kira pakatiyā rañño manāpāni, tasmā tāni pārupathāti āha. **Ettheva devi tiṭṭhāti** devi imaṃ jhānāgāraṃ nāma tumhehi saddhim vasanaṭṭhānaṃ na hoti, jhānarativindanaṭṭhānaṃ mama, mā idha pāvisīti.

266. Etadahosīti loke sattā nāma maraṇāsannakāle ativiya virocanti, tenassa rañño vipprasanna-indriyabhāvaṃ disvā evaṃ ahosi, tato mā rañño kālaṅkiriya-ahosīti tassa kālaṅkiriyaṃ anicchamānā sampati guṇamassa kathayitvā tiṭṭhamānākāraṃ karissāmīti cintetvā **imāni te devāti-ādimāha**. Tattha **chandaṃ janehīti** pemaṃ uppādehi, ratim karohi. **Jīvite apekkhanti** jīvite sāpekkhaṃ, ālayaṃ, taṅhaṃ karohīti attho.

Evaṃ kho maṃ tvaṃ devīti “mayaṃ kho, deva, itthiyo nāma pabbajitānaṃ upacāra-kathaṃ na jānāma, kathaṃ vadāma mahārājā”ti rājānaṃ “pabbajito ayan”ti maññaṃ mānāya deviyā vutte- “evaṃ kho maṃ, tvaṃ devī, samudācarāhi”ti-ādimāha. **Garahitāti** buddhehi paccekabuddhehi sāvakehi aññehi ca paṇḍitehi bahussutehi garahitā. Kiṃ kāraṇā? Sāpekkhakālakiriyaṃ hi attanoyeva gehe yakkhakkura-ajagoṇamahimsamūsikakukkuṭa-ūkāmaṅgulādibhāvena nibbattanakāraṇaṃ hoti.

268. Atha (2.0227) **kho, ānanda, subhaddā devī assūni puñchitvāti** devī ekamantaṃ gantvā roditvā kanditvā assūni puñchitvā etadavoca.

Brahmalokūpagamavaṇṇanā

269. Gahapatissa vāTi kasmā āha? Tesam kira soṇasetṭhiputtādīnaṃ viya mahatī sampatti hoti, soṇassa kira setṭhiputtassa ekā bhattapāti dve satasahasāni agghati. Iti tesam tādisaṃ bhattaṃ bhuttānaṃ muhuttaṃ bhattasammado bhattamucchā bhattakilamatho hoti.

271. Yaṃ tena samayena ajjhāvasāmīti yattha vasāmi, taṃ ekamaṃyeva nagaraṃ hoti, avasesesu puttadhītādayo ceva dāsamanussā ca vaṣiṃsu. Pāsādakūṭāgāresupi eseva nayo. Pallaṅkādisupi ekamaṃyeva pallaṅkaṃ paribhuñjati, sesā puttā-dīnaṃ paribhogā honti. Itthīsupi ekāva paccupaṭṭhāti, sesā parivāramattā honti, **paridahāmīti** ekameva dussayugaṃ nivāsemi, sesāni parivāretvā vicarantānaṃ asītisahassādhikānaṃ soḷasannaṃ purisasatasahassānaṃ honti. **Bhuñjāmīti** paramappamaṇena nāḷikodanamattaṃ bhuñjāmi, sesaṃ parivāretvā vicarantānaṃ cattālīsahassādhikānaṃ aṭṭhannaṃ purisasatasahassānaṃ hotīti dasseti. Ekathālipāko hi dasannaṃ janānaṃ pahoti.

Etāni pana caturāsīti nagarasahassāni ceva pāsādasahassāni ca kūṭāgārasahassāni ca ekissāyeva paṇṇasālāya nissandena nibbattāni. Caturāsīti pallaṅkasahassāni nipajjanatthāya dinnamañcakassa nissandena nibbattāni. Caturāsīti hatthisahassāni assasahassāni rathasahassāni nisīdanatthāya dinnapīṭhassa nissandena nibbattāni. Caturāsīti maṇisahassāni ekadīpassa nissandena nibbattāni. Caturāsīti pokkharāṇisahassāni ekapokkharāṇiyā nissandena nibbattāni. Caturāsīti itthisahassāni puttahassāni gahapatisahassāni paribhogabhājanapattathālaka dhamakaraṇa parissāvana āraṇṇatthakā pipphalaka nakhacchedana kuñcikaṇṇamalahaṇaṇī pādakathalika upāhana chatta kattarayaṭṭhidānassa nissandena nibbattāni. Caturāsīti dhenusahassāni gorasadānassa nissandena nibbattāni. Caturāsīti vatthakoṭīśahassāni nivāsanapārūpanadānassa nissandena nibbattāni (2.0228). Caturāsīti thālipākāsahassāni bhojanadānassa nissandena nibbattānīti vedittāni.

272. Evaṃ bhagavā mahāsudassanassa sampattiṃ ādito paṭṭhāya vitthārena kathetvā sabbaṃ taṃ dāraṇānaṃ paṃsvāgārakīḷanaṃ viya dassento parinibbāna-mañcake nipannova **passānandāti**-ādīmāha. Tattha **vipariṇatāti** pakativijahanena nibbutapadīpo viya apaññattikabhāvaṃ gatā. **Evaṃ aniccā kho, ānanda, saṅkhārāti** evaṃ hutvā abhāvaṭṭhena aniccā.

Ettāvata bhagavā yathā nāma puriso satahatthubbedhe campakarukkhe nisseṇiṃ bandhitvā abhiruhitvā campakapupphaṃ ādāya nisseṇiṃ muñcanto ota-reyya, evameva nisseṇiṃ bandhanto viya anekavassakoṭīśatasahassubbedhaṃ mahāsudassanasampattiṃ āruya sampattimatthake ṭhitānaṃ aniccalakkhaṇaṃ ādāya nisseṇiṃ muñcanto viya otiṇṇo. Teneva pubbe vasabharājā dīghabhāṇakatttherānaṃ lohapāsādassa pācīnapasse ambalaṭṭhikāyaṃ imaṃ suttaṃ sajjhāyantaṃ sutvā- “kiṃ, bho, mayhaṃ ayyakena ettha vuttaṃ, attano khāditapītaṭṭhāne sampattimeva katheti”ti cintento- “evaṃ aniccā kho, ānanda, saṅkhārā”ti vuttakāle “imaṃ, bho, disvā pañcahi cakkhūhi cakkhumatā evaṃ vuttan”ti vāmahatthaṃ samiñjitvā dakkhiṇahatthena apphoṭetvā- “sādhū sādhū”ti tuṭṭhahadayo sādhuṅkāraṃ adāsi.

Evaṃ addhuvāti evaṃ udakapupphuḷādayo viya dhuvabhāvavirahitā. **Evaṃ anassāsikāti** evaṃ supīnake pītapānīyaṃ viya anulittacandanaṃ viya ca assāsavirahitā.

Sarīraṃ nikkhipeyyāti sarīraṃ chaḍḍeyya. Idāni aññassa sarīrassa nikkhepo vā

paṭijaggaṇaṃ vā natthi kilesapahīnattā, ānanda, tathāgatassāti vadati. Imaṃ pana vatvā puna therāṃ āmantesi, cakkavattino ānubhāvo nāma rañño pabbajitassa sattame divase antaradhāyati. Mahāsudassanassa pana kālaṅkiriyaṃ sattameva divase sattaratanapākārā sattaratanatālā caturāsīti pokkharāṇisahassāni dhammapāsādo dhammapokkharāṇi cakkaratananti sabbameṃ antaradhāyīti. Hatthi-ādīsu pana ayaṃ dhammatā khīṇāyukā saheva kālaṅkaronti. Āyuse (2.0229) sati hatthiratanāṃ uposathakulaṃ gacchati, assaratanāṃ valāhakakulaṃ, maṇiratanāṃ vepullapabbatameva gacchati. Itthiratanassa ānubhāvo antaradhāyati. Gahapatiratanassa cakkhu pākatikameva hoti. Pariṇāyakaratanassa veyyattiyāṃ nassati.

Idamavoca bhagavāti imaṃ pāḷiyāṃ āruḷhañca anāruḷhañca sabbāṃ bhagavā avoca. Sesāṃ uttānatthamevāti.

Iti sumāṅgalavilāsiniyā dīghanikāyaṭṭhakathāyaṃ

Mahāsudassanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Janavasabhasuttavaṇṇanā

Nātikiyādibyākaraṇavaṇṇanā

273-275. Evaṃ (2.0230) **me sutanti** janavasabhasuttaṃ. Tatrāyaṃ anuttānapadavaṇṇanā- **parito parito janapadesūti** samantā samantā janapadesu. **Paricāra-****keti** buddhadhammasaṅghānaṃ paricārake. **Upapattisūti** ñāṇagatipuññānaṃ upapattisu. **Kāsikosalesūti** kāsīsu ca kosalesu ca, kāsiraṭṭhe ca kosalarāṭṭhe cāti attho. Esa nayo sabbattha. Aṅgamagadhayonakakamboja-assaka-avantiraṭṭhesu pana chasu na byākaroti. Imesaṃ pana soḷasannaṃ mahājanapadānaṃ purimesu dasa-suyeva byākaroti. **Nātikiyā**ti nātikagāmaṃvāsino.

Tenāti tena anāgāmi-ādibhāvena. **Sutvāti** sabbaññutaññāṇena paricchinditvā byākarontassa bhagavato pañhābyākaraṇaṃ sutvā tesam anāgāmi-ādīsu niṭṭha-ṅgatā hutvā. Tena anāgāmi-ādibhāvena attamanā ahesuṃ. Aṭṭhakathāyaṃ pana **tenāti** te nātikiyāti vuttaṃ. Etasmim atthe na-kāro nipātamattaṃ hoti.

Ānandaparikathāvaṇṇanā

277. Bhagavantaṃ kittayamānarūpoti aho buddho, aho dhammo, aho saṅgho; aho dhammo svākkhātoti evaṃ kittayantova kālamakāsi. **Bahujano pasideyyāti** amhākaṃ pitā mātā bhātā bhaginī putto dhītā sahāyako, tena amhehi saddhiṃ ekato bhuttā, ekato sayitā, tassa idañcidañca manāpaṃ akarimha, so kira anāgāmī sakadāgāmī sotāpanno; aho sādhu, aho suṭṭhūti evaṃ bahujano pasādaṃ āpajjeyya.

278. Gatinti ñāṇagatiṃ. **Abhisamparāyanti** ñāṇābhisamparāyameva. **Addasā khoti** kittake jane addasa? Catuvīsatisatasahassāni.

279. Upasantapadissoti (2.0231) upasantadassano. **Bhātirivāti** ativiya bhāti, ativiya virocāti. **Indriyānanti** manacchaṭṭhānaṃ indriyānaṃ. **Addasaṃ kho ahaṃ ānandāti** neva dasa, na vīsati, na sataṃ, na sahassaṃ, anūnādhikāni catuvīsatisatasahassāni addasanti āha.

Janavasabhayakkhavaṇṇanā

280. Disvā pana me ettako jano maṃ nissāya dukkhā pamuttoti balavasomanaṃsaṃ uppajji, cittaṃ pasīdi, cittassa pasannattā cittasamuṭṭhānaṃ lohitaṃ pasīdi, lohitaṃ pasannattā manacchaṭṭhāni indriyāni pasīdiṃsūti sabbamidaṃ vatvā **atha kho ānandāti**-ādimāha. Tattha yasmā so bhagavato dhammakathaṃ sutvā dasasahassādhikassa janasatasahassassa jeṭṭhako hutvā sotāpanno jāto, tasmā **janavasabhotissa** nāmaṃ ahosi.

Ito sattāti ito devalokā cavitvā satta. **Tato sattāti** tato manussalokā cavitvā satta. **Samsārāni catuddasāti** sabbāpi catuddasakhandhapaṭipāṭiyo. **Nivāsamabhijānāmīti** jātivāsena nivāsaṃ jānāmi. **Yattha me vusitaṃ pureti** yattha devesu ca vessavaṇassa saḥabyataṃ upagatena manussesu ca rājabhūtena ito attabhāvato pureyeva mayā vusitaṃ. Pure evaṃ vusitattā eva ca idāni sotāpanno hutvā tīsu vatthūsu bahuṃ puññaṃ katvā tassānubhāvena upari nibbattituṃ samatthopi dīgharattaṃ vusitaṭṭhāne nikantiyā balavatāya etheva nibbatto.

281. Āsā ca pana me santiṭṭhatīti imināhaṃ sotāpannoti na sutappamattova hutvā kālaṃ vītināmesim. Sakadāgāmimaggatthāya pana me vipassanā āradhā. Ajjeva ajjeva paṭivijjhissāmīti evaṃ sa-ussāho viharāmīti dasseti. **Yadaggeti** laṭṭhivanuyyāne paṭhamadassane sotāpannadivasam sandhāya vadati. **Tadagge ahaṃ, bhante, dīgharattaṃ avinipāto avinipātaṃ sañjānāmīti** taṃdivasaṃ ādim katvā, ahaṃ, bhante, purimaṃ catuddasa-attabhāvavaṇṇanā dīgharattaṃ avinipāto laṭṭhivanuyyāne sotāpattimaggavasena adhigataṃ avinipātadhammataṃ sañjānā-

mīti attho. **Anacchariyanti** (2.0232) anu-acchariyaṃ. Cintayamānaṃ punappunaṃ acchariyamevidaṃ yaṃ kenacideva karaṇīyena gacchanto bhagavantaṃ antarāmagge addasaṃ. Idampi acchariyaṃ yañca vessavaṇassa mahārājassa sayamparisāya bhāsato bhagavato diṭṭhasadisameva sammukhā suttaṃ. **Dve paccayāti** antarāmagge diṭṭhabhāvo ca vessavaṇassa sammukhā suttaṃ ārocetukāmatā ca.

Devasabhāvaṇṇanā

282. Sannipatitāti kasmā sannipatitā? Te kira catūhi kāraṇehi sannipatanti. Vassūpanāyikasaṅgahattaṃ, pavāraṇāsaṅgahattaṃ, dhammasavanattaṃ, pāricchattakakīlānubhavanattanti. Tattha sve vassūpanāyikāti āsāḷhīpuṇṇamāya dvīsu devalokesu devā sudhammāya devasabhāya sannipatitvā mantenti asukavihāre eko bhikkhu vassūpagato, asukavihāre dve tayo cattāro pañca dasa vīsati tiṃsaṃ cattālīsaṃ paññāsaṃ sataṃ sahasaṃ bhikkhū vassūpagatā, etthettha ṭhāne ayyānaṃ ārakkhaṃ susaṃvihitaṃ karoṭhāti evaṃ vassūpanāyikasaṅgaho kato hoti.

Tadāpi eteneva kāraṇena sannipatitā. **Idaṃ tesam hoti āsanasminti** idaṃ tesam catunnaṃ mahārājānaṃ āsanaṃ hoti. Evaṃ tesu nisinnesu atha pacchā amhākaṃ āsanaṃ hoti.

Yenatthenāti yena vassūpanāyikatthena. **Taṃ atthaṃ cintayitvā taṃ atthaṃ mantayitvāti** taṃ araṇṇāvāsino bhikkhusaṅghassa ārakkhattaṃ cintayitvā. Etthettha vuṭṭhabhikkhusaṅghassa ārakkhaṃ saṃvidahathāti catūhi mahārājehi saddhiṃ mantetvā. **Vuttavacanāpi tanti** tettiṃsa devaputtā vadanti, mahārājāno **vuttavacanā** nāma. Tathā tettiṃsa devaputtā paccānusāsanti, itare **paccānusiṭṭhavacanā** nāma. Padadvayepi pana tanti nipātamattameva. **Avipakkantāti** agatā.

283. Ujāroti vipulo mahā. **Devānubhāvanti** yā sā sabbadevatānaṃ vatthālaṅkāravimānasarīrānaṃ pabhā dvādasa yojanāni pharati. Mahāpuññānaṃ pana sarīrapabhā yojanasataṃ pharati. Taṃ devānubhāvaṃ atikkamitvā.

Brahmuno (2.0233) **hetam pubbanimittanti** yathā sūriyassa udayato etaṃ pubbaṅgamaṃ etaṃ pubbanimittaṃ yadidaṃ aruṇuggaṃ, evameva brahmunopi etaṃ- “pubbanimittan”ti dīpeti.

Sanaṅkumārakathāvaṇṇanā

284. Anabhisambhavanīyoti apattabbo, na taṃ devā tāvatīṃsā passantīti attho. **Cakkhupathasminti** cakkhupasāde āpāthe vā. So devānaṃ cakkhussa āpāthe sambhavanīyo pattabbo na hoti, na abhibhavatīti vuttaṃ hoti. Heṭṭhā heṭṭhā hi devatā uparūpari devānaṃ oḷārikaṃ katvā māpitameva attabhāvaṃ passitūṃ sakkonti, **vedapaṭilābhanti** tuṭṭhipaṭilābhaṃ. **Adhunābhisitto rajjenāti** sampati abhisitto rajjena. Ayaṃ panattho duṭṭhagāmaṇi-abhayavatthunā dīpetabbo-

So kira dvattiṃsa damiḷarājāno vijitvā anurādhapure pattābhiseko tuṭṭhasomana-sena māsaṃ niddaṃ na labhi, tato- “niddaṃ na labhāmi, bhante”ti bhikkhusa-

ñghassa ācikkhi. Tena hi, mahārāja, ajja uposathaṃ adhiṭṭhāhīti. So ca uposathaṃ adhiṭṭhāsi. Sañgho gantvā- “cittayamaṃ sajjhāyathā”ti aṭṭha ābhidhammika-bhikkhū pesesi. Te gantvā- “nipajja tvaṃ, mahārājā,”ti vatvā sajjhāyaṃ ārabhiṃsu. Rājā sajjhāyaṃ suṇantova niddaṃ okkami. Therā- rājānaṃ mā pabodhayitthāti pakkamiṃsu. Rājā dutiyadivase sūriyuggamane pabujjhitvā there apassanto- “kuhiṃ ayyā”ti pucchi. Tumhākaṃ niddokkamanabhāvaṃ ñatvā gatāti. Natthi, bho, mayhaṃ ayyakassa dāraṇaṃ ajānanakabhesajjaṃ nāma, yāva niddābhesajjampi jānanti yevāti āha.

Pañcasikhoti pañcasikhagandhabbasadiso hutvā. Pañcasikhagandhabbadeva-puttassa kira sabbadevatā attabhāvaṃ mamāyanti. Tasmā brahmāpi tādisaṃyeva attabhāvaṃ nimminivā pāturahosi. **Pallaṅkena nisīdīti** pallaṅkaṃ ābhujitvā nisīdi.

Vissatṭhoti sumutto apalibuddho. **Viññeyyoti** atthaviññāpano. **Mañjū** Ti madhuro mudu. **Savanīyoti** sotabbayuttako kaṇṇasukho. **Bindūti** (2.0234) ekagghano. **Avisā-rīti** suvisado avippakiṇṇo. **Gambhīroti** nābhimūlato paṭṭhāya gambhīrasamuṭṭhito, na jivhādanta-oṭṭhatālumattappahārasamuṭṭhito. Evaṃ samuṭṭhito hi amadhuro ca hoti, na ca dūraṃ sāveti. **Ninnādīti** mahāmeghamudiṅgasaddo viya ninnādayutto. Apicettha pacchimaṃ pacchimaṃ padaṃ purimassa purimassa atthoyevāti vedi-tabbo. **Yathāparisanti** yattakā parisā, tattakameva viññāpeti. Anto parisāyaṃ yevassa saddo samparivattati, na bahiddhā vidhāvati. **Ye hi kecīti** ādi bahujanahitāya paṭipannabhāvadassanattamaṃ vadati. **Saraṇaṃ gatāti** na yathā vā tathā vā saraṇaṃ gate sandhāya vadati. Nibbematikagahitasaraṇe pana sandhāya vadati. **Gandhabbakāyaṃ paripūrentīti** gandhabbadevagaṇaṃ paripūrenti. Iti amhākaṃ satthu loke uppannakālato paṭṭhāya cha devalokādīsū piṭṭhaṃ koṭṭetvā pūritanāḷi viya saravananaḷavanaṃ viya ca nirantaraṃ jātaparisāti āha.

Bhāvita-iddhipādavaṇṇanā

287. Yāvasupaññattā cime tena bhagavatāti tena mayhaṃ satthārā bhagavatā yāva supaññattā yāva sukathitā. **Iddhipādā**ti ettha ijjanaṭṭhena iddhi, paṭiṭṭhānaṭṭhena pādāti veditabbā. **Iddhipahutāyāti** iddhipahonakatāya. **Iddhivisavitāyāti** iddhivipajjanabhāvāya, punappunaṃ āsevanavasena ciṇṇavasitāyāti vuttaṃ hoti. **Iddhivikubbanatāyāti** iddhivikubbanabhāvāya, nānappakārato katvā dassana-tthāya. **Chandasamādhippadhānasāṅkhārasamannāgatanti**-ādīsū chanda hetuko chandādhiko vā samādhi chandasamādhi, kattukamyatāchandaṃ adhipatiṃ karitvā paṭiladdhasamādhissetaṃ adhivacanaṃ. Padhānabhūtā saṅkhārā padhā-nasaṅkhārā. Catukiccasādhakassa sammappadhānavīriyassetamaṃ adhivacanaṃ. **Samannāgatanti** chandasamādhinā ca padhānasaṅkhārena ca upetaṃ. **Iddhipā-danti** nipphattipariyāyena ijjanaṭṭhena vā, ijhanti etāya sattā iddhā vuddhā ukkaṃ-sagatā hontīti iminā vā pariyāyena **iddhīti** saṅkhyamaṃ gatānaṃ abhiññācittasampayuttānaṃ chandasamādhippadhānasāṅkhārānaṃ adhiṭṭhānaṭṭhena pādabhūto sesacittacetāsikarāsīti attho. Vuttañhetamaṃ- “iddhipādoti tathābhūtassa vedanā-kkhandho, saññākkhandho, saṅkhārakkhandho viññāṇakkhandho”ti (vibha. 434).

Iminā (2.0235) nayena sesesupi attho veditabbo. Yatheva hi chandaṃ adhipatiṃ karitvā paṭiladdhasamādhī chandasamādhīti vutto, evaṃ vīriyaṃ, cittaṃ, vīmaṃsaṃ adhipatiṃ karitvā paṭiladdhasamādhī vīmaṃsāsamādhīti vuccati. Apica upacārajjhānaṃ pādo, paṭhamajjhānaṃ iddhi. Sa-upacāraṃ paṭhamajjhānaṃ pādo, dutiyajjhānaṃ iddhīti evaṃ pubbabhāge pādo, aparabhāge iddhīti evamettha attho veditabbo. Vitthārena iddhipādakathā **visuddhimagge** ca **vibhaṅga-ṭṭhakathāya** ca vuttā.

Keci pana “nippahannā iddhi. Anippahanno iddhipādo”ti vadanti, tesaṃ vādama-danattāya abhidhamme **uttaracūlikavāro** nāma ābhato- “cattāro iddhipādā chandiddhipādo, vīriyiddhipādo, cittiddhipādo, vīmaṃsiddhipādo. Tattha katamo chandiddhipādo? Idha bhikkhu yasmiṃ samaye lokuttaraṃ jhānaṃ bhāveti niyyānikaṃ apacayaḡāmiṃ diṭṭhigatānaṃ pahānāya paṭhamāya bhūmiyā pattiyā viviccaeva kāmehi paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharati dukkhāpaṭipadaṃ dandhābhiññaṃ. Yo tasmiṃ samaye chando chandikatā kattukamyatā kusalo dhammacchando, ayaṃ vuccati chandiddhipādo, avasesā dhammā chandiddhipādasampayuttā”ti (vibha. 458). Ime pana lokuttaravaseneva āgatā. Tattha raṭṭhapālatthero chandaṃ dhuraṃ katvā lokuttaraṃ dhammaṃ nibbattesi. Soṇatthero vīriyaṃ dhuraṃ katvā, sambhūtatthero cittaṃ dhuraṃ katvā, āyasmā mogharājā vīmaṃsaṃ dhuraṃ katvāti.

Tattha yathā catūsu amaccaputtesu ṭhānantaraṃ patthetvā rājānaṃ upanissāya viharantesu eko upaṭṭhāne chandajāto rañño ajjhāsayañca ruciñca ñatvā divā ca ratto ca upaṭṭhahanto rājānaṃ ārādhetvā ṭhānantaraṃ pāpuṇi. Yathā so, evaṃ chandadhurena lokuttaradhammanibbattako veditabbo.

Eko pana- “divase divase upaṭṭhātuṃ ko sakkoti, uppanne kicce parakkamena ārādhessāmī”ti kupite paccante raññā pahito parakkamena sattumaddanaṃ katvā ṭhānantaraṃ pāpuṇi. Yathā so, evaṃ vīriyadhurena lokuttaradhammanibbattako veditabbo.

Eko (2.0236)- “divase divase upaṭṭhānampi urena sattisarapaṭicchannampi bhāroyeva, mantabalena ārādhessāmi”ti khattavijjāya kataparicayattā mantasaṃvidhānena rājānaṃ ārādhettvā ṭhānantaraṃ pāpuṇāti. Yathā so, evaṃ cittadhurena lokuttaradhammanibbattako veditabbo.

Aparo- “kiṃ imehi upaṭṭhānādīhi, rājāno nāma jātisampannassa ṭhānantaraṃ denti, tādisassa dento mayhaṃ dassati”ti jātisampattimeva nissāya ṭhānantaraṃ pāpuṇi, yathā so, evaṃ suparisuddhaṃ vīmaṃsaṃ nissāya vīmaṃsadhurena lokuttaradhammanibbattako veditabbo.

Anekavihitanti anekavidhaṃ. **Iddhividhanti** iddhikoṭṭhāsaṃ.

Tividha-okāsādhigamavaṇṇanā

288. Sukhassādhigamāyāti jhānasukhassa maggasukhassa phalasukhassa ca adhigamāya. **Saṃsaṭṭhoti** sampayuttacitto. **Ariyadhammanti** ariyena bhagavatā buddhena desitaṃ dhammaṃ. **Suṇāti**ti satthu sammukhā bhikkhubhikkhunī-ādīhi vā desiyamānaṃ suṇāti. **Yoniso manasikarotī**ti upāyato pathato kāraṇato ‘anicca’-ti-ādivasena manasi karoti. “**Yoniso manasikāro** nāma upāyamanasikāro pathamanasikāro, anicce aniccanti dukkhe dukkhanti anattani anattāti asubhe asubhanti saccānulomikena vā cittassa āvaṭṭanā anvāvaṭṭanā ābhogo samannāhāro manasikāro, ayaṃ vuccati yonisomanasikāro”ti. Evaṃ vutte yonisomanasikāre kammaṃ ārabhatīti attho. **Asaṃsaṭṭhoti** vatthukāmehipi kilesakāmehipi asaṃsaṭṭho viharati. **Uppajjati sukhanti** uppajjati paṭhamajjhānasukhaṃ. **Sukhā bhiyyo somanassanti** samāpattito vuṭṭhitassa jhānasukhapaccayā aparāparaṃ somanassaṃ uppajjati. **Pamudāti** tuṭṭhākārato dubbalapīti. **Pāmojjanti** balavataraṃ pītisomanassaṃ. **Paṭhamo okāsādhigamoti** paṭhamajjhānaṃ pañcanīvaraṇāni vikkhambhetvā attano okāsaṃ gahetvā tiṭṭhati, tasmā “paṭhamo okāsādhigamo”ti vuttaṃ.

Oḷārikāti (2.0237) ettha kāyavacīsaṅkhārā tāva oḷārikā hontu, cittasaṅkhārā kathaṃ oḷārikāti? Appahīnattā. Kāyasaṅkhārā hi catutthajjhānena pahīyanti, vacīsaṅkhārā dutiyajjhānena, cittasaṅkhārā nirodhasamāpattiyā. Iti kāyavacīsaṅkhāresu pahīnesupi te tiṭṭhantiyevāti pahīne upādāya appahīnattā oḷārikā nāma jātā. **Sukhanti** nirodhā vuṭṭhahantassa uppannaṃ catutthajjhānikaphalasaṃpattisukhaṃ. **Sukhā bhiyyo somanassati** phalasaṃpattito vuṭṭhitassa aparāparaṃ somanassaṃ. **Dutiyo okāsādhigamoti** catutthajjhānaṃ sukhaṃ dukkhaṃ vikkhambhetvā attano okāsaṃ gahetvā tiṭṭhati, tasmā “dutiyo okāsādhigamo”ti vuttaṃ. Dutiyatatiyajjhānāni panettha catutthe gahite gahitāneva hontīti visuṃ na vuttānīti.

Idaṃ kusalanti-ādīsu kusalaṃ nāma dasakusalakammamāpathā. **Akusalanti** dasa-akusalakammamāpathā. **Sāvajjadukādayopi** etesaṃ vaseneva veditabbā. Sabbañceva panetaṃ kaṇhañca sukkañca sappāṭibhāgañcāti **kaṇhasukkasappaṭibhāgaṃ**. Nibbānameva hetamaṃ appaṭibhāgaṃ. **Avijjā pahiyatīti** vaṭṭapaṭicchādikā avijjā pahiyati. **Vijjā uppajjatīti** arahattamaggavijjā uppajjati. **Sukhanti** arahattamaggasukhañceva phalasukhañca. **Sukhā bhiyyo somanassanti** phalasaṃpattito vuṭṭhitassa aparāparaṃ somanassaṃ. **Tatiyo okāsādhigamoti** arahattamaggo

sabbakilese vikkhambhetvā attano okāsaṃ gahetvā tiṭṭhati, tasmā “tatiyo okāsādhigamo”ti vutto. Sesamaggā pana tasmim̃ gahite antogadhā evāti visuṃ na vuttā.

Ime pana tayo okāsādhigamā aṭṭhatimsārammaṇavasena vitthāretvā kathetabbā. Kathaṃ? Sabbāni ārammaṇāni **visuddhimagge** vuttanayeneva upacārasena ca appanāvasena ca vavatthapetvā catuvīsatiyā ṭhānesu paṭhamajjhānaṃ “paṭhamo okāsādhigamo”ti kathetabbaṃ. Terasasu ṭhānesu dutiyatatiyajjhānāni, pannarasasu ṭhānesu catutthajjhānaṃca nirodhasamāpattim̃ pāpetvā “dutiyo okāsādhigamo”ti kathetabbaṃ. Dasa upacārajjhānāni pana maggassa padaṭṭhāna-bhūtāni tatiyaṃ okāsādhigamaṃ bhajanti. Apica tisu sikkhāsu adhisīlasikkhā paṭhamaṃ okāsādhigamaṃ bhajati, adhiccittasikkhā dutiyaṃ, adhipaññāsikkhā tatiyanti evaṃ sikkhāvasenapi kathetabbaṃ. Sāmaññaphalepi cūḷasilato yāva paṭhamajjhānā paṭhamo okāsādhigamo (2.0238), dutiyajjhānato yāva nevasaññānāsaññāyatanā dutiyo, vipassanāto yāva arahattā tatiyo okāsādhigamoti evaṃ sāmaññaphalasuttantavasenapi kathetabbaṃ. Tisu pana piṭakesu vinayapiṭakaṃ paṭhamaṃ okāsādhigamaṃ bhajati, suttantapiṭakaṃ dutiyaṃ, abhidhammapiṭakaṃ tatiyanti evaṃ piṭakavasenapi kathetabbaṃ.

Pubbe kira mahātherā vassūpanāyikāya imameva suttaṃ paṭṭhapenti. Kiṃ kāraṇā? Tīṇi piṭakāni vibhajitvā kathetuṃ labhissāmāti. Tepiṭakena hi samodhānetvā kathentassa dukkathitanti na sakkā vattuṃ. Tepiṭakaṃ bhajāpetvā kathitameva idaṃ suttaṃ sukathitaṃ hotīti.

Catusatipaṭṭhānavaṇṇanā

289. Kusalassādhigamāyāti maggakusalassa ceva phalakusalassa ca adhigamatthāya. Ubhayampi hettaṃ anavajjaṭṭhena khemaṭṭhena vā kusalameva. **Tattha sammāsamādhivatīti** tasmim̃ ajjhatakāye samāhito ekaggacitto hoti. **Bahiddhā parakāye ñāṇadassanaṃ abhinibbattetīti** attano kāyato parassa kāyābhimukhaṃ ñāṇaṃ peseti. Esa nayo sabbattha. Sabbattheva ca **satimāti** padena kāyādi-pariggāhikā sati, **lokoti** padena pariggahitakāyādayova loko. Cattāro cete satipaṭṭhānā lokiya lokuttaramissakā kathitāti veditabbā.

Sattasamādhiparikkhāraṇṇanā

290. Samādhiparikkhārāti ettha tayo parikkhārā. “Ratho sīlaparikkhāro jhānakkho cakkavīriyo”ti (saṃ. ni. 5.4) hi ettha alaṅkāro parikkhāro nāma. “Sattahi nagaraparikkhārehi suparikkhataṃ hoti”ti (a. ni. 7.67) ettha parivāro parikkhāro nāma. “Gilānapaccaya jīvitaparikkhāro”ti (dī. ni. 3.182) ettha sambhāro parikkhāro nāma. Idha pana parivāraparikkhārasena “satta samādhiparikkhārā”ti vuttaṃ. **Parikkhatāti** parivāritā. **Ayaṃ vuccati so ariyo sammāsamādhīti** ayaṃ sattahi ratanehi parivuto cakkavattī viya sattahi aṅgehi parivuto (2.0239) “ariyo sammāsamādhī”ti vuccati. **Sa-upaniso itipīti** sa-upanissayo itipi vuccati, saparivāro yevāti vuttaṃ hoti. **Sammādiṭṭhissāti** sammādiṭṭhiyaṃ ṭhitassa. **Sammāsa-**

ñkappo pahotīti sammāsañkappo pavattati. Esa nayo sabbapadesu. Ayam panattho maggavasenāpi phalavasenāpi veditabbo. Kathaṃ? Maggasammādi-
tṭhiyaṃ tṭhitassa maggasammāsañkappo pahoti ...pe... maggañāṇe tṭhitassa
maggavimutti pahoti. Tathā phalasammādiṭṭhiyaṃ tṭhitassa phalasammāsañkappo
pahoti ...pe... phalasammāñāṇe tṭhitassa phalavimutti pahotīti.

Svākkhātoti-ādīni visuddhimagge vaṇṇitāni. **Apārutāti** vivaṭā. **Amatassāti** nibbā-
nassa. **Dvārāti** pavesanamaggā. **Aveccappasādenāti** acalappasādena. **Dhammavi-
nītāti** sammāniyyānena niyyātā.

Atthāyaṃ itarā pajāti anāgāmino sandhāyāha, anāgāmino ca atthīti vuttaṃ hoti.
Puññabhāgāti puññakoṭṭhāsena nibbattā. **Ottappanti** ottappamāno. Tena kadāci
nāma musā assāti musāvādabhayaena sañkhātum na sakkomi, na pana mama
sañkhātum balaṃ natthīti dīpeti.

291. Taṃ kiṃ maññati bhavanti iminā kevalaṃ vessavaṇaṃ pucchati, na
panassa evarūpo satthā nāhosīti vā na bhavissatīti vā laddhi atthi. Sabbabuddhā-
nañhi abhisamaye viseso natthi.

292. Sayamparisāyanti attano parisāyaṃ. **Tayidaṃ brahmacariyanti** taṃ idaṃ
sakalaṃ sikkhattayabrahmacariyaṃ. Sesam uttānameva. Imāni pana padāni
dhammasaṅgāhakattherehi tṭhapitānīti.

Iti sumaṅgalavilāsiniyā dīghanikāyaṭṭhakathāyaṃ

Janavasabhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Mahāgovindasuttavaṇṇanā

293. Evaṃ (2.0240) me sutanti mahāgovindasuttaṃ. Tatrāyamanuttānapadava-
ṇṇanā- **pañcasikhoti** pañcacūḷo pañcakuṇḍaliko. So kira manussapathe puññaka-
mmakaraṇakāle daharo pañcacūḷakadārakakāle vacchapālakajetṭhako hutvā
aññepi dārake gahetvā bahigāme catumaggaṭṭhānesu sālaṃ karonto pokkharāṇiṃ
khaṇanto setuṃ bandhanto visamaṃ maggaṃ samaṃ karonto yānānaṃ akkhapa-
tṭighātanarukkhe harantoti evarūpāni puññāni karonto vicarivā daharova kālama-
kāsi. Tassa so attabhāvo iṭṭho kanto manāpo ahosi. So kālaṃ katvā cātumahārāji-
kadevaloke navutivassasatasahassappamāṇaṃ āyumaṃ gahetvā nibbatti. Tassa
tigāvutappamāṇo suvaṇṇakkhandhasadiso attabhāvo ahosi. So sakaṭasahassa-
mattaṃ ābharaṇaṃ pasādhettvā navakumbhamatte gandhe vilimpitvā dibbaratta-
vatthadharo rattasuvaṇṇakaṇṇikaṃ piḷandhitvā pañcahi kuṇḍalakehi piṭṭhiyaṃ
vattamānehi pañcacūḷakadārakaparihāreneva vicarati. Tenetaṃ “pañcasikho”
tveva sañjānanti.

Abhikkantāya rattiyāti abhikkantāya khīṇāya rattiyā, ekakoṭṭhāsaṃ atitāyāti
attho. **Abhikkantavaṇṇoti** ati-iṭṭhakantamanāpavaṇṇo. Pakatīyāpi hesa kanta-

vaṇṇo, alaṅkaritvā āgatattā pana abhikkantavaṇṇo ahosi. **Kevalakappanti** anava-
sesaṃ samantato. Anavasesattho ettha kevalasaddo. Kevalapariapuṇṇanti ettha
viya. Samantato attho kappasaddo, kevalakappaṃ jetavananti-ādīsu viya. **Obhāse-
tvāti** ābhāya pharitvā, candimā viya sūriyo viya ca ekobhāsaṃ ekapajjotaṃ kari-
tvāti attho.

Devasabhāvaṇṇanā

294. Sudhammāyaṃ sabhāyanti sudhammāya nāma itthiyā ratanamattakaṇṇi-
karukkhanissandena nibbattasabhāyaṃ. Tassā kira phalikamayā bhūmi, maṇi-
mayā āṇiyo (2.0241), suvaṇṇamayā thambhā, rajatamayā thambhaghaṭṭikā ca
saṅghātā ca, pavāḷamayāni vāḷarūpāni, sattaratanamayā gopānasiyo ca pakkha-
pāsakā ca mukhavaṭṭi ca, indanīla-itṭhakāhi chadanaṃ, sovaṇṇamayāṃ chadana-
pīṭhaṃ, rajatamayā thūpikā, āyāmato ca vitthārato ca tīṇi yojanasatāni, parikkhe-
pato navayojanasatāni, ubbedhato pañcayojanasatāni, evarūpāyaṃ sudha-
mmāyaṃ sabhāyaṃ.

Dhataratṭho-ādīsu **dhataratṭho** gandhabbarājā gandhabbadevatānaṃ koṭisata-
sahassena parivuto koṭisatasahassasuvaṇṇamayāni phalakāni ca suvaṇṇasattiyo
ca gāhāpetvā puratthimāya disāya pacchimābhimukho dvīsu devalokesu devatā
purato katvā nisinno.

Virūḷhako kumbhaṇḍarājā kumbhaṇḍadevatānaṃ koṭisatasahassena parivuto
koṭisatasahassarajatamayāni phalakāni ca suvaṇṇasattiyo ca gāhāpetvā dakkhi-
ṇāya disāya uttarābhimukho dvīsu devalokesu devatā purato katvā nisinno.

Virūpakkho nāgarājā nāgānaṃ koṭisatasahassena parivuto koṭisatasahassama-
ṇimayāni mahāphalakāni ca suvaṇṇasattiyo ca

gāhāpetvā pacchimāya disāya puratthimābhimukho dvīsu devalokesu devatā purato katvā nisinno.

Vessavaṇo yakkharājā yakkhānaṃ koṭisatasahassena parivuto koṭisatasahasapavālamayāni mahāphalakāni ca suvaṇṇasattiyo ca gāhāpetvā uttarāya disāya dakkhiṇābhimukho dvīsu devalokesu devatā purato katvā nisinnoti vedītabbo.

Atha pacchā amhākaṃ āsanaṃ hotīti tesam pacchato amhākaṃ nisīdituṃ okāso pāpuṇāti. Tato paraṃ pavisituṃ vā passituṃ vā na labhāma. Sannipātakāraṇaṃ panettha pubbe vuttaṃ catubbidhameva. Tesu vassūpanāyikasaṅgaho vitthārīto. Yathā pana vassūpanāyikāya, evaṃ mahāpavāraṇāyapi puṇṇamadvase sannipatitvā “ajja kattha gantvā kassa santike pavāressāmā”ti mantenti. Tattha sakko devānamindo yebhuyyena piyaṅgudīpamahāvihārasmiṃyeva pavāreti. Sesā devatā pāricchattakādīni (2.0242) dibbapupphāni ceva dibbacandanacuṇṇāni ca gahetvā attano attano manāpaṭṭhānameva gantvā pavārenti. Evaṃ pavāraṇasaṅgahatthāya sannipatanti.

Devaloke pana **āsāvati** nāma latā atthi. Sā pupphissatīti devā vassasahassaṃ upaṭṭhānaṃ gacchanti. Pāricchattake pupphamāne ekavassaṃ upaṭṭhānaṃ gacchanti. Te tassa paṇḍupalāsādibhāvato paṭṭhāya attamanā honti. Yathāha-

“Yasmiṃ, bhikkhave, samaye devānaṃ tāvatimsānaṃ pāricchattako koviḷāro paṇḍupalāso hoti, attamanā, bhikkhave, devā tāvatimsā tasmīṃ samaye honti-‘paṇḍupalāso kho dāni pāricchattako koviḷāro, na cirasseva pannapalāso bhavissati’ti. Yasmiṃ, bhikkhave, samaye devānaṃ tāvatimsānaṃ pāricchattako koviḷāro pannapalāso hoti, khāraḁajāto hoti, jālakajāto hoti, kuṭumalakajāto hoti, korakajāto hoti. Attamanā, bhikkhave, devā tāvatimsā tasmīṃ samaye honti-‘korakajāto dāni pāricchattako koviḷāro na cirasseva sabbapāliphullo bhavissati’-ti (a. ni. 7.69).

Sabbapāliphullassa kho pana, bhikkhave, pāricchattakassa koviḷārassa samantā paññāsa yojanāni ābhāya phuṭaṃ hoti, anuvātaṃ yojanasataṃ gandho gacchati. Ayamānubhāvo pāricchattakassa koviḷārassā”ti.

Pupphite pāricchattake ārohaṇakiccaṃ vā aṅkusakaṃ gahetvā namanakiccaṃ vā pupphāharaṇatthaṃ caṅkoṭakakiccaṃ vā natthi, kantanakavāto uṭṭhahitvā pupphāni vaṇṭato kantati, sampaṭicchanaḁavāto sampaṭicchati, pavesanaḁavāto sudhammaṃ devasabhaṃ paveseti, sammajjanaḁavāto purāṇapupphāni nīharati, santharaṇakavāto pattakaṇṇikakesarāni naccanto santharati, majjhaṭṭhāne dhammāsanaṃ hoti. Yojanappamaṇo ratanapallaṅko upari tiyojanaena setacchattena dhārayamānena, tadanantaraṃ sakkassa devaraṅṅo (2.0243) āsanaṃ atthariyati. Tato tetṭimsāya devaputtānaṃ, tato aññāsaṃ mahesakkhadevatānaṃ. Aññataradevatānaṃ pana pupphakaṇṇikāva āsanaṃ hoti.

Devā devasabhaṃ pavisitvā nisīdanti. Tato pupphehi reṇuvaṭṭi uggantvā upari kaṇṇikaṃ āhacca nipatamānā devatānaṃ tigāvutappamaṇaṃ attabhāvaṃ lākhārasaparikkamasajjitaṃ viya karoti. Tesam sā kiḷā catūhi māsehi pariyosānaṃ gacchati. Evaṃ pāricchattakakīḷānubhavanatthāya sannipatanti.

Māsassa pana aṭṭhadvase devaloke mahādhammasavanaṃ ghusati. Tattha sudhammāyaṃ devasabhāyaṃ sanaṅkumāro vā mahābrahmā, sakko vā devānamindo, dhammakathikabhikkhu vā, aññataro vā dhammakathiko devaputto dhammakathaṃ katheti. Aṭṭhamiyaṃ pakkhassa catunnaṃ mahārājānaṃ amaccā, cātuddasiyaṃ puttā, pannarase sayāṃ cattāro mahārājāno nikkhamitvā suvaṇṇapaṭṭaṅca jātihiṅgulakaṅca gaṇhitvā gāmanigamarājadhāniyo anuvicaranti. Te-
 “asukā nāma itthi vā puriso vā buddhaṃ saraṇaṃ gato, dhammaṃ saraṇaṃ gato. Saṅghaṃ saraṇaṃ gato. Pañcasīlāni rakkhati. Māsassa aṭṭha uposathe karoti. Mātu-upaṭṭhānaṃ pūreti. Pitu-upaṭṭhānaṃ pūreti. Asukaṭṭhāne uppalahatthakasa-
 tena pupphakumbhena pūjā katā. Dīpasahassaṃ āropitaṃ. Akāladhammasa-
 vanaṃ kārītaṃ. Chattavedikā puṭavedikā kucchivedikā sīhāsanaṃ sīhasopānaṃ
 kārītaṃ. Tīṇi sucaritāni pūreti. Dasakusalakammapathe samādāya vattati”ti suva-
 ṇṇapaṭṭe jātihiṅgulakena likhitvā āharitvā pañcasikhassa hatthe denti. Pañcasikho
 mātālissa hatthe deti. Mātali saṅgāhako sakkassa devaraṅṅo deti.

Yadā puñṇakammakārakā bahū na honti, potthako khuddako hoti, taṃ disvāva
 devā- “pamatto, vata bho mahājano viharati, cattāro apāyā paripūrissanti, cha
 devalokā tucchā bhavissanti”ti anattamanā honti. Sace pana potthako mahā hoti,
 taṃ disvāva devā- “appamatto, vata bho, mahājano viharati, cattāro apāyā suñṇā
 bhavissanti (2.0244), cha devalokā paripūrissanti, buddhasāsane puñṇāni karitvā
 āgate mahāpuñṇe purakkhatvā nakkhattaṃ kilītuṃ labhissāmā”ti attamanā honti.
 Taṃ potthakaṃ gahe tvā sakko devarājā vāceti. Tassa pakatiniyāmena kathe-
 ntassa saddo dvādasa yojanāni gaṇhāti. Uccena sarena kathentassa ca sakalaṃ
 dasayojanasahassaṃ devanagaraṃ chādetvā tiṭṭhati. Evaṃ dhammasavana-
 tthāya sannipatanti. Idha pana pavāraṇasaṅgahatthāya sannipatitāti veditabbā.

Tathāgataṃ namassantāti navahi kāraṇehi tathāgataṃ namassamānā.
Dhammassa ca sudhammatanti svākkhātātādibhedaṃ dhammassa sudha-
 mmataṃ ujuppaṭipannatādibhedaṃ saṅghassa ca suppaṭipattinti attho.

Aṭṭhayathābhuccavaṇṇanā

296. Yathābhucceti yathābhūte yathāsabhāve. **Vaṇṇeti** guṇe. **Payirudāhāsīti**
 kathesi. **Bahujanahitāya paṭipannoti** kathaṃ paṭipanno? Dīpaṅkarapādamūle
 aṭṭha dhamme samodhānetvā buddhatthāya abhinīharamānopi bahujanahitāya
 paṭipanno nāma hoti.

Dānapāramī, sīlapāramī, nekkhammapāramī, pañṇāpāramī, vīriyapāramī,
 khantipāramī, saccapāramī, adhiṭṭhānapāramī, mettāpāramī, upekkhāpāramīti
 kappasatasahassādhikāni cattāri asaṅkhyeyyāni imā dasa pāramiyo pūrentopi
 bahujanahitāya paṭipanno.

Khantivāditāpasakāle, cūladhammapālakumārakāle, chaddantanāgarājakāle,
 bhūridattacampeyyasaṅkhapālanāgarājakāle, mahākapikāle ca tādisāni dukka-
 rāni karontopi bahujanahitāya paṭipanno. Vessantarattabhāve ṭhatvā sattasataka-
 mahādānaṃ datvā sattasu ṭhānesu pathaviṃ kompetvā pāramikūṭaṃ gaṇhantopi

bahujanahitāya paṭipanno. Tato anantare attabhāve tusitapure yāvatāyukaṃ tiṭṭhantopi bahujanahitāya paṭipanno.

Tattha pañca pubbanimittāni disvā dasasahassacakkavāḷadevatāhi yācito pañca mahāvilokanāni viloketvā devānaṃ saṅghatthāya paṭiññaṃ datvā tusitapurā (2.0245) cavitvā mātukucchiyaṃ paṭisandhiṃ gaṇhantopi bahujanahitāya paṭipanno.

Dasa māse mātukucchiyaṃ vasitvā lumbinīvane mātukucchito nikkhamantopi, ekūnatimsavassāni agāraṃ ajjhāvasitvā mahābhinnikkhamaṃ nikkhamitvā anomanadīre pabbajantopi, chabbassāni padhānena attānaṃ kilametvā bodhipallaṅkaṃ āruya sabbaññutaññāṇaṃ paṭivijjhantopi, sattasattāhaṃ bodhimaṇḍe yāpentopi, isipatanaṃ āgamma anuttaraṃ dhammacakkaṃ pavattentopi, yamaka-pāṭihāriyaṃ karontopi, devorohaṇaṃ orohantopi, buddho hutvā pañcacattālīsa vassāni tiṭṭhantopi, āyusaṅkhāraṃ ossajantopi, yamakasālānamantare anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyantopi bahujanahitāya paṭipanno. Yāvassa sāsapamattāpi dhātuyo dharanti, tāva bahujanahitāya paṭipannoti veditabbo. Sesapadāni etasseva vevacanāni. Tattha pacchimaṃ pacchimaṃ purimassa purimassa attho.

Neva atītaṃse samanupassāma, na panetarahīti atītepi buddhato aññaṃ na samanupassāma, anāgatepi na samanupassāma, etarahi pana aññaṃ satthuno abhāvatoyeva aññaṃ tena bhagavatā na samanupassāmāti ayamettha attho. Aṭṭhakathāyampi hi- “atītānāgatā buddhā amhākaṃ satthārā sadisāyeva, kiṃ sakko katheti”ti vicāretvā- “etarahi bahujanahitāya paṭipanno satthā amhākaṃ satthāraṃ muñcitvā añño koci natthi, tasmā na passāmāti katheti”ti vuttaṃ. Yathā ca ettha, evaṃ ito paresupi padesu ayamattho veditabbo. Svākkhātādīni ca kusalādīni ca vuttatthāneva.

Gaṅgodakaṃ yamunodakenāti gaṅgāyamunānaṃ samāgamaṭṭhāne udakaṃ vaṇṇenapi gandhenapi rasenapi saṃsandati sameti, majjhe bhinnasuvaṇṇaṃ viya ekasadisameva hoti, na mahāsamudda-udakena saṃsaṭṭhakāle viya visadisamaṃ. Parisuddhassa nibbānassa paṭipadāpi parisuddhāva. Na hi daharakāle vejjakammādīni katvā agocare caritvā mahallakakāle nibbānaṃ daṭṭhuṃ sakkā, nibbānagāminī pana paṭipadā parisuddhāva vaṭṭati ākāsūpamā. Yathā hi ākāsampi alaggaṃ parisuddhaṃ candimasūriyānaṃ ākāse icchiticchitaṭṭhānaṃ gacchantānaṃ viya nibbānaṃ gacchantassa bhikkhuno paṭipadāpi kule vā gaṇe vā alaggā (2.0246) abaddhā ākāsūpamā vaṭṭati. Sā panesā tādisāva bhagavatā paññattā kathitā desitā. Tena vuttaṃ- “saṃsandati nibbānañca paṭipadā cā”ti.

Paṭipannānanti paṭipadāya ṭhitānaṃ. **Vusitavatanti** vutthavāsānaṃ etesaṃ. **Laddhasahāyoti** etesaṃ tattha tattha saha ayanato sahāyo. “Aduṭṭhiyo asahāyo appaṭṭisamo”ti idaṃ pana asadisatṭhena vuttaṃ. **Apanujjāti** tesamaṃ majjhepi phala-samāpattiyā viharanto cittaṃ apanujja, apanujjeva ekārāmatamaṃ anuyutto vihara-tīti attho.

Abhinipphanno kho pana tassa bhagavato lābhoti tassa bhagavato mahālābhō uppanno. Kadā paṭṭhāya uppanno? Abhisambodhiṃ patvā sattasattāhaṃ atikka-

mitvā isipatane dhammacakkaṃ pavattetvā anukkamena devamanussānaṃ damanaṃ karontassa tayo jaṭile pabbājetvā rājagahaṃ gatassa bimbisāradama-nato paṭṭhāya uppanno. Yaṃ sandhāya vuttaṃ- “tena kho pana samayena bhagavā sakkato hoti garukato mānito pūjito apacito lābhī cīvarapiṇḍapātasenāsa-nagilānapaccayabhesajjaparikkhārānan”ti (saṃ. ni. 2.70). Satasahassakappādhi-kesu catūsu asaṅkhyeyyesu ussannapuññanissandasamuppanno lābhasakkāro mahogho viya ajjhottharamāno āgacchati.

Ekasmiṃ kira samaye rājagahe sāvattiyaṃ sākete kosambiyaṃ bārāṇasiyaṃ bhagavato paṭipāṭibhattaṃ nāma uppannaṃ, tattheke- “ahaṃ sataṃ vissajjetvā dānaṃ dassāmi”ti paṇṇaṃ likhitvā vihāradvāre bandhi. Añño- ahaṃ dve satāni. Añño- ahaṃ pañca satāni. Añño- ahaṃ sahaṃsaṃ. Añño- ahaṃ dve sahaṃsāni. Añño- ahaṃ pañca. Dasa. Vīsati. Paññāsaṃ; añño- ahaṃ sata-sahaṃsaṃ. Añño- ahaṃ dve sata-sahaṃsāni vissajjetvā dānaṃ dassāmi”ti paṇṇaṃ likhitvā vihāradvāre bandhi. Janapadacārikaṃ carantampi okāsaṃ labhitvā- “dānaṃ dassāmi”ti sakaṭāni pūretvā mahājano anubandhiyeva. Yathāha- “tena kho pana samayena jānapadā manussā bahū loṇampi telampi taṇḍulampi khādaniyampi sakaṭesu āropetvā bhagavato piṭṭhito piṭṭhito anubandhā honti- ‘yattha paṭipāṭiṃ (2.0247) labhissāma, tattha bhattaṃ karissāmā’ti” (mahāva. 282). Evaṃ aññānīpi khandhake ca vinaye ca bahūni vatthūni veditabbāni.

Asadisadāne panesa lābho matthakaṃ patto. Ekasmiṃ kira samaye bhagavati janapadacārikaṃ caritvā jetavanaṃ sampatte rājā nimantetvā dānaṃ adāsi. Duti-yadivase nāgarā adamsu. Puna tesaṃ dānato atirekaṃ rājā, tassa dānato atirekaṃ nāgarāti evaṃ bahūsu divasesu gatesu rājā cintesi- “ime nāgarā divase divase atirekataraṃ karonti, pathavissaro pana rājā nāgarehi dāne parājitoti garahā bhavissati”ti. Athassa mallikā upāyaṃ ācikkhi. So rājāṅgaṇe sālakalyāṇi-padarehi maṇḍapaṃ kāretvā taṃ nīluppalehi chādetvā pañca āsanasatāni paññāpetvā pañca hatthisatāni āsanānaṃ pacchābhāge ṭhapetvā ekekena hatthinā eke-kassa

bhikkhuno setacchattam dhārāpesi. Dvinnaṃ dvinnaṃ āsanānaṃ antare sabbālaṅkārapaṭimaṇḍitā ekekā khattiyadhītā catujjātiyagandham pisati. Niṭṭhitam niṭṭhitam majjhaṭṭhāne gandhambāṇe pakkhipati, taṃ aparā khattiyadhītā niluppalahatthakena samparivatteti. Evaṃ ekekassa bhikkhuno tisso tisso khattiyadhītarō parivārā, aparā sabbālaṅkārapaṭimaṇḍitā itthī tālavaṇṭam gahetvā bījati, aññā dhamakaraṇam gahetvā udakam parissāveti, aññā pattato udakam harati. Bhagavato cattāri anagghāni ahesuṃ. Pādakathalikā ādhārako apassenaphalakaṃ chattapādamaṇḍiti imāni cattāri anagghāni ahesuṃ. Saṅghanavakassa deyyadhammo satasahassaṃ agghati. Tasmīṅca dāne aṅgulimālatthero saṅghanavako ahoṣi. Tassa āsanasaṃpe ānīto hatthī taṃ upagantuṃ nāsakkhi. Tato rañño ārocesuṃ. Rājā- “añño hatthī natthī”ti? Duṭṭhahatthī pana atthi, ānetuṃ na sakkāti. Sammāsambuddho- saṅghanavako katara mahārājāti? Aṅgulimālatthero bhagavāti. Tena hi taṃ duṭṭhahatthiṃ ānetvā ṭhapetu, mahārājāti. Hatthiṃ maṇḍayitvā ānayiṃsu. So therassa tejena nāsāvātasañcaraṇamattampi kātuṃ nāsakkhi. Evaṃ nirantaram satta divasāni dānaṃ diyyittha. Sattame divase rājā dasabalam vanditvā- “bhagavā mayham dhammaṃ desethā”ti āha.

Tassaṅca (2.0248) parisati kāḷo ca juṇho cāti dve amaccā honti. Kāḷo cintesi- “nassati rājakulassa santakam, kiṃ nāmete ettakā janā karissanti, bhuñjitvā vihāram gantvā niddāyissanteva, idaṃ pana eko rājapuriso labhitvā kiṃ nāma na kareyya, aho nassati rañño santakan”ti. Juṇho cintesi- “mahantaṃ idaṃ rājattanaṃ nāma, ko añño idaṃ kātuṃ sakkhissati? Kiṃ rājā nāma so, yo rājattane ṭhitopi evarūpaṃ dānaṃ dātuṃ na sakkoti”ti. Bhagavā parisāya ajjhāsayaṃ olokento tesam dvinnaṃ ajjhāsayaṃ veditvā- “sace ajja juṇhassa ajjhāsayena dhammakatham kathemi, kāḷassa sattadhā muddhā phalissati. Mayā kho pana sattānuddayatāya pāramiyo pūritā. Juṇho aññasmimpi divase mayi dhammaṃ kathayante maggaphalam paṭivijjhissati, idāni pana kāḷam olokessāmī”ti rañño catuppadikameva gātham abhāsi-

“Na ve kadariyā devalokaṃ vajanti,
bālā have nappasaṃsanti dānaṃ;
dhīro ca dānaṃ anumodamāno,
teneva so hoti sukhī paratthā”ti. (dha. pa. 177);

Rājā anattamano hutvā- “mayā mahādānaṃ dinnaṃ, satthā ca me mandameva dhammaṃ kathesi, nāsakkhiṃ maññe dasabalassa cittaṃ gahetun”ti. So bhutta-pātarāso vihāram gantvā bhagavantaṃ vanditvā pucchi- “mayā, bhante, mahantaṃ dānaṃ dinnaṃ, anumodanā ca me na mahatī katā, ko nu kho me, bhante, doso”ti? Natthi, mahārāja, tava doso, parisā pana aparisuddhā, tasmā dhammaṃ na desesinti. Kasmā pana bhagavā parisā na suddhāti? Satthā dvinnaṃ amaccānaṃ parivitakkaṃ ārocesi. Rājā kāḷam pucchi- “evaṃ, tāta, kāḷā”ti? “Evaṃ, mahārājā”ti. “Mayi mama santakam dadamāne tava kataram ṭhānaṃ rujjati, na taṃ sakkomi passituṃ, pabbājetha naṃ mama raṭṭhato”ti āha. Tato juṇham pakkosāpetvā pucchi- “evaṃ kira, tāta, cintesi”ti? “Āma, mahārājā”ti. “Tava cittānurūpameva hotū”ti tasmimyeva maṇḍape evaṃ paññattesuyeva āsa-

nesu pañca bhikkhusatāni nisīdāpetvā tāyeva khattiyadhītarō parivārāpetvā rājagehato dhanam gahetvā mayā (2.0249) dinnasadisameva satta divasāni dānam dehīti. So tathā adāsi. Datvā sattame divase- “dhammam bhagavā desethā”ti āha.

Satthā dvinnampi dānānam anumodanam ekato katvā dve mahānadiyo ekoghapuññā kurumāno viya mahādhammadesanam desesi. Desanāpariyosāne juṅho sotāpanno ahosi. Rājā pasīditvā dasabalassa bāhiravatthum nāma adāsi. Evaṃ abhinipphanno kho pana tassa bhagavato lābhoti veditabbo.

Abhinipphanno silokoti vaṇṇaguṇakittanam. Sopi bhagavato dhammacakka-ppavattanato paṭṭhāya abhinipphanno. Tato paṭṭhāya hi bhagavato khattiyāpi vaṇṇam kathenti. Brāhmaṇāpi gahapatayopi nāgā supaṇṇā gandhabbā devatā brahmānopi kittim vatvā- “itipi so bhagavā”ti-ādinā. Aññatitthiyāpi vararojassa sahasam datvā samaṇassa gotamassa avaṇṇam kathehīti uyyojesum. So sahasam gahetvā dasalam pādatalato paṭṭhāya yāva kesantā apalokayamāno likkhāmattampi vajjam adisvā- “vipakīṇṇadvattiṃsamahāpurisalakkhaṇe asīti-anubyañjanavibhūsite byāmapabhāparikkhitte suphullitapāricchattakatārāgaṇasamujjalita-antalikkhavicittakusumasassirikanandanavanasadise anavajja-attabhāve avaṇṇam vadantassa mukhampi viparivatteyya, muddhāpi sattadhā phaleyya, avaṇṇam vattum upāyo natthi, vaṇṇameva vadissāmi”ti pādatalato paṭṭhāya yāva kesantā atirekapadasahassena vaṇṇameva kathesi. Yamakapāṭihāriye panesa **vaṇṇo** nāma matthakam patto. Evaṃ abhinipphanno silokoti.

Yāva maññe khattiyāti khattiyā brāhmaṇā vessā suddā nāgā supaṇṇā yakkhā asurā devā brahmānoti sabbeva te sampiyāyamānarūpā haṭṭhatuṭṭhā viharanti. **Vigatamado kho panāti** ettakā mam janā sampiyāyamānarūpā viharantīti na madapamatto hutvā davādivasena āhāram āhāreti, aññadatthu vigatamado kho pana so bhagavā āhāram āhāreti.

Yathāvādīti (2.0250) yaṃ vācāya vadati, tadvayamevassa kāyakammaṃ hoti. Yañca kāyena karoti, tadvayamevassa vacīkammaṃ hoti. Kāyo vā vācam, vācā vā kāyam nātikkamati, vācā kāyena, kāyo ca vācāya sameti. Yathā ca-

“Vāmena sūkaro hoti, dakkhiṇena ajāmigo;
sarena nelako hoti, visāṇena jaraggavo”ti.-

Ayaṃ sūkarayakkho sūkare disvā sūkarasadisam vāmapassam dassetvā te gahetvā khādati, ajāmige disvā taṃsadisam dakkhiṇapassam dassetvā te gahetvā khādati, nelakavacchake disvā vacchakaravam ravanto te gahetvā khādati, goṇe disvā tesam visāṇasadisāni visāṇāni māpetvā te dūratova- “goṇo viya dissati”ti evaṃ upagate gahetvā khādati. Yathā ca dhammikavāyasajātake sakuṇehi puṭṭho vāyaso- “ahaṃ vātabhakkho, vātabhakkhatāya mukham vivarivā pāṇakānañca maraṇabhayena ekeneva pādena ṭhito, tasmā tumhepi-

“Dhammam caratha bhaddam vo, dhammam caratha ñātayo;
dhammacārī sukham seti, asmim loke paramhi cā”ti.

Sakuṇesu vissāsam uppādesi, tato-

“Bhaddako vatāyam pakkhī, dijo paramadhammiko;
ekapādena tiṭṭhanto, dhammo dhammoti bhāsati”ti.

Evam̄ vissāsamāgate sakuṇe khādittha. Tena tesam̄ vācā kāyena, kāyo ca vācāya na sameti, na evam̄ bhagavato. Bhagavato pana vācā kāyena, kāyo ca vācāya sametiyevāti dasseti.

Tiṇṇā taritā vicikicchā assāti **tiṇṇavicikicchō**. “Kathamidaṃ kathamidaṃ”ti eva-rūpā vigatā kathaṃkathā assāti **vigatakathaṃkathō**. Yathā hi mahājano- “ayaṃ rukkhō, kiṃ rukkhō nāma, ayaṃ gāmo, ayaṃ janapado, idaṃ raṭṭhaṃ, kiṃ raṭṭhaṃ nāma, kasmā nu kho ayaṃ rukkhō ujukkhandho, ayaṃ vaṅkakkhandho, kasmā kaṇṭako koci ujuko hoti, koci vaṅko, pupphaṃ kiñci sugandhaṃ, kiñci duggandhaṃ, phalaṃ kiñci (2.0251) madhuraṃ, kiñci amadhuraṃ”ti sakaṅkhova hoti, na evam̄ satthā. Satthā hi- “imesaṃ nāma dhātūnaṃ ussannussannattā idaṃ evam̄ hoti”ti vigatakathaṃkathova. Yathā ca paṭhamajjhānādilābhīnaṃ dutiyajjhānādīsu kaṅkhā hoti. Paccekabuddhānampi hi sabbaññutaññāṇe yāthāvasanniṭṭhānābhā-vato vohāravasena kaṅkhā nāma hotiyeva, na evam̄ buddhassa. So hi bhagavā sabbattha vigatakathaṃkathoti dasseti.

Pariyositasāṅkappoti yathā keci sīlamattena, keci vipassanāmattena, keci paṭha-majjhānena ...pe... keci nevasaññānāsaññāyatanaśamāpattiyā, keci sotāpanna-bhāvamattena ...pe... keci arahattena, keci sāvaka-pāramiññāṇena, keci pacceka-bodhiññāṇena pariyośitasāṅkappā paripuṇṇamanorathā honti, na evam̄ mama satthā. Mama pana satthā sabbaññutaññāṇena pariyośitasāṅkappoti dasseti.

Ajjhāsayaṃ ādibrahmacariyanti karaṇatthe paccattavacanāṃ, adhikāsayena uttamanissayaabhūtena ādibrahmacariyena porāṇabrahmacariyabhūtena ca ariya-maggena tiṇṇavicikicchō vigatakathaṃkathō pariyośitasāṅkappoti attho. “Pubbe ananussutesu dhammesu sāmaṃ saccāni abhisambujjhi, tattha ca sabbaññutaṃ patto, balesu ca vasībhāvan”ti hi vacanato pariyośitasāṅkappatāpi bhagavato ariyamaggeneva nipphannāti.

297. Yathariva bhagavāti yathā bhagavā, evam̄ ekasmiṃ jambudīpatale catūsu disāsu cārikaṃ caramānā aho vata cattāro jinā dhammaṃ deseyyunti paccāsisamānā vadanti. Athāpare tīsu maṇḍalesu ekato vicaraṇabhāvaṃ ākaṅkhamānā **tayo sammāsambuddhāti** āhaṃsu. Apare- “dasa pāramiyo nāma pūretvā catunnaṃ tiṇṇaṃ vā uppatti dullabhā, sace pana eko nibaddhavāsaṃ vasanto dhammaṃ deseyya, eko cārikaṃ caranto, evampi jambudīpo sobheyya ceva, bahuñca hitasu-khamadhigaccheyyā”ti cintetvā **aho vata, mārisāti** āhaṃsu.

298. Aṭṭhānametaṃ anavakāso yanti ettha ṭhānaṃ avakāso ti ubhayametaṃ kāraṇādhivacanameva. Kāraṇaṅhi tiṭṭhati ettha tadāyattavuttitāya phalanti ṭhānaṃ. Okāso viya cassa taṃ tena vinā aññattha abhāvatoti avakāso. **Yanti** karaṇatthe paccattaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti (2.0252)- “yena kāraṇena ekissā lokadhātuyā dve buddhā ekato uppajjeyyūṃ, taṃ kāraṇaṃ natthi”ti.

Ettha ca-

“Yāvatā candimasūriyā, pariharanti disā bhanti virocana;

tāva sahasadhā loko, ettha te vattate vaso”ti. (ma. ni. 1.503)-

Gāthāya ekacakkavāḷameva ekā lokadhātu. “Sahassī lokadhātu akampitthā”ti (a. ni. 3.126) āgataṭṭhāne cakkavāḷasahassaṃ ekā lokadhātu. “Ākaṅkhamāno,

ānanda, tathāgato tisahassimahāsahassilokadhātuṃ sarena viññāpeyya, obhā-sena ca phareyyā”ti (a. ni. 3.81) āgataṭṭhāne tisahassimahāsahassī ekā lokadhātu. “Ayañca dasasahassī lokadhātū”ti (ma. ni. 3.201) āgataṭṭhāne dasacakkavāḷasa-hassāni ekā lokadhātu. Taṃ sandhāya **ekissā lokadhātuyāti** āha. Ettakañhi **jāti-khettaṃ nāma**. Tatrāpi ṭhapetvā imasmiṃ cakkavāḷe jambudīpassa majjhima-desaṃ na aññatra buddhā uppajjanti jātikhattato pana paraṃ buddhānaṃ uppatti-ṭṭhānameva na paññāyati. **Yenatthenāti** yena pavāraṇasaṅgahatthena.

Sanaṅkumārakathāvaṇṇanā

300. Vaṇṇena ceva yasasā cāti alaṅkāraparivārena ca puññasiriyā cāti attho.

301. Sādhu mahābrahmeti ettha sampasādane sādhusaddo. **Saṅkhāya modā-māti** jānitvā modāma.

Govindabrāhmaṇavatthuvaṇṇanā

304. Yāva dīgharattaṃ mahāpañño va so bhagavāti ettakanti paricchinditvā na sakkā vattum, atha kho yāva dīgharattaṃ aticirarattaṃ mahāpañño va so bhagavā. **Noti** kathaṃ tumhe maññathāti. Atha sayamevettaṃ pañhaṃ byākātukāmo- “ana-cchariyametaṃ, mārisā, yaṃ idāni pāramiyo (2.0253) pūretvā bodhipallaṅke tiṇṇaṃ mārānaṃ matthakaṃ bhinditvā paṭividdha-asādhāraṇaṅgaṃ so bhagavā mahāpañño bhavēyya, kimettha acchariyaṃ, aparipakkāya pana bodhiyā padesa-ñāṇe ṭhitassa sarāgādikālepi mahāpaññabhāvameva vo, mārisā, kathessāmi”ti bhavapaṭicchanna-kāraṇaṃ āharitvā dassento **bhūtapubbaṃ bhoti-ādimāha**.

Purohitoti sabbakiccāni anusāsanapurohito. **Govindoti** govindiyābhisekena abhisitto, pakatiyā panassa aññadeva nāmaṃ, abhisittakālati paṭṭhāya “govindo”-ti saṅkhaṃ gato. **Jotipāloti** jotanaṭo ca pālanato ca jotipālo. Tassa kira jāta-divase sabbāvudhāni ujjotiṃsu. Rājāpi paccūsasamaye attano maṅgalāvudhaṃ pajjalitaṃ disvā bhūto aṭṭhāsi. Govindo pātova rājūpaṭṭhānaṃ gantvā sukhasēyyaṃ pucchi rājā- “kuto me ācariya, sukhasēyyā”ti vatvā taṃ kāraṇaṃ ārocesi. Mā bhāyi, mahārāja, mayhaṃ putto jāto, tassānubhāvena sakalanagare āvudhāni pajjalitiṃsūti. Rājā- “kiṃ nu kho me kumāro paccatthiko bhavēyyā”ti cintetvā suṭṭhutaṃ bhāyi. “Kiṃ vitakkesi mahārājā”ti ca puṭṭho tamatthaṃ ārocesi. Atha naṃ govindo “mā bhāyi mahārāja, neso kumāro tumhākaṃ dubbhissati, sakalajambudīpe pana tena samo paññāya na bhavissati, mama puttassa vacanena mahājanassa kaṅkhā chijjissati, tumhākaṅca sabbakiccāni anusāsissati”ti samassāseti. Rājā tuṭṭho- “kumārassa khīramūlaṃ hotū”ti sahaṃsaṃ datvā “kumāraṃ mahallakakāle mama dassethā”ti āha. Kumāro anupubbena vudḍhimanuppatto. Jotitattā panassa pālanasamatthātāya ca jotipālotveva nāmaṃ akaṃsu. Tena vuttaṃ- “jotanaṭo ca pālanato ca jotipālo”ti.

Sammā vossajjitvāti sammā vossajjitvā. Ayameva vā pāṭho. **Alamattadasa-**roti samattho paṭibalo atthadaso alamattadaso, taṃ alamattadasaṃ tiretiti alamattadasataro. **Jotipālasseva māṇavassa anusāsanīyā**ti sopi jotipālaṃyeva pucchitvā anusāsatiṭi dasseti.

305. Bhavamatthu (2.0254) **bhavantaṃ jotipālanti** bhoti jotipālassa bhavo vuddhi visesādhigamo sabbakalyāṇaṅgeva maṅgalaṅca hotūti attho. **Sammoda-**nīyaṃ kathanti? “Alaṃ, mahārāja, mā cintayi, dhuvadhammo esa sabbasattānaṃ”-ti-ādinā nayena maraṇappaṭisaṃyuttaṃ sokavinodanapaṭisanthārakathaṃ pariyo-sāpetvā. **Mā no bhavaṃ jotipālo anusāsanīyā paccabyāhāsīti** mā paṭibyākāsi, “anusāsā”ti vutto- “nāhaṃ anusāsāmi”ti no mā anusāsanīyā paccakkhāsīti attho. **Abhisambhosīti** saṃvidahitvā paṭṭhapesi. **Manussā evamāhaṃsūti** taṃ pitarā mahāpaññataraṃ sabbakiccāni anusāsantaṃ sabbakamme abhisambhavantaṃ disvā tuṭṭhacittā **govindo vata, bho, brāhmaṇo, mahāgovindo vata, bho, brāhma-**ṇoti evamāhaṃsu. Idaṃ vuttaṃ hoti, “govindo vata, bho, brāhmaṇo ahosi etassa pitā; ayaṃ pana mahāgovindo vata, bho, brāhmaṇo”ti.

Rajjasamvibhajanavaññanā

306. Yena te cha khattiyāti ye te “sahāyā”ti vuttā cha khattiyā, te kira reṇussa ekapitikā kaniṭṭhabhātarō, tasmā mahāgovindo “ayaṃ abhisitto etesaṃ rajjasamvibhāgaṃ kareyya vā na vā, yaṃnūnāhaṃ te paṭikacceva reṇussa santikaṃ pesetvā paṭiññaṃ gaṇhāpeyyaṃ”ti cintento yena te cha khattiyā tenupasaṅkami. **Rājakattāro**ti rājakārakā amaccā.

307. Madaniyā kāmāti madakarā pamādarkarā kāmā. Gacchante gacchante kāle esa anussaritumpi na sakkuṇeyya, tasmā āyantu bhonto āgacchantūti attho.

308. Sarāmahaṃ bhoti tadā kira manussānaṃ saccavādikālo hoti, tasmā “kadā mayā vuttaṃ, kena diṭṭhaṃ, kena sutan”ti abhūtaṃ avatvā “sarāmahaṃ bho”ti āha. **Sammodaniyaṃ kathanti** kiṃ mahārāja devattaṃ gate raññe mā cintayittha, dhuvadhammo esa sabbasattānaṃ, evaṃbhāvino saṅkhārāti evarūpaṃ paṭisanthārakathaṃ. **Sabbāni sakaṭamukhāni paṭṭhapesī**ti sabbāni cha (2.0255) rajjāni sakaṭamukhāni paṭṭhapesi. Ekekassa rañño rajjaṃ tiyojanasataṃ hoti, reṇussa rañño rajjosaraṇapadeso dasagāvutaṃ, majjhe pana reṇussa rajjaṃ vitānasa-disaṃ ahosi. Kasmā evaṃ paṭṭhapesī? Kālena kālaṃ rājānaṃ passitum āgacchantā aññaṃsa rajjaṃ apiḷetvā attano attano rajjapadeseneva āgamissanti ceva gamissanti ca. Pararajjaṃ otiṇṇassa hi- “bhattaṃ detha, goṇaṃ dethā”ti vadato manussā ujjhāyanti- “ime rājāno attano attano vijitena na gacchanti, amhākaṃ piḷaṃ karonti”ti. Attano vijitena gacchantassa “amhākaṃ santikā iminā idañci-dañca laddhabbamevā”ti manussā piḷaṃ na maññanti. Imamatthaṃ cintayitvā mahāgovindo “sammodamānā rājāno ciraṃ rajjamanusāsantū”ti evaṃ paṭṭhapesi.

“Dantapuraṃ kaliṅgānaṃ, assakānañca potanaṃ;
māhissati avantīnaṃ, sovīrānañca rodukaṃ.
mithilā ca videhānaṃ, campā aṅgesu māpitā;
bārāṇasī ca kāsīnaṃ, ete govindamāpitā”ti.-

Etāni satta nagarāni mahāgovindeneva tesam rājūnaṃ atthāya māpitāni.

“Sattabhū brahmadatto ca, vessabhū bhārato saha;
reṇu dve ca dhataratṭhā, tadāsum satta bhāradhā”ti.-

Imāni tesam sattannampi nāmāni. Tesu hi eko sattabhū nāma ahosi, eko brahmadatto nāma, eko vessabhū nāma, eko teneva saha bhārato nāma, eko reṇu nāma, dve pana dhataratṭhāti ime satta jambudīpatale bhāradhā mahārājāno ahesunti.

Paṭhamabhāṇavāraṇṇanā niṭṭhitā.

Kittisadda-abhuggamanavaññanā

311. Upasaṅkamimṣūti (2.0256) “amhākaṃ ayaṃ issariyasampatti na aññassā-nubhāvena, mahāgovindassānubhāvena nipphannā. Mahāgovindo amhe satta rājāno samagge katvā jambudīpatale patiṭṭhāpesi, pubbūpakāriṣṣa pana na sukarā paṭikiriya kātuṃ. Amhe sattapi jane esoyeva anusāsatu, etaṃyeva senāpatiñca purohitañca karoma, evaṃ no vuddhi bhavissati”ti cintetvā upasaṅkamimṣu. Mahāgovindopi- “mayā ete samaggā katā, sace etesaṃ añño senāpati purohito ca bhavissati, tato attano attano senāpatipurohitānaṃ vacanaṃ gahetvā añña-maññaṃ bhindissanti, adhivāsemi nesam senāpatiṭṭhānañca purohitaṭṭhānañca”ti cintetvā “evaṃ bho”ti paccassosi.

Satta ca brāhmaṇamahāsāleti “ahaṃ sabbaṭṭhānesu sammukho bhavēyaṃ vā na vā, yatthāhaṃ sammukho na bhavissāmi, tattheva te kattabbaṃ karissanti”ti satta anupurohite ṭhapesi. Te sandhāya idaṃ vuttaṃ- “satta ca brāhmaṇamahāsāle”ti. Divasassa dvikkhattuṃ vā sāyaṃ pāto vā nahāyantīti **nahātakā**. Vatacariya-pariyosāne vā nahātā, tato paṭṭhāya brāhmaṇehi saddhiṃ na khādanti na pivanti nahātakā.

312. AbbhuggacchīTi abhi-uggacchi. Tadā kira manussānaṃ “na brahmunā saddhiṃ amantetvā sakkā evaṃ sakalajambudīpaṃ anusāsituṃ”ti nisinnanisinna-ṭṭhāne ayameva kathā pavattittha. **Na kho panāhanti** mahāpuriso kira- “ayaṃ mayhaṃ abhūto vaṇṇo uppanno, vaṇṇuppatti kho pana na bhāriyā, uppannaṃ vaṇṇaṃ rakkhameva bhāriyaṃ, ayañca me acintetvā amantetvā karontas-seva vaṇṇo uppanno, cintetvā mantetvā karontassa pana vitthārikataro bhavissati”ti brahmadassane upāyaṃ pariyesanto taṃ disvā **sutaṃ kho pana metanti-ā-di-atthaṃ** parivitakkesi.

313. Yena (2.0257) **reṇu rājā tenupasaṅkamīti** evaṃ me antarā daṭṭhukāmo vā sallapitukāmo vā na bhavissati, yato chinnapalibodho sukhaṃ viharissāmīti palibodhupacchedanattaṃ upasaṅkami, esa nayo sabbattha.

316. Sādisiyoti samavaṇṇā samajātikā.

317. Navam sandhāgāraṃ kāretvāti rattiṭṭhānadivāṭṭhānacaṅkamanasa-mpannaṃ vassike cattāro māse vasanakkhamaṃ bahi naḷaparikkhattaṃ vicittaṃ āvasathaṃ kāretvā. **Karuṇam jhānam jhāyīti** karuṇāya tikacatukkajjhānaṃ jhāyi, karuṇāmukhena panettha avasesāpi tayo brahmavihārā gahitāva. **Ukkaṇṭhanā paritassanāti** jhānabhūmiyaṃ ṭhitassa anabhirati-ukkaṇṭhanā vā bhayaparita-ssanā vā natthi, brahmuno pana āgamanapatthanā āgamanataṇhā ahūti attho.

Brahmunāsākacchāvaṇṇanā

318. Bhayanti cittutrāsabhayameva. **Ajānantāti** ajānamānā. **Kathaṃ jānemu taṃ mayanti** (dī. ni. 2.179) mayaṃ kinti taṃ jānāma, ayaṃ katthavāsiko, kinnāmo, kiṃ gottoti-ādīnaṃ ākārānaṃ kena ākārena taṃ dhārayāmāti attho.

Maṃ ve kumāraṃ jānantīTi maṃ “kumāro”ti “daharo”ti jānantī. **Brahmaloketi** seṭṭhaloke. **Sanantananti** ciratanaṃ porāṇakaṃ. Ahaṃ so porāṇakumāro sanaṅku-māro nāma brahmāti dasseti. **Evaṃ govinda jānāhīti** govinda paṇḍita, tvaṃ evaṃ

jānāhi, evaṃ maṃ dhārehi.

“Āsanaṃ udakaṃ pajjaṃ, madhusākañca brahmuno;

agghe bhavantaṃ pucchāma, agghaṃ kurutu no bhavan”ti.-

Ettha **agghanti** atithino upanāmetabbaṃ vuccati. Teneva idamāsaṇaṃ paññattaṃ, ettha nisīdatha, idaṃ udakaṃ parisuddhaṃ, ito pāṇiyaṃ pivatha, pāde dhovatha, idaṃ pajjaṃ pādānaṃ hitatthāya abhisāṅkhataṃ telaṃ, ito pāde makkhetha, idaṃ madhusākanti. Bodhisattassa brahmacariyaṃ na aññesaṃ brahmacariyasadisamaṃ hoti, na so “idaṃ sve, idaṃ tatiyadivase bhavissati”ti sannidhiṃ (2.0258) nāma karoti. Madhusākaṃ pana aloṇaṃ adhūpanaṃ atakkaṃ udakena seditasākaṃ, taṃ sandhāyesa- “idaṃ paribhuñjathā”ti vadanto “agghe bhavantaṃ pucchāmā”ti-ādimāha. Ime sabbepi agghā brahmuno atthi. Te **agghe bhavantaṃ pucchāma**. Evaṃ pucchantaṇaṃca **agghaṃ kurutu no bhavaṃ**, paṭiggahaṇātu no bhavaṃ idamagghanti vuttaṃ hoti. Kiṃ panesa- “ito ekampi brahmā na bhūñjati”ti idaṃ na jānātīti. No na jānāti, jānantopi attano santike āgato atithi pucchitabboti vattasīsena pucchati.

Atha kho brahmā- “kiṃ nu kho paṇḍito mama paribhogakaraṇābhāvaṃ ñatvā pucchati, udāhu kohaññe ṭhatvā pucchati”ti samannāharanto “vattasīse ṭhito pucchati”ti ñatvā paṭiggahaṇitum dāni me vaṭṭatīti **paṭiggahaṇāma te agghaṃ, yaṃ tvaṃ govinda bhāsasīti** āha. Yaṃ tvaṃ govinda bhāsa- “idamāsaṇaṃ paññattaṃ, ettha nisīdathā”ti-ādi, tatra te mayaṃ āsane nisinnā nāma homa, pāṇiyaṃ pītā nāma homa, pādāpi me dhotā nāma hontu, telenapi makkhitā nāma hontu, udaka-sākampi paribhuttaṃ nāma hotu, tayā dinnaṃ adhivāsita-kālato paṭṭhāya yaṃ yaṃ tvaṃ bhāsa, taṃ taṃ mayā paṭiggahitameva hoti. Tena vuttaṃ- “paṭiggahaṇāma te agghaṃ, yaṃ tvaṃ

govinda bhāsasi”ti. Evaṃ pana aggaṃ paṭiggaṇhitvā pañhassa okāsaṃ karonto **diṭṭhadhammahitatthāyāti**-ādimāha.

Kaṅkhī akaṅkhiṃ paravediyesūti ahaṃ savicikiccho bhavantaṃ parena sayaṃ abhisāṅkhatattā parassa pākaṭesu paravediyesu pañhesu nibbicikicchaṃ.

Hitvā mamattanti idaṃ mama, idaṃ mamāti upakaraṇataṇhaṃ cajitvā. **Manujesūti** sattesu, manujesu yo koci manujo mamattaṃ hitvāti attho. **Ekodibhūtoti** ekībhūto, eko tiṭṭhanto eko nisīdantoti. Vacanatto panettha eko udeti pavattatīti ekodi, tādiso bhūtoti ekodibhūto. **Karuṇedhimuttoti** karuṇājhāne adhimutto, taṃ jhānaṃ nibbattetvāti attho. **Nirāmagandhoti** vissagandhavirahito. **Ettha ṭhitoti** etesu dhammesu ṭhito. **Ettha ca sikkhamānoti** (2.0259) etesu dhammesu sikkhamāno. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana upari mahāgovindena ca brahmunā ca vuttoyeva.

320. Tattha **ete avidvāti** ete āmagandhe ahaṃ avidvā, na jānāmīti attho. **Idha brūhi dhīrāti** te me tvaṃ idha dhīra paṇḍita, brūhi, vada. **Kenāvaṭā vāti pajā kuru-tūti** katamena kilesāvaraṇena āvaritā pajā pūtikā vāyati. **Āpāyikāti** apāyūpagā. **Nivutabrahmalokāti** nivuto pihito brahmaloko assāti nivutabrahmaloko. Katamena kilesena pajāya brahmalokūpago maggo nivuto paṭicchannoti pucchati.

Kodho mosavajjaṃ nikati ca dubbhoti kujjhanalakkhaṇo kodho ca, paravisamaṃvādanalakkhaṇo musāvādo ca, sadisaṃ dassetvā vañcanalakkhaṇā nikati ca, mittadubbhanalakkhaṇo dubbho ca. **Kadariyatā atimāno usūyāti** thaddhamacchariyalakkhaṇā kadariyatā ca, atikkamitvā maññanalakkhaṇo atimāno ca, parasampattikhīyanalakkhaṇā **usūyā ca. Icchā vivicchā paraheṭhanā cāti** taṇhālakkhaṇā icchā ca, macchariyalakkhaṇā vivicchā ca, vihiṃsālakkhaṇā paraheṭhanā ca. **Lobho ca doso ca mado ca mohoti** yattha katthaci lubbhanalakkhaṇo lobho ca, dussanalakkhaṇo doso ca, majjanalakkhaṇo mado ca, muyhanalakkhaṇo moho ca. **Etesu yuttā anirāmagandhāti** etesu cuddasasu kilesesu yuttā pajā nirāmagandhā na hoti, āmagandhā sakuṇapagandhā pūtigandhāyevāti vadati. **Āpāyikā nivutabrahmalokāti** esā pana āpāyikā ceva hoti, paṭicchannabrahmalokamaggā cāti. Idaṃ pana suttaṃ kathentena **āmagandhasuttena** dīpetvā kathetabbaṃ, āmagandhasuttampi iminā dīpetvā kathetabbaṃ.

Te na sunimmadayāti te āmagandhā sunimmadayā sukkena nimmadetabbā pahātabbā na honti, duppajahā dujjayāti attho. **Yassa dāni bhavaṃ govindo kālaṃ maññatīti** “yassā pabbajjāya bhavaṃ govindo kālaṃ maññati, ayameva hotu, evaṃ sati mayhampi tava santike āgamaṃ svāgamaṃ bhavissati, kathitadhammakathā sukathitā bhavissati, tvaṃ tāta sakalajambudīpe (2.0260) aggapuriso daharo paṭhamavaye ṭhito, evaṃ mahantaṃ nāma sampattisirivilāsaṃ pahāya tava pabbajanaṃ nāma gandhahatthino ayabandhanaṃ chinditvā gamaṇaṃ viya ati-uḷāraṃ, buddhatanti nāmesā”ti mahāpurisassa daḷhīkammaṃ katvā brahmā sanaṅkumāro brahmalokameva gato.

Reṇurāja-āmantaṇāvaṇṇanā

321. Mahāpurisopi “mama itova nikkhamitvā pabbajanaṃ nāma na yuttaṃ, ahaṃ rājakulassa atthaṃ anusāsāmi, tasmā rañño ārocessāmi. Sace sopi pabbajissati, sundarameva. No ce pabbajissati, purohitatṭhānaṃ niyyātetvā ahaṃ pabbajissāmi”ti cintetvā rājānaṃ upasaṅkama, tena vuttaṃ- “atha kho bho mahāgovindo, ...pe... nāhaṃ porohacce rame”ti.

Tattha **tvam pajānassu rajjenāti** tava rajjena tvameva jānāhi. **Nāhaṃ porohicce rameti** ahaṃ purohitabhāve na ramāmi, ukkaṅṭhitoṣmi, aññaṃ anusāsakaṃ jānāhi, nāhaṃ porohicce rameti.

Atha rājā- “dhuvaṃ cattāro māse paṭisallīnassa brāhmaṇassa gehe bhogā mandā jātā”ti cintetvā dhanena nimantento- “sace te ūnaṃ kāmehi. Ahaṃ paripūrayāmi te”ti vatvā puna- “kinnu kho esa ekako viharanto kenaci vihiṃsito bhavyā”ti cintetvā,

“Yo taṃ hiṃsati vāremi, bhūmisenāpati ahaṃ;
tuvaṃ pitā ahaṃ putto, mā no govinda pājahi”ti.-

Āha. Tassattho- yo taṃ hiṃsati, taṃ vāremi, kevalaṃ tumhe “asuko”ti ācikkhatha, ahamettha kattabbaṃ jānissāmi. **Bhūmisenāpati ahanti** atha vā ahaṃ pathaviyā sāmī, svāhaṃ imaṃ rajjaṃ tumheyeva paṭicchāpessāmi. **Tuvaṃ pitā ahaṃ puttoti** tvam pitiṭṭhāne ṭhassasi, ahaṃ puttaṭṭhāne. So tvam mama manaṃ haritvā attanoyeva manaṃ govinda, pājehi; yathā icchasi tathā pavattassu. Ahaṃ pana tava manaṃyeva anuvattanto tayā dinnapiṇḍaṃ paribhuñjanto taṃ asicammahattho vā upaṭṭhahissāmi, rathaṃ vā te pājessāmi. “Mā no govinda, pajahi”ti vā pāṭho (2.0261). Tassattho- tvam pitiṭṭhāne tiṭṭha, ahaṃ puttaṭṭhāne ṭhassāmi. Mā no tvam bho govinda, pajahi, mā pariccajīti. Atha mahāpuriso yaṃ rājā cintesi, tassa attani abhāvaṃ dassento-

“Na matthi ūnaṃ kāmehi, hiṃsitā me na vijjati;
amanussavaco sutvā, tasmāhaṃ na gahe rame”ti.-

Āha. Tattha **na matthīti** na me atthi. **Gaheti** gehe. Atha naṃ rājā pucchi-
“Amanusso kathaṃ vaṇṇo, kiṃ te atthaṃ abhāsatha;
yañca sutvā jahāsi no, gehe amhe ca kevalī”ti.

Tattha **jahāsi no, gehe amhe ca kevalīti** brāhmaṇassa sampattibharite gehe saṅgahasena attano gehe karonto yaṃ sutvā amhākaṃ gehe ca amhe ca kevalī sabbe aparisese jambudīpavāsino jahāsīti vadati.

Athassa ācikkhanto mahāpuriso **upavutthassa me pubbeti**-ādimāha. Tattha **upavutthassāti** cattāro māse ekībhāvaṃ upagantvā vutthassa. **Yiṭṭhakāmassa me satoti** yajitukāmassa me samānassa. **Aggi pajjalito āsi, kusapattaparitthatoti** kusa-pattehi paritthato sappidadhimadhu-ādīni pakkhipitvā aggi jalayitumāraddho āsi, evaṃ aggim jāletvā “mahājanassa dānaṃ dassāmi”ti evaṃ cintetvā ṭhitassa mamāti ayamettha attho.

Sanantanoti sanaṅkumāro brahmā. Tato rājā sayampi pabbajitukāmo hutvā **saddahāmīti**-ādimāha. Tattha **kathaṃ vattetha aññathāti** kathaṃ tumhe aññathā vattissatha. **Te taṃ anuvattissāmāti** te mayampi tumheyeva anuvattissāma, anupabbajissāmāti attho. “Anuvajissāmā”tipi pāṭho, tassa anugacchissāmāti attho. **Akā-**

coti nikkāco akakkaso. **Govindassānusāsane**ti tava govindassa sāsane. Bhavantam govindameva satthāram karitvā carissāmāti vadati.

Cha khattiya-āmantanāvaṇṇanā

322. Yena (2.0262) **te cha khattiyā tenupasaṅkamīti** reṇuṃ rājānaṃ “sādhu mahārāja rajjaṃ nāma mātaraṃ pitaraṃ bhātibhagini-ādayopi māretvā gaṇhantesu sattesu evaṃ mahantaṃ rajjasiriṃ pahāya pabbajitukāmena uḷāraṃ mahārājena katan”ti upatthambhetvā daḷhataramassa ussāhaṃ katvā upasaṅkami. **Evaṃ samacintesunti** rañño cintitanayeneva kadāci brāhmaṇassa bhogā parihīnā bhavye-yyunti maññamānā samacintesuṃ. **Dhanena sikkheyyāmāti** upalāpeyyāma saṅgaṇheyyāma. **Tāvatakaṃ āhariyatanti** tāvatakaṃ āharāpiyatu gaṇhiyatu, yattakaṃ icchatha, tattakaṃ gaṇhathāti vuttaṃ hoti. **Bhavantānaṃyeva vāhasāti** bhavante paccayaṃ katvā, tumhehi dinnattāyeva pahūtaṃ sāpateyyaṃ jātaṃ.

323. Sace jahatha kāmānīti sace vatthukāme ca kilesakāme ca pariccajatha. **Yattha satto puthujjanoti** yesu kāmesu puthujjano satto laggo laggito. **Ārambhavho daḷhā hothāti** evaṃ sante vīriyaṃ ārabhatha, asithilaparakkamataṃ adhiṭṭhāya daḷhā bhavatha. **Khantībalasamāhitāti** khantibalena samannāgatā bhavathāti rājūnaṃ ussāhaṃ janeti.

Esa maggo ujumaggoti esa karuṇājhānamaggo ujumaggo nāma. **Esa maggo anuttaro**ti eseva brahmalokūpapattiyā asadisamaggo uttamamaggo nāma. **Saddhammo sabbhi rakkhitoti** eso eva ca buddhaccekabuddhasāvakehi sabbhirakkhitadhammo nāma. Iti karuṇājhānassa vaṇṇabhaṇanēpi tesam anivattanattāya daḷhikammameva karoti.

Ko nu kho pana bho jānāti jīvitānanti bho jīvitaṃ nāma udakapupphūpamaṃ tiṇagge ussāvabindūpamaṃ taṅkhaṇaviddhaṃsanadhammaṃ, tassa ko gatiṃ jānāti, kismiṃ khaṇe bhijjissati? **Gamaṇiyo samparāyoti** paraloko pana avassaṃ gantabova, tattha paṇḍitena kulaputtena **mantāyaṃ boddhabbaṃ**. Mantā vuccati paññā, tāya mantetabbaṃ bujjhitabbaṃ, upaparikkhitabbañca jānitabbañcāti attho. Karaṇatthe vā bhummaṃ. **Mantāyaṃ boddhabbanti** mantāya bujjhitabbaṃ, ñāṇena jānitabbanti attho. Kiṃ bujjhitabbaṃ? Jīvitassa dujjānatā, samparāyassa (2.0263) ca avassaṃ gamaṇiyatā, bujjhitvā ca pana sabbapalibodhe chinditvā **kattabbaṃ kusalaṃ caritabbaṃ brahmacariyaṃ**. Kasmā? Yasmā natthi jātassa amaraṇaṃ.

Brāhmaṇamahāsālādīnaṃ āmantanāvaṇṇanā

324. Appesakkhā ca appalābhā cāti bho pabbajjā nāma appayasā ceva, pabbajitakālato paṭṭhāya hi rajjaṃ pahāya pabbajitaṃ viheṭhetvā viheṭhetvā lāmakam anāthaṃ katvāva kathenti. Appalābhā ca, sakalagāmaṃ caritvāpi ajjhoharaṇiyaṃ dullabhameva. Idaṃ pana **brahmaññaṃ mahesakkhañca** mahāyasattā, **mahālābhañca** lābhasakkārasampannatā. Bhavañhi etarahi sakalajambudīpe aggapuro-

hito sabbattha aggāsanam aggodakam aggabhattam aggagandham aggamālam labhatīti.

Rājāva raññanti ahañhi bho etarahi pakatiraññam majjhe cakkavattirājā viya. **Brahmāva brahmānanti** pakatibrahmānam majjhe mahābrahmasadiso. **Devatāva gahapatikānanti** avasesagahapatikānam panamhi sakkadevarājasadiso.

Bharyānam āmantanāvaññanā

325. Cattārisā bhariyā sādisiyoti sādisiyova cattārisā bhariyā, aññā panassa tisu vayesu nāṭakitthiyo bahukāyeva.

Mahāgovindapabbajjāvaññanā

326. Cārikam caratīti gāmanigamapaṭipāṭiyā cārikam carati, gatagataṭṭhāne **buddhakolāhalaṃ** viya hoti. Manussā “mahāgovindapaṇḍito kira āgacchatī”ti sutvā puretameva maṇḍapam kāretvā maggam alaṅkaritvā paccuggantvā gaṇhitvā enti, mahālābhasakkāro mahogho viya ajjhottharanto uppajji. **Sattapurohitassā**ti sattannaṃ rājūnaṃ purohitassa. Iti yathā etarahi evarūpesu vā ṭhānesu kismiñcideva dukkhe uppane “namo buddhassā”ti vadanti, evaṃ tadā “namatthu mahāgovindassa brāhmaṇassa, namatthu sattapurohitassā”ti vadanti.

327. Mettāsahagatenāti-ādinā (2.0264) nayena pāḷiyam brahmavihārāva āgatā, mahāpuriso pana sabbāpi aṭṭha samāpattiyo ca pañca ca abhiññāyo nibbattesi. **Sāvakanāñca**

brahmalokasahabyatāya maggaṃ desesīti brahmaloke brahmunā sahabhāvāya maggaṃ kathesi.

328. Sabbenasabbanti ye aṭṭha ca samāpattiyo pañca ca abhiññāyo nibbatteṣuṃ. **Ye na sabbena sabbam sāsanaṃ ājāniṃsūti** ye aṭṭhasu samāpattisu ekasamāpattimpi na jāniṃsu, na sakkhiṃsu nibbattetuṃ. **Amoghāti** savipākā. **Avañjhāti** na vañjhā. **Sabbanihīnaṃ** pasavanti gandhabbakāyaṃ pasavi. **Saphalāti** avasesadevalokūpapattihi sātthā. **Sa-udrayāti** brahmalokūpapattiyā savuḍḍhi.

329. Sarāmahanti sarāmi ahaṃ pañcasikha, iminā kira padena ayaṃ suttanto buddhabhāsito nāma jāto. **Na nibbidāyāti** na vaṭṭe nibbindanattāya. **Na virāgāyāti** na vaṭṭe virāgatthāya. **Na nirodhāyāti** na vaṭṭassa nirodhatthāya. **Na upasamāyāti** na vaṭṭassa upasamanattāya. **Na abhiññāyāti** na vaṭṭam abhijānanattāya. **Na sambodhāyāti** na kilesaniddāvigamena vaṭṭato pabujjhanattāya. **Na nibbānāyāti** na amatanibbānattāya.

Ekantanibbidāyāti ekantameva vaṭṭe nibbindanattāya. Ettha pana **nibbidāyāti** vipassanā. **Virāgāyāti** maggo. **Nirodhāya upasamāyāti** nibbānaṃ. **Abhiññāya sambodhāyāti** maggo. **Nibbānāyāti** nibbānameva. Evaṃ ekasmiṃ ṭhāne vipassanā, tisu maggo, tisu nibbānaṃ vuttanti evaṃ vavatthānakathā veditabbā. Pariyāyena pana sabbānipetāni maggavevacanānipi nibbānavevacanānipi hontiyeva. **Sammādiṭṭhi**ādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ visuddhimagge saccavaṇṇanāyaṃ vuttameva.

330. Ye na sabbenasabbanti ye cattāropi ariyamagge paripūretuṃ na jānanti, tīṇi vā dve vā ekaṃ vā nibbattenti. **Sabbesaṃyeva imesaṃ kulaputtānanti** brahmacariyaciṇṇakulaputtānaṃ. **Amoghā ...pe... saphalā sa-udrayāti** arahattanikūṭṭena desanaṃ niṭṭhāpesi.

Bhagavantaṃ (2.0265) **abhivādetvā padakkhiṇaṃ katvāti** (dī. ni. 2.188) bhagavato dhammadesanaṃ cittaṃ sampaṭicchanto abhinanditvā vācāya pasamsamāno anumoditvā mahantaṃ añjaliṃ sirasmiṃ patitṭhapetvā pasannalākhārāse nimujjamāno viya dasabalassa chabbaṇṇarasmijālantaṃ pavisitvā catūsu ṭhānesu vanditvā tikkhattuṃ padakkhiṇaṃ katvā bhagavantaṃ abhitthavanto abhitthavanto satthu purato antaradhāyitvā attano devalokameva agamāsīti.

Iti sumaṅgalavilāsiniyā dīghanikāyaṭṭhakathāyaṃ

Mahāgovindasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Mahāsamayasuttavaṇṇanā

Nidānavāṇṇanā

331. Evaṃ (2.0266) **me sutanti** mahāsamayasuttaṃ. Tatrāyamaṃpubbapadavaṇṇanā- **sakkesūti** ambatṭhasutte vuttena uppattinayena “sakyā vata, bho kumārā”-ti udānaṃ paṭicca **sakkāti** laddhanāmānaṃ rājakumārānaṃ nivāso ekopi janapado ruḥhīsaddena “sakkā”ti vuccati, tasmim̐ sakkesu janapade. **Mahāvaneti** sayamjāte aropite himavantena saddhim̐ ekābaddhe mahati vane. **Sabbeheva arahantehīti** imaṃ suttaṃ kathitadivaseyeva patta-arahattehi.

Tatrāyaṃ anupubbikathā- sākiyakoliyā kira kapilavatthunagarassa ca koliyanagarassa ca antare rohiṇim̐ nāma nadiṃ ekeneva āvaraṇena bandhāpetvā sassāni karonti, atha jeṭṭhamūlamāse sassesu milāyantesu ubhayanagaravāsikānampi kammakarā sannipatiṃsu. Tattha koliyanagaravāsino āhaṃsu- “idaṃ udakaṃ ubhato hariyamānaṃ na tumhākaṃ na amhākaṃ pahossati, amhākaṃ pana sassaṃ ekena udakeneva nipphajjissati, idaṃ udakaṃ amhākaṃ dethā”ti. Kapilavatthunagaravāsino āhaṃsu- “tumhesu koṭṭhe pūretvā ṭhitesu mayaṃ rattasuvaṇṇanīlamaṇikāḷakahāpaṇe ca gahetvā pacchipasibbakādihatthā na sakkhi-ssāma tumhākaṃ gharadvāre vicarituṃ, amhākampi sassaṃ ekeneva udakena nipphajjissati, idaṃ udakaṃ amhākaṃ dethā”ti. “Na mayaṃ dassāmā”ti. “Mayampi na dassāmā”ti. Evaṃ kalahaṃ vaḍḍhetvā eko uṭṭhāya ekassa pahāraṃ adāsi, sopi aññassāti evaṃ aññamaññaṃ paharivā rājakulānaṃ jātim̐ ghaṭṭetvā kalahaṃ vaḍḍhayiṃsu.

Koliyakammakarā vadanti- “tumhe kapilavatthuvāsike gahetvā gajjatha, ye soṇasiṅgālādayo viya attano bhaginīhi saddhim̐ saṃvasiṃsu. Etesaṃ hatthino ca assā ca phalakāvudhāni ca amhākaṃ kiṃ karissanti”ti? Sākiyakammakarāpi vadanti- “tumhe dāni kuṭṭhino dārake gahetvā gajjatha, ye anāthā niggatikā tiracchānā viya kolarukkhe vasiṃsu, etesaṃ hatthino ca assā ca phalakāvudhāni ca amhākaṃ (2.0267) kiṃ karissanti”ti? Te gantvā tasmim̐ kamme niyutta-ama-ccānaṃ kathesuṃ, amaccā rājakulānaṃ kathesuṃ, tato sākiyā- “bhaginīhi saddhim̐ saṃvāsikānaṃ thāmañca balañca dassessāmā”ti yuddhasajjā nikkhamiṃsu. Koliyāpi- “kolarukkhavāsīnaṃ thāmañca balañca dassessāmā”ti yuddhasajjā nikkhamiṃsu.

Bhagavāpi rattiyā paccūsasamayeva mahākaruṇāsamāpattito vuṭṭhāya lokaṃ volokento ime evaṃ yuddhasajje nikkhamante addasa. Divvā- “mayi gate ayaṃ kalaho vūpasamissati nu kho udāhu no”ti upadhārento- “ahamettha gantvā kalaha-vūpasamanatthaṃ tīṇi jātakāni kathessāmi, tato kalaho vūpasamissati. Atha sāmaggidīpanatthāya dve jātakāni kathetvā **attadaṇḍasuttaṃ** desessāmi. Desanaṃ sutvā ubhayanagaravāsīnopi aḍḍhatiyāni aḍḍhatiyāni kumārasatāni dassanti, ahaṃ te pabbajissāmi, tadā mahāsamāgamo bhavissati”ti sanniṭṭhānamakāsi. Tasmā imesu yuddhasajjesu nikkhamantesu kassaci anārocetvā sayameva patta-cīvaramādāya gantvā dvinnaṃ senānaṃ antare ākāse pallaṅkaṃ ābhujitvā chabbaṇṇarasmiyo vissajjetvā nisīdi.

Kapilavatthuvāsino bhagavantaṃ disvāva- “amhākaṃ ñātiseṭṭho satthā āgato, diṭṭho nu kho tena amhākaṃ kalahakāraṇabhāvo”ti cintetvā- “na kho pana sakkā bhagavati āgate amhehi parassa sarīre satthaṃ pātetuṃ, koliyanagaravāsino

amhe hanantu vā pacantu vā”ti āvudhāni chaḍḍetvā bhagavantam vanditvā nisīdimṣu. Koliyanagaravāsinopi tatheva cintetvā āvudhāni chaḍḍetvā bhagavantam vanditvā nisīdimṣu.

Bhagavā jānantova- “kasmā āgatattha mahārājā”ti pucchi. Bhagavā, na titthakīlāya na pabbatakīlāya na nadīkīlāya na giridassanattam, imasmiṃ pana ṭhāne saṅgāmaṃ paccupaṭṭhapetvā āgatamhāti. Kiṃ nissāya vo kalaho mahārājāti? Udakaṃ, bhanteti. Udakaṃ kiṃ agghati mahārājāti? Appagghaṃ, bhanteti. Pathavī nāma kiṃ agghati mahārājāti? Anagghā, bhanteti. Khattiyā kiṃ agghanti mahārājāti? Khattiyā nāma anagghā bhanteti. Appamūlakaṃ udakaṃ nissāya kimattham anagghe khattiye nāsetha, mahārājāti? “Kalahe assādo nāma natthi, kalahavasena mahārājā aṭṭhāne veraṃ katvā ekāya rukkhadevatāya kālasīhena saddhiṃ baddhāghāto sakalampi (2.0268) imaṃ kappaṃ anuppattoyevā”ti vatvā **phandanajātakaṃ** kathesi. Tato “parapattiyena nāma mahārājā na bhavitabbaṃ. Parapattiyā hutvā hi ekassa sasakassa kathāya tiyojanasahassavitthate himavante catuppadagaṇā mahāsamuddaṃ pakkhandino ahesuṃ. Tasmā parapattiyena na bhavitabbaṃ”ti vatvā **pathavī-undriyajātakaṃ** kathesi. Tato- “kadāci, mahārājā, dubbalopi mahabbalassa randham vivaraṃ passati, kadāci mahabbalo dubbalassa. Laṭukikāpi hi sakuṇikā hatthināgaṃ ghātesī”ti vatvā **laṭukikajātakaṃ** kathesi. Evaṃ kalahavūpasamatthāya tīṇi jātakāni kathetvā sāmaggiparidīpanatthāya dve jātakāni kathesi. Kathaṃ? Samaggānañhi mahārājā koci otāraṃ nāma passituṃ na sakkotīti vatvā **rukkhadhammajātakaṃ** kathesi. Tato “samaggānaṃ mahārājā koci vivaraṃ passituṃ nāsakkhi. Yadā pana aññamaññaṃ vivādamaṃsu, atha te nesādaputto jīvitā voropetvā ādāya gato. Vivāde assādo nāma natthi”ti vatvā **vaṭṭakajātakaṃ** kathesi. Evaṃ imāni pañca jātakāni kathetvā avasāne attadaṇḍasuttaṃ kathesi.

Rājāno pasannā- “sace satthā nāgamissa, mayaṃ sahatthā aññamaññaṃyeva vadhitvā lohitanadiṃ pavattayissāma, amhākaṃ puttabhātaro gehadvāre na passeyyāma, sāsanaapaṭisāsanampi no āharaṇako na bhavissati. Satthāraṃ nissāya no jīvitaṃ laddhaṃ. Sace pana satthā agāraṃ ajjhāvasissa, dvisahassadīpaparivāresu catūsu mahādīpesu rajjamassa hatthagataṃ abhavissa, atirekasa-hassaṃ kho panassa puttā abhavissaṃsu, tato khattiyaparivārova avicarissa. Taṃ kho panesa sampattiṃ pahāya nikkhamitvā sambodhiṃ patto, idānipi khattiyaparivāroyeva vicaratū”ti ubhayanagaravāsino aḍḍhatiyāni aḍḍhatiyāni kumārasatāni adaṃsu. Bhagavā te pabbājetvā mahāvanaṃ agamāsi. Tesam garugāravavasena na attano ruciyā pabbajitānaṃ anabhirati uppajji. Purāṇadutiyikāyopi nesaṃ “ayyaputtā ukkaṇṭhantu, gharāvāso na saṇṭhāti”ti-ādīni vatvā sāsanaṃ pesenti. Te atirekataraṃ ukkaṇṭhiṃsu.

Bhagavā āvajjanto tesam anabhiratabhāvaṃ ṇatvā “ime bhikkhū mādisena buddhena saddhiṃ ekato vasantā ukkaṇṭhanti, handa nesaṃ kuṇāladahassa vaṇṇaṃ kathetvā tattha netvā anabhiratiṃ vinodessāmi”ti (2.0269) kuṇāladahassa vaṇṇaṃ kathesi. Te taṃ daṭṭhukāmā ahesuṃ. Daṭṭhukāmattha, bhikkhave, kuṇāladahanti? Āma bhagavāti. Yadi evaṃ, etha, gacchāmāti. Iddhimantānaṃ

bhagavā gamanaṭṭhānaṃ mayaṃ kathaṃ gamissāmāti? Tumhe gantukāmā hotha, ahaṃ mamānubhāvena gahetvā gamissāmīti. Sādhu, bhanteti. Atha bhagavā pañca bhikkhusatāni gahetvā ākāse uppativā kuṇāladahe patiṭṭhāya te bhikkhū āha- “bhikkhave, imasmiṃ kuṇāladahe yesaṃ macchānaṃ nāmaṃ na jānātha, tesāṃ nāmaṃ pucchathā”ti.

Te pucchimsu, bhagavā pucchitapucchitaṃ kathesi. Na kevalaṃ macchānaṃ- yeva, tasmiṃ vanasaṅḍe rukkhānampi pabbatapāde dvipadacatuppadasakuṇā- nampi nāmāni pucchāpetvā kathesi. Atha dvīhi sakuṇehi mukhatuṇḍakena ḍaṃsitvā gahitaduṇḍake nisinno kuṇālasakuṇarājā purato pacchato ubhosu passesu sakuṇasaṅghaparivuto āgacchati. Bhikkhū taṃ disvā- “esa, bhante, imesaṃ sakuṇānaṃ rājā bhavissati, parivārā ete etassā”ti maññāmāti. Evameva, bhikkhave, ayampi mama vaṃso mama paveṇīti. Idāni tāva mayaṃ, bhante, ete sakuṇe passāma. Yaṃ pana bhagavā “ayampi mama vaṃso mama paveṇī”ti āha, taṃ sotukāmamhāti. Sotukāmattha bhikkhaveti? Āma, bhagavāti. Tena hi suṇā- thāti tīhi gāthāsatehi maṇḍetvā **kuṇālajātakaṃ** kathento anabhiratiṃ vinodesi. Desanāpariyosāne sabbepi sotāpattiphale patiṭṭhahiṃsu, maggeneva ca nesaṃ iddhipi āgatā. Bhagavā- “hotu tāva ettakaṃ etesaṃ bhikkhūnan”ti ākāse uppativā mahāvanameva agamāsi. Tepi bhikkhū gamanakāle dasabalassa ānubhāvena gantvā āgamanakāle attano ānubhāvena bhagavantaṃ parivāretvā mahāvane ota- riṃsu.

Bhagavā paññattāsane nisīditvā te bhikkhū āmantetvā- “etha, bhikkhave, nisī- datha, uparimaggattayavajjhānaṃ vo kilesānaṃ pahānāya kammaṭṭhānaṃ katha- ssāmī”ti kammaṭṭhānaṃ kathesi. Bhikkhū cintesuṃ- “bhagavā amhākaṃ anabhira- tabhāvaṃ ṇatvā kuṇāladahaṃ netvā anabhiratiṃ vinodesi, tatha sotāpattiphala- ppattānaṃ no idāni idha tiṇṇaṃ maggānaṃ kammaṭṭhānaṃ adāsi, na kho pana- mhehi ‘sotāpannā mayan’ti vītināmetuṃ vaṭṭati, uttamapurisasadisehi no bhavituṃ vaṭṭati”ti te dasabalassa pāde vanditvā uṭṭhāya nisīdanaṃ papphoṭetvā visuṃ visuṃ pabbhārarukkhamūlesu nisīdiṃsu.

Bhagavā (2.0270) cintesi- “ime bhikkhū pakatiyāpi avissaṭṭhakammaṭṭhānā, laddhupāyassa pana bhikkhuno kilamanakāraṇaṃ nāma natthi. Gacchantā gacchantā ca vipassanaṃ vaḍḍhetvā arahattaṃ patvā- “attanā attanā paṭiladdha- guṇaṃ āroccsāmā”ti mama santikaṃ āgamissanti. Etesu āgatesu dasasahassa- cakkavāḷe devatā ekacakkavāḷe sannipatissanti, mahāsamayo bhavissati, vivitte okāse mayā nisīdituṃ vaṭṭati”ti. Tato vivitte okāse

buddhāsanam paññapetvā nisīdi.

Sabbapaṭhamam kammaṭṭhānam gahetvā gatathero saha paṭisambhidāhi arahattam pāpuṇi. Tato aparō tato aparoti pañcasatāpi paduminiyam padumāni viya vikasiṃsu. Sabbapaṭhamam arahattappattabhikkhu- “bhagavato ārocessāmi”ti pallaṅkam vinibbhujitvā nisīdanam papphoṭetvā utthāya dasabalābhimukho ahoṣi. Evaṃ aparopi aparopīti pañcasatāpi bhattasālam pavisantā viya paṭipāṭiyāva āgamaṃsu. Paṭhamam āgato vanditvā nisīdanam paññapetvā ekamantam nisīditvā paṭiladdhaguṇam ārocutukāmo- “atthi nu kho añño koci, natthi”ti nivattitvā āgamaṇamaggaṃ olokento aparampi addasa aparampi addasa. Iti sabbepi te āgantvā ekamantam nisīditvā ayaṃ imassa harāyamāno na kathesi, ayaṃ imassa harāyamāno na kathesīti. Khīṇāsavānam kira dve ākārā honti- “aho vata mayā paṭiladdhaguṇam sadevako loko khippameva paṭivijjheyyā”ti cittam uppajjati. Paṭiladdhabhāvam pana nidhiladdhapuriso viya na aññassa ārocutukāmo hoti.

Evaṃ osīdamatte pana tasmim ariyamaṇḍale pācīnayugandharaparikkhepato abbhā, mahikā, dhūmo, rajo, rāhūti imehi upakkilesehi vippamuttam buddhuppāda-paṭimaṇḍitassa lokassa rāmaṇeyyakadassanattam pācīnadisāya ukkhittarajata-mayamahā-ādāsamaṇḍalam viya, nemivaṭṭiyam gahetvā parivattiyamānarajata-cakkasassirikam puṇṇacandamaṇḍalam ullaṅghitvā anilapatham paṭipajjittha. Iti eva-rūpe khaṇe laye muhutte bhagavā sakkesu viharati kapilavatthusmim mahāvane mahatā bhikkhusaṅghena saddhim pañcamattehi bhikkhusatehi sabbeheva arahantehi.

Tattha bhagavāpi mahāsammataṣṣa vaṃse uppanno, tepi pañcasatā bhikkhū mahāsammataṣṣa kule uppannā. Bhagavāpi khattiyagabbhe jāto, tepi khattiyagabbhe (2.0271) jātā. Bhagavāpi rājababbajito, tepi rājababbajitā. Bhagavāpi seta-cchattam pahāya hatthagatam cakkavattirajjam nissajjetvā pabbajito, tepi seta-cchattam pahāya hatthagatāni rajjāni nissajjetvā pabbajitā. Iti bhagavā parisuddhe okāse parisuddhe rattibhāge sayam parisuddho parisuddhaparivāro vitarāgo vitarāgaparivāro vītadoso vītadosaparivāro vītamoho vītamohaparivāro nittaṇho nittaṇhaparivāro nikkilesa nikkilesaparivāro santo santaparivāro danto dantaparivāro mutto muttaparivāro ativiya virocatīti. Vaṇṇabhūmi nāmesā, yattakam sakkoti, tattakam vattabbam. Iti ime bhikkhū sandhāya vuttam- “pañcamattehi bhikkhusatehi sabbeheva arahantehi”ti.

Yebhuyyenāti bahutarā sannipatitā, mandā na sannipatitā asaññā arūpāvacaradevatā samāpannadevatā ca. Tatrāyam sannipātakamo mahāvanassa kira sāmantā devatā caliṃsu- “āyāma, bho buddhadassanam nāma bahūpakāram, dhammassavanam bahūpakāram, bhikkhusaṅghadassanam bahūpakāram, āyāma āyāmā”ti mahāsaddam kurumānā āgantvā bhagavantañca tam muhuttam arahattappattakhīṇāsava ca vanditvā ekamantam aṭṭhaṃsu. Eteneva upāyena tāsam tāsam saddam sutvā saddantara-aḍḍhagāvutagāvuta-aḍḍhayaohanayojanā-divasena tiyojanasahassavitthate himavante, tikkhattum tesatṭhiyā nagarasahassesu, navanavutiyā doṇamukhasatasahassesu, channavutiyā paṭṭanakotīsatasahassesu, chapaṇṇāsāya ratanākaresūti sakalajambudīpe, pubbavidehe, aparago-

yāne, uttarakurumhi, dvīsu parittadīpasahassesūti sakalacakkavāḷe, tato dutiyata-
tiyacakkavāḷeti evaṃ dasasahassacakkavāḷesu devatā sannipatitāti veditabbā.
Dasasahassacakkavāḷañhi idha dasalokadhātuyoti adhippetā. Tena vuttaṃ-
“dasahi ca lokadhātūhi devatā yebhuyyena sannipatitā honti”ti.

Evaṃ sannipatitāhi devatāhi sakalacakkavāḷagabbhaṃ yāva brahmalokā sūci-
ghare nirantaraṃ pakkhittasūcīhi viya paripuṇṇaṃ hoti. Tatra brahmalokassa
evaṃ uccattanaṃ veditabbaṃ. Lohapāsāde kira sattakūṭāgārasamo pāsāṇo
brahmaloke ṭhatvā adho khitto catūhi (2.0272) māsehi pathaviṃ pāpuṇāti. Evaṃ
mahante okāse yathā heṭṭhā ṭhatvā khittāni pupphāni vā dhūmo vā upari gantaṃ,
upari vā ṭhatvā khittasāsapā heṭṭhā otaritaṃ antaraṃ na labhanti, evaṃ nirantaraṃ
devatā ahesuṃ. Yathā kho pana cakkavattirañño nisinnaṭṭhānaṃ asambādhaṃ
hoti, āgatāgatā mahesakkhā khattiyā okāsaṃ labhantiyeva, parato parato pana
atisambādhaṃ hoti, evameva bhagavato nisinnaṭṭhānaṃ asambādhaṃ, āgatā-
gatā mahesakkhā devatā ca mahābrahmāno ca okāsaṃ labhantiyeva. Apisudaṃ
bhagavato āsannaṣannaṭṭhāne mahāparinibbāne vuttanayeneva vālaggakoṭīnitu-
danamate padese dasapi vīsampi sabbaparato tiṃsampi devatā sukhume
sukhume attabhāve māpetvā aṭṭhaṃsu. Saṭṭhi saṭṭhi devatā aṭṭhaṃsu.

Suddhāvāsakāyikānanti suddhāvāsavāsīnaṃ. **Suddhāvāsā** nāma suddhānaṃ
anāgāmikhīṇāsavānaṃ āvāsā pañca brahmalokā. **Etadahosi**ti kasmā ahosi? Te
kira brahmāno samāpattiṃ samāpajjitvā yathāparicchedena vuṭṭhitā brahmabha-
vanaṃ olokentā pacchābhatte bhattagehaṃ viya suññataṃ addasaṃsu. Tato
“kuhiṃ brahmāno gatā”ti āvajjantā mahāsamāgamaṃ ṇatvā- “ayaṃ samāgamo
mahā, mayaṃ ohīnā, ohīnakānaṃ okāso dullabho hoti, tasmā gacchantā atuccha-
hatthā hutvā ekekaṃ gāthaṃ abhisankharitvā gacchāma. Tāya mahāsamāgame
ca attano āgatabhāvaṃ jānāpessāma, dasabalassa ca vaṇṇaṃ bhāsissāmā”ti. Iti
tesaṃ samāpattito vuṭṭhāya āvajjitattā etadahosi.

332. Bhagavato purato pāturahesunti pāḷiyaṃ bhagavato santike abhimukha-
ṭṭhāneyeva otiṇṇā viya katvā vuttā, na kho panettha evaṃ attho veditabbo. Te
pana brahmaloke ṭhitāyeva gāthā abhisankharitvā eko puratthimacakkavāḷamu-
khavaṭṭiyaṃ otari, eko dakkhiṇacakkavāḷamukhavaṭṭiyaṃ, eko pacchimacakkavā-
ḷamukhavaṭṭiyaṃ, eko uttaracakkavāḷamukhavaṭṭiyaṃ otari. Tato puratthimacakka-
vāḷamukhavaṭṭiyaṃ otiṇṇabrahmā nīlakasiṇaṃ samāpajjitvā nīlarasmiyo vīsa-
jjitvā dasasahassacakkavāḷadevatānaṃ maṇicammaṃ paṭimuñcanto viya attano
āgatabhāvaṃ jānāpetvā buddhavīthi (2.0273) nāma kenaci ottharitaṃ na sakkā,
tasmā pahaṭabuddhavīthiyāva āgantvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ
aṭṭhāsi. Ekamantaṃ ṭhito attanā abhisankhataṃ gāthaṃ abhāsi.

Dakkhiṇacakkavāḷamukhavaṭṭiyaṃ otiṇṇabrahmāpi pītakasiṇaṃ samāpajjitvā
pītarasmiyo suvaṇṇapabhaṃ muñcitvā dasasahassacakkavāḷadevatānaṃ suva-
ṇṇapaṭaṃ pārupento viya attano āgatabhāvaṃ jānāpetvā tatheva aṭṭhāsi. Pacchi-
macakkavāḷamukhavaṭṭiyaṃ otiṇṇabrahmāpi lohitaṅkasiṇaṃ samāpajjitvā lohita-
rasmiyo muñcitvā dasasahassacakkavāḷadevatānaṃ rattavarakambalena parikkhi-
panto viya attano āgatabhāvaṃ jānāpetvā tatheva aṭṭhāsi. Uttaracakkavāḷamu-
kha-

vaṭṭiyaṃ otiṇṇabrahmāpi odātakasiṇaṃ samāpajjitvā odātarasmiyo muñcivā dasa-
sahassacakkavāḷadevatānaṃ sumanapaṭaṃ pārupanto viya attano āgatabhāvaṃ
jānāpetvā tatheva aṭṭhāsi.

Pāḷiyaṃ pana “bhagavato purato pāturahesuṃ. Atha kho tā devatā bhaga-
vantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ aṭṭhaṃsū”ti evaṃ ekakkhaṇaṃ viya purato pātu-
bhāvo ca abhivādetvā ekamantaṃ ṭhitabhāvo ca vutto, so iminā anukkamena
ahosi, ekato katvā pana dassito. Gāthābhāsaṇaṃ pana pāḷiyaṃ visuṃ visuṃyeva
vuttaṃ.

Tattha **mahāsamayoti** mahāsamūho. **Pavanaṃ** vuccati vanasaṇḍo. Ubhaye-
napi bhagavā imasmiṃ vanasaṇḍe ajja mahāsamūho mahāsannipātoti āha. Tato
yesaṃ so sannipāto, te dassetuṃ **devakāyā samāgatāti** āha. Tattha **devakāyāti**
devaghaṭā. **Āgatamha imaṃ dhammasamayanti** evaṃ samāgate devakāye disvā
mayampi imaṃ dhammasamūhaṃ āgatā. Kiṃ kāraṇā? **Dakkhitāye aparājita-**
saṅghaṃ, kenaci aparājitaṃ ajeva tayo māre madditvā vijitasaṅgāmaṃ imaṃ apa-
rājitasāṅghaṃ dassanattāya āgatamhāti attho. So pana brahmā imaṃ gāthaṃ
bhāsivā bhagavantaṃ abhivādetvā puratthimacakkavāḷamukhavaṭṭiyaṃyeva
aṭṭhāsi.

Atha dutiyo vuttanayeneva āgantvā abhāsi. Tattha **tatra bhikkhavoti** tasmim
sannipātaṭṭhāne bhikkhū. **Samādahaṃsūti** samādhinā yojesuṃ. **Cittamattano**
ujukaṃ akamsūti attano cittaṃ sabbe vaṅkakuṭilajimhabhāve haritvā ujukaṃ aka-
riṃsu. **Sārathīva nettāni gahetvāti** (2.0274) yathā samappavattesu sindhavesu
odhastapatodo sārathi sabbayottāni gahetvā acodento avārento tiṭṭhati, evaṃ
chaḷaṅgupekkhāsamannāgatā guttadvārā sabbepete pañcasatā bhikkhū indriyāni
rakkhanti paṇḍitā, ete daṭṭhuṃ idhāgatamha bhagavāti. Sopi gantvā yathāṭṭhāne-
yeva aṭṭhāsi.

Atha tatiyo vuttanayeneva āgantvā abhāsi. Tattha **chetvā khīlanti** rāgadosamo-
hakhīlaṃ chinditvā. **Palighanti** rāgadosamohapalighameva. **Indakhīlantipi** rāgado-
samoha-indakhīlameva. **Ūhacca manejāti** ete taṇhā-ejāya abhāvena anejā
bhikkhū indakhīlaṃ ūhacca samūhanitvā. **Te carantīti** catūsu disāsu appaṭihatacā-
rikaṃ caranti. **Suddhāti** nirupakkilesā. **Vimalāti** nimmalā. Idaṃ tasseva vevacanaṃ.
Cakkhumatāti pañcahi cakkhūhi cakkhumantena. **Sudantāti** cakkhutopi dantā,
sotatopi ghānatopi jivhātopi kāyatopi manatopi dantā. **Susunāgā** Ti taruṇanāgā. Te
evarūpena anuttarena yogācariyena damite taruṇanāge dassanāya āgatamha
bhagavāti. Sopi gantvā yathāṭṭhāneyeva aṭṭhāsi.

Atha catuttho vuttanayeneva āgantvā abhāsi. Tattha **gatāseti** nibbematikasara-
ṇagamanena gatā. Sopi gantvā yathāṭṭhāneyeva aṭṭhāsi.

Devatāsannipātavaṇṇanā

333. Atha bhagavā olokento pathavītalato yāva cakkavāḷamukhavaṭṭiparicchedā
yāva akaniṭṭhabrahmalokā devatāsannipātaṃ disvā cintesi- “mahā ayaṃ devatā-
samāgamo, bhikkhū pana evaṃ mahā devatāya samāgamoti na jānanti, handa,

nesaṃ ācikkhāmi”ti, evaṃ cintetvā “atha kho bhagavā bhikkhū āmantesi”ti sabbam vitthāretabbam. Tattha **etaparamā**ti etaṃ paramaṃ pamāṇaṃ etesanti etaparamā. Idāni buddhānaṃ pana abhāvā “yepi te, bhikkhave, etarahi”ti tatiyo vāro na vutto. **Ācikkhissāmi, bhikkhave**ti kasmā āha? Devatānaṃ cittakallatājana-natthaṃ. Devatā kira cintesuṃ- “bhagavā evaṃ mahante samāgame mahesa-kkhānaṃyeva devatānaṃ nāmagottāni kathessati, appesakkhānaṃ kiṃ kathessa-ti”ti? Atha (2.0275) bhagavā “imā devatā kiṃ cintenti”ti āvajjanto mukhena hatthaṃ pavesetvā hadayamaṃsaṃ maddanto viya sabhaṇḍaṃ coraṃ gaṇhanto viya ca taṃ tāsam cittācāraṃ ñatvā- “dasasahassacakkavāḷato āgatāgatānaṃ appesakkhamahesakkhānaṃ sabbāsampi devatānaṃ nāmagottaṃ kathessā-mi”ti cintesi.

Buddhā nāma mahantā ete sattavisesā, yaṃ sadevakassa lokassa diṭṭhaṃ sutam mutaṃ viññātaṃ pattaṃ pariyesitaṃ anuvicaritaṃ manasā, na kiñci katthaci nilādivasena vibhattarūpārammaṇesu rūpārammaṇaṃ vā bherisaddādiva-sena vibhattasaddārammaṇādīsu visuṃ visuṃ saddādi-ārammaṇaṃ vā atthi, yaṃ etesaṃ ñāṇamukhe āpāthaṃ nāgacchati. Yathāha-

“Yaṃ bhikkhave sadevakassa lokassa ...pe... sadevamanussāya diṭṭhaṃ sutam mutaṃ viññātaṃ pattaṃ pariyesitaṃ anuvicaritaṃ manasā, tamahaṃ jānāmi, tamahaṃ passāmi, tamahaṃ abbaññāsin”ti (a. ni. 4.24).

Evaṃ sabbattha appaṭihatañāṇo bhagavā sabbāpi tā devatā bhabbābhabbava-sena dve koṭṭhāse akāsi. “Kammāvaraṇena vā samannāgatā”ti-ādinā nayena vuttā sattā **abhabbā** nāma. Te ekavihāre vasantepi buddhā na olokenti. Viparītā pana **bhabbā** nāma, te dūre vasantepi gantvā saṅgaṇhanti. Tasmā tasmimpi deva-tāsannipāte ye abhabbā, te pahāya bhabbe pariggahesi. Pariggahetvā- “ettakā ettha rāgacaritā, ettakā dosacaritā, ettakā mohacaritā”ti caritavasena cha koṭṭhāse akāsi. Atha nesaṃ sappāyaṃ dhammadesanaṃ upadhārayanto- “rāga-caritānaṃ devatānaṃ **sammāparibbājaniyasuttaṃ** kathessāmi, dosacaritānaṃ **kala-havivādasuttaṃ**, mohacaritānaṃ **mahābyūhasuttaṃ**, Vitakkacaritānaṃ **cūḷabyūha-suttaṃ**, saddhācaritānaṃ **tuvatṭakapaṭipadaṃ**, buddhacaritānaṃ **purābhedasuttaṃ** kathessāmi”ti desanaṃ vavatthapetvā puna taṃ parisam manasākāsi- “attajjhāsa-yena nu kho jāneyya, parajjhāsayena atthuppattikena pucchāvasenā”ti. Tato “pucchāvasena

jāneyyā”ti ñatvā “atthi nu kho koci devatānaṃ ajjhāsayaṃ gahetvā caritavasena pañhaṃ pucchitūṃ samattho”ti “tesu pañcasatesu bhikkhūsu ekopi na sakkoti”ti addasa. Tato asītimahāsāvake dve aggasāvake ca samannāharitvā “tepi (2.0276) na sakkoti”ti disvā cintesi “sace paccekabuddho bhavēyya, sakkuṇeyya nu kho”-ti “sopi na sakkuṇeyyā”ti ñatvā “sakkasuyāmādīsu koci sakkuṇeyyā”ti samannāhari. Sace hi tesu koci sakkuṇeyya, taṃ pucchāpetvā attanā vissajjeyya, na pana tesupi koci sakkoti.

Athassa etadahosi- “mādiso buddhoyeva sakkuṇeyya, atthi pana katthaci añño buddho”ti anantāsu lokadhātūsu anantañāṇaṃ pattharivā olokento aññaṃ buddhaṃ na addasa. Anacchariyañcetaṃ, yaṃ idāni attanā samaṃ na passeyya, so jātadivasepi brahmajālavaṇṇanāyaṃ vuttanayena attanā samaṃ apassanto- “aggohamasmi lokassā”ti appaṭivattiyāṃ sīhanādaṃ nadi. Evaṃ aññaṃ attanā samaṃ apassitvā cintesi- “sace ahaṃ pucchitvā ahameva vissajjeyyaṃ, evampetā devatā na sakkhissanti paṭivijjhītūṃ. Aññasmiṃ pana buddhoyeva pucchante mayi ca vissajjante accherakaṃ bhavissati, sakkhissanti ca devatā paṭivijjhītūṃ, tasmā nimmitabuddhaṃ māpessāmi”ti abhiññāpādakajjhānaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya- “pattacīvaragahaṇaṃ ālokitavilokitaṃ samīñjitapasāritaṃca mama sadisaṃyeva hotū”ti kāmāvacaracittehi parikkammaṃ katvā pācīnayugandharaparikkhepato ullāṅghamaṇaṃ candamaṇḍalaṃ bhinditvā nikkhamantaṃ viya rūpāvacaracittena adhiṭṭhāsi.

Devasaṅgho taṃ disvā- “aññopi nu kho, bho, cando uggato”ti āha. Atha candaṃ ohāya āsannatare jāte “na cando, sūriyo uggato”ti, puna āsannatare jāte “na sūriyo, devavimānaṃ ekaṃ”ti, puna āsannatare jāte “na devavimānaṃ, devaputto eko”ti, puna āsannatare jāte “na devaputto, mahābrahmā eko”ti, puna āsannatare jāte “na mahābrahmā, aparopi bho buddho āgato”ti āha. Tattha puthujjanadevatā cintayīṃsu- “ekabuddhassa tāva ayaṃ devatāsannipāto, dvinnaṃ kīva mahanto bhavissati”ti. Ariyadevatā cintayīṃsu- “ekissā lokadhātuyā dve buddhā nāma natthi, addhā bhagavatā attanā sadiso añño eko buddho nimmito”ti.

Atha tassa devasaṅghassa passantasseva nimmitabuddho āgantvā dasabalaṃ avanditvāva sammukhaṭṭhāne samasamaṃ katvā māpīte āsane nisīdi. Bhagavato dvattiṃsa mahāpurisalakkhaṇāni, nimmitassāpi dvattiṃsāva, bhagavato (2.027) sarīrā chabbaṇṇarasmiyo nikkhamanti, nimmitassāpi, bhagavato sarīrarasmiyo nimmitassa sarīre paṭihaññanti, nimmitassa sarīrarasmiyo bhagavato kāye paṭihaññanti. Tā dvinnampi buddhānaṃ sarīrato uggamma akaniṭṭhabhavanaṃ āhacca tato paṭinivattitvā devatānaṃ matthakapariyante otarivā cakkavāḷamukhavaṭṭiyāṃ paṭiṭṭhahīṃsu. Sakalacakkavāḷagabbhaṃ suvaṇṇamayavaṅkagopānasīvinaddhamiva cetiyagharaṃ virocittha. Dasasahassacakkavāḷadevatā ekacakkavāḷe rāsibhūtā dvinnaṃ buddhānaṃ rasmigabbhantaṃ pavisitvā aṭṭhaṃsu. Nimmitabuddho nisīdantoyeva dasabalassa bodhipallaṅke kilesappahānaṃ abhitthavanto-

“Pucchāmi muniṃ pahūtapaññaṃ,
tiṇṇaṃ pāraṅgataṃ parinibbutaṃ ṭhitattaṃ;
nikkhamma gharā panujja kāme,

kathaṃ bhikkhu sammā so loke paribbajeyyā”ti. (su. ni. 361)-

Gātham abhāsi. Satthā devatānaṃ tava cittakallatājananattam āgatāgatānaṃ nāmagottāni kathessāmīti cintetvā **ācikkhissāmi, bhikkhavi-**ādīmāha.

334. Tattha **silokamanukassāmīti** akkharapadaniyamitaṃ vacanasaṅghātaṃ pavattayissāmi. **Yattha bhummā tadassitāti** yesu yesu ṭhānesu bhummā devatā taṃ taṃ nissitā. **Ye sitā girigabbharanti-**ādīhi tesam bhikkhūnaṃ vaṇṇaṃ kathesi, ye bhikkhū girikucchiṃ nissitāti attho. **Pahitattāti** pesitacittā. **Samāhitāti** avikkhittā.

Puthūti bahujanā. **Sīhāva sallināti** sīhā viya nilinā ekattaṃ upagatā. **Lomahaṃsā-** **bhisambhunoti** lomahaṃsaṃ abhibhavitvā ṭhitā, nibbhayāti vuttaṃ hoti. **Odātama-** **nasā suddhāti** odātacittā hutvā suddhā. **Vippasannāmanāvilāti** vippasanna-anāvilā.

Bhiyyopañcasate ñatvāti sammāsambuddhena saddhiṃ atirekapañcasate bhikkhū jānitvā. **Vane kāpilavattave** Ti kapilavattusamīpamhi jāte vanasaṅḍe. **Tato āmantayī satthāti** tadā āmantayī. **Sāvake** (2.0278) **Sāsane rateti** attano dhammadesanāya savanante jātattā sāvake sikkhattayasāsane ratattā sāsane rate. Idaṃ sabbaṃ- “silokamanukassāmī”ti vacanato aññena vuttaṃ viya katvā vadati.

Devakāyā abhikkantā, te vijānātha bhikkhavoti te dibbacakkhunā vijānāthāti nesaṃ bhikkhūnaṃ dibbacakkuñāṇābhinihāratthāya kathesi. **Te ca ātappama-** **karuṃ, sutvā buddhassa sāsanaṃ** te ca bhikkhū taṃ buddhasāsanaṃ sutvā tāva- **deva tadatthāya** vīriyaṃ karimṃsu.

Evaṃ katamattā tappānaṃ ye va tesam pāturahu ñāṇaṃ. Kīdisaṃ? Amanussānaṃ dassanaṃ dibbacakkuñāṇaṃ uppajji. Na taṃ tehi tasmim khaṇe parikammaṃ katvā uppāditam. Ariyamaggeneva hi taṃ nipphannaṃ. Amanussadassanaṃ panassa abhinīhāramattameva kataṃ. Satthāpi- “atthi tumhākaṃ ñāṇaṃ, taṃ nīharitvā tena hi te vijānāthā”ti idameva sandhāya “te vijānātha, bhikkhavo”ti āha.

Appeke satamaddakkhanti tesu bhikkhūsu ekacce bhikkhū amanussānaṃ satam addasaṃsu. **Sahassaṃ atha sattarinti** eke sahassaṃ. Eke sattati sahas- **ssāni.**

Sataṃ eke sahasānanti eke sata-sahassaṃ addasaṃsu. **Appekenantamadda-** **kkhanti** vipulaṃ addasaṃsu, satavasena sahasavasena ca aparicchinnepi adda- **saṃsūti** attho. Kasmā? Yasmā **disā sabbā phuṭā ahuṃ,** bharitā sampuṇṇāva **ahesuṃ.**

Taṅca sabbaṃ abhiññāyāti yaṃ tesu ekenekena diṭṭhaṃ, taṅca sabbaṃ jānitvā. **Vavatthivāna cakkhumāti** hatthatale lekhaṃ viya paccakkhato vavatthapetvā pañcahi cakkhūhi cakkhumā satthā. **Tato āmantayīti** pubbe vuttagāthameva nāma- **gottakittanattāya** āha. Tumhe ete vijānātha, passatha, oloketha, ye vo haṃ kittayis- **sāmīti** ayamettha sambandho. **Girāhīti** vacanehi. **Anupubbasoti** anupaṭipāṭiyā.

335. **Sattasahassā te yakkhā, bhummā kāpilavattavāti** sattasahassā tāvettha **kapilavattuṃ** nissāya nibbattā bhummā yakkhāyevāti vadati (2.0279). **Iddhima-** **ntoti** dibba-iddhiyuttā. **Jutimantoti** ānubhāvasampannā. **Vaṇṇavantoti** sarīravaṇṇa-

sampannā. **Yasassinoti** parivārasampannā. **Modamānā abhikkāmunti** tuṭṭhacittā āgatā. **Bhikkhūnaṃ samitiṃ vananti** imaṃ mahāvanaṃ bhikkhūnaṃ santikaṃ bhikkhūnaṃ dassanathāya āgatā. Atha vā **samitinti** samūhaṃ, bhikkhusamūhaṃ dassanāya āgatātipi attho.

Chasahassā hemavatā, yakkhā nānattavaṇṇinoti chasahassā hemavatapa-bbate nibbattayakkhā, te ca sabbepi nīlādivaṇṇavasena nānattavaṇṇā.

Sātāgirā tisahassāti sātāgiripabbate nibbattayakkhā tisahassā.

Iccete soḷasasahassāti ete sabbepi soḷasasahassā honti.

Vessāmittā pañcasatāti vessāmittapabbate nibbattā pañcasatā.

Kumbhīro rājagahikoti rājagahanagare nibbatto kumbhīro nāma yakkho. **Vepullassa nivesananti** tassa vepullapabbato nivesanaṃ nivāsanaṭṭhānanti attho.

Bhiyyo naṃ satasahassaṃ, yakkhānaṃ payirupāsātīti taṃ atirekaṃ yakkhānaṃ satasahassaṃ payirupāsāti. **Kumbhīro rājagahiko, sopāgā samitiṃ vananti** sopi kumbhīro saporivāro imaṃ vanaṃ bhikkhusamitiṃ dassanathāya āgato.

336. Purimañca disaṃ rājā, dhatarattho pasāsātīti pācīnadisaṃ anusāsati. **Gandhabbānaṃ adhipatīti** catūsipi disāsu gandhabbānaṃ jeṭṭhako. Sabbe te tassa vase vattanti. **Mahārājā yasassisoti** mahāparivāro eso mahārājā.

Puttāpi (2.0280) tassa bahavo, indanāmā mahabbalāti tassa dhataratthassa bahavo mahabbalā puttā, te sabbe sakkassa devaraṅṅo nāmadhārakā.

Virūḷho taṃ pasāsātīti taṃ disaṃ virūḷho anusāsati.

Puttāpi tassāti tassāpi tādisāyeva puttā. Pāḷiyaṃ pana “mahabbalā”ti likhanti. **Aṭṭhakathāyaṃ sabbavāresu** “mahābalā”ti pāṭho.

“Purimaṃ disaṃ dhatarattho, dakkhiṇena virūḷhako;
pacchimena virūpakko, kuvero uttaraṃ disaṃ.

Cattāro te mahārājā, samantā caturo disā;
daddallamānā aṭṭhaṃsu, vane kāpilavatthave”ti.

Imā pana gāthā sabbasaṅgāhikavasena vuttā.

Ayañcetha attho- dasasahassacakkavāḷe dhataratthā nāma mahārājāno atthi. Te sabbepi koṭisatasahassakoṭisatasahassagandhabbaparivārā āgantvā puratthimāya disāya kapilavatthumahāvanato paṭṭhāya cakkavāḷagabbhaṃ pūretvā ṭhitā. Evaṃ dakkhiṇadisādīsu virūḷhakādayo. Tenevāha- “samantā caturo disā, daddallamānā aṭṭhaṃsū”ti. Idañhi vuttaṃ hoti- “samantā cakkavāḷehi āgantvā caturo disā pabbatamatthakesu aggikkhandhā viya suṭṭhu jalamānā ṭhitā”ti. Te pana yasmā kapilavatthuvanameva sandhāya āgatā, tasmā cakkavāḷaṃ pūretvā cakkavāḷena samasamā ṭhitāpi- “vane kāpilavatthave”ti vuttā.

337. Tesam māyāvino dāsā, āguṃ vañcanikā saṭhāti tesam mahārājānaṃ kata-pāpapaṭicchādanalakkhaṇāya māyāya yuttā kuṭilācārā dāsā atthi, ye sammukha-parammukhavañcanāhi lokaṃ vañcanato “vañcanikā”ti ca, kerāṭiyasāṭṭheyyena samannāgatattā “saṭhā”ti ca vuccanti, tepi āgatāti attho. **Māyā kuṭeṇḍu viṭeṇḍu, viṭucca viṭuṭo saḥāti** te dāsā sabbepi māyākārakāva. Nāmena panettha eko **kuṭeṇḍu** nāma, eko **viṭeṇḍu** nāma. Pāḷiyaṃ pana “veṭeṇḍū”ti likhanti. Eko **viṭucca** nāma, eko **viṭuṭo** nāma. **Saḥā**Ti sopi viṭuṭo tehi saheva āgato.

Candano (2.0281) **kāmaseṭṭho ca, kinnighaṇḍu nighaṇḍu cāti** aparo kinnighaṇḍu nāma. Pāḷiyaṃ pana “kinnughāṇḍū”ti likhanti. **Nighaṇḍu cāti** añño nighaṇḍu nāma, ettakā dāsā. Ito pare pana-

“Panādo opamañño ca, devasuto ca mātali;

cittaseno ca gandhabbo, naḷo rājā janēsabho;
āgum pañcasikho ceva, timbarū sūriyavacchāsā”ti.-

Ime devarājāno. Tattha **devasutoti** devasārathi. **Cittasenoti** citto ca seno ca cittaseno ca. **Gandhabboti** ayam cittaseno gandhabbakāyiko devaputto, na kevalam cesa, sabbe pete panādādayo gandhabbā eva. **Naḷorājā** Ti naḷakāradevaputto nāmeko. **Janēsabhoti** janavasabho devaputto. **Āgum pañcasikho cevāti** pañcasikho ceva devaputto āgato. **Timbarūti** timbarū nāma gandhabbadevarājā. **Sūriyavacchāsāti** tasseva dhītā.

Ete caññe ca rājāno, gandhabbā saha rājubhīti ete ca nāmavasena vuttagan-dhabbarājāno aññe ca etehi rājūhi saddhim bahū gandhabbā. **Modamānā abhikkāmuṃ, bhikkhūnaṃ samitiṃ vananti** haṭṭhatuṭṭhacittā bhikkhusaṅghasamitiṃ imaṃ vanaṃ āgatāti attho.

338. Athāgum nāgasā nāgā, vesālā sahatacchakāti nāgasadahavāsikā ca vesālīvāsikā ca nāgā saha tacchakanāgaparisāya āgatāti attho. **Kambalassatarāti** kambalo ca assataro ca. Ete kira sinerupāde vasanti, supaṇṇehipi anuddharaṇiyā mahesakkhanāgā **pāyāgā saha nātibhīti** payāgatitthavāsino ca saha nātisa-ṅghena āgatā.

Yāmunā dhataratthā cāti yamunavāsino ca dhataratthakule uppannā nāgā ca. **Erāvaṇo mahānāgoti** erāvaṇo ca devaputto, jātiyā nāgo na hoti. Nāgavohārena panesa vohariyati. **Sopāgāti** sopi āgato.

Ye (2.0282) nāgarāje sahasā harantīti ye ime vuttappakāre nāge lobhābhibhūtā sāhasaṃ katvā haranti gaṇhanti. **Dibbā dijā pakkhī visuddhacakkhūti** dibbānubhāvato dibbā mātukucchito ca aṇḍakosato cāti dve vāre jātāti dijā pakkhayuttatāya pakkhī yojanasatantarepi yojanasahassantarepi nāge dassanasamatthacakkhūtāya visuddhacakkhū. **Vehāyasā te vanamajjhappattāti** te ākāseneva imaṃ mahāvanaṃ sampattā. **Citrā supaṇṇā iti tesa nāmanti** tesam “citrāsupaṇṇā”ti nāmaṃ.

Abhayaṃ tadā nāgarājānamāsi, supaṇṇato khemamakāsi buddhoti tasmā sabbepi te aññamaññaṃ **saṅhāhi vācāhi upavhayantā** mittā viya bandhavā viya ca samullapantā sammodamānā āliṅgantā hatthe gaṇhantā aṃsakūṭe hatthaṃ ṭhapentā haṭṭhatuṭṭhacittā. **Nāgā supaṇṇā saraṇamakamsu buddhanti** buddhaṃ yeva saraṇaṃ gatā.

339. Jitā vajirahatthenāti indena devaraññā jitā. **Samuddaṃ asurāsītā** Ti mahāsamuddavāsino sujātāya asurakaññāya kāraṇā sabbepi **bhātaro vāsavassete, iddhimanto yasassino.**

Tesu **kālakañcā mahābhismāti** kālakañcā ca mahante bhimsane attabhāve māpetvā āgamiṃsu. **Asurā dānaveghasāti dānaveghasā** nāma aññe dhanuggaha-asurā. **Vepacitti sucitti ca, pahārādo namuci sahāti** vepacitti-asuro, sucitti-asuro cāti ete ca asurā namuci ca māro devaputto etehi saheva āgato. Ime asurā mahāsamuddavāsino, ayam paranimmitadevalokavāsī, kasmā etehi sahāgatoti? Acchandikattā. Tepi hi acchandikā abhabbā, ayampi tādisoyeva. Tasmā dhātuso saṃsandamāno āgato.

Satañca baliputtānanti balino mahā-asurassa puttānaṃ sataṃ. **Sabbe verocanā-**

makāti sabbe attano mātulassa rāhuisseva nāmadharā. **Sannayhitvā balisenanti** attano balisenam̐ sannayhitvā sabbe katasannāhāva hutvā. **Rāhubhaddamupāgamunti** rāhu-asurindaṃ upasaṅkamiṃsu. **Samayo** (2.0283) **dāni bhaddanteti** bhaddaṃ tava hotu, samayo te bhikkhūnaṃ samitiṃ vanaṃ upasaṅkamitvā bhikkhusaṅghaṃ dassanāyāti attho.

340. Āpo ca devā pathavī, tejo vāyo tadāgamunti āpokasiṇādīsu parikammaṃ katvā nibbattā **āpoti-ādināmakā devā āgamuṃ. Varuṇā vāraṇā devā, somo ca yasasā sahāti** varuṇadevatā, vāraṇadevatā, somadevatāti evaṃ nāmakā ca devā yasasā nāma devena sahāgatāti attho. **Mettākaruṇākāyikāti** mettājhāne ca karuṇā-jhāne ca parikammaṃ katvā nibbattadevā. **Āguṃ devā yasassinoti** etepi mahā-yasā devā āgatā.

Dasete dasadhā kāyā, sabbe nānattavaṇṇinoti te dasadhā ṭhitā dasa devakāyā sabbe nīlādivasena nānattavaṇṇā āgatāti attho.

Veṇḍū ca devāti veṇḍudevatā ca. **Sahali cāti** sahalidevatā ca. **Asamā ca duve yamāti** asamadevatā ca dve ca yamakā devā. **Candassupanisā devā, candamāguṃ purakkhatvāti** candanissitakā devā candaṃ purato katvā āgatā. Tathā sūriyanissitakā devā sūriyaṃ purakkhatvā. **Nakkhattāni purakkhatvāti** nakkhattanissitāpi devā nakkhattāni purato katvā āgatā. **Āguṃ mandavalāhakāti** vātavalāhakā, abbhavalāhakā, uṇhavalāhakā ete sabbepi valāhakāyikā “mandavalāhakā” nāma vuccanti. Tepi āgatāti attho. **Vasūnaṃ vāsavo seṭṭho, sakkopāgā purindadoti** vasūnaṃ devatānaṃ seṭṭho vāsavo yo sakkoti ca, purindadoti ca vuccati, sopi āgato.

Dasete dasadhā kāyāti etepi dasa devakāyā dasadhāva āgatā. **Sabbe nānattavaṇṇinoti** nīlādivasena nānattavaṇṇā.

Athāguṃ sahabhū devāti atha sahabhū nāma devā āgatā. **Jalamaggisikhārivāti** aggisikhā viya jalantā. Jalamaggi ca sikhārivāti imāni tesaṃ nāmānītipi vuttaṃ. **Ariṭṭhakā ca rojā cāti** ariṭṭhakadevā ca rojadevā ca. **Umāpupphanibhāsinoti umāpupphadevā** nāma ete devā (2.0284). Umāpupphasadisā hi tesaṃ sarīrābhā, tasmā “umāpupphanibhāsino” ti vuccanti.

Varuṇā sahadhammā cāti ete ca dve janā. **Accutā ca anejakāti** accutadevatā ca anejakadevatā ca. **Suleyyarucirā āgunti** suleyyā ca rucirā ca āgatā. **Āguṃ vāsavanesinoti** vāsavanesīdevā nāma āgatā. **Dasete dasadhā kāyāti** etepi dasadevakāyā dasadhāva āgatā.

Samānā mahāsamānāti samānā ca mahāsamānā ca. **Mānusā mānusuttamāti** mānusā ca mānusuttamā ca. **Khiḍḍāpadosikā āguṃ, āguṃ manopadosikāti** khiḍḍāpadosikā manopadosikā ca devā āgatā.

Athāguṃ harayo devāti haridevā nāma āgatā. **Ye ca lohitavāsinoti** lohitavāsino ca āgatā. **Pāragā mahāpāragāti** ete ca duvidhā āgatā. **Dasete dasadhā kāyāti** etepi dasadevakāyā dasadhāva āgatā.

Sukkā karambhā aruṇā, āguṃ veghanasā sahāti ete sukkādayo tayo, tehi saha veghanasā ca āgatā. **Odātagayhā pāmokkhāti** odātagayhā nāma pāmokkhadevā āgatā. **Āguṃ devā vicakkhaṇāti** vicakkhaṇā nāma devā āgatā.

Sadāmattā hāragajāti sadāmattā ca hāragajā ca. **Missakā ca yasassinoti** yasa-sampannā missakadevā ca. **Thanayaṃ āga pajjunnoti** pajjunno ca devarājā thana-yanto āgato. **Yo disā abhivassatīti** yo yaṃ yaṃ disaṃ yāti, tattha tattha devo vassati. **Dasete dasadhā kāyāti** etepi dasadevakāyā dasadhā āgatā.

Khemiyā tusitā yāmāti khemiyā devā tusitapuravāsino ca yāmādevalokavāsino ca. **Kathakā ca yasassinoti** yasa-sampannā kathakadevā ca. Pāḷiyaṃ pana “kaṭṭhakā cā”ti likhanti. **Lambītakā lāmaseṭṭhāti** lambitakadevā ca lāmaseṭṭhadevā ca. **Jotināmā ca āsavāti** pabbatamatthake katanaḷaggikkhandho viya jotamānā jotidevā nāma atthi, te ca āsā ca devā āgatāti attho. Pāḷiyaṃ (2.0285) pana “jātināmā”ti likhanti. Āsā devatā chandavasena **āsavāti** vuttā. **Nimmānaratino āguṃ, athāguṃ paranimmitā. Dasete dasadhā kāyāti** etepi dasa devakāyā dasadhāva āgatā.

Saṭṭhete devanikāyāti ete ca āpo ca devāti-ādikā cha dasakā saṭṭhi devanikāyā sabbe nīlādivasena nānattavaṇṇino. **Nāmanvayena āgacchunti** nāmabhāgena nāmakoṭṭhāsena āgatā. **Ye caññe sadisā sahāti** ye ca aññepi tehi sadisā vaṇṇa-topi nāmatopi etādisāyeva sesacakkavāḷesu devā, tepi āgatāyevāti ekapadeneva kalāpaṃ viya puṭakaṃ viya ca katvā sabbā devatā niddisati.

Evam dasasu lokadhātusahassesu devakāye niddisitvā idāni yadatthaṃ te āgatā, taṃ dassento **pavuṭṭhajātinti** gāthamāha. Tassattho- pavuṭṭhā vigatā jāti assāti ariyasaṅgho pavuṭṭhajāti nāma, **taṃ pavuṭṭhajātiṃ** rāgadosamohakhīlānaṃ abhāvā **akhīlaṃ** cattāro oghe taritvā ṭhitattā **oghatiṇṇaṃ** catunnaṃ āsavānaṃ abhāvena **anāsavaṃ** ariyasaṅghaṃ dakkhema passissāma. Tesaññeva oghānaṃ tiṇṇattā **oghataraṃ** āguṃ akaraṇato **nāgaṃ. Asitātiganti** kāḷakabhāvātitaṃ candaṃva siriyā virocamaṇaṃ dasabalañca dakkhema passissāmāti etadatthaṃ sabbepi te nāmanvayena āgacchuṃ, ye caññe sadisā sahāti.

341. Idāni brahmāno dassento **subrahmā paramatto cāti-ādimāha**. Tattha **subrahmāti** eko brahmā. Paramattopi brahmāva. **Puttā iddhimato sahāti** ete iddhimato buddhassa bhagavato puttā ariyabrahmāno saheva āgatā. **Sanaṅkumāro tisso cāti** sanaṅkumāro ca tissamahābrahmā ca. **Sopāgāti** sopi āgato.

“Sahassaṃ brahmalokānaṃ, mahābrahmābhitiṭṭhati;
upapanno jutimanto, bhismākāyo yasassi so”ti.-

Ettha (2.0286) **sahassaṃ brahmalokānanti** ekaṅguliyā ekasahassacakkavāḷe dasahi aṅgulīhi dasasahassicakkavāḷe ālokapharaṇasamatthānaṃ mahābrahmānaṃ sahassaṃ āgataṃ. **Mahābrahmābhitiṭṭhatīti** yattha ekeko mahābrahmā aññe brahme abhibhavitvā tiṭṭhati. **Upapannoti** brahmaloke nibbatto. **Jutimantoti** ānubhāvasampanno. **Bhismākāyoti** mahākāyo, dvīhi tīhi māgadhikehi gāmakkethehi samappamaṇa-attabhāvo. **Yasassisoti** attabhāvasirisaṅkhātena yasena samannāgato.

Dasettha issarā āguṃ, paccekavasavattinoti etasmiñca brahmasahassee ye pāṭiyekkaṃ pāṭiyekkaṃ vasaṃ vattenti, evarūpā dasa issarā mahābrahmāno āgatā. **Tesañca majjhato āga, hārito parivāritoti** tesaṃ brahmānaṃ majjhe hārito nāma mahābrahmā sata-sahassabrahmaparivāro āgato.

342. Te ca sabbe abhikkante, sa-inde deve sabrahmaketi te sabbepi sakkam devarājānaṃ jeṭṭhakaṃ katvā āgate devakāye, hāritamahābrahmānaṃ jeṭṭhakaṃ katvā āgate brahmakāye ca. **Mārasenā abhikkāmīti** mārasenā abhigatā. **Passa kaṇhassa mandiyanti** kāḷakassa mārasa bālabhāvaṃ passatha.

Etha gaṇhatha bandhathāti evaṃ attano parisam āṇāpesi. **Rāgena baddhamatthu voti** sabbam vo idaṃ devamaṇḍalaṃ rāgena baddham hotu. **Samantā parivāretha, mā vo muñcitha koci nanti** tumhākaṃ ekopi etesu ekampi mā muñci. “Mā vo muñcethā” tipi pāṭho, esevattho.

Iti tattha mahāseno, kaṇho senaṃ apesayīti evaṃ tattha mahāsamaye mahāseno māro mārasenaṃ apesayi. **Pāṇinā talamāhaccāti** hatthena pathavītaṃ paharivā. **Saraṃ katvāna bheravanti** māravibhiṃsakadassanattaṃ bhayānakaṃ sarañca katvā.

Yathā pāvussako megho, thanayanto savijjukoti savijjukoti pāvussakamegho viya mahāgajjitaṃ gajjanto. **Tadā so paccudāvattīti** tasmīṃ samaye so māro taṃ vibhiṃsanakaṃ dassetvā paṇivatto (2.0287). **Saṅkuddho asayaṃ vaseti** suṭṭhu kuddho kupito kañci vase vattetuṃ asakkonto asayaṃvase asayaṃvasī attano vasena akāmakko hutvā nivatto. Bhagavā kira “ayaṃ māro imaṃ mahāsamāgamaṃ disvā ‘abhisamayantarāyaṃ karissāmī’ti antarantare mārasenaṃ pesetvā māraṃ vibhiṃsakaṃ dasseti”ti aññāsi. Pakati cesā bhagavato, yatha abhisamayō na bhavissati, tattha māraṃ vibhiṃsakaṃ dassentaṃ na nivāreti. Yatha pana abhisamayō hoti, tattha yathā parisā neva mārasa rūpaṃ passati, na saddaṃ suṇāti, evaṃ adhiṭṭhātīti. Imasmiñca samāgame mahābhisamayō bhavissati, tasmā yathā devatā neva tassa rūpaṃ passanti, na saddaṃ suṇanti, evaṃ adhiṭṭhāsi. Tena vuttaṃ—“tadā so paccudāvatti, saṅkuddho asayaṃvase”ti.

343. Tañca sabbaṃ abhiññāya, vavatthivāna cakkhumāti taṃ sabbaṃ bhagavā jānitvā vavatthapetvā ca.

Mārasenā abhikkantā, te vijānātha bhikkhavoti bhikkhave mārasenā abhikkantā, te tumhe attano anurūpaṃ vijānātha, phalasaṃpattīṃ saṃpajjathāti vadati. **Ātappamakarunti** phalasaṃpattīṃ pavisaṇatthāya vīriyaṃ ārabhiṃsu. **Vītarāgehi pakkāmunti** māro ca mārasenā ca vītarāgehi ariyehi dūratova apakkamuṃ. **Nesaṃ lomāpi iñjayunti** tesāṃ vītarāgānaṃ lomānīpi na cālayiṃsu. Atha māro bhikkhusaṅghaṃ ārabha imaṃ gāthaṃ abhāsi—

“Sabbe vijitasāṅgāma, bhayātītā yasassino;
modanti saha bhūtehi, sāvaka te janesutā”ti.

Tattha **modanti saha bhūtehīti** dasabalassa sāsane bhūtehi sañjātehi ariyehi saddhiṃ modanti pamodanti. **Janesutāti** jane vissutā pākaṭā abhiññātā.

Idaṃ pana mahāsamayasuttaṃ nāma devatānaṃ piyaṃ manāpaṃ, tasmā maṅgalaṃ vadantena abhinavaṭṭhānesu idameva suttaṃ vattabbaṃ. Devatā kira—“imaṃ suttaṃ suṇissāmā”ti ohitasotā vicaranti. Desanāpariyosāne panassa (2.0288) koṭisatasahassadevatā arahattaṃ pattā, sotāpannādīnaṃ gaṇanā natthi.

Devatānañcassa piyamaṇāpabhāve idaṃ vatthu-koṭipabbatavīhāre kira nāgaleṇadvāre nāgarukkhe ekā devadhītā vasati. Eko daharo antoleṇe imaṃ suttaṃ sajjhāyati. Devadhītā sutvā suttapariyosāne mahāsaddena sādhu-kāramadāsi. Ko esoti. Ahaṃ, bhante, devadhītāti. Kasmā sādhu-kāramadāsīti? Bhante, dasabalena mahāvane nisīditvā kathitadvase imaṃ suttaṃ sutvā ajja assosiṃ, bhagavatā kathitato ekakkharampi ahāpetvā suggahito ayaṃ dhammo tumhehīti. Dasabalassa kathayato suttaṃ tayāti? Āma, bhanteti. Mahā kira devatāsannipāto ahosi, tvaṃ kattha ṭhitā suṇīti?

Ahaṃ, bhante, mahāvanavāsīyā devatā, mahesakkhāsu pana devatāsu āgacchantīsu jambudīpe okāsaṃ nālatthaṃ, atha imaṃ tambapaṇṇidīpaṃ āgantvā

jambukolapaṭṭane ṭhatvā sotuṃ āraddhamhi, tatrāpi mahesakkhāsu devatāsu āga-
cchantīsu anukkamena paṭikkamamānā rohaṇajanapade mahāgāmassa piṭṭhibhā-
gato samudde galappamāṇaṃ udakaṃ pavisitvā tattha ṭhitā assosinti. Tuyhaṃ
ṭhitatṭhānato dūre satthāraṃ passasi devateti? Kiṃ kathetha, bhante, satthā mahā-
vane dhammaṃ desento nirantaraṃ mamaññeva oloketīti maññamānā otappa-
mānā ūmīsu nilayāmīti.

Taṃ divasaṃ kira koṭisatasahassadevatā arahattaṃ pattā, tumhepi tadā ara-
hattaṃ pattāti? Natthi, bhante. Anāgāmiphalaṃ pattattha maññeti? Natthi, bhante.
Sakadāgāmiphalaṃ pattattha maññeti? Natthi, bhante. Tayo magge pattā devatā
kira gaṇanapathaṃ atītā, sotāpannā jātattha maññeti? Devatā taṃ divasaṃ sotā-
pattiphalaṃ pattattā harāyamānā-“apucchitabbaṃ pucchati ayyo”ti āha. Tato naṃ
so bhikkhu āha-“sakkā pana devate, tava attabhāvaṃ amhākaṃ dassetun”ti? Na
sakkā bhante sakalakāyaṃ (2.0289) dassetuṃ, aṅgulipabbamattaṃ dassessāmi
ayyassāti kuñcikasiddhena aṅgulīṃ antoleṇābhimukhaṃ akāsi, candasahassasū-
riyasahassa-uggamanakālo viya ahosi. Devadhītā “appamattā, bhante, hothā”ti
dahaṇabhikkhuṃ vanditvā agamāsi. Evaṃ imaṃ suttaṃ devatānaṃ piyaṃ
manāpaṃ, mamāyanti naṃ devatāti.

Iti sumaṅgalavilāsiniyā dīghanikāyaṭṭhakathāyaṃ

Mahāsamayasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Sakkapañhasuttavaṇṇanā

Nidānavaṇṇanā

344. Evaṃ (2.0290) me sutanti sakkapañhasuttaṃ. Tatrāyamanuttānapadava-
ṇṇanā- **ambasaṇḍā nāma brāhmaṇagāmoti** so kira gāmo ambasaṇḍānaṃ avidūre
nivīṭṭho, tasmā “ambasaṇḍā” tveva vuccati. **Vediyake pabbateti** so kira pabbato
pabbatapāde jātena maṇivedikāsadisena nīlavanasaṇḍena samantā parikkhitto,
tasmā ‘vediyakapabbato’ tveva saṅkhyāṃ gato. **Indasālaguhāyanti** pubbepi sā
dvinnāṃ pabbatānaṃ antare guhā, indasālarukkho cassā dvāre, tasmā ‘indasāla-
guhā’ti saṅkhyāṃ gatā. Atha naṃ kuṭṭhehi parikkhipitvā dvāravātapānāni yojetvā
supariniṭṭhitasudhākammamālākammalatākammaviccittāṃ leṇaṃ katvā bhagavato
adaṃsu. Purimavohāravasena pana “indasālaguhā” tveva naṃ sañjānanti. Taṃ
sandhāya vuttaṃ ‘indasālaguhāyaṃ’ti.

Ussukkaṃ udapādīti dhammiko ussāho uppajji. Nanu ca esa abhiṇhadassāvī
bhagavato, na so devatāsannipāto nāma atthi, yatthāyaṃ na āgatapubbo,
sakkena sadiso appamādavihārī devaputto nāma natthi. Atha kasmā buddhada-

ssanaṃ anāgatapubbassa viya assa ussāho udapādīti? Maraṇabhayena santajji-tattā. Tasmim kirassa samaye āyu parikkhīṇo, so pañca pubbanimittāni disvā “parikkhīṇo dāni me āyū”ti aññāsi. Yesañca devaputtānaṃ maraṇanimittāni āvi bhavanti, tesu ye parittakena puññakammena devaloke nibbattā, te “kuhiṃ nu kho idāni nibbattissāmā”ti bhayaṃ santāsaṃ āpajjanti. Ye katabhīruttānā bahum puññaṃ katvā nibbattā, te attanā dinnadānaṃ rakkhitasīlaṃ bhāvitabhāvanañca āgama “uparidevaloke sampattiṃ anubhavissāmā”ti na bhāyanti.

Sakko pana devarājā pubbanimittāni disvā dasayojanasahassaṃ devanagaraṃ, yojanasahassubbedhaṃ vejayantaṃ, tiyojanasatikaṃ sudhammadevasabhaṃ, yojanasatubbedhaṃ pāricchattakaṃ, saṭṭhiyojanikaṃ paṇḍukambalasilaṃ, aḍḍha-tiyā nāṭakakoṭiyo dvīsu devalokesu devaparisaṃ, nandanavanaṃ, cittalatāvanaṃ (2.0291), missakavanaṃ, phārusakavananti etaṃ sabbasampattiṃ oloketvā “nassati vata bho me ayaṃ sampatti”ti bhayābhibhūto ahoṣi.

Tato “atthi nu kho koci samaṇo vā brāhmaṇo vā lokapitāmaho mahābrahmā vā, yo me hadayanissitaṃ sokasallaṃ samuddharitvā imaṃ sampattiṃ thāvaram kareyyā”ti olokeno kañci adisvā puna addasa “mādisānaṃ satasahassānampi uppannaṃ sokasallaṃ sammāsambuddho uddharitum paṭibalo”ti. Athevaṃ parivita-kkentassa tena kho pana samayena sakkassa devānamindassa ussukkaṃ uda-pādi bhagavantaṃ dassanāya.

Kahaṃ nu kho bhagavā etarahi viharatīti katarasmim janapade kataraṃ nagaraṃ upanissāya kassa paccaye paribhuñjanto kassa amataṃ dhammaṃ desayamāno viharatīti. **Addasā khoti** addakkhi paṭivijjhi. **Mārisāti** piyavacana-metaṃ, devatānaṃ pāṭiyekko vohāro. Niddukkhātipi vuttaṃ hoti. Kasmā panesa deve āmantesi? Sahāyatthāya. Pubbe kiresa bhagavati saḷalaghare viharante eka-kova dassanāya agamāsi. Satthā “aparipakkaṃ tāvassa ñāṇaṃ, katipāhaṃ pana atikkamitvā mayi indasālaguhāyaṃ viharante pañca pubbanimittāni disvā maraṇa-bhayabhīto dvīsu devalokesu devatāhi saddhiṃ upasaṅkamitvā cuddasa pañhe pucchitvā upekkhāpañhavissajjanāvasāne asītiyā devatāsahashehi saddhiṃ sotā-pattiphale paṭiṭṭhahissati”ti cintetvā okāsaṃ nākāsi. So “mama pubbepi ekakassa gatattā satthārā okāso na kato, addhā me natthi maggaphalassa upanissayo, ekassa pana upanissaye sati cakkavāḷapariyantāyapi parisāya bhagavā dhammaṃ desetiyeva. Avassaṃ kho pana dvīsu devalokesu kassaci devassa upa-nissayo bhavissati, taṃ sandhāya satthā dhammaṃ desessati. Taṃ sutvā ahampi attano domanassaṃ vūpasameṣṣāmī”ti cintetvā sahāyatthāya āmantesi.

Evaṃ bhaddaṃ tavāti kho devā tāvatimsāti evaṃ hotu mahārāja, gacchāma bhagavantaṃ dassanāya, dullabho buddhuppādo, bhaddaṃ tava, yo tvaṃ “pabbata-kīlaṃ nadīkīlaṃ gacchāmā”ti avatvā amhe evarūpesu ṭhānesu niyojesīti. **Paccas-sosunti** tassa vacanaṃ siraṣā sampaṭicchimsu.

345. Pañcasikhaṃ (2.0292) gandhabbadevaputtaṃ āmantesīti deve tāva āma-ntetu, imaṃ kasmā visuṃ āmantesi? Okāsakaraṇatthaṃ. Evaṃ kirassa ahoṣi “dvīsu devalokesu devatā gahetvā dhurena paharantassa viya satthāraṃ upasa-ṅkamitum na yuttaṃ, ayaṃ pana pañcasikho dasabalassa upaṭṭhāko vallabho

icchiticchitakkhaṇe gantvā pañhaṃ pucchitvā dhammaṃ suṇāti, imaṃ purato pesetvā okāsaṃ kāretvā iminā katokāse upasaṅkamitvā pañhaṃ pucchissāmi”ti okāsa karaṇatthaṃ āmantesi.

Evam bhaddaṃ tavāti so “evaṃ mahārāja, hotu, bhaddaṃ tava, yo tvaṃ maṃ ‘ehi, mārisa, uyyānakīḷādīni vā naṭasamajjādīni vā dassanāya gacchāmā’ti avatvā ‘buddhaṃ passissāma, dhammaṃ sossāmā’ti vadasī”ti daḷhataṃ upatthambhento devānamindassa vacanaṃ paṭissutvā anucariyaṃ sahacaraṇaṃ ekato gamaṇaṃ upāgami.

Tattha **beluvapaṇḍunti** beluvapakkaṃ viya paṇḍuvaṇṇaṃ. Tassa kira sovaṇṇa-mayaṃ pokkharaṃ, indanīlamayo daṇḍo, rajatamayā tantiyo, pavālamayā veṭhakā, vīṇāpattakaṃ gāvutaṃ, tantibandhanaṭṭhānaṃ gāvutaṃ, upari daṇḍako gāvutanti tigāvutappamaṇā vīṇā. Iti so taṃ vīṇaṃ ādāya samapaññāsamucchanā mucchetvā agganakhehi paharivā madhuraṃ gītassaraṃ nicchāretvā sesadeve sakkassa gamanakālaṃ jānāpento ekamantaṃ aṭṭhāsi. Evaṃ tassa gītavāditasaññāya sannipatite devagaṇe **atha kho sakko devānamindo ...pe... vediyake pabbate pacuṭṭhāsi.**

346. Atiriva obhāsajātoti aññesu divasesu ekasseva devassa vā mārasa vā brahmuno vā obhāsena obhāsajāto hoti, taṃdivasaṃ pana dvīsu devalokesu devatānaṃ obhāsena atiriva obhāsajāto ekapajjoto saḥsacandasūriya-uggatakālasa-diso ahosi. **Parito gāmesu manussāti** samantā gāmesu manussā. Pakatisāyamā-sakāleyeva kira gāmamajjhe dārakesu kiḷantesu tattha sakko agamāsi, tasmā manussā passitvā evamāhaṃsu. Nanu ca majjhimayāme devatā bhagavantaṃ upasaṅkamanti, ayaṃ kasmā (2.0293) paṭhamayāmassāpi purimabhāgeyeva āgatoti? Maraṇabhayeneva tajjitattā. **Kiṃsu nāmāti** kiṃsu nāma bho etaṃ, ko nu kho ajja mahesakkho devo vā brahmā vā bhagavantaṃ pañhaṃ pucchitum dhammaṃ sotum upasaṅkamanto, kathaṃsu nāma bho bhagavā pañhaṃ vissajjessati dhammaṃ desessati, lābhā amhākaṃ, yesaṃ no evaṃ devatānaṃ kaṅkhāvino-dako satthā avidūre vihāre vasati, ye labhāma thālakabhikkhampi kaṭacchubhikkhampi dātunti saṃviggā lomahaṭṭhajātā uddhaggalomā hutvā dasanakhasamo-dhānasamujjalaṃ añjaliṃ sirasmim paṭiṭṭhapetvā namassamānā aṭṭhaṃsu.

347. Durupasaṅkamāti dupayirupāsiyā. Ahaṃ sarāgo sadoso samoho, satthā vītarāgo vītadoso vītamoho, tasmā dupayirupāsiyā tathāgatā mādisena. **Jhāyīti** lakkhaṇūpanijjhānena ca ārammaṇūpanijjhānena ca jhāyī. Tasmīññeva jhāne ratāti **jhānaratā**. **Tadantaraṃ paṭisallīnāti** tadantaraṃ paṭisallīnā sampati paṭisallīnā vā. Tasmā na kevalaṃ jhāyī jhānaratāti durupasaṅkamā, idānimeva paṭisallīnātipi durupasaṅkamā. **Pasādeyyāsīti** ārādheyyāsi, okāsaṃ me kāretvā dadeyyāsīti vadati. **Beluvapaṇḍuvīnaṃ ādāyāti** nanu pubbeva ādinnāti? Āma, ādinnā. Maggagamanavasena pana aṃsakūṭe laggitā, idāni naṃ vāmahatthe ṭhapetvā vādanasajjaṃ katvā ādiyi. Tena vuttaṃ “ādāyā”ti.

Pañcasikhagītagāthāvaṇṇanā

348. Assāvesīti sāvesi. **Buddhūpasañhitāti** buddhaṃ ārabha buddhaṃ nissayaṃ katvā pavattāti attho. Sesapadesupi eseva nayo.

Vande te pitaraṃ bhadde, timbaraṃ sūriyavacchaseti ettha **sūriyavacchasāti** sūriyasamānasarīrā. Tassā kira devadhītāya pādantato rasmi utṭhahitvā kesantaṃ ārohati, tasmā bālasūriyamaṇḍalasadisā khāyati, iti naṃ “sūriyavacchasā”ti sañjānanti. Taṃ sandhāyāha- “bhadde, sūriyavacchase, tava pitaraṃ timbaraṃ gandhabbadevarājānaṃ vandāmī”ti. **Yena jātāsi kalyāṇīti** yena (2.0294) kāraṇabhūtena yaṃ timbaraṃ devarājānaṃ nissāya tvaṃ jātā, kalyāṇī sabbaṅgasobhanā. **Ānandajanāni mamāti** mayhaṃ pītisomanassavaḍḍhanī.

Vātova sedataṃ kantoti yathā sañjātasedānaṃ sedaharaṇatthaṃ vāto iṭṭho hoti kanto manāpo, evanti attho. **Pāniyaṃva pipāsatoti** pātumicchantaṃ pipāsato pipāsābhibhūtassa. **Aṅgīrasīti** aṅge rasmiyo assāti aṅgīrasī, tameva ārabha ālapanto vadati. **Dhammo arahatāmivāti** arahantānaṃ navalokuttaradhammo viya.

Jighacchatoti bhuñjitukāmassa khudābhibhūtassa. **Jalantamiva vārināti** yathā koci jalantaṃ jātavedaṃ udakakumbhena nibbāpeyya, evaṃ tava kāraṇā uppannaṃ mama kāmarāgapariḷāhaṃ nibbāpehīti vadati.

Yuttaṃ kiñjakkhareṇunāti padumakesarareṇunā yuttaṃ. **Nāgo ghammābhitatto vāti** ghammābhitattahatthī viya. **Ogāhe te thanūdaranti** yathā so nāgo pokkharaṇiṃ ogāhitvā pivitvā aggasoṇḍamattaṃ paññāyamānaṃ katvā nimuggo sukhaṃ sātāṃ vindati, evaṃ kadā nu kho te thanūdaraṃ thanavemajjhaṃ udarañca otarivā ahaṃ sukhaṃ sātāṃ paṭilabhissāmīti vadati.

“Accaṅkusova nāgo va, jitaṃ me tuttomaraṃ;

kāraṇaṃ nappajānāmi, sammatto lakkhaṇūruyā”ti.-

Ettha **tuttaṃ** vuccati kaṇṇamūle vijjhana-ayadaṇḍako. **Tomaranti** pādādīsu vijjhana-ḍaṇḍatomaraṃ. **Aṅkusoti** matthake vijjhanakuṭilakaṇṭako. Yo ca nāgo pabhinna-matto accaṅkuso hoti, aṅkusaṃ atīto; aṅkusena vijjhiyamānopi vasaṃ na gacchati, so “jitaṃ mayā tuttomaraṃ, yo ahaṃ aṅkusassapi vasaṃ na gacchāmī”ti madadappena kiñci kāraṇaṃ na bujjhati. Yathā so accaṅkuso nāgo “jitaṃ me tuttomaraṃ”ti kiñci kāraṇaṃ nappajānāti, evaṃ ahampi lakkhaṇasampanna-ūrutāya lakkhaṇūruyā sammatto matto pamatto ummatto viya kiñci kāraṇaṃ nappajā-

nāmīti vadati. Atha vā accaṅkusova nāgo ahampi sammatto lakkhaṇūruyā kiñci tato (2.0295) virāgakāraṇaṃ nappajānāmi. Kasmā? Yasmā tena nāgena viya jitaṃ me tuttatomaraṃ, na kassaci vadato vacanaṃ ādiyāmi.

Tayi gedhitacittosmīti bhadde lakkhaṇūru tayi baddhacittosmi. **Gedhitacittoti** vā gedhaṃ ajjhupetacitto. **Cittaṃ vipariṇāmitanti** pakatiṃ jahitvā ṭhitaṃ. **Paṭigantaṃ na sakkomīti** nivattitaṃ na sakkomi. **Vaṅkaghastova ambujoti** baḷisaṃ gilitvā ṭhita-maccho viya. “Ghaso”tipi pāṭho, ayamevattho.

Vāmūrūti vāmākārena saṅghita-ūru, kadalikkhandhasadisa-ūrūti vā attho. **Sajāti** āliṅga. **Mandalocaneti** itthiyo na tikhiṇaṃ nijjhāyanti mandaṃ ālocenti olokenti, tasmā “mandalocanā”ti vuccanti. **Palissajāti** sabbatobhāgena āliṅga. **Etaṃ me abhipatthanti** etaṃ mayā abhiṇhaṃ patthitaṃ.

Appako vata me santoti pakatiyāva mando samāno. **Vellitakesiyāti** kesā muñcitvā piṭṭhiyaṃ vissatṭhakāle sappo viya vellantā gacchantā assāti vellitakesī, tassā vellitakesiyā. **Anekabhāvo samuppādīti** anekavidho jāto. **Anekabhāgoti** vā pāṭho. **Arahanteva dakkhiṇāti** arahantamhi dinnadānaṃ viya nānappakārato pabhinno.

Yaṃ me atthi kataṃ puññanti yaṃ mayā kataṃ puññamatthi. **Arahantesu tādisūti** tādilakkhaṇappattesu arahantesu. **Tayā saddhiṃ vipaccatanti** sabbaṃ tayā saddhimeva vipākaṃ detu.

Ekodīti ekibhāvaṃ gato. **Nipako satoti** nepakkaṃ vuccati paññā, tāya samannā-gatoti nipako. Satiyā samannāgatattā sato. **Amataṃ muni jigīsānoti** yathā so buddhamuni amataṃ nibbānaṃ jigīsati pariyesati, evaṃ taṃ ahaṃ sūriyavacchase jigīsāmi pariyesāmi. Yathā vā so amataṃ jigīsāno esanto gavesanto vicarati, evāhaṃ taṃ esanto gavesanto vicarāmītipi attho.

Yathāpi muni nandeyya, patvā sambodhimuttamanti yathā buddhamuni bodhipallaṅke nisinno sabbaññutaññāṇaṃ patvā nandeyya toseyya. **Evaṃ nandeyyanti** (2.0296) evameva ahampi tayā missībhāvaṃ gato nandeyyaṃ, pītisomanassajāto bhavyeyyanti vadati.

Tāhaṃ bhadde vareyyāheti aheti āmantanaṃ, ahe bhadde sūriyavacchase, sakkena devānamindena “kiṃ dvīsu devalokesu devarajjaṃ gaṇhasi, suriyavacchasan”ti, evaṃ vare dinne devarajjaṃ pahāya “sūriyavacchasaṃ gaṇhāmī”ti evaṃ taṃ ahaṃ vareyyaṃ iccheyyaṃ gaṇheyanti attho.

Sālaṃva na ciraṃ phullanti tava pitu nagaradvāre naciraṃ pupphito sālo atthi. So ativiya manoharo. Taṃ naciraṃ phullasālaṃ viya. **Pitaraṃ te sumedhaseti** atisassirīkaṃ tava pitaraṃ **vandamāno namassāmi** Namokaromi. **Yassāsetādisī pajāti** yassa āsi etādisī dhītā.

349. SaṃsandatīTi kasmā gītasaddassa ceva viṇāsaddassa ca vaṇṇaṃ kathesi? Kiṃ tattha bhagavato sārāgo atthīti? Natthi. Chaḷaṅgupekkhāya upekkhako bhagavā etādisesu ṭhānesu, kevalaṃ iṭṭhāniṭṭhaṃ jānāti, na tattha rajjati. Vuttampi cetaṃ “saṃvijjati kho, āvuso, bhagavato cakkhu, passati bhagavā cakkhunā rūpaṃ, chandarāgo bhagavato natthi, suvimuttacitto bhagavā. Saṃvijjati kho, āvuso, bhagavato sotānaṃ”ti-ādi (saṃ. ni. 4.232). Sace pana vaṇṇaṃ na

kathēyya, pañcasikho “okāso me kato”ti na jāneyya. Atha sakko “bhagavatā pañcasikhassa okāso na kato”ti devatā gahetvā tatova paṭinivatteyya, tato mahājāniyo bhavēyya. Vaṇṇe pana kathite “kato bhagavatā pañcasikhassa okāso”ti devatāhi saddhiṃ upasaṅkamtivā pañhaṃ pucchitvā vissajjanāvasāne asītiyā devatā-sahasseehi saddhiṃ sotāpattiphale paṭiṭṭhahissatīti ṇatvā vaṇṇaṃ kathesi.

Tattha **kadā samyūhā**ti kadā ganthitā piṇḍitā. **Tena kho panāhaṃ, bhante, samayenā**ti tena samayena tasmīṃ tumhākaṃ sambodhippattito paṭṭhāya aṭṭhame sattāhe. **Bhaddā nāma sūriyavacchasā**ti nāmato bhaddā sarīrasampattiyā sūriyavacchasā. **Bhaginī**ti vohāravacanametam, devadhītāti attho. **Parakāminī**ti paraṃ kāmēti abhikaṅkhati.

Upanaccantiyāti (2.0297) naccamānāya. Sā kira ekasmiṃ samaye cātumahārājikadevehi saddhiṃ sakkassa devarājassa naccaṃ dassanathāya gatā, tasmīṅca khaṇe sakko tathāgatassa aṭṭha yathābhucce guṇe payirudāhāsi. Evaṃ tasmīṃ divase gantvā naccantī assosi.

Sakkūpasāṅkamavaṇṇanā

350. Paṭisammodatīti “saṃsandati kho te”ti-ādīni vadanto bhagavā sammodati, pañcasikho paṭisammodati. Gāthā ca bhāsanto pañcasikho sammodati, bhagavā paṭisammodati. **Āmantesī**ti jānāpesi. Tassa kirevaṃ ahosi “ayaṃ pañcasikho mayā mama kammena pesito attano kammaṃ karoti. Evarūpassa satthu santike ṭhatvā kāmaguṇūpasāñhitaṃ ananucchavikaṃ kathesi, naṭā nāma nillajjā honti, kathento vippakāraṃpi dasseyya, handa naṃ mama kammaṃ jānāpemi”ti cintetvā āmantesi.

351. Evañca pana tathāgatāti dhammasaṅgāhakattherehi ṭhapitavacanaṃ. **Abhivadantī**ti abhivādanasampaṭicchanaena vaḍḍhitavacanena vadanti. **Abhivaditoti** vaḍḍhitavacanena vutto.

Urundā samapādīti mahantā vivaṭā ahosi, andhakāro guhāyaṃ antaradhāyi. **Āloko udapādī**ti yo pakatiyā guhāyaṃ andhakāro, so antarahito, āloko jāto. Sabba-metam dhammasaṅgāhākānaṃ vacanaṃ.

352. Cirapaṭikāhaṃ, bhanteti cirato ahaṃ, cirato paṭṭhāyāhaṃ dassanakāmoti attho. **Kehici kehici kiccakaraṇīyehī**ti devānaṃ dhītā ca puttā ca aṅke nibbattanti, pādapari-cārikā itthiyo sayane nibbattanti, tāsam maṇḍanapasādhanakārikā devatā sayanaṃ parivāretvā nibbattanti, veyyāvaccakarā antovimāne nibbattanti, etesaṃ atthāya aḍḍakaraṇaṃ nāma natthi. Ye pana sīmantare nibbattanti, te “tava santakā, mama santakā”ti nicchetuṃ asakkontā aḍḍaṃ karonti, sakkaṃ devarājānaṃ pucchanti. So “yassa vimānaṃ āsannataraṃ, tassa santakā”ti vadati. Sace (2.0298) dvepi samaṭṭhāne honti, “yassa vimānaṃ oloketī ṭhitā, tassa santakā”ti vadati. Sace ekampi na oloketi, tam ubhinnaṃ kalahupaccheda-natthaṃ attano santakaṃ karoti. Kiḷādīnipi kiccāni karaṇīyāneva. Evarūpāni tāni karaṇīyāni sandhāya “kehici kehici kiccakaraṇīyehi”ti āha.

Salaḷāgāraketi salaḷamayagandhakuṭiyaṃ. **Aññatarena samādhinā**ti tadā kira

bhagavā sakkasseva aparipākagataṃ ñāṇaṃ viditvā okāsaṃ akāretukāmo phala-samāpattivihārena nisīdi. Taṃ esa ajānanto “aññatarena samādhinā”ti āha. **Bhūjati ca nāmāti bhūjatīti** tassā nāmaṃ. **Paricārikāti** pādapāricārikā devadhītā. Sā kira dve phalāni pattā, tenassā devaloke abhiratiyeva natthi. Niccaṃ bhagavato upaṭṭhānaṃ āgantvā añjaliṃ sirasi ṭhapetvā bhagavantaṃ namassamānā tiṭṭhati. **Nemisaddena tamhā samādhimhā vuṭṭhitoti** “samāpanno saddaṃ suṇātī”ti no vata re vattabbe, nanu bhagavā sakkassa devānamindassa “apicāhaṃ āyasmato cakkānemisaddena tamhā samādhimhā vuṭṭhito”ti bhaṇatīti. Tiṭṭhatu nemisaddo, samāpanno nāma antosamāpattiyaṃ kaṇṇamūle dhamamānassa saṅkha-yugaḷassāpi asanisannipātassāpi saddaṃ na suṇāti. Bhagavā pana “ettakaṃ kālaṃ sakkassa okāsaṃ na karissāmi”ti paricchinditvā kālavasena phalasaṃpattiṃ samāpanno. Sakko “na dāni me satthā okāsaṃ karotī”ti gandhakuṭiṃ pada-kkhiṇaṃ katvā rathaṃ nivattetvā devalokābhimukhaṃ pesesi. Gandhakuṭipariveṇaṃ rathasaddena samohitaṃ pañcaṅgikatūriyaṃ viya ahosi. Bhagavato yathā-paricchinnakālavasena samāpattito vuṭṭhitassa rathasaddeneva paṭhamāvajjanaṃ uppajji, tasmā evamāha.

Gopakavatthuvaṇṇanā

353. Sīlesu paripūrakārīnīti pañcasu sīlesu paripūrakārīnī. **Itthittaṃ virājetvāti** itthittaṃ nāma alaṃ, na hi itthitte ṭhatvā cakkavattisiriṃ, na sakkamārabrahmasi-riyo paccanubhavituṃ, na paccekabodhiṃ, na sammāsambodhiṃ gantuṃ sakkāti evaṃ itthittaṃ virājeti nāma. Mahantamidaṃ purisattaṃ nāma seṭṭhaṃ uttamaṃ, ettha ṭhatvā sakkā etā sampattiyo pāpuṇitunti evaṃ (2.0299) pana purisattaṃ bhāveti nāma. Sāpi evamakāsi. Tena vuttaṃ- “itthittaṃ virājetvā purisattaṃ bhāvetvā”ti. **Hīnaṃ gandhabbakāyanti** hīnaṃ lāmaṃ gandhabbanikāyaṃ. Kasmā pana te parisuddhasīlā tattha uppannāti? Pubbanikantiyā. Pubbepi kira nesaṃ etadeva vasitaṭṭhānaṃ, tasmā nikantivasena tattha uppannā. **Upaṭṭhānanti** upaṭṭhānasālaṃ. **Pāricariyanti** paricaraṇabhāvaṃ. Gītavāditehi amhe paricarissāmāti āgacchanti.

Paṭīcodesīti sāresi. So kira te disvā “ime devaputtā ativiya virocenti ativaṇṇavanto, kiṃ nu kho kammaṃ katvā āgatā”ti āvajjanto “bhikkhū ahesun”ti addasa. Tato “bhikkhū hontu, sīlesu paripūrakārīno”ti upadhārento “paripūrakārīno”ti addasa. “Paripūrakārīno hontu, añño guṇo atthi natthi”ti upadhārento “jhānalābhīno”ti addasa. “Jhānalābhīno hontu, kuhiṃ vāsikā”ti upadhārento “mayhaṃva kulūpakā”ti addasa. Parisuddhasīlā nāma chasu devalokesu yatthiccanti, tattha nibbattanti. Ime pana uparidevaloke ca na nibbattā. Jhānalābhīno nāma brahmaloke nibbattanti, ime ca brahmaloke na nibbattā. Ahaṃ pana etesaṃ ovāde ṭhatvā devalokasāmikassa sakkassa devānamindassa pallaṅke putto hutvā nibbatto, ime hīne gandhabbakāye nibbattā. Aṭṭhivedhapuggalā nāmete vaṭṭetvā vaṭṭetvā gāḷhaṃ vijjhitaṃ cintetvā **kutomukhā nāmāti**-ādīhi vacanehi paṭīcodesi.

Tattha **kutomukhāti** bhagavati abhimukhe dhammaṃ desente tumhe kutomukhā kiṃ aññā vihitā ito cito ca olokayamānā udāhu niddāyamānā? **Duddiṭṭharūpanti** duddiṭṭhasabhāvaṃ daṭṭhuṃ ayuttaṃ. **Sahadhammiki** ekassa satthu sāsane samāciṇṇadhamme katapuññe. **Tesaṃ bhanteti** tesaṃ gopakena devaputtena evaṃ vatvā puna “aho tumhe nillajjā ahirikā”ti-ādīhi vacanehi paṭīcoditānaṃ dve devā diṭṭheva dhamme satīṃ paṭilabhiṃsu.

Kāyaṃ brahmapurohitanti te kira cintayīṃsu- “naṭehi nāma naccantehi gāyantehi vādentehi āgantvā dāyo nāma labhitabbo assa, ayaṃ pana (2.0300) amhākaṃ diṭṭhakālaṃ paṭṭhāya pakkhittaloṇaṃ uddhanaṃ viya taṭataṭāyateva, kiṃ nu kho idan”ti āvajjantā attano samaṇabhāvaṃ parisuddhasīlataṃ jhānalābhitaṃ tasseva kulūpakabhāvañca disvā “parisuddhasīlā nāma chasu devalokesu yathārucite ṭhāne nibbattanti, jhānalābhīno brahmaloke. Mayaṃ uparidevalokepi brahmalokepi nibbattitūṃ nāsakkhimha. Amhākaṃ ovāde ṭhatvā ayaṃ itthikā upari nibbattā, mayaṃ bhikkhū samānā bhagavati brahmacariyaṃ caritvā hīne gandhabbakāye nibbattā. Tena no ayaṃ evaṃ niggaṇhāti”ti ṇatvā tassa kathaṃ suṇantāyeva tesu dve janā paṭhamajjhānasatiṃ paṭilabhitvā jhānaṃ pādakaṃ katvā saṅkhāre sammasantā anāgāmiṃphaleyeva patiṭṭhahiṃsu. Atha nesaṃ so paritto kāmāvacarattabhāvo dhāretuṃ nāsakkhi. Tasmā tāvadeva cavitvā brahmapurohitesu nibbattā. So ca nesaṃ kāyo tattha ṭhitānaṃyeva nibbatto. Tena vuttaṃ- “tesaṃ, bhante, gopakena devaputtena paṭīcoditānaṃ dve devā diṭṭheva dhamme

satim paṭilabhiṃsu kāyaṃ brahmapurohitan” ti.

Tattha **diṭṭheva dhammeti** tasmiññeva attabhāve jhānasatim paṭilabhiṃsu. Tattheva ṭhatvā cutā pana kāyaṃ brahmapurohitaṃ brahmapurohitasarīraṃ paṭilabhiṃsūti evamattho daṭṭhabbo. **Eko pana devoti** eko devaputto nikantiṃ chindituṃ asakkonto kāme ajjhavasi, tattheva āvāsiko ahosi.

354. Saṅghañcupaṭṭhāsinti saṅghañca upaṭṭhāsiṃ.

Sudhammatāyāti dhammassa sundarabhāvena. **Tidivūpapannoti** tidive tidasapure upapanno. **Gandhabbakāyūpagate vasīneti** gandhabbakāyaṃ āvāsiko hutvā upagate. **Ye ca mayaṃ pubbe manussabhūtāti** ye pubbe manussabhūtā mayaṃ annena pānena upaṭṭhahimhāti iminā saddhiṃ yojetvā attho veditabbo.

Pādūpasaṅgayhāti pāde upasaṅgayha pādadhovanapādamakkhanānuppādānena pūjetvā ceva vanditvā ca. **Sake nivesaneti** attano ghare. Imassāpi padassa upaṭṭhahimhāti imināva sambandho.

Paccattaṃ veditabboti attanāva veditabbo. **Ariyāna subhāsītānīti** tumhehi vuccamānāni buddhānaṃ bhagavantānaṃ subhāsītāni.

Tumhe (2.0301) pana seṭṭhamupāsamānāti uttamaṃ buddhaṃ bhagavantaṃ upāsamānā anuttare buddhasāsane vā. **Brahmacariyanti** seṭṭhacariyaṃ. **Bhavatūpapattīti** bhavantānaṃ upapatti.

Agāre vasato mayhanti gharamajjhe vasantassa mayhaṃ.

Svajjāti so ajja. **Gotamasāvakenāti** idha gopako gotamasāvakoti vutto. **Sameccāti** samāgantvā.

Handa viyāyāma byāyāmāti handa uyyamāma byāyamāma. **Mā no mayaṃ parapessā ahumhāti** noti nipātamattaṃ, mā mayaṃ parassa pesanakārakāva ahumhāti attho. **Gotamasāsanānīti** idha pakatiyā paṭividdhaṃ paṭhamajjhānameva gotamasāsanānīti vuttaṃ, taṃ anussaraṃ anussarivāti attho.

Cittāni virājayitvāti pañcakāmaguṇikacittāni virājayitvā. **Kāmesu ādīnavanti** vikkhambhanavasena paṭhamajjhānena kāmesu ādīnavaṃ addasaṃsu, samuccchedavasena tatiyamaggena. **Kāmasaṃyojanabandhanānīti** kāmasaññojanāni ca kāmabandhanāni ca. **Pāpimayogānīti** pāpimato mārassa yogabhūtāni, bandhanabhūtānīti attho. **Duraccayānīti** duratikkamāni. **Sa-indā devā sapajāpatikāti** indaṃ jeṭṭhakaṃ katvā upaviṭṭhā sa-indā pajāpatiṃ devarājānaṃ jeṭṭhakaṃ katvā upaviṭṭhā sapajāpatikā. **Sabhāyupaviṭṭhāti** sabhāyaṃ upaviṭṭhā, nisinnāti attho.

Vīrāti sūrā. **Virāgāti** vītarāgā. **Virajaṃ karontāti** virajaṃ anāgāmimaggaṃ karontā uppādentā. **Nāgo va sannāni guṇānīti** kāmasaññojanabandhanāni chetvā deve tāvatiṃse atikkamiṃsu. **Samvegajātassāti** jātasaṃvegassa sakkassa.

Kāmābhibhūti duvidhānampi kāmānaṃ abhibhū. **Satiyā vihināti** jhānasativira-hitā.

Tiṇṇaṃ tesanti tesu tīsu janesu. **Āvasinettha ekoti** tattha hīne kāye ekoyeva āvāsiko jāto. **Sambodhipathānusārīnoti** anāgāmimaggaṃ anusārīno. **Devepi hīlentīti** dve devaloke (2.0302) hīlentā adhokarontā upacārappanāsamādhīhi samāhitattā attano pādapaṃsuṃ devatānaṃ matthake okirantā ākāse uppativā gatīti.

Etādisī dhammappakāsanetthāti ettha sāsane evarūpā dhammappakāsanā,

yāya sāvakā etehi guṇehi samannāgatā honti. **Na tattha kiṃ kaṅkhati koci sāvako** kiṃ tattha tesu sāvakesu koci ekasāvakopi buddhādīsu vā cātuddisabhāve vā na kaṅkhati “sabbadisāsu asajjamāno agayhamāno viharati”ti. Idāni bhagavato vaṇṇaṃ bhaṇanto “nitiṇṇa-oghaṃ vicikicchachinnaṃ, buddhaṃ namassāma jinaṃ janindan”ti āha. Tattha **vicikicchachinnanti** chinnavicikicchaṃ. **Janindanti** sabbalokuttamaṃ.

Yaṃ te dhammanti yaṃ tava dhammaṃ. **Ajjhagaṃsu teti** te devaputtā adhigatā. **Kāyaṃ brahmapurohitanti** amhākaṃ passantānaṃyeva brahmapurohitasarīraṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti- yaṃ tava dhammaṃ jānitvā tesam tiṇṇaṃ janānaṃ te dve visesagū amhākaṃ passantānaṃyeva kāyaṃ brahmapurohitaṃ adhigantvā magga-phalavisesaṃ ajjhagaṃsu, mayampi tassa dhammassa pattiyā āgatamhāsi mārisāti. **Āgatamhaseti** sampattamha. **Katāvakāsā bhagavatā, pañhaṃ pucchemu mārisāti** sace no bhagavā okāsaṃ karoti, atha bhagavatā katāvakāsā hutvā pañhaṃ, mārisa, puccheyyāmāti attho.

Maghamāṇavavatthu

355. Dīgharattaṃ visuddho kho ayaṃ yakkhoti cirakālato pabhuti visuddho. Kīva cirakālato? Anuppanne buddhe magadharatṭhe macalagāmake maghamāṇavakālato paṭṭhāya. Tadā kiresa ekadivasaṃ kālasseva vuṭṭhāya gāmamajjhe manussānaṃ gāmakammakaraṇaṭṭhānaṃ gantvā attano ṭhitatṭhānaṃ pādante-neva paṃsukacavaraṃ apanetvā ramaṇīyamakāsi, añño āgantvā tattha aṭṭhāsi. So tāvatakeneva satim paṭilabhitvā majjhe gāmassa khalamanḍalamattaṃ ṭhānaṃ sodhetvā vālukaṃ okiritvā dārūni āharitvā sītakāle aggim karoti, daharā ca mahallakā ca āgantvā tattha nisīdanti.

Athassa (2.0303) ekadivasaṃ etadahosi- “mayaṃ nagaraṃ gantvā rājarājama-hāmattādayo passāma, imesupi candimasūriyesu ‘cando nāma devaputto, sūriyo nāma devaputto’ti vadanti. Kiṃ nu kho katvā ete etā sampattiyo adhigatā”ti? Tato “nāññaṃ kiñci, puññakammameva katvā”ti cintetvā “mayāpi evaṃvidhasampattidāyakaṃ puññakammameva kattabban”ti cintesi.

So kālasseva vuṭṭhāya yāguṃ pivitvā vāsipharasukudālamusalahattho catumahāpathaṃ gantvā musalena pāsāṇe uccāletvā pavaṭṭeti, yānānaṃ akkhapaṭighātarukkhe harati, visamaṃ samaṃ karoti, catumahāpathe sālaṃ karoti, pokkharaṇim khaṇati, setuṃ bandhati, evaṃ divasaṃ kammaṃ katvā atthaṅgate sūriye gharaṃ eti. Taṃ añño pucchi- “bho, magha, tvaṃ pātova nikkhamitvā sāyaṃ araññaṃto esi, kiṃ kammaṃ karosī”ti? Puññakammaṃ karomi. Saggagāmimaggaṃ sodhemīti. Kimidaṃ, bho, puññaṃ nāmāti? Tvaṃ na jānāsīti? Āma, na jānāmīti. Nagaraṃ gatakāle diṭṭhapubbā te rājarājamahāmattādayoti? Āma, diṭṭhapubbāti. Puñña-kammaṃ katvā tehi taṃ ṭhānaṃ laddhaṃ, ahampi evaṃvidhasampattidāyakaṃ kammaṃ karomi. “Cando nāma devaputto, sūriyo nāma devaputto”ti sutapubbaṃ tayāti? Āma sutapubbanti. Etassa saggassa gamanamaggaṃ ahaṃ sodhemīti. Idaṃ pana puññakammaṃ kiṃ taveva vaṭṭati, aññaṃ na vaṭṭatīti? Na kassa-

cetaṃ vāritanti. Yadi evaṃ sve araṅṅaṃ gamanakāle mayhampi saddaṃ dehīti. Punadivase taṃ gahetvā gato, evaṃ tasmaṃ gāme tettiṃsa manussā taruṇavayā sabbe tasseva anuvattakā ahesuṃ. Te ekacchandā hutvā puṅṅakammāni karontā vicaranti. Yaṃ disaṃ gacchanti, maggaṃ samaṃ karontā ekadivaseneva karonti, pokkharāṇiṃ khaṇantā, sālaṃ karontā, setuṃ bandhantā ekadivaseneva niṭṭhāpenti.

Atha nesaṃ gāmaḥojako cintesi- “ahaṃ pubbe etesu suraṃ pivantesu pāṇa-ghātādīni karontesu ca kahāpaṇādivasena ceva daṇḍabalivasena ca dhaṇaṃ labhāmi. Idāni etesaṃ puṅṅakaraṇakālato paṭṭhāya ettako āyo natthi, handa ne rājakule paribhindāmi”ti rājānaṃ upasaṅkamtivā core, mahārāja, passāmīti. Kuhiṃ, tātāti? Mayhaṃ gāmeti. Kiṃ corā nāma, tātāti? Rājāparādhikā devāti. Kiṃ jātikāti? Gahapatijātikā devāti. Gahapatikā kiṃ karissanti, tayā (2.0304) jānamānena kasmā mayhaṃ na kathitanti? Bhayena, mahārāja, na kathemi, idāni mā mayhaṃ dosaṃ kareyyāthāti. Atha rājā “ayaṃ mayhaṃ mahāravaṃ ravatī”ti saddahitvā “tena hi gaccha, tvameva ne ānehi”ti balaṃ datvā pesesi. So gantvā divasaṃ araṅṅe kammaṃ katvā sāyamāsaṃ bhuṅṅitvā gāmamajjhe nisīditvā “sve kiṃ kammaṃ karissāma, kiṃ maggaṃ samaṃ karoma, pokkharāṇiṃ khaṇāma, setuṃ bandhāmā”ti mantayamāneyeva te parivāretvā “mā phandittha, raṅṅo āṇā”ti bandhitvā pāyāsi. Atha kho nesaṃ itthiyo “sāmikā kira vo ‘rājāparādhikā corā’ti bandhitvā niyyanti”ti sutvā “aticirena kūṭā ete ‘puṅṅakammaṃ karomā’ti divase divase araṅṅeva acchanti, sabbakammantā parihīnā, gehe na

kiñci vaḍḍhati, suṭṭhu baddhā suṭṭhu gahitā”ti vadiṃsu.

Gāmabhojakopi te netvā rañño dassesi. Rājā anupaparikkhitvāyeva “hatthinā maddāpethā”ti āha. Tesu nīyamānesu magho itare āha- “bho, sakkhissatha mama vacanaṃ kātun”ti? Tava vacanaṃ karontāyevamha imaṃ bhayaṃ pattā, evaṃ santepi tava vacanaṃ karoma, bhaṇa bho, kiṃ karomāti? Ettha bho vaṭṭe carantānaṃ nāma nibaddhaṃ etaṃ, kiṃ pana tumhe corāti? Na coramhāti. Imassa lokassa saccakiriyā nāma avassayo, tasmā sabbepi “yadi amhe corā, hatthī maddatu, atha na corā, mā maddatū”ti saccakiriyaṃ karoṭhāti. Te tathā akaṃsu. Hatthī upagantumpi na sakkoti, viravanto palāyati, hatthiṃ tuttatoma-
ṅkusehi koṭṭentāpi upanetuṃ na sakkonti. “Hatthiṃ upanetuṃ na sakkomā”ti rañño ārocesuṃ. Tena hi upari kaṭena paṭicchādetvā maddāpethāti. Upari kaṭe dinne diguṇaravaṃ viravanto palāyati.

Rājā sutvā pesuññakāraṃ pakkosāpetvā āha- “tāta, hatthī maddituṃ na icchatī”ti? Āma, deva, jeṭṭhakamāṇavo mantaṃ jānāti, mantasseva ayamānubhāvoti. Rājā taṃ pakkosāpetvā “manto kira te atthī”ti pucchi? Natthi, deva, mayhaṃ manto, saccakiriyaṃ pana mayaṃ karimha- “yadi amhe rañño corā, maddatu, atha na corā, mā maddatū”ti, saccakiriyāya no esa ānubhāvoti. Kiṃ pana, tāta, tumhe kammaṃ karoṭhāti? Amhe, deva, maggaṃ samaṃ karoma, catumahāpathe sālaṃ karoma (2.0305), pokkharāṇiṃ khaṇāma, setuṃ bandhāma, evarūpāni puññakammāni karontā vicarimhāti.

Ayaṃ tumhe kimatthaṃ pisuṇesīti? Amhākaṃ pamattakāle idañcidañca labhati, appamattakāle taṃ natthi, etena kāraṇenāti. Tāta, ayaṃ hatthī nāma tiracchāno, sopi tumhākaṃ guṇe jānāti. Ahaṃ manusso hutvāpi na jānāmi, tumhākaṃ vasana-
gāmaṃ tumhākaṃyeva puna aharaṇiyaṃ katvā demi, ayampi hatthī tumhākaṃyeva hotu, pesuññakārakopi tumhākaṃyeva dāso hotu. Ito paṭṭhāya mayhampi puññakammaṃ karoṭhāti dhanaṃ datvā vissajjesi. Te dhanaṃ gahetvā vārena vārena hatthiṃ āruya gacchantā mantayanti “bho puññakammaṃ nāma anāgata-
bhavattāya kariyati, amhākaṃ pana anto-udake pupphitaṃ nīluppalaṃ viya ima-
smiññeva attabhāve vipākaṃ deti. Idāni atirekaṃ puññaṃ karissāmā”ti, kiṃ karomāti? Catumahāpathe thāvaram katvā mahājanassa vissamanasālaṃ karoma, itthīhi pana saddhiṃ apattikaṃ katvā karissāma, amhesu hi “corā”ti gahetvā nīya-
mānesu itthīnaṃ ekāpi cintāmatkampī akatvā “subaddhā sugahitā”ti utṭhahiṃsu, tasmā tāsāṃ pattiṃ na dassāmāti. Te attano gehāni gantvā hatthino tettiṃsa-
piṇḍaṃ denti, tettiṃsa tiṇamuṭṭhiyo āharanti, taṃ sabbaṃ hatthissa kucchipūraṃ jātaṃ. Te araññaṃ pavisitvā rukkhe chindanti, chinnaṃ chinnaṃ hatthī kaḍḍhitvā sakaṭapathe ṭhapesi. Te rukkhe tacchetvā sālāya kammaṃ ārabhiṃsu.

Maghassa gehe sujātā, sudhammā, cittā, nandāti catasso bhariyāyo ahesuṃ. Sudhammā vaḍḍhakiṃ pucchatī- “tāta, ime sahāyā kālasseva gantvā sāyaṃ enti, kiṃ kammaṃ karonti”ti? “Sālaṃ karonti, ammā”ti. “Tāta, mayhampi sālāya pattiṃ katvā dehi”ti. “Itthīhi apattikaṃ karomā”ti ete vadantīti. Sā vaḍḍhakissa aṭṭhakahāpaṇe datvā “tāta, yena kenaci upāyena mayhaṃ pattikaṃ karohī”ti āha. So “sādhu ammā”ti vatvā puretaraṃ vāsipharaṃ gahetvā gāmamajjhe ṭhatvā “kiṃ

bho ajja imasmimpi kāle na nikkhamathā”ti uccāsaddaṃ katvā “sabbe maggaṃ āruḷhā”ti ñatvā “gacchatha tāva tumhe, mayhaṃ papañco atthi”ti te (2.0306) purato katvā aññaṃ maggaṃ āruya kaṇṇikūpagaṃ rukkhaṃ chinditvā tacchetvā maṭṭhaṃ katvā āharitvā sudhammāya gehe ṭhapesi- “mayā dehīti vuttadivase nīharitvā dadeyyāsī”ti.

Atha niṭṭhite dabbasambhārakamme bhūmikammato paṭṭhāya cayabandhanathambhussāpana saṅghāṭayojana kaṇṇikamañcabandhanesu katesu so vaḍḍhakī kaṇṇikamañce nisīditvā catūhi disāhi gopānasiyo ukkhipitvā “bho ekaṃ pamuṭṭhaṃ atthi”ti āha. Kiṃ bho pamuṭṭhaṃ, sabbameva tvaṃ pamussasīti. Imā bho gopānasiyo kattha patiṭṭhahissantīti? Kaṇṇikā nāma laddhuṃ vaṭṭatīti. Kuhiṃ bho idāni sakkā laddhanti? Kulānaṃ gehe sakkā laddhanti. Āhiṇḍantā pucchathāti. Te antogāmaṃ pavisitvā pucchitvā sudhammāya gharadvāre “imasmim ghare kaṇṇikā atthi”ti āhaṃsu. Sā “atthi”ti āha. Handa mūlaṃ gaṇhāhīti. Mūlaṃ na gaṇhāmi, sace mama pattim karotha, dassāmīti. Etha bho mātugāmassa pattim na karoma, araññaṃ gantvā rukkhaṃ chindissāmāti nikkhamimṃsu.

Tato vaḍḍhakī “kiṃ na laddhā, tāta, kaṇṇikā”ti pucchi. Te tamatthaṃ āroca-yimṃsu. Vaḍḍhakī kaṇṇikamañce nisinnova ākāsaṃ ulloketvā “bho ajja nakkhattaṃ sundaraṃ, idaṃ aññaṃ saṃvaccharaṃ atikkamitvā sakkā laddhuṃ, tumhehi ca dukkhena ābhatā dabbasambhārā, te sakalasaṃvaccharena imasmiññeva ṭhāne pūtikā bhavissanti. Devaloke nibbattakāle tassāpi ekasmiṃ koṇe sālā hotu, āharatha nan”ti āha. Sāpi yāva te na puna āgacchanti, tāva kaṇṇikāya heṭṭhimatale “ayaṃ sālā **sudhammā** nāmā”ti akkharāni chindāpetvā ahatena vatthena veṭhetvā ṭhapesi. Kammikā āgantvā- “āhara, re kaṇṇikaṃ, yaṃ hotu taṃ hotu. Tuyhampi pattim karissāmā”ti āhaṃsu. Sā nīharitvā “tātā, yāva aṭṭha vā soḷasa vā gopānasiyo na ārohanti, tāva imaṃ vatthaṃ mā nibbeṭhayitthā”ti vatvā adāsī. Te “sādhū”-ti sampaṭicchitvā gahetvā gopānasiyo āropetvāva vatthaṃ nibbeṭhesuṃ.

Eko mahāgāmikamanusso uddhaṃ ullokento akkharāni disvā “kiṃ, bho, idan”ti akkharāññaṃ manussaṃ pakkosāpetvā dassesi. So “sudhammā (2.0307) nāma ayaṃ sālā”ti āha. “Haratha, bho, mayaṃ ādito paṭṭhāya sālāṃ katvā nāmama-ttampi na labhāma, esā ratanamattena kaṇṇikarukkheṇa sālāṃ attano nāmena kāretī”ti viravanti. Vaḍḍhakī tesāṃ viravantānaṃyeva gopānasiyo pavesetvā āṇim datvā sālākammaṃ niṭṭhāpesi.

Sālāṃ tidhā vibhajimṃsu, ekasmiṃ koṭṭhāse issarānaṃ vasanaṭṭhānaṃ akaṃsu, ekasmiṃ duggatānaṃ, ekasmiṃ gilānānaṃ. Tettiṃsa janā tettiṃsa phalakāni paññāpetvā hatthissa saññaṃ adāṃsu- “āgantuko āgantvā yassa atthate phalake nisīdati, taṃ gahetvā phalakasāmikasseva gehe patiṭṭhāpehi. Tassa pādaparikkammapiṭṭhiparikammakhādaniyabhojanīyasayanāni sabbāni phalakasāmikasseva bhāro bhavissatī”ti. Hatthī āgatāgataṃ gahetvā phalakasāmikassa gehaṃ neti, so tassa taṃ divasaṃ kattabbaṃ karoti.

Maghamāṇavo sālato avidūre ṭhāne koviḷāraruḅbhaṃ ropāpesi, mūle cassa pāsāṇaphalakaṃ atthari. **Nandā** nāmassa bhariyā avidūre pokkharāṇim khaṇāpesi, **cittā** mālāvaccā ropāpesi, sabbajetṭhikā pana ādāsaṃ gahetvā attabhāvaṃ

maṇḍayamānāva vicarati. Magho taṃ āha- “bhadde, sudhammā, sālāya pattikā jātā, nandā pokkharāṇiṃ khaṇāpesi, cittā mālāvacche ropāpesi. Tava pana puñña-kammaṃ nāma natthi, ekaṃ puññaṃ karohi, bhadde”ti sā “tvaṃ kassa kāraṇā karosi, nanu tayā kataṃ mayhamevā”ti vatvā attabhāvamaṇḍanameva anuyuñjati.

Magho yāvatāyukaṃ ṭhatvā tato cavitvā tāvatimsabhavane sakko hutvā nibbatti, tepi tettiṃsa gāmikamanussā kālaṅkatvā tettiṃsa devaputtā hutvā tasseva santike nibbattā. Sakkassa vejayanto nāma pāsādo satta yojanasatāni uggacchi, dhajo tīṇi yojanasatāni uggacchi, koviḷāraruḅkḅhassa nissandena samantā tiyojanasataparimaṇḍalo pañcadasayojanapariṇāhakkhandho pāricchattako nibbatti, pāsāṇaphalakassa (2.0308) nissandena pāricchattakamūle saṭṭhiyojanikā paṇḍukambalasilā nibbatti. Sudhammāya kaṇṇikaruḅkḅhassa nissandena tiyojanasatikā sudhammā devasabhā nibbatti. Nandāya pokkharāṇiyā nissandena paññāsayojanā nandā nāma pokkharāṇi nibbatti. Cittāya mālāvacchavatthunissandena saṭṭhiyojanikaṃ cittalatāvanaṃ nāma uyyānaṃ nibbatti.

Sakko devarājā sudhammāya devasabhāya yojanike suvaṇṇapallaṅke nisinnō tiyojanike setacchatte dhāriyamāne tehi devaputtehi tāhi devakaññāhi aḍḍhatiyāhi nāṭakakoṭīhi dvīsu devalokesu devatāhi ca parivārīto mahāsampattiṃ olokento tā tisso itthiyo disvā “imā tāva paññāyanti, sujātā kuhin”ti olokento “ayaṃ mama vacanaṃ akatvā girikandarāya bakasakuṇikā hutvā nibbattā”ti disvā devalokato otarivā tassā santikaṃ gato. Sā disvāva sañjānitvā adhomukhā jātā. “Bāle, idāni kiṃ sīsaṃ na ukkhipasi? Tvaṃ mama vacanaṃ akatvā attabhāvameva maṇḍayamānā vītināmesi. Sudhammāya ca nandāya ca cittāya ca mahāsampatti nibbattā, ehi amhākaṃ sampattiṃ passā”ti devalokaṃ netvā nandāya pokkharāṇiyā pakkhipitvā pallaṅke nisīdi.

Nāṭakitthiyo “kuhiṃ gatattha, mahārājā”ti pucchimsu. So anārocetukāmopi tāhi nippīḷiyamāno “sujātāya santikan”ti āha. Kuhiṃ nibbattā, mahārājāti? Kandarapādeti. Idāni kuhinti? Nandāpokkharāṇiyaṃ me vissatṭhāti. Etha, bho, amhākaṃ ayyaṃ passāmāti sabbā tattha agamaṃsu. Sā pubbe sabbajeṭṭhikā hutvā tā avamaññittha. Idāni tāpi taṃ disvā- “passatha, bho amhākaṃ ayyāya mukhaṃ kakkaṭakavijjhanasūlasadisaṃ”ti-ādāni vadantiyo keḷiṃ akaṃsu. Sā ativiya aṭṭhiyamānā sakkaṃ devarājānaṃ āha- “mahārāja, imāni suvaṇṇarajatamaṇivimānāni vā nandāpokkharāṇi vā mayhaṃ kiṃ karissati, jātibhūmiyeva mahārāja sattānaṃ sukhā, maṃ tattheva kandarapāde vissajjehi”ti. Sakko taṃ tattha vissajjetvā “mama vacanaṃ karissasi”ti āha. Karissāmi, mahārājāti. Pañca silāni gahetvā akhaṇḍāni katvā rakkha, katipāhena taṃ etāsaṃ jeṭṭhikaṃ karissāmīti. Sā tathā akāsi.

Sakko (2.0309) katipāhassa accayena “sakkā nu kho silaṃ rakkhituṃ”ti gantvā maccharūpena uttānako hutvā tassā purato udakapiṭṭhe osarati, sā “matama-cchako bhavissati”ti gantvā sīse aggahesi. Maccho naṅgutṭhaṃ cālesi. Sā “jīvati maññe”ti uduke vissajjesi. Sakko ākāse ṭhatvā “sādhu, sādhu, rakkhasi sikkhā-padaṃ, evaṃ taṃ rakkhamānaṃ katipāheneva nāṭakānaṃ jeṭṭhikaṃ karissāmī”ti āha. Tassāpi pañca vassasatāni āyu ahosi. Ekadivasampi udarapūraṃ nālatthaṃ,

sukkhivā parisukkhivā milāyamānāpi sīlaṃ akhaṇḍetvā kālaṅkatvā bārāṇasiyaṃ kumbhakāragehe nibbatti.

Sakko “kuhiṃ nibbattā”ti olokeno disvā “tato idha ānetuṃ na sakkā, jīvitavutti-massā dassāmī”ti suvaṇṇa-eḷālukānaṃ yānakaṃ pūretvā majjhe gāmassa mahallakavesena nisīditvā “eḷālukāni gaṇhathā”ti ukkuṭṭhimakāsi. Samantā gā mavāsikā āgantvā “dehi, tātā”ti āhaṃsu. Ahaṃ sīlarakkhakānaṃ demi, tumhe sīlaṃ rakkhatthāti. Tāta mayaṃ sīlaṃ nāma kīdisantipi na jānāma, mūlena dehīti. “Sīlarakkhakānaṃyeva dammī”ti āha. “Etha, re kosi ayaṃ eḷālukamahallako”ti sabbe nivattiṃsu.

Sā dārikā pucchi- “amma, tumhe eḷālukatthāya gatā tucchahatthāva āgatā”ti. Kosi, amma, eḷālukamahallako “ahaṃ sīlarakkhakānaṃ dammī”ti vadati, nūni-massa dārikā sīlaṃ khāditvā vattanti, mayaṃ sīlameva na jānāmāti. Sā “mayhaṃ ānītaṃ bhavissati”ti gantvā “eḷālukaṃ, tāta, dehī”ti āha. “Tvaṃ sīlāni rakkhasi ammā”ti? “Āma, tāta rakkhāmī”ti. Idaṃ mayā tuyhameva ābhatanti gehadvāre yānena saddhiṃ ṭhapetvā pakkāmi. Sāpi yāvajīvaṃ sīlaṃ rakkhitvā cavitvā vepacitti-asurassa dhītā hutvā nibbatti. Sīlanissandena pāsādikā ahosi. So “dhītu vivāhamaṅgalaṃ karissāmī”ti asure sannipātesi.

Sakko “kuhiṃ nibbattā”ti olokeno “asurabhavane nibbattā, ajjassā vivāhamaṅgalaṃ karissantī”ti disvā “idāni yaṃkiñci katvā ānetabbā mayā”ti asuravaṇṇaṃ nimminivā gantvā asurānaṃ antare aṭṭhāsi. “Tava (2.0310) sāmikaṃ vadehī”ti tassā hatthe pitā pupphadāmaṃ adāsi “yaṃ icchasi, tassūpari khipāhī”ti. Sā olokenā sakkā disvā pubbasannivāseṇa sañjātasinehā “ayaṃ me sāmiko”ti tassūpari dāmaṃ khipi. So taṃ bāhāya gahetvā ākāse uppati, tasmīṃ khaṇe asurā sañjāniṃsu. Te “gaṇhatha, gaṇhatha, jarasakkaṃ, veriko amhākaṃ, na mayaṃ etassa dārikaṃ dassāmā”ti anubandhiṃsu. Vepacitti pucchi “kenāhaṭṭā”ti? “Jarasakkena mahārājā”ti. “Avasesesu ayameva seṭṭho, apethā”ti āha. Sakko naṃ netvā aḍḍhatiyakoṭṭināṭakānaṃ jeṭṭhikaṭṭhāne ṭhapesi. Sā sakkā vamaṃ yāci- “mahārāja, mayhaṃ imasmīṃ devaloke mātā vā pitā

vā bhātā vā bhagini vā natthi, yattha yattha gacchasi, tattha tattha maṃ gahetvāva gaccha mahārājā”ti. Sakko “sādhū”ti paṭiññaṃ adāsi.

Evam macalagāmake maghamāṇavakālato paṭṭhāya visuddhabhāvamassa sampassanto bhagavā “dīgharattaṃ visuddho kho ayaṃ yakkho”ti āha. **Atthasañhi-**
tanti atthanissitaṃ kāraṇanissitaṃ.

Pañhaveyyākaraṇavaṇṇanā

357. Kiṃ saṃyojanāti kiṃ bandhanā, kena bandhanena baddhā hutvā. **Puthukā-**
yāti bahujanā. **Averāti** appaṭighā. **Adaṇḍāti** āvudhadaṇḍadhanadaṇḍavinimuttā. **Asapattāti** apaccatthikā. **Abyāpajjāti** vigatadomanassā. **Viharemu averinoti** aho vata kenaci saddhiṃ averino vihareyyāma, katthaci kopaṃ na uppādetvā accharāya gahitakaṃ jaṅghasahassena saddhiṃ paribhuñjeyyāmāti dānaṃ datvā pūjaṃ katvā ca patthayanti. **Iti ca nesaṃ hotīti** evañca nesaṃ ayaṃ patthanā hoti. **Atha ca panāti** evaṃ patthanāya satipi.

IssāmacchariyasaṃyojanāTi parasampattikhīyanalakkhaṇā issā, attasampattiyā parehi sādharmaṇabhāvassa asahanalakkhaṇaṃ macchariyaṃ, issā ca macchariyañca saṃyojanaṃ etesanti issāmacchariyasaṃyojanā. Ayamettha saṅkhepo. Vitthārato pana issāmacchariyāni abhidhamme vuttāneva.

Āvāsamacchariyena (2.0311) panettha yakkho vā peto vā hutvā tasseva āvāsassa saṅkāraṃ sīsena ukkhipitvā vicarati. Kulamacchariyena tasmaṃ kule aññesaṃ dānādīni karonte disvā “bhinnaṃ vatidaṃ kulaṃ mamā”ti cintayato lohitaṃ mukhato uggacchati, kucchivirecanampi hoti, antānipi khaṇḍākhaṇḍāni hutvā nikkhamanti. Lābhamacchariyena saṅghassa vā gaṇassa vā santake lābhe maccharāyitvā puggalikaparibhogena paribhuñjitvā yakkho vā peto vā mahā-ajagaro vā hutvā nibbattati. Sarīravaṇṇaguṇavaṇṇamacchariyena pana pariyattidhammamacchariyena ca attanova vaṇṇaṃ vaṇṇeti, na paresaṃ vaṇṇaṃ, “kiṃ vaṇṇo eso”ti taṃ taṃ dosaṃ vadanto pariyattiñca kassaci kiñci adento dubbaṇṇo ceva eḷamūgo ca hoti.

Apica āvāsamacchariyena lohagehe paccati. Kulamacchariyena appalābho hoti. Lābhamacchariyena gūthaniraye nibbattati. Vaṇṇamacchariyena bhava nibbattassa vaṇṇo nāma na hoti. Dhammamacchariyena kukkuḷaniraye nibbattati. Idaṃ pana issāmacchariyasaṃyojanaṃ sotāpattimaggena pahīyati. Yāva taṃ nappahīyati, tāva devamanussā averatādīni patthayantāpi verādīhi na parimuccantiyeva.

Tiṇṇā mettha kaṅkhāti etasmaṃ pañhe mayā tumhākaṃ vacanaṃ sutvā kaṅkhā tiṇṇāti vadati, na maggavasena tiṇṇakaṅkhataṃ dīpeti. **Vigatā kathaṃkathā**Ti idaṃ kathaṃ, idaṃ kathanti ayampi kathaṃkathā vigatā.

358. Nidānādīni vuttatthāneva. **Piyāppiyānidānanti** piyasattasaṅkhāranidānaṃ macchariyaṃ, appiyasattasaṅkhāranidānā issā. Ubhayaṃ vā ubhayanidānaṃ. Pabbajitassa hi saddhivihārikādayo, gahaṭṭhassa puttādayo hatthi-assādayo vā sattā piyā honti keḷāyitā mamāyitā, muhuttampi te apassanto adhivāsetuṃ na

sakkoti. So aññaṃ tādisaṃ piyasattaṃ labhantaṃ disvā issaṃ karoti. “Iminā amhākaṃ kiñci kammaṃ atthi, muhuttaṃ tāva naṃ dethā”ti tameva aññehi yācito “na sakkā dātuṃ, kilamissati vā ukkaṅṭhissati vā”ti-ādīni vatvā macchariyaṃ karoti. Evaṃ tāva ubhayampi piyasattanidānaṃ hoti. Bhikkhussa pana pattacīvara-parikkhārajātaṃ, gahaṅṭhassa vā alaṅkāraḍi-upakaraṇaṃ piyaṃ hoti manāpaṃ, so aññaṃsa (2.0312) tādisaṃ uppajjamānaṃ disvā “aho vatassa evarūpaṃ na bhavyeyyā”ti issaṃ karoti, yācito vāpi “mayampetaṃ mamāyanta na paribhuñjāma, na sakkā dātun”ti macchariyaṃ karoti. Evaṃ ubhayampi piyasaṅkhāranidānaṃ hoti. Appiye pana te vuttappaḁāre satte ca saṅkhāre ca labhitvā saḁepissa te amanāpā honti, tathāpi kilesānaṃ viparītavuttitāya “ṭhapetvā maṃ ko añña evarūpassa lābhī”ti issaṃ vā karoti, yācito tāvakālikampi adadamāno macchariyaṃ vā karoti. Evaṃ ubhayampi appiyasattasaṅkhāranidānaṃ hoti.

Chandanidānanti ettha pariyesanachando, paṭilābhachando, paribhogachando, sannidhichando, vissajjanachandoti pañcavidho chando.

Katamo **pariyesanachando?** Idhekacco atitto chandajāto rūpaṃ pariyesati, saddaṃ. Gandhaṃ. Rasaṃ. Phoṭṭhabbaṃ pariyesati, dhaṇaṃ pariyesati. Ayaṃ pariyesanachando.

Katamo **paṭilābhachando?** Idhekacco atitto chandajāto rūpaṃ paṭilabhati, saddaṃ. Gandhaṃ. Rasaṃ. Phoṭṭhabbaṃ paṭilabhati, dhaṇaṃ paṭilabhati. Ayaṃ paṭilābhachando.

Katamo **paribhogachando?** Idhekacco atitto chandajāto rūpaṃ paribhuñjati, saddaṃ. Gandhaṃ. Rasaṃ. Phoṭṭhabbaṃ paribhuñjati, dhaṇaṃ paribhuñjati. Ayaṃ paribhogachando.

Katamo **sannidhichando?** Idhekacco atitto chandajāto dhanasannicayaṃ karoti “āpadāsu bhavissati”ti. Ayaṃ sannidhichando.

Katamo **vissajjanachando?** Idhekacco atitto chandajāto dhaṇaṃ vissajjeti, hatthārohānaṃ, assārohānaṃ, rathikānaṃ, dhanuggahānaṃ- “ime maṃ rakkhissanti gopissanti mamāyissanti samparivārayissanti”ti. Ayaṃ vissajjanachando. Ime pañca chandā. Idha taṇhāmatameva, taṃ sandhāya idaṃ vuttaṃ.

Vitakkanidānoti ettha “lābhaṃ paṭicca vinicchayo”ti (dī. ni. 2.110) evaṃ vutto vinicchayavitakko vitakko nāma. **Vinicchayoti** dve vinicchayā taṇhāvinicchayo (2.031 ca, diṭṭhivinicchayo ca. Aṭṭhasataṃ taṇhāvicaritaṃ taṇhāvinicchayo nāma. Dvāsaṭṭhi diṭṭhiyo diṭṭhivinicchayo nāmāti evaṃ vuttataṇhāvinicchayavasena hi iṭṭhāniṭṭhapiyāppiyavavatthānaṃ na hoti. Tadeva hi ekaccassa iṭṭhaṃ hoti, ekaccassa aniṭṭhaṃ paccantarājamajjhimadesarājūnaṃ gaṇḁuppadamigamaṃsādīsuviya. Tasmimṃ pana taṇhāvinicchayavinicchite paṭiladdhavatthusmimṃ “ettakaṃ rūpassa bhavissati, ettakaṃ saddassa, ettakaṃ gandhassa, ettakaṃ rasassa, ettakaṃ phoṭṭhabbassa bhavissati, ettakaṃ mayhaṃ bhavissati, ettakaṃ parassa bhavissati, ettakaṃ nidahissāmi, ettakaṃ parassa dassāmi”ti vavatthānaṃ vitakka-vinicchayena hoti. Tenāha “chando kho, devānaminda, vitakkanidāno”ti.

Papañcasaññaṅkhānidānoti tayo papañcā taṇhāpapañco, mānapapañco, diṭṭhipapañcoti. Tattha aṭṭhasatataṇhāvicaritaṃ taṇhāpapañco nāma. Navavidho

māno mānapapañco nāma. Dvāsaṭṭhi diṭṭhiyo diṭṭhipapañco nāma. Tesu idha taṇhāpapañco adhippeto. Kenaṭṭhena papañco? Mattapamattākārapāpanaṭṭhena papañco. Taṃsampayuttā saññā papañcasaññā. Saṅkhā vuccati koṭṭhāso “saññānidānā hi papañcasaṅkhā”ti-ādīsu viya. Iti papañcasaññāsaṅkhānidānoti papañcasaññākoṭṭhāsanidāno vitakkoti attho.

Papañcasaññāsaṅkhānirodhasārūppagāmininti etissā papañcasaññāsaṅkhāya khayā nirodho vūpasamo, tassa sārūppañceva tattha gāminiṃ cāti saha vipassanāya maggaṃ pucchati.

Vedanākammaṭṭhānavaṇṇanā

359. Athassa bhagavā **somanassaṃpāhanti** tisso vedanā ārabhi. Kiṃ pana bhagavatā pucchitaṃ kathitaṃ, apucchitaṃ, sānusandhikaṃ, ananusandhikanti? Pucchitameva kathitaṃ, no apucchitaṃ, sānusandhikameva, no ananusandhikaṃ. Devatānañhi rūpato arūpaṃ pākaṭataraṃ, arūpepi vedanā pākaṭatarā. Kasmā? Devatānañhi karajakāyaṃ sukhumāṃ, kammajaṃ balavaṃ, karajakāyassa sukhumattā, kammajassa balavattā ekāhārampi atikkamitvā na tiṭṭhanti, uṇhapāsāṇe (2.03) ṭhapitasappipiṇḍi viya vilīyantīti sabbaṃ **brahmajāle** vuttanayeneva veditabbaṃ. Tasmā bhagavā sakkassa tisso vedanā ārabhi. Duvidhañhi kammaṭṭhānaṃ- rūpakammaṭṭhānaṃ, arūpakammaṭṭhānaṃ. Rūpapariggaho, arūpapariggahotipi eta deva vuccati. Tattha bhagavā yassa rūpaṃ pākaṭaṃ, tassa saṅkhepamanasikāravasena vā vitthāramanasikāravasena vā catudhātuvavatthānaṃ vitthārento rūpakammaṭṭhānaṃ katheti. Yassa arūpaṃ pākaṭaṃ, tassa arūpakammaṭṭhānaṃ katheti. Kathento ca tassa vatthubhūtaṃ rūpakammaṭṭhānaṃ dassetvāva katheti, devānaṃ pana arūpakammaṭṭhānaṃ pākaṭanti arūpakammaṭṭhānavasena vedanā ārabhi.

Tividho hi arūpakammaṭṭhāne abhiniveso- phassavasena, vedanāvasena, cittavasenāti. Kathaṃ? Ekaccassa hi saṅkhittena vā vitthārena vā pariggahite rūpakammaṭṭhāne tasmīṃ ārammaṇe cittacetāsikānaṃ paṭhamābhinipāto taṃ ārammaṇaṃ phusanto uppajjamāno **phasso** pākaṭo hoti. Ekaccassa taṃ ārammaṇaṃ anubhavanti uppajjamānā **vedanā** pākaṭā hoti. Ekaccassa taṃ ārammaṇaṃ pariggahetvā taṃ vijānantaṃ uppajjamānaṃ **viññāṇaṃ** pākaṭaṃ hoti.

Tattha yassa phasso pākaṭo hoti, sopi na kevalaṃ phassova uppajjati, tena saddhiṃ tadeva ārammaṇaṃ anubhavamānā vedanāpi uppajjati, sañjānamānā saññāpi, cetayamānā cetanāpi, vijānamānaṃ viññāṇampi uppajjatīti phassapañcamakeyeva pariggaṇhāti. Yassa vedanā pākaṭā hoti, sopi na kevalaṃ vedanāva uppajjati, tāya saddhiṃ tadeva ārammaṇaṃ phusamāno phassopi uppajjati, sañjānamānā saññāpi, cetayamānā cetanāpi, vijānamānaṃ viññāṇampi uppajjatīti phassapañcamakeyeva pariggaṇhāti. Yassa viññāṇaṃ pākaṭaṃ hoti, sopi na kevalaṃ viññāṇameva uppajjati, tena saddhiṃ tadevārammaṇaṃ phusamāno phassopi uppajjati, anubhavamānā vedanāpi, sañjānamānā saññāpi, cetayamānā cetanāpi uppajjatīti phassapañcamakeyeva pariggaṇhāti.

So “ime phassapañcamakā dhammā kiṃ nissitā”ti upadhārento “vatthunissitā”ti pajānāti. Vatthu nāma karajakāyo, yaṃ sandhāya vuttaṃ (2.0315)- “idañca pana me viññāṇaṃ ettha sitaṃ ettha paṭibaddhaṃ”ti. So atthato bhūtāni ceva upādārūpāni ca. Evamettha vatthu rūpaṃ, phassapañcamakā nāmantī nāmarūpamattameva passati. Rūpañcettha rūpakkhandho, nāmaṃ cattāro arūpino khandhāti pañcakkhandhamattaṃ hoti. Nāmarūpavinimuttā hi pañcakkhandhā, pañcakkhandhavinimuttaṃ vā nāmarūpaṃ natthi. So “ime pañcakkhandhā kiṃ hetukā”ti upaparikkhanto “avijjādihetukā”ti passati. Tato “paccayo ceva paccayuppannañca idaṃ, añño satto vā puggalo vā natthi, suddhasañkhārapuñjamattamevā”ti sappa-cayanāmarūpavasena tilakkaṇaṃ āropetvā vipassanāpaṭipāṭiyā “aniccaṃ dukkhaṃ anattā”ti sammasanto vicarati, so ajja ajjāti paṭivedhaṃ ākañkhamāno tathārūpe divase utusappāyaṃ, puggalasappāyaṃ, bhojanasappāyaṃ, dhammasavanasappāyaṃ vā labhitvā ekapallañkena nisinnova vipassanaṃ matthakaṃ pāpetvā arahatte paṭiṭṭhāti. Evamimesampi tiṇṇaṃ janānaṃ yāva arahattā kammaṭṭhānaṃ kathitaṃ hoti.

Idha pana bhagavā arūpakammaṭṭhānaṃ kathento vedanāsīsena kathesi. Phassavasena hi viññāṇavasena vā kathiyamānaṃ etassa na pākaṭaṃ hoti, andhakāraṃ viya khāyati. Vedanāvasena pana pākaṭaṃ hoti. Kasmā? Vedanānaṃ uppattiyā pākaṭatāya. Sukhadukkhavedanānañhi uppatti pākaṭā. Yadā sukhaṃ uppajjati, tadā sakalaṃ sarīraṃ khobhentaṃ maddantaṃ pharamānaṃ abhisandayamānaṃ satadhotasappiṃ khādāpayantaṃ viya, satapākatelaṃ makkhayamānaṃ viya, ghaṭasahassena pariḷāhaṃ nibbāpayamānaṃ viya, “aho sukhaṃ, aho sukhaṃ”ti vācaṃ nicchārayamānameva uppajjati. Yadā dukkhaṃ uppajjati, tadā sakalasarīraṃ khobhentaṃ maddantaṃ pharamānaṃ abhisandayamānaṃ tattaphālaṃ pavesentaṃ viya, vilīnatambalohena āsiñcantaṃ viya, sukkhatiṇṇavanappatimhi araññe dāru-ukkākalāpaṃ khipamānaṃ viya “aho dukkhaṃ, aho dukkhaṃ”ti vippalāpayamānameva uppajjati. Iti sukhadukkhavedanānaṃ uppatti pākaṭā hoti.

Adukkhamasukhā pana duddīpanā andhakārena viya abhibhūtā. Sā

sukhadukkhānaṃ apagame sātāsātapaṭikkhepavasena majjhattākārabhūtā adukkhamasukhā vedanāti nayato gaṇhantassa pākaṭā hoti. Yathā kiṃ? Yathā antarā piṭṭhipāsāṇaṃ āruhitvā palātassa migassa anupadaṃ gacchanto (2.0316) migaluddako piṭṭhipāsāṇassa orabhāgepi parabhāgepi padaṃ disvā majjhe apassantopi “ito āruḷho, ito oruḷho, majjhe piṭṭhipāsāṇe iminā padesena gato bhavissati”ti nayato jānāti. Evaṃ āruḷhaṭṭhāne padaṃ viya hi sukhavedanāya uppatti pākaṭā hoti, oruḷhaṭṭhāne padaṃ viya dukkhavedanāya uppatti pākaṭā hoti, ito āruyha, ito oruyha, majjhe evaṃ gatoti nayato gahaṇaṃ viya sukhadukkhānaṃ apagame sātāsātapaṭikkhepavasena majjhattākārabhūtā adukkhamasukhā vedanāti nayato gaṇhantassa pākaṭā hoti. Evaṃ bhagavā paṭhamaṃ rūpakammaṭṭhānaṃ kathetvā pacchā arūpakammaṭṭhānaṃ vedanāvasena nivattetvā dassesi.

Na kevalaṅca idheva evaṃ dassesi, **mahāsatiṭṭhāne, majjhimanikāyamhi satipṭṭhāne, cūḷataṇhāsāṅkhaye, mahātaṇhāsāṅkhaye, cūḷavedallasutte, mahāvedallasutte, raṭṭhapālasutte, māgaṇḍiyasutte, dhātu vibhaṅge, āneñjasappāye, sakale vedanāsaṃyutteti** evaṃ anekesu suttantesu paṭhamaṃ rūpakammaṭṭhānaṃ kathetvā pacchā arūpakammaṭṭhānaṃ vedanāvasena nivattetvā dassesi. Yathā ca tesu tesu, evaṃ imasmimpi sakkapaṅhe paṭhamaṃ rūpakammaṭṭhānaṃ kathetvā pacchā arūpakammaṭṭhānaṃ vedanāvasena nivattetvā dassesi. Rūpakammaṭṭhānaṃ panettha vedanāya ārammaṇamattakaṃyeva saṅkhittaṃ, tasmā pāḷiyaṃ nāruḷhaṃ bhavissati.

360. Arūpakammaṭṭhāne yaṃ tassa pākaṭaṃ vedanāvasena abhinivesamukhaṃ, tameva dassetuṃ **somanassaṃpāhaṃ, devānamindāti-ādimāha.** Tattha **duvidhenāti** dvididhena, dvīhi koṭṭhāsehīti attho. **Evarūpaṃ somanassaṃ na sevitabbanti** evarūpaṃ gehasitasomanassaṃ na sevitabbaṃ. Gehasitasomanassaṃ nāma “tattha katamāni cha gehasitāni somanassāni? Cakkhuviññeyyānaṃ rūpānaṃ iṭṭhānaṃ kantānaṃ manāpānaṃ manoramānaṃ lokāmisapaṭisaṃyuttānaṃ paṭilābhaṃ vā paṭilābhato samanupassato, pubbe vā paṭiladdhapubbaṃ atītaṃ niruddhaṃ vipariṇataṃ samanussarato uppajjati somanassaṃ, yaṃ evarūpaṃ somanassaṃ, idaṃ vuccati gehasitaṃ somanassaṃ”ti evaṃ chasu dvāresu vuttakāmaguṇanissitaṃ somanassaṃ (ma. ni. 3.306).

Evarūpaṃ (2.0317) **somanassaṃ sevitabbanti** evarūpaṃ nekkhammasitaṃ somanassaṃ sevitabbaṃ. Nekkhammasitaṃ somanassaṃ nāma- “tattha katamāni cha nekkhammasitāni somanassāni? Rūpānaṃ tveva aniccataṃ veditvā vipariṇāma virāganīrodhaṃ pubbe ceva rūpā etarahi ca sabbe te rūpā aniccā, dukkhā, vipariṇāmadhammāti evametam yathābhūtaṃ sammappaññāya passato uppajjati somanassaṃ, yaṃ evarūpaṃ somanassaṃ, idaṃ vuccati nekkhammasitaṃ somanassaṃ”ti (ma. ni. 3.308) evaṃ chasu dvāresu iṭṭhārammaṇe āpāthagate aniccādivasena vipassanaṃ paṭṭhapetvā ussukkāpetuṃ sakkontassa “ussukkitā me vipassanā”ti somanassajātassa uppannaṃ somanassaṃ. **Sevitabbanti** idaṃ nekkhammasena, vipassanāvasena, anussativasena, paṭhamajjhānādivasena ca uppajjanakasomanassaṃ sevitabbaṃ nāma.

Tattha **yaṃ ce savitakkaṃ savicāranti** tasmimpi nekkhammasite somanasse

yaṃ nekkhamavasena, vipassanāvasena, anussativasena, paṭhamajjhānavasena ca uppannaṃ savitakkaṃ savicāraṃ somanassanti jāneyya. **Yaṃ ce avitakkaṃ avicāraṃ** yaṃ pana dutiyatatiyajjhānavasena uppannaṃ avitakkaṃ avicāraṃ somanassanti jāneyya. **Ye avitakke avicāre, te paṇītatareti** etesupi dvīsu yaṃ avitakkaṃ avicāraṃ, taṃ paṇītataranti attho.

Iminā kiṃ kathitaṃ hoti? Dvinnaṃ arahattaṃ kathitaṃ. Kathaṃ? Eko kira bhikkhu savitakkasavicāre somanasse vipassanaṃ paṭṭhapetvā “idaṃ somanassaṃ kiṃ nissitaṃ”ti upadhārento “vatthunissitaṃ”ti pajānāti phassapañcamaṃ vuttanayeneva anukkamaṃ arahatte patiṭṭhāti. Eko avitakka-avicāre somanasse vipassanaṃ paṭṭhapetvā vuttanayeneva arahatte patiṭṭhāti. Tattha abhinivittṭhasomanassesupi savitakkasavicārato avitakka-avicāraṃ paṇītataṃ. Savitakkasavicārasomanassavipassanātopi avitakka-avicāravipassanā paṇītatarā. Savitakkasavicārasomanassaphalasaṃpattitopi avitakka-avicārasomanassaphalasaṃpattiyeva paṇītatarā. Tenāha bhagavā “ye avitakke avicāre, te paṇītatare”ti.

361. Evarūpaṃ (2.0318) domanassaṃ na sevitabbanti evarūpaṃ gehasitadomanassaṃ na sevitabbam. Gehasitadomanassaṃ nāma- “tattha katamāni cha gehasitāni domanassāni? Cakkhuviññeyyānaṃ rūpānaṃ iṭṭhānaṃ kantānaṃ manāpānaṃ manoramānaṃ lokāmisapaṭisaṃyuttānaṃ appaṭilābhaṃ vā appaṭilābhato samanupassato pubbe vā apaṭiladdhapubbaṃ atītaṃ niruddhaṃ vipariṇataṃ samanussarato uppajjati domanassaṃ, yaṃ evarūpaṃ domanassaṃ, idaṃ vuccati gehasitadomanassaṃ”ti (ma. ni. 3.307). Evaṃ chasu dvāresu iṭṭhārammaṇaṃ nānubhaviṃ, nānubhavissāmi, nānubhavāmīti vitakkayato uppannaṃ kāmagaṇanissitaṃ domanassaṃ.

Evarūpaṃ domanassaṃ sevitabbanti evarūpaṃ nekkhammasitadomanassaṃ sevitabbam. Nekkhammasitadomanassaṃ nāma- “tattha katamāni cha nekkhammasitāni domanassāni? Rūpānaṃ tveva aniccataṃ veditvā vipariṇānavirāgaṇi-rodhaṃ pubbe ceva rūpā etarahi ca sabbe te rūpā aniccā, dukkhā, vipariṇāmadhammāti evametaṃ yathābhūtaṃ sampappaññāya disvā anuttaresu vimokkhesu pihaṃ upaṭṭhāpeti ‘kudāssu nāmāhaṃ tadāyatanaṃ, upasampajja viharissāmi, yadariyā etarahi āyatanaṃ upasampajja viharantīti. Iti anuttaresu vimokkhesu pihaṃ upaṭṭhāpayato uppajjati pihapaccayā domanassaṃ, yaṃ evarūpaṃ domanassaṃ, idaṃ vuccati nekkhammasitadomanassaṃ”ti (ma. ni. 3.307) evaṃ chasu dvāresu iṭṭhārammaṇe āpāthagate anuttaravimokkhasaṅkhāta-ariyaphaladhammesu pihaṃ upaṭṭhapetvā tadadhigamāya aniccādivasena vipassanaṃ paṭṭhapetvā ussukkāpetumasakkontassa imampi pakkhaṃ, imampi māsaṃ, imampi saṃvaccharaṃ vipassanaṃ ussukkāpetvā ariyabhūmiṃ pāpuṇituṃ nāsakkhinti anusocato uppannaṃ domanassaṃ. **Sevitabbanti** idaṃ nekkhamavasena, vipassanāvasena, anussativasena, paṭhamajjhānādivasena ca uppajjanakadomanassaṃ sevitabbam nāma.

Tattha **yaṃ ce savitakkasavicāraṃ** tasmimpi duvidhe domanasse gehasitadomanassameva savitakkasavicāradomanassaṃ nāma. Nekkhamavasena, vipassanāvasena, anussativasena, paṭhamadutiyajjhānavasena ca uppannadoma-

nassaṃ pana avitakka-avicāradomanassanti veditabbaṃ. Nippariyāyena pana avitakka-avicāradomanassaṃ nāma natthi. Domanassindriyañhi ekaṃsena akusalañceva savitakkasavicārañca, etassa pana bhikkhuno maññanavasena savitakka-savicāranti ca avitakka-avicāranti ca vuttaṃ.

Tatrāyaṃ (2.0319) nayo- idha bhikkhu domanassapaccayabhūte savitakkasavicāradhamme avitakka-avicāradhamme ca domanassapaccayā eva uppanne maggaphaladhamme ca aññesaṃ paṭipattidassanavasena domanassanti gahetvā “kadā nu kho me savitakkasavicāradomanasse vipassanā paṭṭhapitā bhavissati, kadā avitakka-avicāradomanasse”ti ca “kadā nu kho me savitakkasavicāradomanassaphalasaṃpatti nibbattitā bhavissati, kadā avitakka-avicāradomanassaphalasaṃpatti”ti cintetvā temāsikaṃ, chamāsikaṃ, navamāsikaṃ vā paṭipadaṃ gaṇhāti. Temāsikaṃ gahetvā paṭhamamāse ekaṃ yāmaṃ jaggati, dve yāme niddāya okāsaṃ karoti, majjhime māse dve yāme jaggati, ekaṃ yāmaṃ niddāya okāsaṃ karoti, pacchimamāse caṅkamanisajjāyeva yāpeti. Evaṃ ce arahattaṃ pāpuṇāti, iccetaṃ kusalaṃ. No ce pāpuṇāti, visesetvā chamāsikaṃ gaṇhāti. Tatrāpi dve dve māse vuttanayena paṭipajjitvā arahattaṃ pāpuṇituṃ asakkonto visesetvā navamāsikaṃ gaṇhāti. Tatrāpi tayo tayo māse tatheva paṭipajjitvā arahattaṃ pāpuṇituṃ asakkontassa “na ladvaṃ vata me sabrahmacārīhi saddhiṃ visuddhipavāraṇaṃ pavāretun”ti āvajjato domanassaṃ uppajjati, assudhārā pavattanti gāmantapabbhāravāsīmahāsivattherassa viya.

Mahāsivattheravatthu

Thero kira aṭṭhārasa mahāgaṇe vācesi. Tassovāde ṭhatvā tiṃsasahassā bhikkhū arahattaṃ pāpuṇiṃsu. Atheko bhikkhu “mayhaṃ tāva abbhantare guṇā appamaṇā, kīdisā nu kho me ācariyassa guṇā”ti āvajjanto puthujjanabhāvaṃ passitvā “amhākaṃ ācariyo aññesaṃ avassayo hoti, attano bhavituṃ na sakkoti, ovādamassa dassāmi”ti ākāsenā gantvā vihārasamīpe otaritvā divāṭṭhāne nisinnaṃ ācariyaṃ upasaṅkamtivā vattaṃ dassetvā ekamantaṃ nisīdi.

Thero- “kiṃ kāraṇā āgatosi piṇḍapātikā”ti āha. Ekaṃ anumodanaṃ gaṇhissāmi āgatosmi, bhanteti. Okāso na bhavissati, āvusoti? Vitakkamaḷake ṭhitakāle pucchissāmi, bhanteti. Tasmīṃ ṭhāne aññe pucchantīti. Bhikkhācāramagge, bhanteti. Tatrāpi aññe pucchantīti. Dupaṭṭhanivāsanaṭṭhāne, saṅghāṭipārupanaṭṭhāne, pattanīharaṇaṭṭhāne, gāme (2.0320) caritvā āsanasaḷāyaṃ yāgupītakāle, bhanteti. Tattha aṭṭhakathātherā attano kaṅkhaṃ vinodenti, āvusoti. Antogāmato nikkhantakāle pucchissāmi, bhanteti. Tatrāpi aññe pucchanti, āvusoti. Antarāmagge, bhante, bhojanasaḷāyaṃ bhattakiccapariyosāne, bhante, divāṭṭhāne, pādadhovanakāle, mukhadhovanakāle, bhanteti? Tadā aññe pucchantīti. Tato paṭṭhāya yāva aruṇā apare pucchanti, āvusoti. Dantakaṭṭhaṃ gahetvā mukhadhovanatthaṃ gamanakāle, bhanteti? Tadā aññe pucchantīti. Mukhaṃ dhovitvā āgamanakāle, bhanteti? Tatrāpi aññe pucchantīti. Senāsanaṃ pavisitvā nisinnakāle, bhanteti? Tatrāpi aññe pucchantīti. Bhante, nanu mukhaṃ dhovitvā senāsanaṃ pavisitvā

tayo cattāro pallaṅke usumaṃ gāhāpetvā yonisomanasikāre kammaṃ karontānaṃ okāsakālena bhavitabbaṃ siyā, maraṇakhaṇampi na labhissatha, bhante, phalaka-sadisattha bhante parassa avassayo hotha, attano bhavituṃ na sakkotha, na me tumhākaṃ anumodanāya atthoti ākāse uppativā agamāsi.

Thero- “imassa bhikkhuno pariyattiyā kammaṃ natthi, mayhaṃ pana aṅkusako bhavissāmīti āgato”ti ñatvā “idāni okāso na bhavissati, paccūsakāle gamissāmī”ti pattacīvaraṃ samīpe katvā sabbaṃ divasabhāgaṃ paṭhamayāmamajjhimayāmañca dhammaṃ vācetvā pacchimayāme ekasmiṃ there uddesaṃ gahetvā nikkhante pattacīvaraṃ gahetvā teneva saddhiṃ nikkhanto. Nisinna-antevāsikā ācariyo kenaci papañcena nikkhantoti maññiṃsu. Nikkhanto thero koci deva samānācariyabhikkhūti saññaṃ akāsi.

Thero kira “mādisassa arahattaṃ nāma kiṃ, dvīhatīheneva pāpuṇitvā paccāgamiṃssāmī”ti antevāsikānaṃ anārocetvāva āsāḷhīmāsassa juṇhapakkhaterasiyā nikkhanto gāmantapabbhāraṃ gantvā caṅkamaṃ āruya kammaṭṭhānaṃ manasikaronto taṃ divasaṃ arahattaṃ gahetuṃ nāsakkhi. Uposathadivase sampatte “dvīhatīhena arahattaṃ gaṇhissāmīti āgato, gahetuṃ pana nāsakkhiṃ. Tayo māse pana tīṇi divasāni viya yāva mahāpavāraṇā tāva jānissāmī”ti vassaṃ upagantvāpi gahetuṃ nāsakkhi. Pavāraṇādivase cintesi- “ahaṃ dvīhatīhena arahattaṃ gaṇhissāmīti āgato (2.0321), temāsenāpi nāsakkhiṃ, sabrahmacārino pana visuddhipavāraṇaṃ pavārenti”ti. Tassevaṃ cintayato assudhārā pavattanti. Tato “na mañce mayhaṃ catūhi iriyāpathehi maggaphalaṃ uppajjissati, arahattaṃ appatvā neva mañce piṭṭhiṃ pasāressāmi, na pāde dhovissāmī”ti mañcaṃ ussāpetvā ṭhapesi. Puna antovassaṃ pattāṃ, arahattaṃ gahetuṃ nāsakkhiyeva. Ekūnatiṃsapavāraṇāsu assudhārā pavattanti. Gāmadārakā therassa pādesu phālitattānāni kaṇṭakehi sibbanti, davaṃ karontāpi “ayyassa mahāsīvattherassa viya pādā hontū”ti davaṃ karonti.

Thero tiṃsasaṃvacchare mahāpavāraṇādivase ālambaṇaphalakaṃ nissāya ṭhito “idāni me tiṃsa vassāni samaṇadhammaṃ karontassa, nāsakkhiṃ arahattaṃ pāpuṇituṃ, addhā me imasmiṃ attabhāve maggo vā phalaṃ vā natthi, na me laddhaṃ sabrahmacārīhi saddhiṃ visuddhipavāraṇaṃ pavāretun”ti cintesi. Tassevaṃ cintayatova domanassaṃ uppajji, assudhārā pavattanti. Atha avidūratṭhāne ekā devadhītā rodamānā aṭṭhāsi. “Ko ettha rodasi”ti? “Ahaṃ, bhante, devadhītā”ti. “Kasmā rodasi”ti? “Rodamānena maggaphalaṃ nibbattitaṃ, tena ahampi ekaṃ dve maggaphalāni nibbattessāmīti rodāmi, bhante”ti.

Tato thero- “bho mahāsīvatthera, devatāpi tayā saddhiṃ keḷiṃ karonti, anucchavikaṃ nu kho te etan”ti vipassanaṃ vaḍḍhetvā saha

paṭisambhidāhi arahattaṃ aggaheṣi. So “idāni nipajjissāmi”ti senāsaṇaṃ paṭija-
ggitvā mañcaṃ paññapetvā udakaṭṭhāne udakaṃ paccupaṭṭhapetvā “pāde
dhovissāmi”ti sopānaphalake nisīdi.

Antevāsikāpissa “amhākaṃ ācariyassa samaṇadhammaṃ kātuṃ gaccha-
ntassa tiṃsa vassāni, sakkhi nu kho viṣesaṃ nibbattetuṃ, nāsakkhi”ti āvajjaya-
mānā “arahattaṃ patvā pādadhovanatthaṃ nisinno”ti disvā “amhākaṃ ācariyo
amhādisesu antevāsikesu tiṭṭhantesu ‘attanāva pāde dhovissati’ti aṭṭhānametaṃ,
ahaṃ dhovissāmi ahaṃ dhovissāmi”ti tiṃsasahassānipi ākāseṇa gantvā vanditvā
“pāde dhovissāma, bhante”ti (2.0322) āhaṃsu. Āvuso, idāni tiṃsa vassāni honti
mama pādānaṃ adhotānaṃ, tiṭṭhatha, tumhe, ahameva dhovissāmi.

Sakkopi āvajjanto- “mayhaṃ ayyo mahāsivatthero arahattaṃ patto tiṃsasaha-
ssānaṃ antevāsikānaṃ ‘pāde dhovissāma’ti āgatānaṃ pāde dhovituṃ na deti.
Mādisē pana upaṭṭhāke tiṭṭhante ‘mayhaṃ ayyo sayaṃ pāde dhovissati’ti aṭṭhāna-
metaṃ, ahaṃ dhovissāmi”ti sannitiṭṭhānaṃ katvā sujātāya deviyā saddhiṃ bhikkhu-
saṅghassa santike pāturahosi. So sujaṃ asurakaññaṃ purato katvā “apetha,
bhante, mātugāmo”ti okāsaṃ kāretvā therāṃ upasaṅkamitvā vanditvā purato
ukkuṭiko nisīditvā “pāde dhovissāmi, bhante”ti āha. Kosiya, idāni me tiṃsa
vassāni pādānaṃ adhotānaṃ, devatānañca pakatiyāpi manussasarīragandho
nāma jeguccho, yojanasate ṭhitānampi kaṇṭhe āsattakuṇapaṃ viya hoti, ahameva
dhovissāmi. Bhante, ayaṃ gandho nāma na paññāyati, tumhākaṃ pana sīla-
gandho cha devaloke atikkamitvā upari bhavaggaṃ patvā ṭhito. Sīlagandhato
añño uttaritaro gandho nāma natthi, bhante, tumhākaṃ sīlagandhenamhi āgatoti
vāmahatthena gopphakasandhiyaṃ gahetvā dakkhiṇahatthena pādatalaṃ pari-
majji. Daharakumārasseva pādā ahesuṃ. Sakko pāde dhovitvā vanditvā devaloka-
meva gato.

Evam “na labhāmi sabrahmacārīhi saddhiṃ visuddhipavāraṇaṃ pavāretun”ti
āvajjantassa uppannaṃ domanassaṃ nissāya bhikkhuno maññanavasena vipa-
ssanāya ārammaṇampi vipassanāpi maggopi phalampi savitakkasavicāradoma-
ssanti ca avitakkāvicāradomanassanti ca vuttanti veditabbaṃ.

Tattha eko bhikkhu savitakkasavicāradomanasse vipassanaṃ paṭṭhapetvā
idaṃ domanassaṃ kiṃ nissitanti upadhārento vatthunissitanti pajānātīti phassa-
pañcamake vuttanayeneva anukkamena arahatte patiṭṭhāti. Eko avitakkāvicāre
domanasse vipassanaṃ paṭṭhapetvā vuttanayeneva arahatte patiṭṭhāti. Tattha
abhinivitiṭṭhadomanassesupi savitakkasavicārato avitakka-avicāraṃ paṇītataraṃ.
Savitakkasavicāradomanassavipassanātopi avitakkāvicāradomanassavipassanā
paṇītatarā. Savitakkasavicāradomanassaphalasaṃpattitopi avitakkāvicāradoma-
nassaphalasaṃpattiyeva paṇītatarā (2.0323). Tenāha bhagavā- “ye avitakka-
a-
vicāre te paṇītatare”ti.

362. Evarūpā upekkhā na sevitabbāti evarūpā gehasita-upekkhā na sevitabbā.
Gehasita-upekkhā nāma “tattha katamā cha gehasita-upekkhā. Cakkhunā rūpaṃ
disvā uppajjati upekkhā bālassa mūḷhassa puthujjanassa anodhijinassa avipākaji-
nassa anādīnavadassāvino assutavato puthujjanassa, yā evarūpā upekkhā, rūpaṃ

sā nātivattati, tasmā sā upekkhā gehasitāti vuccatī”ti evaṃ chasu dvāresu iṭṭhārammaṇe āpāthagate guḷapiṇḍike nilīnamakkhikā viya rūpādīni anativattamānā tattheva laggā laggitā hutvā uppannā kāmaguṇanissitā upekkhā na sevittabbā.

Evarūpā upekkhā sevittabbāti evarūpā nekkhammasitā upekkhā sevittabbā. Nekkhammasitā upekkhā nāma- “tattha katamā cha nekkhammasitā upekkhā? Rūpānaṃ tveva aniccatam viditvā vipariṇāma virāganirodham ‘pubbe ceva rūpā etarahi ca, sabbe te rūpā aniccā, dukkhā, vipariṇāmadhammā’ti evametam yathābhūtam sammappaññāya passato uppajjati upekkhā, yā evarūpā upekkhā, rūpaṃ sā ativattati, tasmā sā upekkhā nekkhammasitāti vuccatī”ti (ma. ni. 3.308). Evaṃ chasu dvāresu iṭṭhāniṭṭha-ārammaṇe āpāthagate iṭṭhe arajantassa, aniṭṭhe adussantassa, asamapekkhanena asammuyhantassa uppannā vipassanā ñāṇasampayuttā upekkhā. Apica vedanāsabhāgā tatra majjhātupekkhāpi ettha upekkhāva. Tasmā **sevittabbā**ti ayam nekkhammasena vipassanāvasena anussatiṭṭhānavasena paṭhamadutiyatatiyacatutthajjhānavasena ca uppajjanaka-upekkhā sevittabbā nāma.

Ettha **yam ce savitakkaṃ savicāranti** tāyapi nekkhammasita-upekkhāya yaṃ nekkhammasena vipassanāvasena anussatiṭṭhānavasena paṭhamajjhānavasena ca uppannam savitakkasavicāram upekkhanti jāneyya. **Yam ce avitakkaṃ avicāranti** yaṃ pana dutiyajjhānādivasena uppannam avitakkāvicāram upekkhanti jāneyya. **Ye avitakke avicāre te paṇītatareti** etāsu dvīsu yā avitakka-avicārā, sā paṇītatarāti attho. Iminā kiṃ kathitam hoti (2.0324)? Dvinnaṃ arahattam kathitam. Eko hi bhikkhu savitakkasavicāra-upekkhāya vipassanam paṭṭhapetvā ayam upekkhā kiṃ nissitāti upadhārento vatthunissitāti pajānāti phassapañcama vuttanayeneva anukkamena arahatte patiṭṭhāti. Eko avitakkāvicārāya upekkhāya vipassanam paṭṭhapetvā vuttanayeneva arahatte patiṭṭhāti. Tattha abhiviṭṭha-upekkhāsupi savitakkasavicārato avitakkāvicārā paṇītatarā. Savitakkasavicāra-upekkhāvipassanātopi avitakkāvicāra-upekkhāvipassanāpaṇītatarā. Savitakkasavicāra-upekkhāphalāsamāpattitopi avitakkāvicārupekkhāphalāsamāpattiyeva paṇītatarā. Tenāha bhagavā “ye avitakke avicāre te paṇītatare”ti.

363. Evaṃ paṭipanno kho, devānaminda, bhikkhu papañcasaññāsāṅkhānirodhasārūppagāminim paṭipadam paṭipanno hotīti bhagavā arahattanikūṭena desanam niṭṭhapesi. Sakko pana sotāpattiphalam patto. Buddhānañhi ajjhāsayo hīno na hoti, ukkaṭṭhova hoti. Ekassapi bahūnampi dhammam desentā arahatte neva kūṭam gaṇhanti. Sattā pana attano anurūpe upanissaye ṭhitā keci sotāpannā honti, keci sakadāgāmī, keci anāgāmī, keci arahanto. Rājā viya hi bhagavā, rājakumārā viya veneyyā. Yathā hi rājā bhojanakāle attano pamāṇena piṇḍam uddharitvā rājakumārānam upaneti, te tato attano mukhappamāṇeneva kabaḷam karonti, evaṃ bhagavā attajjhāsayanurūpāya desanāya arahatteneva kūṭam gaṇhāti. Veneyyā attano upanissayappamāṇena tato sotāpattiphalamattam vā sakadāgāmi-anāgāmi-arahattaphalameva vā gaṇhanti. Sakko pana sotāpanno jāto. Sotāpanno ca hutvā bhagavato puratoyeva cavitvā taruṇasakko hutvā nibbatti, devānañhi cavamānānam atabhāvassa gatāgataṭṭhānam nāma na paññāyati, dīpasi-

khāgamaṇaṃ viya hoti. Tasmā sesadevatā na jāniṃsu. Sakko pana sayama cutattā bhagavā ca appaṭihatañāṇattā dveva janā jāniṃsu. Atha sakko cintesi “mayhañhi bhagavatā tisu ṭhānesu nibbattitaphalameva kathitaṃ, ayañca pana maggo vā phalaṃ vā sakunīkāya viya uppatitvā gahetuṃ na sakkā, āgamaṇiyapubbabhāgapaṭipadāya assa bhavitabbaṃ. Handāhaṃ upari khīṇāsavassa pubba-bhāgapaṭipadaṃ pucchāmi” ti.

Pātimokkhasaṃvaravaṇṇanā

364. Tato (2.0325) taṃ pucchanto **kathaṃ paṭipanno pana, mārisāti-ādimāha.** Tattha **pātimokkhasaṃvarāyāti** uttamajeṭṭhakasīlasaṃvarāya. **Kāyasamācārampī-**ti-ādi sevitabbakāyasamācārādivasena pātimokkhasaṃvaradassanattaṃ vuttaṃ. Sīlakathā ca nāmesā kamma-pathavasena vā paṇṇattivasena vā kathetabbā hoti.

Tattha kamma-pathavasena kathentena asevitabbakāyasamācāro tāva pāṇātipāta-adinnādānamicchācārehi kathetabbo. Paṇṇattivasena kathentena kāyadvāre paññattasikkhāpadavītikkamavasena kathetabbo. Sevitabbakāyasamācāro pāṇātipātādiveramaṇīhi ceva kāyadvāre paññattasikkhāpada-avītikkamena ca kathetabbo. Asevitabbavacīsamācāro musāvādādivacīduccaritena ceva vacīdvāre paññattasikkhāpadavītikkamena ca kathetabbo. Sevitabbavacīsamācāro musāvādādiveramaṇīhi ceva vacīdvāre paññattasikkhāpada-avītikkamena ca kathetabbo.

Pariyesanā pana kāyavācāhi pariyesanāyeva. Sā kāyavacīsamācāragahaṇena gahitāpi samānā yasmā ājivaṭṭhamakasīlaṃ nāma etasmiññeva dvāradvaye uppa-jjati, na ākāse, tasmā ājivaṭṭhamakasīladassanattaṃ visuṃ vuttā. Tattha nasevita-bbapariyesanā anariyapariyesanāya kathetabbā. Sevitabbapariyesanā ariyapariyesanāya. Vuttañhetama-

“Dvemā, bhikkhave, pariyesanā anariyā ca pariyesanā, ariyā ca pariyesanā. Katamā ca, bhikkhave, anariyā pariyesanā? Idha, bhikkhave, ekacco attanā jātidhammo samāno jātidhammaṃyeva pariyesati, attanā jarādhammo, byādhidhammo, maraṇadhammo, sokadhammo, saṃkilesadhammo samāno saṃkilesadhammaṃyeva pariyesati.

Kiñca, bhikkhave, jātidhammaṃ vadetha? Puttabhariyaṃ, bhikkhave, jātidhammaṃ, dāsīdāsaṃ jātidhammaṃ ajeḷakaṃ jātidhammaṃ, kukkuṭasūkaraṃ jātidhammaṃ, hatthigavāssaṃvāḷavaṃ jātidhammaṃ, jātarūparajataṃ jātidhammaṃ. Jātidhammā (2.0326) hete, bhikkhave, upadhayo, etthāyaṃ gathito mucchito ajjhāpanno attanā jātidhammo samāno jātidhammaṃyeva pariyesati.

Kiñca, bhikkhave, jarādhammaṃ vadetha? Puttabhariyaṃ, bhikkhave, jarādhammaṃ ...pe... jarādhammaṃyeva pariyesati.

Kiñca, bhikkhave, byādhidhammaṃ vadetha? Puttabhariyaṃ, bhikkhave, byādhidhammaṃ, dāsīdāsaṃ byādhidhammaṃ, ajeḷakaṃ, kukkuṭasūkaraṃ, hatthigavāssaṃvāḷavaṃ byādhidhammaṃ. Byādhidhammā hete, bhikkhave, upadhayo, etthāyaṃ gathito mucchito ajjhāpanno attanā byādhidhammo samāno byādhidhammaṃyeva pariyesati.

Kiñca, bhikkhave, maraṇadhammaṃ vadetha? Puttabhariyaṃ, bhikkhave, maraṇadhammaṃ ...pe... maraṇadhammaṃyeva pariyesati.

Kiñca, bhikkhave, sokadhammaṃ vadetha? Puttabhariyaṃ ...pe... sokadhammaṃyeva pariyesati.

Kiñca, bhikkhave, saṃkilesadhammaṃ vadetha ...pe... jātarūparajataṃ saṃkilesadhammaṃ. Saṃkilesadhammā, hete, bhikkhave, upadhayo, etthāyaṃ gathito mucchito ajjhāpanno attanā saṃkilesadhammo samāno saṃkilesadhammaṃyeva pariyesati. Ayaṃ, bhikkhave, anariyā pariyesanāti (ma. ni. 1.274).

Apica kuhanādivasena pañcavidhā, agocaravasena chabbidhā vejjakammādivasena ekavīsatividhā, evaṃ pavattā sabbāpi anesanā anariyapariyesanāyevāti veditabbā.

“Katamā ca, bhikkhave, ariyā pariyesanā? Idha, bhikkhave, ekacco attanā jātidhammo samāno jātidhamme ādīnavaṃ veditvā ajātaṃ anuttaraṃ yogakkhemaṃ nibbānaṃ pariyesati, attanā jarādhammo, byādhi, maraṇa, soka, saṃkilesadhammo samāno saṃkilesadhamme ādīnavaṃ veditvā asaṃkiliṭṭhaṃ anuttaraṃ (2.0327) yogakkhemaṃ nibbānaṃ pariyesati. Ayaṃ ariyā pariyesanāti (ma. ni. 1.275).

Apica pañca kuhanādīni cha agocare ekavīsatividhañca anesanaṃ vajjetvā bhikkhācariyāya dhammena samena pariyesanāpi ariyapariyesanāyevāti veditabbā.

Ettha ca yo yo “na sevitabbo”ti vutto, so so pubbabhāge pāṇātipātādīnaṃ sambhārapariyesanāpayogakaraṇagamanakālato paṭṭhāya na sevitabbova. Itaro ādito paṭṭhāya sevitabbo, asakkontena cittampi uppādetabbaṃ. Apica saṅghabhedādīnaṃ atthāya parakkamantānaṃ devadattādīnaṃ viya kāyasamācāro na sevitabbo, divasassa dvattikkhattuṃ tiṇṇaṃ ratanānaṃ upaṭṭhānagamanādivasena pavatto dhammasenāpatimahāmoggallānattherādīnaṃ viya kāyasamācāro sevitabbo.

Dhanuggahapesanādivasena vācaṃ bhindantānaṃ devadattādīnaṃ viya vacīsa-
mācāro na sevitabbo, tiṇṇaṃ ratanānaṃ guṇakittanādivasena pavatto dhammase-
nāpatimahāmogallānattherādīnaṃ viya vacīsamācāro sevitabbo. Anariyapariye-
sanaṃ pariyesanānaṃ devadattādīnaṃ viya pariyesanā na sevitabbā, ariyapari-
yesanameva pariyesanānaṃ dhammasenāpatimahāmogallānattherādīnaṃ viya
pariyesanā sevitabbā.

Evaṃ paṭipanno khoti evaṃ asevitabbaṃ kāyavacīsamācāraṃ pariyesanañca
pahāya sevitabbānaṃ pāripūriyā paṭipanno, devānaminda, bhikkhu pātimokkha-
saṃvarāya uttamajetṭhakasīlasaṃvaratthāya paṭipanno nāma hotīti bhagavā
khīṇāsavassa āgamanīyapubbabhāgapaṭipadaṃ kathesi.

Indriyasamvaravaṇṇanā

365. Dutiyapucchāyaṃ **indriyasamvarāyāti** indriyānaṃ pidhānāya, guttadvāra-
tāya saṃvutadvāratāyāti attho. Vissajjane panassa **cakkhuvīññeyyaṃ rūpampī-**
ti-ādi sevitabbarūpādivasena indriyasamvaradassanatthaṃ vuttaṃ. Tattha **evaṃ**
vutteti heṭṭhā somanassādipañhāvissajjanānaṃ sutattā imināpi evarūpena bhavita-
bbanti sañjātapaṭibhāno bhagavatā evaṃ vutte sakko devānamindo (2.0328)
bhagavantam etadavoca, etaṃ **imassa kho ahaṃ, bhanteti** ādikaṃ vacanaṃ
avoca. Bhagavāpissa okāsaṃ datvā tuṇhī ahoṣi. Kathetukā mopī hi yo atthaṃ
sampādetuṃ na sakkoti, atthaṃ sampādetuṃ sakkonto vā na kathetukāmo hoti,
na tassa bhagavā okāsaṃ karoti. Ayaṃ pana yasmā kathetukāmo ceva, sakkoti
ca atthaṃ sampādetuṃ tenassa bhagavā okāsamakāsi.

Tattha **evarūpaṃ na sevitabbanti** ādisu ayaṃ saṅkhepo- yaṃ rūpaṃ passato
rāgādayo uppajjanti, taṃ na sevitabbaṃ na daṭṭhabbaṃ na oloketabbanti attho.
Yaṃ pana passato asubhasaññā vā sañṭhāti, pasādo vā uppajjati, aniccasaññāpa-
ṭilābho vā hoti, taṃ sevitabbaṃ.

Yaṃ cittakkhamaṃ cittabyañjanampi saddaṃ suṇato rāgādayo uppajjanti, eva-
rūpo saddo na sevitabbo. Yaṃ pana atthanissitaṃ dhammanissitaṃ kumbhadāsi-
gītampi suṇantassa pasādo vā uppajjati, nibbidā vā sañṭhāti, evarūpo saddo sevi-
tabbo.

Yaṃ gandhaṃ ghāyato rāgādayo uppajjanti, evarūpo gandho na sevitabbo. Yaṃ
pana gandhaṃ ghāyato asubhasaññādipaṭilābho hoti, evarūpo gandho sevitabbo.

Yaṃ rasaṃ sāyato rāgādayo uppajjanti, evarūpo raso na sevitabbo. Yaṃ pana
rasaṃ sāyato āhāre paṭikūlasaññā ceva uppajjati, sāyitapaccayā ca kāyabalaṃ
nissāya ariyabhūmiṃ okkamituṃ sakkoti, mahāsivattherabhāgineyyasīvasāmaṇe-
rassa viya paribhuñjantasseva kilesakkhaya vā hoti, evarūpo raso sevitabbo.

Yaṃ phoṭṭhabbaṃ phusato rāgādayo uppajjanti, evarūpaṃ phoṭṭhabbaṃ na
sevitabbaṃ. Yaṃ pana phusato sārīputtattherādīnaṃ viya āsavakkhaya ceva, vīri-
yañca supaggahitaṃ, pacchimā ca janatā diṭṭhānugatiṃ āpādanena anuggahitā
hoti, evarūpaṃ phoṭṭhabbaṃ sevitabbaṃ. Sārīputtatthero kira tiṃsa vassāni
mañce piṭṭhiṃ na pasāresi. Tathā mahāmogallānatthero. Mahākassapatthero

vīsavassasataṃ mañce piṭṭhiṃ na pasāresi. Anuruddhatthero paññāsa vassāni. Bhaddiyatthero tiṃsa vassāni. Soṇatthero aṭṭhārasa (2.0329) vassāni. Raṭṭhapālatthero dvādasa. Ānandatthero pannarasa. Rāhulatthero dvādasa. Bākulatthero asīti vassāni. Nāḷakatthero yāvapariniḅbānā mañce piṭṭhiṃ na pasāresīti.

Ye manoviññeyye dhamme samannāharantassa rāgādayo uppajjanti, “aho, vata yaṃ paresaṃ paravittūpakaraṇaṃ taṃ mamassā”ti-ādinā nayena vā abhiḷhādīni āpāthamāgacchanti evarūpā dhammā na sevitabbā. “Sabbe sattā averā hontū”ti evaṃ mettādivasena, ye vā pana tiṇṇaṃ therānaṃ dhammā, evarūpā sevitabbā. Tayo kira therā vassūpanāyikadivase kāmavitakkādayo akusalavitakkā na vitakketabbāti katikaṃ akaṃsu. Atha pavāraṇadivase saṅghatthero saṅghanavakaṃ pucchi- “āvuso, imasmiṃ temāse kittake ṭhāne cittassa dhāvitum di- n”ti? Na, bhante, pariveṇaparicchedato bahi dhāvitum adāsinti. Dutiyaṃ pucchi- “tava āvuso”ti? Nivāsagehato, bhante, bahi dhāvitum na adāsinti. Atha dvepi therāṃ pucchiṃsu “tumhākaṃ pana, bhante”ti? Niyakajjhatakkhandhapañcakato, āvuso, bahi dhāvitum na adāsinti. Tumhehi, bhante, dukkaraṃ katanti. Evarūpo manoviññeyyo dhammo sevitabbo.

366. Ekantavādā Ti ekoyeva anto vādassa etesaṃ, na dvedhā gatavādāti **ekantavādā**, ekaññeva vadantīti pucchati. **Ekantasīlā**ti ekācārā. **Ekantachandā**ti ekaladdhikā. **Ekanta-ajjhosānā**ti ekantapariyosānā.

Anekadhātu nānādhātu kho, devānaminda, lokoti devānaminda, ayaṃ loko anekajjhāsayo nānajjhāsayo. Ekasmiṃ gantukāme eko ṭhātukāmo hoti. Ekasmiṃ ṭhātukāme eko sayitukāmo hoti. Dve sattā ekajjhāsaya nāma dullabhā. Tasmīṃ anekadhātunānādhātusmiṃ loke yaṃ yadeva dhātum yaṃ yadeva ajjhāsayaṃ sattā abhinivisanti gaṇhanti, taṃ tadeva. **Thāmasā parāmāsā**ti thāmena ca parāmāsena ca. **Abhinivissa voharantī**ti suṭṭhu gaṇhitvā voharanti, kathenti dīpenti kittenti. **Idameva saccaṃ moghamaññanti** idaṃ amhākameva vacanaṃ saccaṃ, aññesaṃ vacanaṃ moghaṃ tucchaṃ niratthakanti.

Accantaniṭṭhāti (2.0330) anto vuccati vināso, antaṃ atītā niṭṭhā etesanti accantaniṭṭhā. Yā etesaṃ niṭṭhā, yo paramassāso nibbānaṃ, taṃ sabbesaṃ vināsātikantaṃ niccanti vuccati. **Yogakkhemoti** nibbānasseva nāmaṃ, accanto yogakkhemo etesanti **accantayogakkhemī**. Seṭṭhaṭṭhena brahmaṃ ariyamaggaṃ carantīti **brahmacārī**. Accantatthāya brahmacārī **accantabrahmacārī**. **Pariyosānantipi** nibbānassa nāmaṃ. Accantaṃ pariyosānaṃ etesanti **accantapariyosānā**.

Taṇhāsaṅkhayavimuttāti taṇhāsaṅkhayoti maggopi nibbānampi. Maggo taṇhaṃ saṅkhiṇāti vināsetīti taṇhāsaṅkhayo. Nibbānaṃ yasmā taṃ āgamma taṇhā saṅkhiyati vinassati, tasmā taṇhāsaṅkhayo. Taṇhāsaṅkhayena maggena vimuttā, taṇhāsaṅkhaye nibbāne vimuttā adhimuttāti **taṇhāsaṅkhayavimuttā**.

Ettāvata ca bhagavatā cuddasapi mahāpañhā byākatā honti. Cuddasa mahāpañhā nāma issāmacchariyaṃ eko pañho, piyāppiyaṃ eko, chando eko, vitakko eko, papañco eko, somanassaṃ eko, domanassaṃ eko, upekkhā eko, kāyasamācāro eko, vacīsamācāro eko, pariyesanā eko, indriyasaṃvaro eko, anekadhātu eko, accantaniṭṭhā ekoti.

367. Ejāti calanaṭṭhena taṇhā vuccati. Sā piḷanaṭṭhena **rogo**, anto padussanaṭṭhena **gaṇḍo**, anuppaviṭṭhaṭṭhena **sallaṃ**. **Tasmā ayam purisoti** yasmā ejā attanā katakammānurūpena purisaṃ tattha tattha abhinibbattatthāya kaḍḍhati, tasmā ayam puriso tesam tesam bhavānaṃ vasena uccāvacaṃ āpajjati. Brahmaloke ucco hoti, devaloke avaco. Devaloke ucco, manussaloke avaco. Manussaloke ucco, apāye avaco. **Yesāhaṃ, bhanteti** yesam ahaṃ bhante. Sandhivasena panettha “yesāhan”ti hoti. **Yathāsutaṃ yathāpariyattanti** yathā mayā suto ceva uggahito ca, evaṃ. **Dhammaṃ desemīti** sattavatapadaṃ dhammaṃ desemi. **Na cāhaṃ tesanti** ahaṃ pana tesam sāvako na (2.0331) sampajjāmi. **Ahaṃ kho pana, bhanteti**-ādinā attano sotāpannabhāvaṃ jānāpeti.

Somanassapaṭilābhakathāvaṇṇanā

368. **Vedapaṭilābhanti** tuṭṭhipaṭilābhaṃ. **Devāsurasāṅgāmoti** devānañca asurānañca saṅgāmo. **Samupabyūḷhoti** samāpanno nalāṭena nalāṭaṃ paharaṇākārapatto viya. Etesam kira kadāci mahāsamuddapiṭṭhe saṅgāmo hoti tattha pana chedanavijjhanādīhi aññaamaññaṃ ghāto nāma natthi, dārumeṇḍakayuddhaṃ viya jayaparājayamattameva hoti. Kadāci devā jinanti, kadāci asurā. Tattha yasmiṃ saṅgāme devā puna apaccāgamanāya asure jiniṃsu, taṃ sandhāya **tasmiṃ kho pana bhanteti**-ādimāha. **Ubhayametanti** ubhayaṃ etaṃ. Duvidhampi ojaṃ ettha devaloke devāyeva paribhuñjissanti evamassa āvajjantassa balavapītisomanassaṃ uppajji. **Sadaṇḍāvacaroti** sadaṇḍāvacarako, daṇḍaggahaṇena sathaggaḥaṇena saddhiṃ ahosi, na nikkhattadaṇḍasatthoti dasseti. **Ekantanibbidāyā**Ti ekaṭteneva vaṭṭe nibbindanattāyāti sabbaṃ mahāgovindasutte vuttameva.

369. **Pavedesīti** kathesi dīpesi. **Idhevāti** imasmiññeva okāse. **Devabhūtassa me satoti** devassa me sato. **Punarāyu ca me laddhoti** puna aññaena kammavipākena me jīvitam laddhanti, iminā attano cutabhāvaṃ ceva upapannabhāvañca āvikaroti.

Diviyā kāyāti dibbā attabhāvā. **Āyuraṃ hitvā amānusanti** dibbaṃ āyuraṃ jahitvā. **Amūḷho gabbhameśāmiti** niyatagatikattā amūḷho hutvā. **Yattha me ramatī manoti** yattha me mano ramissati, tattheva khattiyakulādīsu gabbhaṃ upagacchissāmiti sattakkhattuṃ deve ca mānuse cāti imamatthaṃ dīpeti.

Ñāyena viharissāmitiTi manussesu upapannopi mātaraṃ jīvitā voropanādīnaṃ abhābattā ñāyena kāraṇena samena viharissāmiti attho.

Sambodhi (2.0332) **ce bhavissatīti** idaṃ sakadāgāmimaggaṃ sandhāya vadati, sace sakadāgāmī bhavissāmiti dīpeti. **Aññātā viharissāmiti** aññātā ājānitukāmo hutvā viharissāmi. **Sveva anto bhavissatīti** so eva me manussaloke anto bhavissatīti.

Puna devo bhavissāmi, devalokasmiṃ uttamoti puna devalokasmiṃ uttamo sakko devānamindo bhavissāmiti vadati.

Antime vattamānamhīti antime bhava vattamāne. **So nivāso bhavissatīti** ye te āyuna ca paññāya ca akaniṭṭhā jeṭṭhakā sabbadevehi paṇitatarā devā, avasāne me so nivāso bhavissati. Ayaṃ kira tato sakkattabhāvato cuto tasmiṃ attabhāve

anāgāmimaggassa paṭiladdhattā uddhamṣoto akaniṭṭhagāmī hutvā avihādīsu nibbattanto avasāne akaniṭṭhe nibbattissati. Taṃ sandhāya evamāha. Esa kira aviheṣu kappasahassaṃ vasissati, atappesu dve kappasahassāni, sudassesu cattāri kappasahassāni, sudassīsu aṭṭha, akaniṭṭhesu soḷasāti ekatiṃsa kappasahassāni brahma-āyuaṃ anubhavissati. Sakko devarājā anāthapiṇḍiko gahapati visākhā mahā-upāsikāti tayopi hi ime ekappamāṇa-āyukā eva, vaṭṭābhīratasattā nāma etehi sadisā sukhabhāgino nāma natthi.

370. Apariyositasāṅkappoti aniṭṭhitamanoratho. **Yassu maññāmi samaṇeti** ye ca samaṇe pavivittavīhārinoti maññāmi.

Ārādhānāti sampādanā. **Virādhānāti** asampādanā. **Na sampāyantīti** sampādetvā kathetuaṃ na sakkonti.

Ādiccabandhunanti ādiccopi gotamagotto, bhagavāpi gotamagotto, tasmā evamāha. **Yaṃ karomasīti** yaṃ pubbe brahmuno namakkāraṃ karoma. **Samaṃ devehīti** devesu saddhiṃ, ito paṭṭhāya idāni amhākaṃ brahmuno namakkāraṃ natthīti dasseti. **Sāmaṃ karomāti** namakkāraṃ karoma.

371. Parāmasitvāti (2.0333) tuṭṭhacitto sahāyaṃ hatthena hatthamhi paharanto viya pathaviṃ paharivā, sakkhibhāvatthāya vā paharivā “yathā tvaṃ niccalo, evamaham bhagavatī”ti. **Ajjiṭṭhapañhāti** ajjhesitapañhā patthitapañhā. Sesam sabbattha uttānamevāti.

Iti sumaṅgalavilāsiniyā dīghanikāyaṭṭhakathāyaṃ

Sakkapañhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Mahāsatipaṭṭhānasuttavaṇṇanā

Uddesavāra-kathāvaṇṇanā

373. Evaṃ (2.0334) **me sutanti** mahāsatipaṭṭhānasuttaṃ. Tatrāyamapubbapada-vaṇṇanā- **ekāyano ayaṃ, bhikkhave, maggoti** kasmā bhagavā idaṃ suttama-bhāsi? Kururaṭṭhavāsīnaṃ gambhīradesanāpaṭiggahaṇasamatthatāya. Kururaṭṭhavāsīno kira bhikkhū bhikkhuniyo upāsakā upāsikāyo utupaccayādisampannattā tassa raṭṭhassa sappāya-utupaccayasevanena niccaṃ kallasarīrā kallacittā ca honti. Te cittasarīrakallatāya anuggahitapaññābalā gambhīrakathaṃ paṭiggahetuṃ samatthā honti. Tena nesam bhagavā imaṃ gambhīradesanāpaṭiggahaṇasamatthataṃ sampassanto ekavīsatiyā ṭhānesu kammaṭṭhānaṃ arahatte pakkhipitvā idaṃ gambhīratthaṃ mahāsatipaṭṭhānasuttaṃ abhāsi. Yathā hi puriso suvaṇṇaca-ṅkoṭakaṃ labhitvā tattha nānāpupphāni pakkhipeyya, suvaṇṇamañjūsaṃ vā pana labhitvā sattaratanāni pakkhipeyya, evaṃ bhagavā kururaṭṭhavāsīparisaṃ labhitvā gambhīradesanaṃ desesi. Tenevettha aññānīpi gambhīratthāni imasmiṃ dīghanikāye **mahānidānaṃ** majjhimanikāye **satipaṭṭhānaṃ, sāropamaṃ, rukkhopamaṃ, raṭṭhapālaṃ, māgaṇḍiyaṃ, āneñjasappāyanti** aññānīpi suttāni desesi.

Apica tasmīṃ janapade catasso parisā pakatiyāva satipaṭṭhānabhāvanānuyoga-manuyuttā viharanti, antamaso dāsakammakaraparijānāpi satipaṭṭhānapaṭisaṃyuttameva kathaṃ kathenti. Udakatiṭṭhasuttakantanaṭṭhānādīsipi niratthakakathā nāma nappavattati. Sace kāci itthī “amma, tvaṃ kataraṃ satipaṭṭhānabhāvanaṃ manasikarosi”ti pucchitā “na kiñci”ti vadati, taṃ garahanti “dhiratthu tava jīvitam, jīvamānāpi tvaṃ matasadisā”ti. Atha naṃ “mā dāni puna evamakāsi”ti ovaditvā aññataraṃ satipaṭṭhānaṃ uggaṇhāpenti. Yā pana “ahaṃ asukasatipaṭṭhānaṃ nāma manasikaromī”ti vadati, tassā “sādhu sādhu”ti sādhu-kāraṃ katvā “tava jīvitam sujīvitam, tvaṃ nāma manussattaṃ pattā, tavatthāya sammāsambuddho uppanno”ti-ādīhi pasamsanti. Na kevalañcetta manussajātikāva satipaṭṭhānana-sikārayuttā, te nissāya viharantā tiracchānagatāpi.

Tatridaṃ (2.0335) vatthu- eko kira naṭako suvapotaṃ gahetvā sikkhāpento vicarati. So bhikkhunupassayaṃ upanissāya vasitvā gamanakāle suvapotaṃ pamussitvā gato. Taṃ sāmaṇeriyo gahetvā paṭijaggiṃsu. Buddharakkhito tissa nāmaṃ akaṃsu. Taṃ ekadivasam purato nisinnaṃ disvā mahātherī āha- “buddharakkhitā”ti. Kiṃ, ayyeti? Atthi te koci bhāvanāmanasikāroti? Natthi, ayyeti. Āvuso, pabbajitānaṃ santike vasantena nāma vissaṭṭha-attabhāvena bhavitum na vaṭṭati, kocideva manasikāro icchitabbo, tvaṃ pana aññaṃ na sakkhissasi, “aṭṭhi aṭṭhi”ti sajjhāyaṃ karohīti. So theriyā ovāde ṭhatvā “aṭṭhi aṭṭhi”ti sajjhāyanto carati.

Taṃ ekadivasam pātova toraṇagge nisīditvā bālātapam tapamānam eko sakuṇo nakhapañjarena aggahesi. So “kiri kirī”ti saddamakāsi. Sāmaṇeriyo sutvā “ayye buddharakkhito sakuṇena gahito, mocema nan”ti leḍḍu-ādīni gahetvā anubandhitvā mocesuṃ. Taṃ ānetvā purato ṭhapitam therī āha- “buddharakkhita, sakuṇena gahitakāle kiṃ cintesi”ti? Na, ayye, aññaṃ kiñci cintesiṃ, aṭṭhipuñjova aṭṭhipuñjam gahetvā gacchati, katarasmim ṭhāne vippakirissatīti, evaṃ ayye aṭṭhipuñjameva cintesinti. Sādhu, sādhu, buddharakkhita, anāgate bhavakkhayassa te paccayo bhavissatīti. Evaṃ tattha tiracchānagatāpi satipaṭṭhānamanasikārayuttā. Tasmā nesam bhagavā satipaṭṭhānabuddhimeva janento idaṃ suttamabhāsi.

Tattha **ekāyanoti** ekamaggo. Maggassa hi-

“Maggo pantho patho pajjo, añjasam vaṭumāyanam;
nāvā uttarasetū ca, kullo ca bhisisaṅkamo”ti.

Bahūni nāmāni. Svāyamidha ayananāmena vutto, tasmā **ekāyano ayam**, **bhikkhave**, **maggoti** ettha ekamaggo ayam, bhikkhave, maggo na dvidhā patha- bhūtoti evamattho daṭṭhabbo. Atha vā ekena ayitabboti ekāyano. Ekenāti gaṇasa- ṅgaṇikam pahāya vūpakaṭṭhena pavivittacittena. Ayitabbo paṭipajjitabbo, ayanti vā etenāti ayano, saṃsārato (2.0336) nibbānam gacchantīti attho. Ekassa ayano ekā- yano. **Ekassāti** seṭṭhassa. Sabbasattaseṭṭho ca bhagavā, tasmā bhagavatoti vuttaṃ hoti. Kiñcāpi hi tena aññepi ayanti, evaṃ santepi bhagavatova so ayano tena uppāditattā. Yathāha “so hi, brāhmaṇa, bhagavā anuppannassa maggassa uppādetā”ti-ādi (ma. ni. 3.79). Ayatīti vā ayano, gacchati pavattatīti attho. Ekasmim ayanoti ekāyano, imasmiññeva dhammavinaye pavattati, na aññatthāti vuttaṃ hoti. Yathāha- “imasmiṃ kho, subhadda, dhammavinaye ariyo aṭṭhaṅgiko maggo upalabbhatī”ti (dī. ni. 2.214). Desanābhedoyeva heso, atthato pana ekova. Apica ekaṃ ayatīti ekāyano. Pabbabhāge nānāmukhabhāvanānāyappavattopi aparabhāge ekaṃ nibbānameva gacchatīti vuttaṃ hoti. Yathāha brahmā sahampati-

Ekāyanam jātikhayantadassī,
maggam pajānāti hitānukampī;
etena maggena tariṃsu pubbe,
tarissanti ye ca taranti oghanti. (saṃ. ni. 5.409);

Keci pana “na pāram diguṇam yanti”ti gāthānāyena yasmā ekavāram nibbānam gacchati, tasmā “ekāyano”ti vadanti, taṃ na yujjati. Imassa hi atthassa sakim aya- noti iminā byañjanena bhavitabbaṃ. Yadi pana ekaṃ ayanamassa ekā gati pava- ttīti evaṃ attham yojetvā vucceyya, byañjanam yujjeyya, attho pana ubhayathāpi na yujjati. Kasmā? Idha pubbabhāgamaggassa adhippetattā. Kāyādicatu-āramma- ṇappavatto hi pubbabhāgasatipaṭṭhānamaggo idhādhippeto, na lokuttaro, so ca anekavārampi ayati, anekañcassa ayanam hoti.

Pubbepi ca imasmim pade mahātherānam sākacchā ahosiyeva. Tipiṭakacūlanā- gatthero pubbabhāgasatipaṭṭhānamaggoti āha. Ācariyo panassa tipiṭakacūlasuma- tthero missakamaggoti āha. Pabbabhāgo bhanteti? Missako, āvusoti. Ācariye pana punappunam bhaṇante appaṭibāhitvā (2.0337) tuṅhī ahosi. Pañham avini- cchinitvāva utṭhahimsu. Athācariyatthero nahānakoṭṭhakaṃ gacchanto “mayā

missakamaggo kathito, cūlanāgo pubbabhāgamaggoti ādāya voharati, ko nu kho ettha nicchayo”ti suttantaṃ ādito paṭṭhāya parivattento “yo hi koci, bhikkhave, ime cattāro satipaṭṭhāne evaṃ bhāveyya satta vassāni”ti imasmiṃ ṭhāne sallakkhesi. Lokuttaramaggo uppajjitvā satta vassāni tiṭṭhamāno nāma natthi, mayā vutto missakamaggo na labbhati. Cūlanāgena diṭṭho pubbabhāgamaggova labbhatīti ṅatvā aṭṭhamiyaṃ dhammasavane saṅghuṭṭhe agamāsi.

Porāṇakattherā kira piyadhammasavanā honti, saddaṃ sutvāva “ahaṃ paṭṭhamaṃ, ahaṃ paṭṭhamaṃ”ti ekappahāreneva osaranti. Tasmiñca divase cūlanā-gattherassa vāro, tena dhammāsane nisīditvā bijaniṃ gahetvā pubbagāthāsu vuttāsu therassa āsanapiṭṭhiyaṃ ṭhitassa etadahosi- “raho nisīditvā na vakkhāmi”-ti. Porāṇakattherā hi anusūyakā honti. Na attano rucimeva ucchubhāraṃ viya evaṃ ukkhipitvā vicaranti, kāraṇameva gaṇhanti, akāraṇaṃ vissajjenti. Tasmā therō “āvuso, cūlanāgā”ti āha. So ācariyassa viya saddoti dhammaṃ ṭhapetvā “kiṃ bhante”ti āha. Āvuso, cūlanāga, mayā vutto missakamaggo na labbhati, tayā vutto pubbabhāgasatipaṭṭhānamaggova labbhatīti. Thero cintesi- “amhākaṃ ācariyo sabbapariyattiko tepiṭako sutabuddho, evarūpassāpi nāma bhikkhuno ayaṃ paṇho āluḷeti, anāgate mama bhātikā imaṃ paṇhaṃ āluḷessantīti suttaṃ gahetvā imaṃ paṇhaṃ niccalaṃ karissāmi”ti paṭisambhidāmagгато “ekāyanamaggo vuccati pubbabhāgasatipaṭṭhānamaggo”.

Maggānaṭṭhaṅgiko seṭṭho, saccānaṃ caturo padā;
virāgo seṭṭho dhammānaṃ, dvipadānañca cakkhumā.
Eseva maggo natthañño, dassanassa visuddhiyā;
etañhi tumhe paṭipajjatha, mārasenappamaddanaṃ;
etañhi tumhe paṭipannā, dukkhassantaṃ karissathāti.-

Suttaṃ āharitvā ṭhapesi.

Maggoti (2.0338) kenatṭhena maggo? Nibbānagamanaṭṭhena nibbānatthikehi magganīyatṭhena ca. **Sattānaṃ visuddhiyāti** rāgādīhi malehi abhijjhāvisamalobhādīhi ca upakkilesehi kiliṭṭhacittānaṃ sattānaṃ visuddhatthāya. Tathā hi imināva maggena ito satasahassakappādhikānaṃ catunnaṃ asaṅkhyeyyānaṃ upari ekasmiṃyeva kappe nibbatte taṇhaṅkaramedhaṅkarasaraṇaṅkaradīpaṅkaranāmake buddhe ādiṃ katvā sakyamunipariyosānā aneke sammāsambuddhā anekasatā paccekabuddhā gaṇanapathaṃ vītivattā ariyasāvaka cāti ime sattā sabbe citta-malaṃ pavāhetvā paramavisuddhiṃ pattā. Rūpamalavasena pana saṃkilesavo-dānapaññattiyeva natthi. Tathā hi-

“Rūpena saṃkiliṭṭhena, saṃkilissanti māṇavā;
rūpe suddhe visujjhanti, anakkhātaṃ mahesinā.
Cittena saṃkiliṭṭhena, saṃkilissanti māṇavā;
citte suddhe visujjhanti, iti vuttaṃ mahesinā”.

Yathāha- “cittasaṃkilesā, bhikkhave, sattā saṃkilissanti, cittavodānā visujjhanti”ti. Tañca cittavodānaṃ iminā satipaṭṭhānamaggena hoti. Tenāha “sattānaṃ visuddhiyā”ti.

Sokaparidevānaṃ samatikkamāyāti sokassa ca paridevassa ca samatikka-

māya pahānāyāti attho, ayañhi maggo bhāvito **santatihāmattā**dīnaṃ viya soka-samatikkamāya, **paṭācārā**dīnaṃ viya paridevasamatikkamāya saṃvattati. Tenāha “sokaparidevānaṃ samatikkamāyā” ti. Kiñcāpi hi santatihāmatto-

“Yaṃ pubbe taṃ visodhehi, pacchā te mātu kiñcanaṃ;
majjhe ce no gahessasi, upasanto carissasi” ti. (su. ni. 945);

Imaṃ gāthaṃ sutvāva saha paṭisambhidāhi arahattaṃ patto. Paṭācārā-

“Na santi puttā tāṇāya, na pitā nāpi bandhavā;
antakenādhpannassa, natthi ñātisu tāṇatā” ti. (dha. pa. 288);

Imaṃ (2.0339) gāthaṃ sutvā sotāpattiphale patiṭṭhitā. Yasmā pana kāyavedanā-cittadhammesu kañci dhammaṃ anāmasitvā bhāvanā nāma natthi, tasmā tepi imināva maggena sokaparideve samatikkantāti veditabbā.

Dukkhadomanassānaṃ atthaṅgamāyāti kāyikadukkhassa cetasikadomanassassa cāti imesaṃ dvinnaṃ atthaṅgamāya, nirodhāyāti attho. Ayañhi maggo bhāvito tissattherādīnaṃ viya dukkhassa,

sakkādīnaṃ viya ca domanassassa atthaṅgamāya saṃvattati.

Tatrāyaṃ atthadīpanā- sāvattīyaṃ kira **tisso** nāma kuṭumbikaputto cattālīsa hirañṇakoṭīyo pahāya pabbajitvā agāmake arañṇe viharati. Tassa kaniṭṭhabhātu bhariyā “gacchatha, naṃ jīvitā voropethā”ti pañcasate core pesesi. Te gantvā therāṃ parivāretvā nisīdiṃsu. Thero āha- “kasmā āgatattha upāsakā”ti? Taṃ jīvitā voropessāmāti. Pāṭibhogāṃ me upāsakā, gahetvā ajjekarattīṃ jīvitāṃ dethāti. Ko te, samaṇa, imasmiṃ ṭhāne pāṭibhogo bhavissatīti? Thero mahantaṃ pāsāṇaṃ gahetvā dve ūruṭṭhīni bhinditvā “vaṭṭati upāsakā pāṭibhogo”ti āha. Te apakkamitvā caṅkamanasīse aggīṃ katvā nipajjiṃsu. Therassa vedanaṃ vikkhambhetvā sīlaṃ paccavekkhato parisuddhaṃ sīlaṃ nissāya pītipāmojjaṃ uppajji. Tato anukkamena vipassanaṃ vaḍḍhento tiyāmarattīṃ samaṇadhammaṃ katvā aruṇuggamane arahattaṃ patto imaṃ udānaṃ udānesi-

“Ubho pādāni bhinditvā, saññapessāmi vo ahaṃ;

aṭṭiyāmi harāyāmi, sarāgamaraṇaṃ ahaṃ.

Evāhaṃ cintayitvāna, yathābhūtaṃ vipassisaṃ;

sampatte aruṇuggamhi, arahattamaṃ puṇin”ti.

Aparepi **tiṃsa bhikkhū** bhagavato santike kammaṭṭhānaṃ gahetvā arañṇavihāre vassaṃ upagantvā “āvuso, tiyāmarattīṃ samaṇadhammaṃ kātabbo, na aññamaññassa santikaṃ āgantabban”ti vatvā vihariṃsu. Tesaṃ samaṇadhammaṃ katvā paccūsasamaye pacalāyantaṃ eko byaggho āgantvā ekekaṃ bhikkhuṃ gahetvā gacchati. Na koci “maṃ byaggho gaṇhī”ti vācampi nicchāresi. Evaṃ pañcasu dasasu bhikkhūsu khāditesu uposathadivase “itare, āvuso (2.0340), kuhin”ti pucchitvā ñatvā ca “idāni gahitena gahitomhīti vattabban”ti vatvā vihariṃsu. Atha aññataraṃ daharabhikkhuṃ purimanayeneva byaggho gaṇhi. So “byaggho bhante”ti āha. Bhikkhū kattaraḍḍe ca ukkāyo ca gahetvā mocessāmāti anubandhiṃsu. Byaggho bhikkhūnaṃ agatīṃ chinnataṭṭhānamāruyha taṃ bhikkhuṃ pādaṅguṭṭhakato paṭṭhāya khādituṃ ārabhi. Itarepi “idāni sappurisa, amhehi kattabbaṃ natthi, bhikkhūnaṃ viseso nāma evarūpe ṭhāne paññāyatī”ti āhaṃsu. So byagghamukhe nipannova taṃ vedanaṃ vikkhambhetvā vipassanaṃ vaḍḍhento yāva gopphakā khāditasamaye sotāpanno hutvā, yāva jaṇṇukā khāditasamaye sakadāgāmī, yāva nābhīyā khāditasamaye anāgāmī hutvā, hadayarūpe akhāditeyeva saha paṭisambhidāhi arahattaṃ patvā imaṃ udānaṃ udānesi-

“Sīlavā vatasampanno, paññavā susamāhito;

muhuttaṃ pamādamanvāya, byagghenoruddhamānaso.

Pañjarasmiṃ gahetvāna, silāya uparī kato;

kāmaṃ khādatu maṃ byaggho, aṭṭhiyā ca nhārussa ca;

kilese khepayissāmi, phusissāmi vimuttiyaṃ”ti.

Aparopi pītamallatthero nāma gihikāle tīsu rajjesu paṭākāṃ gahetvā tambapaṇḍīpaṃ āgamma rājānaṃ passitvā rañṇā katānuggaho ekadivasaṃ kilañjakāpaṇasāladvārena gacchanta “rūpaṃ, bhikkhave, na tumhākaṃ, taṃ pajahatha, taṃ vo pahīnaṃ dīgharattaṃ hitāya sukhāya bhavissatī”ti na tumhākavākyāṃ sutvā cintesi “neva kira rūpaṃ attano, na vedanā”ti. So taṃyeva aṅkusaṃ katvā nikkha-

mitvā mahāvihāraṃ gantvā pabbajjaṃ yācitvā pabbajito upasampanno dvemātikā paguṇā katvā tiṃsa bhikkhū gahetvā gabalavāliya-aṅgaṇaṃ gantvā samaṇa-dhammaṃ akāsi. Pādesu avahantesu jaṇṇukehi caṅkamati. Tameṇaṃ rattim eko migaluddako migoti maññaṃ māno pahari. Satti vinivijjhitaṃ gatā, so taṃ sattim harāpetvā paharaṇamukhāni tiṇavaṭṭiyā pūrāpetvā pāsāṇapiṭṭhiyaṃ attānaṃ nisīdāpetvā okāsaṃ kāretvā vipassanaṃ vadḍhetvā saha (2.0341) paṭisambhidāhi arahattaṃ patvā ukkāsitāsaddena āgatānaṃ bhikkhūnaṃ byākaritvā imaṃ udānaṃ udānesi-

“Bhāsitaṃ buddhaseṭṭhassa, sabbalokaggavādino;
na tumhākamidaṃ rūpaṃ, taṃ jaheyyātha bhikkhavo.
Aniccā vata saṅkhārā, uppādavayadhammino;
uppajjitvā nirujjhanti, tesāṃ vūpasamo sukho”ti.

Evaṃ tāva ayaṃ maggo tissattherādīnaṃ viya dukkhassa atthaṅgamāya saṃvattati.

Sakko pana devānamindo attano pañcavidhapubbanimittaṃ disvā maraṇabhaya-santajjito domanassajāto bhagavantaṃ upasaṅkamitvā pañhaṃ pucchi. So upekkhāpañhavissajjanāvasāne asītisahassāhi devatāhi saddhim sotāpattiphale patiṭṭhāsi. Sā cassa upapatti puna pākatikāva ahoṣi.

Subrahmāpi devaputto accharāsahassaparivuto saggasampattiṃ anubhoti. Tattha pañcasatā accharāyo rukkhato pupphāni ocinantiyo cavitvā niraye uppanā. So “kiṃ imā cirāyanti”ti upadhārento tāsāṃ niraye nibbattanabhāvaṃ ṇatvā “kittakaṃ nu kho mama āyū”ti upaparikkhanto attano āyuparikkhayaṃ viditvā cavitvā tattheva niraye nibbattanabhāvaṃ disvā bhīto ativiya domanassajāto hutvā “imaṃ me domanassaṃ satthā vinayissati, na añño”ti avasesā pañcasatā accharāyo gahetvā bhagavantaṃ upasaṅkamitvā pañhaṃ pucchi-

“Niccaṃ utrastamidaṃ cittaṃ, niccaṃ ubbiggidaṃ mano;
anuppannesu kicchesu, atho uppatitesu ca;
sace atthi anutrastaṃ, taṃ me akkhāhi pucchitoti. (saṃ. ni. 1.98);

Tato naṃ bhagavā āha-

“Nāññatra bojjhā tapasā, nāññatrindriyasamvarā;
nāññatra sabbanissaggā, sotthim passāmi pāṇinan”ti. (saṃ. ni. 1.98);

So (2.0342) desanāpariyosāne pañcahi accharāsatehi saddhim sotāpattiphale patiṭṭhāya taṃ sampattiṃ thāvaram katvā devalokameva agamāsīti. Evaṃ ayaṃ maggo bhāvito sakkādīnaṃ viya domanassassa atthaṅgamāya saṃvattatīti vedītabbo.

Ñāyassa adhigamāyāti ñāyo vuccati ariyo aṭṭhaṅgiko maggo, tassa adhigamāya, pattiyāti vuttaṃ hoti. Ayañhi pubbabhāge lokiyo satipaṭṭhānamaggo bhāvito lokuttaramaggassa adhigamāya saṃvattati. Tenāha “ñāyassa adhigamāyā”ti. **Nibbānassa sacchikiriyāyāti** taṇhāvānavirahitattā nibbānanti laddhanāmassa amatassa sacchikiriyāya, attapaccakkhatāyāti vuttaṃ hoti. Ayañhi maggo bhāvito anupubbena nibbānasacchikiriyāya sādheti. Tenāha “nibbānassa sacchikiriyāyā”ti.

Tattha kiñcāpi “sattānaṃ visuddhiyā”ti vutte sokasamatikkamādīni atthato

siddhāneva honti, ṭhapetvā pana sāsana-yuttikovidē aññesaṃ na pākaṭāni, na ca bhagavā paṭhamasā sāsana-yuttikovidasā janaṃ katvā pacchā dhammaṃ deseti. Tena teneva pana suttena taṃ taṃ atthaṃ ñāpeti. Tasmā idha yaṃ yaṃ atthaṃ ekāyanamaggo sādheti, taṃ taṃ pākaṭasā katvā dassento “sokaparidevānaṃ samatikkamāyā”ti-ādimāha. Yasmā vā yā sattānaṃ visuddhi ekāyanamaggena saṃvattati, sā sokaparidevānaṃ samatikkamena hoti. Sokaparidevānaṃ samatikkamo dukkhadomanassānaṃ atthaṅgamaṃ, dukkhadomanassānaṃ atthaṅgamo ñāyassādhigamaṃ, ñāyassādhigamo nibbānassa sacchikiriyāya. Tasmā imampi kamaṃ dassento “sattānaṃ visuddhiyā”ti vatvā “sokaparidevānaṃ samatikkamāyā”ti-ādimāha.

Apica vaṇṇabhaṇaṇametasaṃ ekāyanamaggassa. Yatheva hi bhagavā-
“dhammaṃ vo, bhikkhave, desessāmi ādikalyāṇaṃ majjhekalyāṇaṃ pariyosāna-
kalyāṇaṃ sātthaṃ sabyañjanaṃ kevalaparipuṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ
pakāsessāmi yadidaṃ chachakkānī”ti (ma. ni. 3.420) chachakkadesanāya
aṭṭhahi padehi vaṇṇaṃ abhāsi. Yathā ca ariyavaṃsadesanāya “cattārome,
bhikkhave, ariyavaṃsā aggaññā rattaññā vaṃsaññā porāṇā asaṃkiṇṇā asaṃki-
ṇṇapubbā na (2.0343) saṅkiyanti na saṅkiyissanti, appaṭikuṭṭhā samaṇehi brāhma-
ṇehi viññūhi”ti (a. ni. 4.28) navahi padehi vaṇṇaṃ abhāsi; evaṃ imassāpi ekāya-
namaggassa sattānaṃ visuddhiyāti-ādīhi sattaṃ padehi vaṇṇaṃ abhāsi. Kasmāti
ce, tesasā bhikkhūnaṃ ussāhajanatthaṃ. Vaṇṇabhāsanañhi sutvā te bhikkhū
“ayaṃ kira maggo hadayasantāpabhūtaṃ sokaṃ, vācāvippalāpabhūtaṃ pari-
devaṃ, kāyika-asātabhūtaṃ dukkhaṃ, cetasika-asātabhūtaṃ domanassanti
cattāro upaddave hanati, visuddhiṃ ñāyaṃ nibbānanti tayo visese āvahatī”ti ussā-
hajātā imaṃ dhammadesanaṃ uggahetabbaṃ pariyāpuṇitabbaṃ dhāretabbaṃ,
vācetabbaṃ, imaṃca maggaṃ bhāvetabbaṃ maññissanti. Iti tesasā bhikkhūnaṃ
ussāhajanatthaṃ vaṇṇaṃ abhāsi. Kambalavāṇijādayo kambalādīnaṃ vaṇṇaṃ
viya.

Yathā hi sata-sahassagghanikapaṇḍukambalavāṇijena ‘kambalaṃ gaṇhathā’ti
ugghositepi asukakambaloti na tāva manussā jānanti. Kesakambalavāḷakambalā-
dayopi hi duggandhā kharasamphassā kambalāteva vuccanti. Yadā pana tena
gandhārako rattakambalo sukhumo ujjaḷo sukhasamphassoti ugghositaṃ hoti,
tadā ye pahonti, te gaṇhanti. Ye nappahonti, tepi dassanakāmā honti; evameva
‘ekāyano, bhikkhave, ayaṃ maggo’ti vuttepi asukamaggoti na tāva pākaṭo hoti.
Nānappakārakā hi aniyyānikamaggāpi maggāteva vuccanti. “Sattānaṃ visuddhi-
yā”ti-ādimhi pana vutte “ayaṃ kira maggo cattāro upaddave hanati, tayo visese
āvahatī”ti ussāhajātā imaṃ dhammadesanaṃ uggahetabbaṃ pariyāpuṇitabbaṃ
dhāretabbaṃ vācetabbaṃ, imaṃca maggaṃ bhāvetabbaṃ maññissantīti vaṇṇaṃ
bhāsanto “sattānaṃ visuddhiyā”ti-ādimāha. Yathā ca sata-sahassagghanikapaṇḍu-
kambalavāṇijūpamā; evaṃ rattajambunadasuvaṇṇa-udakappasādakamaṇiratana-
suvisuddhamuttaratanapavāḷādivāṇijūpamādayopettha āharitabbā.

Yadidanti nipāto, ye imeti ayamassa attho. **Cattāro**ti gaṇanaparicchedo. Tena
na tato heṭṭhā, na uddhanti satipaṭṭhānaparicchedaṃ dīpeti. **Satipaṭṭhānā**ti tayo

satipaṭṭhānā satigocaropi tidhā paṭipannesu sāvakesu satthuno paṭighānunanayavī-
tivattatāpi, satipi. “Catunnaṃ (2.0344), bhikkhave, satipaṭṭhānānaṃ samudayañca
atthaṅgamañca desessāmi, taṃ suṇātha ...pe... ko ca, bhikkhave, kāyassa samu-
dayo. Āhārasamudayā kāyassa samudayo”ti-ādīsu (saṃ. ni. 5.408) hi satigocarō
satipaṭṭhānanti vuccati. Tathā “kāyo upaṭṭhānaṃ no sati, sati pana upaṭṭhāna-
ñceva sati cā”ti-ādīsupi (paṭi. ma. 3.35). Tassattho- paṭiṭṭhāti asminti **paṭṭhānaṃ**.
Kā paṭiṭṭhāti? Sati. Satiyā paṭṭhānaṃ **satipaṭṭhānaṃ**, padhānaṃ ṭhānanti vā
paṭṭhānaṃ. Satiyā paṭṭhānaṃ satipaṭṭhānaṃ hatthiṭṭhāna-assaṭṭhānādīni viya.

“Tayo satipaṭṭhānā yadariyo sevati, yadariyo sevamāno satthā gaṇamanusā-
situm arahatī”ti (ma. ni. 3.311) ettha tidhā paṭipannesu sāvakesu satthuno paṭighā-
nunanayavītivattatā “satipaṭṭhānan”ti vuttā. Tassattho- paṭṭhapetabbato paṭṭhānaṃ,
pavattayitabbatoti attho. Kena paṭṭhapetabbatoti? Satiyā. Satiyā paṭṭhānaṃ satipa-
ṭṭhānaṃ. “Cattāro satipaṭṭhānā bhāvitā bahulīkatā satta sambojjhaṅge paripūrentī”-
ti-ādīsu (ma. ni. 3.147) pana satiyeva “satipaṭṭhānaṃ”ti vuccati. Tassattho- paṭṭhā-
tīti paṭṭhānaṃ, upaṭṭhāti okkanditvā pakkhanditvā pattharivā pavattatīti attho. Sati-
yeva satipaṭṭhānaṃ. Atha vā saraṇaṭṭhena sati, upaṭṭhānaṭṭhena paṭṭhānaṃ. Iti
sati ca sā paṭṭhānaṃ cātipi satipaṭṭhānaṃ. Idamidhādhippetamaṃ.

dena hi bahukā etā satiyo. Atha maggoti kasmā ekavacanaṃ? Maggaṭṭhena ekattā. Catassopi hi etā satiyo maggaṭṭhena ekattaṃ gacchanti. Vuttañhettaṃ “maggoti kenatṭhena maggo? Nibbānagamaṇatṭhena. Nibbānatthikehi maggaṇiṃyattṭhena cā”ti. Catassopi cetā aparabhāge kāyādīsu ārammaṇesu kiccaṃ sādhamānā nibbānaṃ gacchanti, ādito paṭṭhāya ca nibbānatthikehi maggiyanti, tasmā catassopi eko maggoti vuccanti. Evañca sati vacanānusandhinā sānusandhikāva desanā hoti, “mārasenappamaddanaṃ, vo bhikkhave, maggaṃ desessāmi, taṃ suṇātha ...pe... katamo ca, bhikkhave, mārasenappamaddano maggo? Yadidaṃ satta bojjhaṅgā”ti-ādīsu (saṃ. ni. 5.224) viya. Yathā mārasenappamaddanoti ca, satta bojjhaṅgāti ca atthato ekaṃ, byañjanamevettha nānaṃ (2.0345). Evaṃ “ekāyanamaggo”ti ca “cattāro satipaṭṭhānā”ti ca atthato ekaṃ, byañjanamevettha nānaṃ, tasmā maggaṭṭhena ekattā ekavacanaṃ. Ārammaṇabhedenā satibahuttā bahuvacanaṃ veditabbaṃ.

Kasmā pana bhagavatā cattārova satipaṭṭhānā vuttā anūnā anadhikāti? Veneyyahitattā. Taṇhācaritadiṭṭhicaritasamathayānikavipassanāyānikesu hi mandatikkhavasena dvedhā dvedhā pavattesu veneyyesu mandassa taṇhācaritassa oḷārikaṃ kāyānupassanāsatiipaṭṭhānaṃ visuddhimaggo, tikkhassa sukhumāṃ vedanānupassanāsatiipaṭṭhānaṃ. Diṭṭhicaritassapi mandassa nātippabhedagataṃ cittānupassanāsatiipaṭṭhānaṃ visuddhimaggo, tikkhassa atippabhedagataṃ dhammānupassanāsatiipaṭṭhānaṃ visuddhimaggo. Samathayānikassa ca mandassa akicchena adhigantabbanimittaṃ paṭhamaṃ satipaṭṭhānaṃ visuddhimaggo, tikkhassa oḷārikārammaṇe asaṇṭhahanato dutiyaṃ. Vipassanāyānikassapi mandassa nātippabhedagatārammaṇaṃ tatiyaṃ, tikkhassa atippabhedagatārammaṇaṃ catutthaṃ. Iti cattārova vuttā anūnā anadhikāti.

Subhasukhanicca-attabhāvavipallāsappahānatthaṃ vā. Kāyo hi asubho, tattha ca subhavipallāsavipallatthā sattā. Tesāṃ tattha asubhabhāvadassanena tassa vipallāsassa pahānatthaṃ paṭhamaṃ satipaṭṭhānaṃ vuttaṃ. Sukhaṃ niccaṃ attāti gahitesupi ca vedanādīsu vedanā dukkhā, cittaṃ aniccaṃ, dhammā anattā, tesu ca sukhanicca-attavipallāsavipallatthā sattā. Tesāṃ tattha dukkhādibhāvadassanena tesāṃ vipallāsānaṃ pahānatthaṃ sesāni tīṇi vuttānīti evaṃ subhasukhanicca-attabhāvavipallāsappahānatthaṃ vā cattārova vuttā anūnā anadhikāti veditabbā. Na kevalaṅca vipallāsappahānatthameva, atha kho caturoghayogāsavaganta-upādāna-agatipahānatthampi catubbidhāhārapariññatthaṅca cattārova vuttāti veditabbā. Ayaṃ tāva pakaraṇanayo.

Aṭṭhakathāyaṃ pana saraṇavasena ceva ekattasamosaraṇavasena ca ekameva satipaṭṭhānaṃ ārammaṇavasena cattāroti etadeva vuttaṃ. Yathā hi catudvāre nagare pācīnato āgacchantā pācīnadisāya uṭṭhānakaṃ bhaṇḍaṃ gahetvā pācīnadvārena nagarameva pavisanti, dakkhiṇato. Pacchimato. Uttarato āgacchantā uttaradisāya uṭṭhānakaṃ bhaṇḍaṃ gahetvā uttaradvārena nagarameva pavisanti; evaṃ- sampadamidaṃ veditabbaṃ. Nagaraṃ viya (2.0346) hi nibbānamahānagaraṃ, dvāraṃ viya aṭṭhaṅgiko lokuttaramaggo, pācīnadisādayo viya

kāyādayo.

Yathā pācīnato āgacchantā pācīnadisāya uṭṭhānakaṃ bhaṇḍaṃ gahetvā pācīnadvārena nagarameva pavisanti, evaṃ kāyānupassanāmukhena āgacchantā cuddasavidhena kāyānupassanaṃ bhāvetvā kāyānupassanābhāvanānubhāvanibbattena ariyamaggena ekaṃ nibbānameva osaranti. Yathā dakkhiṇato āgacchantā dakkhiṇāya disāya uṭṭhānakaṃ bhaṇḍaṃ gahetvā dakkhiṇadvārena nagarameva pavisanti, evaṃ vedanānupassanāmukhena āgacchantā navavidhena vedanānupassanaṃ bhāvetvā vedanānupassanābhāvanānubhāvanibbattena ariyamaggena ekaṃ nibbānameva osaranti. Yathā pacchimato āgacchantā pacchimidisāya uṭṭhānakaṃ bhaṇḍaṃ gahetvā pacchimadvārena nagarameva pavisanti, evaṃ cittānupassanāmukhena āgacchantā soḷasavidhena cittānupassanaṃ bhāvetvā cittānupassanābhāvanānubhāvanibbattena ariyamaggena ekaṃ nibbānameva osaranti. Yathā uttarato āgacchantā uttaradisāya uṭṭhānakaṃ bhaṇḍaṃ gahetvā uttaradvārena nagarameva pavisanti, evaṃ dhammānupassanāmukhena āgacchantā pañcavidhena dhammānupassanaṃ bhāvetvā dhammānupassanābhāvanānubhāvanibbattena ariyamaggena ekaṃ nibbānameva osaranti. Evam saraṇavasena ceva ekattasamosaraṇavasena ca ekameva satipaṭṭhānaṃ ārammaṇavasena cattārova vuttāti veditabbā.

Katame cattāroti kathetukamyatā pucchā. **Idhā**ti imasmiṃ sāsane. **Bhikkhaveti** dhammapaṭiggāhakaṃ puggalālanametam. **Bhikkhūti** paṭipattisampādakapuggalanidassanametaṃ. Aññepi ca devamanussā paṭipattiṃ sampādentiyeva, seṭṭhattā pana paṭipattiyā bhikkhubhāvadassanato ca “bhikkhū”ti āha. Bhagavato hi anusāsaniṃ sampāticchantesu bhikkhu seṭṭho, sabbappakārāya anusāsaniyā bhājanabhāvato. Tasmā seṭṭhattā “bhikkhū”ti āha. Tasmīṃ gahite pana sesā gahitāva honti, rājagamanādīsu rājaggahaṇena sesaparisā viya. Yo ca imaṃ paṭipattiṃ paṭipajjati, so bhikkhu nāma hotīti paṭipattiyā bhikkhubhāvadassanatopi “bhikkhū”ti āha. Paṭipannako hi devo vā hotu manusso vā, bhikkhūti saṅkhyam gacchati yeva yathāha-

“Alaṅkato (2.0347) cepi samaṃ careyya,
santo danto niyato brahmacārī;
sabbesu bhūtesu nidhāya daṇḍaṃ,
so brāhmaṇo so samaṇo sa bhikkhū”ti. (dha. pa. 142);

Kāyeti rūpakāye. Rūpakāyo hi idha aṅgapaccaṅgānaṃ kesādīnaṅca dhammānaṃ samūhaṭṭhena hatthikāyarathakāyādayo viya kāyoti adhippeto. Yathā ca samūhaṭṭhena, evaṃ kucchitānaṃ āyaṭṭhena. Kucchitānañhi paramajegucchānaṃ so āyotipi kāyo. Āyoti uppattideso. Tatthāyaṃ vacanattho. Āyanti tatoti āyo. Ke āyanti? Kucchitā kesādayo. Iti kucchitānaṃ āyoti kāyo.

Kāyānupassīti kāye anupassanasīlo kāyaṃ vā anupassamāno. Kāyeti ca vatvāpi puna kāyānupassīti dutiyakāyaggahaṇaṃ asammissato vavatthānaghana vinibbhogādidassanattaṃ katanti veditabbaṃ. Tena na kāye vedanānupassī vā, cittadhammānupassī vā, atha kho kāyānupassīyevāti kāyasaṅkhāte vatthusmiṃ kāyānupassanākārasseva dassanena asammissato vavatthānaṃ dassitaṃ hoti.

Tathā na kāye aṅgapaccaṅgavinimutta-ekadhammānupassī, nāpi kesalomādivini-
mutta-itthipurisānupassī, yopi cettha kesalomādiko bhūtopādāyasamūhasaṅkhāto
kāyo, tatthapi na bhūtopādāyavinimutta-ekadhammānupassī, atha kho rathasa-
mbhārānupassako viya aṅgapaccaṅgasamūhānupassī, nagarāvayavānupassako
viya kesalomādisamūhānupassī, kadalikkhandhapattavaṭṭivinibbhujako viya ritta-
muṭṭhiviniveṭhako viya ca bhūtopādāyasamūhānupassīyevāti nānappakārato
samūhavaseneva kāyasaṅkhātassa vatthuno dassanena ghanavinibbhogo
dassito hoti. Na hettha yathāvuttasamūhavinimutto kāyo vā itthi vā puriso vā añño
vā koci dhammo dissati, yathāvuttadhammasamūhamattheyeva pana tathā tathā
sattā micchābhinivesaṃ karonti. Tenāhu porāṇā-

“Yaṃ passati na taṃ diṭṭhaṃ, yaṃ diṭṭhaṃ taṃ na passati;
apassaṃ bajjhate mūḷho, bajjhamāno na muccati”ti.

Ghanavinibbhogādidassanatthanti (2.0348) vuttaṃ, ādisaddena cettha ayampi
attho veditabbo. Ayañhi etasmiṃ kāye kāyānupassīyeva, na añña dhammānupa-
ssīti vuttaṃ hoti. Yathā anudakabhūtāyapi marīciyā udakānupassino honti, na
evaṃ aniccadukkhānatta-asubhabhūteyeva imasmiṃ kāye niccasukha-attasubha-
bhāvānupassī, atha kho kāyānupassī aniccadukkhānatta-asubhākārasamūhānu-
passīyevāti vuttaṃ hoti. Atha vā yvāyaṃ parato “idha, bhikkhave, bhikkhu arañña-
gato vā ...pe... so satova assasati”ti-ādinā nayena assāsapassāsādicuṇṇikajāta-a-
ṭṭhikapariyosāno kāyo vutto, yo ca “idhekacco pathavīkāyaṃ aniccato anupassati,
āpokāyaṃ tejokāyaṃ vāyokāyaṃ kesakāyaṃ lomakāyaṃ chavikāyaṃ camma-
kāyaṃ maṃsakāyaṃ rudhirakāyaṃ nhārukāyaṃ aṭṭhikāyaṃ aṭṭhimiñjakāyaṃ”ti
(paṭi. ma. 3.35) paṭisambhidāyaṃ kāyo vutto, tassa sabbassa imasmiññeva kāye
anupassanato kāye kāyānupassīti evampi attho veditabbo.

Atha vā kāye ahanti vā mamanti vā evaṃ gahetabbassa yassa kassaci ananu-
passanato, tassa tasseva pana kesalomādikassa nānādhammasamūhassa anupa-
ssanato kāye kesādidhammasamūhasaṅkhātakāyānupassīti evamattho
daṭṭhabbo.

Apica “imasmiṃ kāye aniccato anupassati, no niccato”ti-ādinā anukkamena
paṭisambhidāyaṃ āgatanayassa sabbasseva aniccalakkhaṇādino ākārasamūha-
saṅkhātassa kāyassa anupassanatopi kāye kāyānupassīti evampi attho
daṭṭhabbo. Tathā hi ayaṃ kāye kāyānupassanāpaṭipadaṃ paṭipanno bhikkhu
imaṃ kāyaṃ aniccānupassanādīnaṃ sattannaṃ anupassanānaṃ vasena ani-
ccato anupassati, no niccato. Dukkhatō anupassati, no sukhato. Anattato anupa-
ssati, no attato. Nibbindati, no nandati, virajjati, no rajjati, nirodheti. No samudeti,
paṭinissajjati, no ādiyati. So taṃ aniccato anupassanto niccasaññaṃ pajahati,
dukkhatō anupassanto sukhasaññaṃ pajahati, anattato anupassanto attasaññaṃ
pajahati, nibbindanto nandiṃ pajahati (2.0349), virajjanto rāgaṃ pajahati, niro-
dhento samudayaṃ pajahati, paṭinissajjanto ādānaṃ pajahatīti veditabbo.

Viharatīti iriyati. **Ātāpīti** tisu bhavesu kilese ātāpetīti ātāpo, vīriyassettaṃ nāmaṃ.
Ātāpo assa atthīti ātāpī. **Sampajānoti** sampajāññaṃsaṅkhātēna ñāṇēna samannā-
gato. **Satimāti** kāyapariggāhikāya satiyā samannāgato. Ayaṃ pana yasmā satiyā

ārammaṇaṃ pariggahetvā paññāya anupassati, na hi sativirahitassa anupassanā nāma atthi, tenevāha- “satiñca khvāhaṃ, bhikkhave, sabbatthikaṃ vadāmi” ti (saṃ. ni. 5.234). Tasmā ettha “kāye kāyānupassī viharati” ti ettāvatā kāyānupassanāsati- paṭṭhānaṃ vuttaṃ hoti. Atha vā yasmā anātāpino antosañkhepo antarāyakaro hoti, asampajāno upāyapariggahe anupāyaparivajjane ca sammuyhati, muṭṭha- ssati upāyāpariccāge anupāyāpariggahe ca asamatto hoti, tenassa taṃ kamma- ṭṭhānaṃ na sampajjati. Tasmā yesaṃ dhammānaṃ ānubhāvena taṃ sampajjati, tesaṃ dassanatthaṃ “ātāpī sampajāno satimā” ti idaṃ vuttanti veditabbaṃ.

Iti kāyānupassanāsati- paṭṭhānaṃ sampayogaṅgañcassa dassetvā idāni pahā- naṅgaṃ dassetuṃ **vineyya loke abhijjhādomanassanti** vuttaṃ. Tattha **vineyyāti** tadaṅgavinayena vā vikkhambhanavinayena vā vinayitvā. **Loketi** tasmiññeva kāye. Kāyo hi idha lujjanapalujjanaṭṭhena lokoti adhippeto. Yasmā panassa na kāyama- tteyeva abhijjhādomanassaṃ pahiyati, vedanādīsipi pahiyatiyeva. Tasmā pañcapi upādānakkhandhā lokoti vibhaṅge vuttaṃ. Lokasañkhātattā vā tesaṃ dhammānaṃ atthuddhāranayenaṃ vuttaṃ. Yaṃ panāha- “tattha katamo loko? Sveva kāyo loko” ti, ayamevettha attho. Tasmīṃ loke abhijjhādomanassaṃ vine- yyāti evaṃ sambandho daṭṭhabbo. Yasmā panettha abhijjhāggahaṇena kāma- cchando, domanassaggahaṇena byāpādo saṅgahaṃ gacchati, tasmā nīvaraṇapa- riyaṇṇanabalavadhammadvayadassanena nīvaraṇappahānaṃ vuttaṃ hotīti vedi- tabbaṃ.

Visesena (2.0350) cettha abhijjhāvinayena kāyasampattimūlakassa anuro- dhassa, domanassavinayena kāyavipattimūlakassa virodhassa, abhijjhāvinayena ca kāye abhiratiyā, domanassavinayena kāyabhāvanāya anabhiratiyā, abhijjhāvi- nayena kāye abhūtānaṃ subhasukhabhāvādīnaṃ pakkhepassa, domanassavina- yena kāye bhūtānaṃ asubhāsukhabhāvādīnaṃ apanayanassa ca pahānaṃ vuttaṃ. Tena yogāvacarassa yogānubhāvo yogasamatthatā ca dīpitā hoti. Yogā- nubhāvo hi esa, yadidaṃ anurodhavirodhavippamutto aratiratisaho abhūtapakkhe- pabhūtāpanayanavirahito ca hoti. Anurodhavirodhavippamutto

cesa aratiratisaho abhūtaṃ apakkhipanto bhūtañca anapanayanto yogasamattho hotīti.

Aparo nayo “kāye kāyānupassī”ti ettha anupassanāya kammaṭṭhānaṃ vuttaṃ. “Viharatī”ti ettha vuttavihārena kammaṭṭhānikassa kāyapariharaṇaṃ, “ātāpī”ti-ā-dīsu pana ātāpena sammappadhānaṃ, satisampajaññaena sabbatthakakamma-ṭṭhānaṃ, kammaṭṭhānapariharaṇūpāyo vā. Satiyā vā kāyānupassanāvasena paṭi-laddhasamatho, sampajaññaena vipassanā abhijjhādomanassavinayena bhāvanā-balaṃ vuttanti veditabbaṃ.

Vibhaṅge pana **anupassīti** tattha “katamā anupassanā? Yā paññā pajānanā vicayo pavicayo dhammavicayo sallakkhaṇā upalakkhaṇā paccupalakkhaṇā paṇḍiccaṃ kosallaṃ nepuññaṃ vebhabyā cintā upaparikkhā bhūrīmedhā pariṇāyikā vipassanā sampajaññaṃ patodo paññā paññindriyaṃ paññābalaṃ paññāsattaṃ paññāpāsādo paññā-āloko paññā-obhāso paññāpajjoto paññāratanaṃ amoho dhammavicayo sammādiṭṭhi, ayaṃ vuccati anupassanā. Imāya anupassanāya upeto hoti samupeto upagato samupagato upapanno samannāgato, tena vuccati anupassīti. **Viharatīti** iriyati pavattati pāleti yapeti yāpeti carati viharati, tena vuccati viharatīti. **Ātāpīti** tattha katamaṃ ātāpaṃ? Yo cetasiko vīriyārambho nikammo parakkamo uyyāmo vāyāmo ussāho ussoḥi thāmo dhiti asithilaparakkamatā anikkhittaddandataṃ anikkhittadhuratā dhurasampaggāhī vīriyaṃ vīriyindriyaṃ vīriyabalaṃ sammāvāyāmo, idaṃ vuccati ātāpaṃ. Iminā ātāpena upeto hoti ...pe... samannāgato, tena vuccati ātāpīti. **Sampajānoti** tattha katamaṃ sampajaññaṃ? Yā paññā pajānanā vicayo pavicayo dhammavicayo sallakkhaṇā upalakkhaṇā paccupalakkhaṇā paṇḍiccaṃ kosallaṃ nepuññaṃ vebhabyā cintā upaparikkhā bhūrīmedhā pariṇāyikā vipassanā sampajaññaṃ patodo paññā paññindriyaṃ paññābalaṃ paññāsattaṃ paññāpāsādo paññā-āloko paññā-obhāso paññāpajjoto paññāratanaṃ amoho dhammavicayo sammādiṭṭhi, idaṃ vuccati sampajaññaṃ. Iminā sampajaññaena upeto hoti ...pe... samannāgato, tena vuccati sampajānoti. **Satimāti** tattha katamā sati? Yā sati anussati paṭissati sati saraṇatā dhāraṇatā apilāpanatā asammusanatā sati satindriyaṃ satibalaṃ sammāsati (2.0351), ayaṃ vuccati sati. Imāya satiyā upeto hoti ...pe... samannāgato, tena vuccati satimāti.

Vineyya loke abhijjhādomanassanti tattha katamo loko? Sveva kāyo loko. Pañcapi upādānakkhandhā loko, ayaṃ vuccati loko. Tattha katamā abhijjhā? Yo rāgo sārāgo anunayo anurodho nandī nandirāgo cittassa sārāgo, ayaṃ vuccati abhijjhā. Tattha katamaṃ domanassaṃ? Yaṃ cetasikaṃ asātaṃ cetasikaṃ dukkhaṃ cetosamphassajā asātā dukkhā vedanā, idaṃ vuccati domanassaṃ. Iti ayañca abhijjhā, idañca domanassaṃ imamhi loke vinitā honti paṭi-vinitā santā samitā vūpasamitā atthaṅgatā abbhatthaṅgatā appitā byappitā sositā visositā byantikātā, tena vuccati vineyya loke abhijjhādomanassaṃ”ti (vibha. 357-362).

Evametesam padānaṃ attho vutto. Tena saha ayaṃ aṭṭhakathānayo yathā saṃsandati, evaṃ veditabbo. Ayaṃ tāva kāyānupassanāsatipatṭhānuddesassa

atthavaṇṇanā.

Idāni vedanāsu. Citte. Dhammesu dhammānupassī viharati ...pe... vineyya loke abhijjhādomanassanti ettha **vedanāsu vedanānupassī** Ti evamādisu vedanā-dīnaṃ puna vacane payojanaṃ kāyānupassanāyaṃ vuttanayeneva veditabbaṃ. Vedanāsu vedanānupassī. Citte cittānupassī. Dhammesu dhammānupassīti ettha pana **vedanā**ti tisso vedanā, tā ca lokiyā eva. Cittampi lokiyaṃ, tathā dhammā. Tesam vibhāgo niddesavāre pākaṭo bhavissati. Kevalaṃ panidha yathā vedanā anupassitabbā, tathā tā anupassanto “vedanāsu vedanānupassī”ti veditabbo. Esa nayo cittadhammesupi. Kathañca vedanā anupassitabbāti? Sukhā tāva vedanā dukkhato, dukkhā sallato, adukkhamasukhā aniccato. Yathāha-

“Yo (2.0352) sukhaṃ dukkhato adda, dukkhamaddakkhi sallato;

adukkhamasukhaṃ santaṃ, addakkhi naṃ aniccato;

sa ve sammaddaso bhikkhu, upasanto carissatī”ti. (saṃ. ni. 4.253);

Sabbā eva cetā “dukkhā”tipi anupassitabbā. Vuttañhetam- “yaṃ kiñci vedayitaṃ, taṃ dukkhasminti vadāmī”ti (saṃ. ni. 4.259). Sukhadukkhato pi ca anupassitabbā. Yathāha “sukhā vedanā ṭhitisukhā vipariṇāmadukkhā”ti (ma. ni. 1.465) sabbaṃ vitthāretabbaṃ. Apica aniccādisatta-anupassanāvasenapi anupassitabbā. Sesam niddesavāreyeva pākaṭam bhavissati.

Cittadhammesupi cittaṃ tāva ārammaṇādhipatisahajātabhūmikammavipākakiri-yādinānattabhedānaṃ aniccādi-anupassanānaṃ niddesavāre āgatasarāgādibhedānañca vasena anupassitabbā. Dhammā salakkhaṇasāmaññalakkhaṇānaṃ suññatadhammassa aniccādisattānupassanānaṃ niddesavāre āgatasantādibhedānañca vasena anupassitabbā. Sesam vuttanayameva. Kāmañcetta yassa kāyasaṅkhāte loke abhijjhādomanassaṃ pahīnaṃ, tassa vedanādisupi taṃ pahīnameva. Nānāpuggalavasena pana nānācittakkhaṇikasatipaṭṭhānabhāvanāvasena ca sabbattha vuttaṃ. Yato vā ekattha pahīnaṃ sesesupi pahīnaṃ hoti, tenevassa tattha pahānadassanattampi etaṃ vuttanti veditabbanti.

Uddesavārakathā niṭṭhitā.

Kāyānupassanā ānāpānapabbavaṇṇanā

374. Idāni seyyathāpi nāma cheko vilivakārako thūlakilañjasaṅhakilañjacaṅkoṭa-kapeḷāpuṭādīni upakaraṇāni kattukāmo ekaṃ mahāveṇuṃ labhitvā catudhā bhinditvā tato ekekaṃ veṇukhaṇḍaṃ gahetvā phāletvā taṃ taṃ upakaraṇaṃ kareyya, evameva bhagavā satipaṭṭhānadesanāya sattānaṃ anekappakāraṃ vise-sādhigamaṃ kattukāmo ekameva sammāsatiṃ “cattāro satipaṭṭhānā. Katame (2.035) cattāro? Idha, bhikkhave, bhikkhu kāye kāyānupassī viharatī”ti-ādinā nayena ārammaṇavasena catudhā bhinditvā tato ekekaṃ satipaṭṭhānaṃ gahetvā kāyaṃ vibhajanto “kathañca bhikkhave”ti-ādinā nayena niddesavāraṃ vattumāraddho.

Tattha **kathañcā**ti-ādi vitthāretukamyatāpucchā. Ayaṃ panettha saṅkhepattho-

bhikkhave, kena ca pakārena bhikkhu kāye kāyānupassī viharatīti? Esa nayo sabbapucchāvāresu. **Idha bhikkhave bhikkhūti** bhikkhave imasmim sāsane bhikkhu. Ayañhettha idhasaddo sabbappakārakāyānupassanānibbattakassa puggalassa sannissayabhūtasāsanaparidīpano aññasāsanassa tathābhāvapaṭise-dhano ca. Vuttañhettaṃ “idheva bhikkhave, samaṇo ...pe... suññā parappavādā samaṇebhi aññehi”ti (ma. ni. 1.139). Tena vuttaṃ “imasmim sāsane bhikkhū”ti.

Araññagato vā rukkhamūlagato vā suññāgāragato vāti idamassa satipaṭṭhāna-bhāvanānurūpasenāsanapariggahaparidīpanaṃ. Imassa hi bhikkhuno dīgharattaṃ rūpādīsu ārammaṇesu anuvisaṭṭaṃ cittaṃ kammaṭṭhānaviṭṭhiṃ otarituṃ na icchatī, kūṭagoṇayuttaratho viya uppathameva dhāvati. Tasmā seyyathāpi nāma gopo kūṭadhenuyā sabbam khīraṃ pivitvā vaḍḍhitaṃ kūṭavacchaṃ dametukāmo dhenuto apanetvā ekamante mahantaṃ thambhaṃ nikhaṇitvā tattha yottena bandheyya. Athassa so vaccho ito cito ca vipphanditvā palāyituṃ asakkonto tameva thambhaṃ upanisīdeyya vā upanipajjeyya vā, evameva imināpi bhikkhunā dīgharattaṃ rūpārammaṇādirasapānavaḍḍhitaṃ duṭṭhacittaṃ dametukāmena rūpādi-ārammaṇato apanetvā araññaṃ vā rukkhamūlaṃ vā suññāgāraṃ vā pavisitvā tattha satipaṭṭhānārammaṇatthambhe satiyottena bandhitabbaṃ. Evamassa taṃ cittaṃ ito cito ca vipphanditvāpi pubbe āciṇṇārammaṇaṃ alabhamānaṃ satiyottaṃ chinditvā palāyituṃ asakkontaṃ tamevārammaṇaṃ upacārappanāvasena upanisīdati ceva upanipajjati ca. Tenāhu porāṇā-

“Yathā thambhe nibandheyya, vacchaṃ damaṃ naro idha;
bandheyyevaṃ sakaṃ cittaṃ, satiyārammaṇe daḷhan”ti.

Evamassettaṃ (2.0354) senāsanam bhāvanānurūpaṃ hoti. Tena vuttaṃ “idamassa satipaṭṭhānabhāvanānurūpasenāsanapariggahaparidīpanan”ti.

Apica yasmā idaṃ kāyānupassanāya muddhabhūtaṃ sabbabuddhapacceka-buddhasāvakaṇaṃ visesādhiḡamadiṭṭhadhammasukhavihārapadaṭṭhānaṃ ānāpāna-ssatikammaṭṭhānaṃ itthipurisahaṭṭhi-assādisaddasamākulaṃ gāmantam aparicca-jitvā na sukaram sampādetuṃ, saddakaṇḍakattā jhānassa. Agāmake pana araññe sukaram yogāvacarena idaṃ kammaṭṭhānaṃ pariggahetvā ānāpānacu-tthajjhānaṃ nibbattetvā tadeva jhānaṃ pādakaṃ katvā saṅkhāre sammāsivā aggaphalaṃ arahattaṃ pāpuṇituṃ, tasmāssa anurūpasenāsanam dassento bhagavā, “araññagato vā”ti-ādimāha.

Vatthuvijjācariyo viya hi bhagavā. So yathā vatthuvijjācariyo nagarabhūmiṃ passitvā suṭṭhu upaparikkhitvā “ettha nagaram māpethā”ti upadisati, sotthinā ca nagare niṭṭhite rājakulato mahāsakkāram labhati, evameva yogāvacarassa anurūpasenāsanam upaparikkhitvā “ettha kammaṭṭhānamanuyuñjitabban”ti upadisati, tato tattha kammaṭṭhānamanuyuñjantena yoginā anukkamena arahatte patte “sammāsambuddho vata so bhagavā”ti mahantaṃ sakkāram labhati.

Ayam pana bhikkhu dīpisadisoti vuccati. Yathā hi mahādīpirājā araññe tiṇagahanaṃ vā vanagahanaṃ vā pabbatagahanaṃ vā nissāya niliyitvā vanamahimsa-gokaṇṇasūkarādayo mige gaṇhāti, evameva ayam araññādīsu kammaṭṭhānaṃ anuyuñjanto bhikkhu yathākkamena cattāro magge ceva cattāri ariyaphalāni ca

gaṇhāti. Tenāhu porāṇā-

“Yathāpi dīpiko nāma, niliyitvā gaṇhatī mige;
tathevāyaṃ buddhaputto, yuttayogo vipassako;
araññaṃ pavisitvāna, gaṇhāti phalamuttaman”ti.

Tenassa parakkamajavayoggabhūmiṃ araññasenāsanam dassento bhagavā
“araññagato vā”ti-ādimāha. Ito paraṃ imasmiṃ ānāpānapabbe yaṃ vattavbam
siyā, taṃ visuddhimagge vuttameva. **Seyyathāpi, bhikkhave, dakkho bhamakāro
vāti** idaṇhi upamāmatameva **iti ajjhattaṃ vā kāyeti** idaṃ appanāmatameva ca
tatha anāgataṃ, sesaṃ āgatameva.

Yaṃ (2.0355) pana anāgataṃ, tatha **dakkhoti** cheko. **Dīghaṃ vā añchantoti**
mahantānaṃ bherīpokkharādīnaṃ likhanakāle hatthe ca pāde ca pasāretvā
dīghaṃ kaḍḍhanto. **Rassaṃ vā añchantoti** khuddakānaṃ dantasūcivedhakādīnaṃ
likhanakāle mandamandaṃ rassaṃ kaḍḍhanto. **Evameva khoti** evaṃ ayampi
bhikkhu addhānavasena ittaravasena ca pavattānaṃ assāsapassāsānaṃ vasena
dīghaṃ vā assasanto dīghaṃ assasāmīti pajānāti ...pe... passasissāmīti sikkha-
tīti. Tassevaṃ sikkhato assāsapassāsanimitte cattāri jhānāni uppajjanti, so jhānā
vuṭṭhahitvā assāsapassāsāse vā pariggaṇhāti jhānaṅgāni vā.

Tattha assāsapassāsakammiko “ime assāsapassāsā kiṃ nissitā? Vatthunissitā.
Vatthu nāma karajakāyo, karajakāyo nāma cattāri mahābhūtāni upādārūpañce”ti
evaṃ rūpaṃ pariggaṇhāti. Tato tadārammaṇe phassapañcamake nāmantī. Evaṃ
nāmarūpaṃ pariggahetvā tassa paccayaṃ pariyesanto avijjādipaṭiccasamu-
ppādaṃ disvā “paccayapaccayuppannadhammamattamevetam, añño satto vā
puggalo vā natthi”ti vitiṇṇakāṅkho sappaccayanāmarūpe tilakkhaṇaṃ āropetvā
vipassanaṃ vaḍḍhento anukkamena arahattaṃ pāpuṇāti. Idaṃ ekassa bhikkhuno
yāva arahattā niyyānamukhaṃ.

Jhānakammikopi “imāni jhānaṅgāni kiṃ nissitāni, vatthunissitāni, vatthu nāma
karajakāyo jhānaṅgāni nāmaṃ, karajakāyo rūpan”ti nāmarūpaṃ vavatthapetvā
tassa paccayaṃ pariyesanto avijjādipaccayākāraṃ disvā “paccayapaccayuppa-
nnadhammamattamevetam, añño

satto vā puggalo vā natthī”ti vitiṇṇakaṅkho sappaccayanāmarūpe tilakkhaṇaṃ āropetvā vipassanaṃ vaḍḍhento anukkamena arahattaṃ pāpuṇāti. Idamekassa bhikkhuno yāva arahattā niyyānamukhaṃ.

Iti ajjhattaṃ vāti evaṃ attano vā assāsapassāsakāye kāyānupassī viharati. **Bahiddhā vāti** parassa vā assāsapassāsakāye. **Ajjhattabahiddhā vāti** kālena attano, kālena parassa assāsapassāsakāye. Etenassa paguṇakammaṭṭhānaṃ aṭṭhapetvā aparāparaṃ sañcaraṇakālo kathito. Ekasmiṃ kāle panidaṃ ubhayaṃ na labbhati.

Samudayadhammānupassī (2.0356) **vāti** yathā nāma kammārassa bhastañca gaggaraṇāliñca tajjañca vāyāmaṃ paṭicca vāto aparāparaṃ sañcarati, evaṃ bhikkhuno karajakāyañca nāsapuṭañca cittañca paṭicca assāsapassāsakāyo aparāparaṃ sañcarati. Kāyādayo dhammā samudayadhammā, te passanto “samudayadhammānupassī vā kāyasmim viharati”ti vuccati. **Vayadhammānupassī vāti** yathā bhastāya apanitāya gaggaraṇāliyā bhinnāya tajje ca vāyāme asati so vāto nappavattati, evameva kāye bhinne nāsapuṭe viddhaste citte ca niruddhe assāsapassāsakāyo nāma nappavattatīti kāyādinirodhā assāsapassāsanirodhoti evaṃ passanto “vayadhammānupassī vā kāyasmim viharati”ti vuccati. **Samudayavayadhammānupassī vāti** kālena samudayaṃ kālena vayaṃ anupassanto. **Atthi kāyoti vā panassāti** kāyova atthi, na satto, na puggalo, na itthī, na puriso, na attā, na attaniyaṃ, nāhaṃ, na mama, na koci, na kassacīti evamassa sati paccupaṭṭhitā hoti.

Yāvadevāti payojanaparicchedavavatthāpanametaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti- yā sā sati paccupaṭṭhitā hoti, sā na aññadattāya. Atha kho yāvadeva ñāṇamattāya aparāparaṃ uttaruttari ñāṇapamaṇatthāya ceva satipamaṇatthāya ca, satisampajaññānaṃ vuḍḍhatthāyāti attho. **Anissito ca viharatīti** taṇhānissayadiṭṭhinissayānaṃ vasena anissitova viharati. **Na ca kiñci loke upādiyatīti** lokasmim kiñci rūpaṃ vā ...pe... viññānaṃ vā “ayaṃ me attā vā attaniyaṃ vā”ti na gaṇhāti. **Evampīti** upari atthaṃ upādāya sampiṇḍanattho pi-kāro. Iminā pana padena bhagavā ānāpānapabbadesanaṃ niyyātetvā dasseti.

Tattha assāsapassāsapariggāhikā sati dukkhasaccaṃ, tassā samuṭṭhāpikā purimataṇhā samudayasaccaṃ ubhinnaṃ appavatti nirodhasaccaṃ, dukkhaparijānano samudayapajahano nirodhārammaṇo ariyamaggo maggasaccaṃ. Evaṃ catusaccavasena ussakkivā nibbutim pāpuṇātīti idamekassa assāsapassāsavasena abhiniviṭṭhassa bhikkhuno yāva arahattā niyyānamukhanti.

Ānāpānapabbaṃ niṭṭhitaṃ.

Iriyāpathapabbavaṇṇanā

375. Evaṃ (2.0357) assāsapassāsavasena kāyānupassanaṃ vibhajivā idāni iriyāpathavasena vibhajitum **puna caparanti**-ādimāha. Tattha kāmaṃ soṇasiṅgālādayopi gacchantā “gacchāmā”ti jānanti, na panetaṃ evarūpaṃ jānanaṃ

sandhāya vuttaṃ. Evarūpañhi jānanam sattūpaladdhiṃ na pajahati, attasaññaṃ na ugghāṭeti, kammaṭṭhānaṃ vā satipaṭṭhānabhāvanā vā na hoti. Imassa pana bhikkhuno jānanam sattūpaladdhiṃ pajahati, attasaññaṃ ugghāṭeti kammaṭṭhānañceva satipaṭṭhānabhāvanā ca hoti. Idañhi “ko gacchati, kassa gamanaṃ, kiṃ kāraṇā gacchatī”ti evaṃ sampajānanaṃ sandhāya vuttaṃ. Ṭhānādīsupi eseva nayo.

Tattha ko gacchatīti? Na koci satto vā puggalo vā gacchati. Kassa gamananti? Na kassaci sattassa vā puggalassa vā gamanaṃ. Kiṃ kāraṇā gacchatīti? Cittakiriyavāyodhātuvipphārena gacchati. Tasmā esa evaṃ pajānāti- “gacchāmi”ti cittaṃ uppajjati, taṃ vāyaṃ janeti, vāyo viññattiṃ janeti, cittakiriyavāyodhātuvipphārena sakalakāyassa purato abhinhāro gamananti vuccati. Ṭhānādīsupi eseva nayo.

Tatrāpi hi “tiṭṭhāmi”ti cittaṃ uppajjati, taṃ vāyaṃ janeti, vāyo viññattiṃ janeti, cittakiriyavāyodhātuvipphārena sakalakāyassa koṭito paṭṭhāya ussitabhāvo ṭhānanti vuccati. “Nisīdāmi”ti cittaṃ uppajjati, taṃ vāyaṃ janeti, vāyo viññattiṃ janeti, cittakiriyavāyodhātuvipphārena heṭṭhimakāyassa samīñjanaṃ uparimakāyassa ussitabhāvo nisajjāti vuccati. “Sayāmi”ti cittaṃ uppajjati, taṃ vāyaṃ janeti, vāyo viññattiṃ janeti, cittakiriyavāyodhātuvipphārena sakalasarīrassa tiriyato pasāraṇaṃ sayananti vuccatīti.

Tassa evaṃ pajānato evaṃ hoti “satto gacchati, satto tiṭṭhati”ti vuccati, atthato pana koci satto gacchanto vā ṭhito vā natthi. Yathā pana “sakaṭaṃ gacchati, sakaṭaṃ tiṭṭhati”ti vuccati, na ca kiñci sakaṭaṃ nāma gacchantam vā ṭhitaṃ vā atthi, cattāro pana goṇe yojetvā chekamhi sārathimhi pājente “sakaṭaṃ gacchati, sakaṭaṃ tiṭṭhati”ti vohāramattameva (2.0358) hoti, evameva ajānanaṭṭhena sakaṭaṃ viya kāyo, goṇā viya cittajavātā, sārathi viya cittaṃ. “Gacchāmi tiṭṭhāmi”ti citte uppanne vāyodhātu viññattiṃ janayamānā uppajjati, cittakiriyavāyodhātuvipphārena gamanādīni pavattanti, tato “satto gacchati, satto tiṭṭhati, ahaṃ gacchāmi, ahaṃ tiṭṭhāmi”ti vohāramattaṃ hoti. Tenāha-

“Nāvā mālutavegena, jiyāvegena tejanaṃ;
yathā yāti tathā kāyo, yāti vātāhato ayaṃ.
Yantaṃ suttavaseneva, cittasuttavasenidaṃ;
payuttaṃ kāyayantampi, yāti ṭhāti nisīdati.
Ko nāma ettha so satto, yo vinā hetupaccaye;
attano ānubhāvena, tiṭṭhe vā yadi vā vaje”ti.

Tasmā evaṃ hetupaccayavaseneva pavattāni gamanādīni sallakkhento esa “gacchanto vā gacchāmīti pajānāti, ṭhito vā, nisinno vā, sayāno vā sayānomhīti pajānāti”ti veditabbo.

Yathā yathā vā panassa kāyo pañihito hoti, tathā tathā naṃ pajānātīti sabbasaṅgāhikavacanametam. Idaṃ vuttaṃ hoti- yena yena vā ākārenassa kāyo ṭhito hoti, tena tena naṃ pajānāti. Gamanākārena ṭhitaṃ gacchatīti pajānāti. Ṭhānanisajjasayanākārena ṭhitaṃ sayānoti pajānātīti.

Iti ajjhattaṃ vāti evaṃ attano vā catu-iriyāpathapariggaṇhanena kāye kāyānupassī viharati. **Bahiddhā vāti** parassa vā catu-iriyāpathapariggaṇhanena. **Ajjhattaba-**

hiddhā vāti kālena attano, kālena parassa catu-iriyāpathapariggaṇhanena kāye kāyānupassī viharati. **Samudayadhammānupassī vāti**-ādīsu pana avijjāsamudayā rūpasamudayoti-ādinā nayena pañcahākārehi rūpakkhandhassa samudayo ca vayo ca nīharitabbo. Tañhi sandhāya idha “samudayadhammānupassī vā”ti-ādi vuttaṃ. **Atthi kāyoti vā panassāti**-ādi vuttasadisameva.

Idhāpi (2.0359) catu-iriyāpathapariggāhikā sati dukkhasaccaṃ, tassā samuṭṭhāpikā purimataṇhā samudayasaccaṃ, ubhinnaṃ appavatti nirodhasaccaṃ, dukkha-parijānāno samudayapajahāno nirodhārammaṇo ariyamaggo maggasaccaṃ. Evaṃ catusaccavasena ussakkitvā nibbutiṃ pāpuṇātīti idamekassa catu-iriyāpathapariggāhakassa bhikkhuno yāva arahattā niyyānamukhanti.

Iriyāpathapabbaṃ niṭṭhitaṃ.

Catusampajaññapabbavaṇṇanā

376. Evaṃ iriyāpathavasena kāyānupassanaṃ vibhajitvā idāni catusampajaññavasena vibhajituṃ **puna caparanti**-ādimāha. Tattha **abhikkanteti**-ādīni **sāmañña-phale** vaṇṇitāni. **Iti ajjhattaṃ vāti** evaṃ catusampajaññapariggaṇhanena attano vā kāye, parassa vā kāye, kālena vā attano, kālena vā parassa kāye kāyānupassī viharati. Idhāpi **samudayavayadhammānupassīti**-ādīsu rūpakkhandhasseva samudayo ca vayo ca nīharitabbo. Sesāṃ vuttasadisameva.

Idha catusampajaññapariggāhikā sati dukkhasaccaṃ, tassā samuṭṭhāpikā purimataṇhā samudayasaccaṃ, ubhinnaṃ appavatti nirodhasaccaṃ, vuttappakāro ariyamaggo maggasaccaṃ. Evaṃ catusaccavasena ussakkitvā nibbutiṃ pāpuṇātīti idamekassa catusampajaññapariggāhakassa bhikkhuno vasena yāva arahattā niyyānamukhanti.

Catusampajaññapabbaṃ niṭṭhitaṃ.

Paṭikūlamanasikārapabbavaṇṇanā

377. Evaṃ catusampajaññavasena kāyānupassanaṃ vibhajitvā idāni paṭikūlamanasikāravasena vibhajituṃ **puna caparanti**-ādimāha. Tattha **imameva kāyanti**-ādīsu yaṃ vattabbaṃ siyā, taṃ sabbaṃ sabbākārena vitthārato visuddhi-magge kāyagatāsaticammaṭṭhāne vuttaṃ. **Ubhatomukhāti** heṭṭhā ca upari cāti dvīhi mukhehi yuttā. **Nānāvihitassāti** nānāvidhassa.

Idaṃ (2.0360) panettha opammasaṃsandanaṃ- ubhatomukhā putoḷi viya hi cātumahābhūtika kāyo, tattha missetvā pakkhittanānāvidhadhaññaṃ viya kesādayo dvattiṃsākārā, cakkhumā puriso viya yogāvacarō, tassa taṃ putoḷiṃ muñcivā paccavekkhato nānāvidhadhaññassa pākaṭakālo viya yogino dvattiṃsā-

kārassa vibhūtakālo veditabbo. **Iti ajjhataṃ vāti** evaṃ kesādi-pariggaṇḥanaena attano vā kāye, parassa vā kāye, kālena vā attano, kālena vā parassa kāye kāyā-nupassī viharati. Ito paraṃ vuttanayameva. Kevalañhi idha dvattiṃsākārapariggā-hikā sati dukkhasaccanti evaṃ yojanaṃ katvā niyyānamukhaṃ veditabbaṃ. Sesāṃ purimasadisamevāti.

Paṭikūlamanasikārapabbaṃ niṭṭhitaṃ.

Dhātumanasikārapabbavaṇṇanā

378. Evaṃ paṭikūlamanasikāravasena kāyānupassanaṃ vibhajitvā idāni dhātu-manasikāravasena vibhajitum **puna caparanti-ādimāha**. Tatthāyaṃ opamma-sandanena saddhiṃ atthavaṇṇanā- yathā koci goghātako vā tasseva vā bhattave-tanabhato antevāsiko gāviṃ vadhitvā vinivijjhitaṃ catasso disā gatānaṃ mahāpa-thānaṃ vemajjhaṭṭhānasaṅkhāte catumahāpathe koṭṭhāsaṃ koṭṭhāsaṃ katvā nisinno assa, evameva bhikkhu catunnaṃ iriyāpathānaṃ yena kenaci ākārena ṭhitattā yathāṭhitaṃ, yathāṭhitattā ca yathāpaṇihitaṃ kāyaṃ “atthi imasmiṃ kāye pathavīdhātu ...pe... vāyodhātū”ti evaṃ paccavekkhati.

Kim vuttaṃ hoti- yathā goghātakassa gāviṃ posentassāpi āghātanaṃ āharanta-ssāpi āharitvā tattha bandhitvā ṭhapentassāpi vadhentassāpi vadhitaṃ mataṃ passantassāpi tāvadeva gāvīti saññā na antaradhāyati, yāva naṃ padāletvā bilaso na vibhajati. Vibhajitvā nisinnassa panassa gāvīti saññā antaradhāyati, maṃsasaññā pavattati. Nāssa evaṃ (2.0361) hoti- “ahaṃ gāviṃ vikkiṇāmi, ime gāviṃ haranti”ti. Atha khvassa “ahaṃ maṃsaṃ vikkiṇāmi, ime maṃsaṃ haranti” cceva hoti; evameva imassāpi bhikkhuno pubbe bālaputhujjanakāle gihibhūta-ssāpi pabbajitassāpi tāvadeva sattoti vā puggaloti vā saññā na antaradhāyati, yāva imameva kāyaṃ yathāṭhitaṃ yathāpaṇihitaṃ ghanavinibbhogaṃ katvā dhātuso na paccavekkhati. Dhātuso paccavekkhato panassa sattasaññā antara-dhāyati, dhātuvaseneva cittaṃ santiṭṭhati. Tenāha bhagavā- “imameva kāyaṃ yathāṭhitaṃ yathāpaṇihitaṃ dhātuso paccavekkhati ‘atthi imasmiṃ kāye pathavī-dhātu āpodhātu tejodhātu vāyodhātū’ti. Seyyathāpi, bhikkhave, dakkho goghātako vā ...pe... vāyodhātū”ti. Goghātako viya hi yogī,

gāvīti saññā viya sattasaññā, catumahāpatho viya catu-iriyāpatho, bilaso vibhajitvā nisinnabhāvo viya dhātuso paccavekkhaṇanti ayamettha pāḷivaṇṇanā. Kammatṭhānakathā pana visuddhimagge vitthāritā.

Iti ajjhataṃ vāti evaṃ catudhātupariggaṇhanena attano vā kāye, parassa vā kāye, kālena vā attano, kālena vā parassa kāye kāyānupassī viharati. Ito paraṃ vuttanayameva. Kevalaṅhi idha catudhātupariggāhikā sati dukkhasaccanti evaṃ yojanaṃ katvā niyyānamukhaṃ veditabbaṃ, sesaṃ purimasadisamevāti.

Dhātumanasikārapabbaṃ niṭṭhitaṃ.

Navasivathikapabbavaṇṇanā

379. Evaṃ dhātumanasikāravasena kāyānupassanaṃ vibhajitvā idāni navahi sivathikapabbehi vibhajitum **puna caparanti-ādimāha**. Tattha **seyyathāpi passeyyāti** yathā passeyya. **Sarīranti** matasarīraṃ. **Sivathikāya chaḍḍitanti** susāne apaviddhaṃ. Ekāhaṃ matassa assāti **ekāhamataṃ**. Dvīhaṃ matassa assāti **dvīhamataṃ**. Tīhaṃ matassa assāti **tīhamataṃ**. Kammārabhastā viya vāyunā uddhaṃ jīvitapariyādānā yathānukkamaṃ samuggatena sūnabhāvena uddhumātattā uddhumātaṃ, uddhumātameva **uddhumātakaṃ**. Paṭikūlattā vā kucchitaṃ uddhumātanti uddhumātakaṃ. Vinīlaṃ vuccati (2.0362) viparibhinnavaṇṇaṃ, vinīlameva **vinīlakaṃ**. Paṭikūlattā vā kucchitaṃ vinīlanti vinīlakaṃ. Maṃsussadaṭṭhānesu ratta-vaṇṇassa pubbasannicayaṭṭhānesu setavaṇṇassa yebhuyyena ca nīlavaṇṇassa nīlaṭṭhānesu nīlasāṭakapārutasseva chavasarīrassetaṃ adhivacanaṃ. Paribhinnaṭṭhānehi navahi vā vaṇamukhehi vissandamānapubbaṃ vipubbaṃ, vipubbameva vipubbakaṃ. Paṭikūlattā vā kucchitaṃ vipubbanti vipubbakaṃ. Vipubbakaṃ jātaṃ tathābhāvaṃ gatanti **vipubbakajātaṃ**.

So imameva kāyanti so bhikkhu imaṃ attano kāyaṃ tena kāyena saddhiṃ ṅāṇena upasaṃharati upaneti. Kathaṃ? **Ayampi kho kāyo evaṃdhammo evaṃbhāvī evaṃ-anatīti**. Idaṃ vuttaṃ hoti- āyu, usmā, viññāṇanti imesaṃ tiṇṇaṃ dhammānaṃ atthitāya ayaṃ kāyo ṭhānagamanādikhmo hoti, imesaṃ pana vigamā ayampi kho kāyo evaṃdhammo evaṃ pūtikasabhāvoyeva, **evaṃbhāvī** evaṃ uddhumātādibhedo bhavissati, **evaṃ-anatīti** evaṃ uddhumātādibhāvaṃ anatikkantoti. **Iti ajjhataṃ vāti** evaṃ uddhumātādipariggaṇhanena attano vā kāye, parassa vā kāye, kālena vā attano, kālena vā parassa kāye kāyānupassī viharati.

Khajjamānanti udarādīsu nisīditvā udaramaṃsa-oṭṭhamaṃsa-akkhikūṭṭādīni luñcitvā luñcitvā khādiyamānaṃ. **Samaṃsalohitanti** sāvasesamaṃsalohitayuttaṃ. **Nimaṃsalohitamakkhanti** maṃse khīṇepi lohitaṃ na sussati, taṃ sandhāya vuttaṃ “nimaṃsalohitamakkhitaṃ”ti. **Aññenā** Ti aññena disābhāgena. **Hatthaṭṭhikanti** catusaṭṭhibhedampi hatthaṭṭhikaṃ pāṭiyekkaṃ pāṭiyekkaṃ vippakīṇaṃ. **Pādaṭṭhikā**disupi eseva nayo.

Terovassikānīti atikkantasamaṃvaccharāni. **Pūtīnīti** abbhokāse ṭhitāni vātātapavu-

ṭṭhisamphassena terovassikāneva pūṭini honti, antobhūmigatāni pana cirataraṃ tiṭṭhanti. **Cuṇṇakajātānī**ti cuṇṇaṃ cuṇṇaṃ hutvā vippakiṇṇāni. Sabbattha so imamevāti vuttanayena khajjamānādīnaṃ vasena yojanā kātabbā. **Iti ajjhattaṃ vā** Ti evaṃ khajjamānādipariggaṇhanena yāva cuṇṇakabhāvā attano vā kāye, parassa vā kāye kālena vā attano, kālena vā parassa kāye kāyānupassī viharati.

Idha (2.0363) pana ṭhatvā navasivathikā samodhānetabbā. Ekāhamataṃ vāti hi ādinā nayena vuttā sabbāpi ekā, kākehi vā khajjamānanti-ādikā ekā, aṭṭhikasaṅkhalikaṃ samaṃsalohitaṃ nhārusambandhanti ekā, nimaṃsalohitamakkhitaṃ nhārusambandhanti ekā, apagatamaṃsalohitaṃ nhārusambandhanti ekā, aṭṭhikāni apagatasambandhānī-ādikā ekā aṭṭhikāni setāni saṅkhavaṇṇapaṭibhāgānīti ekā, puñjakitāni terovassikānīti ekā, pūṭini cuṇṇakajātānīti ekāti.

Evaṃ kho, bhikkhaviti idaṃ navasivathikā dassetvā kāyānupassanaṃ niṭṭhapento āha. Tattha navasivathikapariggāhikā sati dukkhasaccaṃ, tassā samuṭṭhāpikā purimataṇhā samudayasaccaṃ, ubhinnaṃ appavatti nirodhasaccaṃ, dukkha-parijānanaṃ samudayapajahanaṃ nirodhārammaṇo ariyamaggo maggasaccaṃ. Evaṃ catusaccavasena ussakkivā nibbutiṃ pāpuṇātīti idaṃ navasivathikapariggāhakānaṃ bhikkhūnaṃ yāva arahattā niyyānamukhanti.

Navasivathikapabbaṃ niṭṭhitaṃ.

Ettāvatā ca ānāpānapabbaṃ, iriyāpathapabbaṃ, catusampajaññapabbaṃ, paṭikūlamanasikārapabbaṃ, dhātumanasikārapabbaṃ, navasivathikapabbānīti cuddasapabbā kāyānupassanā niṭṭhitā hoti. Tattha ānāpānapabbaṃ, paṭikūlamanasikārapabbanti imāneva dve appanākammatṭhānāni, sivathikānaṃ pana ādināvānupassanāvasena vuttattā sesāni dvādasāpi upacārakammatṭhānānevāti.

Kāyānupassanā niṭṭhitā.

Vedanānupassanāvaṇṇanā

380. Evaṃ bhagavā cuddasavidhena kāyānupassanāsatipaṭṭhānaṃ kathetvā idāni navavidhena vedanānupassanaṃ kathetuṃ **kathaṅca, bhikkhavi**ti-ādimāha. Tattha **sukhaṃ vedananti** kāyikaṃ vā cetasikaṃ vā sukhaṃ vedanaṃ vedayamāno “ahaṃ sukhaṃ vedanaṃ vedayāmi”ti pajānātīti attho. Tattha (2.0364) kāmaṃ uttānaseyyakāpi dāraṅkā thaññapivanādikāle sukhaṃ vedayamānā “sukhaṃ vedanaṃ vedayāmi”ti pajānanti, na panetaṃ evarūpaṃ jānanaṃ sandhāya vuttaṃ. Evarūpañhi jānanaṃ sattūpaladdhiṃ na jahati, attasaññaṃ na ugghāṭeti, kammaṭṭhānaṃ vā satipaṭṭhānabhāvanā vā na hoti. Imassa pana bhikkhuno jānanaṃ sattūpaladdhiṃ jahati, attasaññaṃ ugghāṭeti, kammaṭṭhānañceva satipaṭṭhānabhāvanā ca hoti. Idañhi “ko vedayati, kassa vedanā, kiṃ kāraṇā vedanā”ti evaṃ sampajānavediyanaṃ sandhāya vuttaṃ.

Tattha ko vedayatīti na koci satto vā puggalo vā vedayati. Kassa vedanāti na kassaci sattassa vā puggalassa vā vedanā. Kiṃ kāraṇā vedanāti vatthu-ārammaṇāva panassa vedanā, tasmā esa evaṃ pajānāti “taṃ taṃ sukhādīnaṃ vatthuṃ ārammaṇaṃ katvā vedanāva vedayati taṃ pana vedanāya pavattiṃ upādāya’-ahaṃ vedayāmi’ti vohāramattaṃ hoti”ti. Evaṃ vatthuṃ ārammaṇaṃ katvā vedanāva vedayatīti sallakkhento esa “sukhaṃ vedanaṃ vedayāmi’ti pajānāti”ti veditabbo cittalapabbate aññataratthero viya.

Thero kira aphāsukakāle balavavedanāya nitthunanto aparāparaṃ parivattati, tameko daharo āha- “kataraṃ vo, bhante, ṭhānaṃ rujjati”ti. Āvuso, pāṭiyekkaṃ rujjanaṭṭhānaṃ nāma natthi, vatthuṃ ārammaṇaṃ katvā vedanāva vedayatīti. Evaṃ jānanakālato paṭṭhāya adhivāsetuṃ vaṭṭati no, bhante,ti. Adhivāsemi, āvuso. Adhivāsanā, bhante, seyyoti. Thero adhivāsesi. Vāto yāva hadayā phālesi, mañcake antāni rāsikatāni ahesuṃ. Thero daharassa dassesi “vaṭṭatāvuso, ettakā adhivāsanā”ti. Daharo tuṅhī ahosi. Thero vīriyasamataṃ yojetvā saha paṭisambhīdāhi arahattaṃ pāpuṇitvā **samasīsī** hutvā parinibbāyi.

Yathā ca sukhaṃ, evaṃ dukkhaṃ ...pe... nirāmiṣaṃ adukkhamasukhaṃ vedanaṃ vedayamāno “nirāmiṣaṃ adukkhamasukhaṃ vedanaṃ vedayāmi’ti pajānāti. Iti bhagavā rūpakammaṭṭhānaṃ kathetvā arūpakammaṭṭhānaṃ kathento yasmā phassavasena cittavasena vā kathiyamānaṃ pākaṭaṃ na hoti, andhakāraṃ viya khāyati, vedanānaṃ pana uppattipākaṭatāya vedanāvasena pākaṭaṃ hoti, tasmā sakkapañhe viya idhāpi vedanāvasena arūpakammaṭṭhānaṃ kathesi. Tattha “duvidhañhi (2.0365) kammaṭṭhānaṃ rūpakammaṭṭhānaṃ arūpakammaṭṭhānañcā”ti-ādi kathāmaggo **sakkapañhe** vuttanayeneva veditabbo.

Tattha **sukhaṃ vedananti**-ādīsu ayaṃ aparopi pajānanapariyāyo, sukhaṃ vedanaṃ vedayāmi’ti pajānāti sukhaveḍanākkhaṇe dukkhaveḍanāya abhāvato sukhaṃ vedanaṃ vedayamāno “sukhaṃ vedanaṃyeva vedayāmi’ti pajānāti. Tena yā pubbe bhūtapubbā dukkhaveḍanā, tassa idāni abhāvato imissā ca sukhāya vedanāya ito paṭhamaṃ abhāvato vedanā nāma aniccā adhuvā vipariṇāmadhammā, itiha tattha sampajāno hoti. Vuttampi cetaṃ bhagavatā-

“Yasmiṃ, aggivessana, samaye sukhaṃ vedanaṃ vedeti, neva tasmiṃ samaye dukkhaṃ vedanaṃ vedeti, na adukkhamasukhaṃ vedanaṃ vedeti, sukhaṃyeva tasmiṃ samaye vedanaṃ vedeti. Yasmiṃ, aggivessana, samaye dukkhaṃ ...pe... adukkhamasukhaṃ vedanaṃ vedeti, neva tasmiṃ samaye sukhaṃ vedanaṃ vedeti, na dukkhaṃ vedanaṃ vedeti, adukkhamasukhaṃyeva tasmiṃ samaye vedanaṃ vedeti. Sukhāpi, kho, aggivessana, vedanā aniccā saṅkhatā paṭiccasamuppannā khayadhammā vayadhammā virāga-dhammā nirodhadhammā. Dukkhāpi, kho ...pe... adukkhamasukhāpi kho, aggivessana, vedanā aniccā ...pe... nirodhadhammā. Evaṃ passaṃ, aggivessana, sutavā ariyasāvako sukhāyapi vedanāya nibbindati, dukkhāyapi vedanāya nibbindati, adukkhamasukhāyapi vedanāya nibbindati, nibbindaṃ virajjati, virāgā vimuccati, vimuttasmiṃ ‘vimuttamī’ti ñāṇaṃ hoti, ‘khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā’ti pajānāti”ti (ma. ni.

2.205).

Sāmiṣaṃ vā sukhanti-ādīsu sāmīsā sukhā nāma pañcakāmaguṇāmisasanni-ssitā cha gehasitasomanassavedanā. **Nirāmisā sukhā** nāma cha nekkhammasita-somanassavedanā. **Sāmīsā dukkhā** nāma cha gehasitadomanassavedanā. **Nirāmisā dukkhā** nāma cha nekkhammasitadomanassavedanā. **Sāmīsā adukkhamasukhā** nāma cha gehasita-upekkhāvedanā. **Nirāmisā adukkhamasukhā** (2.0366) nāma cha nekkhammasita-upekkhāvedanā. Tāsaṃ vibhāgo **sakkapañhe** Vutto-yeva.

Iti ajjhataṃ vā Ti evaṃ sukhavedanādipariggaṇhanena attano vā vedanāsu, parassa vā vedanāsu, kālena vā attano, kālena vā parassa vedanāsu vedanānu-passī viharati. **Samudayavayadhammānupassī vā** ti ettha pana avijjāsamudayā vedanāsamudayoti-ādīhi pañcahi pañcahi ākārehi vedanānaṃ samudayañca vayañca passanto “samudayadhammānupassī vā vedanāsu viharati, vayadhammānupassī vā vedanāsu viharati, kālena samudayadhammānupassī vā vedanāsu, kālena vayadhammānupassī vā vedanāsu viharati” ti veditabbo. Ito paraṃ kāyānupassanāyaṃ vuttanayameva. Kevalaṅhi idha vedanāpariggāhikā sati dukkhasaccanti evaṃ yojanaṃ katvā vedanāpariggāhakassa bhikkhuno niyyāna-mukhaṃ veditabbaṃ, sesaṃ tādīsamevāti.

Vedanānupassanā niṭṭhitā.

Cittānupassanāvaṇṇanā

381. Evaṃ navavidhena vedanānupassanāsatipaṭṭhānaṃ kathetvā idāni soḷasa-vidhena cittānupassanaṃ kathetuṃ **kathañca, bhikkhaveli-ādīmāha.** Tattha **sarāganti** aṭṭhavidhalobhasahagataṃ. **Vitarāganti** lokiyakusalābyākataṃ. Idaṃ pana yasmā sammāsanaṃ na dhammasamodhānaṃ tasmā idha ekapadehi lokuttaraṃ na labbhati. Sesāni cattāri akusalacittāni neva purimapadaṃ na pacchimapadaṃ bhajanti. **Sadosanti** duvidhadomanassasahagataṃ. **Vītdosanti** lokiyakusalābyākataṃ. Sesāni dasa akusalacittāni neva purimapadaṃ, na pacchimapadaṃ bhajanti. **Samohanti** vicikicchāsahagatañceva, uddhaccasahagatañcāti duvidhaṃ. Yasmā pana moho sabbākusalesu uppajjati, tasmā sesānipi idha vaṭṭantiyeva. Imasmiññeva hi duke dvādasākusalacittāni pariyādinnānīti. **Vītamohanti** lokiyakusalābyākataṃ. **Saṅkhittanti** thinamiddhānupatitaṃ. Etañhi saṅkuṭṭitacittaṃ nāma. **Vikkhittanti** uddhaccasahagataṃ, etañhi pasaṭacittaṃ nāma.

Mahaggatanti rūpārūpāvacaraṃ. **Amahaggatanti**

kāmāvacaram. **Sa-uttaranti** kāmāvacaram. **Anuttaranti** rūpāvacaram arūpāvacarañca. Tatrāpi sa-uttaram rūpāvacaram, anuttaram (2.0367) arūpāvacarameva. **Samāhitanti** yassa appanāsamādhi upacārasamādhi vā atthi. **Asamāhitanti** ubhayasamādhivirahitaṃ. **Vimuttanti** tadaṅgavikkhambhanavimuttīhi vimuttaṃ. **Avimuttanti** ubhayavimuttivirahitaṃ. Samucchedapaṭippassaddhinissaraṇavimuttīnaṃ pana idha okāsova natthi.

Iti ajjhataṃ vā Ti evaṃ sarāgādipariggaṇhanaena yasmiṃ yasmiṃ khaṇe yaṃ yaṃ cittaṃ pavattati, taṃ taṃ sallakkhento attano vā citte, parassa vā citte, kālena vā attano, kālena vā parassa citte cittānupassī viharati. **Samudayavayadhammānupassī** ettha pana avijjāsamudayā viññāṇasamudayoti evaṃ pañcahi pañcahi ākārehi viññāṇassa samudayo ca vayo ca nīharitabbo. Ito paraṃ vuttanayameva. Kevalaṅhi idha cittapariggāhikā sati dukkhasaccanti evaṃ padayojanaṃ katvā cittapariggāhakassa bhikkhuno niyyānamukhaṃ veditabbaṃ. Sesāṃ tādissamevāti.

Cittānupassanā niṭṭhitā.

Dhammānupassanā nīvaraṇapabbavaṇṇanā

382. Evaṃ soḷasavidhena cittānupassanāsatipaṭṭhānaṃ kathetvā idāni pañcavidhena dhammānupassanaṃ kathetuṃ **kathañca, bhikkhave**ti-ādimāha. Apica bhagavatā kāyānupassanāya suddharūpapariggaho kathito, vedanācittānupassanāhi suddha-arūpapariggaho. Idāni rūpārūpamissakapariggahaṃ kathetuṃ “kathañca, bhikkhave”ti-ādimāha. Kāyānupassanāya vā rūpakkhandhapariggahova kathito, vedanānupassanāya vedanākkhandhapariggahova, cittānupassanāya viññāṇakkhandhapariggahova idāni saññāsaṅkhārakkhandhapariggahampi kathetuṃ “kathañca, bhikkhave”ti-ādimāha.

Tattha **santanti** abhiṇhasamudācāravasena saṃvijjamānaṃ. **Asantanti** asamudācāravasena vā pahīnattā vā asaṃvijjamānaṃ. **Yathā cāti** yena kāraṇena kāmacchandassa uppādo hoti. **Taṅca pajānāti**ti taṅca kāraṇaṃ pajānāti. Iti iminā nayena sabbapadesu attho veditabbo.

Tattha subhanimitte ayonisomanasikārena kāmacchandassa uppādo hoti. **Subhanimittaṃ** Nāma subhampi subhanimittaṃ, subhārammaṇampi subhanimittaṃ. **Ayonisomanasikāro** (2.0368) nāma anupāyamanasikāro uppathamanasikāro anicce niccanti vā, dukkhe sukhamti vā, anattani attāti vā, asubhe subhanti vā manasikāro. Taṃ tattha bahulaṃ pavattayato kāmacchando uppajjati. Tenāha bhagavā- “atthi, bhikkhave, subhanimittaṃ, tattha ayonisomanasikārabahulīkāro, ayamāhāro anuppannassa vā kāmacchandassa uppādāya uppannassa vā kāmacchandassa bhīyyobhāvāya vepullāyā”ti (saṃ. ni. 5.232).

Asubhanimitte pana yonisomanasikārenassa pahānaṃ hoti. **Asubhanimittaṃ** nāma asubhampi asubhārammaṇampi. **Yonisomanasikāro** nāma upāyamanasi-

kāro pathamanasikāro anicce aniccanti vā, dukkhe dukkhanti vā, anattani anattāti vā, asubhe asubhanti vā manasikāro. Taṃ tattha bahulaṃ pavattayato kāmacchando pahīyati. Tenāha bhagavā- “atthi, bhikkhave, asubhanimittaṃ, tattha yonisomanasikārabahulikāro, ayamāhāro anuppannassa vā kāmacchandassa anuppādāya uppannassa vā kāmacchandassa pahānāyā”ti (saṃ. ni. 5.232).

Apica cha dhammā kāmacchandassa pahānāya saṃvattanti asubhanimittassa uggaho, asubhabhāvanānuyogo, indriyesu guttadvāratā, bhojane mattaññutā, kalyāṇamittatā, sappāyakathāti. Dasavidhañhi asubhanimittaṃ uggaṇhantassāpi kāmacchando pahīyati, bhāventassāpi indriyesu pihitadvārassāpi catunnaṃ pañcannaṃ ālopānaṃ okāse sati udakaṃ pivitvā yāpanasīlatāya bhojanamattaññunopi. Teneva vuttaṃ-

“Cattāro pañca ālope, abhutvā udakaṃ pive;

alaṃ phāsuvihārāya, pahitattassa bhikkhuno”ti. (theragā. 983);

Asubhakammikatissattherasadise asubhabhāvanārate kalyāṇamitte sevanta-ssāpi kāmacchando pahīyati, ṭhānanisajjādīsu dasa-asubhanissitasappāyaka-
thāya pahīyati, tena vuttaṃ- “cha dhammā kāmacchandassa pahānāya saṃvattanti”ti. Imehi pana chahi dhammehi pahīnakāmacchandassa arahattamaggena āyatim anuppādo hotiti pajānāti.

Paṭighanimitte (2.0369) ayonisomanasikārena pana byāpādassa uppādo hoti. Tattha paṭighampi paṭighanimittaṃ, paṭighārammaṇampi paṭighanimittaṃ. Ayonisomanasikāro sabbattha ekalakkhaṇova. Taṃ tasmiṃ nimitte bahulaṃ pavattayato byāpādo uppajjati. Tenāha bhagavā- “atthi, bhikkhave, paṭighanimittaṃ, tattha ayonisomanasikārabahulikāro, ayamāhāro anuppannassa vā byāpādassa uppādāya uppannassa vā byāpādassa bhīyobhāvāya vepullāyā”ti (saṃ. ni. 5.232).

Mettāya pana cetovimuttiyā yonisomanasikārenassa pahānaṃ hoti. Tattha mettāti vutte appanāpi upacāropi vaṭṭati. **Cetovimuttī**ti appanāva. Yonisomanasikāro vuttalakkhaṇova. Taṃ tattha bahulaṃ pavattayato byāpādo pahīyati. Tenāha bhagavā- “atthi, bhikkhave, mettā cetovimutti, tattha yonisomanasikārabahulikāro, ayamāhāro anuppannassa vā byāpādassa anuppādāya uppannassa vā byāpādassa pahānāyā”ti (saṃ. ni. 5.232).

Apica cha dhammā byāpādassa pahānāya saṃvattanti mettānimittassa uggaho mettābhāvanānuyogo kammassakatāpaccavekkhaṇā paṭisaṅkhānabahulatā kalyāṇamittatā sappāyakathāti. Odissaka-anodissakadisāpharaṇānañhi aññataravasena mettaṃ uggaṇhantassāpi byāpādo pahīyati, odhiso-anodhisopharaṇavasena mettaṃ bhāventassāpi. “Tvam etassa kuddho kiṃ karissasi, kimassa sīlādīni vināsetuṃ sakkhissasi, nanu tvam attano kammena āgantvā attano kamme-
neva gamissasi, parassa kujjhaṇaṃ nāma vītaccitaṅgāra tatta-aya salākagūthādīni gahetvā paraṃ paharitukāmatāsadisam hoti. Esopi tava kuddho kiṃ karissati, kiṃ te sīlādīni vināsetuṃ sakkhissati, esa attano kammena āgantvā attano kamme-
neva gamissati, appaṭicchitapaheṇakaṃ viya paṭivātaṃ khittarajomuṭṭhi viya ca etassevesa kodho matthake patissati”ti evaṃ attano ca parassa ca kammassa-

katam paccavekkhatopi, ubhayakammassakataṃ paccavekkhitvā paṭisaṅkhāne ṭhitassāpi, assaguttattherasadise mettābhāvanārate kalyāṇamitte sevantassāpi byāpādo pahiyati. Ṭhānanisajjādīsu mettānissitasappāyakathāyapi pahiyati. Tena vuttaṃ- “cha (2.0370) dhammā byāpādassa pahānāya saṃvattanti”ti. Imehi pana chahi dhammehi pahīnassa byāpādassa anāgāmimaggena āyatim anuppādo hotīti pajānāti.

Aratīādīsu ayonisomanasikārena thinamiddhassa uppādo hoti. **Tandī** nāma kāyālasiyatā. **Vijambhitā** nāma kāyavinamanā. **Bhattasammado** nāma bhattamucchā bhattapariḷāho. **Cetaso līnattam** nāma cittassa līnākāro. Imesu aratī-ādīsu ayonisomanasikāraṃ bahulaṃ pavattayato thinamiddhaṃ uppajjati. Tenāha- “atthi, bhikkhave, aratī tandī vijambhitā bhattasammado cetaso līnattam, tattha ayonisomanasikārabahulīkāro, ayamāhāro anuppannassa vā thinamiddhassa uppādāya, uppannassa vā thinamiddhassa bhīyyobhāvāya vepullāyā”ti (saṃ. ni. 5.232).

Ārambhadhātu-ādīsu pana yonisomanasikārenassa pahānaṃ hoti. **Ārambhadhātu** nāma paṭhamārambhavīriyaṃ. **Nikkamadhātu** nāma kosajjato nikkhantāya tato balavataraṃ. **Parakkamadhātu** nāma paraṃ paraṃ ṭhānaṃ akkamanato tatopi balavataraṃ. Imasmiṃ tippabhede vīriye yonisomanasikāraṃ bahulaṃ pavattayato thinamiddhaṃ pahiyati. Tenāha- “atthi, bhikkhave, ārambhadhātu nikkamadhātu parakkamadhātu, tattha yonisomanasikārabahulīkāro, ayamāhāro anuppannassa vā thinamiddhassa anuppādāya, uppannassa vā thinamiddhassa pahānāyā”ti (saṃ. ni. 5.232).

Apica cha dhammā thinamiddhassa pahānāya saṃvattanti- atibhojane nimittaggāho, iriyāpathasamparivattanatā, ālokasaññāmanasikāro, abbhokāsavāso, kalyāṇamittatā, sappāyakathāti. Āharahatthaka tatravaṭṭaka alaṃsāṭaka kākamāsaka bhuttavamitakabhojanaṃ bhuñjitvā rattitṭhānadivātṭhāne nisinnassa hi samaṇadhammaṃ karoto thinamiddhaṃ mahāhatthī viya ottharantaṃ āgacchati, catu- pañca-ālopa-okāsaṃ pana ṭhapetvā pānīyaṃ pivitvā yāpanasīlassa bhikkhuno taṃ na hotīti evaṃ atibhojane nimittaṃ gaṇhantassāpi thinamiddhaṃ pahiyati. Yasmiṃ iriyāpathe thinamiddhaṃ okkamati, tato aññaṃ parivattentassāpi, rattiṃ candālo- kadīpāloka-ukkāloke divā sūriyālokaṃ manasikarontassāpi, abbhokāse (2.0371) vasantassāpi, mahākassapattherasadise pahīnathinamiddhe kalyāṇamitte sevantassāpi thinamiddhaṃ pahiyati. Ṭhānanisajjādīsu dhutaṅganissitasappāyakathāyapi pahiyati. Tena vuttaṃ- “cha dhammā thinamiddhassa pahānāya saṃvattanti”ti. Imehi pana chahi dhammehi pahīnassa thinamiddhassa arahattamaggena āyatim anuppādo hotīti pajānāti.

Cetaso avūpasame ayonisomanasikārena uddhaccakukkuccassa uppādo hoti. **Avūpasamo** nāma avūpasantākāro, uddhaccakukkuccamevetam atthato. Tattha ayonisomanasikāraṃ bahulaṃ pavattayato uddhaccakukkuccaṃ uppajjati. Tenāha- “atthi, bhikkhave, cetaso avūpasamo, tattha ayonisomanasikārabahulīkāro, ayamāhāro anuppannassa vā uddhaccakukkuccassa uppādāya, uppannassa vā uddhaccakukkuccassa bhīyyobhāvāya vepullāyā”ti.

Samādhisaṅkhāte pana cetaso vūpasame yonisomanasikārenassa pahānaṃ

hoti. Tenāha- “atthi, bhikkhave, cetaso vūpasamo, tатtha yonisomanasikārabahulīkāro, ayamāhāro anuppannassa vā uddhaccakukkuccassa anuppādāya, uppannassa vā uddhaccakukkuccassa pahānāyā”ti.

Apica cha dhammā uddhaccakukkuccassa pahānāya saṃvattanti bahussutatā paripucchakatā vinaye pakataññutā vuddhasevitā kalyāṇamittatā sappāyakathāti. Bāhussaccenapi hi ekaṃ vā dve vā tayo vā cattāro vā pañca vā nikāye pāḷivasena atthavasena ca uggaṇhantassāpi uddhaccakukkuccaṃ pahiyati. Kappiyākappiya-paripucchābahulassāpi, vinayapaññattiyaṃ ciṇṇavasibhāvatāya pakataññunopi, vuḍḍhe mahallakatthere upasaṅkamantassāpi, upālittherasadise vinayadhare kalyāṇamitte sevantassāpi uddhaccakukkuccaṃ pahiyati, ṭhānanisajjādīsu kappiyākappiyanissitasappāyakathāyapi pahiyati. Tena vuttaṃ- “cha dhammā uddhaccakukkuccassa pahānāya saṃvattanti”ti. Imehi pana chahi dhammehi pahīne uddhaccakukkucce uddhaccassa arahattamaggena, kukkuccassa anāgāmimaggena āyatiṃ anuppādo hotīti pajānāti.

Vicikicchāṭhānīyesu dhammesu ayonisomanasikārena vicikicchāya uppādo hoti. **Vicikicchāṭhānīyā dhammā** nāma punappunaṃ vicikicchāya kāraṇattā (2.0372) vicikicchāva. Tattha ayonisomanasikāraṃ bahulaṃ pavattayato vicikicchā uppaḍḍhati. Tenāha- “atthi, bhikkhave, vicikicchāṭhānīyā dhammā, tатtha ayonisomanasikārabahulīkāro, ayamāhāro anuppannāya vā vicikicchāya uppādāya, uppannāya vā vicikicchāya bhiyyobhāvāya vepullāyā”ti (saṃ. ni. 5.232).

Kusalādidhammesu yonisomanasikārena panassā pahānaṃ hoti, tenāha- “atthi, bhikkhave, kusalākusalā dhammā sāvajjānavajjā dhammā sevitabbāsevitabbā dhammā hīnapaṇītā dhammā kaṇhasukkasappaṭibhāgā dhammā. Tattha yonisomanasikārabahulīkāro, ayamāhāro, anuppannāya vā vicikicchāya anuppādāya; uppannāya vā vicikicchāya pahānāyā”ti.

Apica cha dhammā vicikicchāya pahānāya saṃvattanti

bahussutatā, paripucchakatā, vinaye pakataññutā, adhimokkhabahulatā, kalyāṇa-mittatā, sappāyakathāti. Bāhussaccenapi hi ekaṃ vā ...pe... pañca vā nikāye pāḷi-vasena ca atthavasena ca uggaṇhantassāpi vicikicchā pahīyati, tīṇi ratanāni ārabha paripucchābahulassāpi, vinaye ciṇṇavasībhāvassāpi, tīsu ratanesu oka-ppaniyasaddhāsaṅkhāta-adhimokkhabahulassāpi, saddhādhimutte vakkalitherasadise kalyāṇamitte sevantassāpi vicikicchā pahīyati, ṭhānanisajjādīsu tiṇṇaṃ rata-nānaṃ guṇanissitasappāyakathāyapi pahīyati. Tena vuttaṃ- “cha dhammā viciki-cchāya pahānāya saṃvattanti”ti. Imehi pana chahi dhammehi pahīnāya viciki-cchāya sotāpattimaggena āyatiṃ anuppādo hotiti pajānāti.

Iti ajjhataṃ vāti evaṃ pañcanīvaraṇapariggaṇhanena attano vā dhammesu, parassa vā dhammesu, kālena vā attano, kālena vā parassa dhammesu dhammā-nupassī viharati. Samudayavayā panettha subhanimitta-asubhanimittādīsu ayoni-somanasikārayonisomanasikāravasena pañcasu nīvaraṇesu vuttāyeva nīhari-tabbā. Ito paraṃ vuttanayameva. Kevalañhi idha nīvaraṇapariggāhikā (2.0373) sati dukkhasaccanti evaṃ yojanaṃ katvā nīvaraṇapariggāhakassa bhikkhuno niyyānamukhaṃ veditabbaṃ. Sesam tādīsamevāti.

Nīvaraṇapabbaṃ niṭṭhitam.

Khandhapabbavaṇṇanā

383. Evaṃ pañcanīvaraṇavasena dhammānupassanaṃ vibhajitvā idāni pañca-kkhandhavasena vibhajituṃ **puna caparanti-ādimāha**. Tattha **pañcasu upādāna-kkhandhesūti** upādānassa khandhā upādānakkhandhā, upādānassa paccaya-bhūtā dhammapuñjā dhammarāsayoti attho. Ayamettha saṅkhepo. Vitthārato pana khandhakathā visuddhimagge vuttā.

Iti rūpanti idaṃ rūpaṃ, ettakaṃ rūpaṃ, na ito paraṃ rūpaṃ atthīti sabhāvato rūpaṃ pajānāti. Vedanādīsupi eseva nayo. Ayamettha saṅkhepo, vitthārena pana rūpādīni visuddhimagge khandhakathāyameva vuttāni. **Iti rūpassa samudayoti** evaṃ avijjāsamudayādivasena pañcahākārehi rūpassa samudayo. **Iti rūpassa atthaṅgamoti** evaṃ avijjānirodhādivasena pañcahākārehi rūpassa atthaṅgamo. Vedanādīsupi eseva nayo. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana visuddhimagge udayabbayaññakathāya vutto.

Iti ajjhataṃ vāti evaṃ pañcakkhandhapariggaṇhanena attano vā dhammesu, parassa vā dhammesu, kālena vā attano, kālena vā parassa dhammesu dhammā-nupassī viharati. Samudayavayā panettha “avijjāsamudayā rūpasamudayo”ti-ā-dīnaṃ pañcasu khandhesu vuttānaṃ paññāsāya lakkhaṇānaṃ vasena nīhari-tabbā. Ito paraṃ vuttanayameva. Kevalañhi idha khandhapariggāhikā sati dukkha-saccanti evaṃ yojanaṃ katvā khandhapariggāhakassa bhikkhuno niyyāna-mukhaṃ veditabbaṃ. Sesam tādīsamevāti.

Khandhapabbaṃ niṭṭhitam.

Āyatanapabbavaṇṇanā

384. Evaṃ (2.0374) pañcakkhandhavasena dhammānupassanaṃ vibhajitvā idāni āyatanavasena vibhajitum **puna caparanti-ādimāha.** Tattha **chasu ajjhattikabāhiresu āyatanesūti** cakkhu sotaṃ ghānaṃ jivhā kāyo manoti imesu chasu ajjhattikesu, rūpaṃ saddo gandho raso phoṭṭhabbo dhammoti imesu chasu bāhiresu. **Cakkhuñca pajānātīti** cakkhupasādaṃ yāthāvasarasalakkhaṇavasena pajānāti. **Rūpe ca pajānātīti** bahiddhā catusamuṭṭhānikarūpañca yāthāvasarasalakkhaṇavasena pajānāti. **Yañca tadubhayaṃ paṭicca uppajjati saṃyojananti** yañca taṃ cakkhum ceva rūpe cāti ubhayaṃ paṭicca. Kāmarāgasamyojanaṃ paṭigha, māna, diṭṭhi, vicikicchā, sīlabbataparāmāsa, bhavarāga, issā, macchariya, avijjāsamyojananti dasavidhaṃ saṃyojanaṃ uppajjati, tañca yāthāvasarasalakkhaṇavasena pajānāti.

Kathaṃ panetaṃ uppajjātīti? Cakkhudvāre tāva āpāthagataṃ iṭṭhārammaṇaṃ kāmassādavasena assādayato abhinandato kāmarāgasamyojanaṃ uppajjati. Anīṭṭhārammaṇe kujjhato paṭighasamyojanaṃ uppajjati. “Ṭhapetvā maṃ ko añño etaṃ ārammaṇaṃ vibhāvetum samattho atthi”ti maññato mānasamyojanaṃ uppajjati. Etaṃ rūpārammaṇaṃ niccaṃ dhuvanti gaṇhato diṭṭhisamyojanaṃ uppajjati. “Etaṃ rūpārammaṇaṃ satto nu kho, sattassa nu kho”ti vicikicchato vicikicchāsamyojanaṃ uppajjati. “Sampattibhave vata no idaṃ sulabhaṃ jātan”ti bhavaṃ patthentassa bhavarāgasamyojanaṃ uppajjati. “Āyatimpi evarūpaṃ sīlabbataṃ samādiyitvā sakkā laddhun”ti sīlabbataṃ samādiyantassa sīlabbataparāmāsasamyojanaṃ uppajjati. “Aho vata taṃ rūpārammaṇaṃ aññe na labheyyun”ti usūyato issāsamyojanaṃ uppajjati. Attanā laddhaṃ rūpārammaṇaṃ aññassa maccharāyato macchariyasamyojanaṃ uppajjati. Sabbeheva sahaajāta-aññāṇavasena avijjāsamyojanaṃ uppajjati.

Yathā ca anuppannessāti yena kāraṇena asamudācāravasena anuppannassa tassa dasavidhassāpi saṃyojanassa uppādo hoti, tañca kāraṇaṃ pajānāti. **Yathā ca uppannassāti** appahīnaṭṭhena pana samudācāravasena vā uppannassa tassa dasavidhassāpi saṃyojanassa yena kāraṇena pahānaṃ hoti, tañca kāraṇaṃ pajānāti. **Yathā ca pahīnassāti** tadaṅgavikkhambhanappahānavasena pahīnassāpi tassa dasavidhassa saṃyojanassa (2.0375) yena kāraṇena āyatim anuppādo hoti, tañca pajānāti. Kena kāraṇena panassa āyatim anuppādo hoti? Diṭṭhivicikicchāsīlabbataparāmāsa-issāmacchariyabhedassa tāva pañcavidhassa saṃyojanassa sotāpattimaggena āyatim anuppādo hoti. Kāmarāgapaṭighasamyojanadvayassa oḷārikassa sakadāgāmimaggena, aṇusahagatassa anāgāmimaggena, mānabhavarāgāvijjāsamyojanattayassa arahattamaggena āyatim anuppādo hoti. **Sotañca pajānāti sadde cāti-ādīsipi** eseva nayo. Apicettha **āyatanakathā** vitthārato visuddhimagge āyatananiddese vuttanayeneva veditabbā.

Iti ajjhataṃ vāti evaṃ ajjhattikāyatanapariggaṇhanena attano vā dhammesu bāhirāyatanapariggaṇhanena parassa vā dhammesu, kālena vā attano, kālena vā parassa dhammesu dhammānupassī viharati. Samudayavayā panettha “avijjāsamudayā cakkhusamudayo”ti rūpāyatanassa rūpakkhandhe, arūpāyatanesu manāyatanassa viññāṇakkhandhe, dhammāyatanassa sesakkhandhesu vuttanayena nīharitabbā. Lokuttaradhammā na gahetabbā. Ito paraṃ vuttanayameva. Kevalañhi idha āyatanapariggāhikā sati dukkhasaccanti evaṃ yojanaṃ katvā āyatana-pariggāhakassa bhikkhuno niyyānamukhaṃ veditabbaṃ. Sesam tādīsamevāti.

Āyatanapabbaṃ niṭṭhitam.

Bojjhaṅgapabbavaṇṇanā

385. Evaṃ cha ajjhattikabāhirāyatanavasena dhammānupassanaṃ vibhajitvā idāni bojjhaṅgavasena vibhajitum **puna caparanti**-ādimāha. Tattha **bojjhaṅgesūti** bujjanakasattassa aṅgesu. **Santanti** paṭilābhavasena saṃvijjamānaṃ. **Satisambojjhaṅganti** satisaṅkhātaṃ sambojjhaṅgaṃ. Ettha hi sambujjhati āradhavi-passakato paṭṭhāya yogāvacaroti **sambodhi**. Yāya vā so sati-ādikāya sattadhammasāmaggiyā sambujjhati kilesaniddāto utṭhāti, saccāni vā paṭivijjhati, sā dhammasāmaggī sambodhi. Tassa sambodhissa, tassā vā sambodhiyā aṅganti **sambojjhaṅgaṃ**. Tena vuttaṃ- “satisaṅkhātaṃ sambojjhaṅgaṃ”ti. Sesasambojjhaṅgesu imināva nayena vacanatto veditabbo.

Asantanti (2.0376) appaṭilābhavasena avijjamānaṃ. **Yathā ca anupannassāti**-ādīsu pana satisambojjhaṅgassa tāva “atthi, bhikkhave, satisambojjhaṅgaṭṭhānīyā dhammā, tattha yonisomanasikārabahulīkāro, ayamāhāro anuppannassa vā satisambojjhaṅgassa uppādāya, uppannassa vā satisambojjhaṅgassa bhīyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā saṃvattati”ti (saṃ. ni. 5.232) evaṃ uppādo hoti. Tattha satīeva satisambojjhaṅgaṭṭhānīyā dhammā. Yonisomanasikāro vuttalakkhaṇoyeva. Taṃ tattha bahulaṃ pavattayato satisambojjhaṅgo uppajjati.

Apica cattāro dhammā satisambojjhaṅgassa uppādāya saṃvattanti satisampajaññaṃ muṭṭhassatipuggalaparivajjanatā upaṭṭhitassatipuggalasevanatā tadadhi-muttatāti. Abhikkantādīsu hi sattu su ṭhānesu satisampajaññaṇa, bhātanikkhittakākasadise muṭṭhassatipuggale parivajjanena, tissadattatthera-abhayattherasadise upaṭṭhitassatipuggale sevanena, ṭhānanisajjādīsu satisamuṭṭhāpanatthaṃ ninna-poṇapabbhāracittatāya ca satisambojjhaṅgo uppajjati. Evaṃ catūhi kāraṇehi uppannassa panassa arahattamaggena bhāvanāpāripūri hotīti pajānāti.

Dhammavicayasambojjhaṅgassa pana “atthi, bhikkhave, kusalākusalā dhammā ...pe... kaṇhasukkasappaṭibhāgā dhammā, tattha yonisomanasikārabahulīkāro, ayamāhāro anuppannassa vā dhammavicayasambojjhaṅgassa uppādāya, uppannassa vā dhammavicayasambojjhaṅgassa bhīyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā saṃvattati”ti evaṃ uppādo hoti.

Apica satta dhammā dhammavicayasambojjhaṅgassa uppādāya saṃvattanti paripucchakatā vatthuvisadakiriyā indriyasamattapaṭipādanā duppaññapuggalaparivajjanā paññavantapuggalasevanā gambhīraññācariyapaccavekkhaṇā tadadhimuttatāti. Tattha **paripucchakatā**ti khandhadhātu-āyatana-indriyabalabojjhaṅgama-ggaṅgajhānaṅgasamathavipassanānaṃ atthasannissitaparipucchābahulatā. **Vatthuvisadakiriyā**ti ajjhattikabāhirānaṃ vatthūnaṃ visadabhāvakaṇaṃ. Yadā hissa kesanakhalomāni dīghāni honti, sarīraṃ vā ussannadosaṅceva sedamalamakkhitaṅca, tadā ajjhattikaṃ vatthu avisadaṃ hoti aparisuddhaṃ. Yadā pana cīvaraṃ jiṇṇaṃ kiliṭṭhaṃ (2.0377) duggandhaṃ hoti, senāsanaṃ vā uklāpaṃ, tadā bāhiravatthu avisadaṃ hoti aparisuddhaṃ. Tasmā kesādichedāpanena uddhaṃvirecana-adhovirecanādīhi sarīrasallahukabhāvakaṇena ucchādananahāpanena ca ajjhattikavatthu visadaṃ kātabbaṃ. Sūcikammadhovanarajanaparibhaṇḍakaraṇādīhi bāhiravatthu visadaṃ kātabbaṃ. Etasmiñhi ajjhattikabāhire vatthumhi avisade uppannesu cittacetāsikesu ñāṇampi avisadaṃ hoti aparisuddhaṃ aparisuddhāni dīpakapallavaṭṭitelāni nissāya uppannadīpasikhāya obhāso viya. Visade pana ajjhattikabāhire vatthumhi uppannesu cittacetāsikesu ñāṇampi visadaṃ hoti parisuddhāni dīpakapallavaṭṭitelāni nissāya uppannadīpasikhāya obhāso viya. Tena vuttaṃ “vatthuvisadakiriyā dhammavicayasambojjhaṅgassa uppādāya saṃvattati”ti.

Indriyasamattapaṭipādanā nāma saddhādīnaṃ indriyānaṃ samabhāvakaṇaṃ. Sace hissa saddhindriyaṃ balavaṃ hoti, itarāni mandāni, tato vīriyindriyaṃ pagghakiccaṃ, satindriyaṃ upaṭṭhānakiccaṃ, samādhindriyaṃ avikkhepakiccaṃ, paññindriyaṃ dassanakiccaṃ kātuṃ na sakkoti. Tasmā taṃ dhammasabhāvapaccavekkhaṇena vā, yathā vā manasikaroto balavaṃ jātaṃ, tathā amanasikārena hāpetabbaṃ. Vakkalittheravatthu cettha nidassanaṃ. Sace pana vīriyindriyaṃ balavaṃ hoti, atha saddhindriyaṃ adhimokkhakiccaṃ kātuṃ na sakkoti, na itarāni itarakiccabhedānaṃ. Tasmā taṃ passaddhādibhāvanāya hāpetabbaṃ. Tatrāpi soṇattherassa vatthu dassetabbaṃ. Evaṃ sesesupi ekassa balavabhāve sati itaresaṃ attano kicesu asamattatā veditabbā.

Visesato panettha saddhāpaññānaṃ samādhivīriyānaṅca samataṃ pasamaṃsanti. Balavasaddho hi mandapañño mudhappasanno hoti, avatthusmiṃ pasīdati. Balavapañño mandasaddho kerāṭikapakkaṃ bhajati, bhesajjasamuṭṭhito viya rogo atekiccho hoti. Cittuppādamatteneva kusalaṃ hotīti atidhāvitvā dānādīni akaronto niraye uppajjati. Ubhinnaṃ samatāya vatthusmiṃyeva pasīdati. Balavasa-mādhimṃ pana mandavīriyaṃ samādhissa kosajjapakkhattā kosajjaṃ abhibhavati. Balavavīriyaṃ mandasamādhimṃ vīriyassa uddhaccapakkhattā uddhaccaṃ abhibhavati. Samādhi pana vīriyena saṃyojito kosajje patituṃ na labhati, vīriyaṃ samādhinā saṃyojitaṃ uddhacce patituṃ (2.0378) na labhati. Tasmā tadubhayaṃ samaṃ kātabbaṃ. Ubhayasamatāya hi appanā hoti.

Apica samādhikammikassa balavatīpi saddhā vaṭṭati. Evaṃ saddahanto oka-
ppento appanaṃ pāpuṇissati. Samāhipaññāsu pana samādhikammikassa eka-
ggatā balavatī vaṭṭati. Evañhi so appanaṃ pāpuṇāti. Vipassanākammikassa
paññā balavatī vaṭṭati. Evañhi so lakkhaṇapaṭivedhaṃ pāpuṇāti. Ubhinnaṃ pana
samatāyapi appanā hotiyeva. Sati pana sabbattha balavatī vaṭṭati. Sati hi cittaṃ
uddhaccapakkhikānaṃ saddhāvīriyapaññānaṃ vasena uddhaccapātato, kosajja-
pakkhikena ca samādhinā kosajjapātato rakkhati. Tasmā sā loṇadhūpanaṃ viya
sabbabyañjanesu, sabbakammika-amacco viya ca, sabbarājakicesu sabbattha
icchitabbā. Tenāha- “sati ca pana sabbatthikā vuttā bhagavatā, kiṃ kāraṇā?
Cittañhi satipaṭisaraṇaṃ, ārakkhapaccupaṭṭhānā ca sati, na vinā satiyā cittassa
paggahaniggaho hotī” ti. **Duppaññapuggalaparivajjanā** nāma khandhādibhede
anogāḷhapaññānaṃ dummedhapuggalānaṃ ārakā parivajjanaṃ. **Paññavantapu-
ggalasevanā** Nāma samapaññāsalakkhaṇapariggāhikāya udayabbayapaññāya
samannāgatapuggalasevanā. **Gambhīraññācariyapaccavekkhaṇā** nāma
gambhīresu khandhādīsu pavattāya gambhīrapaññāya pabhedapaccavekkhaṇā.
Tadadhimuttatā nāma ṭhānanisajjādīsu dhammavicayasambojjhaṅgasamuṭṭhāpa-
natthaṃ ninnapoṇapabbhāracittatā. Evaṃ uppannassa pannassa arahattama-
ggena bhāvanāpāripūri hotīti pajānāti.

Vīriyasambojjhaṅgassa “atthi, bhikkhave, ārambhadhātu nikkamadhātu parakka-
madhātu, tattha yonisomanasikārabahulīkāro, ayamāhāro anuppannassa vā vīriya-
sambojjhaṅgassa uppādāya, uppannassa vā vīriyasambojjhaṅgassa bhīyyobhā-
vāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā saṃvattati” ti evaṃ uppādo hoti.

Apica ekādasa dhammā vīriyasambojjhaṅgassa uppādāya saṃvattanti apāya-
bhayapaccavekkhaṇatā ānisaṃsadassāvītā gamanavīthipaccavekkhaṇatā piṇḍa-
pātāpacāyanatā dāyajjamahattapaccavekkhaṇatā satthumahattapaccavekkha-
ṇatā jātimahattapaccavekkhaṇatā sabrahmacārimahattapaccavekkhaṇatā kusīta-
puggalaparivajjanatā āraddhavīriyapuggalasevanatā tadadhimuttatāti.

Tattha (2.0379) nirayesu pañcavidhabandhanakammakāraṇato paṭṭhāya mahā-
dukkhānubhavanakālepi, tiracchānayaniyaṃ jālakhipanakuminādīhi gahitakālepi,
pājanakaṇṭakādippahāratunnassa sakaṭavahanādīkālepi, pettivisaye anekānipi
vassasahassāni ekaṃ buddhantarampi khuppipāsāhi āturībhūtakālepi, kālakañci-
ka-asuresu saṭṭhihattha-asītihatthappamāṇena aṭṭhicammamatteneva attabhā-
vena vātātapādidukkhānubhavanakālepi na sakkā vīriyasambojjhaṅgaṃ uppā-
detuṃ, ayameva te bhikkhu kālo vīriyakaraṇāyāti evaṃ apāyabhayaṃ paccave-
kkhantassāpi vīriyasambojjhaṅgo uppajjati.

Na sakkā kusītena navalokuttaradhammaṃ laddhuṃ, āraddhavīriyeneva sakkā
ayamānisaṃso vīriyassāti evaṃ ānisaṃsadassāvinopi uppajjati. Sabbabuddhapa-
ccekabuddhamahāsāvakehi te gatamaggo gantabbo, so ca na sakkā kusītena
gantunti evaṃ gamanavīthiṃ paccavekkhantassāpi uppajjati. Ye taṃ piṇḍapātā-
dīhi upaṭṭhahanti, ime te manussā neva ñātakā, na dāsakammakarā, nāpi taṃ
nissāya jīvissāmāti te paṇītāni cīvarādīni denti. Atha kho attano kārānaṃ maha-
pphalataṃ paccāsīsamānā denti. Satthārāpi “ayaṃ ime paccaye paribhuñjitvā

kāyadaḥhībahulo sukhaṃ viharissatī”ti na evaṃ sampassatā tuyhaṃ paccayā anuññātā. Atha kho “ayaṃ ime paribhuñjamāno samaṇadhammaṃ katvā vaṭṭadukkhato muccissatī”ti te paccayā anuññātā, so dāni tvaṃ kusīto viharanto na taṃ piṇḍaṃ apacāyissati. Āraddhavīryasseva hi piṇḍapātāpacāyanaṃ nāma hotīti evaṃ piṇḍapātāpacāyanaṃ paccavekkhantassāpi uppajjati ayyamittattherassa viya.

Thero kira kassakaleṇe nāma paṭivasati. Tassa ca gocaragāme ekā mahā-upāsikā therāṃ puttaṃ katvā paṭijaggati. Sā ekadivasaṃ araññaṃ gacchantī dhītaraṃ āha- “amma, asukasmim̃ ṭhāne purāṇataṇḍulā, asukasmim̃ sappi, asukasmim̃ khīraṃ, asukasmim̃ phāṇitaṃ, tava bhātikassa ayyamittassa āgatakāle bhattaṃ pacitvā khīrasappiphāṇitehi saddhim̃ dehi, tvañca bhuñjeyyāsi. Ahaṃ pana hiyyo pakkapārivāsikabhattaṃ kañjiyena bhuttāmhī”ti. Divā kiṃ bhuñjissasi ammā,ti? Sākapaṇṇaṃ pakkhipitvā kaṇataṇḍulehi ambilayāguṃ pacitvā ṭhapehi ammā,ti.

Thero (2.0380) cīvaraṃ pārupitvā pattaṃ nīharantova taṃ saddaṃ sutvā attānaṃ ovadi “mahā-upāsikā kira kañjiyena pārivāsikabhattaṃ bhuñji, divāpi kaṇapaṇṇambilayāguṃ bhuñjissati, tuyhaṃ atthāya pana purāṇataṇḍulādīni ācikkhati, taṃ nissāya kho panesā neva khettaṃ na vatthum̃ na bhattaṃ na vatthaṃ paccāsīsati, tisso pana sampattiyo patthayamānā deti, tvaṃ etissā tā sampattiyo dātum̃ sakkhissasi, na sakkhissasīti, ayaṃ kho pana piṇḍapāto tayā sarāgena sadosena samohena na sakkā gaṇhitun”ti pattaṃ thavikāya pakkhipitvā gaṇṭhikaṃ muñcitvā nivattitvā kassakaleṇameva gantvā pattaṃ heṭṭhāmañce cīvaraṃ cīvaraṃse ṭhapetvā “arahattaṃ apāpuṇitvā na nikkhamissāmī”ti vīriyaṃ adhiṭṭhahitvā nisīdi. Dīgharattaṃ appamatto hutvā nivutthabhikkhu vipassanaṃ vadḍhetvā purebhattameva arahattaṃ patvā vīkasaṃamāniva padumaṃ mahākhīṇāsavo sitaṃ karontova nisīdi. Leṇadvāre rukkhamaṃhi adhiṇatthā devatā-

“Namo te purisājañña, namo te purisuttama;
yassa te āsavā khīṇā, dakkhiṇeyyosi mārisā”ti.-

Udānaṃ udānetvā “bhante, piṇḍāya pavitṭhānaṃ tumhādisānaṃ arahantānaṃ bhikkhaṃ datvā mahallakittiyo dukkhā muccissanti”ti āha. Thero uṭṭhahitvā dvāraṃ vivaritvā kālaṃ olokento “pātoyevā”ti ñatvā pattacīvaramādāya gāmaṃ pāvīsi.

Dārikāpi bhattaṃ sampādetvā “idāni me bhātā āgamissati, idāni āgamissatī”ti dvāraṃ olokayamānā nisīdi. Sā there gharadvāraṃ sampatte pattaṃ gahetvā sappiphāṇitayojitassa khīrapīṇḍapātassa pūretvā hatthe ṭhapesi. Thero “sukhaṃ hotū”ti anumodanaṃ katvā pakkāmi. Sāpi taṃ olokayamānā aṭṭhāsi. Therassa hi tadā ativiya parisuddho chavivaṇṇo ahosi, vippasannāni indriyāni, mukhaṃ bandhanā pavuttatālapakkaṃ viya ativiya virocittha.

Mahā-upāsikā arañña āgantvā “kiṃ, amma, bhātiko te āgato”ti pucchi. Sā sabbaṃ taṃ pavattim̃ ārocesi. Upāsikā “ajja (2.0381) mama puttassa pabbajita-kiccaṃ matthakaṃ pattaṃ”ti ñatvā “abhīramati te, amma, bhātā buddhasāsane, na ukkaṇṭhati”ti āha.

Mahantaṃ kho panetaṃ satthudāyajjaṃ yadidaṃ satta ariyadhanāni nāma, taṃ

na sakkā kusītena gahetuṃ. Yathā hi vippaṭipannaṃ puttāṃ mātāpitaro “ayaṃ amhākaṃ aputto”ti paribāhiraṃ karonti, so tesāṃ accayena dāyajjaṃ na labhati, evaṃ kusītopi idaṃ ariyadhanadāyajjaṃ na labhati, āradhaviṛiyova labhatīti **dāyajjamahattaṃ** paccavekkhatopi uppajjati.

Mahā kho pana te satthā, satthuno hi te mātukucchismiṃ paṭisandhigaṇhanakālepi abhinikkhamanepi abhisambodhiyampi dhammacakkappavattanayamakapāṭihāriyadevorohana-āyusaṅkhāravossajjanepi parinibbānakālepi dasasahassilokadhātu akampittha, yuttaṃ nu te evarūpassa satthu sāsane pabbajitvā kusītena bhavitunti evaṃ **satthumahattaṃ** paccavekkhatopi uppajjati.

Jātiyāpi tvaṃ idāni na lāmakajātiko, asambhinnāya mahāsammatapaveṇiyā āgata-ukkākarājavamse jātosi, suddhodanamahārājassa ca mahāmāyādeviyā ca nattā, rāhulabhaddassa kaniṭṭho, tayā nāma evarūpena jinaputtena hutvā na yuttaṃ kusītena viharitunti evaṃ **jātimahattaṃ** paccavekkhatopi uppajjati.

Sāriputtamahāmoggallānā ceva asīti ca mahāsāvaka vīriyeneva lokuttara-dhammaṃ paṭivijjhimsu, tvaṃ etesaṃ sabrahmacārīnaṃ maggaṃ paṭipajjasi, na paṭipajjasīti evaṃ **sabrahmacārimahattaṃ** paccavekkhatopi uppajjati.

Kucchiṃ pūretvā ṭhita-ajagarasadise vissatṭhakāyikacetavīriye kusītapuggale parivajjantassāpi āradhaviṛiyeva pahitatte puggale sevantassāpi ṭhānanisajjādīsū vīriyuppādanatthaṃ ninnapoṇapabbhāracittassāpi uppajjati. Evaṃ uppānassa panassa arahattamaggena bhāvanāpāripūri hotīti pajānāti.

Pītisambojjhaṅgassa “atthi, bhikkhave, pītisambojjhaṅgaṭṭhānīyā dhammā, tattha yonisomanasikārabahulikāro, ayamāhāro anuppannassa vā pītisambojjhaṅgassa uppādāya, uppannassa vā pītisambojjhaṅgassa bhīyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā saṃvattatī”ti evaṃ uppādo hoti (2.0382). Tattha pītiyeva pītisambojjhaṅgaṭṭhānīyā dhammā nāma. Tassā uppādakamanasikāro yonisomanasikāro nāma.

Apica ekādasa dhammā pītisambojjhaṅgassa uppādāya saṃvattanti buddhānussati, dhamma, saṅgha, sīla, cāga, devatānussati upasamānussati lūkhapuggala-parivajjanatā siniddhapuggalasevanatā pasādanīyasuttantapaccavekkhaṇatā tadadhimuttatāti. Buddhaguṇe anussarantassāpi hi yāva upacārā sakalasarīraṃ pharamāno pītisambojjhaṅgo uppajjati, dhammasaṅghaguṇe anussarantassāpi, dīgharattaṃ akhaṇḍaṃ katvā rakkhitaṃ catupārisuddhisīlaṃ paccavekkhantassāpi, gihinopi dasasīlaṃ pañcasīlaṃ pañcavekkhantassāpi, dubbhikkhabhayādīsū paṇītabhojanaṃ sabrahmacārīnaṃ datvā “evaṃ nāma adamhā”ti cāgaṃ paccavekkhantassāpi, gihinopi evarūpe kāle sīlavantānaṃ dinnadānaṃ paccavekkhantassāpi, yehi guṇehi samannāgatā devatā devattaṃ pattā, tathārūpānaṃ guṇānaṃ attani atthitaṃ paccavekkhantassāpi, samāpattiyā vikkhambhitā kilesā satṭhipi sattatipi vassāni na samudācarantīti paccavekkhantassāpi, cetiyadassanabodhidassanatheradassanesu asakkaccakiriyāya saṃsūcitalūkhabhāve buddhādīsū pasādāsinehābhāvena gadrabhapiṭṭhe rajasadise lūkhapuggale parivajjantassāpi, buddhādīsū pasādabāhule muducitte siniddhapuggale sevantassāpi, ratana-ttayaguṇaparidīpake pasādanīyasuttante paccavekkhantassāpi, ṭhānanisajjādīsū

pīti-uppādanattham ninnapoṇapabbhāracittassāpi uppajjati. Evaṃ uppannassa panassa arahattamaggena bhāvanāpāripūri hotīti pajānāti.

Passaddhisambojjhaṅgassa “atthi, bhikkhave, kāyapassaddhi cittapassaddhi, tattha yonisomanasikārabahulīkāro, ayamāhāro anuppannassa vā passaddhisambojjhaṅgassa uppādāya, uppannassa vā passaddhisambojjhaṅgassa bhiyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā saṃvattatī”ti evaṃ uppādo hoti.

Apica satta dhammā passaddhisambojjhaṅgassa uppādāya saṃvattanti paṇīta-bhojanasevanatā utusukhasevanatā iriyāpathasukhasevanatā majjhattapayogatā sāraddhakāyapuggalaparivajjanatā passaddhakāyapuggalasevanatā tadadhimuttatīti. Paṇītañhi siniddham sappāyabhojanam bhuñjantassāpi, sītuṅhesu ca utūsu ṭhānādīsu ca iriyāpathesu sappāya-utuñca iriyāpathañca sevantassāpi (2.0383) passaddhi uppajjati. Yo pana mahāpurisajātiko sabba-utu-iriyāpathakkhamo hoti, na taṃ sandhāyetam vuttam. Yassa sabhāgavisabhāgatā atthi, tasseva visa-bhāge utu-iriyāpathe vajjetvā sabhāge sevantassa uppajjati. Majjhattapayogo vuccati attano ca parassa ca kammassakatāpaccavekkhaṇā. Iminā majjhattapayogena uppajjati. Yo leḍḍudaṇḍādīhi param viheṭṭhayamāno vicarati, evarūpaṃ sāraddhakāyaṃ puggalaṃ parivajjantassāpi, saṃyatapādapāṇiṃ passaddhakāyaṃ puggalaṃ sevantassāpi, ṭhānanisajjādīsu passaddhi-uppādanatthāya ninnapoṇapabbhāracittassāpi uppajjati. Evaṃ uppannassa panassa arahattamaggena bhāvanāpāripūri hotīti pajānāti.

Samādhisambojjhaṅgassa “atthi, bhikkhave, samathanimittam abyagganimittam, tattha yonisomanasikārabahulīkāro, ayamāhāro, anuppannassa vā samādhisambojjhaṅgassa uppādāya, uppannassa vā samādhisambojjhaṅgassa bhiyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā saṃvattatī”ti evaṃ uppādo hoti. Tattha samathova samathanimittam

avikkhepaṭṭhena ca abyaggaṇimittanti.

Apica ekādasa dhammā samādhisambojjhaṅgassa uppādāya saṃvattanti vatthuvisadakiriyatā indriyasamattapaṭipādanatā nimittakusalatā samaye cittassa paggaṇhanatā samaye cittassa niggaṇhanatā samaye sampahaṃsanatā samaye ajjupekkhanatā asamāhitapuggalaparivajjanatā samāhitapuggalasevanatā jhānavimokkhapaccavekkhaṇatā tadadhimuttatāti. Tattha **vatthuvisadakiriyatā** ca **indriya-samattapaṭipādanatā** ca vuttanayeneva veditabbā.

Nimittakusalatā nāma kasiṇanimittassa uggahaṇakusalatā. **Samaye cittassa paggaṇhanatā**ti yasmim samaye atisithilavīriyatādīhi līnaṃ cittaṃ hoti, tasmim samaye dhammavicayavīriyapītisambojjhaṅgasamuṭṭhāpanena tassa paggaṇhanaṃ. **Samaye cittassa paggaṇhanatā**ti yasmim samaye āraddhavīriyatādīhi uddhataṃ cittaṃ hoti, tasmim samaye passaddhisamādhī-upekkhāsambojjhaṅgasamuṭṭhāpanena tassa niggaṇhanaṃ. **Samaye sampahaṃsanatā**ti yasmim samaye cittaṃ paññāpayogamandatāya vā upasamasukhānadhigamena vā niraśśādaṃ hoti, tasmim samaye aṭṭhasaṃvegavatthupaccavekkhaṇena saṃvejeti (2.03) **Aṭṭha saṃvegavatthūni** nāma jāti jarā byādhi maraṇāni cattāri, apāyadukkhaṃ pañcamaṃ, atīte vaṭṭamūlakaṃ dukkhaṃ, anāgate vaṭṭamūlakaṃ dukkhaṃ, paccuppanne āhārapariyeṭṭhimūlakaṃ dukkhanti. Ratanattayaguṇānussaraṇena ca pasādaṃ janeti, ayaṃ vuccati “samaye sampahaṃsanatā”ti.

Samaye ajjupekkhanatā nāma yasmim samaye sammāpaṭipattiṃ āgama alīnaṃ anuddhataṃ aniraśśādaṃ ārammaṇe samappavattaṃ samathavīthipaṭipannaṃ cittaṃ hoti, tadāssa paggahaniggahasampahaṃsanesu na byāpāraṃ āpajjati, sārathi viya samappavattesu assesu. Ayaṃ vuccati- “samaye ajjupekkhanatā”ti. **Asamāhitapuggalaparivajjanatā** nāma upacāraṃ vā appanaṃ vā appattānaṃ vikkhittacittānaṃ puggalānaṃ ārakā parivajjanaṃ. **Samāhitapuggalasevanā** nāma upacārena vā appanāya vā samāhitacittānaṃ sevanā bhajanā payirupāsana. **Tadadhimuttatā** nāma ṭhānanisajjādīsu samādhī-uppādanatthaṃyeva ninnapoṇapabbhāracittatā. Evañhi paṭipajjato esa uppajjati. Evaṃ uppannassa panassa arahattamaggena bhāvanāpāripūri hotīti pajānāti.

Upekkhāsambojjhaṅgassa “atthi, bhikkhave, upekkhāsambojjhaṅgaṭṭhānīyā dhammā, tattha yonisomanasikārabahulikāro, ayamāhāro anuppannassa vā upekkhāsambojjhaṅgassa uppādāya, uppannassa vā upekkhāsambojjhaṅgassa bhīyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā saṃvattati”ti evaṃ uppādo hoti. Tattha upekkhāva upekkhāsambojjhaṅgaṭṭhānīyā dhammā nāma.

Apica pañca dhammā upekkhāsambojjhaṅgassa uppādāya saṃvattanti satta-majjhataṭṭhā saṅkhāramajjhataṭṭhā satta-saṅkhārakelāyanapuggalaparivajjanatā satta-saṅkhāramajjhataṭṭhāpuggalasevanatā tadadhimuttatāti. Tattha dvīhākārehi **sattamajjhataṭṭhaṃ** samuṭṭhāpeti “tvaṃ attano kammena āgantvā attanova kammena gamissasi, esopi attanova kammena āgantvā attanova kammena gamissati, tvaṃ kaṃ kelāyasi”ti evaṃ kammassakatāpaccavekkhaṇena, “paramatthato sattoyeva natthi, so tvaṃ kaṃ kelāyasi”ti evaṃ nissattapaccavekkhaṇena cāti. Dvīhevākārehi **saṅkhāramajjhataṭṭhaṃ** samuṭṭhāpeti- “idaṃ cīvaraṃ anupubbena vaṇṇavikā-

ratañceva jñābhāvañca upagantvā pādapuñchanacoḷakaṃ hutvā yaṭṭhikoṭiyā chaḍḍaniyaṃ bhavissati, sace panassa sāmiko (2.0385) bhavēyya, nāssa evaṃ vinassituṃ dadeyyā”ti evaṃ assāmikabhāvapaccavekkhaṇena ca, “anaddhaniyaṃ idaṃ tāvakālikaṃ”ti evaṃ tāvakālikabhāvapaccavekkhaṇena cāti. Yathā ca cīvare, evaṃ pattādīsupi yojanā kātabbā.

Sattasañkhārakelāyanapuggalaparivajjanatāti ettha yo puggalo gihi vā attano puttadhītādike, pabbajito vā attano antevāsikasamānupajjhāyakādike mamāyati, sahattheneva nesam kesacchedanasūcikkamma-civaradhovanarajanapattapacanā-dīni karoti, muhuttampi apassanto “asuko sāmaṇero kuhiṃ asuko daharo kuhin”ti bhantamigo viya ito cito ca oloketi, añña kesacchedanādīnaṃ atthāya “muhuttaṃ asukaṃ pesethā”ti yāciyamānopi “amhepi taṃ attano kammaṃ na kārema, tumhe naṃ gahetvā kilamessathā”ti na deti, ayaṃ sattakelāyano nāma.

Yo pana cīvarapattathālakakattarayaṭṭhi-ādīni mamāyati, añña hatthena parāmasitumpi na deti, tāvakālikaṃ yācīto “mayampi idaṃ mamāyantā na paribhuñjāma, tumhākaṃ kiṃ dassāmā”ti vadati, ayaṃ **sañkhārakelāyano** nāma. Yo pana tesu dvīsipi vatthūsu majjhato udāsino, ayaṃ **sattasañkhāramajjhato** nāma. Iti ayaṃ upekkhāsambojjhaṅgo evarūpaṃ sattasañkhārakelāyanapuggalaṃ ārakā parivajjantassāpi, sattasañkhāramajjhappuggalaṃ sevantassāpi, ṭhānanisajjādīsū taduppādanatthaṃ ninnapoṇapabbhāracittassāpi uppajjati. Evaṃ uppānassa panassa arahattamaggena bhāvanāpāripūri hotīti pajānāti.

Iti ajjhataṃ vāti evaṃ attano vā satta sambojjhaṅge pariggaṇhitvā, parassa vā, kālena vā attano, kālena vā parassa sambojjhaṅge pariggaṇhitvā dhammesu dhammānupassī viharati. Samudayavayā panettha sambojjhaṅgānaṃ nibbattinirodhavasena veditabbā. Ito paraṃ vuttanayameva. Kevalañhi idha bojjhaṅgapariggāhikā sati dukkhasaccanti evaṃ yojanaṃ katvā bojjhaṅgapariggāhakassa bhikkhuno niyyānamukhaṃ veditabbaṃ. Sesam tādisamevāti.

Bojjhaṅgapabbaṃ niṭṭhitaṃ.

Catusaccapabbavaṇṇanā

386. Evaṃ (2.0386) sattabojjhaṅgavasena dhammānupassanaṃ vibhajitvā idāni catusaccavasena vibhajituṃ **puna caparanti**-ādimāha. Tattha **idaṃ dukkhanti yathābhūtaṃ pajānāti**ti ṭhapetvā taṅhaṃ tebhūmakadhamme “idaṃ dukkhan”ti yathāsabhāvato pajānāti, tasseva kho pana dukkhassa janikaṃ samuṭṭhāpikaṃ purimataṅhaṃ “ayaṃ dukkhasamudayo”ti, ubhinnaṃ appavattinibbānaṃ “ayaṃ dukkhanirodho”ti, dukkhaparijānaṃ samudayapajhanaṃ nirodhasacchikaraṇaṃ ariyamaggaṃ “ayaṃ dukkhanirodhagāminipaṭipadā”ti yathāsabhāvato pajānātiati attho. Avasesā ariyasaccakathā ṭhapetvā jāti-ādīnaṃ padabhājanakathaṃ visuddhimagge vitthāritāyeva.

Dukkhassaccaṅgadesavaṇṇanā

388. Padabhājane pana **katamā ca, bhikkhave, jāti**ti bhikkhave, yā jātipi dukkhāti evaṃ vuttā jāti, sā katamāti evaṃ sabbapucchāsu attho veditabbo. **Yā tesam tesam sattānanti** idaṃ “imesaṃ nāmā”ti niyamābhāvato sabbasattānaṃ pariyādānavacanaṃ. **Tamhi tamhi sattanikāyēti** idampi sabbasattanikāyapariyādānavacanaṃ jananaṃ **jāti** savikārānaṃ paṭhamābhiniḃbattakkhandhānametaṃ adhivacanaṃ. **Sañjātīti** idaṃ tassā eva upasaggamaṇḍitavevacanaṃ. Sā eva anupaviṭṭhākārena okkamaṇṭṭhena **okkanti**. Nibbattisaṅkhātena abhiniḃbattanaṭṭhena **abhiniḃbatti**. Iti ayaṃ catubbidhāpi sammutikathā nāma. **Khandhānaṃ pātubhāvoti** ayaṃ pana paramatthakathā. Ekavokārabhavādīsu ekacatupañcabhedānaṃ khandhānaṃyeva pātubhāvo, na puggalassa, tasmim̃ pana sati puggalo pātubhūtoti vohāramattaṃ hoti. **Āyatanānaṃ paṭilābhoti** āyatanāni pātubhavantāneva paṭiladdhāni nāma honti, so tesam pātubhāvasaṅkhāto paṭilābhoti attho.

389. **Jarāti** sabhāvaniddeso. **Jīraṇatāti** ākārabhāvaniddeso. **Khaṇḍiccanti**-ādi vikāraniddeso. Daharakālasmiñhi dantā samasetā honti. Teyeva paripaccante anukkamena vaṇṇavikāraṃ āpajjitvā tattha tattha pattanti. Atha patitañca ṭhitañca upādāya khaṇḍitadantā khaṇḍitā (2.0387) nāma. Khaṇḍitānaṃ bhāvo **khaṇḍiccanti** vuccati. Anukkamena paṇḍarabhūtāni kesalomāni palitāni nāma. Palitāni sañjātāni assāti palito, palitassa bhāvo **pāliccaṃ**. Jarāvātappahārena sositamam-salohitatāya valiyo tacasmim̃ assāti valittaco, tassa bhāvo **valittacatā**. Ettāvataṃ dantakesalomatacesu vikāradassanavasena pākaṭibhūtā pākaṭajarā dassitā.

Yatheva hi udakassa vā vātassa vā agginō vā tiṇarukkhādīnaṃ saṃbhaggaṃ palibhaggaṃ vā jhāmatāya vā gatamaggo pākaṭo hoti, na ca so gatamaggo tāneva udakādīni, evameva jarāya dantādīnaṃ khaṇḍiccādivasena gatamaggo pākaṭo, cakkhum̃ ummiletvāpi gayhati, na ca khaṇḍiccādīneva jarā. Na hi jarā cakkhuvīñṇeyyā hoti. Yasmā pana jaraṃ pattassa āyu hāyati, tasmā jarā “āyuno saṃhāni”-ti phalūpacārena vuttā. Yasmā daharakāle suppasannāni sukhumampi attano visayaṃ sukheneva ca gaṇhanasamatthāni cakkhādīni indriyāni jaraṃ pattassa paripakkāni ālulitāni avisadāni oḷārikampi attano visayaṃ gahetuṃ asamatthāni honti, tasmā “indriyānaṃ paripāko”tipi phalūpacāreneva vuttā.

390. Maraṇaniddese **yanti** maraṇaṃ sandhāya napuṃsakaniddeso, yaṃ maraṇaṃ cutīti vuccati, cavanatāti vuccatīti ayamettha yojanā. Tattha **cutīti** sabhāvaniddeso. **Cavanatāti** ākārabhāvaniddeso. Maraṇaṃ pattassa khandhā bhijjanti ceva antaradhāyanti ca adassanaṃ gacchanti, tasmā taṃ **bhedo antaradhānanti** vuccati. **Maccumaraṇanti** maccumaraṇaṃ, na khaṇikamaraṇaṃ. **Kālakiriyāti** maraṇakālakiriyā. Ayaṃ sabbāpi sammutikathāva. **Khandhānaṃ bhedoti** ayaṃ pana paramatthakathā. Ekavokārabhavādīsu ekacatupañcabhedānaṃ khandhānaṃyeva bhedo, na puggalassa, tasmim̃ pana sati puggalo matoti vohāramattaṃ hoti.

Kaḷavarassa nikkhepoti attabhāvassa nikkhepo. Maraṇaṃ pattassa hi niraṭṭhaṃva kaliṅgaram̃ attabhāvo patati, tasmā taṃ kaḷavarassa nikkhepoti vuttaṃ. Jīvitindriyassa upacchedo pana sabbākārato paramatthato maraṇaṃ. Etadeva (2.03

sammutimaraṇanti pi vuccati. Jīvitindriyupacchedameva hi gahetvā lokiyā “tisso mato, phusso mato”ti vadanti.

391. Byasanenāti ñātibyasanādīsu yena kenaci byasanena. **Dukkhadhammenāti** vadhabandhādinā dukkhakāraṇena. **Phuṭṭhassāti** ajjhotthaṭassa abhibhūtassa. **Sokoti** yo ñātibyasanādīsu vā vadhabandhanādīsu vā aññatarasmiṃ sati tena abhibhūtassa uppajjati socanalakkhaṇo soko. **Socitattanti** socitabhāvo. Yasmā panesa abbhantare sosento parisosento uppajjati, tasmā **antosoko antoparisokoti** vuccati.

392. “Mayhaṃ dhītā, mayhaṃ putto”ti evaṃ ādissa ādissa devanti paridevanti etenāti **ādevo**. Taṃ taṃ vaṇṇaṃ parikittetvā devanti etenāti **paridevo**. Tato parā dve tasseva bhāvaniddesā.

393. Kāyikanti kāyapasādavatthukaṃ. Dukkhamanaṭṭhena **dukkhaṃ. Asātanti** amadhuraṃ. **Kāyasamphassaṃ dukkhanti** kāyasamphassato jātaṃ dukkhaṃ. **Asātaṃ vedayitanti** amadhuraṃ vedayitaṃ.

394. Cetasikanti cittasampayuttaṃ. Sesā dukkhe vuttanayameva.

395. Āyāsoti saṃsīdanavisīdanākārappatto cittaḥkalamatho. Balavataraṃ āyāso **upāyāso**. Tato parā dve attattaniyābhāvādīpakā bhāvaniddesā.

398. Jātidhammānanti jātisabhāvānaṃ. **icchā uppajjati** taṇhā uppajjati. **Aho vatāti** patthanā. **Na kho panetaṃ icchāyāti** evaṃ jātiyā anāgamaṃ vinā magga-bhāvanaṃ na icchāya pattaṃ. **Idampīti** etampi upari

sesāni upādāya pikāro. **Yampicchanti** yenapi dhammena alabbhaneyyavatthum icchanto na labhati, taṃ alabbhaneyya vatthumhi icchanam dukkham. Esa nayo sabbattha.

399. Khandhaniddese (2.0389) rūpañca taṃ upādānakkhandho cāti **rūpupādānakkhandho** evaṃ sabbattha.

Samudayasaccaniddesavaṇṇanā

400. **Yāyaṃ taṇhāti** yā ayaṃ taṇhā. **Ponobbhavikāti** punabbhavakaraṇam punobbhavo, punobbhavo sīlam assāti **ponobbhavikā**. Nandīrāgena saha gatāti **nandīrāgasahagatā**. Nandīrāgena saddhim atthato ekattameva gatāti vuttaṃ hoti. **Tatratrābhinandinīti** yatra yatra attabhāvo, tatra tatra abhinandinī. Rūpādīsu vā ārammaṇesu tatra tatra abhinandinī, rūpābhinandinī sadda, gandha, rasa, phoṭṭhabba, dhammābhinandinīti attho. **Seyyathidanti** nipāto. Tassa sā katamā ceti attho. Kāme taṇhā **kāmataṇhā**, pañcakāmaguṇikarāgassetam nāmaṃ. Bhave taṇhā **bhavataṇhā**, bhavapatthanāvasena uppunnassa sassatadiṭṭhisahagatassa rūpārūpabhavarāgassa ca jhānanikantiyā cetam adhivacanaṃ. Vibhave taṇhā **vibhavataṇhā**, ucchedadiṭṭhisahagatarāgassetam adhivacanaṃ.

Idāni tassā taṇhāya vatthum vitthārato dassetuṃ **sā kho panesāti**-ādimāha. Tattha **uppajjati** jāyati. **Nivisati** punappunaṃ pavattivasena patiṭṭhahati. **Yaṃ loke piyarūpaṃ sātārūpanti** yaṃ lokasmiṃ piyasabhāvañceva madhurasabhāvañca. **Cakkhu loketi**-ādīsu lokasmiñhi cakkhādīsu mamattena abhiniviṭṭhā sattā sampattiyam patiṭṭhitā attano cakkhum ādāsatalādīsu nimittaggahaṇānusārena vippsannaṃ pañcapasādam suvaṇṇavimāne ugghāṭitamaṇisīhapañjaram viya maññanti, sotam rajatapanālikam viya, pāmaṅgasuttam viya ca maññanti, “tuṅganāsā”ti laddhavohāram ghānam vaṭṭivā ṭhapitaharitalavaṭṭam viya maññanti, jivham rattakambalapaṭalam viya mudusiniddhamadhurasadam maññanti, kāyam sālalaṭṭhim viya, suvaṇṇatoraṇam viya ca maññanti, manam aññesaṃ manena asadisam uḷāram maññanti. Rūpaṃ suvaṇṇakaṇikārapupphādivaṇṇam viya, saddam mattakaravīka kokilamandadhamitamāṇivamaṇsanigghosam viya, attanā paṭiladdhāni catusamuṭṭhānikagandhārammaṇādīni “kassaññassa evarūpāni atthi”ti maññanti. Tesam evaṃ maññamānānam tāni cakkhādīni piyarūpāni ceva sātārūpāni ca honti. Atha nesaṃ tattha anuppannā ceva taṇhā uppajjati (2.0390), uppunnā ca taṇhā punappunaṃ pavattivasena nivisati. Tasmā bhagavā “cakkhu loke piyarūpaṃ sātārūpaṃ, etthesā taṇhā uppajjamānā uppajjati”ti-ādimāha. Tattha **uppajjamānāti** yadā uppajjamānā hoti, tadā ettha uppajjati attho. Esa nayo sabbattha.

Nirodhasaccaniddesavaṇṇanā

401. **Asesavirāganirodhoti**-ādīni sabbāni nibbānavevacanāneva. Nibbānañhi āgamma taṇhā asesā virajjati nirujjhati, tasmā taṃ “tassāyeva taṇhāya asesavirā-

ganirodho”ti vuccati. Nibbānañca āgamma taṇhā cajiyati paṭinissajjiyati vimuccati na alliyati, tasmā nibbānaṃ “cāgo paṭinissaggo mutti anālayo”ti vuccati. Ekameva hi nibbānaṃ, nāmāni panassa sabbasaṅkhatānaṃ nāmapaṭipakkhavasena anekāni honti. Seyyathidaṃ, asesavirāgo asesanirodho cāgo paṭinissaggo mutti anālayo rāgakkhayo dosakkhayo mohakkhayo taṇhakkhayo anuppādo appavattaṃ animittaṃ appaṇihitaṃ anāyūhanaṃ appaṭisandhi anupapatti agati ajātaṃ ajaraṃ abyādhi amataṃ asokaṃ aparidevaṃ anupāyāsaṃ asaṃkiliṭṭhanti.

Idāni maggena chinnāya nibbānaṃ āgamma appavattipattāyapi ca taṇhāya yesu vatthūsu tassā uppatti dassitā, tattheva abhāvaṃ dassetuṃ **sā kho panesā**-ti-ādimāha. Tattha yathā puriso khetto jātaṃ titta-alābuvallim disvā aggato paṭṭhāya mūlaṃ pariyesitvā chindeyya, sā anupubbena milāyitvā apaññattiṃ gaccheyya. Tato tasmim khetto titta-alābu niruddhā pahīnāti vucceyya, evameva khetto titta-alābu viya cakkhādīsu taṇhā. Sā ariyamaggena mūlacchinnā nibbānaṃ āgamma appavattiṃ gacchati. Evaṃ gatā pana tesu vatthūsu khetto titta-alābu viya na paññāyati.

Yathā ca aṭavito core ānetvā nagarassa dakkhiṇadvāre ghāteyyuṃ, tato aṭaviyaṃ corā matāti vā māritāti vā vucceyyuṃ, evaṃ aṭaviyaṃ corā viya cakkhādīsu taṇhā. Sā dakkhiṇadvāre corā viya nibbānaṃ āgamma niruddhattā nibbāne niruddhā. Evaṃ niruddhā panetesu vatthūsu aṭaviyaṃ corā viya na paññāyati, tenassā tattheva nirodhaṃ dassento (2.0391) “cakkhu loke piyarūpaṃ sātārūpaṃ, etthesā taṇhā pahīyamānā pahīyati, ettha nirujjhamānā nirujjhati”ti-ādimāha.

Maggasaccaniddesavaṇṇanā

402. Ayamevāti aññamaggapaṭikkhepanatthaṃ niyamaṃ. **Ariyoti** taṃ taṃ maggavajjhehi kilesehi ārakattā ariyabhāvakarattā ca ariyo. **Dukkhe ñāṇanti**-ādinā catusaccakammaṭṭhānaṃ dassitaṃ. Tattha purimāni dve saccāni vaṭṭaṃ, pacchimāni vivaṭṭaṃ. Tesu bhikkhuno vaṭṭe kammaṭṭhānābhiniveso hoti, vivaṭṭe natthi abhiniveso. Purimāni hi dve saccāni “pañcakkhandhā dukkhaṃ, taṇhā samudayo”-ti evaṃ saṅkhepena ca “katame pañcakkhandhā, rūpakkhandho”ti-ādinā nayena vitthārena ca ācariyassa santike uggaṇhitvā vācāya punappaṇaṃ parivattento yogāvacaro kammaṃ karoti. Itaresu pana dvīsu saccesu nirodhasaccaṃ iṭṭhaṃ kantaṃ manāpaṃ, maggasaccaṃ iṭṭhaṃ kantaṃ manāpanti evaṃ savanena kammaṃ karoti. So evaṃ karonto cattāri saccāni ekapaṭivedheneva paṭivijjhati ekābhisamayena abhisameti. Dukkhaṃ pariññāpaṭivedhena paṭivijjhati, samudayaṃ pahānapaṭivedhena, nirodhaṃ sacchikiriyāpaṭivedhena, maggaṃ bhāvanāpaṭivedhena paṭivijjhati. Dukkhaṃ pariññābhisamayena ...pe... maggaṃ bhāvanābhisamayena abhisameti. Evamassa pubbabhāge dvīsu saccesu uggaḥaparipu-
cchāsavanadhāraṇasammasanapaṭivedho hoti, dvīsu pana savanapaṭivedhoyeva. Aparabhāge tīsu kiccato paṭivedho hoti, nirodhe āramaṇapaṭivedho. Paccavekkhaṇā pana pattasaccassa hoti. Ayañca ādikammiko, tasmā sā idha na vuttā.

Imassa ca bhikkhuno pubbe pariggahato “dukkhaṃ pariñāmi, samudayaṃ

pajahāmi, nirodhaṃ sacchikaromi, maggaṃ bhāvēmi”ti ābhogasamannāhāramanasikārapaccavekkhaṇā natthi, pariggahato paṭṭhāya hoti. Aparabhāge pana dukkhaṃ pariññātameva ...pe... maggo bhāvitova hoti. Tattha dve saccāni duddasattā gambhīrāni, dve gambhīrattā duddasāni. Dukkhasaccañhi uppattito pākaṭaṃ, khāṇukaṇṭakapahārādīsu “aho dukkhan”ti vattabbatampi āpajjati. Samudayampi khāditukāmatābhujitukāmatādivasena uppattito pākaṭaṃ. Lakkhaṇapaṭivedhato pana ubhayampi gambhīraṃ. Iti tāni duddasattā gambhīrāni. Itaresaṃ pana dvinnaṃ dassanattāya payogo bhavaggagahaṇatthaṃ hatthappasāraṇaṃ (2.0392) viya avīciphusanatthaṃ pādappasāraṇaṃ viya satadhā bhinnassa vālassa koṭiyā koṭipādanaṃ viya ca hoti. Iti tāni gambhīrattā duddasāni. Evaṃ duddasattā gambhīresu gambhīrattā ca duddasesu catūsu saccesu uggahādivasena pubba-bhāgañāṇuppattiṃ sandhāya idaṃ **dukkhe ñāṇanti**-ādi vuttaṃ. Paṭivedhakkhaṇe pana ekameva taṃ ñāṇaṃ hoti.

Nekhammasaṅkappādayo kāmabyāpādavihiṃsāviraṃasaññānaṃ nānattā pubbabhāge nānā, maggakkhaṇe pana imesu tīsu ṭhānesu uppannassa akusala-saṅkappassa padapacchedato anuppattisādhanavasena maggaṅgaṃ pūrayamāno ekova kusalasaṅkappo uppajjati. Ayaṃ **sammāsaṅkappo** nāma.

Musāvādāveramaṇi-ādayopi musāvādādīhi viramaṇasaññānaṃ nānattā pubba-bhāge nānā, maggakkhaṇe pana imesu catūsu ṭhānesu uppannāya akusaladussīlyacetanāya padapacchedato anuppattisādhanavasena maggaṅgaṃ pūrayamānā ekāva kusalaveramaṇi uppajjati. Ayaṃ **sammāvācā** nāma.

Pāṇātipātāveramaṇi-ādayopi pāṇātipātādīhi viramaṇasaññānaṃ nānattā pubba-bhāge nānā, maggakkhaṇe pana imesu tīsu ṭhānesu uppannāya akusaladussīlyacetanāya akiriyato padapacchedato anuppattisādhanavasena maggaṅgaṃ pūrayamānā ekāva kusalaveramaṇi uppajjati, ayaṃ **sammākammanto** nāma.

Micchā-ājivanti khādanīyabhojanīyādīnaṃ atthāya pavattitaṃ kāyavacīduccaritaṃ. **Pahāyāti** vajjetvā. **Sammā-ājivenāti** buddhapasatthena ājivena. **Jīvitaṃ kappetīti** jīvitappavattiṃ pavatteti. Sammā-ājivopi kuhanādīhi viramaṇasaññānaṃ nānattā pubbabhāge nānā, maggakkhaṇe pana imesuyeva sattasu ṭhānesu uppannāya micchājivadussīlyacetanāya padapacchedato anuppattisādhanavasena maggaṅgaṃ pūrayamānā ekāva kusalaveramaṇi uppajjati, ayaṃ **sammā-ājivo** nāma.

Anuppannānanti ekasmiṃ vā bhava tathārūpe vā ārammaṇe attano na uppannānaṃ. Parassa pana uppajjamāne disvā “aho vata me evarūpā pāpakā akusaladhammā na uppajjeyyun”ti evaṃ anuppannānaṃ pāpakānaṃ akusalānaṃ (2.0393) dhammānaṃ anuppādāya. **Chandaṃ janetīti** tesāṃ anuppādakapaṭipattisādhakaṃ vīriyachandaṃ janeti. **Vāyamatīti** vāyāmaṃ karoti. **Vīriyaṃ ārabhatīti** vīriyaṃ pavatteti. **Cittaṃ paggaṇhātīti** vīriyena cittaṃ paggaḥitaṃ karoti. **Padaha-tīti** kāmaṃ taco ca nhāru ca aṭṭhi ca avasissatūti padahanaṃ pavatteti.

Uppannānanti samudācāravasena attano uppannapubbānaṃ. Idāni tādise na uppādessāmīti tesāṃ pahānāya chandaṃ janeti. **Anuppannānaṃ kusalānanti** appaṭiladdhānaṃ paṭhamajjhānādīnaṃ. **Uppannānanti** tesāmyeva paṭiladdhānaṃ.

Ṭhitiyāti punappunaṃ uppattipabandhavasena ṭhitatthaṃ. **Asammosāyāti** avināsanatthaṃ. **Bhiyyobhāvāyāti** uparibhāvāya. **Vepullāyāti** vipulabhāvāya. **Bhāvanāya pāripūriyāti** bhāvanāya paripūraṇatthaṃ. Ayampi sammāvāyāmo anuppannānaṃ akusalānaṃ anuppādanādicittānaṃ nānattā pubbabhāge nānā, maggakkhaṇe pana imesuyeva catūsu ṭhānesu kiccasādhana vasena maggaṅgaṃ pūrayamānaṃ ekameva kusalavīriyaṃ uppajjati. Ayaṃ **sammāvāyāmo** nāma.

Sammāsati kīyādipariggāhakacittānaṃ nānattā pubbabhāge nānā, maggakkhaṇe pana catūsu ṭhānesu kiccasādhana vasena maggaṅgaṃ pūrayamānā ekāva sati uppajjati. Ayaṃ **sammāsati** nāma.

Jhānāni pubbabhāgepi maggakkhaṇepi nānā, pubbabhāge samāpattivasena nānā, maggakkhaṇe nānāmaggavasena. Ekassa hi paṭhamamaggo paṭhamajjhāniko hoti, dutiyamaggādayopi paṭhamajjhānikā vā dutiyajjhānādīsu aññatarajjhānikā vā. Ekassapi paṭhamamaggo dutiyādīnaṃ aññatarajjhāniko hoti, dutiyādayopi dutiyādīnaṃ aññatarajjhānikā vā paṭhamajjhānikā vā. Evaṃ cattāropi maggā jhānavasena sadisā vā asadisā vā ekaccasadisā vā honti. Ayaṃ panassa viseso pādakajjhānaniyamena hoti.

Pādakajjhānaniyamena tāva paṭhamajjhānalābhino paṭhamajjhānā vuṭṭhāya vipassantassa uppanno maggo paṭhamajjhāniko hoti. Maggaṅgabojjhaṅgāni panettha paripuṇṇāneva honti. Dutiyajjhānato vuṭṭhāya vipassantassa uppanno dutiyajjhāniko hoti. Maggaṅgāni panettha satta honti. Tatiyajjhānato vuṭṭhāya vipassantassa uppanno tatiyajjhāniko. Maggaṅgāni panettha satta (2.0394), bojjhaṅgāni cha honti. Esa nayo catutthajjhānato vuṭṭhāya yāva nevasaññānāsaññāyatanānaṃ.

Āruppe catukkapañcakajjhānaṃ uppajjati, tañca lokuttaraṃ, no lokiyanti vuttaṃ, ettha kathanti? Etthāpi paṭhamajjhānādīsu yato vuṭṭhāya sotāpattimaggā paṭilābhivā arūpasamāpattiṃ bhāvetvā so āruppe uppanno, taṃ jhānikāvassa tattha tayo maggā uppajjanti. Evaṃ pādakajjhānameva niyāmeti.

Keci pana therā “vipassanāya ārammaṇabhūtā khandhā niyāmeti”ti vadanti. Keci “puggalajjhāsayo niyāmeti”ti vadanti. Keci “vuṭṭhānagāminivipassanā niyāmeti”ti vadanti. Tesā vādaviniicchayo visuddhimagge vuṭṭhānagāminivipassanādhikāre

vuttanayeneva veditabbo.

Ayaṃ vuccati, bhikkhave, sammāsamādhīti ayaṃ pubbabhāge lokiyo apara-
bhāge lokuttaro sammāsamādhīti vuccati.

Iti ajjhataṃ vāti evaṃ attano vā cattāri saccāni pariggaṇhitvā, parassa vā,
kālena vā attano, kālena vā parassa cattāri saccāni pariggaṇhitvā dhammesu
dhammānupassī viharati. Samudayavayā panettha catunnaṃ saccānaṃ yathāsa-
mbhāvato uppattinivattivasena veditabbā. Ito paraṃ vuttanayameva. Kevalaṅhi
idha catusaccapariggāhikā sati dukkhasaccanti evaṃ yojanaṃ katvā saccapari-
ggāhakassa bhikkhuno niyyānamukhaṃ veditabbaṃ, sesaṃ tādisamevāti.

Catusaccapabbaṃ niṭṭhitaṃ.

404. Ettāvatā ānāpānapabbaṃ catu-iriyāpathapabbaṃ catusampajañña-
pabbaṃ dvattiṃsākāraṃ catudhātuvaṭṭhānaṃ navasivathikā vedanānupassanā cittānu-
passanā nīvaraṇapariggaho khandhapariggaho āyatanapariggaho bojjhaṅgapari-
ggaho saccapariggahoti ekavīsati kammaṭṭhānāni. Tesu ānāpānaṃ dvattiṃsā-
kāraṃ navasivathikāti ekādasa appanākammaṭṭhānāni honti. Dīghabhāṇakamahā-
sīvatthero pana “navasivathikā ādīnavānupassanāvasena vuttā”ti āha. Tasmā
tassa matena dveyeva appanākammaṭṭhānāni, sesāni upacārakammaṭṭhānāni.
Kiṃ panetesu sabbesu abhiniveso (2.0395) jāyatīti? Na jāyati. Iriyāpathasampaja-
ññanīvaraṇabojjhaṅgesu hi abhiniveso na jāyati, sesesu jāyatīti. **Mahāsīvatthero**
panāha “etesupi abhiniveso jāyati. Ayaṅhi ‘atthi nu kho me cattāro iriyāpathā
udāhu natthi, atthi nu kho me catusampajaññaṃ udāhu natthi, atthi nu kho me
pañcanīvaraṇā udāhu natthi, atthi nu kho me sattabojjhaṅgā udāhu natthi’ti evaṃ
pariggaṇhāti. Tasmā sabbattha abhiniveso jāyatīti”ti.

Yo hi koci, bhikkhaveli yo hi koci, bhikkhave, bhikkhu vā bhikkhunī vā upāsako
vā upāsikā vā. **Evaṃ bhāveyyāti-ādito** paṭṭhāya vuttena bhāvanānukkamena
bhāveyya. **Pāṭikaṅkhanti** paṭikaṅkhitabbaṃ icchitabbaṃ avassaṃbhāvīti attho.
Aññāti arahattaṃ. **Sati vā upādiseseti** upādānasese vā sati aparikkhiṇe. **Anāgāmi-**
tāti anāgāmiabhāvo.

Evaṃ sattannaṃ vassānaṃ vasena sāsanaṃ niyyānikabhāvaṃ dassetvā
puna tato appatarepi kāle dassento **tiṭṭhantu, bhikkhaveli-ādimāha**. Sabbampi
cetaṃ majjhimassa veneyyapuggalassa vasena vuttaṃ, tikkhapaññaṃ pana
sandhāya “pātova anusīṭṭho sāyaṃ visesaṃ adhigamissati, sāyaṃ anusīṭṭho pāto
visesaṃ adhigamissati”ti vuttaṃ. Iti bhagavā “evaṃ niyyānikaṃ, bhikkhave,
mama sāsanaṃ”ti dassetvā ekavīsatiyāpi ṭhānesu arahattanikūṭena desitaṃ
desanaṃ niyyātento “ekāyano ayaṃ, bhikkhave, maggo ...pe... iti yaṃ taṃ vuttaṃ,
idametaṃ paṭicca vuttaṃ”ti āha. Sesaṃ uttānatthamevāti. Desanāpariyosāne
pana tiṃsa bhikkhusahassāni arahatte patiṭṭhahimsūti.

Iti sumaṅgalavilāsiniyā dīghanikāyaṭṭhakathāyaṃ

10. Pāyāsirājaññasuttavaṇṇanā

406. Evaṃ (2.0396) **me sutanti** pāyāsirājaññasuttaṃ. Tatrāyamapubbapadavaṇṇanā- **āyasmāti** piyavacanametam. **Kumārakassapoti** tassa nāmaṃ. Kumārakāle pabbajitattā pana bhagavatā “kassapaṃ pakkosatha, idaṃ phalaṃ vā khādānīyaṃ vā kassapassa dethā”ti vutte “katarakassapassā”ti. “Kumārakassapassā”ti evaṃ gahitanāmattā tato paṭṭhāya vuḍḍhakālepi “kumārakassapo” tveva vuccati. Apica rañño posāvanikaputtattāpi taṃ kumārakassapoti sañjāniṃsu.

Ayaṃ panassa pubbayogato paṭṭhāya āvibhāvakathā- thero kira padumuttarassa bhagavato kāle seṭṭhiputto ahosi. Athekadivasam bhagavantam citrakathim ekaṃ attano sāvakaṃ etadagge ṭhapentaṃ disvā bhagavato sattāhaṃ dānaṃ datvā “ahampi bhagavā anāgate ekassa buddhassa ayaṃ thero viya citrakathī sāvako bhavāmi”ti patthanaṃ katvā puññāni karonto kassapassa bhagavato sāsane pabbajitvā visesaṃ nibbattetuṃ nāsakki. Tadā kira parinibbutassa bhagavato sāsane osakkante pañca bhikkhū nisseṇim bandhitvā pabbataṃ āruyha samaṇadhammaṃ akaṃsu. Saṅghatthero tatiyadivase arahattaṃ patto, anuthero catutthadivase anāgāmi ahosi, itare tayo visesaṃ nibbattetuṃ asakkontā devaloke nibbattā.

Tesaṃ ekaṃ buddhantaram devesu ca manussesu ca sampattiṃ anubhavanānaṃ eko takkasīlāyaṃ rājakule nibbattitvā pakkusāti nāma rājā hutvā bhagavantam uddissa pabbajitvā rājagahaṃ uddissa āgacchanto kumbhakārasālāyaṃ bhagavato dhammadesanaṃ sutvā anāgāmiphalaṃ patto. Eko ekasmiṃ samuddapaṭṭane kulaghare nibbattitvā nāvaṃ āruyha bhinnanāvo dārucīrāni nivāsetvā lābhasampattiṃ patto “ahaṃ arahā”ti cittaṃ uppādetvā “na tvaṃ arahā, gaccha, satthāraṃ upasaṅkamitvā pañhaṃ pucchā”ti atthakāmāya devatāya codito tathā katvā arahattaphalaṃ patto.

Eko rājagahe ekissā kuladārikāya kucchimhi uppanno. Sā ca paṭthamaṃ mātā-pitaro yācitvā pabbajjaṃ alabhamānā kulagharaṃ gantvā gabbhaṃ gaṇhi (2.0397). Gabbhasaṅṭhitampi ajānanti sāmikaṃ ārādhettvā tena anuññatā bhikkhunīsu pabbajitā, tassā gabbhanimittaṃ disvā bhikkhuniyo devadattaṃ pucchīṃsu. So “assamaṇī”ti āha. Dasabalaṃ pucchīṃsu. Satthā upālittheraṃ sampaṭicchāpesi. Thero sāvattinagaravāsīni kulāni visākhañca upāsikaṃ pakkosāpetvā sodhento “pure laddho gabbho, pabbajjā arogā”ti āha. Satthā “suvicchitaṃ adhikaraṇa”ti therassa sādhu-kāramadāsi. Sā bhikkhunī suvaṇṇabimbasaḍisaṃ puttaṃ vijāyi. Taṃ gahetvā rājā pasenadi kosalo posāpesi. “Kassapo”ti cassa nāmaṃ katvā aparabhāge alaṅkaritvā satthu santikaṃ netvā pabbājesi. Iti naṃ rañño posāvanikaputtattāpi “kumārakassapo”ti sañjāniṃsūti. Taṃ ekadivasam andhavanē samaṇadhammaṃ karontaṃ atthakāmā devatā pañhe uggahāpetvā “ime

pañhe bhagavantam pucchā”ti āha. Thero pañhe pucchitvā pañhavissajjanāva-sāne arahattam pāpuṇi. Bhagavāpi tam citrakathikānam bhikkhūnam aggaṭṭhāne ṭhapesi.

Setabyāti tassa nagarassa nāmam. **Uttarena setabyanti** setabyato uttaradisāya. **Rājaññoti** anabhisittakarājā. **Diṭṭhigatanti** diṭṭhiyeva. Yathā gūthagatam muttagatanti vutte na gūthādito aññam atthi, evam diṭṭhiyeva diṭṭhigatam. **Itipi natthīti** tam tam kāraṇam apadisitvā evampi natthīti vadati. **Purā ...pe... saññāpetīti** yāva na saññāpeti.

Candimasūriya-upamāvaṇṇanā

411. Ime bho, kassapa, candimasūriyāti so kira therena pucchito cintesi “ayaṃ samaṇo paṭhamam candimasūriye upamam āhari, candimasūriyasadiso bhavissati paññāya, anabhibhavaniyo aññena, sace panāham ‘candimasūriyā imasmim loke’ti bhaṇissāmi, ‘kim nissitā ete, kittakapamāṇā, kittakam uccā’ti-ādīhi paliveṭhesati. Aham kho panetam nibbeṭhetum na sakkhissāmi, ‘parasmim loke’ iccevassa kathessāmi”ti. Tasmā evamāha.

Bhagavā (2.0398) pana tato pubbe na cirasseva **sudhābhojaniyajātakam** kathesi. Tattha “cande cando devaputto, sūriye sūriyo devaputto”ti āgataṃ. Bhagavatā ca kathitam jātakam vā suttantaṃ vā sakalajambudīpe patthaṭam hoti, tena so “ettha nivāsino devaputtā natthī”ti na sakkā vattunti cintetvā **devā te na manussāti** āha.

412. Atthi pana, rājañña, pariyāyoti atthi pana kāraṇanti pucchati. **Ābādhikāti** visabhāgavedanāsaṅkhātena ābādhena samannāgatā. **Dukkhitāti** dukkhappattā. **Bāḷhagilānā** Ti adhimattagilānā. **Saddhāyikāti** aham tumhe saddahāmi, tumhe mayham saddhāyikā saddhāyitabbavacanāti attho. **Paccayikāti** aham tumhe pattiyāmi, tumhe mayham paccayikā pattiyāyitabbāti attho.

Corādi-upamāvaṇṇanā

413. Uddisitvāti tesam attānañca paṭisāmitabhaṇḍakañca dassetvā, sampaṭi-cchāpetvāti attho. **Vippalapantassāti** “putto me, dhītā me, dhanam me”ti vividham palapantassa. **Nirayapālesūti** niraye kammakāraṇikasattesu. Ye pana “kamma-meva kammakāraṇam karoti, natthi nirayapālā”ti vadanti. Te “tamenam, bhikkhave, nirayapālā”ti devadūtasuttaṃ paṭibāhanti. Manussaloke rājakulesu kāraṇikamanussā viya hi niraye nirayapālā honti.

415. Veḷupesikāhīti veḷuvilīvehi. **Sunimmajjathāti** yathā suṭṭhu nimmajjitam hoti, evam nimmajjatha, apanethāti attho.

Asucīti amanāpo. **Asucisaṅkhātoti** asucikoṭṭhāsabhūto asucīti ñāto vā. **Duggandhoti** kuṇapagandho. **Jegucchoti** jigucchitabbayutto. **Paṭikūloti** dassaneneva paṭighāvaho. **Ubbādhātīti** divasassa dvikkhattum nhatvā tikkhattum vatthāni parivattetvā alaṅkatapaṭimaṇḍitānam cakkavatti-ādīnampi manussānam gandho yoja-

nasate t̥hitānaṃ devatānaṃ kaṅṭhe āsattakuṇapaṃ viya bādhati.

416. Puna (2.0399) pāṇātipātādipañcasīlāni samādāyavattentānaṃ vasena vadati. **Tāvatiṃsānanti** idañca dūre nibbattā tāva mā āgacchantu, ime kasmā na entīti vadati.

418. Jaccandhūpamo maññe paṭibhāsīti jaccandho viya upaṭṭhāsi. **Araññavana-patthānīti** araññakaṅgayuttatāya araññāni, mahāvanasaṅḍatāya vanapatthāni. **Pantānīti** dūrāni.

419. Kalyāṇadhammeti teneva sīlena sundaradhamme. **Dukkhapatīkūleti** dukkhaṃ apatthente. **Seyyo bhavissatīti** paraloke sugatisukhaṃ bhavissatīti adhippāyo.

420. UpavijaññāTi upagatavijāyanakālā, paripakkagabbhā na cirasseva vijāyissatīti attho. **Opabhoggā bhavissatīti** pādapariṇāyikā bhavissati. **Anayabyasananti** mahādukkhaṃ. Ayoti sukhaṃ, na ayo anayo, dukkhaṃ. Tadevaṃ sabbaso sukhaṃ byasati vikkhipatīti byasanaṃ. Iti anayova byasanaṃ **anayabyasanaṃ**, Mahādukkhanti attho. **Ayonisoti** anupāyena. **Apakkaṃ na paripācentīti** apariṇataṃ akhīṇaṃ āyuṃ antarāva na upacchindanti. **Paripākaṃ āgamenti** āyuparipāka-kālaṃ āgamenti. Dhammasenāpatināpetam vuttam-

“Nābhinandāmi maraṇaṃ, nābhinandāmi jīvitam;

kālañca paṭikaṅkhāmi, nibbisaṃ bhatako yathāti. (theragā. 1001)

421. UbbhinditvāTi mattikālepaṃ bhinditvā.

422. Rāmaṇeyyakanti ramaṇīyabhāvaṃ. **Velāsikāti** khīḍḍāparādhikā. **Komārikāti** taruṇadārikā. **Tuyhaṃ jīvanti** supinadassanakāle nikkhamantaṃ vā pavisaṃ vā jīvaṃ api nu passanti. Idha cittaṅgamaṃ “jīvan”ti gahetvā āha. So hi tattha jīvasaññīti.

423. Jiyāyāti dhanujīyāya, gīvaṃ veṭhetvāti attho. **Patthinnataroti** thaddhataro. Iminā kiṃ dasseti?

Tumhe jīvakāle sattassa pañcakkhandhāti (2.0400) vadanti, cavanakāle pana rūpakkhandhamattameva avasissati, tayo khandhā appavattā honti, viññāṇakkhandho gacchati. Avasiṭṭhena rūpakkhandhena lahutarena bhavitabbaṃ, garukataro ca hoti. Tasmā natthi koci kuhiṃ gantāti imamatthaṃ dasseti.

424. Nibbutanti vūpasantatejaṃ.

425. Anupahaccā Ti avināsetvā. **Āmato hotīti** addhamato marituṃ āraddho hoti. **Odhunāthāti** orato karotha. **Sandhunāthāti** parato karotha. **Niddhunāthāti** aparāparaṃ karotha. **Tañcāyatanam na paṭisaṃvedetīti** tena cakkhunā taṃ rūpāyatanaṃ na vibhāveti. Esa nayo sabbattha.

426. Saṅkhadhamoti saṅkhadhamako. **Upalāpetvāti** dhamitvā.

428. Aggikoti aggiparicārako. **Āpādeyyanti** nipphādeyyaṃ, āyuṃ vā pāpuṇāpeyyaṃ. **Poseyyanti** bhojanādīhi bhareyyaṃ. **Vaḍḍheyyanti** vaḍḍhiṃ gameyyaṃ. **Araṇisahitanti** araṇiyugaḷaṃ.

429. Tirorājānopīti tiroraṭṭhe aññasmimpi janapade rājāno jānanti. **Abyattoti** avisado acheko. **Kopenapīti** ye maṃ evaṃ vakkhanti, tesu uppajjanakena kopenapi etaṃ diṭṭhigataṃ harissāmi pariharissāmiti gahetvā vicarissāmi. **Makkhenāti** tayā vuttayuttakāraṇamakhalakkhaṇena makkhenāpi. **Palāsenāti** tayā saddhiṃ yugaggāhalakkhaṇena palāsenāpi.

430. Haritakapaṇṇanti yaṃ kiñci haritakaṃ, antamaso allatiṇapaṇṇampi na hotīti attho. **Sannaddhakalāpanti** sannaddhadhanukalāpaṃ. **Āsittodakāni vaṭumānīti** paripuṇṇasalilā maggā ca kandarā ca. **Yoggānīti** balibadde.

Bahunikkhantaroti **bahunikkhanto** ciranikkhantoti attho. **Yathābhatena bhaṇḍenāti** yaṃ vo tiṇakaṭṭhodakabhaṇḍakaṃ āropitaṃ, tena yathābhatena yathāropitena, yathāgahitenāti attho.

Appasārānīti appagghāni. **Paṇiyānīti** bhaṇḍāni.

Gūthabhārikādi-upamāvaṇṇanā

432. Mama (2.0401) **ca sūkarabhattanti** mama ca sūkarānaṃ idaṃ bhattaṃ. **Uggharantanti** upari gharantaṃ. **Paggharantanti** heṭṭhā parissavantaṃ. **Tumhe khvettha bhaṇeti** tumhe kho ettha bhaṇe. Ayameva vā pāṭho. **Tathā hi pana me sūkarabhattanti** tathā hi pana me ayaṃ gūtho sūkarānaṃ bhattaṃ.

434. Āgatāgataṃ kalim gilatīti āgatāgataṃ parājayaguḷaṃ gilati. **Pajjohissāmīti** pajjohanaṃ karissāmi, balikammaṃ karissāmīti attho. **Akkhehi dībissāmāti** guḷehi kīḷissāma. **Littaṃ paramena tejasāti** paramatejena visena littaṃ.

436. Gāmapaṭṭanti vuṭṭhitagāmapadeso vuccati. “Gāmapadan”tipi pāṭho, aya-mevattho. **Sāṇabhāranti** sāṇavākabhāraṃ. **Susannaddhoti** subaddho. **Tvaṃ pajānāhīti** tvaṃ jāna. Sace gaṇhitukāmosi, gaṇhāhīti vuttaṃ hoti.

Khomanti khomavākaṃ. **Ayanti** kāḷalohaṃ. **Lohanti** tambalohaṃ. **Sajjhanti** rajataṃ. **Suvaṇṇanti** suvaṇṇamāsakaṃ. **Abhinandiṃsūti** tussim̐su.

437. Attamanoti sakamano tuṭṭhacitto. **Abhiraddhoti** abhippasanno. **Pañhāpaṭi-bhānānīti** pañhupaṭṭhānāni. **Paccanīkaṃ kattabbanti** paccanīkaṃ paṭiviruddhaṃ

viya kattabbaṃ amaññissaṃ, paṭilomagāhaṃ gahetvā aṭṭhāsinti attho.

438. Saṅghātaṃ āpajjantīti saṅghātaṃ vināsaṃ maraṇaṃ āpajjanti. **Na mahapphaloti** vipākaphalena na mahapphalo hoti. **Na mahānisamaṃso** Ti guṇānisamaṃsena mahānisamaṃso na hoti. **Na mahājutikoti** ānubhāvajutiyā mahājutiko na hoti. **Na mahāvippahāroti** vipākavippahāratāya mahāvippahāro na hoti. **Bijanaṅgalanti** bījañca naṅgalañca. **Dukkhetteti** duṭṭhukhette nissārakhette. **Dubbhūmeti** visamabhūmi-bhāge. **Patitṭhāpeyyāti** ṭhapeyya. **Khaṇḍānīti** chinnabhinnāni. **Pūtīnīti** nissārāni. **Vātātapahatānīti** (2.0402) vātena ca ātapena ca hatāni pariyādinnaṭṭejanī. **Asārādānīti** taṇḍulasārādānarahitāni palālāni. **Asukhasayitānīti** yāni sukkhāpetvā koṭṭhe ākiritvā ṭhapitāni, tāni sukhasayitāni nāma. Etāni pana na tādīsāni. **Anuppaveccheyyāti** anupaveseyya, na sammā vasseyya, anvaddhamāsaṃ anudasāhaṃ anupañcāhaṃ na vasseyyāti attho. **Api nu tānīti** api nu evaṃ khettabijavuṭṭhidose sati tāni bījāni aṅkuramūlapattādīhi uddhaṃ vuddhiṃ heṭṭhā virūḷhiṃ samantato ca vepullaṃ āpajjeyyunti. **Evarūpo kho rājañña yaññoti** evarūpaṃ rājañña dānaṃ parūpaghātena uppāditapaccayatopi dāyakatopi pariggāhakatopi avisuddhattā na mahapphalaṃ hoti.

Evarūpo kho rājañña yaññoti evarūpaṃ rājaññadānaṃ aparūpaghātena uppannapaccayatopi aparūpaghātītāya sīlavantadāyakatopi sammādiṭṭhi-ādiguṇasampannapaṭiggāhakatopi mahapphalaṃ hoti. Sace pana guṇātirekaṃ nirodhā vuṭṭhitāṃ paṭiggāhakaṃ labhati, cetanā ca vipulā hoti, diṭṭheva dhamme vipākaṃ deṭṭīti.

439. Imaṃ pana therassa dhammakathaṃ sutvā pāyāsirājañño therāṃ nimaṇtetvā sattāhaṃ therassa mahādānaṃ datvā tato paṭṭhāya mahājanassa dānaṃ paṭṭhapesi. Taṃ sandhāya **atha kho pāyāsi rājaññoti**-ādi vuttaṃ. Tattha **kaṇājakanti** sakuṇḍakaṃ uttaṇḍulabhattaṃ. **Bilaṅgadutiyaṃ** kañjikadutiyaṃ. **Dhorakāni ca vatthānīti** thūlāni ca vatthāni. **Guḷavālakānīti** guḷadasāni, puñjapuñjivasena ṭhitamahantadasānīti attho. **Evaṃ anuddisatīti** evaṃ upadisati. **Pādāpīti** pādenapi.

440. Asakkaccanti saddhāviraḥitaṃ assaddhadānaṃ. **Asahatthāti** na sahatthena. **Acittikatanti** cittikāraviraḥitaṃ, na cittikārampi paccupaṭṭhāpetvā na paṇīta-cittaṃ katvā adāsi. **Apaviddhanti** chaḍḍitaṃ vippatitaṃ. **Suññaṃ serīsakanti** serīsakaṃ nāma ekaṃ tucchaṃ rajatavimānaṃ upagato. Tassa kira dvāre mahāsirisarukkho, tena taṃ “serīsakan”ti vuccati.

441. Āyasmā (2.0403) **gavaṃpatīti** thero kira pubbe manussakāle gopāladāra-kānaṃ jeṭṭhako hutvā mahato sirīsassa mūlaṃ sodhetvā vālikaṃ okiritvā ekaṃ piṇḍapātikattheraṃ rukkhamaṃle nisīdāpetvā attanā laddhaṃ āhāraṃ datvā tato cuto tassānubhāvena tasmīṃ rajatavimāne nibbatti. Sirīsarukkho vimānadvāre aṭṭhāsi. So paññāsāya vassehi phalati, tato paññāsa vassāni gatānīti devaputto saṃvegaṃ āpajjati. So aparena samayena amhākaṃ bhagavato kāle manussesu nibbattitvā satthu dhammakathaṃ sutvā arahattaṃ patto. Pubbāciṇṇavasena pana divāvihāratthāya tadeva vimānaṃ abhiṇhaṃ gacchati, taṃ kirassa utu-sukhaṃ hoti. Taṃ sandhāya “tena kho pana samayena āyasmā gavaṃpatī”ti-ādi vuttaṃ.

So sakkaccaṃ dānaṃ datvāti so parassa santakampi dānaṃ sakkaccaṃ datvā. **Evamārocesī**ti “sakkaccaṃ dānaṃ dethā”ti-ādinā nayena ārocesi. Tañca pana therassa ārocanāṃ sutvā mahājano sakkaccaṃ dānaṃ datvā devaloke nibbatta. Pāyāsissa pana rājaññassa paricārakā sakkaccaṃ dānaṃ datvāpi nikantivasena gantvā tasseva santike nibbattā. Taṃ kira disācārikavimānaṃ vaṭṭani-aṭaviyaṃ ahosi. Pāyāsīdevaputto ca ekadivasāṃ vāṇijakānaṃ dassetvā attano katakammaṃ kathesīti.

Iti sumaṅgalavilāsiniyā dīghanikāyaṭṭhakathāyaṃ

Pāyāsīrājaññasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhitā ca mahāvaggassatthavaṇṇanā.

Mahāvaggaṭṭhakathā niṭṭhitā.